

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

KØBENHAVN

FØR OG NU

BIND VI

ALFRED G. HASSINGS FORLAG · KØBENHAVN

KØBENHAVN
FØR OG NU

KØBENHAVN FØR OG NU

Redigeret af

SVEND AAKJÆR, MOGENS LEBECH *og* OTTO NORN

under Medvirken af

CHR. AXEL JENSEN

BIND VI

FREDERIKSBERG
YDERKVARTERER
FORSTÆDER

ALFRED G. HASSINGS FORLAG

KØBENHAVN 1950

Omslagsbillede:

Udsigt mod Frederiksberg Kirke og Slot.
Maleri 1788 af Erik Pauelsen, Kunstmuseet.

FREDERIKSBERGS HISTORIE

Af ERLING STENSGÅRD

Frederiksberg er, som alle ved, ikke et københavnsk Kvartér paa Linie med de andre Omraader, der er skildret paa de foregaaende Blade af dette Værk. Frederiksberg er et selvstændigt Bysamfund med sit eget Styre, sin egen Økonomi – og med de særegne Traditioner, som en ejendommelig, ja enestaaende historisk Udvikling har givet Byens Borgere i Arv og Eje. Alligevel vilde kun det mest haartrukne Pedanteri kunne hitte paa at afskære denne By fra dens selvfølgelige Adkomst til at faa sit eget Kapitel i en historisk-topografisk Skildring af Danmarks Hovedstad. Fortællingen om den *mindre* Storby, som – grupperet om sit lyse Slot og dets grønne Parker – ligger indkapslet i og fuldkommen sammenbygget med den *store* Stad, er et uadskilleligt Tilbehør til Københavns Saga. Og det ikke mindst, fordi Frederiksberg har haft den Lykke at kunne indvæve saa mangen skinnende Guldtraad og saa mangt et festligt eller yndefuldt Motiv i Hovedstadskulturens brogede Mønster. Mere end een af de ni Muser har jo opslaaet sit Paulun i Byen ved Slotsbakkens Fod for derfra at sprede „Lys og Liv og Lyst“ over Tvilling-Stæderne og ud over hele Danmarks Land.

En overmaade fyldig Litteratur staar til Raadighed for enhver, der ønsker at vinde fortrolig Kendskab til dette minderige Omraades Liv igennem Tiderne, først og fremmest det vægtigste og mest udførlige Værk af dem alle: Kulturhistorikeren EILER NYSTRØMS store „Frederiksbergs Historie“, som vil være den solide Støttestav for alle, der giver sig ud paa den interessante Vandring ad Byhistoriens Veje og Stier.

Lokalpatriotismen, som netop under disse Himmelstrøg er saa stærk og levende, bør tilskynde enhver fuldblods Frederiksberger til at gøre Brug af den Haandsrækning, hans Bys Bibliotek har givet ham ved Udgivelsen af en Fortegnelse over Bøger og Afhandlinger om Byens Topografi, Historie og Kultur-epoker. Listen vil vise ham, hvilken statelig Fylking af Skribenter der i Tidens Løb har aflagt Vidnesbyrd – paa Vers eller i Prosa – om, hvor hjerteligt deres Sind følte sig knyttet til Frederiksberg.

Digternavne af Rang straalere i denne Skare, først og fremmest OEHLENSCHLÄGERS. Vel var „Skaldernas Adam“ kommen til Verden nogle faa Skridt uden for Frederiksbergs Enemærker, men allerede som spæd fik han sit Hjem paa Frederik den Fjerdes Slot, og han er og bliver en af Frederiksbergs mest hengivne Sønner, hvem Minderne om hans Barndoms Idyl har lagt mange forelskede Ord paa Læben. Ethvert Strejftog i Slottets Omgivelser lader En høre Ekko af Digterens Vers – saaledes af disse loyale Linier, inspirerede af FREDERIK VI's Søndagssejlad i Slots-havens Kanaler, langs hvis Bredder det jævne Borger-skab stimler sammen for at hilse og hylde „den høje, elskede Familie“:

Nu Sværmen sig paa Stranden
med Heflighed fremskyder;
forgæves hisset Bajonetten blinker.
En trykker paa den anden,
man gennem Busken bryder,
paa Græsset gaar, at man sig ej forsinker.
Thi Dannebrog vinker!
Dets røde Flige sig i Bølgen væde.
Frederik og Caroline,
Maria, Vilhelmine,
kostbare Fragt! I alle Danskes Glæde!
Stolt svulmer Purpurfloret
med hviden Kors; thi *Kongen* staar ved Roret.

Og vil man saa, fra en Tid, der ligger Nuet nærmere, fremdrage en anden stor Personlighed, som har vidst at give Udtryk for sin Samhu med Frederiksbergs Sjæl, da kan man pege paa vor fremragende Kulturhistoriker TROELS-LUND. Faa har vel saa bevæget som han løftet Stemmen til Egnens Pris.

Lad da nogle inderlige Hyldest-Ord, som denne Sprogets Mester, „Bakkehus og Solbjerg“s aandfulde, Lyssyn-forkyndende Forfatter, har skrevet i sin Selvbiografi, klinge som Optakt til det Forsøg, som her skal gøres paa at give et Rids af Frederiksbergs interessante Udviklingshistorie:

„Solbjergs Top! Du, som jeg har kendt, fra jeg var spæd, kendt hvert dit Træ, hver Tue, hvert Vandhul, gennemstrejft dine Marker og Haver, nydt dine Frug-

ter – med og uden Forlov –, lyttet til Bruset i dine Trætøppe, mærket dit svajende Græs klappe mine ilende Fjed, kendt dig i Vaar og Høst, blomsterdækt og sneklædt, indaandet din Luft, din Duft, dit Væsen, fra jeg var spæd, til jeg blev Mand. Du Egn, som jeg har ejet, fra jeg var Barn, som kun et Barn kan eje, helt og ubeskaaret. Du, som i Aarenes Løb voksede til en Del af mig selv, et Sjøleje, der solbrændte mit Sind og prægede min Tanke. Du Plet, som jeg har elsket som min og mine egne, som Lyset, som Livet . . .

Kære gamle Bakketop med Huse, Gaarde, Haver, Marker, Skov! Tak for alt godt, fra jeg var Barn, til jeg blev Olding! Lev vel! Nær nye Slægter med Solllys og Spirekraft, Haab og Livsmod! Gid mine svage Ønsker som en traadløs Dirren maa blande sig i det Livets og Frugtbarhedens Kraftbrus, der gennemsitrer dig. Selv lægger jeg mig snart ved Sengetid til Ro i den lille Have ved Kirken paa din Skraaning, stille som de talløse Blade og Slægter, der sank til Jord, før og efter Solaltret rejstes paa din Top . . .“

Solaltret paa Solbjerget i Forhistoriens fjerne Dage – dér har vi just det allerældste Midtpunkt for det Menneskesamfund, som langt ude i Fremtiden, naar utalte Aarhundreder havde kædet sig til hverandre, skulde blive døbt med det kongelige Navn Frederiksberg. Og Bjerget, hvorfra Forfædrene tilbedende strakte Armene mod den gyldne Solgud, der steg op af Bølgerne og jog Nattens mørke Aander paa Flugt, ja det er nu om Stunder, helt uhøjtideligt, blevet til „Frederiksberg Bakke“ og gør sig især gældende som et drilagtigt Trafikproblem. Soldyrkelsen har været degraderet til en Københavner-Vittighed om at „se Solen danse“ Pinsemorgen. Men en Mindelse om det hellige Sted levede dog længe i det Stednavn, som paa dette Omraade var det første, der indskreves paa Historiens Blade: Landsbynavnet *Solbjerg*.

Denne Bondeby, Frederiksbergs ældste Forgænger, er nu kun et Fortidsnavn – i den nyeste Tid pietetsfuldt erindret i Benævnelser som Solbjerg Kirke o. l. I over 300 Aar har Byen været fuldstændig forsvunden, et Kongebud jævnedes dens lerklinede Bindingsværks Gaarde og Huse med Jorden.

Solbjerg var en Del af den Gave af Jordegods, som Bygherren af Borgen ved Havn, ABSALON, modtog af sin Konge og Ven VALDEMAR DEN STORES Haand og siden skænkede til Roskilde Bispestol. I Rigsarkivet gemmes de Pergamentsbreve, hvorved Paver sidst i det 12. Aarhundrede under deres Segl bekræfter Overdragelsen til Bispestolen. Heri optræder, midt i Latinen, Egnens danske Stednavne, omend i en lidt forvreden Skikkelse; der tales bl. a. om Oterslef (Utterslev) med hele dens Tilliggende: „Serslef, Solbiergh, Huanlosæ, Wigislef, Walbu, mansum unum Brunshogæ, Imbrethorp“. De fleste af disse Navne er jo lette nok at genkende; det sidste er Emdrup, og det første betegner det af København opslugte Serridslev, nu begravet i Omegnen af Jagtvejen. Fra Bispeje

kom Solbjerg ved Reformationens Indførelse ind under Kronen ligesom andet Kirkegods. Just dette, at Byen og dens Mark saaledes blev kongelig Jord, Statsjord, skulde blive af afgørende Betydning for Egnens Skæbne og give Frederiksberg en mærkelig Særstilling.

Hvad vi ved om den gamle Bondeby, er ikke store Sager. Kirke har den ikke haft, dens Bønder – Fæstere, først under Bispen, senere under Kongen – har maattet søge Kirke inden for Københavns Volde. Af gamle Dokumenter kan det ses, at Byen i Slutningen af det 14. Aarhundrede har talt 17 Gaarde – af hvilke nogle dog betegnes som „øde“ –, og for at opnaa en virksommere Drift af Byens Jorder er der just paa den Tid blevet udlagt en Torp, *Nyby* kaldet, som har ligget i Omraadets østre Del, nær Københavns Grund; paa denne Torps Marker havde CHRISTIAN III en Ladegaard. Om Solbjergs Ælde vidner den ved gamle Kort fastslaaede Kendsgerning, at der har ligget Kæmpehøje paa selve Bakken; disse Vidnesbyrd om, at Egnen har været Boplads allerede i den graa Oldtid, forsvandt først, da Frederiksberg Have blev anlagt.

Hvor Solbjerg Bønder byggede og boede, har været under stærk Diskussion. EILER NYSTRØM, som har belyst Omraadets talrige topografiske Problemer, nærer Tillid til et Vidneudsagn fra sidst i det 17. Aarhundrede, ifølge hvilket Bondebyen kan have haft sin Plads Vest for den nuværende Allégade, altsaa paa de Kanter, hvor nu Frederiksberg Haves nordlige Del findes. Den krumme Bredegade har sagtens været Landsbyhovedgade – den kaldes da ogsaa undertiden „den gamle Gade“. Og NYSTRØM tilføjer: „Den udbredte Opfattelse af Dammen ved Andebakkestien som Solbjergs gamle Gadekær synes derfor ingenlunde uhjemlet.“ Paa den anden Side maa det medgives, at andre Omstændigheder, saaledes Vejenes Retningslinjer (se Side 43) og visse Jordfund i den allernyeste Tid, peger paa Skraaning af det gamle Solbjerg, Stedet omtrent hvor nu Schweizerhuset ligger, som Landsbyens Plads.

I Danmarkshistoriens Annaler møder vi kun yderst sjældent Solbjergs Navn. Dog er det knyttet til en Tildragelse, som ethvert Barn kender fra sin Skolelærdom: Dødsdommen over TORBEN OXE i Aaret 1517. CHRISTIAN II vilde have Hævn over den selvraadige og ustyrlige Adelsmand, som mistænktes for at have krænket, ja maaske endog forgivet Kongens Elskerinde, DYVEKE. Og da Rigsraaderne frikendte deres Standsfælle, greb Kongen til den Udvej at gøre tolv af sine Bønder til Dommere i Sagen. Saaledes blev Mænd fra Solbjerg Medlemmer af den Gaardsret, som blev nedsat uden for Porten til Københavns Slot og som fældede den noksom bekendte Dom: „Ikke vi, men TORBENS egne Gerninger dømmer ham“. Derefter faldt TORBEN OXES Hoved for Bøddelens Økse.

Hundrede Aar gik – saa var det Solbjerg, der blev dødsdømt. 1620 lod CHRISTIAN IV Landsbyen nedbryde. Hvorfor? Fordi Kongen – for at bruge

Et af de ældste Kort over det senere Frederiksberg-Område findes som Stikket, der er vist paa næstfølgende Side, hos Pufendorff, og er, skønt langt fra korrekt i Enkeltheder, paa flere Punkter ret oplysende. Man ser længst til venstre gennem Valby nuværende Vesterbrogade og dens Fortsættelse, mens Vejen midt i Kortet er den gamle Solbjergvej, der fra Ladegaarden løb ud til Bakken og videre mod Damhusøen. Den under Christian IV anlagte Gammel Kongevej er derimod ikke vist paa Planen. Bemærk iøvrigt paa denne de længst forsvundne Gravhøje paa „Soelbjerg“, samt „Kalthus mühl“, det senere Grøndal. Kortet er fra 1658.

hans egne Ord i et Aktstykke af 8. Februar 1621 – „for godt haver anset Solbjerg By . . . des tilliggende Jord og Ejendom at lade bruge til Avl under Vor Ladegaard for Vort Slot København“.

Til Hoffets Husholdning var der altid Brug for store Forsyninger. Der skulde meget Smør og Ost, mange Æg, meget Kød og Flæsk til for at mætte de mange Munde paa Københavns Slot. Derfor havde Kongerne Avlsgaarde i Drift flere Steder i Nærheden af Hovedstaden, saaledes at der fra Slottet let kunde skikkes Bud efter de nødvendige Madvarer. Christian Firtal – Stor-Bygmesteren inden for vor Kongerække – fik Lyst til at gribe Provianteringspørgsmaalet an i den helt store Stil, og saa opførte han da, lige uden for Københavns Bygrænse, i det nordøstlige Hjørne af Solbjergs Grund, en vældig, yderst moderne indrettet Ladegaard, som sagde Sparto til alt, hvad man hidtil havde kendt af saadanne Anlæg. Baaede ved sit prægtige Ydre og ved sine tekniske Finesser blev denne Ladegaard et Størværk, en Seværdighed, som vakte

megen Opsigt og Beundring. En tysk Prins, som fik Vidunderet forevist i Foraaret 1623, viser sig i sin Skildring af Besøget højlig imponeret, især af den store Stald- og Ladebygningens praktiske Indretning: I underste Etage havde ikke mindre end 500 Kreaturer det lunt og godt, Drikkevandet førtes gennem Trykledninger lige hen for Mulen af dem, og Foder dryssedes ned i deres Krybber fra Tærskeloftet ovenpaa – et Loft, hvortil der var direkte Indkørsel med de fyldte Kornlæs. 1620erne igennem og i en Aarrække fremefter blev dette kongelige Storføretagende forbedret og udvidet, og Solbjergs Område, som skulde bruges til dets Drift, blev indhegnet som kongelig Ladegaardsmark. Dermed var den Streg tegnet paa Kortet, som den Dag i Dag angiver Frederiksbergs Grænseskel – i det store og hele i alt Fald. Afvigelserne er kun smaa og faa. Den mest iøjnefaldende Ændring er vel den, at i vore Dage er Arealets Nordøsthjørne, en Del af det Område, hvor i sin Tid den kongelige Ladegaards Bygninger bredte sig, blevet klippet ud af

Frederiksberg-Kortet og gaaet over i Hovedstadens Eje. Paa dette Sted ligger nu Herman Triers Plads med nærmeste Omgivelser, men der er sikkert endnu mange, der kan huske den Tid, da Gaarden var mere end et Navn, da dens resterende Bygninger stadig laa der og af Københavns Kommune blev benyttet som Fattiggaard eller rettere som Tvangsarbejdsanstalt for Stakler, som var gledet længst ned ad Tilværelsens Skraaplan. Dengang kunde man daglig se det triste Kompagni af traskoklaprende Fattiglemmer rykke ud af Porten med deres Koste for at feje Byens Gader. Endnu for ca. 40 Aar siden, da et Par kendte Presse-mænd skrev en Bog om Livet i Stor-København, stod Ladegaarden for disse Forfattere som en Bygning, hvis fordums Adelspræg Tiden ikke helt havde formaaet at udslette, den mindede dem om en gammel Herregaard. – Men det dystre Udtryk „at komme paa Ladegaarden“ er vel nu knap kendt mere?

Altsaa, med Undtagelse af Forandringen i dette Hjørne er Frederiksbergs Omraade praktisk talt stadig det samme, som det var paa CHRISTIAN IV's Tid – det var blot endnu ikke blevet døbt. Dengang som nu strakte Arealet sig i Retningen Øst-Vest fra Københavns Bygrænse, de uregelmæssige Vanddrag, som den senere Inddæmning har forvandlet til den firkantet indrammede Skt. Jørgens Sø, ud i Nærheden af Damhussøen, hvis oprindelige, mere kunstige Navn var Langvaddams Sø. Mod Syd dannedes Grænsen af Landevejen, d. v. s. ikke den Vej op over Frederiksberg Bakke, som vi nu kender – den er ikke ældre end fra 1776 –, men den ældgamle Alfarvej om ad Valby, om hvis Linieføring Rahbeks Allé er et varigt Minde. Mod Nord har Grænsen stedse fulgt Ladegaardsaaen, som ganske vist i vore Dage er gaaet under Jorden og løber i Rør paa Strækningen mellem Jagtvejen og Peblingsøen. Paa denne naturlige Grænse blev der dog allerede 1623 sat en lille pudsig Krølle ved Indlemmelse af det trekantede Omraade Bispeengen; dens Græsgange har Kongen aabenbart haft Brug for til sine Kreaturer, derfor blev dette Engstykke købt og lagt til Ladegaardsmarken.

Imidlertid – Kong CHRISTIAN'S Storværk skulde ikke faa den Trivsel, som han havde ventet. Ladegaardsdriften gav ham mange Bryderier, Udgifterne var for store til, at Kongens slunkne Pengekasse kunde klare dem i Længden. Vi ved jo, hvorledes Forbogstaverne i Kongens latinske Valgsprog Regna firmat pietas (Fromhed styrker Rigerne) af Menigmand blev udlagt som Riget fattes Penge, og denne folkelige Sandhed blev kraftigt understreget i de Aar, som bragte Svenskekrigens Ulykker ind over Danmark-Norge. Skæbnesvangert blev Aarstallet 1645, da Freden ved Brømsebro bøjede Landet i Knæ. Og netop i det Aar nødte Ladegaardens voksende Underskud Kongen til at prøve en Udvej af Uføret: Driften blev bortforpagtet. Men heller ikke denne Ordning kunde svare sig. Den holdt sig endnu tre Aar efter den gamle Konges Død i 1648,

men saa forandredes hele Billedet. Ladegaards-Eventyret var uigenkaldeligt ude.

Men Marken laa der jo stadigvæk, al den gode Jord. Hvad skulde der ske med den? Hvorledes skulde dens Frugtbarhed udnyttes?

Den nye Konge havde Svaret paa rede Haand.

2. Juni 1651 er en Dato, som det er værd at lægge Mærke til. Den er nemlig paa en Maade Frederiksbergs egentlige Fødselsdag – selv om det skulde vare en Stund, inden Barnet fik sit blivende Navn.

Paa den nævnte Dag satte Kong Christians Søn og Efterfølger, FREDERIK III, sit Navn under et Aktstykke, som gav 20 af de hollandske Bønder, der boede paa Amager, Privilegium til at nedsætte sig i Hjertet af Ladegaardsmarken, bygge sig Gaarde der og overtage den Opgave at sørge for Hofhusholdningens Forsyning med Levnedsmidler.

Det var som bekendt CHRISTIAN II, der, velsagtens efter sin kloge Raadgiverske Fru SIGBRITS Tilskyndelse, havde bosat et større Antal hollandske Familier paa Amager, for at de skulde opdyrke Øens fede Jord. Denne Kolonisering var lykkedes udmærket, de fremmede Bønder var Folk, der var dygtige i deres Fag. Ganske vist var Kolonisternes Raaderum med Tiden blevet mindre, end det havde været fra første Færd, idet det var blevet indskrænket til den sydlige Del af Øen, Egnen omkring Store Magleby. Men just derfor er det vel kommet ganske belejligt, at der nu aabnedes Virkeplads paa den anden Side af Hovedstaden for en Snes af de driftige Hollændere.

Det kongelige Privilegium tog sig særdeles lovende ud. De hollandske Bønder – mestendels Mænd med ægte Amagernavne: JAN CORNELIUSSEN, CLAUS SIBRANDTSEN og hvad de nu alle sammen hed – fik overdraget Ladegaardsmarken „til evindelig Ejendom“ mod en Afgift af i alt 700 Rigsdaler om Aaret. Og for de Landbrugsvarer, de leverede, vilde der blive betalt dem de Priser, som var nøje fastsatte i Konditionerne. For en maanedsgammel Kalv vilde de faa 4 Rigsdaler, for et Lam 1 Rigsdaler; et Pund Smør indbragte 8 Skilling, en Pot sød Mælk 1 Skilling, 2 Potter sur Mælk 1 Skilling. Det paalagdes Bønderne ugentlig at levere Befalingsmanden paa Københavns Slot 4 Pund Smør, 16 Potter sur Mælk og 12 Potter sød Mælk.

Hollænderne skulde være forpligtede til at opbygge en By paa 20 Gaarde, og til Gengæld fik de Løfte om at maatte nyde de samme Privilegier, som gjaldt for deres Landsmænd paa Amager; de skulde være fri for at svare Tiende, men om Sommeren maatte de i en 8 eller 14 Dages Tid lade Kongens Slagtekvæg græsse paa deres Marker, ligesom de om Vinteren skulde holde Hofhusholdningens Kreaturer paa Foder. Disse Ydelser vilde de faa betalt efter den Tarif, som havde været gældende i den Tid, Ladegaarden var bortforpagtet.

Om Ladegaardens Bygninger hed det, at Kongen vilde „naadigst bevilge dennem at bruge de store

Udsigt fra Frederiksberg imod København under Svenskernes Stormangreb Natten mellem den 10. og 11. Februar 1659. (Udsnit af Stik i Pufendorff: De rebus a Caroli Gustavi gestis).

Adskillige Malere eller Tegnere, der skulde fremstille et Prospekt af Danmarks Hovedstad fandt naturligt deres Stade paa Frederiksberg Bakke, saaledes den Kunstner, der tidligst tegnede Udsigten mod København over en Del af Frederiksberg Jorder, nemlig det i Braunius' Atlas fra ca. 1585 bragte Prospekt, gengivet her i Bind 4, Side 169, saavel som den, der er Mester for det her bragte Billede. Paa dette ser man i Forgrunden Svenskernes Tropper og Vagtblus paa Bakkeskraaningen og øverst til venstre den brandhærgede Ladegaard. Sammenlign ogsaa Bind 4, Side 172-73.

Huse der paa Ladegaarden, indtil Vi selv dennem behøvedes vorder, mens de smaa Huse der sammesteds maa dennem forundes, naar de nedbrydes, til Hjælp at bygge med.“

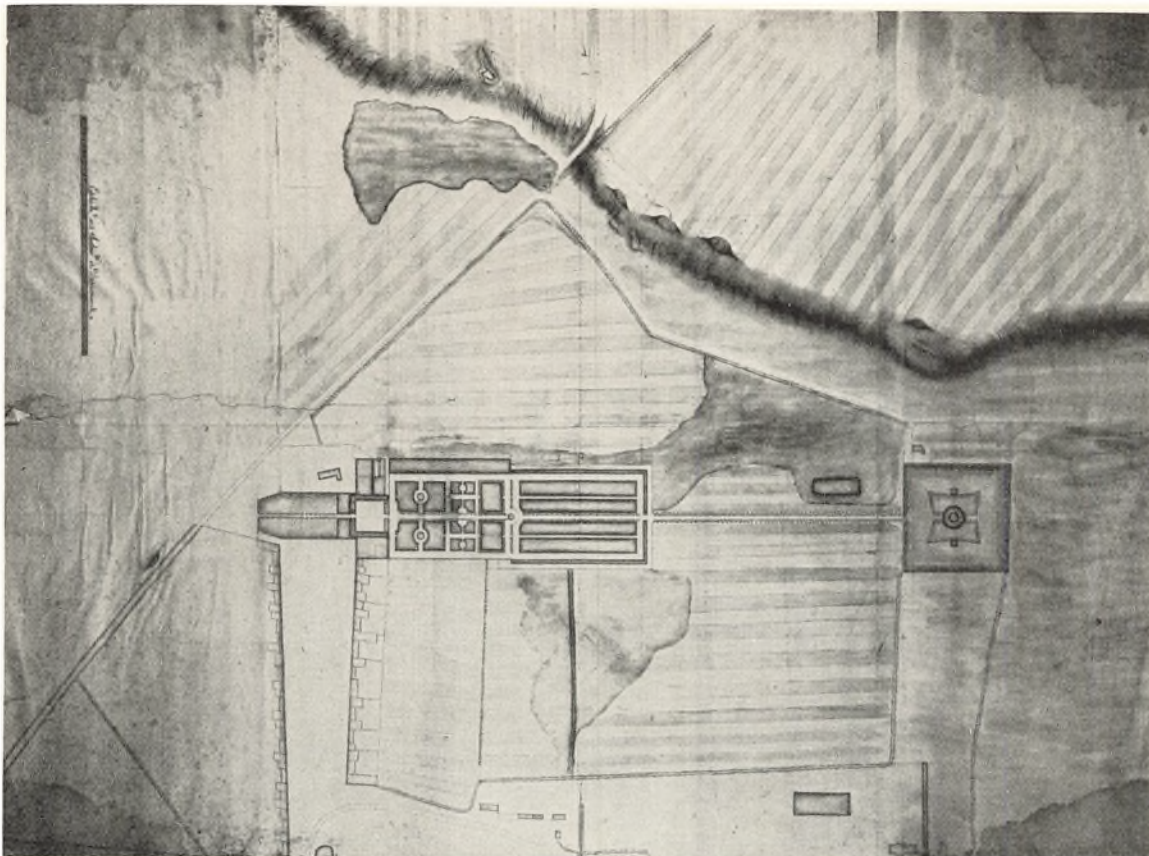
Privilegiet lovede desuden at efterkomme Kolonisternes Ønske om Hjælp til at faa bygget en Kirke, og endelig tilsikredes det dem, at de skulde være forskaanede for Hoveri og Rejser – „undtagendes naar vores Fadebur flyttes“, d. v. s. naar Residensen blev forlagt.

I 1880erne, dengang man tog Hul paa de store Haver, der strakte sig mellem Allégade og Amicisvej, lagde man en Vej over Grunden. Den fik Navnet Hollændervej, og det var da heller ikke andet end ret og rimeligt, at Amager-Hollænderne fra FREDERIK III's Dage just blev opkaldt her. For det var netop ved den nuværende Allégade, de paa Kongens Bud indkaldte Bønder byggede deres Gaarde – 10 paa hver Side af Gaden.

Her begyndte de saa at leve deres eget Liv efter de gamle Traditioner, som Privilegiet havde bestyrket dem i at opretholde. De havde deres egne valgte Ledere til at ordne den nye Bys Sager: en Foged – Skultus kaldte de ham – og nogle Meddomsmænd. Men med

Landbruget gik det aabenbart ikke særlig glimrende. Jorden var ikke saa god som den paa Amager, til Havebrug var den lovlige leret, saa det blev mest Kornavl, de nye Mænd slog sig paa. Der skulde slides bravt for at klare Aarsafgiften, og allerede inden man var ude af 1650erne, saa det truende ud for Ny-Amager (eller Ny-Hollænderby – begge Navne var i Brug). Helt galt blev det i Svenskekrigens strenge Tid. KARL X GUSTAVS sejrsvante Soldater, som belejrede København, for haardt frem i hele Omegnen, og i 1658 gik Hollændernes nyopførte Gaarde op i Luer. Beboerne maatte klumpe sig sammen paa Christianshavn og tage deres Tørn i Forsvaret mod Fjendens Angreb, mens deres Marker trampedes ned og ødelagdes. Ny-Amager havde praktisk talt ophørt at eksistere. Ogsaa en lille Kirke, som Byen havde faaet – den laa ikke paa den nuværende Kirkes Plads, men overfor, paa det modsatte Hjørne af Pilealléen – ogsaa den havde Svenskerne brændt af.

Vel fik Fjenden braadne Pander og løb forgæves Storm mod Hovedstadens Volde, og der blev atter Fred i Landet, men det varede dog et godt Stykke Tid, inden Ny-Amagers Bønder fik deres Gaarde – og omsider

Plan over Prinsens Gaard med tilliggende Jorder. (Haandtegnet Kort ca. 1700 i Stadsarkivet). Længst til venstre den ogsaa paa Planen Side 7 viste gamle Solbjergvej, der, som det hervilses, førte forbi den senere Frederiksberg Runddel og derefter delte sig i to Grene, en med Retning mod Valby, og en anden, der langs Bakkeskraaning førte mod Damhussøen. Planen viser iøvrigt Prinsens Gaard med Ridebane (den senere Runddel), ved hvilken den ældste Kirke, og Have. Fra denne fører en Vej til Fasaneriet. Nedenunder Ridebanen nuværende Allégade og nederst Bebyggelsen ved den senere Bredegade. Se Planen næste Side.

ogsaa Kirken – bygget op igen, og deres Kaar blev mere og mere trange. I Virkeligheden lykkedes det dem aldrig at komme paa Fode igen efter den Skade, Krigen havde forvoldt dem. De maatte hjælpes med Almisser, og Kronen var nødt til at vise stor Langmodighed med Betalingen af Afgiften.

Under disse trykkende Forhold greb Bønderne til en Udvej, som kan synes nærliggende nok, men som desværre havde den Skavank, at den var ganske ulovlig, idet den var i Strid med Privilegiets Bestemmelser: de gav sig til at sælge saa det ene, saa det andet Jordstykke til udenbys Folk, enten det nu var Jordspekulanter eller Personer, som havde faaet Lyst til at slaa sig ned i de landlige Omgivelser. For øvrigt fandt ogsaa en Del legitime Jorderhvervelser Sted. Paa denne Maade ændredes lidt efter lidt Landsbyens Karakter, Befolkningen blev sammensat ganske anderledes end oprindeligt, saaledes at Hollænderne snart ikke var ene om at præge den nye By. De fremmede Velhavere, som rykkede ind iblandt dem, satte utvivlsomt Penge i Omløb mellem Bymændene, og at Hoffet – saaledes som vi snart skal høre om – fik nøje Tilknytning til Stedet, førte ligeledes til, at en og anden tjente lidt Skillinger ekstra. Men i det store og hele kneb det stadig for Kolonisterne at klare deres Forpligtelser. Det er der mange Vidnesbyrd om. Uafadelig var de i Restance, og Amtet blev mere og mere gram i Hu imod dem. I 1689, i CHRISTIAN V's Regeringstid, blev der ryddet grundigt op i Forholdene. Først og fremmest blev de ulovlige Jordsalg sat paa Dagsordenen, og

Enden paa Visen blev, at de udenbys Købere simpelthen maatte levere den købte Jord tilbage uden nævneværdig Udsigt til at faa deres Penge igen af Sælgerne – de fattige Bønder havde intet paa Kistebunden.

Misvækst og andre Uheld ramte fra Aar til Aar Ny-Amagerne og gjorde dem Livet surt. Den værste Ulykke var en stor Ildebrand, som ved Midsommertide 1697 lagde de fleste af Byens Gaarde i Aske, saa at de nødstedte Beboere paa ny maatte hjælpes med Almisser. Der maatte foranstalles en offentlig Indsamling af Penge til Fordel for de stakkels Mennesker.

Alle de mange Genvordigheder, Myndighederne igennem Aarene havde haft med Ny-Amager-Bønderne, havde efterhaanden gjort det mere og mere tydeligt, at Koloniseringseksperimentet ikke lod sig gennemføre til gensidig Tilfredshed for Kronen og Kolonisterne. Og saa gik det da, som det vel maatte gaa: allerede en Maanedes Tid efter Brandkatastrofen ophævede en kongelig Resolution FREDERIK III's Privilegium og fratog Bønderne deres Rettigheder. De løfterige Ord om „evindelig Ejendom“ slettedes ud – Evindeligheden kom ikke til at spænde over mere end 46 Aar! – og Bønderne maatte bekvemme sig til at flytte bort, enten til Amager eller andre Steder hen, hvor der maaske kunde blive Jordbrug ledige til dem. Det blev dog tilbudt dem, at enhver af dem kunde blive, hvor han var, saafremt han vilde nøjes med et Stykke Havejord og fælles Græsgang til et Par Køer. Dette Tilbud var der nogle af dem, der tog imod, men de fleste flyttede bort.

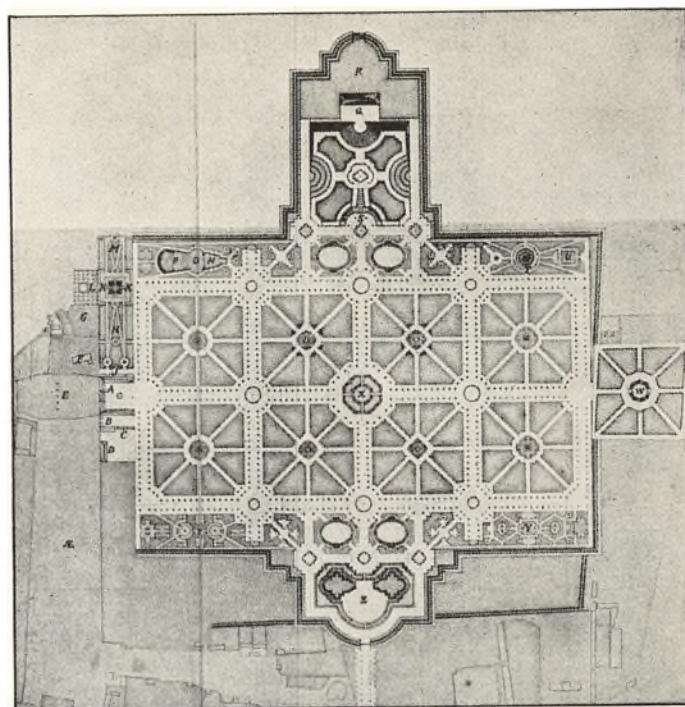
Den lille Bys Hollænderpræg, som allerede var saa temmelig udvisket, blev det fra nu af endnu mere. Kolonisterne opnaaede nemlig Tilladelse til frit at disponere over deres nye Smaalodder, som de altsaa kunde sælge til hvem de vilde, og dette førte til, at talrige udenbys Velhavere nu købte Jord herude. Snart saa man da en Skare af Embedsmænd, Officerer, Købmænd o. s. v. nyde Livet i den fri Natur som Ejere af Lyststeder og Landgaarde. Og – vel at mærke – det var Folk, som sad inde med lovformeligt Skøde; de kunde ikke, som de tidligere uheldige Jordkøbere, risikere at faa Købet annulleret.

Men langt den største Part af Omraadet, den gamle Ladegaardsmark, havde Kongen nu igen i sin Besiddelse, og den skulde fremtidig have den Opgave at levere Foder, især Hø, til de kongelige og militære Stalde.

Men det var ikke den eneste Interesse, Kongehuset havde paa disse Kanter.

Allerede FREDERIK III's Dronning, den livlige og overmaade virkelystne SOFIE AMALIE, havde kastet sine Øjne paa en Plet af Ny-Amagers Jord, idet hun havde faaet den Tanke, at her kunde Kongeparrets unge Prinsesser faa sig et Landsted, hvor de nu og da kunde bo og glæde sig ved de grønne Marker og den friske Landluft. En Gaard blev købt, og her opførtes – paa det Sted, hvor nu Indgangen til Frederiksberg Have findes, „Prinsessernes Gaard“. Den havde ikke noget højkongeligt Præg, var blot en beskedne Lystgaard, men dens Sale og Kamre var sirligt og farvestraalende dekorerede og dannede en fornøjelig Ramme om de unge Kongedøtres Landliv. Imidlertid voksede Prinsesserne til, blev giftefærdige og fløj saa ud fra den hjemlige Rede – den yngste og sidst gifte af dem blev Dronning af Sverige. Og saa blev Prinsessernes Gaard til Prinsens Gaard, idet deres Broder Kong CHRISTIAN V's ældste Søn, Kronprins FREDERIK, fik den som Legetøj, da han var 9 Aar gammel. Dette Prinsehofs Hovedbygning, som gentagne Gange var blevet udbedret og udvidet, eksisterede endnu saa sent som i 1753. Da blev den hjemsøgt af en Ildebrand, hvorefter den forsvandt af Billedet, og den nuværende smukke Indgangsport til Haven blev rejst. Men Gaardens Udbygninger – i ombygget Stand – har Nutiden stadig for Øje; det er de smukke Huse, som ligger paa begge Sider af Gangen, der forbi „Sladderbænkene“ fører hen til Kong FREDERIK VI's prægtige Billedstøtte.

Den kongelige Families Forkærlighed for den landlige Idyl saa nær ved Hovedstaden – og alligevel i en passende Afstand fra Byen – havde allerede, mens Lystgaarden var Prinsessernes, kastet fornem, mondæn Glans over Ny-Hollænderby. Tit og ofte blev fornemme Udlændinge indkvarterede paa Gaarden, inden de gæstede Hoffet paa Københavns Slot, og mens Gaarden en Tid var bortforpagtet, holdt Forpagteren ligefrem Hotel herude for fine Folk, især om Sommeren. Der var ganske vist ogsaa en anden Kro i Byen, men under dens Tag var det ikke passende for Standspersoner at

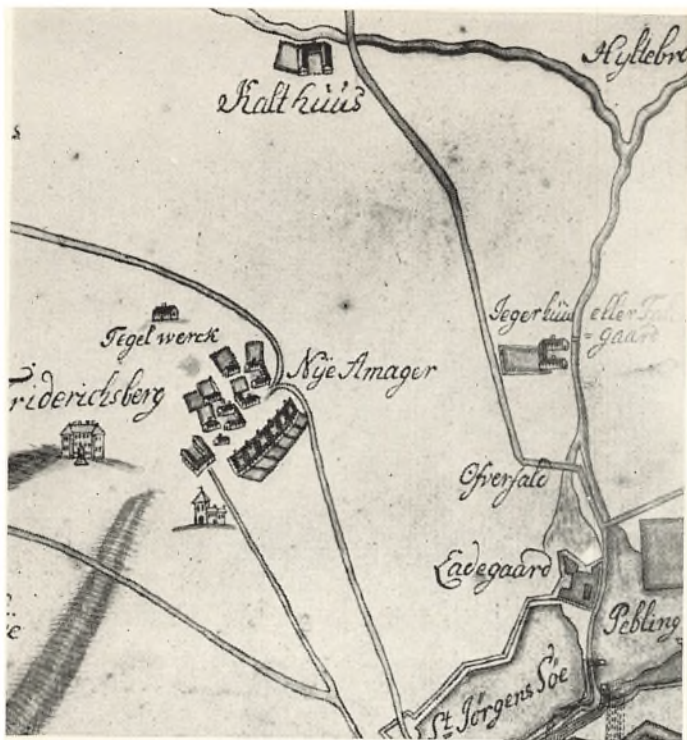

Plan til Anlæggelse af Frederiksberg Have (Hærens Arkiv). Ved Sammenligning med Kortet paa modstaaende Side genfinder man let flere Lokalteter fra dette, saaledes Prinsens Gaard og Fasanhaven, men her er tillige det paatænkte nye Slot angivet (Q), ligesom Haven er betydelig udvidet og anlagt paa kunstfærdig Maade.

slaa sig ned. Byens Folk, ikke mindst de mange jævne Husmænd, som efter Privilegiets Ophævelse var i Flertal, fulgte naturligvis med megen Nysgerrighed de fornemme Herskabers Liv og Færden, og omvendt morede den fine Verden sig med at overvære den stedlige Befolknings Forlystelser, f. Eks. de for Hollænderne ejendommelige Fastelavnsløjer. De kongelige var ikke blot Tilskuere, naar der paa Rendebanen, den nuværende Runddel, blev slaaet Katten af Tønden eller holdt Ringridning – Kongehuset var undertiden selv med i Maskeradelystigheden, idet de høje Herskaber klædte sig ud i Amagerdragter og slog Gækken løs paa Ny-Hollændermanér. Og paa Lystgaarden og i dens Have blev der holdt pragtfulde og kostbare Hoffester – den lille Landsby oplevede saaledes mange store Dage.

Prinsesserne var jo forholdsvis hurtig ude af Lystgaardens Saga, men deres Nevø, Kronprins FREDERIK, blev med en stærk Følelses Baand fast knyttet til Stedet. Baade som Dreng og som ung Mand har han aabentbart været inderlig glad for sin Lystgaard og dens i Begyndelsen ikke ret store Have. Her kunde han ret dyrke sin Interesse for Dyrenes Liv, her var der Fuglehus med sjældne Fugle fra fremmede Himmelstrøg, her var der en velforsynet Fasangaard og en Kaninngaard med en Kaninhøj, ja efterhaanden blev den unge Kronprins Ejer af et helt Menageri – paa en Maade et Fingerpeg om, at engang med Tiden skulde Zoologisk Have faa sin Plads nær disse Enemærker.

Da Kronprinsen saa drog udenlands, fik han rigtig Øjnene op for den Skønhed, der udstråler fra Arkitek-

Plan over Valby og Frederiksberg samt Dele af København. (Haandtegnet Kort fra ca. 1705, Bymuseet). Kortet er i sin Helhed gengivet Bind 1, Side 109. Det gængs Udsnit viser det nyopførte Frederiksberg Slot – det ældste Billede af dette – Kirken, samt Prinsens Gaard og Ny Hollænderby. Paa dette Kort ogsaa Vesterbrogade, Frederiksberg Allé saavel som Gammel Kongevej, samt den gamle Kongevej fra Ladegaarden over Kalthuset (Grøndal) til Islev og videre i Retning mod Roskilde. Bemærk Jægerhuset, ogsaa kaldet Falkonergaarden.

turens og Havekunstens Mesterværker. De dybe Indtryk, som pragtfulde italienske Stormandsvillaer eller de storslaaede Parkanlæg omkring Solkongens Slot i Versailles gjorde paa den danske Kongesøn, gik ham aldrig af Minde, og da han var vendt hjem til Danmark, blev det ham en kær Syssel at tumle med Planer om at lade den beskedne Prinsens Gaard og dens Omgivelser undergaa en eventyrlig Forvandling – Projekter til her at skabe noget i Sandhed fyrsteligt, noget der kunde minde om de Seværdigheder, der havde skinnet ham i Øjnene ude i den store Verden.

Der var nu for det første Haven ved Prinsens Gaard – den maatte gøres langt større, den maatte kunne omdannes til en Park i den sirlige Stil, som var paa Moden ved Europas toneangivende Hoffer, et Anlæg præget af Symmetri med snorlige Alléer af formklippede Træer og med plaskende Vandfald og blinkende Straaler af Vandspring. Resolut besluttede Kronprinsen at forvandle vidtstrakte Marker til Have, og med aaben Sans for landskabelig Skønhed inddrog han Valby Bakke, det gamle Solbjerg, i sin Plan, ja, gjorde den til et Hovedpunkt i Planen. Til Dels paa Grundlag af et Projekt, som Nordens mest berømte Arkitekt i de Tider, Svenskeren NICODEMUS TESSIN DEN YNGRE – Stockholms Slots Bygmester – havde udarbejdet, gav saa i Foraaret 1697 en stor Arbejdsstyrke, Soldater i

Hundredvis, under Ledelse af en dygtig Ingeniørkaptajn HANS HEINRICH SCHEEL sig i Lag med at anlægge den Have, som nu i halvtredie Hundrede Aar har været og igennem Tiderne sikkert vil vedblive at være ikke blot Frederiksbergs, men Hovedstadens, ja hele Nationens Stolthed og Glæde.

To Aar efter, ved CHRISTIAN V's Død, besteg Kronprins FREDERIK Tronen, men hans Ophøjelse fik ham ikke til at tabe Interessen for sit Yndlingssted. Tværtimod, som Konge fik han jo endnu rigeligere Pengemidler til sin Raadighed end de Summer, hans Fader havde bevilget ham, saa nu kunde det store Værk ret for Alvor udfolde sig.

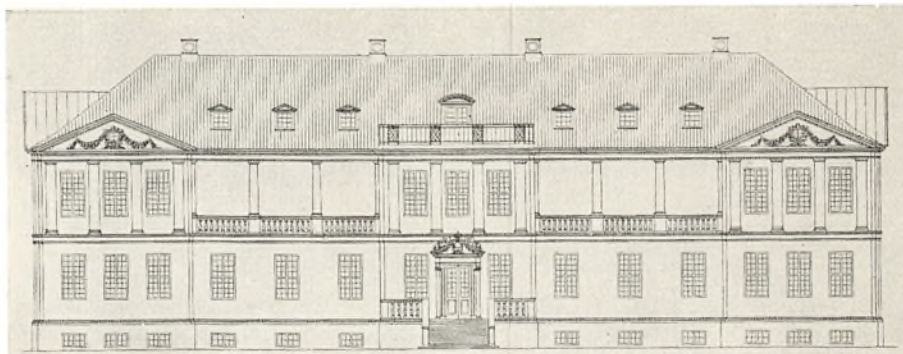
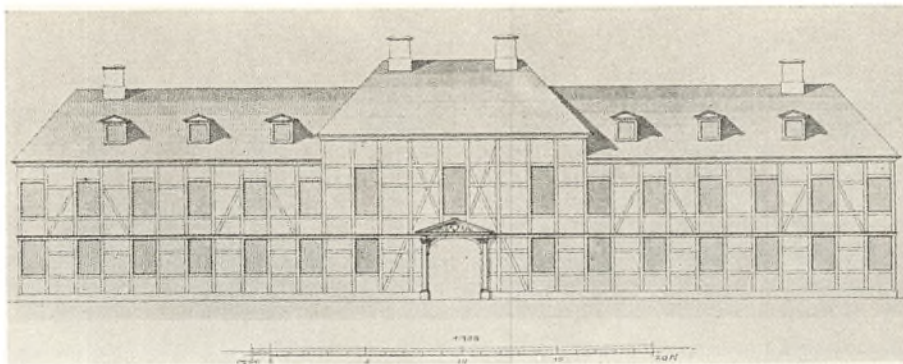
Udmærkede gamle Billeder og Grundplaner viser tydeligt, hvorledes det stilfulde Anlæg tog sig ud, som FREDERIK IV fremtryllede paa den Plet, han havde haft kær lige fra Drengæaarene. Kunde Kongen nu, i Dag, rejse sig af Sarkofagen i Roskilde Domkirke og gæste Frederiksberg, vilde han utvivlsomt ikke se naadigt paa den Skikkelse, en nyere Tids Smag for halvandet Hundred Aar siden har givet hans Have. Han vilde naturligvis nok kunne se, at det store Kryds, der straks fra første Færd kom til at præge Haven – de to frie Udsyn: fra Indgangen imod Vest og fra Bakken imod Nord – er bevaret den Dag i Dag; han vilde maaske ogsaa nikke genkendende til Allétræerne op ad Bakkens Skraaning – men hans Blik vilde forgæves lede efter de mange Statuer, Fontæner og Lysthuse, der i hans Tid smykkede Haven, og fremfor alt vilde Majestæten savne de mægtige, stift tilklippede Løv-Vægge, som indrammede hans Alléer, men som maatte vige Pladsen for mere naturgroede Trægrupper, dengang da den *franske* Have i Tiden omkring Aar 1800 blev forvandlet til en landskabelig *engelsk* Park ifølge den Mode, som da gjorde sig gældende. At hele Anlægget ved denne radikale Omskabelse blev gjort mere folkeligt, vil aldrig kunne nægtes. Men alligevel – tænk, hvilket straalende og sjældent Kulturminde Nutidens Danmark havde ejet, hvis FREDERIK IV's Barok-Have laa der den Dag i Dag med sine formklippede Træer og sine sirlige, geometrisk fordelte Busketter, saaledes som den viser sig for vore Øjne paa Kobberstikkene fra en svunden Tid! – Hvad for øvrigt det folkelige angaar, er det værd at pege paa, at den enevældige Monarks Have lige fra Begyndelsen af stod aaben for Borgerne, for saa vidt de hørte til Kategorien „skikkelige Folk“; dog var der et bestemt Omraade i Udkanten, hvortil almindelige dødelige maatte trække sig tilbage, naar Hoffet ønskede at forlyste sig i det grønne.

Øg nu *Slottet* deroppe paa Bakken. Ja, ogsaa dets Historie er Fortællingen om Forandring paa Forandring, om Udvidelse paa Udvidelse. Men set fra Haven har dets Udseende ikke ændret sig synderlig siden dets kongelige Bygherres Dage – undtagen for saa vidt som det dengang ikke var pudset gulligt som nu, men var graaligt med gule Vinduesindramninger og

Øverst: Plan af Prinsens Gaard. (Tegning i Biblioteket i Wernigerode. Efter Danske Slotte og Herregaarde). Nederst: Det første Frederiksberg Slot. (Rekonstruktion af Arkitekt Georg Pfaff. Efter Danske Slotte og Herregaarde).

De to Bygninger, der endnu i vore Dage ligger straks indenfor Indgangen fra Runddelen til Frederiksberg Have, var oprindelig Sidefløjene til Prinsens Gaard paa Ny Amager. Hovedfløjens Udseende kendes kun fra den her gengivne Tegning, der viser, at det har drejet sig om et ret beskedent Bindingsværksanlæg.

I Modsætning hertil var det nye Slot, skønt oprindelig kun en enkelt Fløj med korte Sidefløje et mere betydeligt Bygningsværk. Det var opført i den paa det Tidspunkt noget gammeldags nederlandske Barok med røde, sandstensprydede Mure, men gennemgik jo efter blot faa Aars Forløb en større Ombygning, der ikke alene øgede Kompleksets Størrelse, men ogsaa ændrede dets Karakter.

Gesimser. For øvrigt blev det opført af røde Mursten, men Farven blev skjult under Oliemaling.

Oprindelig var det nu slet ikke Tanken, at der skulde bygges et rigtigt Slot paa Bakken. Det første Udkast drejede sig blot om en Pavillon, hvorfra den pragtfulde Udsigt over den skønne Park kunde nydes. Og da FREDERIK IV saa alligevel besluttede sig for et Slot og efter Nytaar 1700 lod Bygningsentreprenøren ERNST BRANDENBURGER gaa i Gang med Opførelsen, byggede han det til en Begyndelse for lille. Allerede i 1707, kun faa Aar efter dets Opførelse, blev det helt ombygget, idet det udvidedes betydeligt, blev gjort baade længere og højere. Det oprindelige Slots Tværfloje blev – efter Fjernelsen af deres Fremspring – inddraget i Façaden og nye Tværfloje tilbygget. Det lille Slot havde kun haft to Etager, nu blev en tredje – noget lavere – lagt ovenpaa; i Midterpartiet, hvortil en høj Stentrappé fører op, har dog ogsaa den øverste Etage fuld Højde.

Set fra Søndermarken („Plantagen“ kaldte man den i Datiden) frembød Slottet derimod et helt andet Udseende, end det senere fik. Det var først Kong FREDERIKS Søn og Efterfølger, CHRISTIAN VI, der – efter Hofbygmester THURAHNS Planer – indrammede Slotsgaarden med de dels retliniede, dels rundede Fløjbygninger, udstyrede med en indre Buegang; før hans Tid havde der mod Syd kun ligget en Portbygning, og Slotsgaardens Indhegning bestod blot i et Stakit.

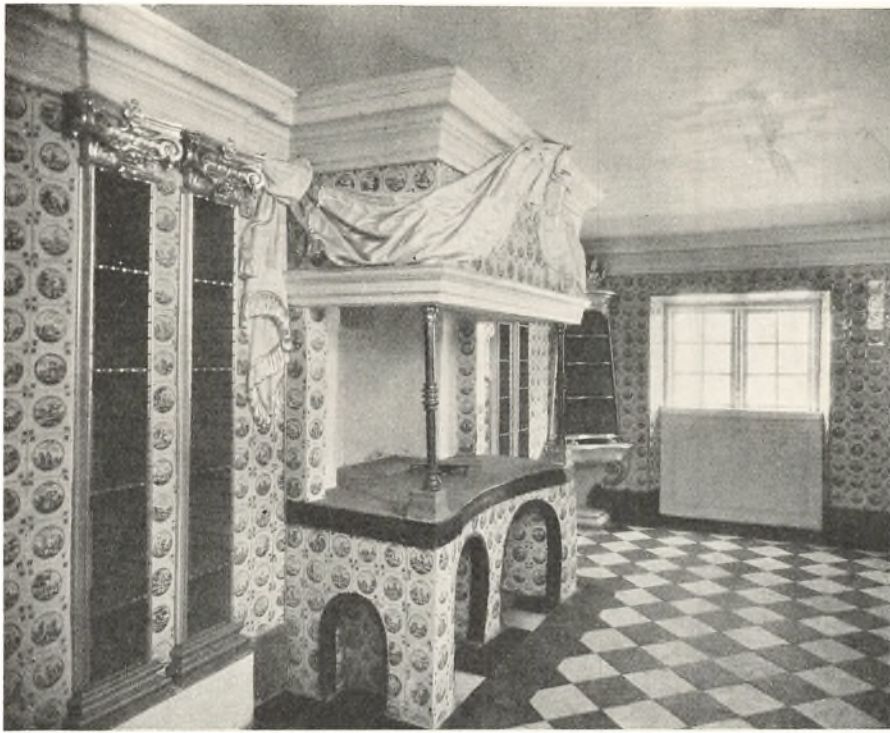
Porthuset havde forresten i en Aarrække en ekstra Funktion, idet der oven paa det var indrettet en vældig Vandbeholder, fra hvilken dels selve Slottet, dels Havens Vandfald og Vandspring skulde forsynes. Hele dette Maskineri voldte imidlertid meget Besvær, og det varede ikke længe, inden baade Vandfald og Vand-

spring maatte opgives. Den Skikkelse, Portbygningen har nu, fik den i 1829; da blev der nemlig paa 1. Sal i Rundingen indrettet en Bolig for Prins FREDERIK (den senere FREDERIK VII) og hans første Gemalinde, Prinsesse WILHELMINE, Datter af FREDERIK VI.

Baade FREDERIK IV og CHRISTIAN VI holdt meget af at opslaa deres Residens paa Frederiksberg Slot – ja, saaledes lød jo det Navn, det havde faaet efter sin Byggherre, og dette Navn var ikke længe om at smitte af paa den lille By uden for Slotshaven. Benævnelser som Ny-Hollænderby eller Ny-Amager gik efterhaanden i Glemme, Byen kom til at hedde Frederiksberg, selv om Bogstaveringen længe var tysk – Kongen selv skrev sig jo Friedrich; halvtysk er Navnet for den Sags Skyld stadig, Slutstavelsen -berg er et sejlglivet Minde om Hoffets Tyskhed i gamle Dage.

Det var paa Frederiksberg Slot, at FREDERIK IV i Aaret 1721 satte Dronningekronen paa ANNA SOPHIE REVENTLOW, Kongens Elskede, med hvem han indgik Ægteskab ganske kort Tid efter Dronning LOUISES Død. Ni Aar senere døde Kongen, og CHRISTIAN VI, som hadede sin Stedmoder, rykkede ind paa Slottet; netop herfra udstedte han i November 1730 det Reskript, hvorved ANNA SOPHIE blev forvist hjem til Jylland, til Herregaarden Clausholm, som havde været Vidne til Kong Frederiks dramatiske Bortførelse af den skønne Adelsfrøken.

Pragtfulde Sale aabnede sig for den, der fra Façadens Stentrappé traadte ind gennem Portalen, som stadig er prydet med FREDERIK IV's af Løver vogtede Navneskjold. Først Havesalen, oven over den Riddersalen og endelig i den øverste Etage Spisesalen, der er kendt under Navnet „Maskeradesalen“, fordi Loftsmaleriet i den, udført af den fransk-danske Kunstner BENOÎT LE

Frederiksberg Slot. Interiør fra „Prinsessernes Pandekagekøkken“ (Moderne Fot.), der næppe bærer sit Navn helt med Rette, eftersom det i sin Tid af Laurids de Thurah blev indrettet som Thekøkken for Christian VI's Dronning Sophie Magdalene. Det er et enkelt af de mange smukke og karakteristiske Interiører, som Slottet rummer, og som tildels gaar tilbage til dets allerførste Byggeperiode.

COFFRE, forestiller en Scene af et Maskebal. Den smukke Sal har forresten eet Navn til, nemlig „Rosen“ – en Hentydning til, at hvad Hoffets Herrer og Damer her oplevede i Fest og Glæde, burde indhylles i den Tavshed, som Rosen er Symbolet paa. – I Østfløjens mellemste Etage fandtes Kongeparrets Værelser.

Overalt inden for Slottets Mure frembød den kunstneriske Udsmykning, kostbare Væg-Gobeliner, Gyldenlæders Tapeter, Lofternes Stukdekoration og en Rigdom af Malerier en Fryd for Øjet. Det tjener *vor* Tid til megen Ære, at en omhyggelig og pietetsfuld Restaurering (under Ledelse af Oberst N. MAARE) har reddet det allermeste af Slottets indre Skønhed fra at gaa til Grunde under den Vandalisme, som blev sluppet løs mod det fornemme Bygningsværk, efter at det ved FREDERIK VI's Enkedronnings Død i 1852 var ophørt med at være kongelig Bolig og senere var lagt ind under Krigsministeriet for (fra 1868) at blive benyttet som Officersskole. Saa godt som alle historisk og kunstnerisk værdifulde Rum i Slottet er nu istandsatte og saa vidt muligt førte tilbage til deres oprindelige Skikkelse.

Et smukt Kapitel i denne Restaurerings Historie drejer sig om den interessante, overordentlig seværdige Kirke, som ved Slottets Ombygning var blevet indrettet i Kongefløjens Kælder- og Stueetage. Denne Kirkesal, som OEHLENSCHLÄGER i sin Digtning „Frederiksberg“ har prist i de meget sigende Linier:

Kirken sig aabner saa yndig og liden.
Følte jeg mere paa Vandringen vel,
da jeg besaa det sixtinske Kapel?

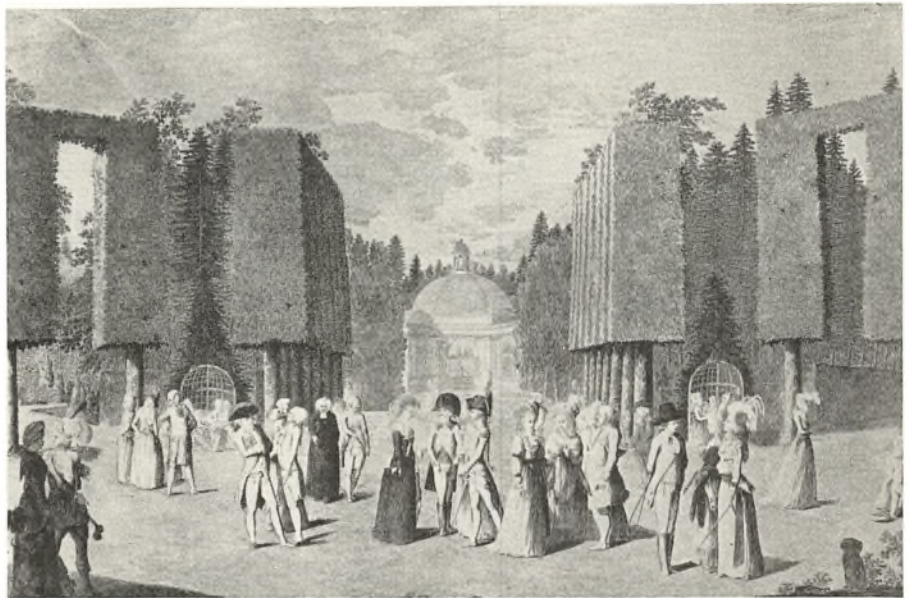
var blevet degraderet til Bibliotekslokale for Officersskolen og ubarmhjertig plyndret for sit skønne og ejen-

dommelige Udstyr. Marmoret fra Alter og Kirkegulv var ført til Rosenborg, Alterbilledet – malet af HENRIK KROCK – til Skt. Pauls Kirke og Prædikestolen til Diakonissestiftelsen. Et Krucifiks og to Alterstager af Sølv havnede paa Christiansborg og gik tabt ved Slotsbranden 1884. Nu er alt, hvad der var bevaret, vendt tilbage til sin gamle Plads. Det er Frederiksberg Menighedsraad, der har sørget for Kirkens værdige Istandsættelse, og siden 1932 holdes der atter Gudstjeneste i den.

Allerede mens Slottet endnu var ungt, nemlig i 1770erne, havde det for øvrigt været Genstand for en Restaurering eller Reparation, som blev ledet af ingen ringere end Mesteren C. F. HARS DORFF. Inspireret af Louis-Seize-Stilen fornyede han mangt og meget af den fra FREDERIK IV arvede Udstyrelse; bl. a. viste det sig nødvendigt at fjerne Gyldenlæders Tapeter og Gobeliner og erstatte dem med udspændte Lærredsvægge, beklædte med Tapetpapir eller malede i lyse Kulører. Som en Nyhed, der helt stammer fra HARS DORFFS Haand, kan der peges paa det elegante Marmorbad, som man faar Indblik i, naar man kikker ned gennem et af Kældervinduerne i Slottets østre Tværføj. „Caroline Mathildes Badeværelse“ er det tit og ofte blevet kaldt – skønt det aabenbart har været hendes sindssyge Gemals. Den folkelige Tankegang ynder saadanne Benævnelser, der klinger romantisk-sentimentalt. Paa lignende Vis er det gaaet med det Tekøkken, som Hofbygmester THURAH oppe i Mezzaninetagen indrettede for CHRISTIAN VI's Dronning, SOPHIE MAGDALENE; det er blevet døbt med det populære Navn „Prinsessernes Pandekagekøkken“ – maaske dog med nogen Ret, dersom FREDERIK VI's Døtre har moret sig med at sysle med Potter og Pander deroppe.

Øverst: Frederiksberg Slot set fra Haven ca. 1740. (Gouachemaleri af J. J. Bruun. Efter Danske Slotte og Herregaarde). Nederst: Perspekt af Indgangen til Frederiksberg Have set fra Øst. (Stik 1786 af G. C. Schule. Efter Danske Slotte og Herregaarde).

Begge Billeder viser Haven, som den var anlagt i den stive franske Stil med klippede Træer og Hække, langs de snorlige Gange. En Sammenligning med Bruuns Stik af det øverste Motiv, gengivet Side 55, faar dog En til at tvivle paa Korrektheden af i hvert Fald et af disse Billeder. Træerne paa det sidstnævnte Billede er nemlig klippet i stive Former i Lighed med dem paa det her nederst viste Perspekt. De promenerende Personer paa dette er formodentlig alle Portrætter. Figurerne i Midten skal være Kong Christian VII med Konprins Frederik og Prinsesse Louise Augusta, mens man til venstre for denne Gruppe ser Biskop Balle i Ornat og atter til venstre for ham i Samtale – de kendte rige Købmænd, Konferensraad Hauser og Etatsraad Æreboe. Længst til venstre taler en kongelig Løber med en Dame.

FREDERIK V besøgte kun saare sjældent Frederiksberg – han foretrak at bo paa Fredensborg om Sommeren. Men saa snart han var død (1766), flyttede hans Søn og Efterfølger, CHRISTIAN VII, ud paa Slottet, og hertil ankom i November samme Aar hans purunge engelske Brud, CAROLINE MATHILDE. Hun kom til at sætte stor Pris paa det smukke Slot og dets Omgivelser, og i hendes og Struensees Kærlighedsdrama, som saa at sige opførtes for aabent Tæppe og fik Sladder og Forargelse til at blomstre, er mangen en Scene udspillet paa Frederiksberg. Endnu den 2. Januar 1772 – kun et Par Uger før Katastrofen ramte det elskende Par – festede Dronningen paa Slottet med sine intimeste Venner og Veninder. Det skulde dog ellers synes, at visse truende Tildragelser i de sidste Maaneder af det foregaaende Aar maatte have belært de letsindige Elskende om, at Jordbunden var vulkansk. Misfornøjede Matroser havde vendt det laadne ud, og for at dæmpe deres Knurren havde Struensee maattet bekvemme sig til noget for en Diktator saa ydmygende som at beværte dem med et

Festmaaltid; det var just paa Frederiksberg, at den „Forsøningsokse“, der slagtedes til Matroserne, blev serveret for dem i Slutningen af September 1771. Og Juleaften troppede Soldater af Livgarden op ved Slottet for at demonstrere mod, at Korpset var blevet ophævet.

Frem for nogen anden af vore Konger er det dog FREDERIK VI, der i den folkelige Bevidsthed har faaet sit Navn fast knyttet til Slottet og Haven. Hvor kønt og hvor naturligt, at det netop er *hans* Billedstøtte, der byder os Velkommen ved Indgangen til den Idyl, i hvis Kanaler Landsfaderen og hans Familie sejlede i pyntelige Baade, roet af galaklædt Mandskab, medens Københavnerne, som med Kone og Børn var travet den trælse – støvede eller plørede – Vej fra Staden for at spise deres medbragte Mad i det grønne, stod langs Bredderne og glædede sig loyalt over at være den folkekære Monark saa nær. Som skrevet staar paa Kongestatuens Sokkel: „Her følte han sig lykkelig i sit trofaste Folks Midte.“ Tit og ofte spadserede FREDERIK VI uden Ledsagelse omkring i Haven, klædt

Bjergskotter i deres Lejr i Søndermarken. (Stik af Wensler, Bymuseet). Under den engelske Belejring i 1807 oversvømmedes Frederiksberg By og Have saavel som Søndermarken af fjendtlige Tropper, af hvilke især de maleriske Højskotter vakte Opsigt.

i en lang Skødefrakke og med en langskygget Voksdugskasket paa Hovedet. Saa morede det ham at hilse i Forbigaaende paa en og anden jævn Borgerfamilie og ønske Velbekomme til den Madkurv, som man tømte ved et af Havens Borde.

I Søndermarken – som en halv Snes Aar tidligere end Frederiksberg Have var blevet omdannet i den nymodens engelske Landskabsstil – holdt Kongen og hans Kavalerer af og til Rævejagt. Det var mest for Valby-Bøndernes og deres truede Fjerkræs Skyld, at man stræbte Mikket efter Livet, for nogen større Jagtudfoldelse var der ikke Plads til. I sine Erindringer fortæller OEHLENSCHLÄGER en lille Historie fra en af disse Jagter: Da Kongen spurgte hans Fader, Slotsforvalteren, om der var mange Ræve derinde, svarede denne – med et Sideblik til Kongens Følge: „Ikke af de firbenede, Deres Majestæt!“ SJETTE FREDERIK holdt ellers ikke af, at nogen stiklede til hans Adjudantstab (de upopulære „røde Fjer“), men Svaret fik ham til at le med sin korte, tørre Latter.

Ja, det er mange kongelige og fyrstelige Navne, der saaledes i Tidernes Løb er blevet indskrevne i Slottets Annaler. Ogsaa udenlandske: Czar PETER DEN STORE af Rusland og hans Czarewna har siddet til Taffels

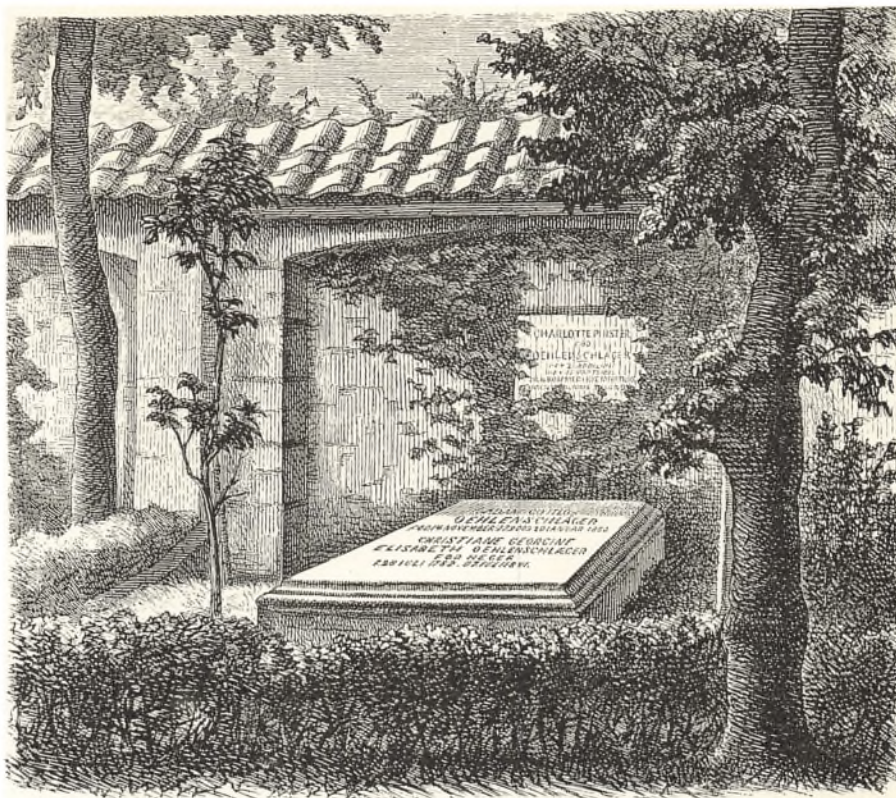
med FREDERIK IV paa Slottets Tagaltan. Marskal BERNADOTTE – senere Sveriges Konge – boede her under et kort Ophold i 1808, paa et Tidspunkt, hvor Sporene efter det Hærværk, Englænderne under Besættelsen i det foregaaende Efteraar havde øvet, vel næppe helt var udslettede.

Det fortjener ogsaa at huskes, at paa Frederiksberg Slot fandt Hertug FREDERIK CHRISTIAN af Augustenborg sin Brud, FREDERIK VI's Søster LOUISE AUGUSTA, og her fejredes deres pragtfulde Bryllupsfest. Endnu forbandt et hjærteligt Venskab de to Grene af den danske Kongestamme – snart skulde som bekendt den Splittelse indtræde, der blev tragisk for Rigets Skæbne.

Men ogsaa uden for Fyrsternes Kreds har berømte Personligheder været knyttet inderligt til Slottet og dets Have. Først og fremmest ADAM OEHLENSCHLÄGER. For ham var og blev Frederiksberg et Centrum i hans Liv og i hans Digtning. Han glemte aldrig, at han var Slotsforvalterens Søn. Ingen Frederiksberger kan undgaa at blive dybt interesseret i Læsningen af Digterens Erindringer fra hans Barndom i de hjemlige Omgivelser. Livfuldt og anskueligt opruller han heri Billed paa Billed af Sommerens travle, brogede Liv paa Slottet, naar Hoffet boede der og Livgardens Orkester lod

Oehlenschlägers Grav paa Frederiksberg Kirkegaard. (Træsnit efter Tegning af Otto Haslund. Efter Før og Nu).

En Række kendte danske Personligheder er stedt til Hvile paa Frederiksberg gamle Kirkegaard, fremfor alle Digterkongen, men tillige hans Svogre Knud Lyne Rahbek med den uforglemmelige Kamma, og Anders Sandøe Ørsted, gift med Digterens Søster.

Janitscharmusiken klinge ved de kongelige Tafler. Og saa Vintertiden, hvor Slottet stod koldt og øde. ADAM havde det næsten helt for sig selv, og Drengen lærte hvert Rum, hver Krog af det at kende. I Spisesalen spillede han – sammen med sin Søster og en Kammerat – Komedier, ogsaa selvlavede. Og Pragtsalenes Mylder af Malerier paa Vægge og Lofter – en Vrimmel af Guder og Gudinder og Oldtidens Helteskikkelser – virkede betagende og ildnende paa hans Fantasi. Tænk ogsaa paa, hvilke betydningsfulde Øjeblikke af hans Liv som Mand og som Digter Frederiksberg Have har skænket ham: Her var det, Drengens Møde med Digteren og Skolemanden EDVARD STORM førte til hans Optagelse i Efterslægtsselskabets Skole. Under Havens Træer blev han forlovet med sin CHRISTIANE. Og det var i Søndermarken, han spadserede med HENRIK STEFFENS, fordybet i den litteraturhistorisk berømte Samtale, der forløste hans Digtersind og – med Digtet „Guldhornene“ – gjorde ham til Romantikens Førstemand i Norden.

OEHLENSCHLÄGERS store Digtreds fra 1817: „Frederiksberg“ – som Byens historisk-topografiske Selskab har optrykt i en smuk Udgave – er en hjertevarm Hyldest til hans Barndoms By og Slot. Alle sine Dage dyrkede han Minderne derfra, og man forstaar, hvilken Glæde det var for Digteren, da han som ældre Mand fik Kongens Tilladelse til at bebo nogle Værelser paa Slottet om Sommeren, og da han i sit Livs Aften fik Fasan-gaarden overdraget som Sommerbolig.

I Læ af Frederiksberg Kirkegaards Mur har Digterkongen fundet sit sidste Hvilested, han som skrev disse Linier:

Aldrig en Skov jeg saa yndig har funden,
kær for mit Hjerte, som Søndermarkslunden,
aldrig et Tag
huldt majestætisk og skønt for mit Øje,
som Frederiksberg, med de lysgule Fløje,
paa en forfriskende Midsommerdag.

Flere andre fremtrædende Kulturpersonligheder har for øvrigt nydt den Gunst at kunne bo paa det skønne Slot, saaledes bl. a. Digteren CARSTEN HAUCH, Ægteparret JOHAN LUDVIG og JOHANNE LUISE HEIBERG og ORLA LEHMANN.

Slottet og Slotshaven har ganske naturligt paakaldt og fastholdt vor Interesse og faaet os til at vende Bladene i Historiens Bog indtil langt ind i det 19. Aarhundrede. Men vi vender tilbage til de gamle Dage for at se, hvorledes det gik den lille By, som efter at være omtumlet af en ikke altid lige blid Skæbne nu var blevet Slotsby og kunde smykke sig med sit nye, fornemme Navn.

Igennem den ældste Skildring af Frederiksberg, offentliggjort 1764 i 2. Del af den store Danmarksbeskrivelse, som ERIK PONTOPPIDAN udgav under Titlen „Danske Atlas“, faar man et godt Begreb om, hvordan man i de Dage saa paa den Udvikling, som den forhenværende Hollænderby havde gennemgaaet. „Dens nuværende Beboere“, hedder det her, „klæde sig ikke meere som Amagere.“ Alene denne Konstatering siger jo en hel Del om de ændrede Forhold. Og nærmere Forklaring faar man i de Ord, hvormed PONTOPPIDAN fortsætter: „De have faaet saa stærk en Blanding af andre Folk til at boe iblandt sig, saasom Kongelige Betientere, Fabriqveurer, Bryggere, Bagere og om Sommeren en Deel Kiøbenhavnske Familier, hvilke for

Plan over en Del af Frederiksberg. (Udsnit af haandtegnet Kort 1749, Det kgl. Bibliotek).

Igennem Størstedelen af 18. Aarhundrede havde Bebyggelsen paa Frederiksberg den her viste Udstrækning. Den største samlede Bebyggelse fandtes ved Allégade, Bredegade og Smallegade. Foruden Kalthuset, Falkonergaarden, Ladegaarden og Vodroffsgaard fandtes der iøvrigt kun nogen Bebyggelse ved Værnedamsvej og ved Gammel Kongevej. Vodroffsgaard var blevet anlagt 1699, dels paa det Terræn, der tidligere havde rummet de fremskudte Fæstningsværker fra Christian IV's Tid – se Bind 4, Side 172 – dels paa et Areal, dannet ved Opfyldning af Skt. Jørgens Sø i Tilslutning til Søernes Regulering i 1720erne.

friskere Luft og magelige Spadseergang, her have deres Sommer-Huse. Dette gør Fridrichsbergs Bye om ikke til en Kiøbstæd, saa dog til en skøn Flek, og langt anseeligere end andre Landsbyer. Dens deilige Situation paa en halv Miil fra Kiøbenhavn, og fra Vesterbroe Forstad ikkun en Fierdingvey, dens dobbelte Allee af store Linde-Træer, baade uden for og inde i Byen, og de ziirlige Huse, som efter haanden opbygges, gjøre den behagelig.“

„Langt anseeligere end andre Landsbyer“ – saaledes lyder altsaa PONTOPPIDANS Dom om Frederiksberg. Og man kan godt forstaa, at saaledes maatte Slotsbyen virke paa alle besøgende. Alene den pompøse Indkørselsallé fra Vesterbro til Frederiksberg, denne *ny* Kongevej, hvis Anlæggelse medførte, at Gamle Kongevej fik sit nuværende Navn, var jo som skabt til at imponere Københavnerne – ikke mindst fordi Alléen dengang, ja lige indtil Aar 1800, var lukket med en Gitterport („Jernporten“), som den uniformerede Schweizer kun aabnede for kongelige og andre fornemme Kareter. Det er forresten den Port, som nu er anbragt ved Søndermarks-Hjørnet af Roskildevejen. Alligevel – som Landsby betragtet har Datidens Frederiksberg været en underlig Fremtoning. EILER NYSTRØM har udmærket betegnet Byens Særstilling med de Ord, at den „havde baade et Anstrøg af Fornemhed og var tillige en Paria“. Den manglede jo nemlig baade

Jord og Opland. Hele den tidligere Ladegaardsmark blev som omtalt benyttet til Høavl, medens Ejendommene – baade statelige Gaarde i den nuværende Allégade og de mere beskedne Huse i de gamle Gader ned mod Gadekæret – kun havde et ganske ringe Jordtilliggende, som ikke var tilstrækkeligt til at leve af. Hvilken Haandtering skulde Frederiksbergerne da slaa sig paa? Lystgaardene, hvoraf der var adskillige, bl. a. ved den gamle Hollændergade, især ved dens Østside, kunde sagtens klare sig; de kunde rolig bruge deres Tønde Land som Frugthave eller Prydhave. Men Smaafolk maatte finde andre Udveje til at tjene det daglige Brød; de maatte f. Eks. tage Arbejde i Slots- haven, de kunde leje Værelser ud til Landliggere, eller de kunde give sig til at holde Traktørsted for besøgende fra Hovedstaden. De egentlige Haandværksfag var det derimod vanskeligt at drive paa Frederiksberg, idet de københavnske Laug holdt krampagtigt paa deres Rettigheder.

Hovedstadens Slagtere, Bagere o. s. v. vilde ikke finde sig i Konkurrence fra saadan en lille Landsbys Side. En frederiksbergsk Smed, som vilde smede Søm, fik at vide, at det kunde han ikke faa Lov til – han maatte holde sig til Hestesko o. dsl. Traktørstederne har aabenbart i lange Tider været de Forretninger, som – mere eller mindre illegalt – klarede sig bedst herude, selv om Kampen mod Hjemmebrygningen

blev ført med megen Energi baade af de københavnske Bryggere og Toldvæsenet. Der var da ogsaa efterhaanden blevet fuldt op af Kroer i Frederiksberg By – i 1731 var deres Tal over 30. Beværtningslivet herude har altsaa Rødder langt tilbage i Historien. – Det var et haardt Slag for mange frederiksbergske Gaardejere og Husejere, da den kongelige Naadesol, som i mange Aar havde skinnet over deres Ret til Ølbrygning, omsider sluktes, og Bryggerlauget i 1740erne fik sat igennem, at Frederiksbergs Traktører skulde købe deres Øl i Hovedstaden.

Det eneste Haandværk, som fik Lov til at trives godt paa Frederiksberg, var Væveri. Væverne derude kunde glæde sig ved FREDERIK IV's Bevaagenhed, saa at deres københavnske Fagfællers Angreb blev afpareret.

Kunde man for et Par Hundrede Aar siden have været i Stand til at tage Luftfotografier af Frederiksbergs Areal, vilde Billedet være domineret af Græsmarkernes vidtstrakte, øde Flade, der kun var afbrudt af tættere Bebyggelse omkring de ofte nævnte ældre Gadeanlæg, hvor vi stadig føler, at her staar vi ved Byens Kerne, dens „City“ – om nogle Aar passende markeret ved Byens Raadhus.

Allerede dengang vilde man dog, hvis man, mens Slotshavens Træer endnu var for lave til at hæmme Udsynet, tog Frederiksberg By i Øjesyn oppe fra Slotsbanken, lægge Mærke til eet Bygningsværk, der ved sin ejendommelige Form, som man ikke ser Magen til andensteds i Danmark, konkurrerer med Slottet om Rangen som Frederiksbergs Vartegn. Nemlig den ottekantede Kirke, som i 1730erne blev opført ved Runddelen og indviet Helligtrekongersdag 1734. Arkitekturhistorien kan paavise, at Forbilledet for dette Gudshus er at søge ovre i hollandsk Frisland; Bygmesteren har vel ment, at netop en Kirke i denne Stil vilde være paa sin Plads i Amager-Hollændernes gamle By.

Er det ikke forunderligt for Nutidsmennesker at tænke paa, at det var Klokkeklengen fra denne Kirke, der i 1845 inspirerede GRUNDTVIG til i sit Logis i Bakkehuset at digte den Salme, som begynder : „Kirkeklokke! mellem ædle Malme . . .“, men hvis 2. Vers er det mest kendte:

Kirkeklokke! ej til Hovedstæder
støbtes du, men til den lille By,
hvor det høres trindt, naar Barnet græder
og inddysses blidt ved Vuggesang.

En saadan lille litteraturhistorisk Oplysning fortæller ikke saa lidt om Afstanden mellem før og nu. Hvor store Forandringer har ikke de Hundrede Aar, i hvilke denne Salme har levet, ført med sig! Den „lille By“ har vokset sig stor og er bleven eet med den Millionby, der omklammer den. Og et Barns Graad overdøves ganske af den moderne Trafiks Larmen. Og dog, trods alt: en skøn og værdifuld Rest af Idyllen fra GRUNDTVIGS Dage er endnu i Behold just her omkring Frederiksberg Kirke og Kirkegaard. Her, som i

Frederiksberg Kirke. (Træsni ca. 1860. Efter Før og Nu).

Slotshave og Søndermark, kan Nutidens fortravlede Mennesker finde Fred og Hvile i en Oase midt i Stenørkenen.

Hvad for øvrigt de Klokker angaar, som i Dag kimer og kalder fra Kirketaarnet, stammer den ene af dem saamænd fra Byens ældste Kirke; da den ringede ved FREDERIK IV's Død, revnede den, men er siden to Gange blevet omstøbt.

Ved Kirkens stemningsfulde Indre er det ejendommeligste, at Prædikestolen er anbragt oppe over Alteret. Adskilligt af Kirkeinventaret har en ærværdig Alder; Alterkalken, af københavnsk Prøvesølv, er saaledes fra 1711, og fra den første, beskedne Kirkebygnings Tid stammer to prægtige Malmstager. Heller ikke Taarnurets Værk er fra i Gaar; en Indskrift viser, at det er fremstillet af en københavnsk Mester i Aaret 1739.

Fra den oprindelig kun lille, men Gang paa Gang udvidede Kirkegaards Gravstene lyser talrige store Navne, ikke mindst fra vort Aandslivs Guldalder, os i Møde. Enhver, der vandrer ad den skønne Haves Gange, vil uvilkaarligt føle sig højtideligt stemt i dette Frilufts-Pantheon for kendte Fortidsskikkelser.

I Pilealléen, tæt op mod Kirken, byggedes Boliger for Præst og Degn, og imellem dem, alt under eet Tag, en Skole, Frederiksbergs første. Her var det, OEHLENSCHLÄGER blev undervist af Degnen Hr. WIBE,

Ladegaarden med Omgivelser. (Tegning ca. 1753 af J. J. Bruun, Bymuseet). Det anselige Bygningskompleks ligger værnede af Volde. I Baggrunden ses til venstre Blaagaard, og til højre Nørreports Accisebod (i Nærheden af den senere Dronning Louises Bro. Se Bind 4, S. 310 f.). I Forgrunden Woodrups 3: Vodroffsgaards Marker, skilt fra Ladegaardsterrænet ved den herostratisk berømte Rosenaa.

om hvem det i Frederiksberg-Digtet skæmtsomt hedder, at

selv var han velbelæst og tapper.
 I gule Kjole bar han sorte Knapper.
 Kun Kirkesangen bragte ham i Knibe;
 som Vibe
 da ofte ynkelig han skreg.

Den lave Længe, der tog sig saa hyggelig ud, burde vel egentlig have været fredet som et Kulturminde, men efter at Præsteboligen allerede i Aaret 1825 var blevet nedbrudt, forsvandt Resten, den sydlige Del af Bygningen, for en Menneskealder siden; paa dens Plads er Sognets Menighedshus rejst.

1765 er et vigtigt, ja afgørende Aarstal i Frederiksbergs Historie. I det Aar tog Myndighederne nemlig et Skridt, som de daarlige Erfaringer fra Græsmarksdriften tilskyndede dem til. Det havde vist sig, at det lønnede sig overmaade slet ikke at udnytte Frederiksberg Bys Tilliggende til andet end Højbjergning. Afgrøden var efterhaanden blevet temmelig ussel, Jorden blev fuld af Tuer og Mos og spættedes af sure Pytter og Kær. Enhver landbrugskyndig kunde se, hvor upraktisk det var at lade disse kongelige Markstrækninger ligge saa vanrøgtede og saa urentable. Samme Resultat var man kommet til ogsaa andre Steder i Danmark, og nu drog man Konsekvensen af disse Betragtninger og besluttede sig til at udstykke Jorden. Det var en Vedtagelse, som kom til at betyde en fuld-

stændig Omkalfatring af Forholdene paa Frederiksberg. Imidlertid – inden der blev Tale om en virkelig planmæssig Udstykning i stor Stil, var der allerede tidligere gjort et og andet Indhug i Markomraadet.

Da Byens Folk saa sig spærret ude fra Adgangen til at tjene til Livets Ophold ved de Næringsveje, som Købstadboere kan slaa ind paa, var det naturligt, at de ræsonnerede som saa: Vi bliver altsaa behandlet som Landsbyfolk. Nuvel, lad os saa tage fat paa et Arbejde, der passer sig for en Landsby! Lad os faa Jord at dyrke! Den Plet Jord, de havde ved deres Ejendomme, var jo for lille til at give et anstændigt Udbytte.

Som tænkt, saa gjort. I Aaret 1740 henvendte Frederiksberg Bys Gaardejere sig til Kongen og bad, om de maatte faa overladt et Stykke Land ved Omraadets sydlige Grænse – en Firkant, der strakte sig fra Søndermarken ud til Vigerslev. Denne Bøn fik de opfyldt. Det paagældende Areal, ca. 175 Tdr. Land, som forresten ikke var af den allerbedste Bonitet, blev fordelt mellem Gaardene i Forhold til deres Størrelse, de fik hver sit Stykke i Fæste, og tilsammen skulde de som aarlig Afgift levere 150 Læs Hø til Kongens Stalde. Nogle Aar senere gjorde Gaardmændene et nyt Fremstød, idet de – foruden den Ret, de fra gammel Tid havde til at lade nogle Køer græsse paa Byens Fællede – fik Mulighed for forøget Kvægdrift derved, at de fik Græsningsret paa hele den kgl. „Hømark“, naar Hø-

Ladegaarden set fra nuværende Aaboulevard. (Akvarel, med Urette tilskrevet Jens Juel). Stedfæstelsen af dette Billede er ikke sikker, omend ikke saa uantagelig som den Formodning, at Udførelsen skulde skyldes Jens Juel.

høsten var overstaet. Forholdet blev ordnet som en Forpagtning mod en aarlig Pengesum til Kongens Kasse. Her havde Bymændene fundet en god Indtægtskilde, de kunde tjene en Del Skillinger ved at tage Kreaturer inde fra København paa Græs. Da ogsaa Kongens Økonomi stod sig godt ved Ordningen, gik man lidt efter lidt videre ad den saaledes betraadte Vej, idet betydelige Arealer af Hømarken blev bortforpagtede i Slutningen af 1750erne. Omraadet mellem Frederiksberg Allé, Pilealléen og den gamle Landevej saavel som Jorderne mellem Gl. Kongevej, Falkonéallé, Rolighedsvej og Ladegaarden blev saaledes bortauctionerede til Forpagtning og indbragte en uventet rigelig Høafgift, dobbelt saa mange Læs, som Arealet var takseret til.

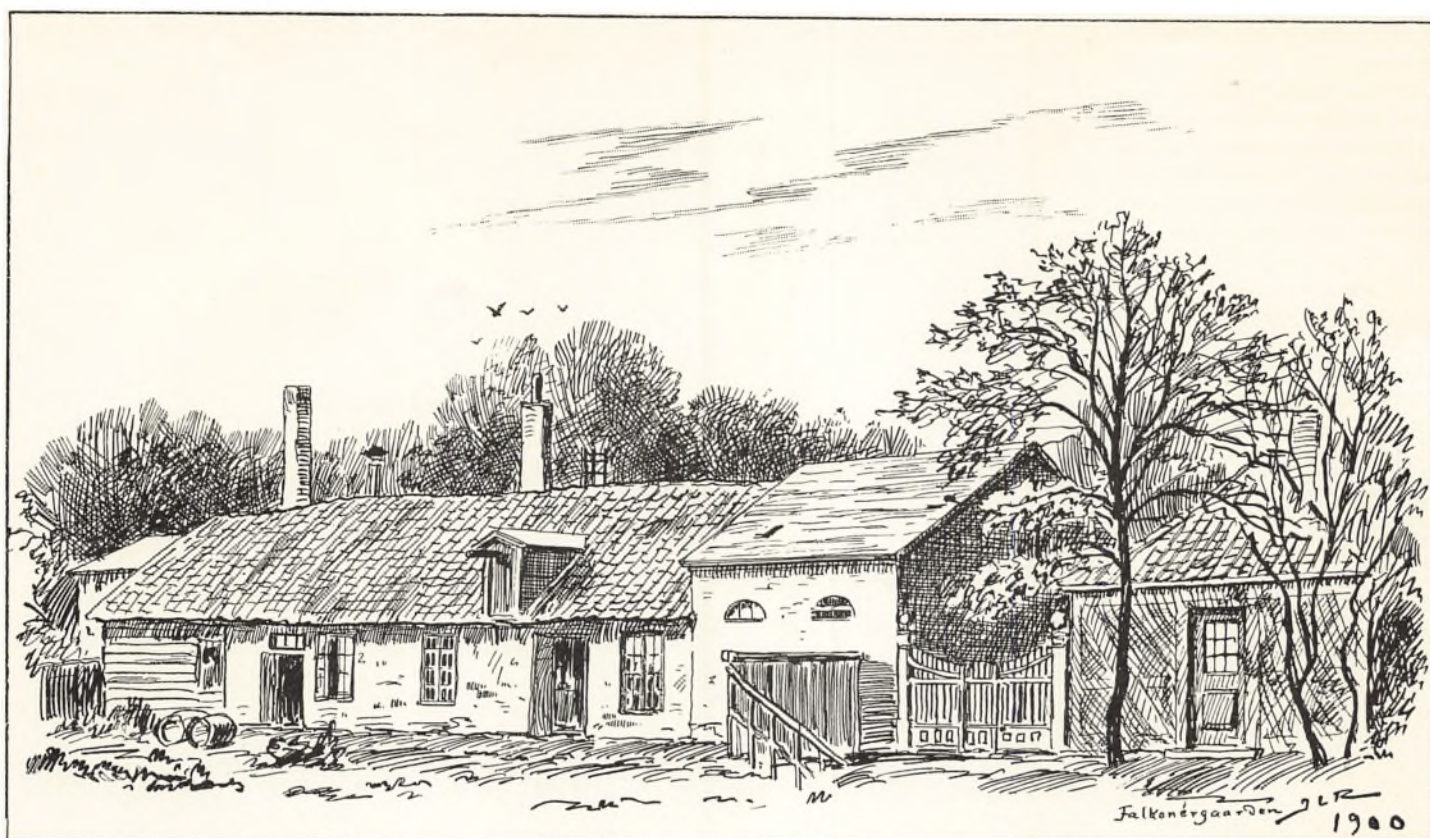
Ud over disse Forpagtninger var i øvrigt adskillige Stykker af Hømarken kommet paa private Hænder, enten som Fæste eller som Gave.

Alt dette kunde betragtes som Tilløb til det Skridt, der som nævnt blev taget i 1765, da man delte hele det Omraade, der laa mellem Gl. Kongevej og Ladegaardsaaen, i 30 Lodder og bortsolgte disse ved Auktion. Ved denne Lejlighed var det, at den Færdselsaare, som nu hedder Howitzvej og Finsensvej (forhen Lampevej – et Navn, der fik en ilde Klang ved „Lampevejsmordet“ i 1880'erne), blev anlagt som Vej til de udskiftede Lodder. Køberne fik adskillige værdifulde Rettigheder og Friheder, men de maatte forpligte sig til at sørge for, at de Bygninger, de opførte paa deres Grunde, blev saa pæne og pyntelige, at den lille Slotsby kunde være dem bekendt.

Endnu et Tiaar gled hen – saa skete det, at ogsaa de sidste Stykker Jord, der endnu laa i Fællesskab (dels den gamle Fælle, dels det i 1740 bortfæstede Areal imod Valby), gik over i Privatbesiddelse. Det var i Aaret 1775, at denne Udskiftning fandt Sted, og i Forbindelse med den blev den ny Kongevej ført direkte op over Slotsbakken, mellem Frederiksberg Have og Søndermarken.

Kun i store Træk har denne Udvikling – fra kgl. Hømark til private Ejendomme – kunnet skildres her. Dens mangfoldige Detailler har grundige Arkivundersøgelser opstøvet Oplysning om, og for alle disse Enkeltheder har Dr. NYSTRØM gjort Rede i sit Værk om Frederiksberg, hvori han med Rette paapeger, at med Udskiftningen af Hømarken var i Virkeligheden vore Dages Frederiksberg grundlagt i sine Hovedtræk: „Fra en kongelig Domæne, skabt i sin Tid af CHRISTIAN IV, var det blevet en fri, selvejende Landsby med et rigeligt Islæt af Hovedstadens velstaaende Borgerskab . . . Det var atter en Landsby med Jord, men alligevel noget for sig i Forhold til Landets andre Landsbyer. Det var en By med en mærkelig Fortid, tillige en smuk By med Landgaarde og pyntelige Lyststeder, med sirlige Barokhaver og med et landskendt Sommerslot som Midtpunkt.“

Der blev i det foregaaende talt om Græsmarkernes vidtstrakte, øde Flade – og Ordet *øde* er næppe for stærkt i denne Sammenhæng, for der groede intet andet paa den end Græs, og før den store Udloknings Tid laa der paa hele det Areal, der omgav Frederiksbergs

Resterne af den gamle Falkonergaard. (Tegning 1900 af J. L. Ridter, Bymuseet. Efter Før og Nu). Falkonergaarden, hvor de kongelige Jagtfulke blev opdrættet, stammer fra omtrent samme Tid som Frederiksberg Slot og bestod, trods det en Del af dens Areal allerede i det 18. Aarhundrede blev frasolgt, indtil 1810. Fra 1842 var her Sæbefabrik!

Bykerne, kun nogle ganske faa Bygninger. For det første var der nogle Vogter- eller Vangehuse ude ved Omraadets Grænseskel: mod Syd Bakkehuset, mod Vest det længst forsvundne Rødhus, mod Nordvest Kalthus, der senere blev til Gaarden Grøndal. I Omraadets østre Halvdel havde dernæst Kongen sin Falkonergaard, hvor islandske Falke afrettedes til Jagtbrug, og nær ved Hovedstaden laa Vodroffgaard, der havde Navn efter Regimentskvartærmester VODROFF, som i Begyndelsen af 1700-Tallet havde Privilegium paa her at drive forskellig Mølle- og Fabrikvirksomhed; vi kender jo alle hans Navn fra den Vej, som fører gennem hans fordums Enemærker, men Gaarden selv blev brudt ned i 1906. Den havde i Tidernes Løb passeret mange Ejeres Hænder – STRUENSEE synes dog i denne Forbindelse nævnt med Urette – og i sin sidste Levetid havde den taget Navneforandring til Vodrofflund og var en folkelig Restaurant og Forlystelseshave, hvor mangan Foreningsfest, bl. a. liberale Grundlovsfester, blev fejret.

Ogsaa den oprindelige Falkonergaard er nu helt forsvunden; dens sidste Rester, en Sidebygning, ryddedes dog først i 1927. Da havde det af CHRISTIAN V oprettede Falkoneri været nedlagt i mere end hundrede Aar, og Ejendommen var gaaet over i Privatmænds Eje, indtil den til sidst ved Testamente blev skænket til Frederiksberg Kommune.

Gaarden Grøndal, som gav Navn til Aaen, ved hvilken den laa, er der vist endnu adskillige Mennesker,

der kan huske. Om dens tidligere Tilværelse under Navnet Kalthus rummer Frederiksberg Kirke et Minde: Alterstagerne er en Gave fra Tøjmester PETER KALTHOF, som i FREDERIK III's Dage drev en Krudtmølle paa Stedet. Admiral NIELS JUEL, Sejrherren fra Køge Bugt, er iblandt Grøndals senere Ejere. Og „Bondevennerne“s Fører, den kendte frisindede Politiker BALTHAZAR CHRISTENSEN, havde sit Hjem her i fem og fyrretyve Aar indtil sin Død 1882.

Blandt de ældgamle Huse i Frederiksberg-Omraadets Udkant er det dog Bakkehuset, der er rigest paa Minder. Det Hjem, der paa dette Sted aabnede sine gæstfri Døre, efter at Digteren og Kritikeren KNUD LYNE RAHBÆK hertil havde hjemført sin Brud, KAREN MARGRETHE HEGER – kaldet KAMMA –, indtager et Midtpunkt i vor litterære Guldalders Historie.

Bakkehuset, hvis Navn tidligst nævnes 1622, havde, inden det blev Ægteparret RAHBÆKS Bolig, ført en omtumlet Tilværelse og hyppig skiftet Ejer. Det var tidligt blevet en Kro – i gamle Dage gik jo Landevejen lige forbi dets Dør – og da Slottet var bygget, blev Huset Herberg for en Del Hofbetjente. Blandt Stedets Ejermænd i 1700-Tallet er der Grund til først at dvæle ved CLAUS WENDORFF, om hvem Dr. LOUIS BOBÉ, som indgaaende har skildret Bakkehusets Skæbne gennem de skiftende Tider, har meddelt, at han under FREDERIK IV's Felttog i Pommern havde Opsyn med Kongens Heste, og at han efter den for de danske Vaaben uhel-

Broen mellem Falkoneralleen og Jagtvejen set fra Bispeengen. (Tegning af G. Hofmann 1840, Det kgl. Bibliotek).

Broen blev anlagt i Forbindelse med en Regulering af Falkoneralleen i 1750. Huset, der ses bag den, er det saakaldte „Aahuset“, oprindelig „Nørrealleenlyst“, opført paa en Parcel af Falkonergaarden. Dennes Bygninger laa bag det.

dige Kamp ved Gadebusch ved Juletid 1712 gjorde et glimrende Kup, idet det lykkedes ham at redde Heste og Vogne samt selve Krigskassen fra at falde i Fjendens Hænder. Han kunde derfor glæde sig ved Kongens Gunst, og da han havde overtaget Bakkehuset – dengang en forfalden Hytte –, opførte han en Nybygning og tilbyggede, i Forstaaelse med Kongen, en rummelig Stald til Brug for Slotsvagtens Heste samt Opholdsrum for dens Befalingsmænd. WENDORFF havde Krobevilling og Ret til at brygge Øl og Brændevin, især til Glæde for de tørstige Gardister.

Under en senere Ejer, Statsminister Grev JOHAN LUDVIG HOLSTEIN-LEDREBORG, fik Huset en „Søster“, idet Ministeren paabegyndte Opførelsen af Ny Bakkehus højere oppe paa Bakken. Ogsaa denne ny Ejendom, som havde et herskabeligt Præg, skulde faa sin Mission i Kulturens Tjeneste. Den blev nemlig i 1777 købt af den fremragende Læge og Filantrop J. J. v. BERGER, som her holdt aabent Hus for Datidens Skønaander og

Notabiliteterne fra Adel, Diplomati og Embedsverden. Til Oplysningen om, at Ny Bakkehus endnu saa sent som i 1880 henlaa som en landlig Idyl, knytter BOBÉ med Rette den harmfulde Bemærkning, at „paa Stedets Grund har Byggespekulanter til højre for Nedgangen i Rahbeks Allé ladet opføre et anmassende knejsende Hus, der tager Luft og Lys fra Lavningen nedenfor, og til venstre en Lejekaserne, der i strafbar Hæslighed søger sin Lige“.

Samtidig med at v. BERGER købte Ny Bakkehus, blev Gl. Bakkehus solgt til en jovial Jyde ved Navn ORDING, som fik Krobevillingen flyttet til den ny Roskilde Landevej, hvor han da anlagde Slotskroen; Bakkehusets Værelser udlejede han til Sommergæster. En senere Ejer hed JOHANNES ORM, af Uddannelse Student, af Profession Værtshusholder. Ogsaa han havde stadig Sommergæster i Huset, og blandt dem Digteren PRAM, gennem hvem RAHBEK lærte at kende og elske den idylliske Plet. I en Aarrække lejede RAHBEK sig ind derude

i Sommermaanederne, senere ogsaa om Vinteren. Efter Brylluppet i 1798 var Bakkehuset hans og KAMMAS Hjem, men først 1802 gav en Arv ham Raad til at købe Huset. Da var det, han i sin Glæde skrev det Digt, der begynder med disse Linier:

Omsider da, omsider mit du er,
du gamle Hjem i Fryds og Sorgers Dage!
Min aarle Vaar, min Sommer henrandt her,
hos dig jeg og min Fremtids Høst hendrage.

Igennem tre Aartier, indtil i 1829, KAMMA og fem Fjerdingaar derefter RAHBÆK døde, var dette beskedne Hjem et Mødested for en straalende Kreds af Kulturpersonligheder. Alt, hvad Danmarks lille Hovedstad inden for sine snævre Volde rummede af Aandens og Poesiens Dyrkere, følte sig hjemme herude og trodsede gerne Vind og Vejr og Føre for en Bakkehus-Aftens Skyld. Her fandt OEHLENSCHLÄGER den unge Pige, der skulde blive hans Brud – CHRISTIANE HEGER, Husfruens Søster. Her hos de barnløse RAHBÆKS havde JOHAN LUDVIG HEIBERG som Dreng en kort Tid sit Plejehjem, efter at Landsforvisnings-Dommen havde ramt hans Fader. Her fandt den unge H. C. ANDERSEN Støtte og Opmuntring – KAMMA var den, der først af alle hilste ham med Digternavnet Og saaledes kunde man fortsætte med at nævne en lang Række Navne fra dansk Litteratur og Aandsliv, som alle har været knyttet til Bakkehuset med Venskabets Baand . . . CHR. WINTHER, der saavel som sin Halvbroder POUL MØLLER hørte til Husets trofaste, mindedes paa sine gamle Dage, at ogsaa han havde „været i Arkadien“, og talte om „det kære Bakkehus, hvor der var en Velsignelse af alt smukt og godt“. Man kan være forvisset om, at denne Velsignelse er udstraalt fra Husets Frue, denne betydelige Kvinde, om hvis Begavelse, store Hjerte og forunderlige Evne til at øve Indflydelse paa Mennesker der foreligger saa mange Vidnesbyrd.

Det er selvfølgelig vanskeligt for Eftertiden at danne sig et helt klart Billede af Bakkehusets Herskerinde paa Grundlag af hendes samtidiges Omtale. Virkelige Portrætter af KAMMA RAHBÆK findes ikke, kun en Silhuet. Men man skimter dog et Omrids af hendes Person og Væsen i de Ord, som den kloge HENRIK STEFFENS har viet sin Veninde. „Aldrig har jeg“, skriver han, „set en Tørhed som hendes i Pagt med saa megen Varme, og en saa kold Refleksion i Forbindelse med saa meget aandrigt Vid. Hun forekom mig fuldstændig kønsløs. Desto kærere og mere tillokkende var mig det rent menneskelige.“

Ved sin Hustrus Side stod saa den myreflittige, altid skrivende RAHBÆK – denne gamle ærlige Frihedsmænd med det 18. Aarhundredes Idealer i Behold, men med Favnen aaben mod det unge Liv, som den ny Tid lod vokse frem. En vennesæl Vært, en sværmerisk trofast Ven, en nænsom Urtegaardsmand i den danske Litteraturs Have. Som det hedder i CHR. WILSTERS Digt til RAHBÆKS Ære:

Det tyktes ham Synd, om et Navn blev forglemt,
som stod paa en Grav, hvor en Digter laa gemt.

– – –
Og Mosset fra Stenen han rydded med Stav,
og Skjalde opstode af Tidernes Grav.

Muligt er det, at Nutidsmennesker, som fordyber sig i Læsning om Bakkehus-Livet, vil finde meget deri kunstlet og søgt – f. Eks. klinger det særlige Bakkehus-Sprog, KAMMAS spidsfindige Jargon med dens mange snart pudsige, snart stikkende og stiklende Kæle- og Øgenavne til Husets Venner, temmelig affekteret i *vore* Øren; men det maa erindres, at Tiden og Tidens Smag var en anden end nu. Og om det Rahbekske Hjemets Betydning som et aandeligt Fristed kan der ikke raade Tvivl. „I denne Kreds“, skrev Fru GYLLEMBOURG i en af sine Romaner, „hvor meget er dér ikke grundlagt, der siden har spiret og baaret Frugt . . . I dette Gæstfrihedens Hjem blev Menneskene vejret efter ganske andre Regler end i den øvrige Verden. Det gik til som i Himmerige, hvor Rang og Rigdom intet gælder.“

Hvor elendig det end alle Dage stod til med Værtsfolkens Økonomi, og hvor travlt optaget RAHBÆK end var af sine talrige Gøremaal som Litteraturprofessor, Teaterdirektør, Tidsskriftredaktør, Artikelforfatter, Digter, Frimurer, Klubmedlem o. s. fr., altid var der under Bakkehusets lave – og langtfra tætte – Tag Raad og Tid til at glæde sig over de kærkomne Besøg og til at glæde Gæsterne med et veldækket Bord, et godt Glas Vin og Samtaler krydret af Munterhed og Alvor, Aand og Lune.

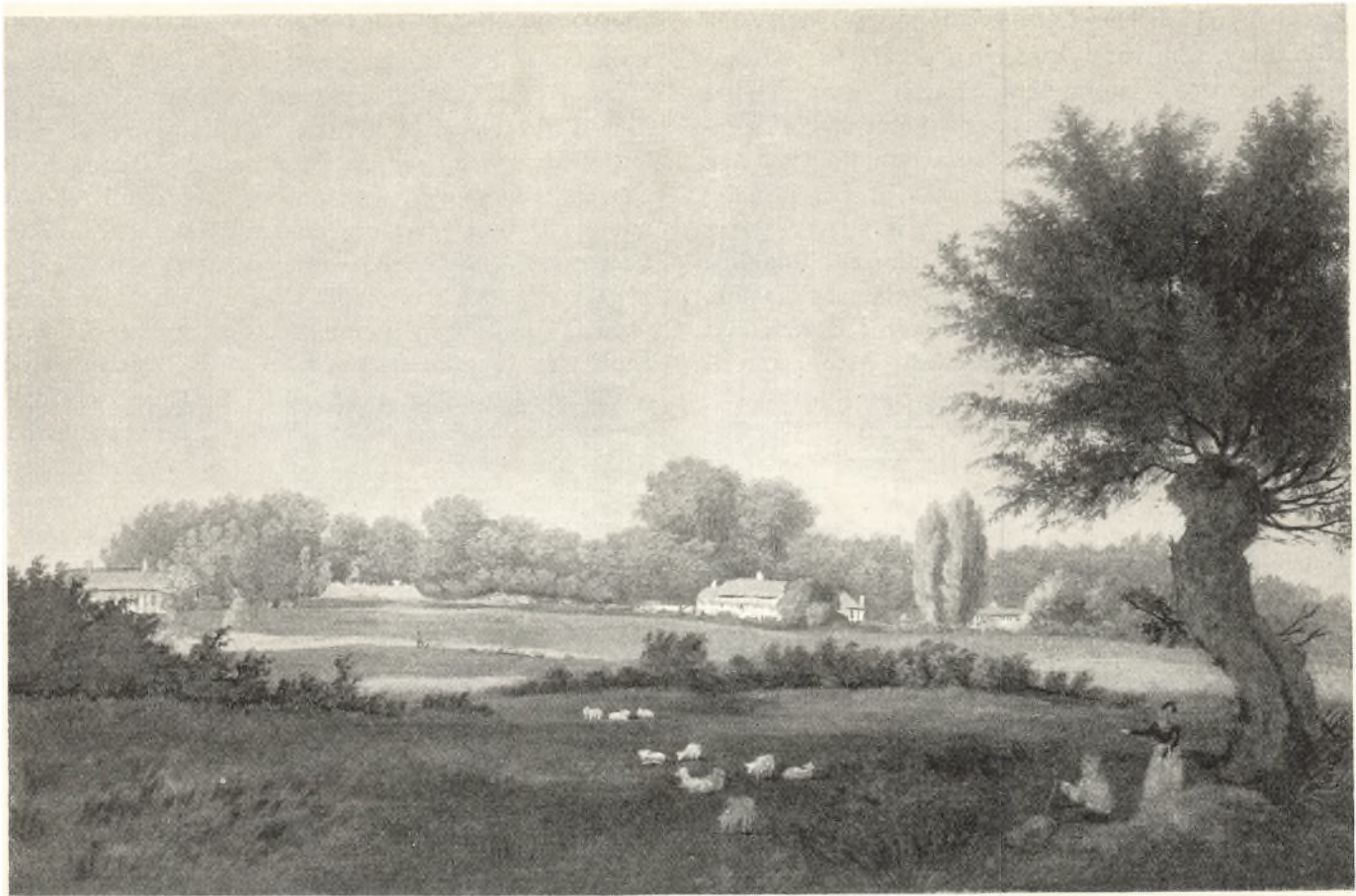
Paa den Mindestøtte, som faa Aar efter Ægteparrets Bortgang blev rejst ved det venlige, landlige Hus, staar denne Indskrift:

Her boede
KNUD LYNE RAHBÆK
og hans elskelige Hustru
KAREN MARGRETHE HEGER

– og som *den elskelige* er den ejendommelige Kvinde, som var Bakkehus-Kredsens Midtpunkt og Sol, gaaet over i Historien.

Efter Rahbek-Tiden blev Bakkehuset en Tid lang udlejet til Landliggere. HEIBERG og hans navnkundige Frue har boet der, GRUNDTVIG ligesaa, og TROELSLUND har sine kæreste Barndomsminder fra de mange Somre, han boede derude med sine Forældre og Søskende. Det gamle Hus truedes imidlertid med Undergang, da det gik over i den nærliggende Aandssvageanstalts Besiddelse og efterhaanden blev saa godt som overladt til sig selv. I den første Tid af vort Aarhundrede var Ægteparret RAHBÆKS Lejlighed skammelig degraderet til Pulterkamre, fyldte med alskens Ragelse, og tit og ofte huserede Vagabonder i det brøstfældige Hus, hvor Gulve og Paneler var ved at raadne op.

Imidlertid vaagnede omsider Interessen for at bevare Bakkehuset som et Minde om vor Litteraturs Guldalder. En lille Kreds af forstaaende Mænd tog Tanken op, og ved Støtte fra mange Sider, ikke mindst

Udsigt mod Søndermarken, Gamle Bakkegaard og Bakkehuset. (Akvarel 1826 af Heinrich Buntzen i Kamma Rahbeks Skitsebog, Bakkehusmuseet). Paa Overgangen fra det 18. til det 19. Aarhundrede var Frederiksberg naturligvis endnu en ubrudt landskabelig Idyl. Det er Gamle Bakkegaard, der ses til venstre for de to høje Popler, mens selve Bakkehuset ligger til højre for dem.

fra Staten og Frederiksberg Kommune, lykkedes det trods mange Vanskeligheder at faa den Rahbekske Fløj stillet til Raadighed for Komitéen, ført nogenlunde tilbage til dens oprindelige Skikkelse og monteret indvendig. I 1925 blev Fundatsen for „Stiftelsen Bakkehuset“ kgl. stadfæstet og Mindestuerne indviet. De rummer nu en righoldig Samling af Møbler, Bøger, Breve, Manuskripter, Malerier, Tegninger, Erindringsgenstande m. m. – alt til Belysning af et betydningsfuldt Afsnit af dansk Aandshistorie. Disse ærværdige Stuer er en af Frederiksbergs allermost værdifulde Seværdigheder, og man maa virkelig være de Mænd taknemlig, som i den ellefte Time fik genrejst KNUD LYNE og KAMMA RAHBEEKS minderige Hjem, saaledes at der – med SOPHUS MICHAËLIS i hans Digt ved Indvielsen – kan synges:

Vidt over Land nu toner Mindebruset,
det gamle Træ har Øksen ikke hugget,
men faste Mure har paany sig lukket
om Génien, der bor i Bakkehuset.

Det er en Særegenhed for Frederiksberg, at endnu i vor Tid, da store Dele af Omraadet er gennemkrydset af Trafikaarer, som med deres Indramning af høje Fjerdesalshuse er blottede for enhver Antydning af landlig Idyl, kendes Benævnelserne *Gade* næsten ikke

i Byen, undtagen naturligvis i det oprindelige Bycentrum, hvor vi baade finder Bredegade og parallelt med den Smallegade, der blev anlagt ca. 1700 som Forlængelse af Gl. Kongevej, samt Allégade – et Navn, de gamle Hollænderes Bygade for øvrigt først fik i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede. Saa fik man ganske vist i 1850erne Schönbergsgade og Danmarksgade, der fortæller om den Byggespekulant-Virksomhed, som dengang satte sit triste Stempel paa Terrænet i Nærheden af Hovedstaden. Ogsaa et enkelt *Stræde* opviser Byens Kort. Men ellers færdes man overalt ad *Veje* eller *Alléer*. Denne stadig fastholdte Brug af Benævnelserne *Vej* minder Nutidens Mennesker om gamle Dage, da Frederiksberg var Landgaardernes, Lyststedernes – og senere Villaernes – forjættede Land. I talrige Vejnavne er netop Erindringen gemt om Fortidens forlængst nedlagte og til Byggepladser udstykkede Landsteder – tænk paa Navne som Forhaabningsholms Allé, Rolighedsvej, Godthaabsvej, Sindshvilevej, Mariendalsvej o. fl.; de peger alle tilbage paa saadanne landlige Gaarde, som laa strøet ud over de frederiksbergske Marker, efter at der ret var kommet Fart i Udlodningen.

Det var velhavende københavnske Borgere, vellønnede Embedsmænd o. lign., der saaledes skabte Liv i den forhenværende „Hømark“s øde Strækninger ved at

bygge deres Hjem herude, altsaa Folk fra det samme Samfundslag, som var rykket ind i de Gaarde i Byens Midte, hvorfra Hollænderfamilierne efterhaanden maatte fortrække. Byens Husmænd holdt især til omkring den krogede Bredegade; de havde udfoldet ivrige Bestræbelser for ligesom Gaardejerne at faa Lod og Del i den dyrkbare Jord, men deres Krav var stadig blevet afvist, og mange af dem skaffede sig det daglige Brød ved at holde Kro. Tallet paa saadanne Smaafolk øgedes en Del efter den store Ildebrand i København 1728, som tvang saa mange brandlidte Mennesker til at søge nye Boliger uden for Voldene.

Af de tyve rigtig gamle Hollændergaarde er der forlængst ingen tilbage, men takket være Myndighedernes Forbud mod at bebygge Forpladserne foran Ejendommene har Allégade dog bevaret sin statelige Bredde og præges stadig af sine Haver – undtagen ved Hjørnet af Gl. Kongevej, hvor Forbudet ikke er blevet opretholdt. Næst herved ligger den gamle Gaard Ludvigs Minde (eller Reebergs Gaard), hvis Historie dog ikke gaar længere tilbage end til Struensee-Tiden. Den smukke Ejendom er fredet og vil saaledes alle Dage kunne give de forbigående en Mindelse om de Tider, da man virkelig var „paa Landet“, naar man gæstede Frederiksberg. Desuden vil man, hvis man vover sig gennem Porten til Nr. 6 i Allégade, kunne tage et andet gammelt fornemt Landsted i Øjesyn; det blev opført midt i 1700-Tallet til Bolig for en rig Klædekræmmer, og dets Bygmester var formentlig PHILIP DE LANGE. Her havde i mange Aar det Wærn'ske Institut til Huse.

Det er en saare broget Flok, man stifter Bekendtskab med, hvis man gaar Listen igennem over de Mænd, som i de svundne Aarhundreders Løb har ejet Gaard og Grund i Allégade. Holder man sig f. Eks. bare til een af Gadens Gaarde, den nordligste paa Østsiden – altsaa en Gaard, der laa ved Hjørnet af Gl. Kongevej, der hvor nu Gadenumrene 24–28 er opført – og noterer, hvilken Profession, Embedsstilling eller Titel dens hverandre afløsende Ejere fra Begyndelsen af det 18. Aarhundrede indtil op imod vore Dage har haft, saa bliver Resultatet denne afvekslende Rækkefølge: Dragonløjtnant, Justitsraad, Byskriver, Vinhandler, Højesteretsprokurator, Vajsenhusøkonom, Stiftamtmand, Slotsforvalter, Stadskaptajn, Sukkerraffinadør, Gartner, Landvæsenskommissær, Kammerraad, Apoteker, Direktør i den grønlandske Handel, Handelsgartner. Sidste Mand i Rækken bar et Navn, som enhver Frederiksberger kender: RATHSACK. Han købte Gaarden i 1846, og det var ham, der udstykkede de Jorder, han ejede hinsides Gl. Kongevej, hvorved Villakvarteret omkring Rathsacksvej opstod.

Særlig store og straalende Navne har aldrig været knyttet til Allégade. Dog kan det nævnes, at JENS JUEL til Juellinge allerede i det 17. Aarhundrede havde en Lystgaard her midt i Gaden; den var længe kendt som den fornemste privilegerede Kro paa Pladsen.

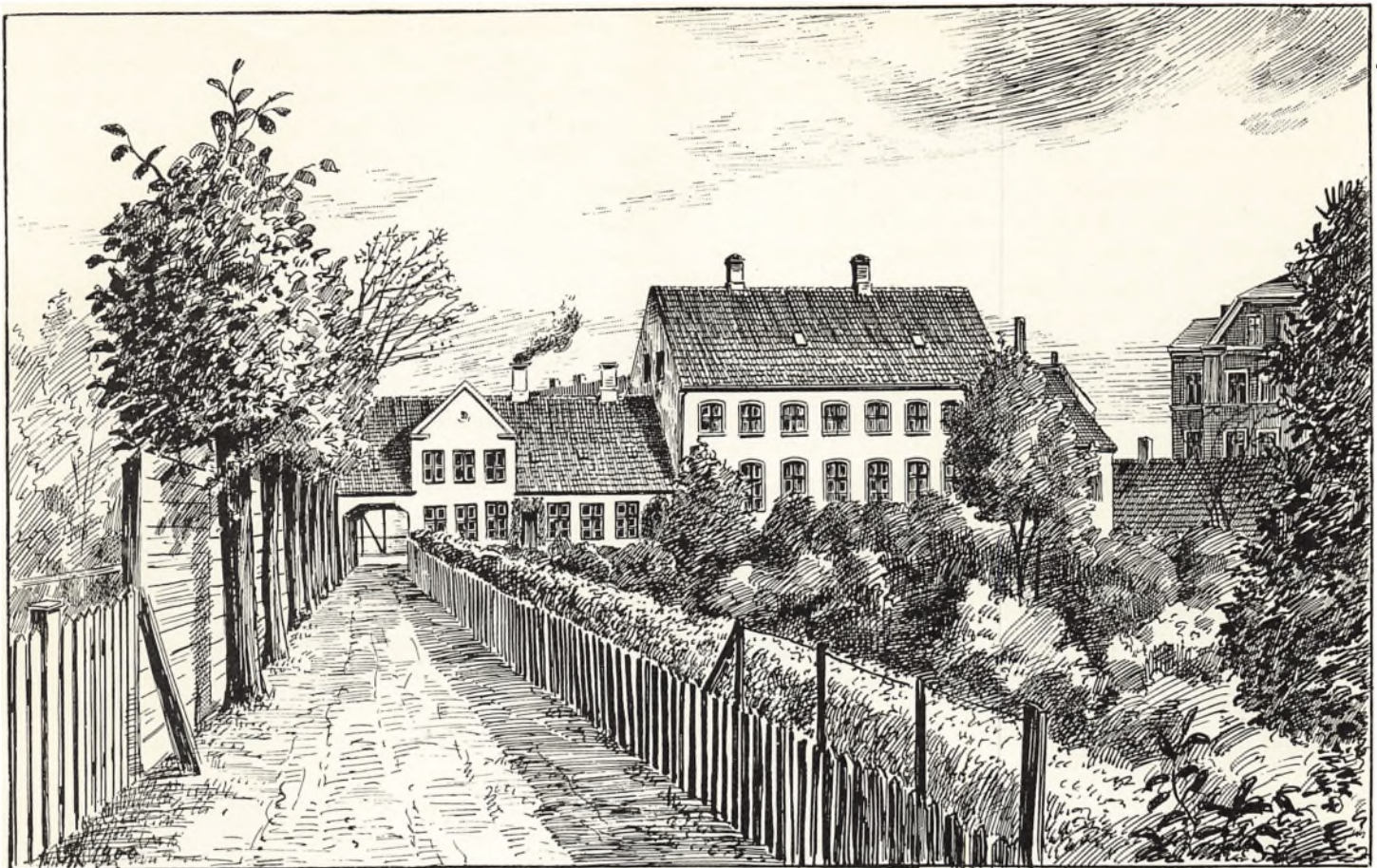
Blandt de forskellige Bygninger, som i Aarenes Løb rejstes paa disse Enemærker, gik en statelig Bagergaard i FREDERIK VI's Tid ved Auktion over i Kommunens Besiddelse, og her indrettedes saa Fattighus og senere hen Mødelokale for det kommunale Raad. Bagergaardens Bygninger, som laa der, hvor den i 1880'erne anlagte Hollændervej munder ud i Allégade, forsvandt først omkring sidste Aarhundredskifte.

Et særligt Kapitel i Allégades Historie fortjener en Gaard, som havde sin Plads ved det nuværende Nr. 18. Indtil den Brand, som hærgede Ny Hollænderby 1697, residerede her en forhenværende Snaphane, en Frihedskæmper fra Skaanske Krig, MONS PEDERSEN med sin Kone NELLE. Som „den lystige Nelle“ var hun kendt viden om, og iblandt de mange, der har sat Pris paa Lystigheden, har aabenbart CHRISTIAN V været – Majestæten viste sig i alt Fald særdeles naadig og rundhaandet mod hende. Paa denne Gaards Grund trivedes i over Hundrede Aar – indtil midt i 1850erne – en betydelig Industrivirksomhed, en Klædefabrik, som var grundlagt af J. C. DANNENBERG og senere blev drevet af Medlemmer af Familierne COLLIN og FRONTIN.

I mange af dette Kvarters Gaarde kunde i de gode gamle Dage Sommergæster leje Værelser. Værtshushold har ogsaa været drevet under mangt et Tag her i Hovedgaden, baade paa dens Vest- og dens Østside. Om nogle af disse Traktørsteder vil der blive Lejlighed til at fortælle, naar der nedenfor skal fremdrages nogle Træk af det frederiksbergske Forlystelselivs Historie.

Til en Gaard, som laa ved Allégades Vestside (Slotsiden), der hvor nu Nr. 25 findes, knytter der sig Minder om den Digter, hvis Statue er rejst ikke mange Skridt fra Stedet: OEHLENSCHLÄGER. Gaarden ejedes nemlig i hans Barndom af en Enkemadam ANNA ELISABETH BERGAU, og hun var den lille ADAMS første Lærerinde. I sine Erindringsbøger omtaler Digteren med tydelig Misfornøjelse de Timer, han maatte døje i hendes Skole. „En vranten gammel Kone“ kalder han hende, og han husker, at hun styrkede Disciplinen ved at banke de smaa Spilopmagere i Hovedet med sit Fingerbøl. „Undertiden,“ tilføjer han, „fik man et Rap af et Stykke Kakkellovsbrænde.“

Om en komisk Tildragelse fra Madam BERGAUS Gaard fortæller OEHLENSCHLÄGER: „En Dag da jeg skulde gaa i Skole og kom lidt silde, vilde jeg skyde Genvej over den aabne Plads, der dengang laa uden for alle Husene i Allégaden, hvor nu Haverne ere. Over denne Plads løb et Sted en Grøft paa tværs ud fra Husene til Grøften ved Alléen. Den havde jeg rent glemmt. Solen skinnede mig i Øjnene; det kunde jeg ikke taale, jeg klemte Øjnene næsten i, løb til, og inden jeg vidste et Ord deraf, stod jeg i Grøften i Mudder til Hofterne. Saaledes kom jeg i Skole, hvor jeg blev klædt af og fik Jomfruens Skørter paa, mens mine Benklæder bleve vaskede, strøgne og tørrede. Saaledes maatte jeg sidde og læse hele Formiddagen til Spot og Spe for Drengene og Piger.“

Parti fra Allégade Nr. 19. (Tegning 1900 af A. Rolstad. Efter For og Nu). Gamle Ejendomme med foranliggende Haver præger endnu Østsiden af Allégade, mens den ældre Bebyggelse paa Vestsiden er afløst af en mere moderne. Endnu ved sidste Aarhundredskifte gjorde det ældre Forhold sig gældende ogsaa paa denne Side af Gaden.

– Ja, saadan kunde det altsaa gaa i Grøfternes Tidsalder paa Frederiksberg! Nu er der vel ikke andre Grøfter tilbage end den ved Roskildevejen langs med Søndermarkens Hegn. Men endnu langt ned i Tiden var selv den fornemme Frederiksberg Allé flankeret af dybe Grøfter paa begge Sider.

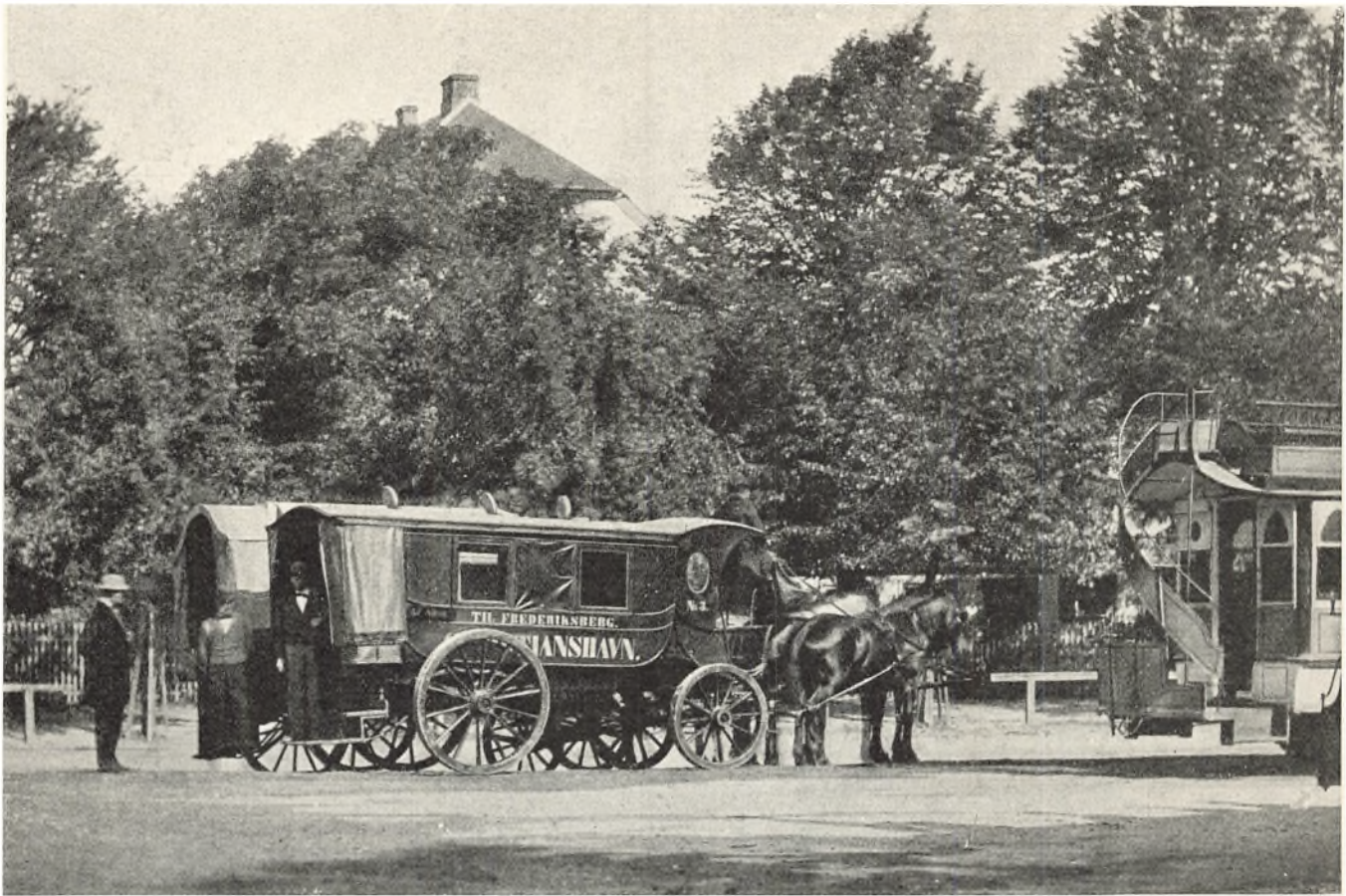
Det meste af Allégades Slotsside har i Løbet af de sidste Par Menneskealder faaet et ganske andet Præg end i Fortiden. Dels er en ny Vej brudt igennem: Frederik VI's Allé, dels har høj Bebyggelse fortrængt den gamle Hygge. Og nu vil Byens nye Raadhus, naar det rejser sig mellem Bredegade og Smallegade, totalt forandre Billedet. Hvor mange vil der saa være tilbage, som f. Eks. kan huske det gamle, beskedne, men saa inderligt „rijæle“ Hus ved Bredegades Hjørne, Gæstgiveriet „Svanen“, under hvis Tag bl. a. en hel lille Koloni af sortsmudsede Udlændinge – mon det ikke var Czekere? – havde til Huse i Firserne, smaa, vimse Mennesker, der hjemsøgte Nabolagets Køkken-trapper for at afsætte deres hjemmelavede Rotte- og Musefælder m. m., som de ivrigt anbefalede paa deres gebroknede Sprog.

Til alt Held har de høje Huse dog ikke faaet Lov til at rykke frem til Fortovet. Et smukt Anlæg, et grønt, blomsterbroget Bælte strækker sig foran Husrækken, og her har – foruden OEHLENSCHLAGER – ogsaa Digterne

GOLDSCHMIDT, KAALUND og HOLGER DRACHMANN faaet deres Broncebilleder rejst.

Lige i Allégades Nabolag, foran i Smallegade, ligger – med kun en smal Fortovsstribe levnet – det smukke Hus, som var Hovedbygningen af en stor Gaard, hvis Ejer for godt hundrede Aar siden var Statsminister MØSTING. Det statelige Hus er for sin fornemme Arkitekturs Skyld fredet; maa det end en Dag vige Pladsen for den stedse voksende Trafik, vil det da sikkert genopstaa andensteds.

Ogsaa Bredegade har endnu bevaret en og anden Bygning, som ikke er „fra i Gaar“, saaledes HASSAGERS Kollegium, der har sit Navn efter Præstenken DORTHEA HASSAGER, som ved Testamente af 1888 skænkede Universitetet Ejendommen til et Studenterhjem. Men ellers skal man lede flittigt for at finde gamle Dages Spor under disse Himmelstrøg. Falkonéralléen, som i Forlængelse af den historiske Bygade strækker sig lige til Grænseskillet, Ladegaardsaaen, er helt igennem nymodens at skue. Den unge Slægt vil muligvis være tilbøjelig til at kalde de kommunale Bygninger ved Hjørnet af Howitzvej „gamle“ – og saa er den forhenværende Skole, der nu bruges til Skattekontor m. m., dog kun fra Treserne, og Raadhuset er endda en Snes Aar yngre. En enkelt gammel Villa (over for Sylows Allé, forhen Monradsvej) kryber endnu, degraderet til

Frederiksberg Runddel i 1870'erne. (Fot. Bymuseet. Efter Før og Nu). Den tiltagende Bebyggelse paa Frederiksberg og i Forstæderne hidførte Behovet for Trafikforbindelser med Hovedstaden. Omnibusdrift kom i Gang allerede i 1840'erne, og 1862 etableredes den første Sporvognslinje ad Frederiksberg Allé. De paa Billedet viste Omnibusser kørte til Christianshavn, Sporvognen til Sankt Annæ Plads.

Benzin-Station, sammen mellem de høje Huse, som ellers danner en ubrudt Kæde med Butik ved Butik. Og saadan har Gadebilledet taget sig ud, lige siden Byggeriet ret tog Fart omkring Aar 1890. Indtil da havde Beboerne i Falkonéralléen endnu fri Udsigt: mod Vest over grønne Marker til de Classenske Boligers grimme Husrækker og videre til Bellahøj og Brønshøj – mod Øst over Gartnerhaver og Landbohøjskolens Marker til Hovedstaden, hvis mange Taarne lod sig tælle fra dette Staasted. Men saa skød folkerige Kvarterer op af Jorden og spærrede for Udsynet.

Hvad Gammel Kongevej angaar, da har jo ogsaa denne Hovedfærdselsaare helt og holdent mistet det Hyggepræg, den havde, dengang de røde Omnibusser fra Smallegade til Kongens Nytorv – bl. a. den horntruttende „Teatervogn“ – endnu havde Villahaver at passere paa sin rullende Fart. Vil Trafikanterne i den travle Forretningsgade, Gammel Kongevej nu forlængst er blevet til, opnaa at se en Flig af Guds grønne Natur, maa de vende Blikket ned ad de ret faa af de tilstødende Villaveje, som endnu er blevet sparet for de høje Kaserners Invasion.

Mindet om de Dage, da Frederiksberg var Hjemsted for store Gaarde, gemmes forresten i saadanne Sidevejes Navne som Lykkesholms Allé og Forhaabningsholms Allé. Forhaabningsholm var en meget be-

tydelig Landejendom, hvis Jorder indtog et stort Areal mellem Vodroffsgaard, Ladegaardsaaen og Falkonéralléen. Saa sent som i 1770'erne har der været holdt Neger-slaver paa den Gaard; den var nemlig opført af en Mand, som baade var Direktør for det kgl. guineiske Kompagni og havde Oktroi for et Slavehandels-Societet, og da han bortforpagtede Forhaabningsholm, blev der i Kontrakten indsat en Paragraf om, at „de trende Negere, som ere paa Gaarden, overlades Forpagteren til Brug . . .“

Godthaabsvej og Rolighedsvej, som nu er helt bymæssige, gemmer dog i deres Navne en Duft af Landlighed, opkaldt som de er efter gamle Gaarde. Baade Godthaab og Rolighed (oprindeligt kaldet Voksblegen) har for øvrigt begge undgaaet den Skæbne at blive fortæret af Tidens skarpe Tand. Paa Roligheds Jorder opførtes den store Bygning, som i Tiden fra 1859 til 1922 var Københavns Sygehjem, og som efter denne filantropiske Institutions Flytning til Ordrup hører Landbohøjskolen til. Selve Roligheds Hovedbygning eksisterer stadig, den er Bolig for Landbohøjskolens Direktør. Godthaab (ved Nordre Fasanvejs Hjørne) er gaaet over i Kommunens Eje.

I det foregaaende har der efterhaanden været Lejlighed til at nævne de Hovedveje, der trak de store Linjer paa det frederiksbergske Trafikkort: dels den gamle

Godthaabsvejen med Store Godthaab. (Fot. 1898, Bymuseet. Efter Før og Nu). Indtil den bymæssige Bebyggelse tog Fart, var Frederiksborgområdet i det hele og store præget af Lyst- og Landsteder. Enkelte af disse Bygninger er stadig bevaret, saaledes det her afbildede Store Godthaab, nu Godthaabsvej 77. Ejendommen var den ene af de to meget store, der blev oprettet efter Auktionen 1765, da Staten bortsolgte en stor Del af de frederiksborgske Jorder Nord for Gl. Kongevej.

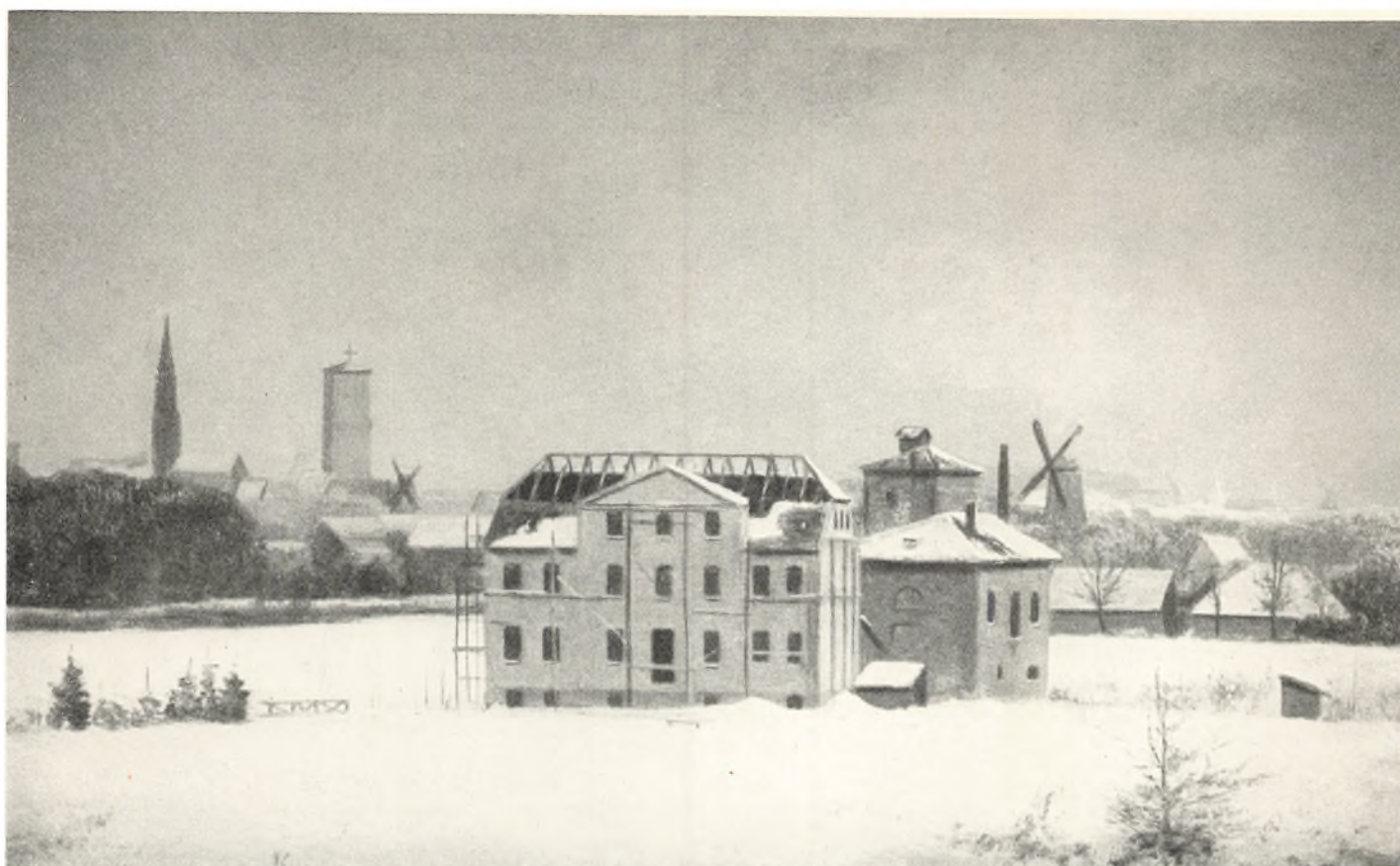
Bykernes Veje, dels dem, som gennemskar Hømarken, hvis tidligere Øde allerede i den sidste Snes Aar af 1700-Tallet var begyndt at blive stærkt oplivet af anseelige Lystgaarde. Fornemst af alle Veje var naturligvis Frederiksberg Allé, Indkørselsalléen til Slottet og Slotshaven. Nutidsmennesker vilde maaske nok sætte et Spørgsmaalstegn ved Fornemheden, hvis de kunde se tilbage til de Tider, da Alléens Vejbane enten var pløret eller støvet – alt efter Aarstid og Vejrlig – og da dybe Grøfter laa som en truende Fare for Trafikanterne, i alt Fald naar Nattemørket, aldrig brudt af en Lygtes Skær, rugede over Egnen. Men smuk og statelig var den Bebyggelse, som prydede Alléens Nordside. Her havde tidlig rejst sig det ene elegante Landsted ved Siden af det andet – Myndighederne havde nidkært paa-set, at de Ejendomme, der opførtes her, frembød et Skue, som kunde være en Øjenslyst for de høje og højeste Herskaber, der rullede til eller fra Slottet i deres fine Kareter. Sydsiden af Alléen optoges mest af Kirkegaarden, dog laa der nogle Huse og Haver ved den lille Runddel.

Nævnes bør for øvrigt ogsaa Værnedamsvej, denne grænsedannende Vej, som baade Frederiksberg og

København har Part i. Man maa ikke tro, at det mærkværdige Ord Værnedam hentyder til den i Nærheden liggende Skt. Jørgens Sø – selv om denne faktisk var en „Værnedam“, et Led i Hovedstadens Befæstning; Navnet er simpelthen en Fordrejelse af VERNER DAM, en Øltapper, som havde til Huse inden for disse Enemærker.

I lange Tider kunde man sagtens klare sig med et saare grovmasket Vejnet paa Frederiksberg. Først da Bebyggelsen blev mere omfattende og dermed ogsaa Færdselen større, maatte Vejnet gøres mere forgrenet.

Igennem den første Halvdel af det 19. Aarhundrede hævdede Byens landlige Præg sig dog stolt. Ganske vist var i Løbet af de femten Aar mellem 1835 og ca. 1850 dens Indbyggertal fordoblet – fra ca. 1500 til ca. 3000 Sjæle –, men paa det hele Omraade laa der alt i alt kun et Par Hundrede Gaarde og Huse. Langt ind i det 19. Aarhundrede laa f. Eks. Gamle Kongevejs søndre Side ubebygget hen, og herfra var der ingen Forbindelse over til Frederiksberg Allé. Nyvej er, sit Navn til Trods, den ældste Vej mellem de to Hovedfærdselsaarer, og den blev først anlagt i Begyndelsen af 50erne – her for øvrigt oprindelig Christiansholmsvej.

Udsigt imod Hovedstaden fra Frederiksberg. I Forgrunden Villa under Opførelse i Bianco Lunos Allé. (Maleri ca. 1855 af Asmus Kaufmann, Bymuseet). Villabyggeriet paa Frederiksberg tog sin Begyndelse saa tidligt som 1846, da den første Bygherre endnu maatte søge om Dispensation paa Grund af Demarkationsbestemmelserne. De ældre Villakvarterer præger endnu Kommunen.

Men en ny Tid, Villatiden, oprandt. Frederiksbergs første egentlige Villa kom til Verden i 1846; det var Taarnborg paa Gammel Kongevej (ved Ørstedsvej), og dens Arkitekt var ingen ringere end HERHOLDT, Mesteren for Universitetsbiblioteket ved Frue Plads. Da først den ene gamle Gaard efter den anden begyndte at blive udstykket til Villagrunde, opstod nye Kvarterer Slag i Slag.

Lige indtil 1852 havde, af militære Grunde, med Henblik paa Forsvaret af Fæstningen København mod en angribende Fjende, alle, der byggede paa Arealet mellem Søerne og Linjen Falkonéallé-Jagtvej (den saakaldte Demarkationslinje), maattet være forberedte paa, at kom det til Krig og Belejring, kunde deres Huse blive jævnet med Jorden, for at ikke Fjenden skulde udnytte dem i Kampen og for at der kunde være fri Bane for Forsvarets Kanoner. Men 1852 faldt Demarkationslinjen bort, og dermed fik Udstykningen og Byggevirksomheden et stærkt Skub fremad. I Halvtredserne blomstrede Villaerne op, først ved Nyvej, Bianco Lunos Allé, Lykkesholms- og Forhaabningsholms-Alléer, senere omkring Bülowsvej. Af den da skabte Idyl er meget siden gaaet til Grunde, kvalt af høje Huse – men Bülowsvej-Kvarteret har dog bevaret sin Ynde og er stadig en Pryd for Frederiksberg. Det blev midt i det nævnte Tiaar Hjemsted for Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskole.

Det blev imidlertid ikke lutter Villaer, der rejste sig paa de udstykkede Gaardes Jorder. Ind ad Hovedstaden til, paa Svanholms Grund, greb Spekulationen ind og lyksaliggjorde Frederiksberg med den høje Bebyggelse i Schönbergsgade-Kvarteret. Her anlagdes bl. a. en Gade, som fik Navnet Ørstedsgade; senere, da Navnet fik en ilde Klang paa Grund af det Leben, der førtes i den, blev den døbt om til Danmarksgade. Vor berømte Fysiker blev saa til Gengæld opkaldt i Ørstedsvej, men denne Vej var i en lang Aarrække blind, først engang i Halvfjerdserne blev den ført igennem til Gamle Kongevej. Det var Udstykningen af Landstedet Vilhelminelyst, der muliggjorde denne vigtige Forbindelse ad Nørrebro til.

Frederiksbergs Vækst var saaledes allerede i Halvtredserne godt i Gang, og et officielt Tegn paa, hvor kraftig Udviklingen var, har man i den ny kommunale Forfatning, Byen fik i 1857, da dens Selvstændighed blev slaaget fast, idet dens Samliv med Hvidovre blev afbrudt. Betegnende er det ogsaa, at der i 1855 blev grundlagt en Privatskole, Schneekloth's Skole.

Værdifulde Nyheder kom til i Treserne: man fik Vandværk, og paa Hovedvejene kom der Gasbelysning. Hidtil havde kun de tre gamle Bygader kendt til en Smule Belysning; det var nogle faa, søvnige Tranlamper, der leverede denne, og de havde endda kun været tændt siden 1848. Den første store Kommuneskole –

Prospekt fra Marken ved Forhaabningsholm. (Maleri ca. 1850 af ubekendt, By-museet).

Endnu ved Midten af det 19. Aarhundrede laa Størstedelen af Frederiksberg-Omraadet i absolut landlig Tilstand, overvejende som Tilliggende til de mange Landsteder, som f. Eks. Forhaabningsholm, fra hvis Tilliggende dette Billede stammer.

den, der indtil vore Dage er blevet fulgt af en hel Fylking af Skolepaladser – opførtes 1863 i Falkonéralléen, og ved Lampevejen (nuværende Howitzvej) fik Byen samtidig sit Hospital (og et nyt Fattighus). Ogsaa Trafikken begunstiges i disse Aar: der rullede nu en Sporvogn ud ad Alléen, og Frederiksberg Jernbanestation ved Vestbanen blev taget i Brug. Midt i Treserne var det ogsaa, at Det Classenske Fideicommis byggede sine ikke just skønne, men efter Datidens Forhold gode Arbejderboliger ude hinsides Falkonéralléen – i „Landdistriktet“, som man dengang og endnu i mange Aar kaldte denne vestlige Halvdel af Frederiksbergs Omraade.

Halvfjerdsjerne saa bl. a. Kvarteret omkring Alhambravej og Hauchsvej opstaa, og ude bag det gamle Gadekær ved Bredegades og Smallegades Sammenløb anlagdes paa det saakaldte „Bangs Vænge“ nye Villaveje: Steen Blichersvej m. fl. I Aartiets Slutning grundlagde Gartner RATHSACK sit hyggelige, lyse og luftige Kvarter nær ved Gammel Kongevejs vestlige Ende.

I det følgende Decennium tog den bymæssige Bebyggelse fart. Især i Falkonéralléen og dens Omgivelser fik Murere og Tømrere travlt med at bygge store Huse, ja hele Gader, til den stedse stigende Strøm af Tilflyttere. Og hinsides Godthaabsvej dannedes det smukke Mariendalskvarter. Fra Firserne stammer ogsaa Villavejene bag Frederiksberg Have: Kongensvej m. fl.; de strækker sig over Terrænet mellem den i 1863 anlagte, gentagne Gange udvidede Kirkegaard, som i 1926 ombyttede sit lovlig populære Navn, Fasankirkegården, med Benævnelsen Solbjerg Kirkegaard, og Diakonisse-

stiftelsens omfattende Kompleks. Ogsaa den sidstnævnte Institution har 1863 til Fødeaar – men først efter godt en halv Snes Aars Tilværelse i lejede Lokaler satte den Foden under eget Bord.

Byggetravlheden voksede og voksede. Halvfemserne videreførte Gammel Kongevejs og Frederiksberg Allés Forsyning med høje Huse, og mellem de to Veje skabtes der yderligere Forbindelse ved Anlæg af Martensens og Madvigs Alléer. Forchhammerskvarteret blev til, og fra Rolighedsvej skraat over mod Nylandsvej-Krydset ved Falkonéralléen rejste sig Bebyggelsen af Brandes', Fjords og Hostrups Alléer. Ved Sydranden af det frederiksbergiske Omraade opstod samtidig Kvarteret omkring Bakkegaards Allé, Halls Allé o. s. v.

Ved Aarhundredskiftet, i de Aar da man opførte de store Hospitalsbygninger og Forsørgelsesanstalten ved Nordre Fasanvej, var Frederiksberg altsaa forlængst blevet en „lille Storstad“. Og dog har Bygningshaandværkerne ikke kendt til Mangel paa Opgaver heller i det 20. Aarhundrede. Da Vestindien-Apotekeren ALBERT RIISES Ejendom – senere Forlystelsessted – Skt. Thomas' Have ryddedes, udfyldte en ny Vej dens Plads, ligesom ogsaa Vodrofflund blev forvandlet til Byggegrunde. Paa nedlagte Boldbaners Plads i det mod Søerne vendende Hjørne af Frederiksberg har en statelig Bydel rejst sig; her ligger bl. a. Udstillingshallen Forum og Radiohuset, og Rosenørns Allé er, i Forbindelse med Rolighedsvej og Godthaabsvej, blevet en Færdselsaare af stor Betydning. Og ude vestpaa har Dalgas Boulevard trukket sin lange Streg paa Kortet. Fuglebakken,

Kvarteret omkring 5. Juni-Plads og talrige andre Husklynger rummer Hundreder og atter Hundreder af moderne Hjem – og det Tidspunkt kan snart skimtes i Horisonten, da Frederiksbergs *sidste* Stump Byggeplads beslaglægges, saaledes at CHRISTIAN IV's gamle Ladegaardsmark Kvadratmeter for Kvadratmeter – lige med Undtagelse af de livsfriske grønne Pletter, Haverne og Parkerne, som forhaabentlig alle Dage vil blive liggende som fredelige Oaser, Glædes- og Sundhedskilder for kommende Slægter – vil være sprængfyldt af Borgerhuses og Institutionsbygningers Vrimmel og af store og smaa Industri- og Handelsforetagenders Værksteder, Fabrikker og Lagerhaller. Indkredset af Hovedstaden som Frederiksberg er, har Byen ikke Mulighed for at udvide sig. Grænsen ligger fast, og den er overmaade snæver – kun lidt over 12 Kilometer. Paa Omraadets 870 Hektarer, hvor for hundrede Aar siden de knap 3000 Indbyggere havde rigeligt Albuerum, har nu 40 Gange saa mange Mennesker deres Hjem! Dersom denne Vækst skal fortsættes, hvorledes da skaffe Livsrum for nye Tusinder? I Luften maaske, ved højere og højere Bebyggelse? Skyskrabertendenser har jo allerede vist sig der, hvor de lavloftede Classenske Boliger falder for Øksen . . .

Folketællingerne paa Frederiksberg i det 19. og 20. Aarhundrede viser tydeligt Udviklingen: 1801 havde Byen 1.172 Indbyggere, 1855 4.342, 1901 76.231, men 1945 113.584.

Klarere og mere slaaende end Ord giver disse interessante Tal et Billede af Frederiksbergs Udviklingshistorie. Alligevel vil der vel nok være dem, der finder en saadan Folketællingsliste for tør og foretrækker Ord for Tal. Da er det saa heldigt, at for alle Frederiksbergere – ja for enhver, der færdes ad den fornemste Adgangsvej til Byen – er der i fri Luft opslaaet en frederiksbergsk „Historiebog“, som kort og knapt fortæller Omraadets Saga gennem tre Hundrede Aar. Det er de smukke Mindebrønde paa Frederiksberg Allés første Runddel, der har faaet den Opgave at understrege de vigtigste Data i Udviklingen. Den unge Amagerkone, Ny-Hollænderkone skulde man vel sige, og Genboen, den kongelige Falkonér, har hver sine Kapitler at berette.

Paa *hendes* Mindebrønd lyder Indskriften:

1186 Absalon skænker Solbjerg By til Roskilde Bispestol	1621 Solbjerg By nedlægges Københavns Slots Ladegaard bygges	1651 grundlægges Ny Hollænderby 1662 anlægges Gl. Kongevei	1699 Frederiksberg Slot paabegyndes 1701 Alléen anlægges
---	--	--	--

Og *Falkonérens* Støtte forkynder:

1733 opføres Frederiksberg Kirke 1736 den første Skole 1735-40 fuldføres Slottet	1857 Den 29. December Frederiksberg faar eget Kommune- styre	1887 Frederiksberg bliver egen Retskreds 1899 Byen stilles som Købstad	1919 Den første Borgmester og Magistrat vælges 1932 reistes disse Mindestøtter
--	--	--	--

Og saa er der dog – vil mange maaske mene – et vigtigt Frederiksberg-Kapitel, som det ikke har været muligt at hentyde til paa Mindesmærkerne, nemlig det Kapitel, der hedder: Frederiksberg som Forlystelsernes og Adspredelsernes Domæne.

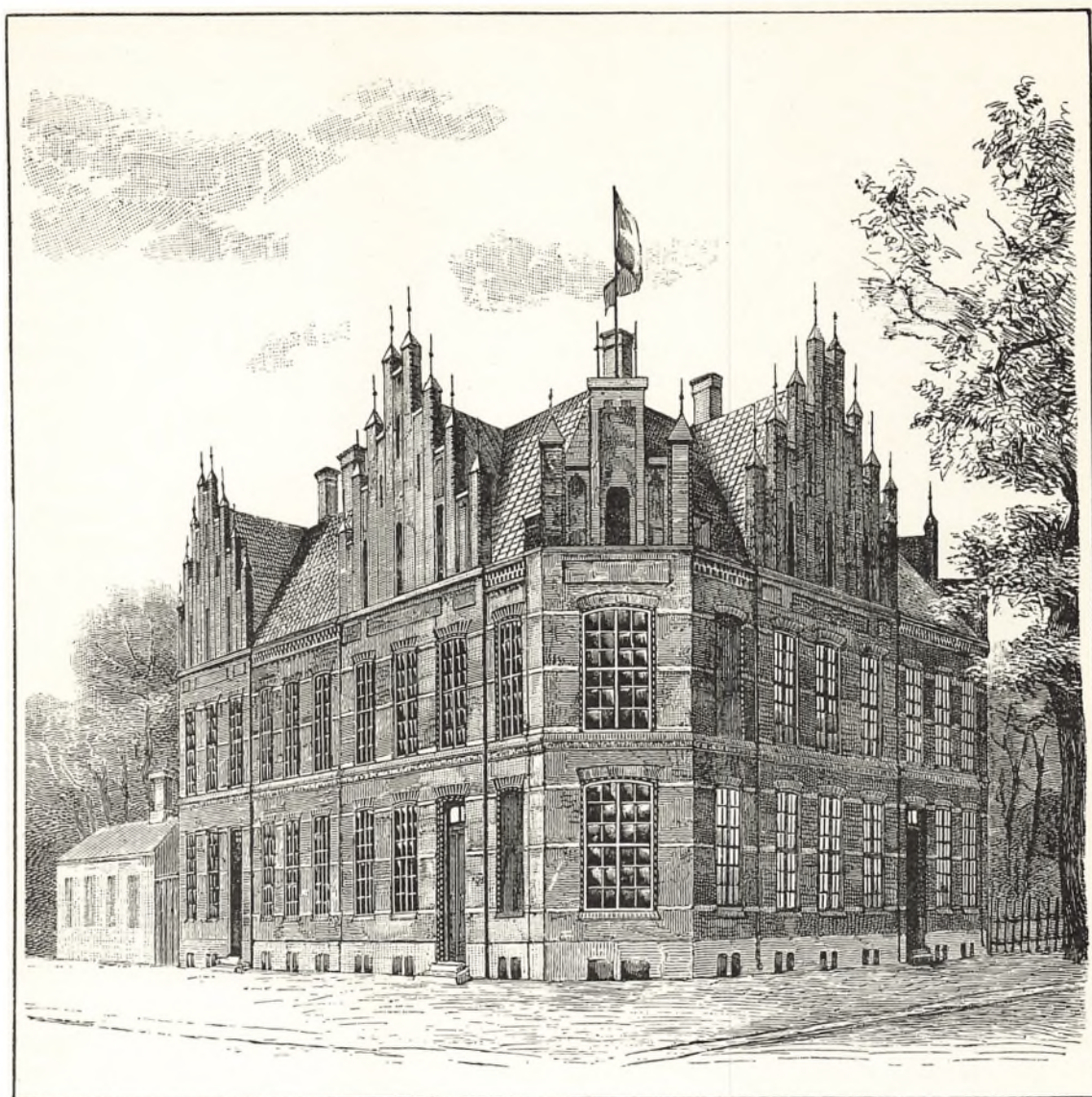
Hertil er imidlertid at sige, at just om det vigtigste, det klassiske Forlystelsessted bliver man mindet, naar man læser *mellem* Indskriftens lapidariske Linjer: hvor *Slottet* nævnes, faar man straks *Haven* i Tankerne, og Frederiksberg Haves Glans som „Forlystelsessted“ i dette Ords ædleste Betydning vil næppe nogen Sinde blegne. Vel er de Tider længst forsvundne, da det for Københavnerne var en „Udflugt“ at drage ud fra den af Voldenes Bælte indsnævrede Hoved- og Residensstad for at forfriske sig under Slotshavens skyggefulde Træer, lejre sig paa de grønne Plæner med „Mutter“ og Børnene og pakke Madkurven ud. Apostlenes Heste travet ikke mere saa flinkt den lange Vej fra „Staden“ – Elektricitet og Benzin har gjort dem arbejdsløse og forkortet Vejen –, men den gamle, skønne Have er Sommer efter Sommer Rammen om det samme fornøjelige Folkelivsbillede som i SJETTE FREDERIKS Dage. Netop i denne Konges Tid var det for øvrigt, at Haven blev forsynet med et Traktørsted, den Pavillon, hvis gamle Navn, Josty, det hele København og det halve Danmark kender og vist længe vil holde fast ved, selv om Pavillonen nu er blevet Hotel og har taget Navneforandring til Slotsgaarden.

Det var i 1813, at man gav to italienske Billedhuggere, som havde arbejdet i Hoffets Tjeneste, Bevilling til at holde Konditori i Frederiksberg Have. Først var der aabenbart kun tænkt paa, at de kunde rejse et Telt, men det blev til en Pavillon, og 1824 blev den overtaget af ANTON JOSTY, en Schweizer, i hvis Slægts Besiddelse den blev i 113 Aar. Det lyder mærkeligt i Nutidsøren, naar det i Bekendtgørelsen om Konditoriets Aabning hedder, at der opvartes med „alle Slags Forfriskninger, følgelig skænkes hverken Øl eller Brændevin“. (Men „følgelig“ betød i Datidens Sprog: „selvfølgelig“).

For øvrigt har der „i gamle Dage“ været endnu et Par Traktørsteder i Slotshaven, idet baade Fasanmesteren paa Fasangaarden og den Opsynsmand, som boede i Abildgaards smukke Schweizerhus, har haft Bevilling til at servere for Folk. Ogsaa Kilden i Grotten har igennem Tiderne haft god Søgning – her maatte man dog nøjes med Vandet fra den rislende Kilde, mens Børnene delikaterede sig med Kildekonens Bolcher. Naa, Københavnerne havde nu for Resten allerede paa Vejen ud til Haven rig Lejlighed til at faa Tørsten slukket og den værste Sult stillet – det sidste bl. a. ved at delikaterede sig med de Kavringer og Frugter, som dertil privilegerede, med Hankekurve udrustede Koner solgte fra deres Stadelpladser i Frederiksberg Allé.

Nu om Stunder findes der jo kun faa Forlystelser i Alléen: de to Teatre og „Montmartre“. Forhen bød den paa Morskab nok. Vi har hørt, hvorledes Amager-

Frederiksberg Raadhus paa Hjørnet af Howitzvej – til venstre – og Falkoneralleen. (Træsnit i Ill. Tidende 1885–86. Efter Før og Nu). Frederiksberg fik særlige, selvstændige Kommunalforfatning i 1858, men først i 1886 fik Kommunen eget Raadhus, opført 1885–86 efter Tegning af Muremester J. C. Sørensen.

bønderne allerede i FREDERIK III's Tid slog Katten af Tønden paa Runddelen; under CHRISTIAN VII red Officerer Væddeløb i Alléen, og i 1820'erne og 30'erne var den undertiden afspærret undtagen for betalende Tilskuere, som lod sig lokke af en Hurtigløber eller en Lapplænderfamilie. Men Alléens Glanspunkter var i en lang Aarrække de to folkelige Forlystelseshaver: Sommerlyst og Alleenberg tæt op mod Allégades Hjørne. Det førstnævnte hed oprindeligt – efter sin Ejer – Ratzemborg, og dets Historie gaar tilbage til 1784. Etablisementets Glansperiode begyndte dog først for ca. 100 Aar siden, da en Restauratør THORUP rykkede derind. Det var ham, der gav det Navnet Sommerlyst og sørgede for de rigtige folkelige Forlystelser – Musik, Akrobater, Karruseller o. s. v. – som de skiftende Værter bibeholdt og som i Resten af det 19. Aarhundrede og et Stykke ind i det 20. gjorde Haven (saa lidet haveagtig den var) virkelig populær. Det var et Minus for Frederiksberg, at dette Forlystelsessted blev nedlagt. I Salen i en af de Bygninger, der stammer fra THORUP'S Dage, samlede i Halvfemserne de musicerende Brødre VARIALI og skiftende Sangere – bl. a. Skuespillerne

HUNDERUP og ALFR. MØLLER som „Glunten“ og „Magistern“ – et stort og taknemligt Publikum, og her var det ogsaa, at Charmøren GUSTAV ESMANN optraadte som elegant, sylespids Konferencier – indtil en Elskerindes Revolver blæste hans Livslys ud. Nu huser de ombyggede Mure Frederiksberg Teater.

Alleenberg, Sommerlysts Nabo og dets vistnok sejrige Konkurrent i Kampen om de jævne Klassers Konfirmanders Gunst, naar de unge Herrer og Damer skulde ud og vise sig i deres fineste Puds og give de nys erhvervede Lommepege ud, er ogsaa blevet udslettet af Frederiksberg-Kortet. Men engang var Stedet i Ordets bogstavelige Betydning et Lyspunkt – det var i 1840'erne, da dets daværende Vært, en af de Brødre KEHLET, som er kendte Restauratører, anlagde sit eget Gasværk, hvormed han spredte Lys i Alléens Mørke.

A propos KEHLET – en anden Forlystelsesraad af dette Navn gjorde Rosenlund paa Værnedamsvejen til et overmaade søgt Sted i FREDERIK VI's og CHRISTIAN VIII's Tid. I sit Skuespil „Capriciosa“ har OVERSKOU sat Rosenlund et Minde. Forgyldningen tabte sig dog, det pænere Publikum svigtede, saa blev Etablisse-

Et Fastelavnsoptog paa Frederiksberg Runddel. (Efter Rosenhof: Fastelavn, 1855).

De hollandske Amageres Fastelavns-løjer opnaaede allerede i gammel Tid stor Folkeyndest, og Kolonisterne paa Ny-Amager svigtede ikke deres Fædres Skik. Løjerne fandt Bifald paa allerhøjeste Sted, og det vides, at Kongehuset paa Frederik III's Tid afbrød deres Ophold paa Slotte ude i Landet for at overvære Fastelavnsløjerne i Ny-Hollænderby.

Endnu i den første Halvdel af det 19. Aarhundrede slog man aarligt Katten af Tønden paa Frederiksberg Runddel, og den populære Lars Mathiesen førte an i Løjerne. Efter hans Død opførte den gamle Skik, men til Gengæld drog de fattige Børn rundt i „sælsomme, tildels hjemmelavede Phantasi-dragter“ og raslede Penge ind.

mentet i 1848 døbt om til Colossæum, men Daaben gjorde det ikke finere, tværtimod. Nu ligger Schneekloths Skole paa en Del af Grunden.

Paa Hjørnet af Værnedamsvej og Alléen var der for godt 100 Aar siden blevet indrettet et Vokskabinet, hvis mekaniske Figurer og berømte eller berygtede Personer in effigie kunde glæde sig ved et stort Publikumsbesøg, indtil hele Herligheden i 1870 gik op i Luer. I Haven bagved laa der en Sangerindeknejsje, Schweizerpavillonen, som først blev nedrevet omkring 1880. Ogsaa paa den modsatte Side af Alléen kvindelige Sangfugle fra Forhøjningen – nemlig i det Valhalla, som senere blev Lokale for Frelsens Hær.

Fra den lille Runddel husker mange endnu Skt. Thomas, den af en stor Have (helt over til Gammel Kongevej) omgivne Villa, som havde tilhørt den dansk-vestindiske Apoteker RUISE og derefter husede et hyggeligt, borgerligt Forlystelsessted, indtil Byggeriets høje Huse i dette Aarhundredets første Tiaar bredte sig over den gamle Have. Derimod erindres Navnet MONIGATTI næppe mere af nogen — han havde 1826 aabnet en Pavillon der, hvor nu den smukke Ny-Hollænderkvinde sidder ved sin Mindebrønd, og han var en foretagsom og idérig maître de plaisir, som forstod sig paa at underholde Publikum; de indendørs Gæster trakteredes med Sang af udenlandske Kor og Solister, og for de udendørs var der straalende Illumination og Fyrværkeri — ogsaa Ballonopstigninger arrangerede MONIGATTI. Midt i 50erne blev Pavillonen nedlagt.

Men Eventyret — det festligt skinnende, men i sin Udgang ret bedrøvelige Eventyr — det var dog Alhambra.

GEORG CARSTENSEN, Tivolis bekendte Stifter og Casinos (vemodig Ihukommelse) Grundlægger, var tidlig kommen paa Kant med sit Hjerte barn og var

udvandret til Amerika. Men 1855 vendte han tilbage, og nu kribledede det i Fingrene paa ham efter at vise Københavnerne, at han var Mester for at tage Kampen op med det Tivoli, som ikke vilde have med ham at gøre. Han besluttede at skabe et første Rangs Forlystelsessted, som maatte fortrylle Publikum og skaffe ham selv baade Guld og Ære. GEORG CARSTENSENS Navn lød i manges Øren med magisk Klang, og han følte sig sikker paa, at naar han indbød til Aktietegning i et nyt, storstilet Foretagende, skulde Lysthavende nok strømme til med Rigsdalerne.

Det lykkedes ham at faa et kgl. Privilegium som Grundlag for sine Planer. Det blev udstedt d. 14. April 1856 og gav „Os elskelig Capitain GEORG CARSTENSEN“ Bevilling til „i Ejendommen Nr. 4 i Frederiksberg Allé i Frederiksberg Sogn under Københavns Amt udi vort Land Sjælland, i Forbindelse med en sammesteds paatænkt Ølhalle at indrette en Lysthave med Ret til deri:

- 1) at give Koncerter;
- 2) at indrette et Teater for Kunstpræstationer m. v.; dog, at der paa dette Teater ikke gives andre sceniske Forestillinger end Folkekomedier, Lystspil og Vaudeviller;
- 3) at give Fyrværkerier;
- 4) at lade forhandle Tobakker og Cigarer samt holde Restaurationer, Billarder, Cafeer ved til saadant Næringsbrug berettigede Personer“.

Privilegiet forbød derimod, at der paa Etablissementet blev indrettet Dansesaloner, Karruseller, Rutschebaner, Kegelbaner o. l., som ved deres Støj eller paa anden Maade kunde medføre Gene og Ulempe for de omkringboende.

Konfirmander paa „Sommerlyst“. (Tegning af Hans Tegner i Ill. Tidende 1876-77).

Blandt de Forlystelses-etablissementer, der fra ældre Tid prægede Frederiksberg, var „Sommerlyst“ i Frederiksberg Allé et af de største og mest bekendte. Som Tegningen viser, var det Skik, at den nykonfirmerede Ungdom foretog en Udflugt til Sommerlyst.

Paa Basis af dette af FREDERIK VII „under vort kongelige Segl“ udfærdigede Dokument udstedte den af Idéers Mangfoldighed struttende Forlystelseskonge saa en udførlig Indbydelse til Aktietegning. Han filosoferede deri vidt og bredt over „den i vor Hovedstad i de senere Aar i saa høj Grad forøgede Trang til Adspredelse“, som – mente han – ikke burde forveksles med „Forlystelsessyge“. Han hævdede, at hvad det gjaldt om, var „at der drages Omsorg for, at Adspredelsen bliver af forædlende Natur“. Og som et meget talende Moment til Fordel for Etablissementet pegede han paa „den Beskæftigelse, dels dets Opførelse, dels dets fremtidige Drift vilde yde en stor Mængde Haandværkere og mindre Næringsdrivende, samt den fordelagtige Anbringelsesmaade, det byder mindre Kapitaler lige til $6\frac{1}{4}$ Rigsdaler“. CARSTENSEN forudsaa den Indvending, at mange maaske vilde mene, at Frederiksberg Allé Nr. 4 – et vældigt Haveterræn, som nylig var kommet i Musikhandler EMIL HORNEMANS („Den tapre Landsoldat“s Komponists) Eje, men nu skulde være Sædet for det planlagte Forlystelses-Etablissement – laa for langt fra Byens Centrum, men over for saadanne Tvivlere lod han en Masse Argumenter, hentede fra Forholdene i Paris, London, Wien, St. Petersborg og andre Storbyer, rykke i Marken. „Og,“ skrev han, „det her paatænkte Forlystelsessted er desuden beliggende i et stærkt befolket Distrikt, der maaske om ikke mange Aar vil være inddraget i Hovedstaden. Allerede nu bevirker dets mangehaande Forbindelser med denne, at den Vej, der tidligere syntes en hel Rejse, nu daglig befærdes af mangfoldige af Hovedstadens Beboere. Ved nogle paatænkte „Alhambra-Omnibusser“ vil desuden Kommunikationen med Etablissementet betydelig lettes.“

Saa udmaalede Indbydelsen detaljeret, hvilke Herligheder „Alhambra“ skulde byde paa: Hovedbyg-

ningen, i den maleriske og imponerende mauriske Stil med Kupler og Minareter (smækre Taarne og Spir) bliver, Arkaderne iberegnete, 174 Alen lang, 95 Alen dyb og indvendig $25\frac{1}{2}$ Alen høj; Minareterne 55 Alen høje. Den vil indeholde Orkester, Teater, Amfiteater, Passager, Arkader og Galleri. Foruden mindre Promenader bliver der en stor Rundpromenade, der indrettes saaledes, at den i Løbet af et Kvarter kan forvandles til Cirkus... Til en smuk Anvendelse af Terrænet vil, i Forbindelse med Anbringelsen af Bassins, Grotter, Statuer o. dsl., Gartnerkunstens bedste Kræfter blive benyttede til Anlæg af Bosquets, Løvhytter og Blomsterpartier... Til at forestaa Fyrværkerier vil Hr. GAETANO AMICI, der i 1844 fulgte med mig fra Italien hertil, blive engageret...

GEORG CARSTENSEN anslog i Indbydelsen Omkostningerne ved Etablissementets Opførelse og Tilendbringelse til 150.000 Rigsdaler; han havde, meddelte han, allerede modtaget paalidelige Tilbud til et Beløb af 90.000 Rdl. om Præstationer af Arbejde og Materiale mod Aktier. Hans Prospectus sluttede med flg. Henvendelse:

„Hermed tillader jeg mig endnu en Gang at anbefale Foretagendet til den Velvilje hos mine Medborgere, der har fulgt min tidligere Virksomhed. Ved denne Bistand vil det lykkes mig, nu da Aarene og mit Livs bevægede Forhold har fremkaldt en større Alvor hos mig, at forskaffe København og dens nærmeste Omegn en virkelig forædlende Forlystelsesanstalt, hvad der alt tidligere, omend mere ubevidst, var Maalet for mine Bestræbelser, og hvad jeg fra nu af skal betragte som en Livsopgave for mig.“

Livsopgave – ja. Men Livsopgaven skulde hurtig falde bort, thi bedst som Opførelsen af Alhambra, sat i Gang ved en Flok Aktionærers – og ikke mindst Haandværkeres – Tillid til de gyldne Løfters Hold-

barhed, var naaet et Stykke frem, døde GEORG CARSTENSEN. Arbejdet gik dog ikke i Staa, det fortsattes under anden Ledelse, for øvrigt hemmet af mange større og mindre Rivninger mellem de i Sagen interesserede. Og 14. April 1857, paa Aarsdagen for Privilegiets Udstedelse, kunde Alhambra holde Rejsegilde. En af de Sange, der blev sunget ved denne Fest, – selvfølgelig paa den Melodi, Tusinder af Lejlighedsviser navnlig i FREDERIK VII's Tid blev skrevet til: „Der er et Land . . .“ – lød saaledes:

Saa er det da fuldendt, det store Billed,
hvortil en mægtig Aand Impulsen gav;
her staar det nu, hvad Tænkeren har villet,
et ædelt Mausoleum paa hans Grav.
Han meget skabte; grant man her dog skuer,
hvorledes Snillet stiger mer og mer:
Til sidst kun i Alhambras skønne Buer
et værdigt Udtryk af ham nu man ser.

I alt, hvad Øjet fryder, Øret tryller,
i alt, hvad Sanserne beruser her,
i alt, hvad Sjælen med Beundring fylder,
hin Skaberaand genkendes af enhver.
Og hvilket Held, han ikke stod alene,
han mangan fandt, hvis Aand var Slægt med hans,
som Tanken greb og satte den i Scene
med Kraft og Mod, med ægte Skønhedssans.

I Spanien i Grus Alhambra synker,
en Phønix af dets Aske her vi se;
hint bærer Alderdommens dybe Rynker,
men dette ældes ej, „det skal ej ske!“
Thi Folkets Kærlighed skal om det frede,
dets Liv med Folkets sammensmelte vil;
det er vor faste Tro; men dog vi bede:
Giv, Gud, Du Din Velsignelse dertil!

Poetens højtidelige Gentagelse af Digteren H. P. HOLSTS og Kong FREDERIKS Ord ved Tropperevuen paa Lerbæk Mark i 1848: „Det skal ej ske!“ – dengang rettet mod Planen om at dele Slesvig efter Nationaliteterne, her udtalt imod Tanken om Alhambras Forgængelighed – nyttede dog ikke. Det store og pragtfulde Etablissements Levetid blev kun kort: det aabnedes i Glans og Herlighed d. 21. August 1857 Kl. 4 om Eftermiddagen, men kun 12 Aar efter var det skønne Eventyr forbi. EMIL HORNEMANS Søn havde overtaget hele Forlystelsesstedet allerede i 1861, men hans Bestræbelser for at faa Budgettet til at holde Balancen mislykkedes, og i 1869 jævnedes Ferigets Bygninger med Jorden, og deres Rester spredtes for alle Vinde. Hovedstaden har altsaa i de Tider ikke kunnet honorere GEORG CARSTENSENS optimistiske Lys-syn, Byen har været for lille til at bære mere end eet Tivoli – og det er den da for den Sags Skyld endnu. At Alhambras Saga fik saa hastig og trist en Ende, kan ikke skyldes dets skiftende Programmers Underlødighed. Forlystelserne bød virkelig paa alt, hvad Hjertet kunde begære, og baade Koncertsale og Teatre raadede hyppig over udmærkede Kræfter. Af Navne, som har været knyttede til Alhambras Scene, kan saa-

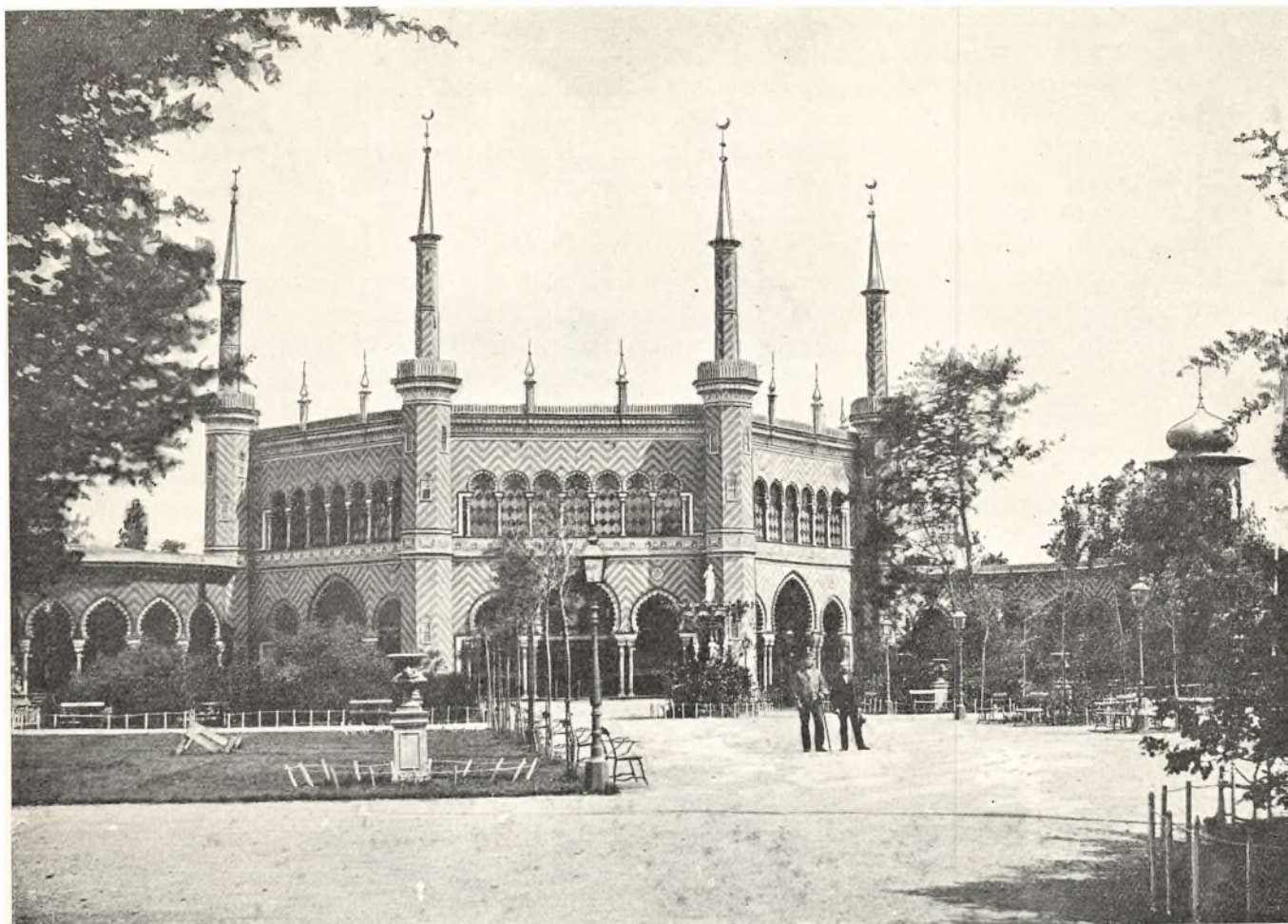
ledes nævnes M. V. BRUN (senere Dagmartheatrets Direktør), Danseren VALDEMAR PRICE, samt saa populære Skuespillere som FREDERIK MADSEN, CARL WULFF, SOPHUS NEUMANN o. fl.

Dér, hvor GEORG CARSTENSEN drømte sin farvestraalende Drøm, minder nu Navnet Alhambravej om de mange Forhaabninger – og blanke Dalere –, der uden at give Bonus begravedes inden for disse Enemærker.

En anden Sidevej – men fra Alléens venstre Side – rummer ligeledes et Minde; det er Haveselskabets Vej, der stadig hedder saaledes, skønt det er mere end hundrede Aar siden, at Det kgl. danske Haveselskab her begyndte at udfolde sin fortjenstfulde Virksomhed i Gartnerkunstens Tjeneste, og skønt Selskabets Virkeplads allerede i 80erne er blevet flyttet til et Omraade ved Pilealléen og Frederiksberg Have. Og Carit Etlarsvej erindrer om, at her havde „Gøngehøvdingen“s og „Viben Peter“s folkekære Digter i mange Aar sit Villahjem.

Følger vi Alléens venstre Fortov et Stykke videre, passerer vi den lille Teaterbygning, som nu huser „Alléscenen“, men som maaske stod i størst Ry, da den fremragende Karakterskuespillerinde Fru BETTY NANSEN prydede dens Façade med sit Navn. Sin muntreste Rolle i Byens Liv spillede dette Hus dog i sin Tilværelse som „Morskabsteatret“, Hjemstedet for talrige „klassiske“ Sommerrevyer. Da Bygningen kom til Verden – det var samtidig med Alhambras Tilblivelse – førte den for øvrigt Navnet „Odeon“ og Titlen Pavillon.

Saa krydser vi over Runddelen – hvorfra den sidste af de smaa „Drikkehaller“ (med Sodavand og Saft), som Alléen i Begyndelsen af 70erne blev forsynet med, nu forlængst er forsvunden – og styrer ind i Allégade. Her er i vore Dage Etablissementet „Lorry“ utvivlsomt det Forlystelsessted, som har størst Adkomst til Betegnelsen landskendt. Det var i 1896, den bulehåbærende, virksomme Bagermester, Journalist m. m. LAURENTIUS (Kælenavn LORRY) FEILBERG rykkede ind i Allégade Nr. 9 (hvortil lagdes Nr. 11) og bragte sine mange, stundom gode, stundom blot snurrige Idéer med sig. Ejendommen var i det 19. Aarhundredes første Tider en Lystgaard, Enighedslust kaldet. I FREDERIK VI's ældre Dage blev den Traktørsted, og her dukker saa i Aaret 1877 det Restauratørnavn, vi kender fra Alleenberg og Rosenlund, nemlig en tredie Kehlet, op og trækker ved sine opreklamerede Syngepiger – „Nordens skønneste Kvinder“, som han dristigt kaldte dem – Publikumsstrømmen til sin „Café chantant“. Dermed er vi midt inde i det Kapitel af den danske Litteraturhistorie, som har Overskriften: HOLGER DRACHMANN og EDITH. Hun hed nu ikke EDITH, men AMANDA NIELSEN, den unge Syngepige, som den „graanende Skjald“ traf i de Kehlet'ske Pauluner og forelskede sig i og som blev hans Muse: den store noble Kvinde, som inspirerede ham – saaledes som han selv hyldede hende fra Det kgl. Teaters Parket, mens alle de smaa Billeder vendte sig om. I Digt og i Prosa,

Parti fra Forlystelsesstedet „Alhambra“, den Konkurrent til Tivoli, som dets Stifter, Carstensen, etablerede paa Omraadet mellem Frederiksberg Allé, Hauchsvej, Gammel Kongevej og Mynstersvej. (Fot. ca. 1865. Efter Før og Nu). Det er Etablissementets Teaterbygning, man ser paa Billedet, opført i maurisk Stil. Trods „Alhambra“s anselige Størrelse fik Foretagendet ingen Succes.

især i Romanen „Forskrevet“, har DRACHMANN tegnet hendes og Tidens og sit eget Portræt for os. Og den store Lyriker, hvis beskedne Statue ses i Haven, er blevet som en Husgud for Stedet – takket være LORRY FEILBERGS utvivlsomt ægte Begejstring for Digterens Person og Genius, til hvis Ære han indrettede Drachmann-Kroen, hvor Forsøg blev gjort paa at føre „den litterære Varieté“s Idé ud i Livet. Da FEILBERG døde i 1917, var hans Etablissement rodfæstet i Publikums Bevaagenhed, og efterhaanden har baade „Guldaldersalen“ og navnlig „Landsbyen“ formelig faaet Rang som Institutioner, der Aften efter Aften samler et stort og taknemligt Publikum om den Underholdning, der staar paa Programmet – og om alt, hvad Køkken og Kælder har at byde paa. Og det litterære har stadig til Huse under dette samme Tag: „Riddersalen“s Scene har ofte vist, at den har en Mission inden for dansk Teater.

Ved Aarsskiftet 1913-14 havde LORRY FEILBERG købt Naboejendommen Nr. 7 og lagt den ind under sit Etablissement. Han blev derved en af Efterfølgerne af den frederiksbergske Værtshusholder, som vel nok har siddet inde med den største Popularitet: LARS MATHIESEN.

Endnu i vore Dage er der Hundredtusinder, som i alt Fald har hørt hans Navn, nemlig alle de, der har overværet en Opførelse af HOSTRUPS Studenterkomedie: „Genboerne“. For det er jo i den, at Regensianerne, de „gæve Sønner af den røde Gaard“, idet de bryder op for at gaa paa Sold, istemmer:

Vejen gaar, min Tro!
over Vesterbro,
Lars Mathiesen lønner
Møjen, vi har haft,
Slidet paa vor Kraft
med sin Saft.

Det var nu ikke alene Studenterne, der lod sig Lars' „Saft“ smage, denne sjællandske Bondekarls Beværtning var, lige fra han i 1804 aabnede den i den af ham købte Lystgaard „Haabet“, et halvt Aarhundrede igennem søgt af høje og lave, og Gæsterne kom ikke bare for Madens og Drikkevarernes Skyld, men lige saa meget for at more sig over den i islandsk Trøje klædte Værts landligt gemytlig Person og hans just ikke altid fine Vittigheder. Han var – i bogstaveligste Forstand – dus med sit Publikum, slog sig ned snart ved den enes, snart ved den andens Bord og klinkede med dem (med et Glas, han selv havde hos sig i sin Lomme).

Han var ladet med Historier og Anekdoter, og han diskede gerne op med dem – kort sagt: han gik lige i Folk, og man bar gerne over med, at han ikke holdt af at give Penge tilbage, i alt Fald ikke Smaapenge. „Det slaar lige til!“ plejede han at sige! hvad der dog en Dag skal have faaet en Slagtersvend til at udbryde: „Det gør jeg ogsaa!“ og saa – Klask – faldt der en regulær Lussing af til den forbløffede Lars.

LARS MATHIESEN havde en Genbo paa Allégades Østside, i Nr. 10, og han var omtrent lige saa berømt. J. A. HALLEBY, som han hed, var i mangt og meget en Modsætning til sin Konkurrent: lille og pyntelig, medens Lars var bred og tykmavet og ikke lagde Vægt paa sit Ydre. HALLEBY havde sin Force i at gøre Reklame, især excellerede han i versificerede Annoncer – og i gamle Dages smaa Aviser, hvor Avertissementerne ikke bredte sig som nu om Stunder, gjorde den Slags poetiske Udgydelser en brillant Virkning i vide Kredse og lokkede mange Mennesker ud til de Forlystelser, den digtende Vært opvartede med i sin Have: Akrobater, stærke Mænd, Sangere o. s. v. – Artister, som ikke fik fast Løn, men levede af de Skilinger, Publikum tilkastede dem „efter Behag“. HALLEBY var i det hele taget en Mand med gode Idéer, bl. a. var han saa smart allerede i 1829 at indrette Omnibuskørsel fra Vesterport til Frederiksberg Runddel. Sligt hjalp med til at befæste hans Beværtnings Ry – et Ry, der forresten har holdt sig til den Dag i Dag, idet „Nr. 10“ stadig er en af Frederiksbergs velkendte Restaurationer: Frederiksberg Selskabslokaler. Ligesom den Lorry'ske Guldaldersal og Jostys Pavillon har ogsaa disse Lokaler slaaet en hel lille Billedbog op for Gæsterne, idet Væggene er behængt med talrige Prospekter fra det gamle Frederiksberg.

Et godt gammelt Frederiksberg-Navn er ogsaa Slotskroen. Hele København kender denne Betegnelse, især fra den fra Amager kommende Sporvejslinie 9, paa hvis Skilte der jo staar Slotskroen som Endestation. Men som selvstændig Bygning er Kroen „en saga blott“; i Begyndelsen af vort Aarhundrede maatte den vige Pladsen for den store Beboelsesejendom (Hjørnet af Pilealléen og Vesterbrogade), hvori der dog stadig findes en Restauration med det gamle Navn. Slotskroen havde indtil da med sin hyggelige Have og sine Lysthuse været et yndet Maal for jævne, borgerlige Familier; her kunde de, naar de havde nydt Søndermarkens og Slotshavens Herligheder, pakke Madkurven ud og faa Drikkevarer til den. Den ret statelige Bygning, hvortil der hørte en rummelig Rejsestald, var en privilegeret Kro – sin Bevilling havde den arvet fra Bakkhuset, dengang man i CHRISTIAN VII's Tid førte Landevejen op over Frederiksberg Bakke og saaledes gav Bakkehusets Chancer som Landevejskro Dødsstødet. RAHBEKS Ven og Studenterkammerat ORM er et kendt Navn i Slotskroværternes Række.

Gaar vi nu fra dette kendte Færdselskryds op ad Bakken og forbi Slottets Port, staar vi snart ved Ind-

gangen til en Institution, som i allerhøjeste Grad har bidraget til at drage et stort Publikum til Frederiksberg, og det ikke blot fra Hovedstaden, men fra alle Kanter af Danmark – nemlig Zoologisk Have.

Det var i Sommeren 1859, at NIELS KJÆRBØLLING, Lærersøn fra Als og selv seminarieuddannet, som har gjort sig fortjent ved Udgivelsen af det store, illustrerede Værk: „Danmarks Fugle“, den første samlede Skildring af vor Fugleverden, opnaaede, at Ministeriet overlod ham det Terræn, der havde været Prinsesse WILHELMINES Have, for at han her kunde realisere den Idé, han paa sine Udenlandsrejser havde faaet: Anlæggelsen af en zoologisk Have. Allerede d. 15. September samme Aar kunde Stifteren meddele følgende:

„Den mig ved kgl. Resolution overladte saakaldte „Prinsesse Wilhelmines Have“ ved Frederiksberg Slot er nu indrettet til at kunne modtage en større Del indenlandske Pattedyr og Fuglearter. Jeg tillader mig derfor herved at bede mine Venner og Velyndere samt enhver, der maatte interessere sig for Sagen, om godhedsfuldt at ville fremme denne ved Tilsendelsen af saadanne dansk-nordiske, vildt levende Pattedyr og Fugle, der egner sig til at holdes i Fangenskab; dog beder jeg mig behagelig forud underrettet baade om Arten og Prisen.“

Og d. 20. i samme Maaned blev saa Haven aabnet (Entré: 16 Skilling for voksne, 8 Skilling for Børn).

KJÆRBØLLING har i sin Iver aabenbart været lidt for hurtig i Vendingen. Haven maatte, saa tarveligt den ved sin Start var udstyret, taale megen drøj Kritik. CARL PLOUGS toneangivende Blad „Fædrelandet“ lagde ikke Fingrene imellem, da det anmeldte „Premiøren“. „Det er,“ skrev Bladet, „et bedrøveligt Skue at se en Snes store Fugle indespærrede i snævre Kasser med Jernstænger for; det er et sørgeligt Syn at se en smuk Rovfugl sidde saaledes indeklemt, med blodige, saarede Vinger. Det er et frastødende Syn at se en Sælhund vælte sig om i en Smule snavset og plumret Vand, paa Bunden af en Slags Vaskebalje, eller en Skildpadde pakket ned i en almindelig Køkkenspand; og det er beklageligt nok at se Ræve agere Lænkehunde med korte Lænker og tilhørende Hundehuse“ o. s. v., o. s. v.

Men Grundlæggeren gav ikke op. Manglerne blev efterhaanden rettet, Haven udvidedes flere Gange, og den vandt inden ret længe stor Popularitet. Efter KJÆRBØLLINGS Død 1870 blev Driften overtaget af et Aktieselskab under Protektion af ingen ringere end Kong CHRISTIAN IX, som interesserede sig stærkt for Havens Trivsel. Under Ledelse af skiftende Direktører – blandt de afdøde kan nævnes Mænd som den virksomme JULIUS SCHIØTT, „Idéernes Fader“, som hans Hædersnavn lød i Studentersamfundet, og hans gode Ven og Efterfølger, den naturvidenskabelige Forfatter WALDEMAR DREYER – er Zoologisk Have i Aarenes Løb blevet virkeligt folkekær og landskendt. Tit har den været ude for store Vanskeligheder, ikke mindst har de to Verdenskrige givet den drøje Pro-

Lars Mathiesens Traktørsted i Allégade (Tegning af P. Klæstrup. Efter Før og Nu) hørte en Overgang til de mest kendte paa Frederiksberg, og utallige er de Anekdoter, der fortælles om den djærve Indehaver og om hans bramfri Behandling af selv mere prominente Gæster. Stedets glørværdige Traditioner holdes stadig i Hævd, forsaavidt som det nu er lagt ind under Lorry.

blemer at bakse med, men hidtil er Vanskelighederne blevet overvundet, og det Foretagende, KJÆRBØLLING skabte med beskedne Midler, men med Energi og Ildhu, er vokset op til en Institution, som indtager en fornem Rang blandt Verdens zoologiske Haver. Om det, selv med Ledelsens oprigtigste Kærlighed til de mange Liv bag Tremmerne og med den mest gennemførte Omsorg og Hygiejne, er muligt at gøre noget saadant Internat til et Dyrenes Paradis – derom vil der vel altid raade Tvist. Men et Børnenes Paradis – og de voksnes med – det er denne smukke Have, og den lader sig saaledes fortræffeligt passe ind her i Forlystelseskapitlets Ramme, uden at man derfor glemmer, at den har kulturelle, pædagogiske Formaal.

Den, der kun ser paa Frederiksberg, som det tager sig ud nu, i FREDERIK IX's Tid, og ikke interesserer sig for de Traade, der knytter Nutid til Fortid, vil naturligvis kunne nævne mange andre Forlystelsessteder ved Siden af dem, der her er dvælet ved. Men om Broderparten af de Kafeer, Restauranter, Konditorier m. m., som imødekommer indfødtes og fremmedes Trang til Udeliv, gælder det jo, at de endnu ikke har faaet den Alderens Patina, som frister til at betragte dem i historisk Belysning. Ligesaa med Nutidens populære Adspredelse: Biografteatrene. Heller ikke deres Saga byder paa større Mærkværdigheder – det skulde da være, at man kan notere det som et Kuriosum, at Frederiksberg indviede sit første hvide Lærred i en Kælder

paa Hjørnet af Alléen og Allégade; det var i Filmens Barndom, før forrige Verdenskrig. Ja og saa fik jo det anseelige Kinopalæ Historiens Sus at mærke, da det under den tyske Besættelse blev forvandlet til Ruin.

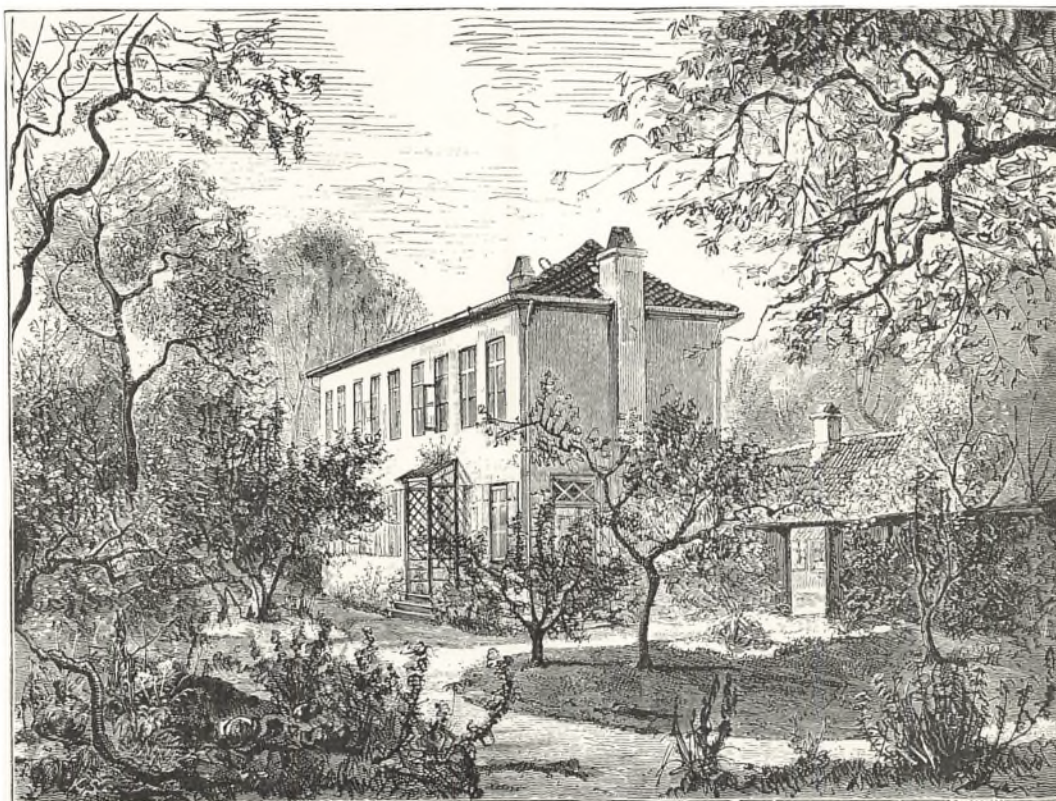
Der er imidlertid endnu nogle smaa Forlystelsessteder, som fortjener Omtale, fordi de er saa ægte frederiksbergske. Det er de smaa Beværtningshaver – Familiehaver, som de kalder sig – i Pilealléen. Over disse ydmyge Steder, som med deres simple Borde og Bænke, deres Vipper og Gynger, Balanceplanker o. s. v. Sommer efter Sommer, især efter Fyraften, er Skueplads for et muntert, borgerligt Folkeliv, er der noget af det „rigtige“ Frederiksberg, det der bliver sig selv ligt, selv om Tider og Moder skifter. I disse Lilliputhaver, der gemmer deres smalle Strimmel Grund bag uanseelige Plankeværker, trives en gammeldags Hygge, som ikke er kunstigt arrangeret, ikke Imitation, men Natur.

Haverne og deres Huse var i sin Tid Boliger for nogle underordnede Funktionærer ved Frederiksberg Slot, og de tilhører stadig Staten. Allerede hos deres første Beboere, Slotsbetjentene, kunde Folk slaa sig ned og faa „Vand paa Maskine“ til selv at brygge sig sin Kaffe eller Te eller Punch. For ca. 100 Aar siden blev saa de Privilegier udstedt, i Kraft af hvilke de tre Familiehaver stadig flourer, gaaende i Arv fra Slægt til Slægt inden for de oprindelige Privilegiehavers Familier.

Uden for Familiehavens Plankeværk trutter Bilerne, og de elektriske Sporvogne drøner forbi, men indenfor synes Tiden at have staaet stille, man drømmer sig let tilbage til Bedsteforældres og Oldeforældres Dage – til det gamle Frederiksberg.

Og intet Under, om der i Luften omkring disse Havers gamle Træer, her ved Solbjergets Fod, svæver dunlette Gran af det historiske Frederiksbergs Sjæl.

Thi alle Dage var Solbjerget Hjertestedet inden for disse Enemærker. For den ældste Bosættelses Mennesker var Bjerget helligt, og fra dets Top har nu i halvtredie Hundrede Aar det skønne Slot, omgivet af sin grønne Krans af dejlige Parker, lyst sin Velsignelse over den gamle Hollænderbys Udvikling til en moderne Storby, som dog midt i sin Travlhed værner om sin Fortids Minder.

Fasangaarden i Frederiksberg Have. (Træsnit i Ill. Tidende 1879-80).

BILLEDAFSNIT

Moderne Plan over Frederiksberg. 1:20.000.
 Efter Københavns Kommunes Kort 1945 udarbejdet af Stadsingeniørens Direktorat.

Det er i vore Dage ikke let at konstatere Grænserne for den frederiksbergske Enklave midt i Hovedstadsområdet. Nemtest er det mod Nordvest, hvor Skellet markeres af Grøndalsparken, og mod Nordøst paa det Stykke, hvor Ladegaardsaaen endnu ikke er overdækket. Videre gaar Grænsen midt i Aaboulevarden for saa at dreje omad Julius Thomsens Gade og Rosenørns Allé, hvorefter Skellet atter tydeligt markeres af Sankt Jørgens Sø, dog saaledes at Dosseringen langs denne, Svineryggen, hører under København. Hvad angaar det sydlige Skel, er det kun let at følge langs Gammel Kongevej og Værnedamsvej samt paa et Stykke af Rahbeks Allé, et ditto af Søndermarken og et ditto af Magnoliavej. Ellers ligger Grænsen skjult i Karreerne.

Flyverbillede af en Del af Frederiksberg. (Fot. 1939, Nowico).

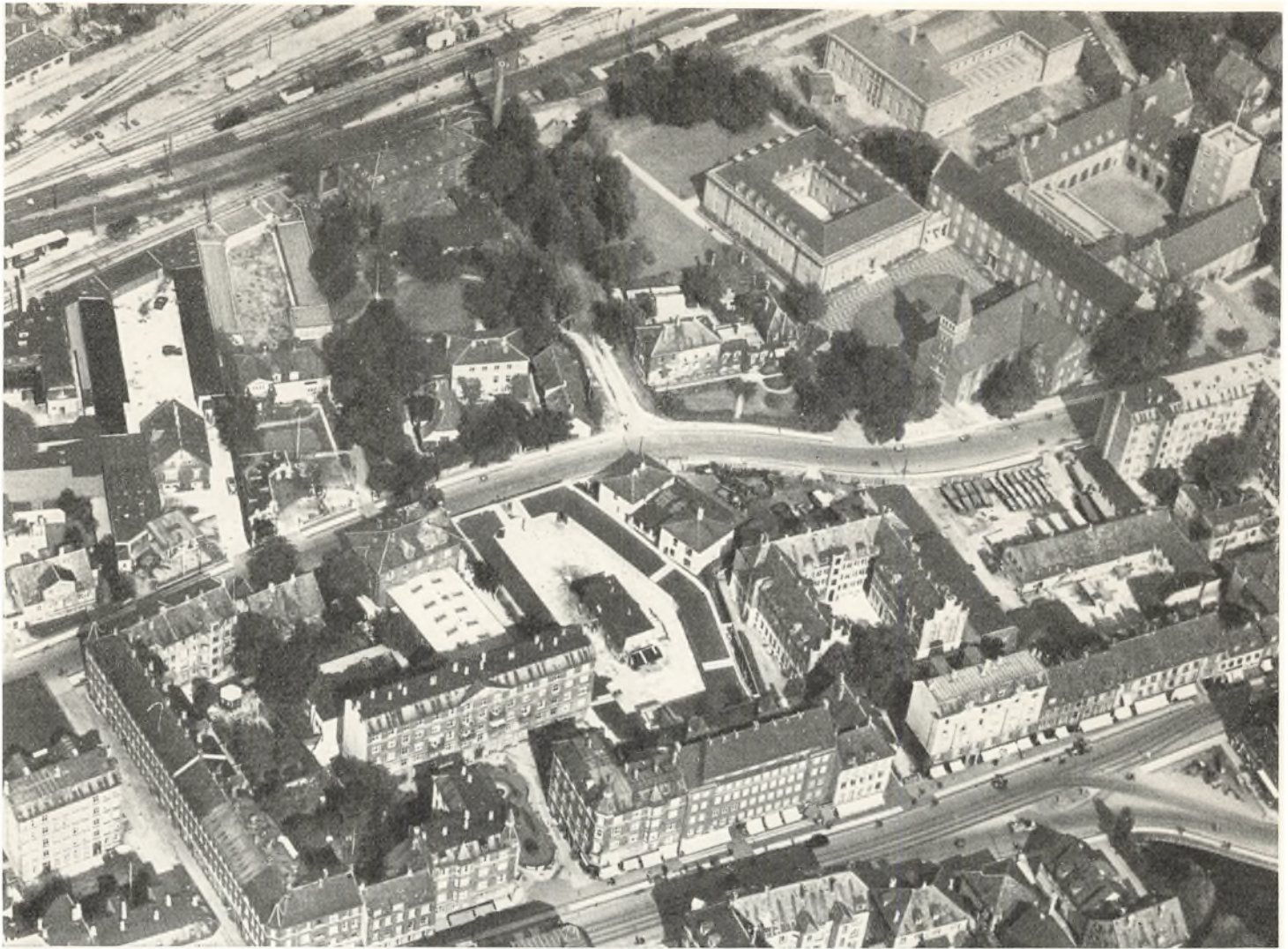
FREDERIKSBERGS BEBYGGELSE

Frederiksberg har i de fleste Henseender en lignende Udviklingshistorie som Hovedstadens andre Forstæder, for blandt saadanne maa den jo til Trods for sin kommunale Selvstændighed henregnes. Som i de øvrige Forstæder er det da ogsaa – hvad ligeledes fremgaar af det herover viste Billede – de gamle Landeveje, der har bestemt Hovedlinjerne i Gadenettet. Det er Gammel Kongevej, som ses til venstre i Billedet og Frederiksberg Allé til højre. Begge stiler mod hver sin Ende af Allégade, Alleen jo mod Runddelen, som ses omtrent midt i Billedets Forgrund.

Men den ene af disse Landeveje, Frederiksberg Allé, blev ikke anlagt som Landevej i gængs Forstand, den var jo fra først af Adgangsvejen fra Byen til Frederiksberg Slot, og dette Anlæg, som savner sit Sidestykke i de andre Forstæder, giver naturligvis Frederiksberg sit Særpræg, ikke mindst paa Grund af det store Parkomraade, Slottet ligger midt i, Frederiksberg Have og Søndermarken, af hvilke den førstnævnte maa kaldes Perlen mellem Hovedstadens Parker. Med Nørrebro har Frederiksberg det tilfælde, at der indenfor Kvarterets Omraade har eksisteret en længst forsvunden

Landsby, en Landsby, hvis Udslettelse er saa total, at man stadig tvistes om dens Beliggenhed. Som allerede foran berørt har nogle villet finde den gamle Bebyggelse Solbjerg i umiddelbar Nærhed af selve den hellige Banke, som gav den Navn, det hedenske Kultbjerg, som i Fortiden kronedes af flere Kæmpehøje. (Se foran Side 7). For denne Beliggenhed taler de Fund, der er gjort ved Udgravninger i den allernyeste Tid, da der er bragt sikre Spor af gammel Bebyggelse for Dagen i Nærheden af den lille Sø ved Schweizerhuset, den har man villet udnævne til Gadekæret i den forsvundne Landsby. Antagelsen om dennes Placering paa dette Sted bestyrkes videre af den Omstændighed, at den gamle Solbjerg Landevej løb fra Dæmningen mellem Sankt Jørgens Sø og Peblingsøen skraat over til Bakkens Fod, omtrent neden for Slottet og derfra fulgte Bakkefoden netop om forbi Stedet for saa at stile videre mod Langvaddamssø (Damhussøen).

Mod Antagelsen taler imidlertid blandt andet det Forløb, som Christian IV lod sin Kongevej faa, den, der efter Anlægget af Frederiksberg Allé blev kaldt Gammel Kongevej.

Flyverbillede af en Del af Frederiksberg. (Fot. 1936, Nowico). Man ser i Forgrunden Smallegade og midt i Billedet Howitzvej (tidligere Lampevej), der løber bagom den ældre Bebyggelse langs Smallegade. I nederste Hjørne til højre Dammen ved Andebakkestien, som man har udpeget som Gadekærret i det gamle Solbjerg. I øverste højre Hjørne forskellige kommunale Institutioner, saaledes Brandstationen – med Taarnet – her bag ved Biblioteket foran hvilket atter Domhusets firlængede Kompleks samt Solbjerg Kirke.

Dens Retning mod den nordlige Ende af Allégade kan næppe have været bestemt af denne Gade, som først blev anlagt med Hollænderbyen 1651, men snarere af en ældre Bebyggelse, af hvilke de Huse, der laa omkring Bredegade-Smallegade saa skulde være en Rest, og Dammen ved Andebakkestien saaledes snarest Gadekærret i den gamle Solbjerg By. Hvordan det nu forholder sig, saa ved man, at Frederiksberg-Området fik en Erstatning for den forsvundne Landsby, en ny saadan, Hollænderbyen eller Ny-Amager, hvis Gaarde i 1651 blev bygget paa begge Sider af Allégade, og af hvilke den ene, som det foran er fortalt, blev en kongelig Lystgaard, Forløberen for Slottet paa Bakken, bygget i Aarene omkring 1700.

Foruden Hollænderbyen og Slottet var Kommunens nuværende Omraade paa det Tidspunkt saa godt som ubebygget. Fra omtrent samme Tid stammer dog Jægerhuset eller Falkonergaarden, og i 1697 var der opstaaet et Anlæg af industriel Karakter indenfor de nævnte Enemærker. Det var Regimentskvartermester Vodroff, som i Aaret 1697 havde faaet overladt det Areal langs Sankt Jørgens Sø, hvor Christian IV i sin Tid havde anlagt sine fremskudte Befæstningsværker. (Sammenlign Bind 4, Side 172), tillige med den foran liggende Voldgrav, den senere Rosenaa, for her at anlægge

en Valkemølle eller Klædefabrik. Dette „Stykke Jordsmon“ var, som man kan tænke sig, af en noget langstrakt Facon, nemlig 1380 Alen i Længden og kun halvtreds i Bredden, men det blev efter en Aarrække betydelig udvidet, nemlig med en opfyldt Del af Sankt Jørgens Sø, inddæmmed da denne tillige med de andre Søer blev reguleret i 1725-27.

Foruden Falkonergaarden og Vodroffsmølle fandtes dengang ogsaa Ladegaarden, der dog længst havde ophørt at tjene sin første Bestemmelse, og det gjaldt jo iøvrigt efter 1697 ogsaa Hollænderbyen. Dens vidtstrakte Bymarker var blevet frataget Beboerne, og mens de før paa almindelig Landsbyvis havde været udlagt til Agerdyrkning, blev de i den første Del af det 18. Aarhundrede anvendt som „Rytterkobler“, Græsarealer, hvor der blev avlet Hø til det nationale Rytters Heste.

Hele Ryttergods-Institutionen viste sig dog i Længden at være urentabel, og Aaret 1767 blev et nyt Vendepunkt i Frederiksbergs Bebyggelseshistorie. Da bortauktioneredes saa godt som hele den Del af Kommunens Areal, der laa Nord for Gammel Kongevej og den senere Finsensvej, naturligvis med Undtagelse af de Jorder, der allerede var i Privateje, saasom Grøndal og det senere „Rolighed“, et Lyststed anlagt først i det 18. Aarhundrede.

Flyverbillede af en Del af Frederiksberg. (Fot. 1946, Nowico). Der vises en Del af det tidligere Landdistrikt, nu i Hovedsagen helt udbygget. Til højre løber Peder Bangs Vej og til venstre Finsensvej, begge flankeret af moderne Storkarreer, til hvilke slutter sig aabne Villakvarterer. Omtrent midt i Billedet Sønderjyllands Allé med Kommuneskolen og Idrætsanlæg. I Forgrunden Kolonihaver langs Grøndalsparken.

Da det store Areal blev overtaget af nogle faa Købere, gav Salget ikke straks større Ændringer i Frederiksbergs Bebyggelse, men førte dog blandt andet til Opførelsen af de siden kendte Ejendomme „Godthaab“ og „Forhaabningsholm“. Hver for sig havde de et ret betydeligt Jordtilliggende, som det dog i Længden ikke lykkedes deres Besiddere at hævde, og en tiltagende Udstykning gav det Billede af Frederiksberg, som vi kender fra Matrikelskortet 1811.

En samlet Bebyggelse men stadig af ret landsbymæssig Karakter fandtes paa det Tidspunkt endnu kun ved Allégade samt Bredegade og Smallegade. Iøvrigt laa dets spredte Landsteder og Lystgaarde eller regulære Landejendomme fordelt over hele Omraadet. Et specielt Fænomen var en Række Landsteder ved Frederiksberg Allé.

Det følgende halve Hundredaar skulde imidlertid medføre en paa det Tidspunkt endnu uanet Udvikling, der dog først tog Fart efter Midten af Aarhundredet.

„I Aaret 1835“, hedder det i Wilhelm Henriques' „Frederiksbergske Tilstande fra 1866“, „fandtes i Frederiksberg By foruden Kirken, Præstegaarden, Skolen og Fattighuset, 135 Huse og Gaarde, samt Slotskroen, Vodroffs Møller og den saakaldte Winstrups Mølle. Af disse Eiendomme laae 85 i selve den ældre By, medens de andre laae ved Ladegaards-

veien, Værnedamsveien, Gamle Kongevei, Frederiksberg Allee, Pile-Alleen, Roeskilde Landevei, Fasanveien, Lampeveien, Falkoneeralleen og Grøndalsveien. De vare for Størstedelen smagfulde Sommerholdssteder for Kjøbenhavns Indvaanere, og dette i Forening med, at der i Landsbyen fandtes endeel Næringsdrivende, saasom 2 Urtekræmmere, 4 Skrædere, 3 Smede, 2 Hjulmænd, 2 Muurmestre, 2 Bagere, en Glarmester, 2 Snedkere, en Maler, en Spækhøker og en Spisevært, gav Byen med dens tre Gader, Alleegade, Bredgade og Smallegade, Udseende af en Kjøbstad, hvortil endnu mere bidrog de prangende Skilter af 10 Værtshusholdere, blandt hvilke Lars Mathiesen, Mad. Lyng paa Aleen, Madsen paa Ratzeborg samt Hallebye dengang var bekendte Størrelser for de spadserelystne Kjøbenhavnere. Endelig saaes kun forholdsvis faa Leervægge og Straatage, og af egentlige Bøndersteder fandtes næsten ingen“.

Sognet havde da 1491 Indvaanere, hvilket Tal i 1850 ganske vist var fordoblet, til 2874, men paa dette Tidspunkt kunde Frederiksberg i Folketal endnu ikke maale sig med hverken Gentofte eller Lyngby.

Henriques hævder, at sidstnævnte By da havde haft Fordel af, at Christian VIII havde valgt Sorgenfri som Sommerbolig, mens Frederiksberg Slot havde udspillet sin gamle

Kort over Frederiks- berg med Omgivelser 1780. (Efter Original i Ingeniørkorpsets hist. Tegningsarkiv). Det vil bemærkes, hvorledes der paa det Tidspunkt udenfor Frederiksberg By kun fandtes smaa spredte Gaarde indenfor Omraadet, saaledes Grøndal, Godthaab, Rolighed, Falkoner- gaarden, Ladegaarden, Vodroffsgaard og Svanholm. Dog kom hertil nogen Bebyg- gelse ved Værne- damsvej og Gammel Kongevej.

Rolle som Hoffets Sommerresidens, og givet er det, at Frederiksbergs hidtidige Udvikling i høj Grad havde været afhængig af Slottet. Da Henriques skrev sin lille Bog, havde Frederiksberg imidlertid langt overfløjet baade ikke blot Lyngby og Gentofte, men havde nu en Befolkning, der i Størrelse kunde maale sig med de største danske Købstæder. Man kan slutte sig til Henriques, naar han hævder, at med Aaret 1850 kan Frederiksberg siges at have afsluttet sin egentlige idylliske Tilværelse, thi med hvert følgende Aar „fik al den Jord, som laae mellem Fasanveien og dens Forlængelse mod Nord, en Værdi og Betydning, som gjorde, at endog i flere Partier af Sognet opførtes den ene Eiendom tæt op til den anden, uden at der kunde blive Raad til at afsee den mindste Plet til Have.“ Det skelsættende Aar var imidlertid ogsaa her 1852, Aaret for Demarkationslinjens Flytning fra omtrent ved Jagtvejen til paa Højde med Søerne. Ganske vist var der ogsaa i de foregaaende Aar blevet udstykket og bebygget paa Frederiksberg, og allerede 1846 havde den Ejendom staaet under Opførelse, der saa at sige skulde give Tonen an for 50ernes Byggeri herude. I Følge indhentet kgl. Dispensation lod Kammerherre Bibow da, med J. D. Herholdt som Arkitekt, Hovedstadens første egentlige Villa opføre, Taarnborg, som endnu i ombygget Tilstand ligger ved Gaden, som bærer dens Navn. Naar denne ny Bebyggelsesform hovedsagelig kom til at præge det første Byggeri paa Frederiksberg efter Demarkationslinjens Flytning, skyldtes det i første Række den daværende Inspektør paa Ladegaarden F. C. Bülow, der allerede forud havde optraadt som Byggespekulant i Blaagaards- kvarteret, hvor Resultatet af hans og andres Virksomhed unægtelig var blevet af et helt andet Præg.

Det 35 Tønder Land store Areal, som Bülow erhvervede, og paa hvilket han efterhaanden lod anlægge foruden Bülow- vejen, der altsaa fik Navn efter ham selv, den nordre Del af H. C. Ørstedesvej, Amalievej, Thorvaldsensvej, Fuglevangs- vej, Harsdorffsvej og Emilievej, blev, hvad Omraadet Øst og Syd for henholdsvis Ørstedvej og Thorvaldsensvej angaar, belagt med Servitutter, saaledes, at der her opstod den til- dels endnu bevarede Villabebyggelse. Til at understrege dette Kvarters endnu ret aabne Kvarter bidrager det ogsaa, at Landbohøjskolen med tilhørende Haveanlæg allerede 1856-58 blev anlagt paa den Østre Side af Bülowvej. Andre fulgte Bülows Eksempel, omend ikke i saa stor Stil, men der blev foretaget Udstykninger paa begge Sider af Gammel Kongevej, saavel som mellem denne og Alleen, ja, ogsaa paa den anden Side denne, saa det Frederiksberg, der var groet frem, da Henriques skrev sin Bog „om dette i sit Slags vistnok enestaaende Sogn heri Landet“, var alt i alt en Villaby, i hele sit Anlægspræg ret væsensforskellig fra Hovedstadens øvrige Forstæder. Men denne Udviklingslinje lod sig i Længden ikke opret- holde, og der var da ogsaa allerede paa det Tidspunkt inden- for Frederiksberg-Omraadet opstaaet en Bebyggelse af mere lukket Karakter. Man kan maaske i denne Forbindelse ikke rigtig regne med de Huse, som var opført paa Godthaabs- vejens Nordside, men som i hvert Fald var bygget af „det allersletteste Materiale (enkelte af dem endog af Leer- vægge)“, og derfor kun kunde udlejes til de allerfattigste. Men de Lejekaserner, der omkring Midten af 50erne blev opført i det saakaldte Schönbergsgade-Kvarter havde til Gengæld alle det daarlige Forstadsbyggeris sletteste Egen- skaber, og de smaa Lejligheders Prisbillighed medførte

Billederne paa denne Side, herunder Hassagers Kollegium (Fot. 1920. Efter Før og Nu), og herover Sankt Knuds Vej set fra Niels Ebbesens Vej. (Fot. 1868. Efter Før og Nu), viser henholdsvis et typisk Landsted og en Del af den ældre Villabebyggelse.

Det nye Kjøbenhavn. II: Villakvarteret.

Frederiksberg i Fugleperspektiv 1888. (Tegning af Fr. Sedivy). Som det fremgaar af Underskriften var Villabebyggelsen endnu dengang det fremherskende Træk i Frederiksbergs Fysiognomi. Kun langs de større og gamle Gader var der opført høj Bebyggelse. I Baggrunden ses til venstre det helt ubebyggede Landdistrikt. Det er jo en Del af Vesterbro, man ser i Forgrunden.

naturligvis, at de fortrinsvis blev søgt af fattige Udflyttere fra København.

Naar dette Byggeri lod sig gennemføre, var det, fordi de kommunale Myndigheder da endnu ikke havde nogen Hjemmel til at skride ind, men en saadan fremkom i 1857, da Københavns Bygningslov i det store og hele fik Gyldighed ogsaa paa Frederiksberg, der samtidig blev udskilt fra Hvidovre Sogn som en selvstændig Kommune med sin særlige Kommunalforfatning.

Dette medførte naturligt, at der i de følgende Aar blev opført nye Bygninger for forskellige kommunale Institutioner, Skole, Hospital og Fattighus, ligesom det efter Overenskomst med Kommunen opførte Gasværk paa Ørstedsvej stod færdigt i 1860 og Frederiksberg som Følge af Roskildebanelens Omlægning fik sin Jernbanestation i 1864.

Samtidig var imidlertid det private Byggeri saa godt som gaaet i Staa, en Følge af den store europæiske Pengekrise, der mod Slutningen af 1857 havde naaet at gøre sig gældende ogsaa her i Landet, og det tog først Fart igen efter at Frederiksberg i 1866 havde faaet omtrent samme Næringsfrihed som Købstæderne i Almindelighed.

Saa gik det til Gengæld ogsaa stærkt med Byggeriet, der vel tildels blev videreført efter de tidligere Principper med Anlæg af nye Villakvarterer, men iøvrigt mere og mere fik Storstadspræg saaledes, at der især ved Hovedgaderne blev

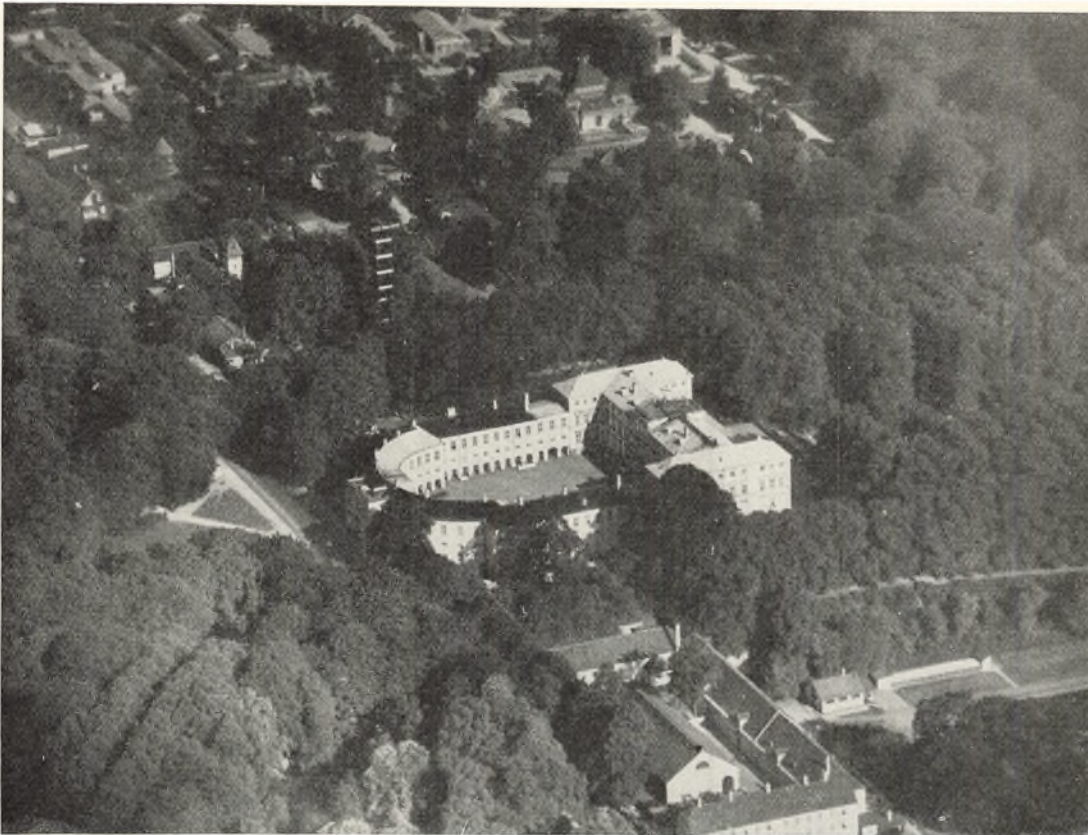
bygget høje Etagehuse, der stod i kedelig Kontrast til baade den ældre og den nyere Idyl. Mellem den lille Arbejderby, som Det Classenske Fideikommis i 1860erne havde ladet opføre ved Godthaabsvejen og Falkoneralleen, blev der paa Ejendommen „Sindshvile“s tidligere Jorder opført et helt Kvarter med Lejekaserner, og det, at der efterhaanden i vid Udstrækning var bygget Fabrikker paa Frederiksberg, bidrog naturligvis ogsaa til at øge Bypræget.

Mod Slutningen af 1880erne kunde det siges, at „Bydistriktet“, var blevet saaledes bebygget, at „der mellem København og det gamle Frederiksberg med Undtagelse af de til Ladegaarden og til Landbohøjskolen hørende Jorder kun var faa ubebyggede Arealer tilbage; et af de mest fremtrædende af disse var den til Ejendommen Sanssouci hørende store Mark mellem Frederiksberg Allé og Gamle Kongevej.“ Bygningernes samlede Antal, der i 1850 havde været cirka 200 og omkring Midten af 60erne omtrent 550, var nu steget til omkring ved 1825, mens Befolkningstallet, der til de førstnævnte Tidspunkter havde været henholdsvis 3900 og 12.000, nu var paa 43.000.

Det altovervejende Antal Bygninger laa i „Bydistriktet“, mens der i Landdistriktet, der strakte sig paa den anden Side Parkerne og gammel Frederiksberg By, kun var bygget langs de større Hovedveje som Roskilde Landevej og Peter Bangs Vej. Men dette Forhold er nu totalt ændret. Begge Omraader

Udsnit af Bergreens Kort over København 1880. Kortet svarer i Tid saa nogenlunde til Perspektivet paa modstaaende Side og viser den daværende Bebyggelse i alle Detaljer. Af Planen fremgaar det tydeligt, at det dengang endnu i Hovedsagen var Villabebyggelsen, som prægede Frederiksberg, hvis hele Omraade dog ikke er gengivet, da Planen kun medtager den nordre Del af det i det store Landdistrikt.

Flyverbillede af Frederiksberg Slot med en Del af Frederiksberg Have og af Zoologisk Have. (Fot. 1937, Nowico). Anlagt i den landskabelige Stil virker Parkerne som en Skov, men man bemærker dog foran Slottet de høje regelmæssige Lindealleer, en Rest fra det ældste Haveanlæg.

Flyverbillede af en Del af Frederiksberg. (Fot. Dansk Lufttaxa).

Det er Omraadet omkring Radiohuset, man ser, og i Forgrunden ligger Forum. Bemærk til højre moderne aabne Karreer og i Modsætning hertil den mere gammeldags Bebyggelse øverst til venstre.

er nu i det store og hele fuldt udbygget. Bebyggelsen af Landdistriktet har navnlig fundet Sted i den forløbne Del af dette Aarhundrede, men tildels efter de samme Principper som i Bydistriktet. Her findes saavel udstrakte Villakvarterer som Karrébebyggelse med høje Bolighuse, akkurat som det er Tilfældet i de „indlemmede Distrikter“, som omkring Aarhundredskiftet blev lagt under Københavns Kommune. Hvad der i 1888 blev sagt, at faktisk var Græn-

serne mellem København og det Frederiksbergske Bydistrikt „fuldstændig udslættede“, kan i Dag overføres til Københavns Yderkvarterer og Frederiksbergs Landdistrikt. Ikke mindst paa Baggrund heraf virker det stadig eksisterende kommunale Skel, der afgrænser Frederiksberg-Enklaven, desto mere naturstridigt.

Naar man tiltrods herfor i vore Dage alligevel har en anden Forestilling om Frederiksberg og de nævnte københavnske

Flyverbillede af en Del af Frederiksberg. (Fot. 1936, Nowico).

I Forgrunden ligger Hospitalsomraadet med Amtssygehuset og det kommunale Frederiksberg Hospital. Bag dette Villakvarterer paa venstre Side af Godthaabsvejen og Rækkehuse til højre for den. I Baggrunden Grænsen til Brønshøj, Grøndalsparken.

Flyverbillede af en Del af Frederiksberg. (Fot. 1937, Nowico).

Nederst til højre et Hjørne af Søndermarken. Midt i Billedet Roskildevej og Solbjerg Kirkegaard. I Forgrunden saavel som i Baggrunden den sædvanlige Blanding af Villakvarterer og Karrebebyggelse.

Distrikter, skyldes det i første Række Tilstedeværelsen af Slotet og de to store Parkomraader, af hvilke vel især Frederiksberg Have nyder Folkeyndest, og Søndermarken kun er traadt i Forgrunden ved større festlige Lejligheder eller om Vinteren, naar dens bakkede Terræn afgiver kærkomne Kælkebæner for Undgommen. Det maa dog i den sidste Forbindelse tilføjes, at de islagte Kanaler i Frederiksberg Have søges af Skjøtteløberne.

Slot og Parker er vel Frederiksbergs skønneste Levn fra Fortiden, men ogsaa Allégade, ja, trods alt Kasernebyggeri selv Frederiksberg Allé har stadig væk et særligt Præg, navnlig da om Sommeren, naar Træerne staar grønne og Livet rører sig i og ved de Forlystelsessteder, som fremdeles løfter Arven fra Fortiden, naar Publikum strømmer til de forskellige Thalías Templer eller hygger sig i en af de gamle traditionsrige Beværtningshaver.

Herover: Udsigt fra Bakken ved Frederiksberg Slot imod København (Akvarel af C. A. Lorentzen, Frederiksberg Raadhus). Herunder: Frederiksberg Slot og Kirke set i Afstand fra Sydøst. (Maleri ca. 1800 af ukendt, Øregaard).

Billederne paa disse Sider illustrerer slaaende Thurahs Beskrivelse i hans Danske Vitruvius: „Ligesom Slottet formedelst sin høje Situation meget langt borte kan ses, saa er og fra Slottet selv den smukkeste og yndigste Udsigt, thi man har ej alene Haven for Øje, som ligger lavt som i en Dal, men bagved Haven det slette Land, Enge, Agre, friske Søer, Skov, Landsbyer og adskillige Privat- Lyst- og andre

Huse. Men man har og især fra Kongens og Dronningens Gemakker hele Københavns By for Øjnene og dens Forstad imod Vesten og alle de frem og tilbagegaaende Skibe ganske nøje og klar isigte.“

Det er jo den sidst omtalte Udsigt, Billedet herover viser. Nedenfor Haven ser man Kirken og den sparsomme Bebyggelse langs Pilealléen, mens Frederiksberg Allé og Vester Landevej, den nuværende Vesterbrogade, løber ind imod Byen.

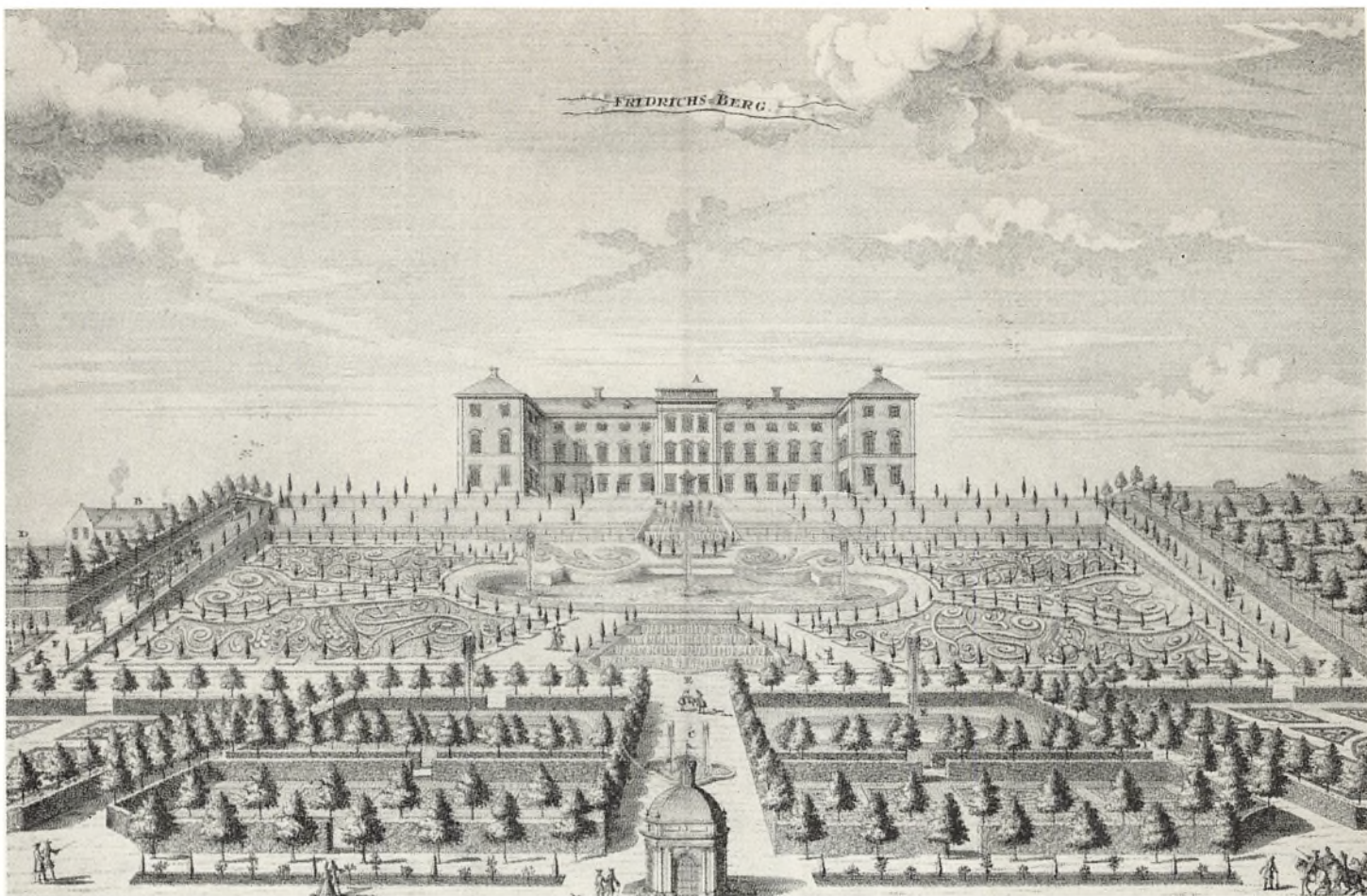
Det nederste Billede viser endnu mere den komplette Landlighed, der dengang raadede paa Skellet mellem Valby og Vesterbro, og hvor Slot og Kirke dengang dominerede Landskabet.

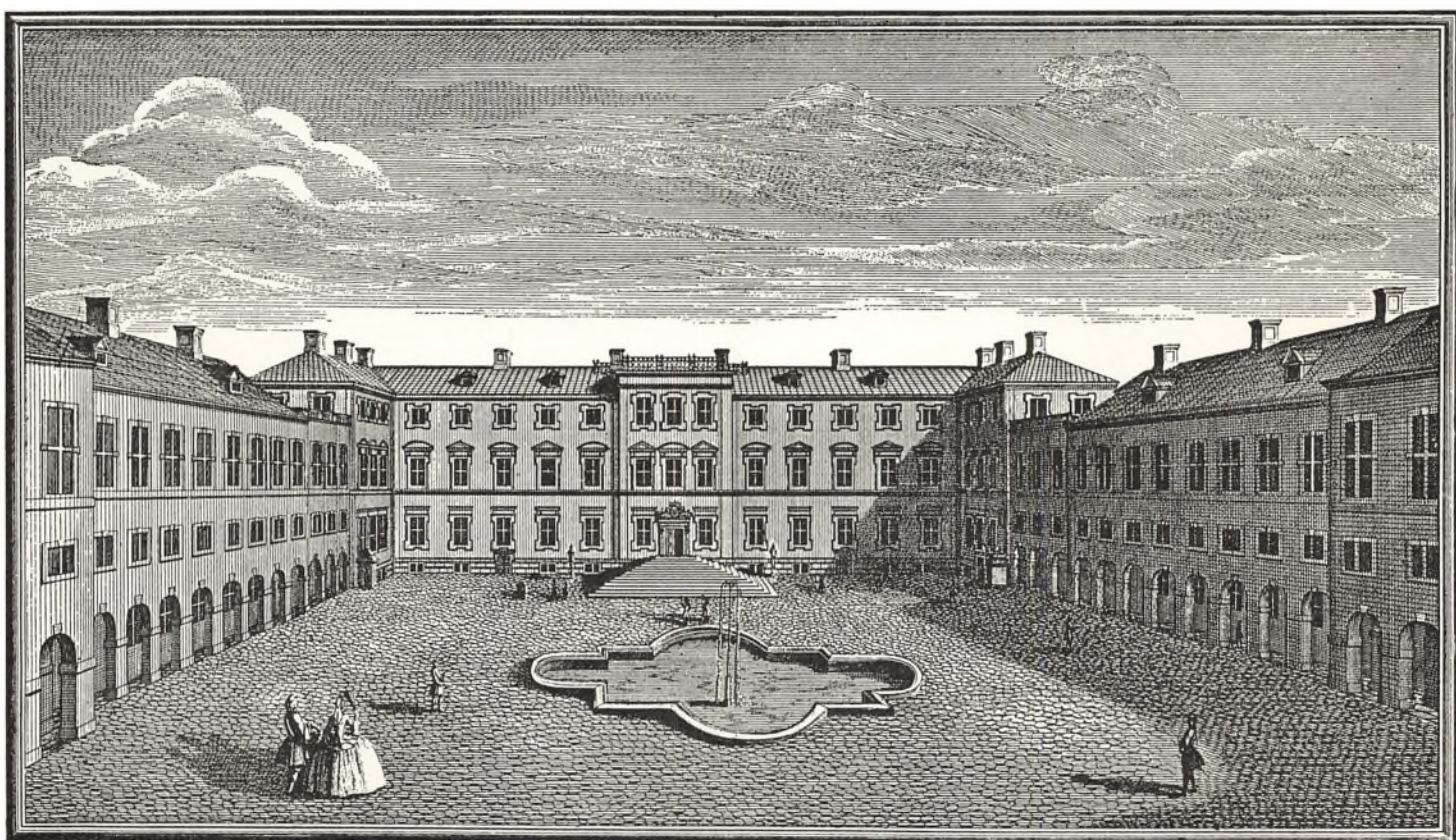
Øverst: Frederiksborg Slot set fra Øst. (Maleri ca. 1800 af Elias Meyer, Frederiksborg Raadhus). Til højre: Kronprins Frederik (VI) med Stab under en Manøvre i Nærheden af Frederiksborg Slot. (Maleri ca. 1800 af C. A. Lorentzen, Frederiksborg Raadhus). Det er den i 1776 anlagte Landevej op over Frederiksborg Bakke, man ser til venstre paa det øverste Billede. Læg paa nederste Mærke til Slottet i Baggrunden til venstre.

Herover: Prospekt af Frederiksberg Slot og Have 1718. (Stik af J. A. Corvinus efter Tegning af C. Marselis). Herunder: Gaarden paa Frederiksberg Slot, set imod Hovedfløjen. (Stik i Danske Vitruvius). Det er kun en Del af den i fransk Stil anlagte Slotshave, som det øverste Billede viser, tilligemed Slottet i den Skikkelse, som det fik ved den store Ombygning 1707-10, da Sidefløjene forlængedes,

der paabyggedes en saakaldt Attika, en lav øverste Etage, samtidig med at Stilen ændredes fra hollandsk til italiensk Barok. Det nederste Billede viser Slottet efter de betydelige Udvidelser i 1730erne, da den byggelystne Christian VI lod opføre to nye Sidefløje og satte dem i Forbindelse med den ældre Portbygning ud imod Opkørslen ad Frederiksberg Bakke (nuværende Roskildevej).

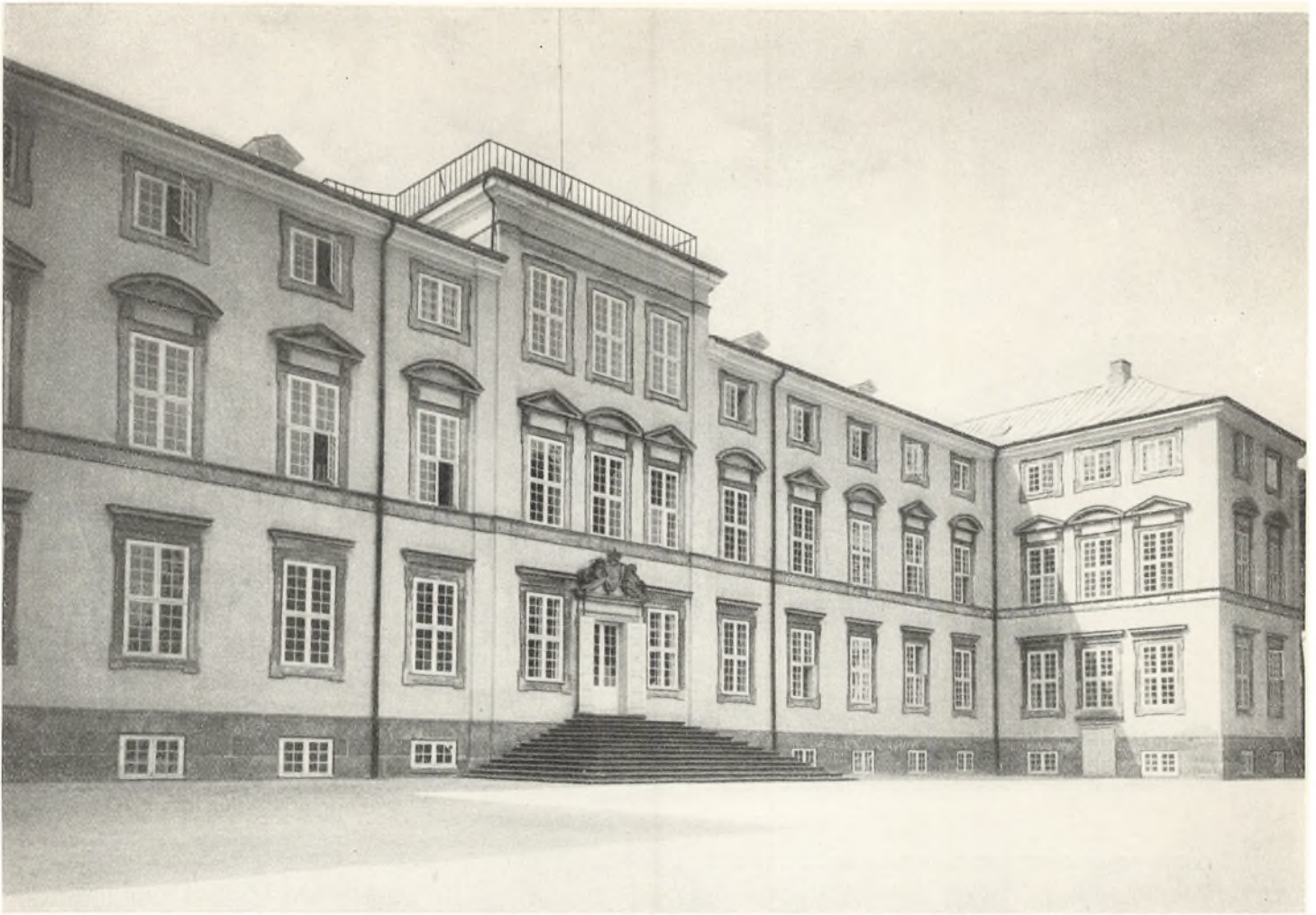

Herover: Frederiksberg Slot set fra Haven med dens kunstfærdigt klippede Træer. (Stik efter Tegning af J. J. Bruun 1756). Herunder Samme Motiv 1900. (Fot. Efter Før og Nu).

Man genkender de store Lindetræer fra Havens første Anlæg, skønt den ellers er præget af den engelske Landskabsstil, som den blev omlagt i omkring Overgangen til det 19. Aarhundrede.

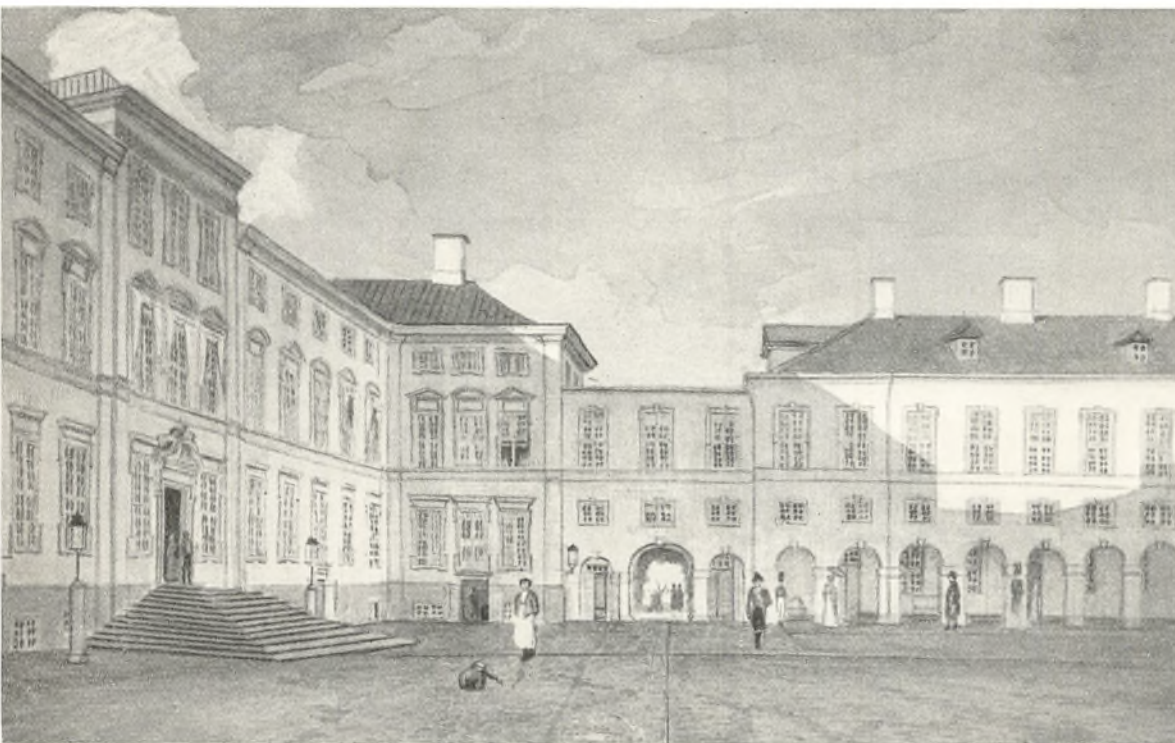

Herover: Frederiksberg Slots Facade imod Haven. (Fot. 1940, Nordisk Pressefoto). Det festligt lyse Frederiksberg Slot, som vi stadig kender det, var i ældre Tider hyppigt Sæde for det danske Kongehof gennem længere Perioder, ja, var i de Aar, da det første Christiansborg stod under Opførelse, 1731-40, Hoffets Residens baade Sommer og Vinter. Ogsaa Frederik V holdt i sine første Regeringsaar ret ofte til paa Slottet, men i den følgende Tid stod

det i Almindelighed tillukket og tomt, saa det efter Kongens Død var halvvejs forfaldent. Igennem Størstedelen af Christian VII's Regering og under hele Frederik VI's var Frederiksberg jo Hoffets foretrukne Sommerresidens.

Men med Sjette Frederiks Død den 3. December 1839 var det ude med Slottets Æra som Kongebolig, og efter en Aarrække at have staaet ubenyttet blev det 1862 indrettet som Officersskole.

Indre Slotsgaard med Hovedfløjen samt Vestre Sidefløj. (Farvelagt Tegning 1842 af Fred. Zweidorff, Nationalmuseet).

Det var Hoffets Hel-aarsophold paa Frederiksberg i Christian VI's Tid, der gav Anledning til, at Slottet fik sit nuværende Udseende med de tilbyggede Fløje, omkring den lukkede Slotsgaard. Opført i den samme Periode som Christiansborg, nemlig 1732-38, er hele Anlægget beslægtet med dette Slots Ridebaneanlæg, om hvilket Buegangene og den afrundede Grundplan minder.

Herover: Frederiksberg Slot set fra Søndermarken. (Fot. 1940, Nordisk Pressefoto).

Til Ombygningen af Frederiksberg Slot knyttes til dels de samme Navne, som til Opførelsen af Christiansborg. Fremfor alle er det dog Laurids de Thurah, som har Ansvaret for Slottets Ombygning. Det var imidlertid først paa et langt senere Tidspunkt, at Porthuset fik sit nuværende Udseende, idet det i 1829 blev overdraget Hofbygmester J. H. Koch at skabe en passende Bolig for det nygifte

Prinsepar, Frederik (VII) og Vilhelmine. Han forhøjede Porthuset, saaledes at Gesimsen og det flade Tag blev omtrent ligesaa høje som selve Sidebygningerne, men fjernede tillige de Barokprydelser, Bygningen forud havde været forsynet med, og gav Porthuset dets nuværende rolige nyklassiske Stilpræg. Forbi Slottet løber siden 1776 Roskilde Landevej, en af Byens Hovedudfaldsaarer, hvilket med vore Dages Trafikforhold har givet Anledning til langvarige Drøftelser om Gennemgravning af Bakken etc.

Vandreservoiret i Søndermarken med Frederiksberg Slot i Baggrunden. (Efter Træsnit i Ill. Tidende 1864-65).

Reservoiret paa Frederiksberg Bakkes Top udfør Slottet er af ældre Oprindelse, men havde været ude af Brug og var helt groet til, da det i 1859 blev genaabnet og fra da af tillige med et samtidig i Nærheden opført Vandtaarn indgik som et vigtigt Led i Københavns Vandforsyning. Som Billedet her viser, var Bassinet omgivet af Diger, med Promenadestier, og havde i Midten en Fontæne. Denne blev i 1890-91, da Reservoiret blev overdækket, erstattet af et andet Springvand.

Til venstre: Interiør af Frederiksberg Slotskirke. (Moderne Fot.). De mange, som synes, at alt var saa anderledes dejligt i „gamle Dage“, maa i hvert Fald ved at betragte de to Interiørbilleder til venstre indrømme, at ogsaa vore Dage kan hidføre Ændringer til det bedre. Billedet øverst viser Slotskirken i dens nuværende Skikkelse, efter den af daværende Ingeniørkaptajn Niels Maare ledede Restaurering, som Kirken saavel som hele Slottet undergik i Aarene 1928-32. Det nederste Billede viser Kirkerummet i den forudliggende Periode, da det rummede Officersskolens Bibliotek, og taler forsaavidt for sig selv. Dengang var ogsaa Inventaret fjernet. Billedet herunder viser en Kakkelovn paa Alterets Plads, mens selve Alterbilledet dengang stod i Sankt Pauls Kirke i Nyboder, hvorfra den nu atter er vendt tilbage til sit oprindelige Hjemsted.

De to Billeder her viser Tilstanden i Slotskirken før sidste Restaurering, nemlig til venstre selve Kirkerummet, svarende til det moderne Billede øverst paa Siden, og herover Alterets Plads, dengang skjult bag Bogreolerne. Begge Fotografierne stammer fra Aaret 1915. (Bymuseet).

Det var Hollænderen Christoph Marselis, som havde givet Tegning til Alterets Indfatning, de malede Søjler, der er af Træ, men skuffende ligner Marmor. Ogsaa den gamle Prædikestol er flyttet tilbage efter siden 1874 at have staaet i Diakonissestiftelsens Kirke.

Herover: Hyrdscene. (Dørstykke. Maleri af J. E. Mandelberg). Til højre: Proserpinas Rov. (Loftsmaleri af B. Coffre) Herunder: Maskerade. (Loftsmaleri af B. Coffre i „Rosen“).

Efter den paa modstaaende Side omtalte Istand-sættelse af Slottet fremtræder adskillige Interiører i deres oprindelige Skikkelse, hvorved ogsaa de prægtige Stuklofter med deres farvestraalende Loftsmalerier bedre kommer til deres Ret. Det er de to Kunstnere, Flensborgeren Henrik Krock og Bendix le Coffre, født i København, men af fransk Oprindelse og uddannet i Frankrig, som har udsmykket Lofterne med navnlig mytologiske Motiver. Krock skyldes dog ogsaa det store Loftsbillede i Kirken, „Lammets Tilbedelse“, samt Maleriet paa Altertavlen, mens Coffre er Mester for det genreagtige Loftsbillede i „Rosen“, den Sal, der ligger midt i Slottets øverste Etage, udadtil markeret ved større Højde og en Balkon. Her var Czar Peter Gæst hos Kong Frederik IV i Aaret 1716.

Coffres Billede er malet i det saakaldte Fiskeperspektiv. Man ser fra neden opad mod en Festsal, hvor der holdes Maskerade, mens de opadventde Søjler bærer et Galleri, tæt besat med Tilskuere. Flere Figurgrupper er bemærkelsesværdige ved deres friske Opfattelse, deriblandt Orkestret, hvis Medlemmer formodes at være malet efter Frederik IV's Kapelmusikere.

Fra en senere Periode, fra Harsdorffs Restauring af forskellige af Slottets Lokaler, hvorved disse fik Præg af Nyklassicisme, stammer Sken-skeren J. E. Mandelbergs Dørstykker.

Vandfaldet i Frederiksberg Have. (Maleri af Kier, Bymuseet). Mod Slutningen af det 18. Aarhundrede maatte det stive franske Haveanlæg med de klippede Hække og det retvinklede Gangsystem forekomme absolut utidssvarende. Man havde nu faaet Øjnene op for Skønheden i den frie Natur og søgte efter engelsk Mønster ogsaa at give de mere kultiverede Plantninger Præg af denne Charme. Men i Pagt med Tidens sværmeriske Tilbøjeligheder i det romantiske Føleris Tidsalder indgik allehaande temningsvækkende Ingredienser i den landskabeligt prægede „romantiske Have“, Ingredienser som kunstigt anlagte Vandfald og Ruiner, der i Virkeligheden kan forekomme uforenelige med Tidens Stræben efter Naturlighed.

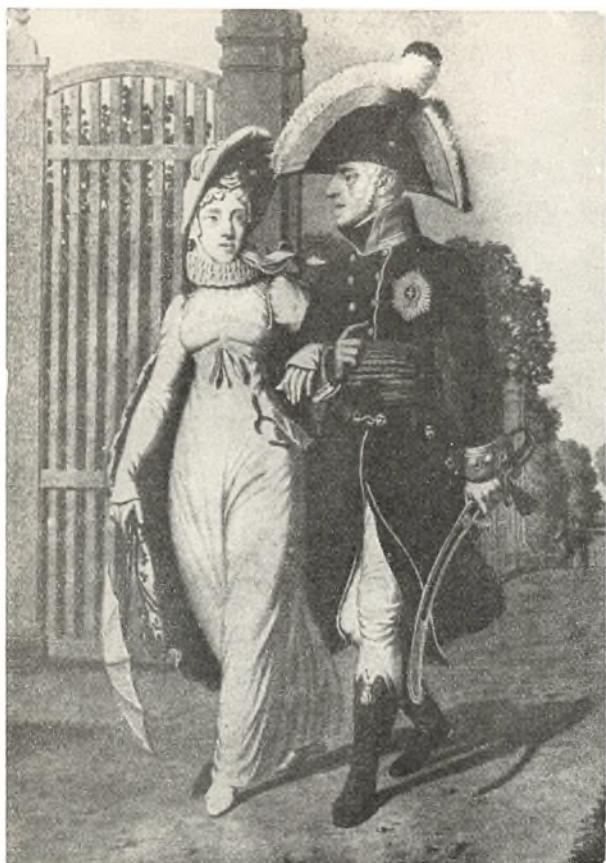
Prospekt af Frederiksberg Have set imod Vandfaldet. (Stik af S. H. Petersen).

At det sete afhænger af Øjnene, som ser, turde ogsaa de to Billeder paa denne Side være et Vidnesbyrd om, samme Motiv gengivet paa højest forskellig Maade, det øverste Billede mere i Pagt med Romantikens Sjæl end den nederste lidt tørre noget yngre Afbildning.

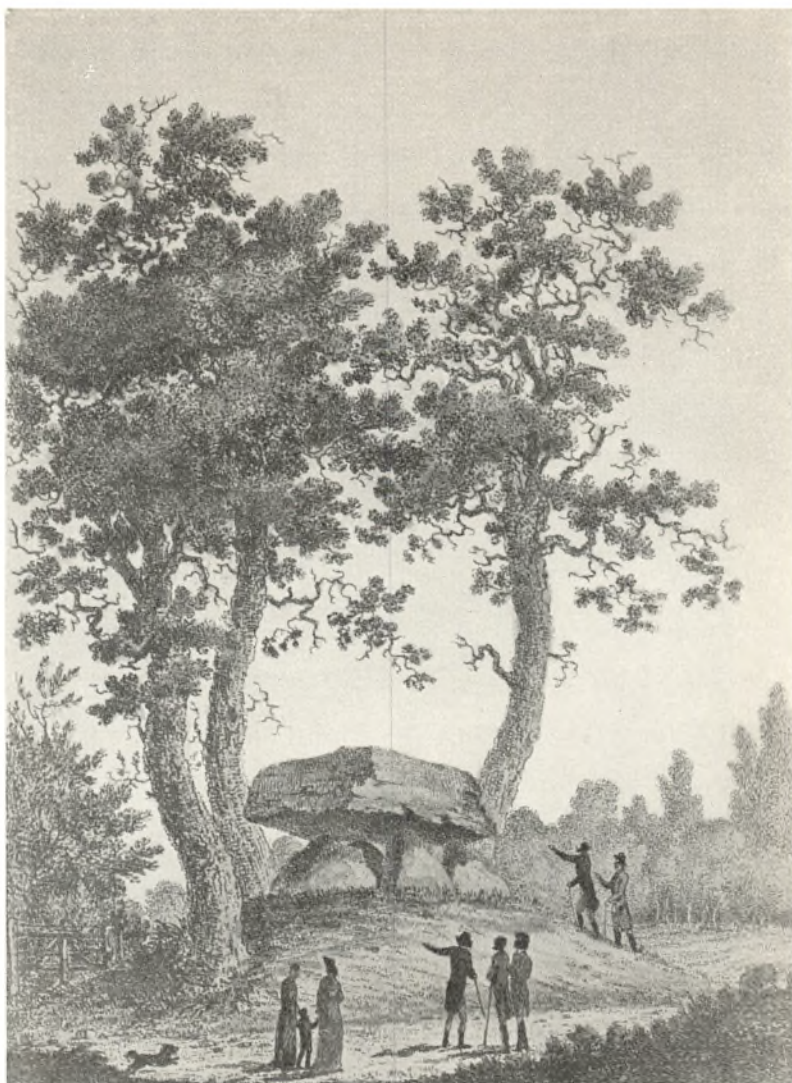
Den „artificielle Klippe“, som dannede Baggrunden for det fossende Vandfald, blev under Abildgaards Tilsyn dannet af mere eller mindre uanvendelige Materialer fra Statens Oplagspladser, herimellem over 400 Kubikfod Marmorblokke og bornholmske „Broksten“, fra den ufuldførte Frederikskirke. Vandet blev ført op ved Hestemølle, trukket af et Firspand. Nu er der kun sørgelige Rester af Herligheden tilbage.

Til højre: Stendyssen i Frederiksberg Have. (Stik af Elias Meyer).

Frederik VI med Datteren Caroline ved Udgangen fra Frederiksberg Have til Runddelen. (Farvelagt Tegning af Senn, Frederiksborgmuseet).

Prospekt af Apis-templet med Udsigt mod Slottet. (Farvelagt Tegning 1809 af C. W. Eckersberg, Kobberstiksamlingen).

Til de bevarede Monumenter fra den romantiske Frederiksberg Have hører den imiterede Kæmpedyse, der har en nogenlunde Lighed med de virkelige „hedenske Altre“ ude i Landet, saavel som det romerske Tempel, gennem hvilket der nu er Indgang til Zoologisk Have.

Det skyldes Nikolaj Abildgaard, der ikke blot virkede som Maler, men ogsaa som Arkitekt.

En Række Gouacher af Læssøe-Lange viser Frederiksberg Have kort efter Omlægningen i den landskabelige Stil, herover Udsigt mod den stadig bevarede Grotte og det før omtalte Vandfald, herunder Prospekt med Schweizerhuset. (Efter Før og Nu).

Af de her gengivne Prospekter af Læssøe-Lange viser det øverste til venstre Øen med det kinesiske Lysthus og længere til højre Slottet. Paa det nederste Billede ses en af Kanalerne. Den fortøjede Gondol bringer Frederik VI's Sejlads i Minde. (Efter Før og Nu).

Parti fra Frederiksberg Have med Udsigt mod Broen til Øen med det kinesiske Lysthus. (Fot. 1932, Nordisk Pressefoto). Nederst: Kanalparti fra Frederiksberg Have. (Fot. 1932, Nordisk Pressefoto).

Et Led i Frederiksberg Haves Omlægning i den engelske Stil var ogsaa Tilvejebringelsen af det Kanalsystem, som nu i saa høj Grad præger Haven. De regelmæssige Damme, som de ældre Planer og Prospekter viser, blev erstattet med slyngede Kanaler Haven rundt. Det første Prospekt til disse blev fremsat i 1795, af Slotsgartner Petersen, han, som tog Initiativet til Havens Omlægning i det hele taget, men som da allerede i en Aarrække havde kæmpet forgæves for sine Ideer. „Frederiksberg Slots-Hauge er for mange Mennesker et sandt Fryde Sted,“ skrev han i et to Aar senere, i 1797 fremsat Forslag, det som endelig gav Stødet til, at Arbejdet sattes i Gang og som gik ud – det siges direkte – paa at skabe en „saakaldet engelsk Hauge“. Petersens Plan omfattede ogsaa Opførelse af saadanne Bygninger, som hørte med til den nye Stil, saaledes af et „Morgen-Tempel“, d. v. s. et østerlandsk Tempel, af en Kildegrotte og af et Landhus. Det sidste: til de spadsrenderes Bekvemhed, hvor nogle Familier kunde sidde og spise deres Smørrebrød, thi alt er meget ilde, naar Folk vil fornøje sig her i Haven, og der ofte kommer en Regnbyge, at de da ikke har et Sted, hvor de kan være i det tørre“. Om det kinesiske Lysthus var der endnu ikke Tale. Petersen tænkte sig den gamle Barok-Pavillion opretholdt, der fra Havens første Anlæg havde ligget paa Øen i dens Centrum.

Herover: Parti fra Frederiksberg Have. (Fot. Nordisk Pressefoto).
 Til højre: Udsigt fra Platformen foran det kinesiske Lysthus mod Haven med Apistemplet. (Fot. Nordisk Pressefoto).

Med til den landskabelige Stil hørte ogsaa de lange Vuer gennem Parken med dens Beplantning af store skyggefulde, tildels fritstaaende Træer, et Islæt, som jo ikke mindst i vore Dage er karakteristisk for Frederiksberg Have. Den har næppe taget sig saaledes ud straks efter Omlægningen, da de gamle Træer i stort Tal blev bortryddet, mens der plantedes unge Træer i Tusindvis. Alene fra Ledøje Plantage kom der 20.000 „vilde“ Træer. Mange forskellige Træsarter skulde give Haven et afvekslende Præg, ogsaa udenlandske Træer og Vækster blev anvendt i stort Omfang.

Frederiksberg Have. Til venstre: H. V. Bissens Statue af Frederik VI. (Fot. Kbh.s Foto-Service). Herover: Parti fra Udkanten af den store Plæne. Herunder: Udsigt gennem Frederiksberg Have fra Indgangen ved Runddelen set i Retning mod Fasanvejen. (Begge Fot. Nordisk Pressefoto).

Saa væsensforskellig den nye Have blev fra den gamle, opretholdt man dog een Ting, eller bogstavelig talt to, nemlig Anlæggets Hovedakser, vinkelret paa hinanden fra henholdsvis Øst til Vest og fra Nord til Syd, fra selve Slottet til Andebakken og fra Runddelen til Fasangaarden. De er nutildags, bortset fra de enkelte Rester af de gamle Lindealleer, de eneste Levn fra Frederik IV's Have, og navnlig Udsynet fra Runddelen er betagende, ikke mindst ved Foraarstide, naar den store Plæne er eet Blomstertæppe.

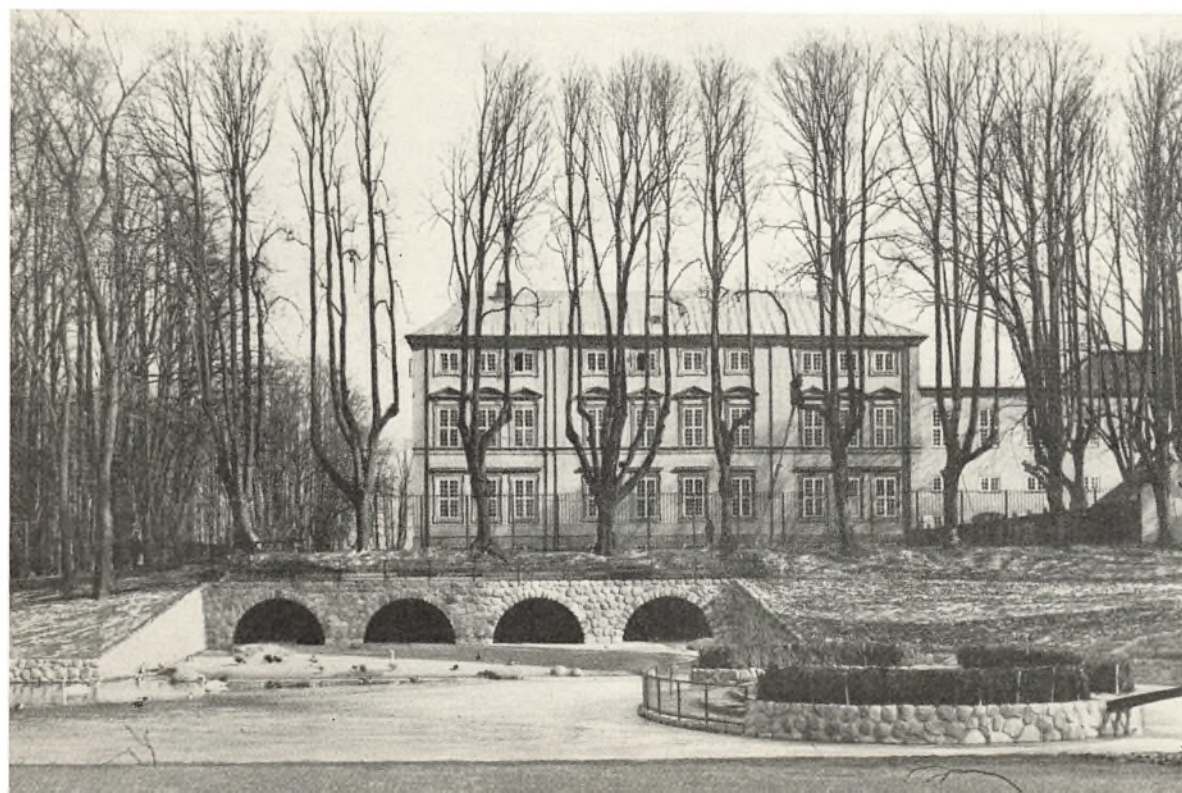
Frederiksberg Have. Øverst: Kanalparti med det kinesiske Lysthus paa Øen og Broen over til samme. (Fot. 1933, Nordisk Pressefoto). I Midten: Kanalparti ved Andebakken. (Fot. 1944, Nordisk Pressefoto).

Som allerede nævnt, vilde Gartner Petersen i første Omgang bevare det anselige kuppeltækkede Lysthus fra Havens første Tid, som det laa i Havens Centrum omgivet af en Vandgrav. Men da man endelig havde begyndt at reformere, blev det tydeligt, at Pavillonen ikke passede i de nye Omgivelser, og man besluttede i Stedet for at forsyne den nydannede Ø paa Pavillonens Plads med et Bygningsværk, der egentlig var et uundværligt Tilbehør til Haven i den nye Stil, det kinesiske Hus. Det stod færdigmonteret 1801, opført ved Hofarkitekt A. J. Kirkerup, og er stadig bevaret, saa godt som uændret, med sine straalende Farver et festligt Element, ogsaa i vor Tids Frederiksberg Have, særlig naar det tætte Løvhang ikke hindrer Udsynet mod det. Kirkerup byggede ogsaa Broen over til Øen med det kinesiske „Telt“.

Fra den første Begyndelse var den kinesiske Ø, saavel som to andre af Havens fire Kanaløer, Klippeøen med Vandfaldet og Andebakken, afspærret for Publikum, og de er det den Dag i Dag.

Paa Andebakken havde der været projekteret flere Bygninger, men Enden blev, at den kun blev bebygget med et Baadeskur hvor de berømmelige Gondoler fik til Huse.

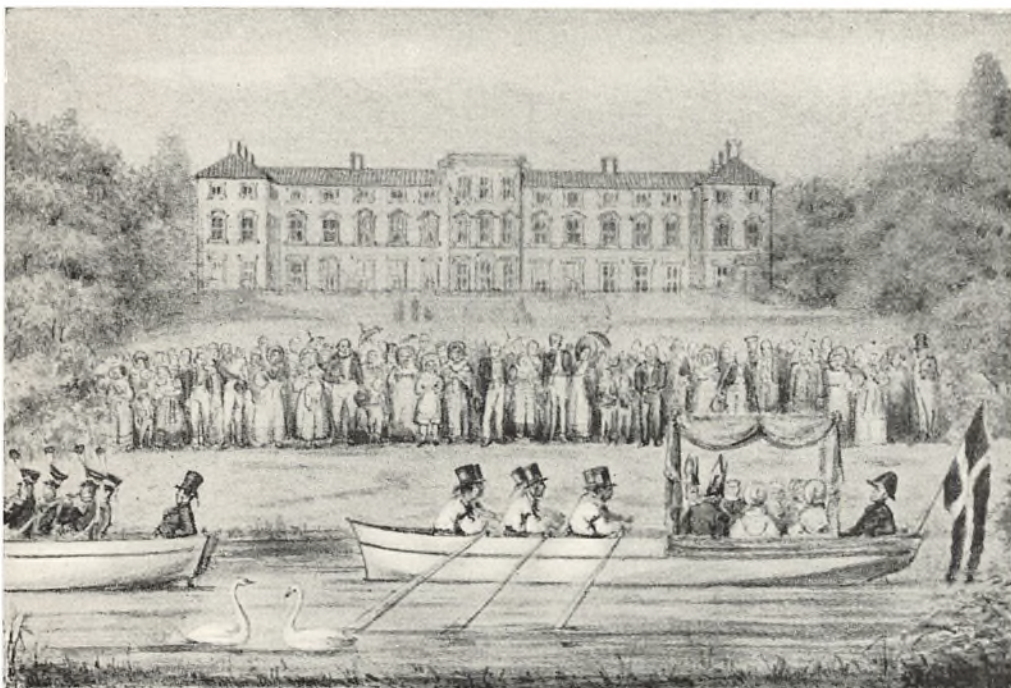
Frederiksberg Slot set fra Zoologisk Have. (Fot. 1932, Nordisk Pressefoto).

Det lyst skinnende Slot med de irgrønne Tage øver en festlig Virkning, ikke mindst som Baggrund for de gamle Lindealleers sorte Silhuet.

Frederiksberg Slot set fra Haven. (Fot. 1941, Nordisk Pressefoto). I Frederiksberg Have rører der sig stadig et livligt Folkeliv, ikke blot paa en Grundlovsdag, som gengivet paa ovenstaaende Billede, men ogsaa paa almindelige Søndage. Haven har fra dens første Begyndelse været tilgængelig for Publikum, idet dog forskellige Partier i den var forbeholdt Hoffet. Havens offentlige Karakter i Almindelighed vovede dog ingen at pille ved, og især ikke i Aarene omkring den franske Revolution, da Sansen for „Menneskerettig-

hederne“ var særlig udviklet. Et Rygte om at Parken skulde lukkes for Publikum afstedkom da ogsaa i 1791 stor Opstandelse. Men da Rahbek vovede sig ud med et maskeret Angreb i samme Anledning, var det nær kommet ham dyrt at staa. Han maatte overfor „en meget betydende Mand“ fremsætte sin Undskyldning, og Gartner Petersen indrykkede i Adresseavisen et eftertrykkeligt Dementi af den „ondskabsfulde Opdigtelse“, som Rygterne om Havens Lukning maatte betegnes som.

Den kongelige Sejlads paa Kanalerne i Frederiksberg Have. (Akvarel af P. Klæstrup).

Klæstrups Tegning af Frederik VI's Kanalsejls er ikke autentisk, men skyldes Hukommelsen. Trækker man nu lidt paa Smilebaandet ved det besynderlige Optrin – hvis man da ikke tænker, det maa have været en god Turistattraktion! – saa saa man anderledes paa det i Datiden. Oehenschläger har lidt hastemt sunget om den: Kostbare Fragt! I alle Dantes Glæde – Stolt svulmer Purpurflaget – med hviden Kors; thi Kongen staar ved Roret. – Linjer, som kan komme ind under Orla Lehmanns Karakteristik af „al den Vind, der dengang blev gjort – baade i Vers og paa Prosa – for at oppuste Velviljen for en velsindet gammel Mand til en svulmende Begejstring og ubegrænset Tillid“.

Herover: Udsigt fra Slottet mod Frederiksberg Have. (Fot. 1941). Et Orkester spiller paa Grundlovsdagen. Ogsaa i Oehlenschlägers Tid tiltrak det Folk, naar Livgardens Orkester spillede „Janitscharmusk“ foran Slottet og Overhofmarskal Hauchs Bolig –

Hauch, som helst vilde tiltage sig hele Æren for Havens Omlægning, og uden hvis Minde den virkelige Reformator, Gartner Petersen, ikke maatte plante et Træ. Arbejdet med Omlægningen stod paa fra Begyndelsen af 1798 og indtil Udgangen af Aaret 1804.

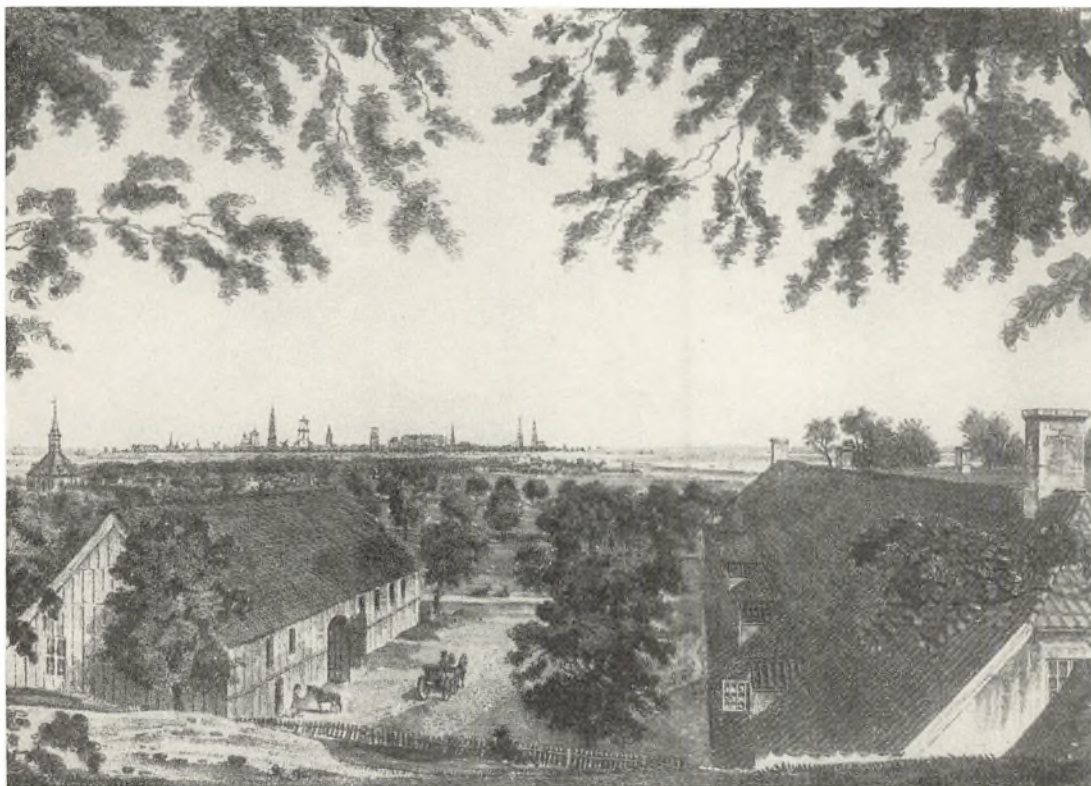
Kanalparti fra Frederiksberg Have. (Fot. 1940, Nordisk Pressefoto). Nutidens „Gondoler“ er ikke saa fint udstyret som de elegante Fartøjer paa Frederik VI's Tid, navnlig det, der var bestemt til Brug for selve det kongelige Herskab, forsynet med Silkehynder i de nationale Farver, blaat Silketæppe med Guld-frynser, Silkeflag og Silkevimpler – men Sejlturen er dengang næppe foretaget under mere idylliske Omstændigheder end nu, hvor man kan tro sig hensat til en Herregaards Omgivelser langt ude paa Landet.

Udsigt fra Bakken foran Frederiksberg Slot i Retning mod København, hvis Taarne ses i Billedets Baggrund. (Akvarel ca. 1810 af J. Læssøe-Lange, Bymuseet). Til venstre ses Slottets Ridebane, bag denne Frederiksberg Kirke og til højre Ridehuset,

som blev opført i 1734, og som ogsaa ses paa det herunder gengivne yngre Billede, men som i Modsætning til de øvrige samtidige opførte Stald- og Økonomibygninger har fundet en nyere Afløser, placeret nærmere Roskilde Landevej.

Udsigt fra Bakken foran Frederiksberg Slot imod København. (Farvelagt Radering 1828 efter Tegning af H. G. F. Holm, Bymuseet).

Billedet fortsætter Prospektet herover og har længst til venstre det omtalte Ridehus, og længst til højre Staldlængen i det trefløjede Kompleks, som desuden i Vestfløjen rummede Slottets Køkken, der ved en underjordisk Tunnel stod i Forbindelse med Slottets Østfløj, og i Østfløjen Vognporte. Det er den saakaldte, endnu bevarede: „Lakajgaard“, der blev opført i Forbindelse med Slottets første Ombygning.

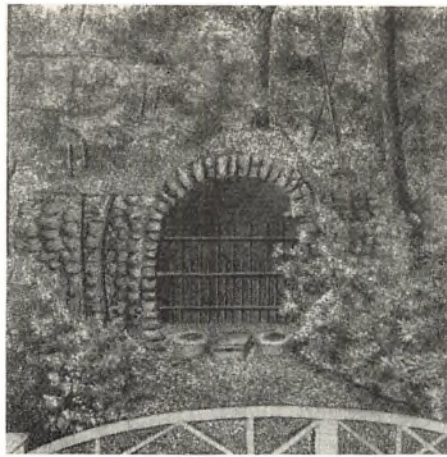
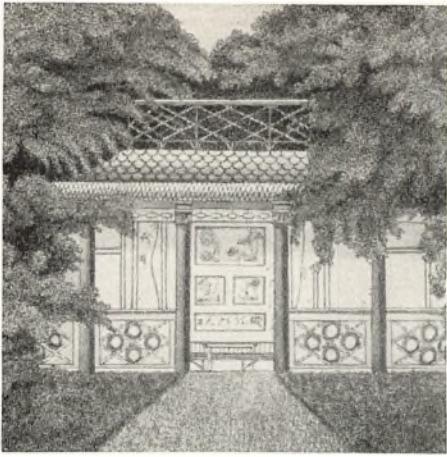
Herover: Pinsemorgen paa Frederiksberg Bakke. (Træsnit i Ill. Tidende 1885-86).

Pinsemorgen i København og Frederiksberg Bakke er to uadskillelige Begreber og har været det, ja, man kan i denne Forbindelse roligt bruge den til Tider misbrugte Frase: fra Arilds Tid. Det er vistnok ikke helt usandsynligt, at Folk allerede i Oldtiden er stævnet sammen herude paa det hellige Solbjerg for at „se Solen danse“, som man siger, og Skikken blev opretholdt til vore Dage. Der gjorde sig for et Par Menneskealdre tilbage det særlige

Forhold gældende, at Helligdagslovgivningen ikke gjaldt, saa snart man var kommet uden for Københavns Bygrænse, og mens Hovedstaden henlaa i stille Søndagsfred, var der Liv og glade Dage i Traktørhaverne paa Frederiksberg og i det hele taget omkring Slottet, hvor Folk bivakerede Natten igennem for at opleve det Øjeblik, da Pinsolen hævede sig over Horisonten. Men kort før sidste Aarhundredskifte blev der fra kirkelig Side indledt en Aktion mod dette Leben, og Pinsemorgen blev siden fejret under mere afdæmpede Former.

Jostys Konditori i Frederiksberg Have (Træsnit i Ill. Tidende 1866-67) blev oprettet af den italienske Billedhugger Taddey, som var indkaldt her til Landet for at medvirke ved Genopførelsen af Christiansborg, og hvem det 1813 blev bevilget at maatte „lade opslaa et Telt eller anbringe en lignende Forretning i Frederiksberg Have for deri at falde Refraichissements for de Spadserende, hvorved det dog forbydes ham at udskænke Øl eller Brændevin for den simple Klasse af Almuen“.

Søndermarken. Fra venstre, øverste Række: Kinesisk Lysthus, Kildegrotten, Kuglehytte, nederste Række: Eremithytte, Hytte, Favnebrænde hytte. (Farvelagte Stik 1825 af Joh. Walter, Bymuseet). Den tidligere end selve Frederiksberg Have nemlig allerede i 1790erne i landskabelig Stil omlagte Søndermark blev rigelig forsynet med de „stemningsvækkende“ Elementer, der betragtedes som nødvendige Tilbehør til hin Tids romantiske Haver. Ogsaa Søndermarken havde sit kinesiske Lysthus med ringlende Klokker i Taget og sin – stadig bevarede – Kildegrotte. Her har ligeledes

været et Søjletempel, men af anden Karakter end Apistemplet i Frederiksberg Have, nemlig cirkelrundt og dækket med en Kuppel. Det mærkeligste blandt Lysthusene var paa sin Vis Eremittens Hytte, hvor en udskaaen Figur rejste sig fra sit Leje, straks man traadte ind ad Døren. Oehlenschläger har i sit Digt om Søndermarken ogsaa dvælet ved dette Arrangement: End jeg seer, hvor Dagen brænder – i din Rudes Glød, – alle hellige Legender – mig velkommen bød. – Naar da ned sig Lemmen sænkte – og han bleeg opfoer, – Liget jeg paa Baaren tænkte, – vakt ved Herrens Ord.

Det indre af Dansk-Amerikanernes Mindehøj i Søndermarken. De fleste af de ovenfor afbildede Lysthuse er for længe siden borte. Til Gengæld har Søndermarken dog i vore Dage faaet en ny Seværdighed, Dansk-Amerikanernes Mindehøj, rejst af danskfødte Mænd og Kvinder, bosat i Amerika, intet Bidrag maatte være større end en Dollar. Monumentet er udformet som en Mindehøj, hvis indvendige Rum er udsmykket af Anders Bundgaard, der ligeledes har udført Midtergruppen.

Det norske Hus i Søndermarken. (Tråsnit af Libert i Ill. Tidende 1864-65).

Som Alleerne i Søndermarken endnu er et Levn fra Parkens første af den franske Havestil prægede Periode, staar det norske Hus stadig som et Minde fra dens Omlægning i den engelske Stil. Denne fandt egentlig Sted under den Forudsætning, at man derved skulde skaffe Københavnerne nogen Erstatning for det Spadsersted, som de havde mistet, dengang Parterrehaven ved Rosenborg blev gjort til Excercerplads, og der var i den Forbindelse foreslaet

opstillet et stort Antal Bænke. Men Resultatet blev et ganske andet. Et Forsøg, der blev gjort paa at give Publikum Adgang til Søndermarken efter Omlæggelsen faldt uheldigt ud, og i de følgende Aar blev Parken et lukket Land for alle andre end de kongelige Herskaber og de særligt benaadede. Blandt disse var naturligt Slotsforvalteren og hans Familie, og Oehlenschläger taler om, hvordan de i Søndermarken „daglig havde et Billed for Øie af engelsk Naturlighed, ligesom i den gamle Have endnu af fransk Regelmæssighed“. Først i 1852 fik Publikum almindelig Adgang til Parken.

Det norske Hus i Søndermarken (Moderne Fot.), en Parallel til Schweizerhuset i Frederiksberg Have, blev bygget i passende Omgivelser, der til en vis Grad mindede om den norske Natur. En kunstig Bæk med et Par Smaabroer forhøjede den romantiske Virkning.

Til venstre: Udsigt imod Frederiksberg Runddel og Frederiksberg Kirke. (Tegning 1848 af Henning Wulff, Kunstakademiets Samling af Arkitekturtegninger). Herunder: En Hund, der drikker ved Indgangen til Frederiksberg Have. (Maleri ca. 1880 af Simon Simonsen, Privateje).

De smukke gulkalkede Bygninger, som flankerer Indgangen til Frederiksberg Have, er en Rest af den oprindelige Prinsens Gaard, hvis Hovedbygning brændte Natten til Aarets sidste Dag 1753, og „de sidstleden fra Afrika hidførte Struds-Fugle maatte sætte deres Liv til udi Luen“. De eksotiske Fugle har vist været installeret i den søndre Fløj, Orangeri-huset, der 1744 var ombygget omtrent i den nuværende Skikkelse af Eigtved. Pavillonerne ved den og den nordre Fløj stammer dog fra sidstnævntes Ombygning i 1754 og i Stedet for den ødelagte Hovedfløj, blev Gitteret opsat ud til Runddelen.

Ridebanen, som man endnu ned i det 19. Aarhundrede kaldte denne, var, saalænge Alleen ikke var aabnet for almindelig Færdsel, ligeledes til dels afspærret. Se Billedet til venstre.

Herover: Pilealleen med Frederiksberg Kirke, Præstegaard og Skole. (Maleri ca. 1850 af ubekendt, Frederiksberg Raadhus). Til højre: Frederiksberg Kirke set fra Øst. (Fot. 1949, København Før og Nu).

Til trods for at Pilealleen i Frederik VI's Tid var den egentlige Adgangsvej til Slottet, henlæa den i elendig Tilstand, ved Vintertide næsten ikke til at færdes ad og indtil til en Istandsættelse 1826-27 „til største Vanzir“. Om en Bebyggelse af dens Sydside – som allerede projekteret i det 18. Aarhundrede – blev der først sent Tale, i hvert Tilfælde, naar man ser bort fra Præstegaard og Skole. Begge disse Bygninger er endnu bevaret, ogsaa den lave „Degnens Skole – en Skole for Gadedrenge“, som en af dens Elever, Oehlenschläger, siger og med en højt primitiv Undervisning. Skolebygningen, der blev repareret 1804, gjorde Tjeneste til 1863, da den blev afløst af den endnu bevarede Bygning i Falkoneralleen. Oprindeligt var Præstegaard, Degnebolig og Skole een meget lang Længe, men 1825 opførtes den nuværende Præstegaard.

Hvad angaar Kirken, saa stammer den jo fra 1730erne, opført formodentlig med en Kirke i Friesland som Forbillede – i sin mærkelige Facon forhen uden Mage andetsteds i Landet. Den blev indviet 1734 og udvidedes i 1782 med et Sakristi, idet Bygmesteren, Hans Næss, dog havde ønsket den tilføjet endnu tre saadanne Tilbygninger – for Symmetriens Skyld. 1785 forsvandt derimod de Tagkviste, Kirken indtil da havde været forsynet med. Kirkegaarden er udvidet adskillige Gange, og paa den er, som allerede foran omtalt, mange kendte Personligheder stedet til Hvile.

Ludvigsminde, Allégade 22. Herover: Hovedbygningen mod Haven til Allégade. (Fot. 1949, København Før og Nu). I Midten: Fra Avls-gaarden; nederst: Gaardinteriør, set imod Gammel Kongevej. (Begge Fot. ca. 1900, Bymuseet).

Den gamle Frederiksberg By havde endnu ned i første Halvdel af det 19. Aarhundrede kun tre Gader, Smallegade, Bredegade og Allégade, af hvilke den sidstnævnte var den ældste, Hollændergaden, som man tidligst kaldte den efter de første Beboere af Gaardene paa begge Sider. Kongevejen til Falkonergaarden, sagde man senere, Navnet Allégade kom først i Brug ned i det 19. Aarhundrede.

Men hvilket Navn, den lød, saa havde den det samme Særkende, de vistnok efter frisisk Skik store Forhaver mellem Gaden og Bebyggelsen, et Træk, som stadig giver Gaden Karakter. Af den ældre Bebyggelse er kun lidet levnet, først og fremmest den anselige Gaard, som her afbildes og som stammer fra Slutningen af det 18. Aarhundrede. Bygherren var Landinspektør Berner, som havde erhvervet to „Gaardspladser“, af hvilke den ene havde været anvendt til Fabrik-drift. Navnlig Hovedbygningen paa den sydlige Gaardsplads blev anselig, men den var ogsaa bestemt til at huse fornemme Sommer-gæster fra Hovedstaden. Iøvrigt kom der til at høre et ret betydeligt Landeri, henved 100 Tønder Land, til Ejendommen. Den ejedes mod Slutningen af det 19. Aarhundrede af Slægten Reeberg, af hvilke Ludvig Ernst Reeberg oprettede „Brødrene Reebergs Legat“, der fra 1913 ejer „Ludvigs Minde“, hvis Jorder naturligvis længst er frasolgt, udstykket og bebygget.

Allégade 20 A-B. Øverst: Set fra Alleen ca. 1890. I Midten: Frederiksberg Sporvejs-Selskabs Stalde ca. 1895. Nederst: set fra Alleen mod Sporvejsremisen i Baggrunden. (Fot. 1913. Alle i Bymuseet).

De enkelte Ejendommers Historie er ofte kun præget af Navne og endnu mere tørre Tal. Anderledes i de Tilfælde, hvor Memoirer bringer Liv i det topografiske Billede. Takket være Oehlenschlägers Erindringer kender man lidt til Beboerne i Allégade paa hans Tid, navnlig den hovedrige Landinspektør Berner og Dr. Hunæus, Faderens Omgangsvener.

Om Berners Gaard er der fortalt paa den modsatte Side. Nabogaarden, nuværende Nr. 20 har forsaavidt haft mere fornemme Ejere, to senere Stiftamtmand Baron Güldenchrone og Kammerherre G. E. Holstein ejede den i det 18. Aarhundrede.

Som Billederne viser, fik denne Gaard sin særlige Skæbne. Den blev erhvervet af „Frederiksberg Sporvejs-Selskab“, og den store gamle Have med Hovedbygningen maatte forsvinde til Fordel for Stalde til Selskabets talrige Heste. Siden overtoges Ejendommen af „Frederiksberg Sporvejs- og Elektricitets-Aktieselskab“, og som Følge af den indførte elektriske Drift blev der nu bygget en Remise paa Ejendommens Grund, idet dog en Del af denne blev anvendt til Anlæg af det af samme Selskab 1898-99 opførte Elektricitetsværk, Byens første.

Herover: Søndag i Allégade. (Træsnit efter Tegning af Chr. Deichmann, Ill. Tidende 1861-62). Fortidens Frederiksberg var ikke blot et Sted, Københavnerne laa paa Landet, det var tillige et yndet Udflugtssted for Hovedstadens Beboere. Haven gjorde naturligvis sit dertil, men ogsaa de mange Værtshuse og Traktesteder. Allerede i 1730erne var der ikke mindre end 33, som „brugte

Værtshus“ i den lille By, og det fra den fattigste til den fornemste Beboer. Byen bevarede denne Form for Tiltrækningskraft indtil vore Dage, da jo endnu Allégade for en stor Del er præget af Forlystelseslivet omend ikke helt i samme Udstrækning eller paa samme Maade som tidligere.

Midt i Billedet ses det første høje Hus i Allégade, nuværende Nr. 6.

Beværningshave, Pileallé Nr. 18. (Fot. ca. 1914, Bymuseet).

Et Levn af Forlystelseslivet i en mere nøjsom Tid er „de smaa Haver“ i Pilealleen.

Deres Bygninger blev i sin Tid, tidligt i det 19. Aarhundrede, opført som kgl. Funktionsnærboliger for henholdsvis Materialsnedkeren, Slotsvægterne og Materialkuskene, men de udviklede sig i Tidernes Løb til meget yndede Traktesteder, der som antydnet har bevaret Koloritten fra den Tid, man endnu lavede The paa Maskine.

Herover: Indgangen til Allégade Nr. 9. (Fot. 1890. Efter Før og Nu). Af det mest navnkundige af Allégades ældre Traktørsteder Lars Mathiessens „Haabet“, er der allerede foran Side 39 bragt et Billede. I Naboejendommen var det Carl Kehlet i 1877 startede den Sangerindeknejspe, som er blevet næsten lige saa berømt ved,

at Holger Drachmann i 1887 her traf sin højt elskede „Edith“, Amanda Jensine Nielsen var hendes virkelige Navn, men Drachmann fandt næppe Kehlet havde saa ganske Uret, naar han reklamerede med Optræden af „Nordens skjønneste Kvinder“. Endnu i Lorry's første Tid eksisterede denne Café Chantant.

Festaften i „Operetten“. Billedet er taget i Anledning af Citherspilleren August Etlingers 35 Aars Jubilæum. (Fot. 1908, Bymuseet). Lorry Feilberg, som staar til højre, havde overtaget Musikeren sammen med Etablissementet i 1896. Saavel Allégade 9 som 7 og 11 indgaar nu i det store Forlystelsesetablisement „Lorry“, der naturligvis bærer sit Navn efter Stifteren.

Herover: Frederiksberg Bredegade set imod Allégade. (Tegn. 1858 af N. Tønder). Herunder: Gammel Bebyggelse sammesteds. (Fot. 1949).

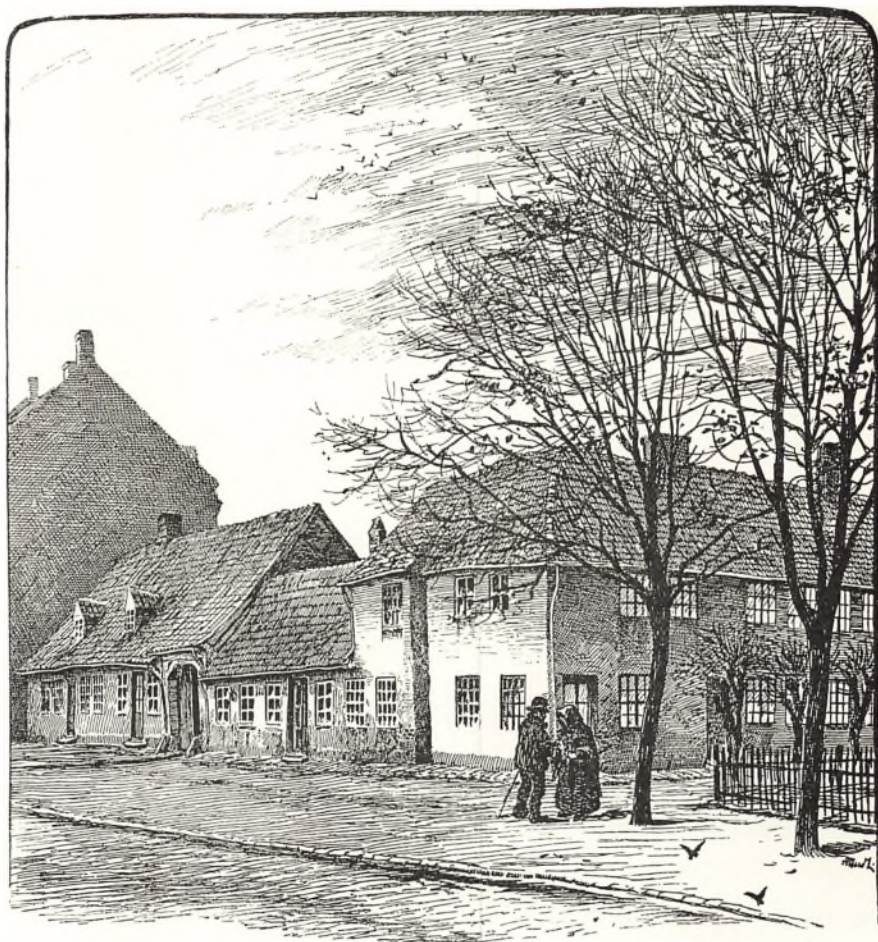

Herover: Frederiksberg Bredegade set fra Allégade. (Fot. 1941, By-museet). Gaden har naturligvis sit Navn paa Grund af Modsætningsforholdet til Smallegade, som dog ellers var en Hovedlandevej.

Dens Bebyggelse er en Blanding af gammelt og nyt, idet man dog maa huske, at den store Bygning mellem Bredegade og Smallegade, Billedet herover, er nedrevet for at give Plads til det nye Raadhus.

Hjørnet af Bredegade og Allégade. (Tegning af Alfred Larsen 1894. Efter Før og Nu).

Paa et Par Undtagelser nær er Bredegades ældre Bebyggelse langtfra af saa aristokratisk Karakter som Allégades. Sidstnævnte Gade var da ogsaa Byens Rygrad, og det var oprindelig kun til Gaardene langs den, at der hørte Jord i Bymarken. Bredegade er i det hele taget ikke af saa regulær Anlægsplan, synes snarere selvgroet, og det blev da ogsaa efter Branden 1697 bragt i Forslag, at den skulde nedlægges. Hvilket ikke helt blev Tilfældet, skønt Smallegade traadte i Stedet for en Del af den. Dengang laa der kun enkelte spredte Huse langs Gaden, og de nuværende sammenhængende Husrækker er Resultatet af senere Tider. De tre Huse, som ses længst til højre paa Billedet heroverfor, Nr. 26-24-22, stammer saaledes fra Tiden sidst i det 18. Aarhundrede. De vil med Tiden forsvinde tilligemed de endnu staaende Huse paa Gadens Nordside, alle af Hensyn til det nye Raadhus.

Herover: Smallegade Nr. 28–26, set fra Dammen ved Andebakkestien. (Fot. 1949, København Før og Nu). Herunder: Smallegade 40, „Tranderups Kro“, Gaardinterior og Facade, henholdsvis til venstre og til højre. (Fot. ca. 1890, Bymuseet).

Smallegade blev i ældre Tid ogsaa tit kaldt Gammel Kongevej og er jo i Virkeligheden en Del af denne, dog saaledes at den i sit nuværende Forløb blev anlagt ved Reguleringen efter Branden 1697. Bebyggelsen var endnu i det 19. Aarhundredes Begyndelse spredt og afbrudt af større Haver, og trods de mange Værtshuse, som laa her, var Idyllen stadig i Behold. Her laa A. S. Ørsted i en Aarrække paa Landet i en Gaard ligeoverfor Gadekæret. „Her skrev Sophie Ørsted sine Breve til den haabløst forelskede Sibbern, mens hun sad ved sit Bord og gennem det aabne Vindue saa en enlig Svane glide hen over Kærets stille Vand med Trækronernes

tætte Mur i Baggrunden . . . Sibbern har selv som gammel Mand overfor Nic. Bøgh tilstaaet, at uden Sophie Ørsted vilde „Gabrielis Breve“ aldrig være blevet til, og at man i dem, om man forstod at læse mellem Linjerne, kunde se Sceneriet ved Landstedet i Smallegade, med Sibbern siddende i Vænget bag Husets Have, læsende klassiske Værker for Sophie, med Synet af den gule Hvedemark foran og paa den anden Side Landevejen, d. v. s. den senere saa prosaiske Lampevej.“

Det er kun faa nulevende Mennesker, der kan huske, at Hestene blev redet til Vands i det gamle Gadekær ved Andebakkestien, og den lille Dam har længe ligget sirlig reguleret og indhegnet Ved Andebakkestien hedder nu Passagen fra Smallegade til Howitzvej ved Solbjerg Kirke. De moderne Beboelseshuse, som flankerer denne Passage, er opført 1940–41 med Ole Falkentorp som Arkitekt.

Herover: Smallegade set imod Vest med den Bebyggelse, der er traadt i Stedet for den bl. a. herunder afbildede „Gamle Kro“, hvis Bygninger stod til ind i dette Aarhundrede, inden de successive forsvandt. (Fot. 1949, København Før og Nu).

Smallegade 36-34, „Gamle Kro“ (Fot. 1902. Fr. Benzen, By-museet), er maaske i sin Oprindelse identisk med det privilegerede Krosted, der fandtes i Byen, indtil man i 1730erne tog samtlige Frederiksbergs Værtshushold op til Revision. Det siges, at den Natvægter, som endnu i 1850 var ene om at vaage over Frederiksberg By, gerne var at træffe udenfor eller indenfor i den saakaldte Kro „enten indtagende sig en forsvarlig Hjertestyrkning eller i blid Slummer vaagende over Byens Sikkerhed“.

Herover: Smallegade set fra Gl. Kongevej 1885. (Fot. Bymuseet. Efter Før og Nu). Herunder: Samme Motiv 1918. (Efter Før og Nu).

Smallegade Nr. 2-6 set fra Allégade. (Fot. 1949, København Før og Nu).

To af Gammel Frederiksberg Bys fornemste Landsteder er stadig bevaret i næsten uændret Skikkelse, i hvert Tilfælde, hvad det ydre angaar. Det ene, den nuværende Eforbolig ved „Hassagers Kollegium“ i Bredegade, ligger fremdeles i sin store Have, mens det andet er klemt inde mellem høje Huse. Det er den saakaldte „Møstings Gaard“, som ses paa hosstaaende Billede.

Begge er de saa nogenlunde af samme Type, begge naturligvis i Stilen opført fra deres Tid, omkring Aarhundredskiftet 1800, i nyklassisk Stil.

Mens Huset i Bredegade er bygget og velsagtens ogsaa tegnet af den kendte Tømrermester J. Boye Junge, synes Harsdorffs Navn med Urette at være knyttet til Huset i Smallegade. Det stod i hvert Fald først færdigt i 1801, omtrent 2 Aar efter hans Død. Hvad dog paa den anden Side egentlig ikke forhindrer, at han kan have givet Tegning til det.

Møstings Navn bærer Huset forsaavidt heller ikke helt med Rette, som det var en Højesteretsassessor Peder Feddersen, der lod det bygge. Men Gehejme-statsministeren er afgjort den fornemste af Husets Besiddere og ejede det forøvrigt i over 30 Aar, dog i to Tempi, i sidste Omgang til sin Død 1843.

Smallegade, set fra Gammel Kongevej i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede. (Maleri af ubekendt, Fot. Bymuseet).

Man sammenligne dette primitive Billede med de to af samme Motiv paa modstaaende Side og vil genkende den stærkt forregnede „Møstings Gaard“ samt paa Billedet fra 1885 Hjørneejendommen ligeoverfor denne.

Det maa forudses, at det fornemme gamle Bygværk, som nu skæmmes stærkt af Omgivelserne og skrigende Reklameskilte, ad Aare vil blive flyttet til en mere værdig Plads.

Fra Haven ved Lyststedet „Sanssouci“, Frederiksberg Allé. (Fot. ca. 1890, Bymuseet. Efter Før og Nu).

Samtidig med, at Frederiksberg-Området Nord for Gammel Kongevej i 1765 blev solgt til Privateje, afhændedes ogsaa Arealet mellem Gammel Kongevej og Frederiksberg Allé, Oberkamps Kobler, kaldt saaledes efter den hidtidige Fæster, hvis Enke i 1766 fik Skøde derpaa. En senere Ejer, den københavnske Hestehandler C. H. Ordning udstykkede i 1780erne Arealet, og her opstod en Række Landsteder, endnu i 1830 dog kun henved en halv Snes i Tallet. Frederiksberg Allé var paa sidstnævnte Tidspunkt stadig lukket for almindelig Færdsel, men allerede i Auktionskonditionerne fra 1765 var der tilstaaet hver Grundejer ved Alleen „en Konge-Vejs Nøgle“. De Forhuse, der blev opført ud mod Kongevejen, som man endnu dengang kaldte Frederiksberg Allé, skulde imidlertid opføres i Overensstemmelse med Rentekammerets Anvisninger, og Bebyggelsen fik et ret fornemt Præg. Først ned i det 19. Aarhundrede opstod efterhaanden forskellige Tværgader mellem Alleen og Gammel Kongevej. En af dem, Amicisvej, bærer Navn efter en Kunstfyrværker, der ejede og udstykkede det paagældende Landsted.

Hvad angaar Området mellem Alleen og Vesterbrogade, det saakaldte Studevænge, saa henlaa det saa godt som ubebygget langt ind i det 19. Aarhundrede. En af de første Villabyggere var Carl Brosbøll, alias Carit Etlar, der anlagde sin store Have ved Hjælp af lejede „Slaver“ fra Stokhuset.

Carit Etlars Vej, der nu fører forbi Grunden, er først anlagt senere ligesom de øvrige Forbindelsesveje mellem Alleen og Vesterbrogade.

Frederiksberg Allé med Jernporten. (Fot. ca. 1860, Bymuseet).

Oprindeligt var det kun de kongelige Herskaber, som maatte køre eller ride i Frederiksberg Allé, der i den Anledning var afspærret baade ved Runddelen og Værnedamsvej. Begge Steder laa Smaahuse, hvor de Svejtser boede, som passede Portene. „Jernporten“ ved Værnedamsvej blev opført 1785 og stod til 1862. Allerede nogle Aar før var Porterhuset dog blevet revet ned for at give Plads til den store Bygning mellem Alleen og Vesterbrogade. I en Tilbygning til denne fandtes i en Arrække den meget besøgte Sangerindeknejs Valhalla, hvor det kendte Valentinske Selskab optraadte.

Frederiksberg Allé Nr. 52-54, Ejendomskomplekset „Sanssouci“. (Fot. 1949, København Før og Nu).

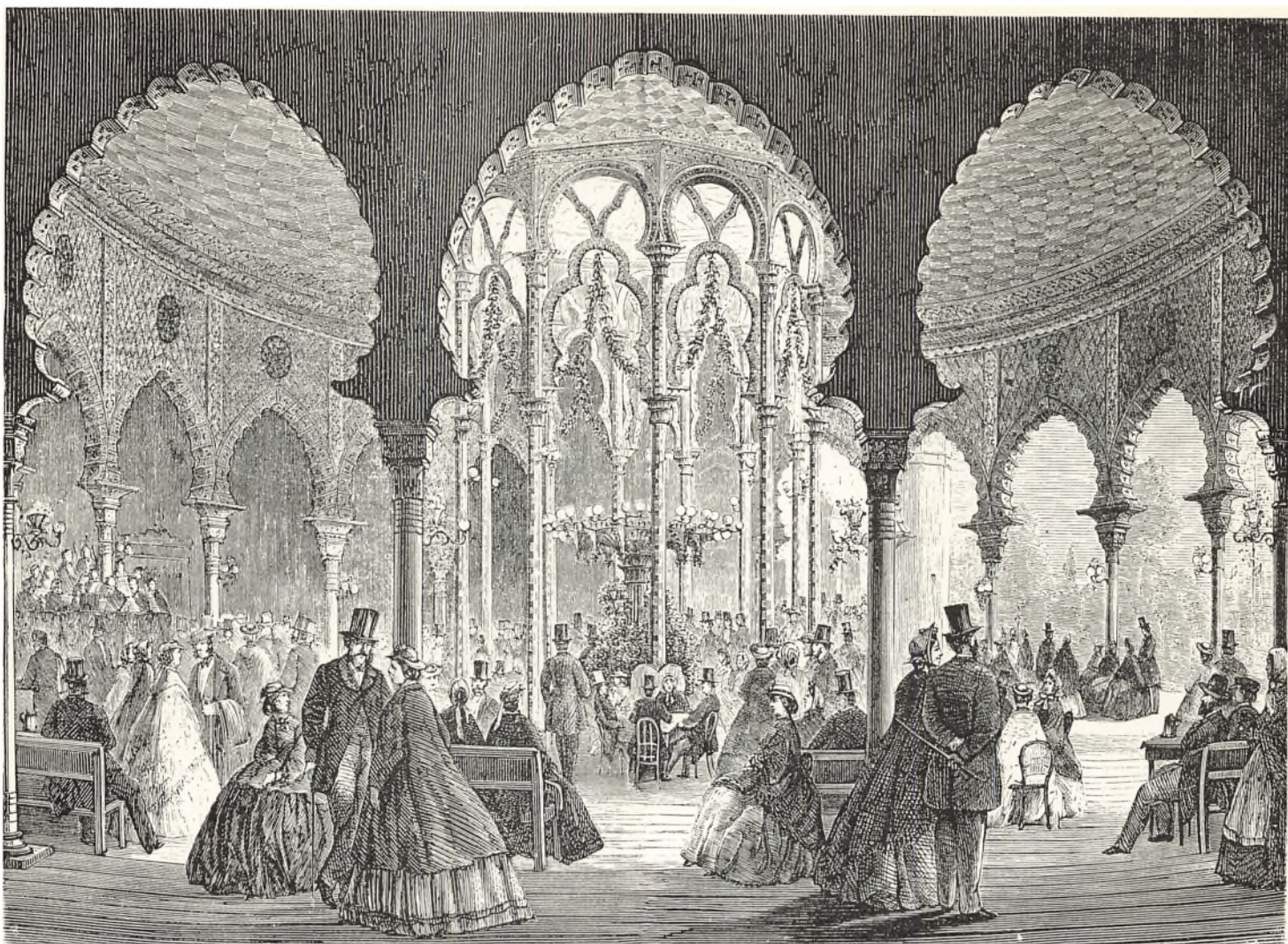
Billederne paa denne Side er typiske for Frederiksberg Allé før og nu. Saa godt som langs hele Gaden har store Etageejendomme fortrængt de gamle Landsteder og Villaer. „Sanssouci“, som ses herunder var et af de fornemste, opført i 1798 af den kendte københavnske Muremester J. M. Quist, der i den parklignende Have, som ogsaa var prydet med andre Skulpturer, lod opstille det gamle Københavns Vartegn, Leda med Svanen. (Sammenlign Billedet overfor). En senere kendt Ejer var Isenkræmmer Peter Egholm fra Højbroplads.

Herunder: Frederiksberg Allé med Landstedet „Sanssouci“. (Kopi efter Tegning af H. G. F. Holm. 1853. Efter Før og Nu). Foruden selve Landstedet viser Billedet, hvorledes der forhen løb dybe Grøfter langs Alleen og de skyggefulde store Lindetræer.

Iøvrigt var den otte alt andet end behagelig at passere, enten det nu havde regnet, saa der var mere end „nok af Dynd paa Kørebanen“, eller det paa en varm Sommerdag støvede kraftigt. „Alleens Røgt vil Ingen vedkjende sig“, hed det 1866.

Herover: Koncertsalen i Etablissementet „Alhambra“. (Træsnit i Ill. Tidende 1864-65). Herunder, til venstre: Konfirmander paa „Alleenberg“ (Fot. ca. 1910, Bymuseet); til højre: Haven paa „Sommerlyst“ (Fot. 1889, Bymuseet).

Foruden af Landstederne var Frederiksberg Allé længe præget af Forlystelseslivet. Til venstre i den „lille Runddel“ laa fra 1826 Monigattis Pavillon, et Bræddehus, oprindeligt opført som Konditori, men snart indrettet som Variété, hvor italienske og tyske Sangere optraadte. Der var dem i Alleen, der klagede over dette Etablissement, mens andre, der betragtede det som et Lyspunkt, bogstaveligt talt, fordi Lysskæret fra det var det eneste, som i den ellers mørke Allé kunde tjene Fodgængerne til Orientering.

Imponerende var det store Forlystelsesanlæg, som Tivolis Skaber,

Agent Carstensen, lod opføre paa en stor Grund mellem Alleen og Gammel Kongevej, som tidligere hørte til Landstedet Alleenlyst. Carstensen døde i 1857, endnu inden Alhambra blev aabnet, og kunde saaledes ikke sørge over dets kortvarige Æra. Tiltrods for de flotte Lokalteter – Hovedbygningen var i den af Datiden yndede mauriske Stil (sammenlign ogsaa Side 37) – og den hele brogede Underholdning, som omfattede baade Vaudeviller og Farcer, Folkekomedier og Balletter samt akrobatiske Forestillinger ikke at forglemme. Frederik Madsen og Sophus Neumann har optraadt paa Alhambra i deres grønneste Ungdom.

I Længden havde Foretagendet imidlertid ingen Succes. Det blev nedlagt i 1869, Grunden udparcelleret og Alhambravej – mellem Gammel Kongevej og Frederiksberg Allé – lagt henover den.

Haven paa „Sommerlyst“ en Sommersøndag. (Træsnit i Ill. Tidende 1869). Hen imod Hjørnet af Frederiksberg Allé og Allégade laa de to store folkelige Forlystelsesetablissemeter „Alleenberg“ og „Sommerlyst“, begge paa et Areal, der tidligere havde hørt til en af Gaardene ved Allégade. „Sommerlyst“ hed oprindelig „Ratzenborg“ opkaldt efter den tyskfødte Værtshusholder Georg Christopher Ratz, der 1784 fik kgl. Bevilling paa Traktørhold. Ratzenborg var en meget jævn Beværtningshave, og den beholdt i nogen Grad sit folkelige Præg, ogsaa efter at V. M. Thorup i 1846 havde faaet den omdøbt til „Sommerlyst“. Han lod Arkitekten H. C. Stilling opføre en ny Hovedbygning. Det er den, som ses i

Baggrunden paa Billedet, og som, efter at Etablissemetet var nedlagt, blev omdannet til Phønix-Teatret. „Alleenberg“ gik som Traktørsted omtrent lige saa langt tilbage i Tiden og bestod – bortset fra et Intermezzo 1806–18, da det blev anvendt som Lyststed – indtil 1923. Af de mere kendte Indehavere maa nævnes Madam Lyngge – Bedre i Sommervej, tage til Frederiksberg, slaa Madam Lyngge en Plade – og Christian Kehlet. Det var i ældre Tid almindelig Skik, at de nykonfirmerede Dagen efter Konfirmations søndag til Fods eller pr. Droske begav sig til Alleenberg, hvor Konfirmanderne gav ud paa Konfirmandinderne. Se Billedet paa forrige Side, der stammer fra 1910.

Etablissemetet Sankt Thomas, ved den „lille Runddel“. (Tegning ca. 1870, Frederiksberg Raadhus).

Det var kun en Del af Landstedet „Alleenlyst“s Grund, som medgik til Anlægget af Alhambra. Se overfor. Men Hovedbygningen blev i 1860erne omdøbt til Sankt Thomas af en senere Ejer, en Apoteker fra den fjerne vestindiske Ø. Tivolis Direktør, Grosserer T. S. Trane, der købte Ejendommen i 1884, havde egentlig tænkt sig at anlægge en ny Gade paa Grunden, men Planen kunde ikke realiseres. Han omdannede derfor Ejendommen til Beværtningshaven Sankt Thomas, der især blev kendt under den følgende Ejer, Restauratør N. P. Henriksen.

Bakkehuset. Herover: Den ældste Hovedbygning med Haven, der er anlagt paa den gamle Landevejs Grund. I Baggrunden den stadig staaende Sydfløj. (Tegning ca. 1845, Nationalmuseet. Efter Før og Nu). Herunder til venstre: Syd- og Østfløjen set fra Rahbeks Allé med Aandssvageanstaltens 1859-60 opførte Hovedbygning i Baggrunden. Til højre: Set fra Naboejendommen Nr. 21. I Stueetagen var Kamma Rahbeks berømte Hjørnestue.

Bakkehuset, i sin Oprindelse et Mark- eller Vangehus ved Landevejen fra København til Valby, var endnu 1718 „en slet uanselig Hytte“, som da blev ombygget og indrettet som Kro og med Udlejning til Sommergæster for Øje. Det blev tillige et Landsted, da Greve Joh. Ludvig Holstein-Ledreborg fik lagt det trekantede Areal mellem Pileallé, Frederiksberg Kirkegaard og den senere Rahbeks Allé under det og byggede det nye Bakkehus. Men det var det gamle Bakkehus, som, efter Ejeren Knud Lyne Rahbeks Giftermaal med „den uforglemmelige Kamma“ i 1798, blev den danske „Olymp“, Grundtvigs Betegnelse for Stedet. Saa godt som alle Guldalderens store litterære Navne er knyttet til Livet i Bakkehuset, Husets Svoger, selve Digterkongen Adam Oehlen-

schlägers naturligtvis ikke at forglemme, men tillige kom herude Baggesen, Heiberg, Poul Møller, Christian Winther, H. C. Andersen, Mynster, Molbech, Thiele for at nævne nogle Navne i Flæng.

Ogsaa efter at den Rahbekske Æra var udløbet med hans Død i 1831 holdt flere af Aandslivets Store til herude som Sommergæster, Heibergs i 1842 og Grundtvig i 1845, da han skrev: Kirkeklokke, ej til Hovedstæder – inspireret af Ringningen fra den nære Frederiksberg Kirke. Endelig boede Troels-Lund herude under sin Opvækst. Men Bakkehuset blev i 1855 solgt til den af Dr. Hüberz grundlagte „Helbredelsesanstalt for idiotiske Børn“, den senere Aandssvageanstalt for Børn. H. C. Andersen har saa poetisk skønt skildret Ændringen: „Sig ikke: ak, hvor forandret!“ – nej endnu er det Aandens Hjem, Drivhuset for den sygnende Plante, Blomsterknoppen, der ikke er mægtig nok til at udfolde sig, gemmer dog, skjult, alle Spirer til Blad og Frø – Idiotens Hjem, omsvøvet af Menneskekærligheden er et helligt Sted, et Drivhus for den sygnende Plante, der engang skal omplantes og blomstre i Guds Urtegaard“. Det gamle Bakkehus er dog nu frasolgt Anstalten og huser Bakkehusmuseet.

Herover: Vesterbrogades Udmunding i Pilealleen set imod denne. (Fot. 1949, København Før og Nu).

Vesterbrogade ses her imod Pileallé og Frederiksberg Bakke. Sammenlign Billedet herover. (Fot. 1904, Bymuseet).

Da Roskildevejen forbi Bakkehuset blev nedlagt, mistede Stedets Krobevilling naturligvis sin Betydning, og Ejeren gik fallit. Hans Efterfølgere i Besiddelsen af Gammel Bakkehus og det tilliggende Areal fik imidlertid Løfte paa Krobevilling, hvis han flyttede Bakkehuset. Det gjorde han nu ikke, men han opførte i Stedet for den nye Bygning paa Hjørnet af Pilealleen, der fik Navnet „Slotskroen“, og som først i 1906 blev afløst af den ovenfor afbildede Etageejendom.

Gammel Kongevej-Værnedamsvej. Til venstre: Gammel Kongevej set imod Værnedamsvej. (Fot. 1946, København Før og Nu ved Stig Hermansen). Herunder: Hjørnet af Værnedamsvej og Gammel Kongevej set fra sidstnævnte. (Fot. 1904, Bymuseet). I Midten: Omtrent samme Motiv. (Maleri fra Begyndelsen af det 19. Aarhundrede. (Fot. Bymuseet). Nederst: Gammel Kongevej, set fra Hjørnet af Værnedamsvej mod nuværende Lykkesholms Allé. (Tegning ca. 1850, Privateje). Sammenlign, hvad sidstnævnte Billede angaar især Billedet øverst paa næste Side.

De gamle Billeder paa denne og følgende Side er tydelige Vidnesbyrd om Tilstandene for et Hundrede Aar siden, da „man befandt sig i Ordets Forstand paa Landet, saasomt man satte Foden paa Gamle Kongevej,“ som Henriques siger. Og andetsteds skriver han: „Gamle Kongevejs venstre Side havde en Bygning paa Hjørnet af Værnedamsvejen, men derfra var aaben Udsigt lige op til Allégaden. Paa højre Side fandtes foruden „Capellet“ og Sct. Jørgenslund ved Sct. Jørgensso Ejendommene Svanholm, Nøjsomhed, Forhaabningsholm, en lille Bygning ud til Vejen ved Indkørselen til sidstnævnte Sted, Vilhelminelyst, tilhørende Grosserer M. Trier, en Hjulmand Hansens Ejendom og Smedehuset paa Hjørnet af Falkoneralleen.“

Den førstnævnte Bygning er den som Midterbilledet viser, og som, hvad fremgaar af det øverste Billede, stod ned i dette Aarhundrede, da den længst havde mistet sin frie Beliggenhed. Bag den ses Etatsraad H. H. Schönbergs Landsted, Nøjsomhed. Den ovennævnte citerede Beskrivelse skal have Gyldighed for Tiden midt i 1830erne, men heller ikke 15 Aar senere var der sket større Forandringer. Dog havde Kammerherre Bibow paa dette Tidspunkt bygget det saakaldte „Taarnsted“, eller Taarnborg, som det i hvert Fald hed siden, den første egentlige Villa i Hovedstadsomraadet, om hvilken der allerede er talt i Bind 1, Side 78, og „udfor Værnedamsvejen fandtes det til Gartneri indrettede og af Gartner Frisenette ejede Areal, som var en Parcel af det udstykkede Svanholm“ – Det er Frisenettes Ejendom, som det nederste Billede viser, og et Billede af selve Gartnerhaven vil ses paa Side 95. Billedet her bør sammenlignes med Billedet øverst næste Side.

Gammel Kongevej set imod Vest fra Hjørnet af Værnedamsvej. (Fot. 1949, København Før og Nu). Sammenlign med Billederne nederst paa denne og den foregaaende Side.

Parti fra Gammel Kongevej. (Tegning ca. 1835, Øreggaard). Endnu mere end Billederne paa foregaaende Side, giver dette en Forestilling om de idylliske Tilstande paa Gammel Kongevej, indtil Skismaet midt i forrige Aarhundrede. Det bør dog erindres, at ogsaa Idyllen havde sine Skyggesider, dengang fandtes Lygter „aldeles ikke; naar Aftenen kom, laae alt i et dybt, uigjennemtrængeligt Mørke, og der hørte mere end Lyst til at færdes ad Gamle Kongevej en Vinteraften“ . . .

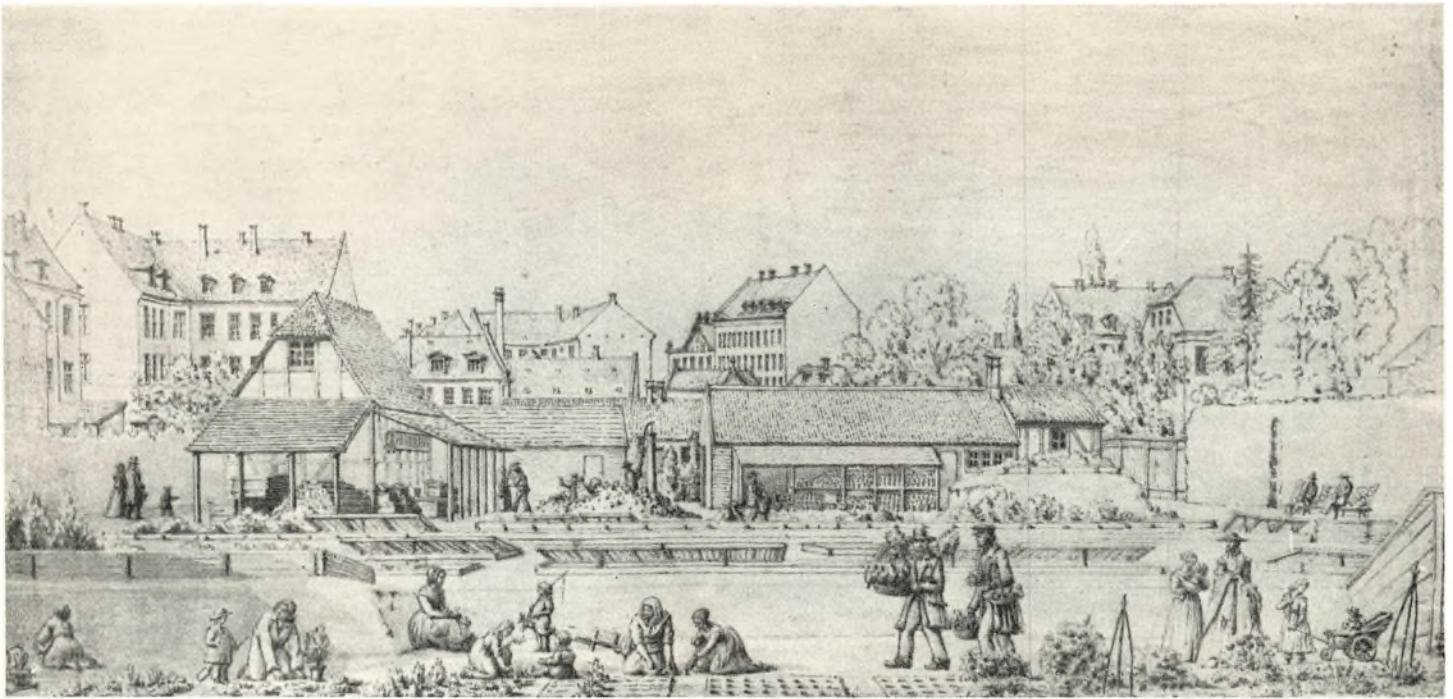

Til venstre: Kastanievej set imod H. C. Ørstedesvej. (Fot. 1945, Chr. Bang). Herunder: Haveinteriør fra Vilhelminelyst. Fot. ca. 1860, Bymuseet).

Vilhelminelyst var et Landsted af ret betydelig Størrelse. Fra 1817 var Ejeren Hestgardens Chef, Grev G. W. C. Schmettau, som gav Stedet Navn efter sin Hustru, der 1826 som Enke afhændede det til Grosererer Moses Trier. Det var denne, Inspektør Bülow uden Held forhandlede med, da han vilde sætte sit Villakvarter i Forbindelse med Gammel Kongevej ved Alleen op til Vilhelminelyst (den sydlige Del af den senere Ørstedesvej). Det var dog ikke, fordi Trier vilde bevare sit Landsted intakt, for i 1858 solgte han Størstedelen af dets Areal til et Konsortium, som udstykkede det i Parceller langs Kastanievej og Lindevejen, den sidste „ifølge Beliggenhed og Omgivelser vist nok Sognets smukkeste Vej“, skrev Henriques, og i Virkeligheden er Lindevej fremdeles en af de yndigste Villaveje paa Frederiksberg med en Række gammeldags, hyggelige Villaer.

Foruden de to nævnte Veje opstod endnu en af samme Art, Uraniavej, paa det gamle Vilhelminelysts Grund, mens Randbebyggelsen mod Ørstedesvej og Gammel Kongevej blev Etagehuse. Et af disse paa Hjørnet af Ørstedesvej og Kastanievej har opnaaet litteraturhistorisk Berømmelse, fordi Johannes Jørgensen boede her som nygift. Til Ægteparrets Kvistlejlighed hørte det ottokantede Taarn, der vel ikke var helt uden Skyld i, at Digterens litterære Tidsskrift fik Navnet „Taarnet“.

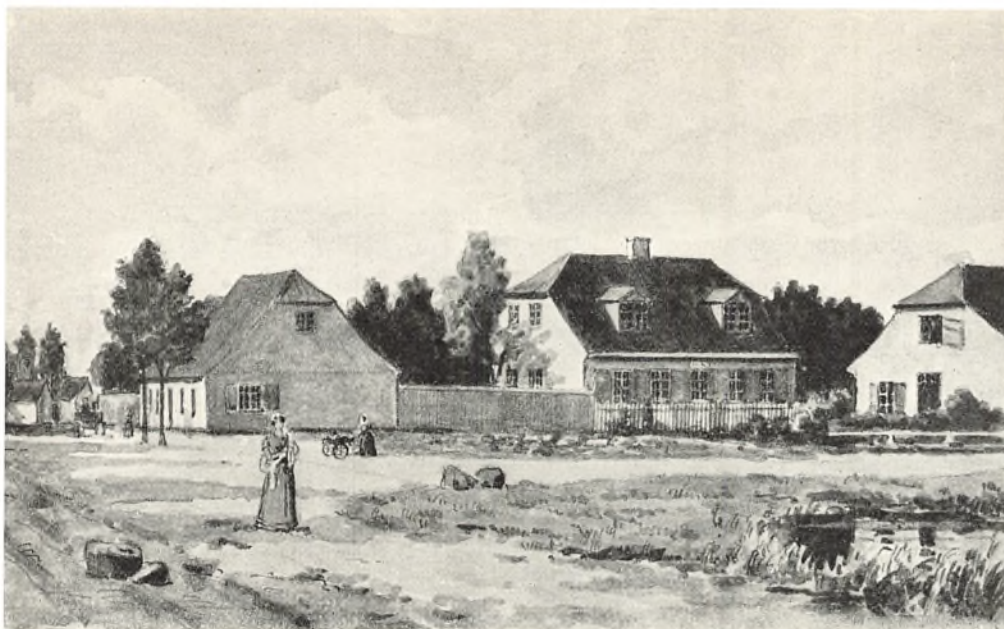

Herover: Gartneri ved Gammel Kongevej. (Tegning ca. 1865 af Chr. Hetsch, Bymuseet). Herunder: P. Andersens Maskinfabrik og Jernstøberi „Svanholm“. (Ældre Træsnit. Efter Før og Nu). Det er Frisenettes Gartneri, det øverste Billede viser, set imod Schönbergs-Kvarteret. Begge laa paa Parceller af den gamle Ejendom „Svanholm“, udstykket 1831. Etatsraad Schönberg havde været en forudsecende Mand, der allerede paa saa tidligt et Tidspunkt anede den kommende Udvikling, for her opstod virkelig det første bymæssigt bebyggede Kvarter paa Frederiksberg, men rigtignok et Kvarter, der, som allerede foran Side 46 anført, var af meget daarlig Kvalitet. Billedet er tegnet, inden Kvarteret var

færdig udbygget, muligvis da Krisen 1857 foreløbig havde standset Byggeriet.

Ogsaa det herunder afbildede Etablissement laa, som Navnet antyder, paa Svanholms Areal. Paa Ejendommen havde der allerede i det 18. Aarhundredes Slutning været drevet Fabriksvirksomhed, og I. W. Heymann havde her siden anlagt sit Bajerskøl-bryggeri, der bar dens Navn. Dette knyttedes ogsaa til Peder Andersens Virksomhed, som indrettedes paa en Parcel, han havde købt i 1855. Han gjorde sig iøvrigt fortjent ved i 1869 at opføre et Vandværk til Forsyning af større Dele af Frederiksberg. Værket, der først laa ved Svanholm, afløstes af en Nybygning ved Peder Andersens Vej.

Øverst: Sankt Jørgenslund med Gammel Kongevej til venstre og Sankt Jørgens Sø i Forgrunden til højre. (Tegning ca. 1850, Bymuseet). I Midten: Kino-Palæet med Gammel Kongevej til venstre og Vodroffsvej til højre. (Fot. 1936, Bymuseet). Nederst: Haveinteriør fra Svanholm (Fot. ca. 1905, Bymuseet).

Det Landsted, der som Billederne viser, fandtes, hvor siden Kino-Palæet blev bygget, laa imellem Vodroffsvej og den berygtede Rosenaa. Det lave Hus, der ses til højre paa Billedet, paa den modsatte Side af Vodroffsvej, var det, som blev kaldt Kapellet, men siden Vodroffs Kro. Til det sluttede sig et Par lave Bygninger i samme Stilart, de saakaldte Vodroffs Nyhuse.

Hele Arealet mellem Rosenaaen og Sankt Jørgens Sø hørte jo oprindelig under Vodroffsgaard, det vil dog sige, at dennes oprindelige Tilliggende ikke havde denne Udstrækning, idet Regimentskvartermester Vodroff i 1697 kun havde faaet Skøde paa selve de tidligere fremskudte Fæstningsværker og den foran liggende Voldgrav, Aaen. Først efter Søens Regulering i 1720rne var Vodroffsgaards Tilliggende blevet betydelig udvidet med den indvundne Søbund. Iøvrigt laa Sankt Jørgens Sø igennem de svundne Aarhundreder ofte næsten tørlagt og blev benyttet til Græsning, et Forhold som næppe fuldstændig blev ændret, før Reguleringen i Anledning af det nye Vandværks Opførelse 1857, da de nuværende Dosseringer omkring Søen blev anlagt.

Tidligere havde Vandet i Søen været regnet for det værste i Byen. Det var i stille Vejr grønligt paa Grund af den frodige Plantevækst, men i uroligt Vejr kom det tykke Lag Mudder paa Søens Bund op til Overfladen, og saa var Vandets Farve graa. Ikke underligt, at det i 1847 blev erklæret, at Vandet paa Vesterbro – som kom fra Sankt Jørgens Sø – var „stinkende og ubrugeligt“.

Herover: Vodroffsvej set fra Gammel Kongevej. (Fot. 1949, København Før og Nu). Vodroffsvej har, som det vil forstaaes, sit Navn efter Vodroffsgaard, til hvilken den i ældre Tid som en længere Allé dannede Opkørslen.

Vodroffsvej set fra Gammel Kongevej. (Ældre Maleri).

Vodroffskro, udfør hvis Gavl der en Overgang fandtes en lille Beværtningshave, og det hele, efterhaanden noget forfaldne og skumle Komplex, der kun daarligt svarede til Navnet Nyhuse, blev 1928 revet ned, og i Stedet for opførtes et af Byens første „Lagkagehuse“, med Kay Fisker som Arkitekt.

Vodroffsgaards Mølle, set fra Mølleeddammen i Retning mod Gammel Kongevej. (Maleri ca. 1850-60 af Johan Stroe, Øregaard). Møllen var oprindeligt et Led i det store Fabriksanlæg, men paa det Tidspunkt, Billedet blev malet, længst frasolgt den udparcellerede Vodroffsgaard. Det var baade en Vejrmølle og en Vandmølle, hvilken sidste blev drevet af Vandet i Rosenaen, den gamle Fæstningsgrav. Da ingen syntes at have Pligt til at oprense denne, og følgelig ingen gjorde det, kunde det nok knibe med at skaffe tilstrækkelig Strøm til Mølleedriften.

Herunder, til venstre: Vodroffsgaards Mølle set fra Nord. (Fot. ca. 1864, Bymuseet); Til højre: Kongens Bryghus paa Vodroffsvej, set fra Nordøst. (Fot. 1949, København Før og Nu).

Det kunde i første Halvdel af det 19. Aarhundrede hævdes, at Frederiksberg tidligere „havde været et temmelig industriøst Sted med flere efter Datidens Forhold endog storartede Fabrikker, som havde sysselsat mange Arbejdere. I Slutningen af forrige Aarhundrede fandtes her saaledes 2 Klædefabriker, et Sukkerhus, et Sæbesyderi og endelig en i Aaret 1698 i Køge anlagt, men hertil i Aaret 1732 flyttet Sejldugsfabrik, et Sæbesyderi og et Lysestøberi, tilhørende Grosserer Fiedler; endelig opstod senere Jessens Klædefabrik og et Dugmageri“. Alene to af disse Virksomheder beskæftigede tilsammen omtrent 380 Mennesker. Alle disse Anlæg var imidlertid paa et enkelt nær forsvundet i 1835, da der dog til Gengæld var etableret andre af lignende Karakter. Ogsaa de industrielle Anlæg ved Vodroffsgaard havde længst mistet det „storartede“ Præg, og Mølleriet alene opretholdt, men 1831 frasolgt Gaarden. Den var paa det

Tidspunkt indrettet som baade Vind-, Vand- og Hestemølle, af hvilke den førstnævnte havde langt den største Kapacitet og kunde formale 6000 Tønder Korn aarligt, men de andre hver kun 300. Møllen var ogsaa indrettet som Dampmølle, da den 1857 for 55.000 Rigsdaler med 3 Tønder Land Grund blev erhvervet af den københavnske Bager og Møller Troels Marstrand, der „strax kostede meget paa denne i høieste Grad forfaldne Eiendom, men fik den godt igang“.

Efter at et Par mindre Ildebrande havde hærget Komplekset, blev dette fuldstændig ødelagt ved en større i Aaret 1865. Der blev nu paa en Del af Grunden anlagt et Hvidtølbrggeri, og siden, da Troels Marstrands Søn Otto Marstrand i 1874 overtog Ledelsen, tillige et Bajerskølbrggeri. Bryggeriet havde en voksende Omsætning, og 1884 erhvervedes Aldersro Bryggeri ved Jagtvejen, hvorefter begge Bryggerier blev overdraget til det nystiftede „Aktieselskabet Marstrands Bryggerier“, for dog allerede 1891 at overgaa til De forenede Bryggerier.

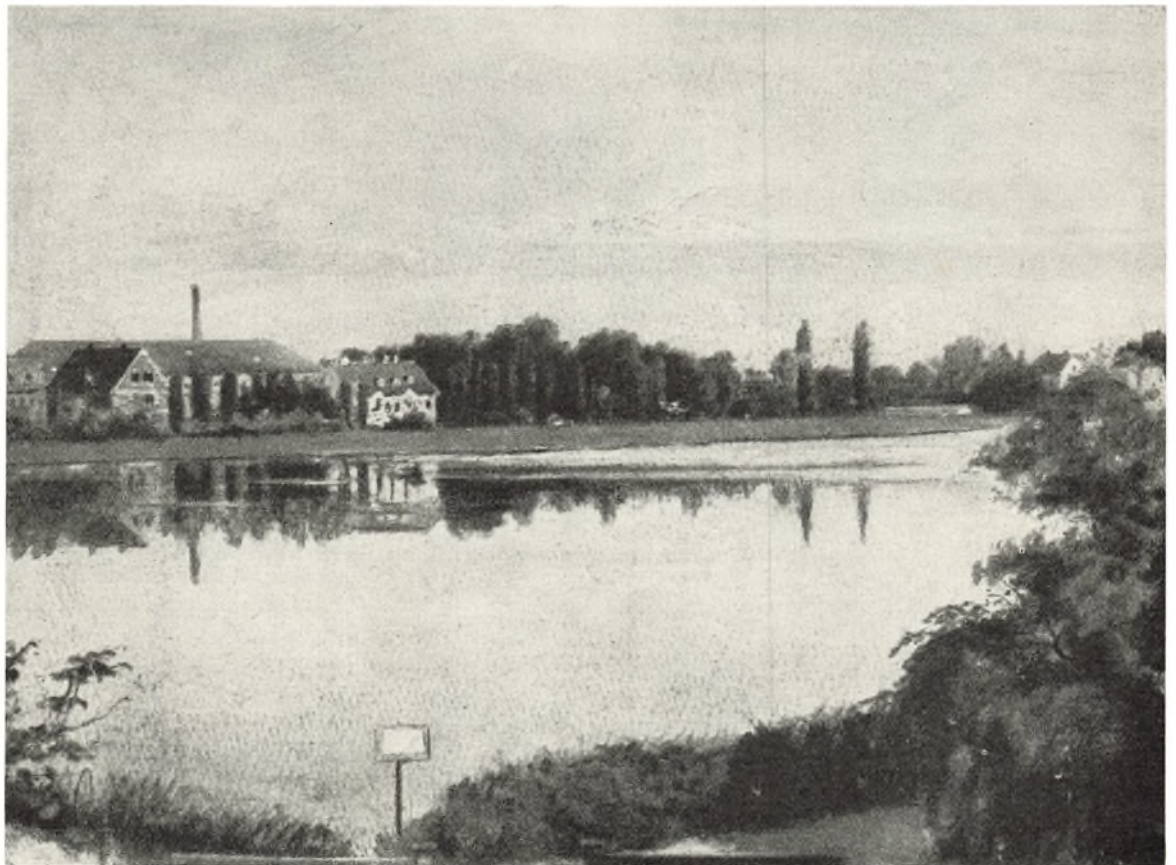

Herover: Udsigt over Sankt Jørgens Sø mod Frederiksberg med Vodroffsmølle til højre og i Baggrunden Frederiksberg Slot. (Maleri 1788 af Erik Pauelsen, Kunstmuseet. Efter Før og Nu), et af de første Billeder, som viser, hvorledes Frederiksberg Slot i ældre Tid laa, „formedelst sin høje Situation meget langt borte kan ses“, som

Thurah siger. Sammenlign i denne Forbindelse ogsaa J. C. Dahls Billede, som er gengivet i Bind 5, Side 17 og tillige det paa Side 111 i dette Bind viste Billede fra Ladegaardsaaen. Endelig supplerer det i Bind 4, Side 242 viste Billede af Udsigten over Vestervold det af disse Billeder modtagne Indtryk.

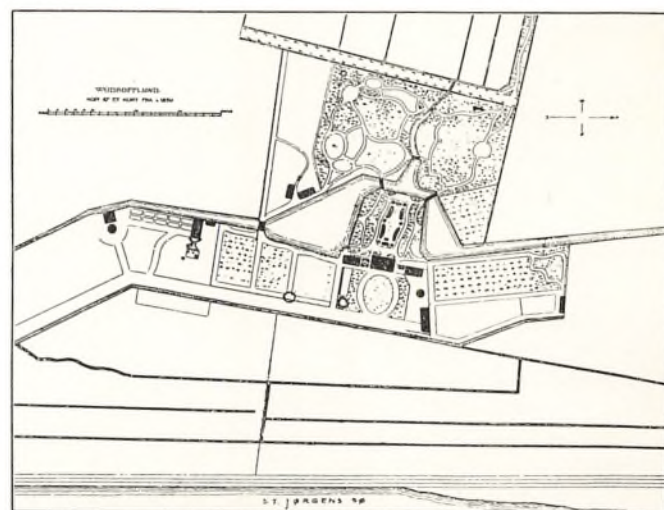
Udsigt over Sankt Jørgens Sø imod Marstrands Bryggeri og Vodroffsgaards Have. (Maleri 1877 af ukendt, Bymuseet).

Efter Branden 1865 forsvandt Vejrmøllens karakteristiske Silhuet og fandt kun en kummerlig Erstatning i den høje Fabrikskorsten. Bryggeriet blev efterhaanden et ganske anseligt Komplex, selvom Dele af det oprindelige og af senere erhvervet Areal blev bortsolgt til Byggegrunde. Sammenlign iøvrigt med Billedet paa næstfølgende Side.

Udsigt over Sankt Jørgens Sø imod Byen, bag hvis Volde ses Petri og Frue Kirker. Broen i Forgrunden fører formentlig over Rosenaen. (Maleri ca. 1850-60 af Johan Stroe, Bymuseet).

Herover: Plan over Vodroffsgaard med Omgivelser ca. 1850. (Efter Architekten 9. Bind). Til venstre, øverst: Vodroffsgaard set fra Vest; nederst: Vodroffsgaard med „Søen“ i Forgrunden. (Begge Tegninger 1853-55 af P. Kraft, Frederiksberg Raadhus). Planen giver en Forestilling om hele Anlægget i dets ældre Form med den kunstfærdigt anlagte Have ved „Søen“ eller rettere Møledammen, der dog paa det Tidspunkt havde ophørt at spille en Rolle som saadan. Man ser paa det øverste Billede en af de adskillige Broer, der førte over Damme og Vandløb. To Marmorfigurer, allegoriske Kvindefigurer, der indgik i Havens Udsmykning, staar nu ved Indkørslen til Frilandsmuseet i Lyngby.

Udsigt over Sankt Jørgens Sø imod Vodroffs Mølle og Vodroffs-gaard (Maleri ca. 1850 af ukendt, Bymuseet).

Som allerede nævnt foran skylder Vodroffsgaard sin Oprindelse til Regimentskvartermester Georg Julius Vodroff, som i 1699 fik overdraget Christian IV's gamle Fæstningsvold langs Sankt Jørgens Sø til Anlæg af en større Fabriksvirksomhed.

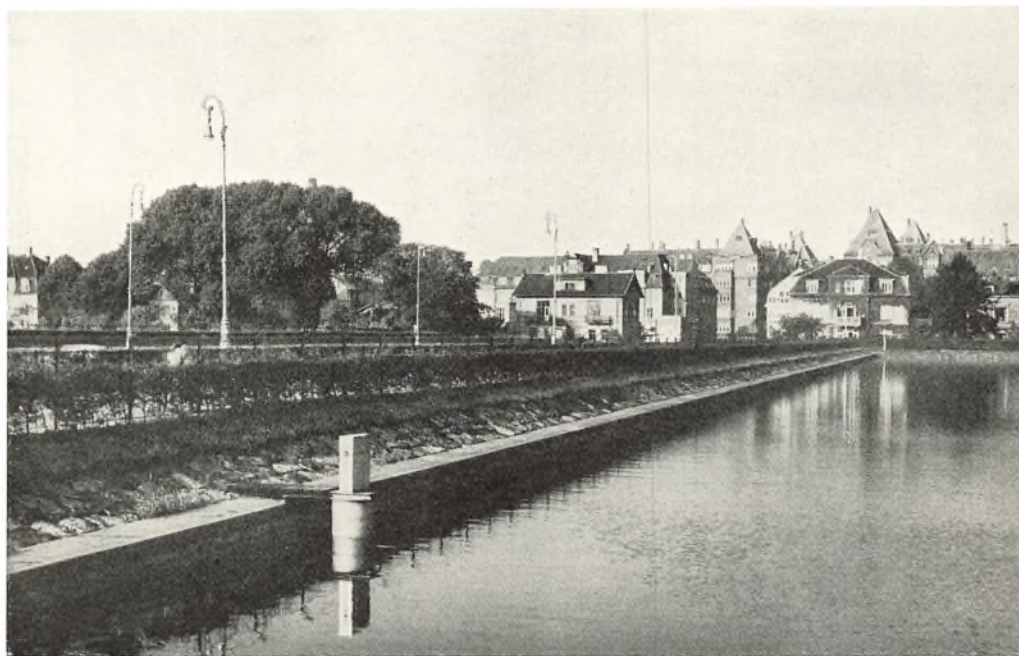
Vodroff fik siden yderligere Privilegium paa at maatte anlægge en Grynmølle, en Snustobaksfabrik samt en Slibe- og Poleremølle, men hans Foretagsomhed bragte ham kun ringe Held, og den sidste kgl. Bevilling, han fik i 1714, lød paa at han maatte sætte Bækkener for alle Kirkedøre i Danmark-Norge for paa den Maade at skaffe sig Almisser til Ophjælpning af Fabrikkerne.

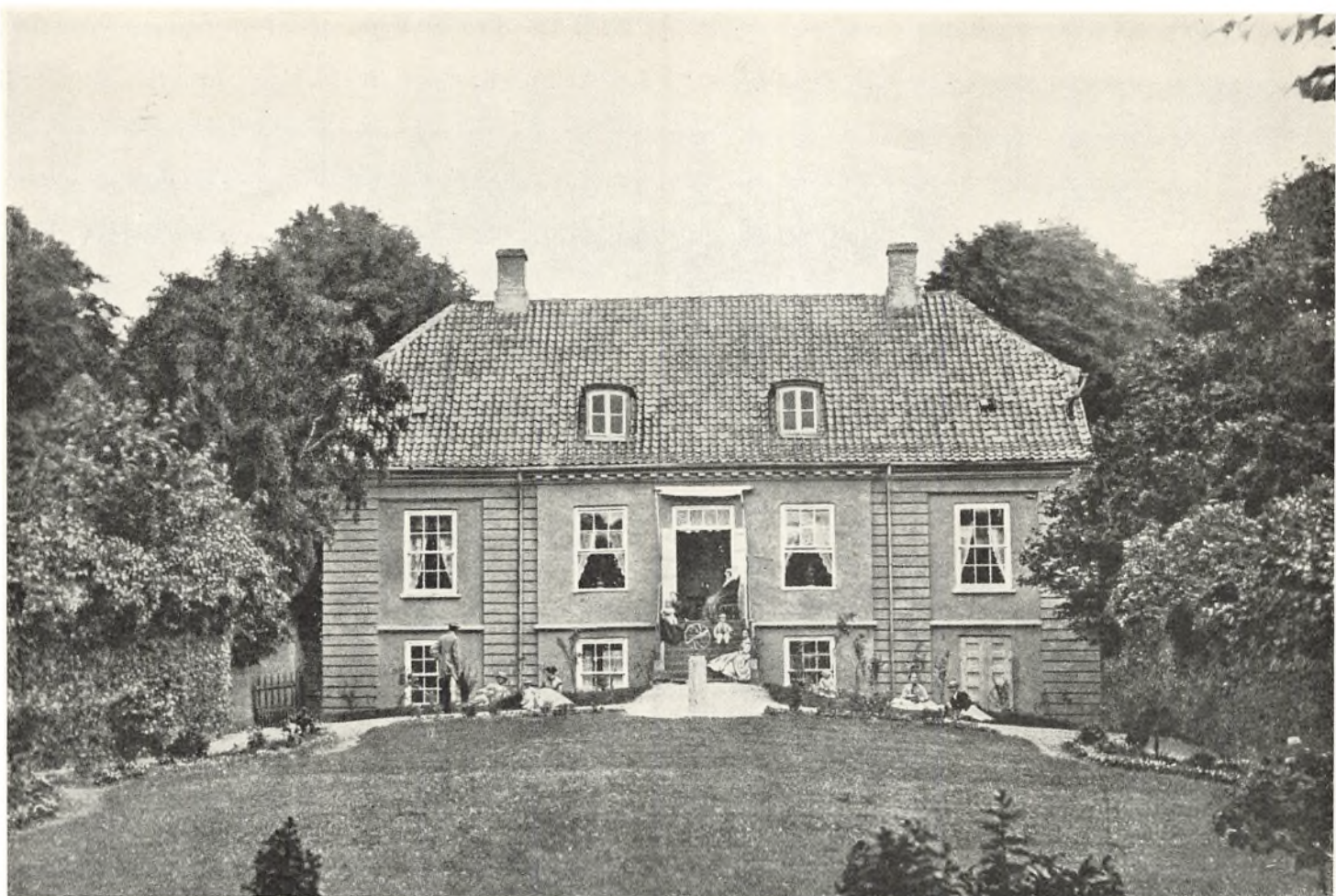
Fra 1732 blev den nævnte Sejldugsfabrik etableret paa Vodroffs-gaard. Dens første Privilegium var udstedt til Johan Plump fra Wandsbeck, efter hvis Død hans Søn drev den til 1747, da den blev overtaget af et Konsortium, blandt hvis Medlemmer var Agent Bjørn og Etatsraad v. Hemert.

Den sidste blev Eneejer 1784, men kunde heller ikke klare hverken denne Bedrift eller sine andre, og Vodroffsgaard blev 1794 købt af Hartvig Frisch, der anlagde en Le- og Knivfabrik, men allerede 1803 afhændede til Grosserer C. L. Zinn, efter hvis Død det var, at Mølleriet blev frasolgt. Zinns Enke og siden Datteren Sofie Zinn — kendt som Forfatterinde til „Grandmamas Bekendelser“ og gift Thalbitzer — beboede Vodroffslund til omkring 1870.

Udsigt over Sankt Jørgens Sø mod Dæmningen til Danasvej. (Fot. ca. 1935).

Efter Opførelsen af det nye Vandværk i 1850erne var det af „Søerne“ alene Sankt Jørgens, der indgik som Led i Hovedstadens Vandforsyning. Foruden Dosseringerne rundt omkring Søen, af hvilke den paa Frederiksberg-Siden som sagt bærer Navnet: Svineryggen, blev der ogsaa lagt en Dæmning med en Gangsti, tværs over, men den er i 1934 blevet erstattet med en Gade, lagt lidt mere i Nord, en ny Forbindelse mellem København og Frederiksberg.

Herover: Vodroffsgaards Hovedbygning set fra Øst, fra Haven, faa Aar før Ejendommen blev Restauration. (Fot. 1865, Bymuseet).

Danas Plads 1950. Omtrent samme Motiv som ovenover. (Fot. København Før og Nu ved Jens Sølvsten).

Vodroffsgaard, som ældre Københavnerne endnu vil kunne erindre den, blev opført umiddelbart efter at Etatsraad v. Hermert havde overtaget Virksomheden, en teglhængt, grundmuret Hovedbygning i klassicistisk Stil, én Etage høj over Kælderen. Det siges derimod at være Hartvig Frisch, som lod den idylliske Have anlægge. Vodroffsgaard blev brækket ned 1906 og paa Grunden opstod nuværende Danas Plads med den omgivende Bebyggelse.

Vodroffslund set fra Haven. (Fot. 1888, Efter Før og Nu). Samme Motiv som overfor. Vodroffsgaard blev omdannet til Traktørsted i 1868 og fik faa Aar senere sit sidste Navn Vodroffslund, under hvilket det i de kommende Aar blev et kendt Udflygtssted for Københavnerne.

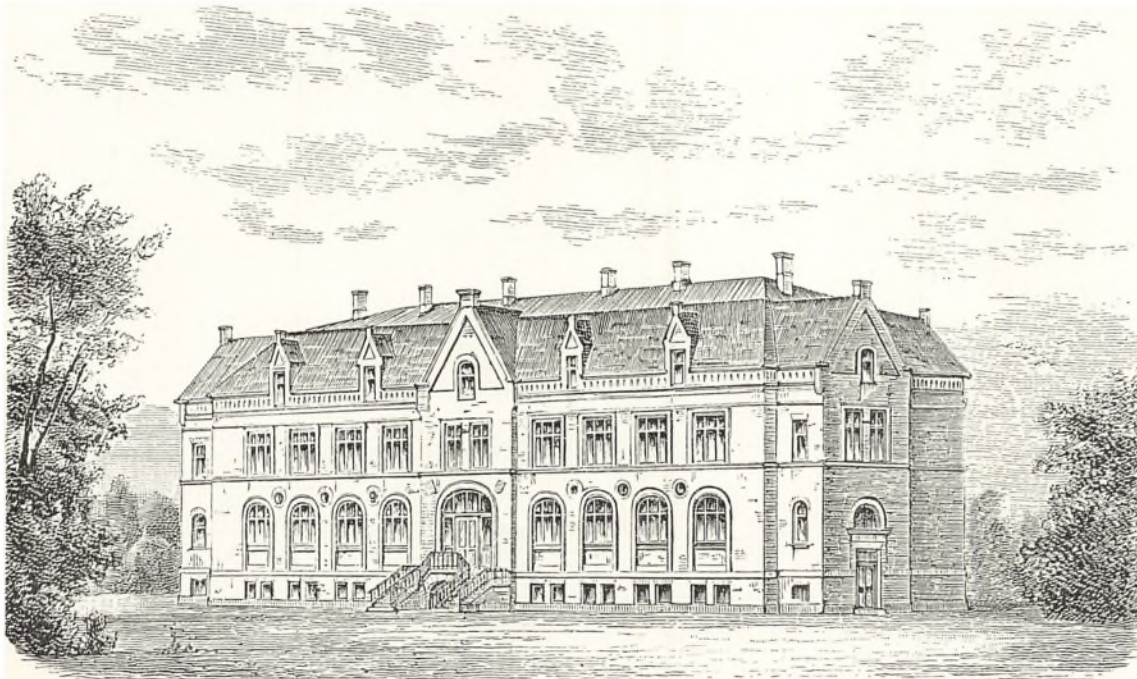
Det store Ejendoms-kompleks Vodroffsvej 26, „Hassings Gaard“, set fra Syd. Ejendommen, der ligger mellem Norsvej (til højre) og Danasvej, indehaves siden 1947 af Alfred G. Hassings Forlag, som flyttede hertil fra Raadhuspladsen. Se om Husets Historie Side 104 og 105. (Fot. 1948, København Før og Nu ved Elswing). Hele Bebyggelsen mellem Vodroffsvej og Svineryggen ligger paa opfyldt Terræn, nemlig paa det Areal, der blev indvundet, da Sankt Jørgens Sø som de andre blev reguleret i 1725-27, og som dengang blev lagt under Vodroffsgaard.

Vodroffslund set fra Vodroffsvej. (Fot. 1905. Efter Før og Nu). Som Planen foran Side 100 viser, laa Størstedelen af Vodroffsgaards gamle Have Øst for Hovedbygningen, og kun en mindre Del imod Vest, mod Vodroffsvej. Forholdene var tildels ændret i den Periode, da Vodroffslund bestod, men da dette Etablissement i 1906 stod for Fald, følte det som noget af en Trøst, at man ved det planlagte Byggeri tilsigtede at bevare i hvert Fald nogle af de store hundreedaarige Træer, ligesom den ny Bebyggelse skulde opføres omkring en aaben Plads med mindre Haveanlæg. Som de paa denne og næste, samt paa de to foregaaende Sider

gengivne Billeder viser, var det kun lidet af den gamle Haveidyl, der blev i Behold, rent bortset fra, at den stilfulde Hovedbygning maatte forsvinde. Men det maa lades Arkitekt Ulrik Plesner, at det var et meget egenartet Boligkompleks, han skabte med sine store røde Murstenshuse med deres Utaal af Kviste, Karnapper og Altaner, præget af Renæssancens Stilformer, om man kan sige det, den en Overgang saa yndede Herregaardsstil sat op i Kæmpeformat. Det er kun Bebyggelsen omkring selve Danas Plads, som skyldes Plesner, der endda kun har staaet for Facaderne, mens Indretningen skyldes Arkitekt Aage Langeland-Mathiesen.

Børnehjemmet paa Vodroffsvej, nu Nr. 26, „Hassings Gaard“. Sammenlign Billedet paa modsatte Side. (Træsnit i Ill. Tidende 1884-85).

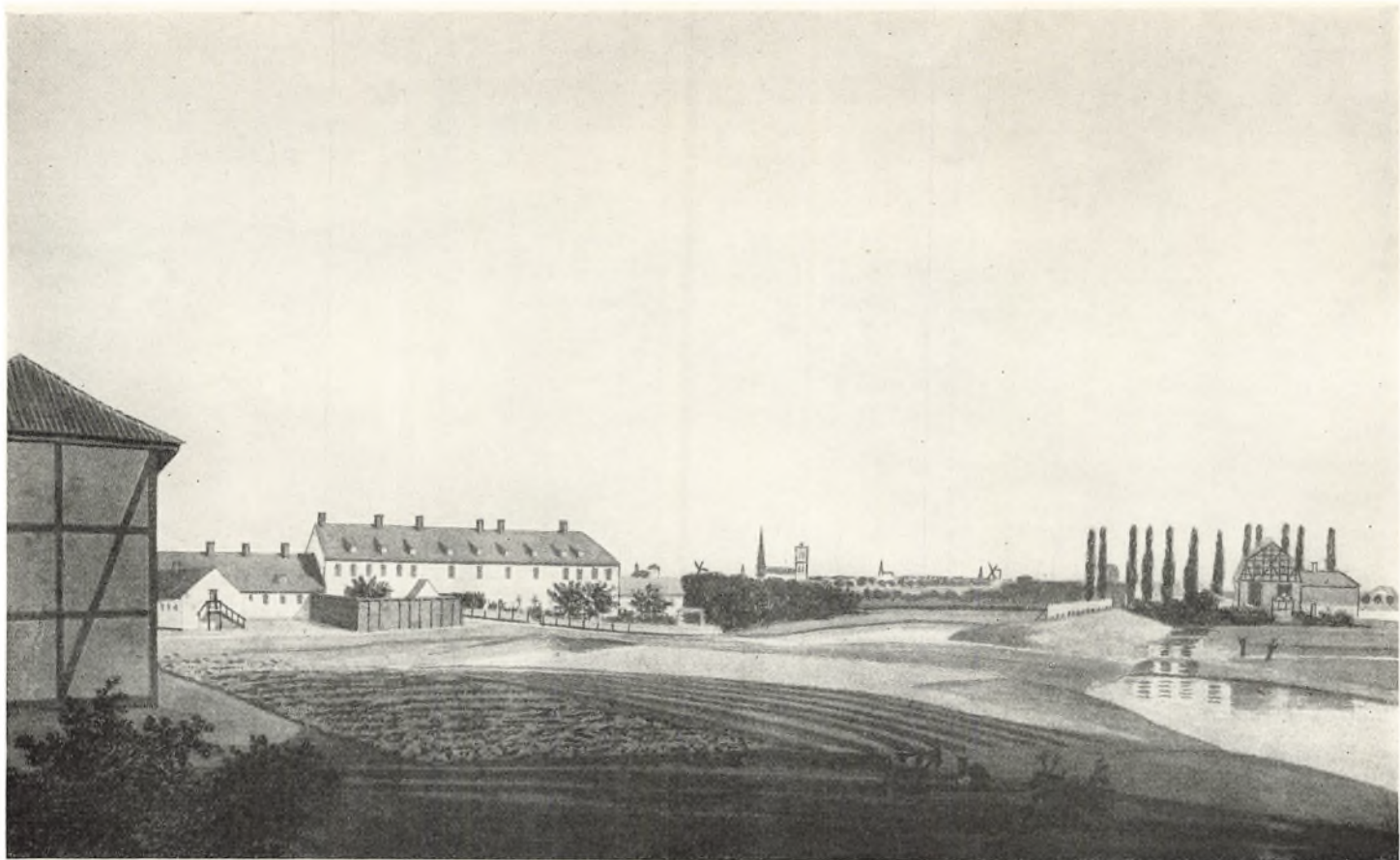
Det var en Dame, den kendte Filantrop, Frk. Josefine Schneider, der, efter for sine egne Midler i en Aarrække at have opretholdt et mindre Børnehjem, i 1874 fik stiftet „Børnehjemmet paa Vodroffsvej“, der i 1885 flyttede ind i sit eget nybyggede Hus.

Herover: Parti fra Danas Plads set imod Vest. (Fot. 1949, København Før og Nu).
 Til højre: „Hassings Gaard“, Vodroffsvej 26. Sammenlign Billedet paa modstaaende Side. (Fot. 1950, København Før og Nu ved Jens Sølvsten).

Frk. Schneiders Børnehjem havde til Huse paa Vodroffsvej indtil 1907, da Bygningen blev solgt og siden har været anvendt som Forretningsejendom. Den stod netop omtrent færdig efter en Ombygning, hvorunder de to Sidefløje blev opført, da den i 1920 blev hærget af en Brand og maatte genopbygges, saa den fik omtrent sit nuværende Udseende. Hovedtrappen mod Vodroffsvej er dog en Tilføjelse, udført 1947, efter at Aktieselskabet Alfred G. Hassings Forlag havde overtaget Ejendommen, der nu bærer Navnet „Hassings Gaard“. Hassings Forlag havde indtil da haft Lokaler i „Politikens Hus“. Efter Stifteren Alfred G. Hassings Død 1939 er det videreført af Ejnar Andersen, under hvis Ledelse det er vokset til et betydeligt Foretagende, der blandt mange store Værker ogsaa har udsendt „København Før og Nu“.

Udsigt mod Ladegaarden til venstre - og Mosendal - til højre. (Akvarel 1840 af H. G. F. Holm, Bymuseet).

Siden 1924 ligger Ladegaardens tidligere Terræn under Hovedstadens Grund, men skønt den jo i Størstedelen af sin Tilværelse var knyttet til København, maa det dog ikke glemmes, at det var dens Oprettelse, som gav Anledning til Dannelsen af Frederiksberg-Omraadet, der i sin Helhed var bestemt som dens Tilliggende. Herom

er fortalt foran Side 7. Efter at Bygningerne var ødelagt under Svenskerne's Belejring, fik den kendte Rentemester Christoffer Gabel i 1661 Skøde paa Grunden, som „Vor Ladegaard forhen paastod“. Overdragelsen bekræftedes i 1673 og atter 1680 for Sønnen, Oberstløjtnant Valdemar Christoffer Gabel til Bavelse, men Handelen gik siden tilbage, og Ladegaarden var bortforpagtet, indtil den 1710 blev Kvæsthus og Militærhospital.

Landstedet „Mosendal“ (Maleri ca. 1850 af Frk. Rothe, Bymuseet) laa umiddelbart op til Ladegaarden, mellem Graven omkring denne og Vodroffsgaards Jorder. Ejendommen skal tidligere have heddet Rosendal, og Bygningerne er vel identiske med dem, som man under den store Pest 1711 lejede af Kvartermester Vodroff for at benytte som Lazaretter. Ogsaa selve Ladegaarden var en Overgang anvendt til samme Brug. Mosendals Ejer omkring Midten af det 19. Aarhundrede var Raadmand, Inspektør paa Ladegaarden, F. C. Bülow.

Parti af Aaboulevard-
den med Ladegaar-
den set fra Nordvest.
(Fot. ca. 1910, By-
museet).

Skønt Ladegaarden
efter Ødelæggelsen
under Svenskerne
Belejring 1658-60 al-
drig blev et saa im-
ponerende flere Eta-
gers Bygningsværk,
som før Belejringen --
Se foran Side 9 -- var
den dog til sin sidste
Tid af en vis Anse-
else, og endnu i dette
Aarhundrede kan
man se den omtalt
for sit herregaards-
agtige Præg, hvilket
selvfølgelig var end-
nu mere udtalt, saa-
længe den laa omgi-
vet af Volde og Grave.

Af Ladegaarden og de Bygninger, som har afløst den, er der tid-
ligere bragt Billeder. Se Bind 5, Side 15-16.

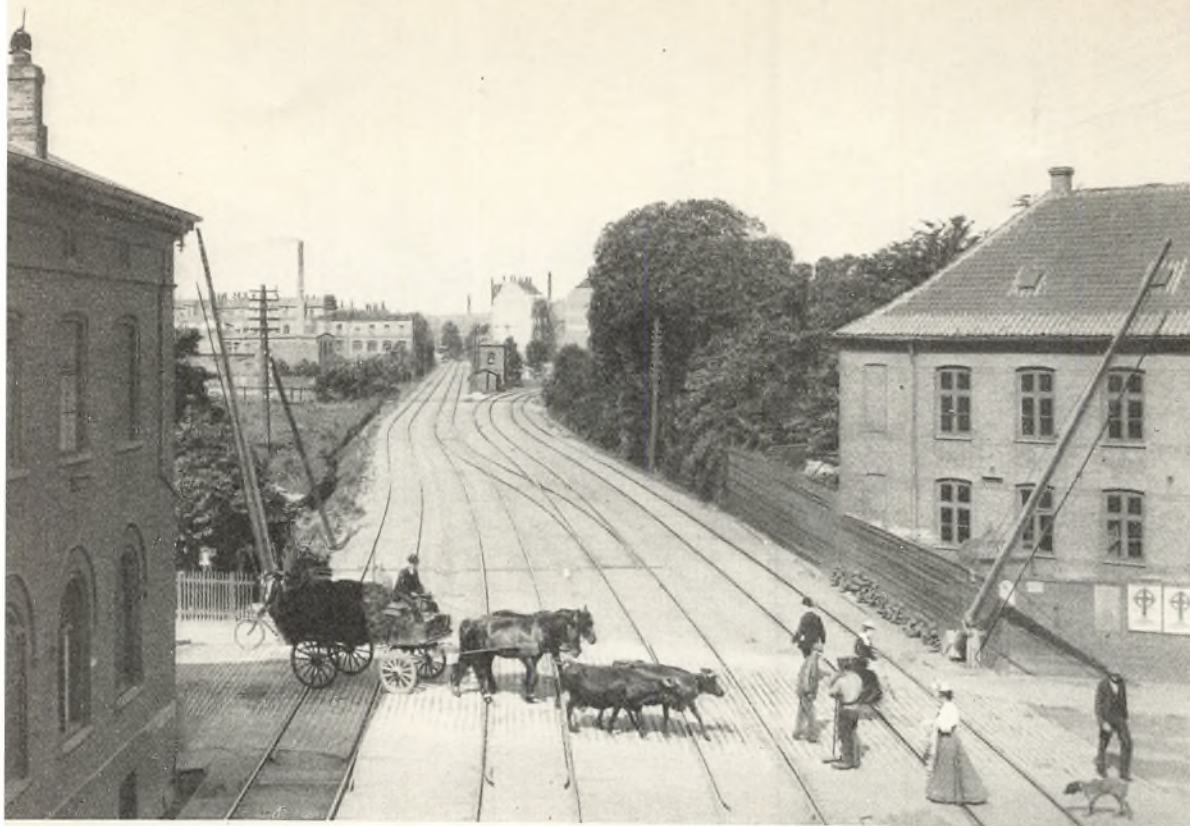
Efter Pesten 1711 blev Ladegaarden atter anvendt som Krigsho-
spital, indtil den 1768 blev købt af Københavns Fattigvæsen, og
„Sankt Hans Hospital og Claudi Rossets Stiftelse“, som før havde
haft til Huse i det saakaldte Pesthus ved Kalvebodstrand, blev
flyttet hertil. Siden blev Komplekset indrettet som Tvangsarbejds-
anstalt for de arbejdsføre Fattiglemmer, en urolig Forsamling, der

flere Gange ligefrem gjorde Oprør, i 1839 med det Resultat, at Ho-
vedbygningen brændte. En Fattiggaard blev 1859 opført ved Siden
af det gamle Kompleks, særlig for faste Almisselemmer og Husvilde.
Allerede mod Slutningen af 40erne var Lemmernes Antal 6-700,
langt flere, end Bygningen var beregnet for, og trods Udvidelsen
bedredes Forholdene ikke, men var en i enhver Henseende ufor-
svarlig Sammenhobning af Samfundets mest ulykkelige Individuer.
Endelig 1908 blev det hele Anlæg afløst af Sundholm paa Amager.

Et Gaardinteriør
fra Ladegaarden
med „Salatfadet“
(Fot. ca. 1910, By-
museet).

Som Tvangsar-
bejdsanstalt -- fra
1853 -- især for
Vagabonder og
straffede Personer
var Ladegaarden
naturligvis i sta-
dig Kontakt med
Politimyndighe-
derne, og Salat-
fadets Ankomst i
denskumle Gaard
var en dagligdags
Foreteelse.

Jernbaneoverskæringen paa Vodroffsvej set imod Frederiksberg. (Fot. 1908, Bymuseet).

Mens Hovedgadenettet paa Frederiksberg i meget blev afhængigt af de forud eksisterende Landeveje, har en af Kommunens nuværende Hovedfærdsselsaarer en anden Oprindelse. Forlængelsen af Rosenørns Allé blev nemlig 1923 anlagt, hvor før Jernbanen var ført ud fra Københavns anden Hovedbanegaard, i den Periode 1864-69, da Frederiksberg var den første Station paa Roskildebanen.

Øverst: Udsigt mod Rosenørns Allé – til venstre – og Aaboulevard; nederst: Rosenørns Allé set fra Gyldenløvesgade. (Begge Fot. 1949, København Før og Nu). Billederne supplerer hinanden og viser tillige Prospektet herover i dets nuværende Udseende.

Det moderne Komplex, der nu ligger mellem Rosenørns Allé og Aaboulevard, og som blev opført 1932-33 med Kay Fisker som Arkitekt, er opført paa den gamle Ladegaards Areal, fra 1924, altsaa indlemmet i Københavns Kommune. Forøvrigt havde Ladegaarden paa den Vis indtaget en Særstilling, idet den, hvad nogle Uroligheder i Aaret 1843 havde givet Stødet til, fra 1844 blev underlagt Københavns Jurisdiktion i politiretlig Henseende, mens den hvad Kommunal- og Skifteforvaltning angik stadig hørte under Frederiksberg.

Ladegaarden var trods Anvendelsen et ret anseligt Bygningsværk, ikke fri for at minde lidt om en gammel Herregaard, skønt den tyske Rejsende jo greb fejl, da han undredes over at finde ein so schönes Landgut umiddelbart ved Hovedstaden. Det var fra Toget, han havde iagttaget Komplexet, der ud mod Banelinjen viste sig fra sin smukkeste Side med Haven og Svanedam. Reversen af Medaljen var knap saa behagelig at skue, hvad det nederst paa forrige Side bragte Billeder giver en Forestilling om. Ladegaarden var jo realiter en Slags Fængsel, og selv Fangerne paa Udgangstur var et alt andet end opløftende Syn, Lemmerne med deres Koste paa Vej til Gadefejning.

H. C. Ørstedsvvej set mod Nord, med de tidligere Jernbaneoverskæringer paa hver Side af Rosenørns Allé. (Fot. ca. 1895, Elfelt). Sammenlign Billedet nederst paa Siden og bemærk paa dette de to Jernbanelinjer, Ladegaarden til venstre og det i det hele aabne og ubebyggede Terræn mellem Ørstedsvvej og Vodroffsvej. Ogsaa Fortiden kendte det hyppige – og opbyggelige Syn af opgravede Gader, og der kunde opstaa Trafikkaos, selv i Tider, da man med Taalmodighed maatte finde sig i at vente foran de nedhejste Bomme, naar Tog skulde passere. Og der passerede mange Tog over Vodroffsvej, alle som dengang kørte ud fra Hovedbanegaarden enten de skulde mod Roskilde eller nordpaa. Til Fodgængerne tog man imidlertid det Hensyn, at man allerede i 1865 byggede Trappeovergange paa begge Sider af Sankt Jørgens Sø, altsaa ogsaa en, som førte over til Svineryggen, som man jo uvist hvorlænge og uvist af hvilken Grund kalder Dosseringen paa Søens Frederiksbergside. Men disse Overgange med deres aabne Trin kaldte Datidens Moralister i Gevær, saaledes skrev Erik Bøgh, at Opgangen var „indrettet saaledes, at ingen anstændig Dame kan gaa op ad den, i det mindste ikke, naar der er andre tilstede“.

Københavns Pakkeseffabrik paa H. C. Ørstedsvvej. (Efter Malmgreen: Danmarks industrielle Etablissementer 1887). Det var Raadmand Bülow, som lod Ørstedsvvej anlægge, oprindelig tænkt som en Hovedfærdselsaare løbende fra Nørrebro over Frederiksberg til Vesterbro, hvad den imidlertid ikke blev de første Aar, da den ikke var let af føre igennem til Gammel Kongevej. Mens Størstedelen af de Arealer, Bülow udstykkede, blev belagt med Villaservitutter, var dette ikke Tilfældet med Terrænet Øst for H. C. Ørstedsvvej, og her opstod flere Fabrikker.

Broen over Ladegaardsaaen mellem Falkoneralleen og Jagtvejen, set fra nuværende Aagade mod Nørrebro. (Maleri 1845 af Thorald Brendstrup, Bymuseet). Broen blev bygget i 1750, samtidig med at Falkoneralleen blev omlagt.

Aagade set imod Frederiksberg og Falkoneralleen. Samme Motiv som ovenfor. (Fot. 1949, København Før og Nu).

For blot faa Aar siden løb Ladegaardsaaen fremdeles i sin aabne Rende fra Aaboulevarden ved Bülowvej til Falkoneralleen, men 1942 reguleredes Aagade til sin nuværende Bredde, Aaen blev overdækket, og dette Stykke Idyl gik fløjten som saa mange andre langs Ladegaardsaaen. Det er „De døvstummes Kirke“ ved Falkonergaardsvej, man ser paa Billedet. Den blev opført 1904 med Emil Jørgensen som Arkitekt. Paa det øverste Billede lægger man navnlig Mærke til den frie Udsigt over det nu saa tæt bebyggede Nørrebro og Brønshøj.

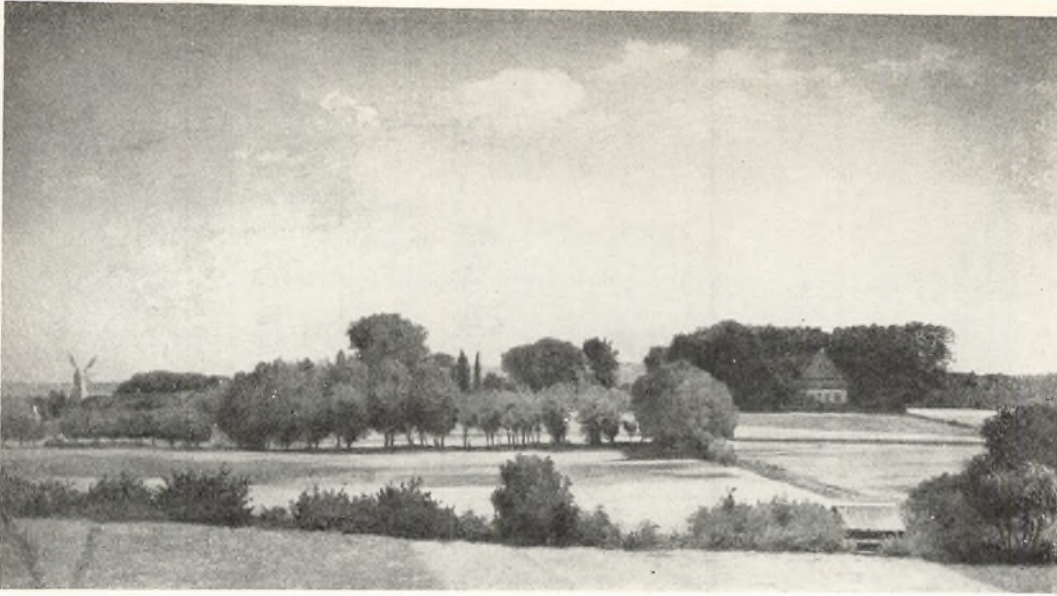
Udsigt over Ladegaardsaaen og Ladegaardsvejen imod Frederiksberg (Tegning ca. 1825, Det kgl. Bibliotek. Efter Før og Nu). Af Aaen, som indtil Overdækningen var det synlige Skel mellem København og Frederiksberg, er der i Bind 5 bragt adskillige Billeder, men næppe noget, der som dette fortæller om Fortidens aabne og ubebyggede Frederiksberg, hvor man saa godt som alle Steder

havde Slottet paa dets Bakketop for Øje. Ladegaardsvejen løb paa Frederiksbergssiden af Aaen, mens Gaden, der fra Midten af det 19. Aarhundrede stykkevis voksede frem paa den modsatte Aabred, blev kaldt Aagade. Dette Navn er jo overtaget af Gaden længere ude, mens begge de nævnte Gader iøvrigt er gaet op i Boulevarden. Sammenlign Bind 5, Side 15 ff.

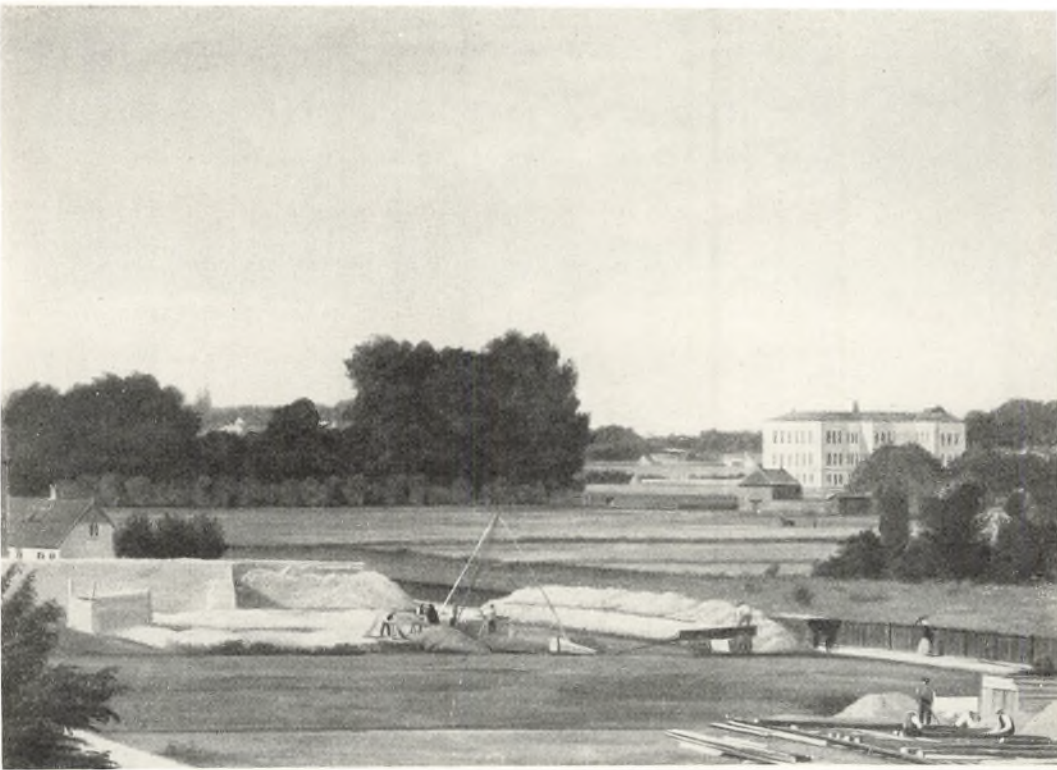
Ladegaardsvejen set fra den modsatte Aabred. (Fot. 1880, Bymuseet).

Idyllen ved Ladegaardsaaen blev bevaret, ogsaa efter at den nyere Udvikling var begyndt og moderne Befordringsmidler taget i Brug. „Forstædernes Sporvejselskab“ fik Koncession i 1872, og dets Vogne kørte fra Trianglen ad Blegdamsvejen, Blaa-gaardsgade, Ladegaardsvej, H. C. Ørstedsvvej, Niels Ebbesens Vej, Vodroffsvej, Gl. Kongevej og Vesterbros Passage til Halmtorvet (Raadhuspladsen). Et Levn af denne Linje var altsaa den berømmelige Linje 8's gamle Rute.

Øverst: Udsigt mod Rolighed. (Maleri 1855 af Asmus Kaufmann Bymuseet). I Midten: Udsigt mod Markerne ved Rolighed. (Maleri ca. 1860 af Marie Bolting, Bymuseet). Nederst: Parti mellem Ladegaarden og Gammel Kongevej. (Maleri ca. 1850 af A. Chr. Lunde, Bymuseet).

Det aabne, fuldkommen landlige Frederiksberg, som bestod indtil Midten af forrige Aarhundrede, eksisterer nu kun i gamle Beskrivelser og paa de idylliske Billeder fra Tiden, da Mark laa ved Mark over det hele Omraade og Landstederne endda temmelig spredt.

Et af de ældste var Rolighed, hvis Hovedbygning ved Vejen, som bærer dets Navn, stadig er bevaret som Direktørbolig for Landbohøjskolen. Det hed først Mariendal, men blev allerede i Aaret 1763 kaldt ved sit nuværende Navn, og havde engang et Tilliggende paa halvhundrede Tønder Land, hvoraf tre ned mod Ladegaardsaaen var beplantet med Skov. Udstykningen begyndte, da Ejeren af baade „Rolighed“, „Godthaab“, „Mariendal“ og „Vilhelminelyst“, Grosserer P. R. W. Mariboe var gaaet konkurs og F. W. Henriques 1821 havde overtaget Ejendommen.

Ejendommens Skæbne var beseglet, da den i 1855 blev købt af Staten til Anlæg af Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskole. Paa en frasolgt Parcel blev Københavns Sygehus ved Rolighedsvej bygget 1859. Bygningen ses paa Midterbilledet, og Byggepladsen i Forgrunden kan vel være Landbohøjskolens. Det nederste Billede viser Terrænet, hvor Raadmand Bülow siden anlagde det store Villakvarter.

Herover: Landbohøjskolen ved Bülowsvej. (Akvarel ca. 1860 af H. G. F. Holm, Bymuseet). Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskole blev opført 1856-58 - som nævnt paa Roligheds Jorder - efter Tegning af M. G. B. Bindsbøll, men er siden udvidet, navnlig i 1892, 1895 og 1918-26. 1918 havde Højskolen erhvervet Københavns Sygehjem ved Rolighedsvej, som nu blev indrettet til Undervisning, mens

Roligheds gamle Hovedbygning blev Direktørbolig. Paa Billedet herover ser man i Forgrunden til venstre Kastanievej, der løber hen til Bülowsvej, og ved denne Landbohøjskolens Hovedbygning i dens oprindelige Skikkelse, mens Billedet herunder viser dette Bygværk med den i 1892-95 efter Tegning af E. Gnudtzmans opførte Facadefløj mod Bülowsvej. (Fot. 1949, København Før og Nu).

Hjørnet af Falkoneralleen – til venstre – og Gammel Kongevej – til højre – med Oehlenschlägers Statue i Forgrunden. (Fot. 1949, København Før og Nu).

Det var paa det afbildede Hjørne, at Smedens og Hjulmandens lave Huse laa for ikke meget mere end 100 Aar tilbage i Tiden. Oehlenschlägers Statue, der naturligt fandt sin Plads paa hans kære Frederiksberg, er udført af Julius Schultz og blev opstillet i 1898.

Allégade-Krydset set imod Gammel Kongevej. (Fot. ca. 1890, Bymuseet). Man bemærke det Hul i Husrækken, hvor siden Missionshotellet „Frydenlund“ blev opført. Det var tidligere installeret

i en ældre Bygning inde paa Grunden. Sammenlign øverste Billede. Sporvognen, der passerer, er en af „Falkoneralleens Sporvejs-selskab“s, der kørte fra Frederiksberg Runddel til Halmtorvet.

Nordre Hjørne af Godthaabsvej – til venstre – og Falkoneralleen (Fot. 1946, København Før og Nu ved F. R. Nilsson).

De lave Huse paa det nederste Billede er den usle Fattigbebyggelse – tildels med Lervægge – som blev opført i 1850erne (Sammenlign foran Side 46), men som inden Aarhundredets Udløb blev afløst af en mere tidsvarende, som Billedet her viser.

Nordre Hjørne af Godthaabsvej, til venstre, og Falkoneralleen. (Fot. 1895, Bymuseet. Efter Før og Nu). Samme Motiv som øverst paa Siden.

Herover: Luftbilleder af omtrent det samme Omraade ved Falkonerallé og Rolighedsvej. (Til venstre: Fot. 1935, Dansk Lufttaxa; til højre: Fot. 1938, Nowico). Herunder: Prospekt af Rubens Fabrikker ved Rolighedsvej. (Træsnit fra 1880erne. Efter Før og Nu). Blevet til i Løbet af det sidste Hundredaar, som den frederiksborgske Bebyggelse i det hele taget er, er Dele af den dog allerede udskiftet. Det gælder som allerede sagt det daarlige Byggeri paa Nordsiden af Godthaabsvej og tillige to saa forskellige Anlæg som Rubens Fabrikker og De Classenske Boliger ved Godthaabsvej (se næste Side).

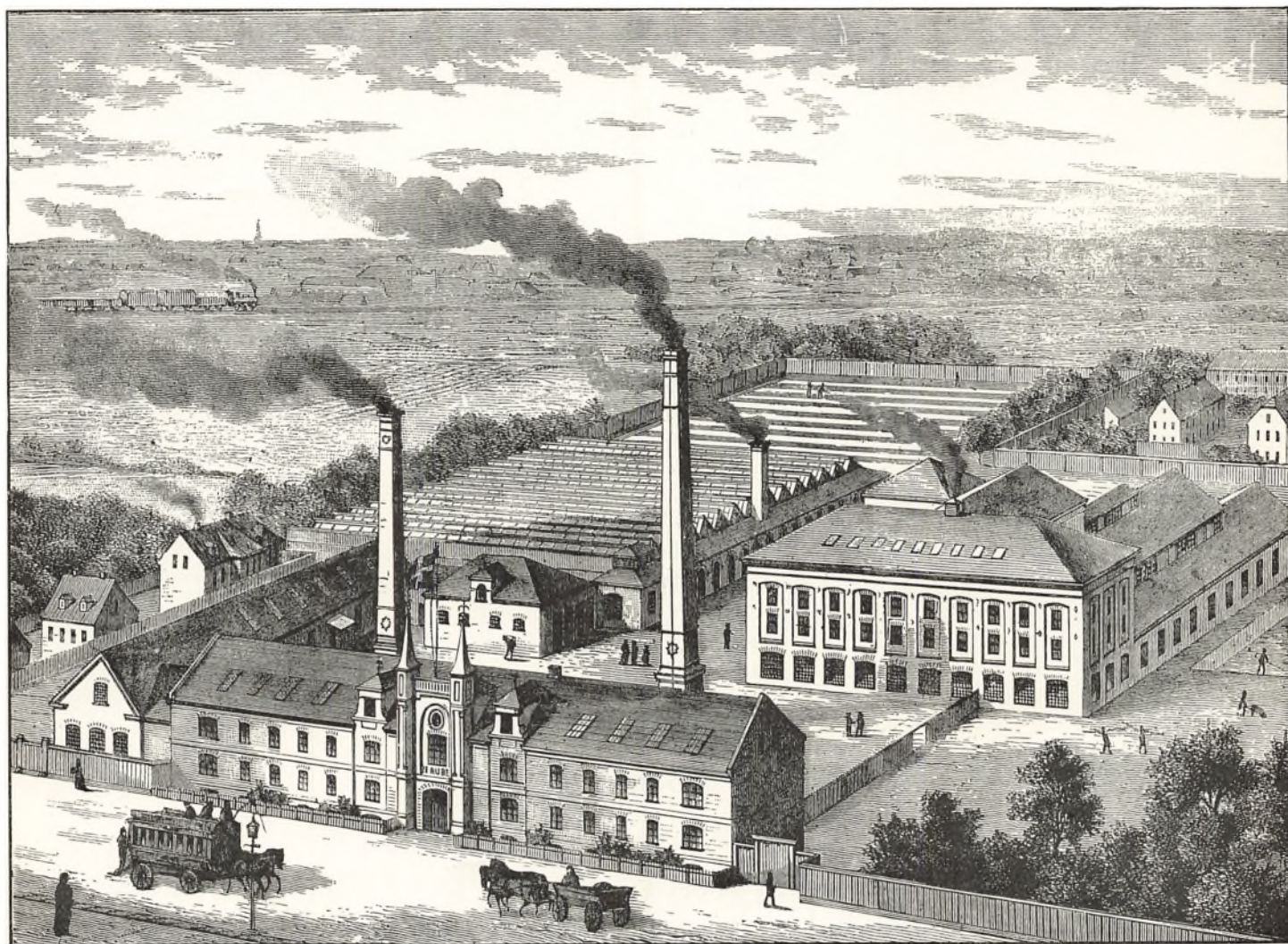
De store Væverier paa Rolighedsvej blev startet 1854 af Grosserer H. Hartvigson, men siden betydelig udvidet af J. H. Ruben, der havde overtaget sin Faders Virksomhed, grundlagt 1780 inde i Byen som Kattuntrykkeri. Billedet herunder er vel først og fremmest lagt an paa at give et nøjagtigt Billede af Fabrikken, men røber tillige, hvor ubebygget det omgivende Terræn var endnu i 1880erne.

Man vil kunne genfinde Fabrikkomplekset paa Flyverbilledet øverst til venstre. Paa det til højre er det afløst af det store Boligkompleks „Hostrups Have“, opført 1935-39 med Dahlerup Bertelsen som Arkitekt.

Mellem Komplekset og den nedlagte Banelinje fra Frederiksberg til Nørrebro – til venstre i Forgrunden – ligger de tre Gader, Dr. Abildgaards Allé, L. I. Brandes Allé og N. J. Fjords Allé, alle bebygget med ensartede Etagehuse.

Gaden, som løber skraat gennem Billedet, er Falkoneralleen, paa hvis anden Side man ser det kompakt bebyggede Kvarter mellem denne Gade, Godthaabsvej og Fasanvej. Sammenlign Billedet nederst paa næste Side.

Ud imod Rolighedsvej ligger Skt. Thomas Kirke, opf. 1896-98 som Korskirke i gotisk Stil med C. Lendorff som Arkitekt. Præsten her holdt en Søndag først i dette Aarhundrede en Dommedagsprædiken, da han mente, at Jorden snart vilde støde sammen med Maanen.

Herover: Moderne Boligbebyggelse ved Godthaabsvejen med enkelte tilbageblevne Bygninger af de Classenske Boliger i Forgrunden. (Fot. 1940, København Før og Nu). „Skyskraberen“, det store

Boligkompleks „Godthaabshave“, der har afløst de lave Arbejderhuse, er opført 1943-46 med Sig. Tanggaard som Arkitekt. Frederiksborg Kommune havde allerede 1909 købt de Classenske Boliger.

Udsigt fra Falkonerallé 36, 3. Sal. (Tegning fra ca. 1880, Privat-eje). – Man ser mod de Classenske Boliger med den 1880 opførte og 1912 nedbrudte Kirke mod det aabne Land op til Bellahøj, og til venstre herfor Brønshøj Kirketaarn. Falkoneralléen 36 er Hjørnehuset ved Høstrups Vej. En Sammenligning med Billederne øverst paa forrige Side vil altsaa vise, hvor tæt bebygget det Terræn, Tegningen viser, er blevet i den forløbne Tid.

Øverst: Kr. Zahrtmanns Plads set fra Mariendalsvej. (Fot. 1949, København Før og Nu). I Midten: Samme Motiv med Udbygningerne til Gaarden „Lille Godthaab“ til højre. (Fot. 1905, Bymuseet). Nederst: Udsigt imod Godthaabsvej ved Grøndalsparken. Pendant til det modstaaende Billede paa næste Side. (Fot. 1950, København Før og Nu, ved Jens Sølvsten).

Ved Aarhundredskiftet var Frederiksberg Bydistrikt i det store og hele fuldt udbygget. Men i Landdistriktet, hinsides Fasanvej, laa endnu de aabne Marker med spredte Gaarde, Gaarde, hvis Navne i mange Tilfælde gik langt tilbage i Tiden, ja, for enkeltes Vedkommende som Store Godthaab helt til Bortsalget fra Staten i 1765.

Havde Udviklingen gennem sidste Halvdel af det 19. Aarhundrede fuldstændig omkalfatret Forholdene i Bydistriktet, saa skulde den nu forløbne Halvdel af vort Aarhundrede virke lige saa revolutionerende i Landdistriktet.

Det var naturligvis paa Beregning, naar Sporvejene i Begyndelsen af dette Aarhundrede blev lagt helt ud i det aabne Land, som det f. Eks. skete i Fuglebakke-Kvarteret. Men den mærkeligt virkende Tilstand, som Midterbilledet viser, varede ikke længe. Villaer skød op som Paddehatte langs de nye Spor og bidrog til at bevare Frederiksbergs aabne Karakter. Det gjorde paa sin Vis ogsaa det nyere Fænomen, Rækkehusene ved Godthaabsvej, skønt ved denne, helt ude imod Grøndalsaaen, har der dog ogsaa rejst sig højere Bebyggelse.

Paa alle Sider trængt af en saadan ligger der stadig nogle skiddengule Bygninger med en Fabrik skorsten ved Godthaabsvejen. De anvendes nu til privat Brug, men var i sin Tid Frederiksbergs første kommunale Vandværk. Det er allerede foran omtalt, hvordan Jernstøber P. Andersen byggede Kommunens første Vandværk, ved „Svanholm“. Han udvidede det siden, blandt andet i 1877 med en Pumpestation ved P. Andersens Vej, og da Kommunen et Par Aar senere opførte sit eget Vandværk ved Godthaabsvej, blev der truffet en Overenskomst mellem de to Parter, der hver for sig overtog Forsyningen af forskellige Distrikter.

Herover: Landstedet Mariendal ved Falkoneralleen. (Akvarel ca. 1850 af H. G. F. Holm, Bymuseet).

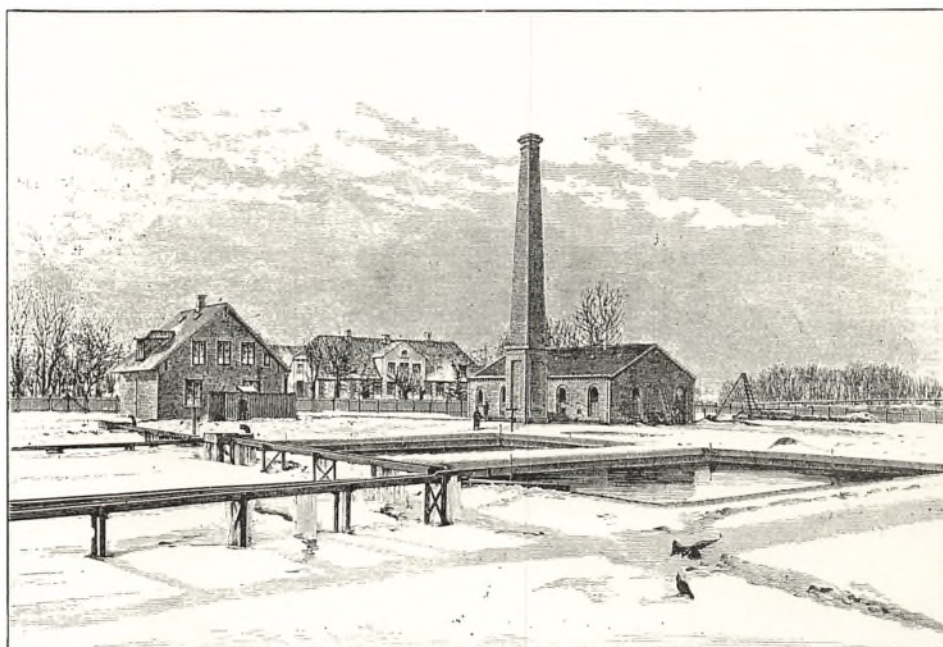
Landstedet har givet Navn til Mariendalsvej, en af Gaderne i det Villakvarter, som Ejeren Kreaturkommissionær og Justitsraad Niels Josephsen lod anlægge paa dets Jorder med Gaderne loyalt opkaldt efter Medlemmer af det græske Kongehus. Gaden med det italiensk klingende Navn Nitivej er derimod opkaldt efter Joseph-

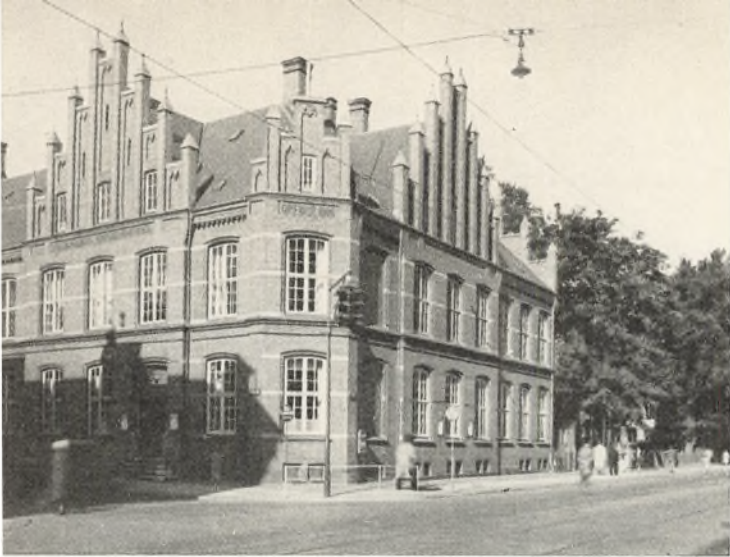
sen selv og hans Kone. Navnet er nemlig dannet af deres Forbogstaver. De har tillige sat sig et Minde i den Kirke, som ligger netop paa Nitivej, Mariendalskirken.

Gadenettet i Fuglebakke-Kvarteret blev afstukket allerede først i dette Aarhundrede og derpaa efterhaanden bebygget. De karakteristiske Rækkehuse ud mod Godthaabsvej stammer saaledes først fra 1928-29 og blev opført med Thorkild Henningsen som Arkitekt.

Frederiksberg kommunale Vandværk ved Godthaabsvej. (Træsnit i Ill. Tidende 1864-65).

Billedets moderne Modstykke ses overfor, hvor der tillige er fortalt om Vandværket. Bygningen, som ses bag dette, er en af de sidst forsvundne gamle Ejendomme paa Frederiksberg, vel egentlig den af dem, hvis Historie gaar allerlængst tilbage i Tiden. Det er Grøndal, i sin Tid det saakaldte Kalthus, der var opnævnt efter Peter Kalthoff, Kongens Rustmester, som havde anlagt en Krudtmølle paa Stedet. Gaarden fik siden sit andet Navn, havde et ret betydeligt Jordtilliggende og blev i det 19. Aarhundrede navnlig kendt ved, at Politikeren Balthazar Christensen ejede og beboede den i en længere Aarrække.

Frederiksberg Raadhus paa Hjørnet af Howitzvej – til venstre – og Falkonerallé blev opført 1885-86. (Fot. 1949, København Før og Nu), idet Kommunalbestyrelsen efter den i 1858 opnaaede kommunale Selvstændighed først havde holdt Møder i Fattighuset i Allégade og siden i forskellige andre Lokaler. Den paa-begyndte Opførelse af et nyt Raadhus blev standset af Forholdene under Besættelsen, men fortsættes nu atter. Nybygningen vil indtage Terrænet mellem Smallegade, Allégade og Bredegade.

Frederiksberg Brandstation – til venstre – og Indgangen til Frederiksberg Kommunes Hovedbibliotek ved Solbjergvej. (Fot. 1949, København Før og Nu). Adskillige af Frederiksbergs kommunale Institutioner fik deres Sæde nær Raadhuset, saaledes den første Kommuneskole ud mod Falkoneralleen, der nu længe har været anvendt af Kommunaladministrationen, samt saavel det tidligere som det nuværende Domhus – af hvilke det førstnævnte nu rummer Skattekontorerne – Brandstationen og Hovedbiblioteket.

Solbjergvej set fra Falkonerallé med Frederiksberg Jernbanestation til højre og Kommunens Hovedbibliotek midt i Billedets Baggrund. Herunder: Howitzvej set mod Solbjerg Kirke. (Begge Fot. 1949, København Før og Nu). Biblioteket blev opført 1932-33 efter Tegning af Frederiksbergs tekniske Forvaltning, mens Hack Kampmann havde givet Tegning til det nærliggende Domhus, der blev opført 1920-21. Brandstationen er opført 1934-35 og ligesom Biblioteket tegnet af Frederiksbergs tekniske Forvaltning.

Herover: Frederiksberg Jernbanestation set fra Falkoneralleen. Herunder: Howitzvej set mod Vest med Solbjerg Kirke til højre. (Begge Fot. 1949, København Før og Nu). Frederiksberg Station blev bygget 1864 i Forbindelse med Omlægningen af Roskildebanen, der før havde gaaet over Valby. Da dette efter Opførelsen af Københavns nuværende Hovedbanegaard atter blev Tilfældet, blev Frederiksberg Station opretholdt som Godsbanestation, og er siden taget i Brug som S-Banestation.

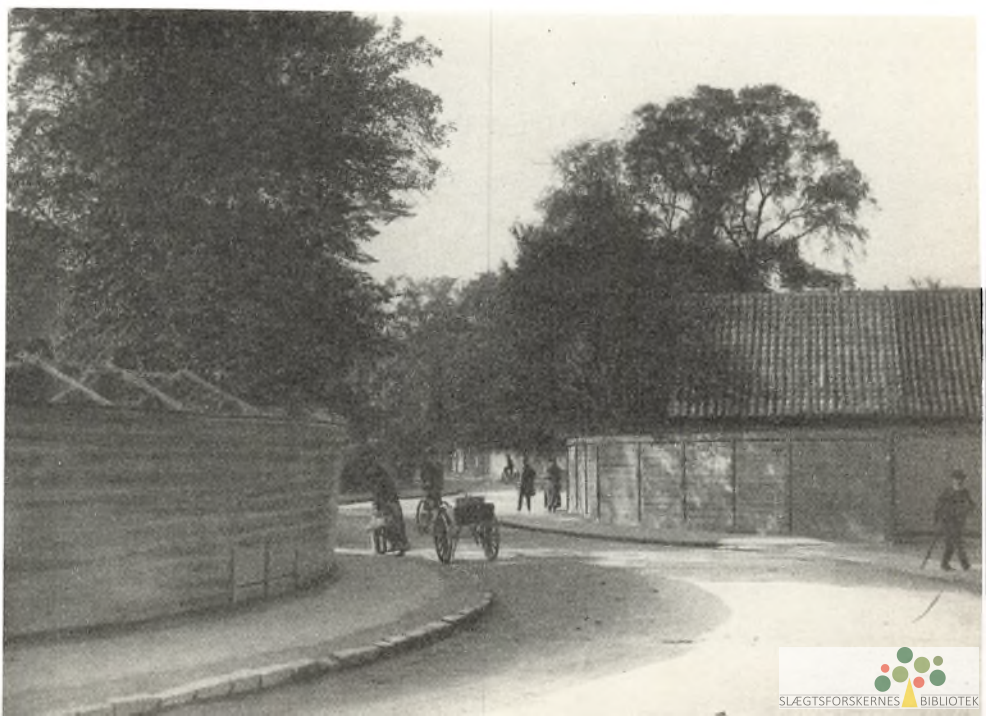

Øverst: Howitzvej mellem daværende Edithsvej og Nordre Fasanvej set imod sidstnævnte. I Midten: Howitzvej Vest for Stationsvej (nu Solbjergvej). Nederst: Howitzvej set imod Vest fra et Sted udfør Solbjerg Kirke. (Alle Fot. 1917, Bymuseet).

Nutidens Reguleringer har ikke helt kunnet berøve Howitzvej dens Præg fra dengang, den som en snæver Gyde bugtede sig bag om de forskellige Havelodder langs Smallegade. Den blev anlagt i Forbindelse med Auktionen 1765 som en Forbindelsesvej til de forskellige Parceller og hed oprindelig blot „Vejen til Numrene“, altsaa de nummererede Lodder. Siden blev det Stykke af den, som løber fra Falkoneralleen til Fasanvejen, kaldt Lampevej, som det siges, fordi der engang i ældre Tid boede en Jordemoder paa Vejen, og hun havde en tændt Lampe hængende udenfor sit Hus om Natten. Da Navnet havde faaet en noget uhyggelig Klang efter det saakaldte, aldrig opklarede Lampevejs-Mord, blev Vejen omdøbt til Howitzvej, opkaldt efter den kendte Læge Frantz Howitz, der var knyttet til Frederiksberg, hvor han blandt andet en Overgang havde sin egen Afdeling paa Hospitalet, der jo laa paa Lampevej, og tillige oprettede et „Føde-hjem“ sammesteds.

Idyllen paa Lampevej blev tidlig brudt, nemlig allerede kort efter Midten af forrige Aarhundrede, da der byggedes høje Huse paa Vejens Sydside, mens Nordsiden ned i vore Dage havde et ret landligt Præg med Haver indenfor Plankeværker og Stakitter. De to lave Huse, som de nederste Billeder viser, er de stadig bevarede Sidelænger til et gammelt Landsted, hvis Hovedbygning blev ødelagt under Besættelsen. Forøvrigt er de to Billeder Pendanter til de moderne Fotografier nederst paa modstaaende Side.

Herover: Peter Bangs Vej set fra udfør K.B.-Hallen imod Byen. (Fot. 1949, København Før og Nu).

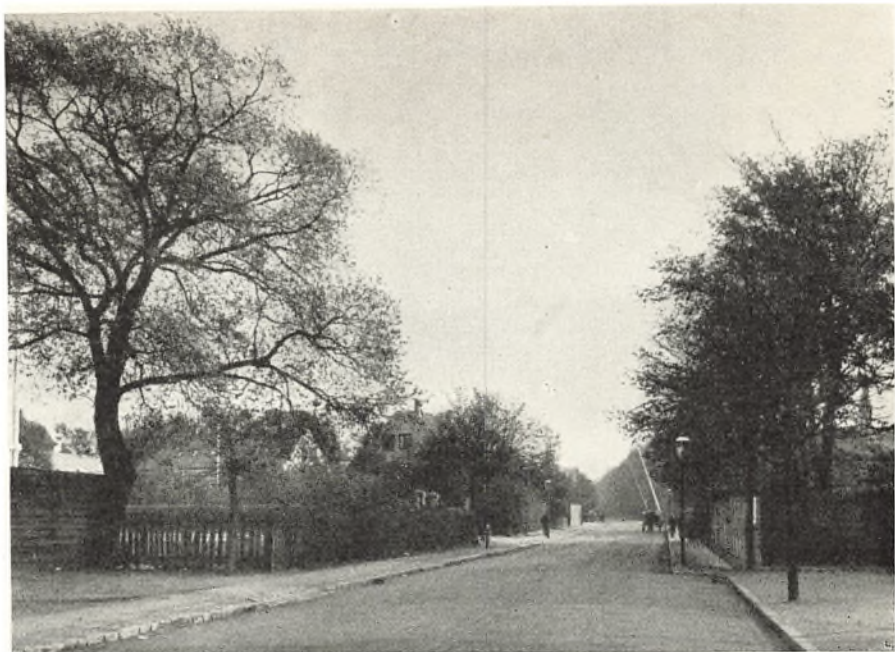
Den nuværende Peter Bangs Vej var oprindelig en Markvej, vistnok anlagt o. 1775 i Forbindelse med Udkiftningen af Fælleden, Bakken, og Vandkrogen, de Arealer, som Gaardmændene paa Frederiksberg havde faaet overladt 1740, og som strakte sig fra nuværende Finsensvej imod Syd til Skellet mod Valby. Denne Markvej laa dog omtrent paa samme Sted som Gammel Kongevejs tidligere Fortsættelse fra Smallegade til Damhussøen og kan muligvis være identisk med denne.

Sit nuværende Navn fik Peter Bangs Vej efter en Grundejer, men en Grundejer, der tillige var en kendt offentlig Personlighed, Juristen og Politikeren Peter G. Bang, der døde 1861, efter at have spillet en ret fremtrædende Rolle baade før og efter 1848. Han ejede og udstykkede Arealerne omkring nuværende Lindevangs Allé, hvor der findes en Bebyggelse af ældre Dato. Men det er dog først i Løbet af de sidste 20-30 Aar, at Peter Bangs Vej i hele sin Længde er blevet bebygget, saaledes at den ene Boligkarré ligger Side om Side med den anden, helt ud til Villakvarteret ved Damhussøen. Paa Peter Bangs Vej ned imod denne ligger Rækkehuse.

K.B.-Hallen set fra Peter Bangs Vej. Det er i god Pagt med Fortidens Traditioner, naar ogsaa vore Dages Københavnerne strømmer til Frederiksberg for at more sig, enten Maalet saa hedder Forum eller K.B.-Hallen, de to største Forsamlingslokaler i Hovedstaden. K.B.-Hallen blev opført 1938 med Hans Hansen som Arkitekt og kan rumme ca. 4500 Tilskuere.

Øverst: Peter Bangs Vej set udefra imod den nu forsvundne Baneoverskæring ved Lindevangsvej. I Midten: Peter Bangs Vej set fra Vest imod Viadukten ved Glahns Allé. (Begge Fot. 1914, N. Chr. Bang). Nederst: Finsensvej set imod Vest. Til højre Eversvej. I Baggrunden Skorstenen paa Flintholm-Værket. (Fot. 1928, N. Chr. Bang).

Det er først i Løbet af de sidste 20-30 Aar, at Peter Bangs Vej og Finsensvej er blevet de to bredt anlagte og navnlig de tæt bebyggede Gader, som Nutiden kender. Indtil Reguleringerne, der hvad angaar Peter Bangs Vej fandt Sted i 1913-14, og for Finsensvejs Vedkommende skete 1928, laa de begge i en Tilstand som almindelige Biveje, flankeret af spredt Bebyggelse, mindre Huse og Ejendomme samt Gartnerier og Kolonihaver.

Finsensvej var ellers kommet til at spille en Rolle som Forbindelsesvej til Vanløse, idet her i 1903 blev aabnet en Omnibuslinie, som udgik fra Smallegade og ad Finsensvej førtes ad Jernbaneallé til Vanløse Station. Men Driften bar i høj Grad Præg af Primitivitet. Det var ældre Omnibusser, der før havde kørt i Hovedstadens Gader, som blev taget i Anvendelse, og Hestene havde svært ved at trække de tunge Vogne op ad de stejle Bakker ude mod Vanløse, ligesom Bogholderbroens møre Planker ofte blev kørt itu. Man prøvede en Vinter at sætte et lettere Køretøj i Drift, den saakaldte „sorte Omnibus“, en Charabanc „med et interimistisk Karosseri af sort Læder, forsynet med en Staldlygte og et Knippe Halm i Bunden, thi Fodkulden var meget følelig under den halve Times Køretur; den Passager, der sad nærmest ved den aabne Vogn-dør, var forpligtet til at holde Lys i Lygten, et haabløst Sisyfusarbejde paa stormende sludfulde Vinteraftener; Lygten gik regelmæssigt ud, og der var mørkt som Graven i den sorte Omnibus, der sneglede sig frem i de øde Omgivelser“. Ikke før den 8. December 1914 kørte den første elektriske Sporvogne ad Peter Bangs Vej og ad en foreløbig kun markeret Skraavej - nu Sønderjyllands Allé - videre til Vanløse.

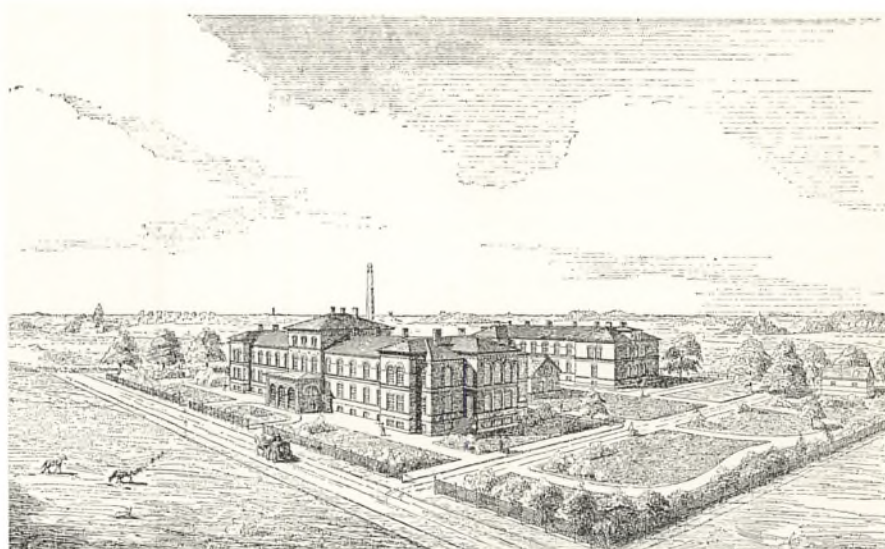

Indgangen til Frederiksberg Hospital set fra Nordre Fasanvej. (Fot. 1949, København Før og Nu). Man bør sammenligne med Billedet herunder, da Frederiksberg kommunale Sygehus endnu ikke var opført, men kun Amtssygehuset ved Nylandsvej, som ses til venstre.

Øverst: Københavns Amtssygehus paa Nylandsvej. (Træsnit i Ill. Tidende 1894-95). Nederst: Søndre Fasanvej set imod Diakonissestiftelsen. (Maleri 1878 af J. N. Jensen, Bymuseet).

Da Frederiksberg i 1858 blev udskilt af Hvidovre Sogn, havde det intet Sygehus, men kun to Sygestuer i det gamle Fattighus i Allégade, og endnu „Frederiksberg Sogns Sygehus“, der blev opført 1862-63, var efter gammel Sædvane en Kombination af Forsørgelsesanstalt og Sygehus. Dette Forhold blev dog bragt til Ophør allerede i 1868, da der blev bygget et nyt Fattighus Nord for det gamle ved (Howitzvej) Lampevej. En ny Hospitalsbygning blev opført 1884-85 ud mod Hospitalsvej, men endnu inden Aarhundredskiftet var Forholdene saa utidssvarende, at der blev bygget nye Bygninger for saavel Hospitals- som Forsørgelsesvæsenet paa Frederiksberg, det omfattende Kompleks, som breder sig mellem Fasanvejen, Godthaabsvej og Nylandsvej, og helt har indkapslet Amtssygehuset ved sidstnævnte, opført 1891-94 efter Tegning af Arkitekt Philip Smidt.

Ogsaa Diakonissestiftelsen paa Hjørnet af Nordre Fasanvej og Peter Bangs Vej har vokset sig stor gennem Tiderne. Foretagendet startede 1863 under meget beskedne Forhold i en tilbagestaaende Længe af den gamle „Teglgaard“ ved Smallegade, men nogle Aar senere erhvervedes den store Grund, hvor man i det følgende Aar opførte selve den ældste Hospitalsbygning med to Sidefløje mod Nord, en Kirkefløj og en „Søsterfløj“. Hospitalet blev atter betydelig udvidet sidst i 30erne.

Søndre Fasanvej set udfor Frederiksvej – til venstre – imod Smallegade. (Fot. 1913. Efter Før og Nu). Fasanvejen, henholdsvis Søndre og Nordre, den lange Hovedfærdselsaare, der forbinder Valby med Nørrebro, er blevet til i flere Tempi, efterhaanden som Frederiksberg Landdistrikt blev bebygget. Den har Navn af Fasanhaven, der i sin Tid oprettedes ved Prinsens Gaard og senere indgik i Frederiksberg Have. Se Kortet Side 10.

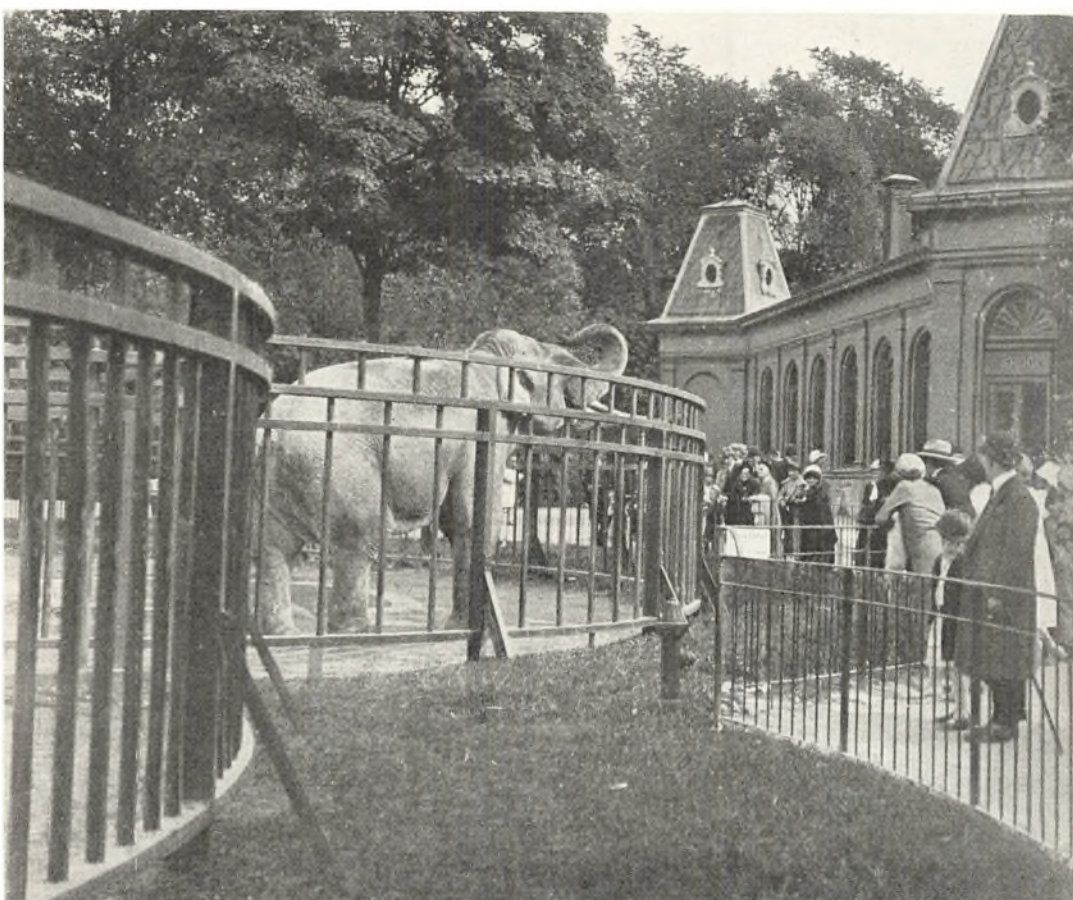

Øverst: Søndre Fasanvej set udfor Frederiksvej – til venstre – imod Smallegade. Samme Motiv som paa Billedet herover. Nederst: Søndre Fasanvej med Den kgl. Porcelainsfabrik set imod Smallegade. (Begge Fot. 1949, København Før og Nu).

Det mest berømte af de industrielle Etablissemeter, der har Sæde paa Frederiksberg, er „Den kongelige Porcelainsfabrik & Fajancefabrikken Alumina A/S“, som den officielle Betegnelse paa det kendte Foretagende lyder. Den gamle kgl. Porcelainsfabrik paa Købmagergade, der havde beholdt sit Navn efter at være kommet paa private Hænder, trivedes ikke alt for godt, før den i 1882 blev sammensluttet med Fajancefabrikken Alumina, opført paa den tidligere Teglgaaards Grund i Smallegade. Ogsaa Porcellensfabrikken blev 1884 flyttet hertil og oplevede med Philip Schou som økonomisk og Arnold Krog som kunstnerisk Leder en Renaissance, der har gjort Virksomheden kendt langt ud over [Landets Grænser.

Zoologisk Have. Øverst: Elefanten K i Løbegaarden foran det nye Elefanthus, i Baggrunden det nye Abehus. (Fot. 1932, Zool. Have). Nederst: Samme Motiv som ovenfor. (Fot. ca. 1920, Zool. Have).

Zoologisk Have paa Hjørnet af Fasanvejen og Roskildevej blev aabnet i September Maaned 1859. Stifteren, Ornitologen A. Kjærbølling, havde af Staten faaet overladt et Stykke af Frederiksberg Have Vest for Slottet, af den saakaldte „brune Dyrehave“, men et Areal, der vel kun var Fjerdeparten af Havens nuværende Omfang. Og Kjærbøllings Foretagende blev ikke netop modt med Velvilje. Straks ved Starten var Haven udsat for Angreb i „Fædrelandet“, der hævdede at „Hr. Kjærbøllings Anstalt“ slet ikke kunde maale sig med tilsvarende i Udlandet, og ankede stærkt over den Maade, Dyrene var installeret paa: „... en Sælhund . . . i en Smule plumret og snavset Vand, paa Bunden af en Slags Vaskebalje, eller en Skildpadde pakket ned i en almindelig Køkkenspand . . . Har Hr. Kjærbølling nogensinde set de Zoologiske Haver i London? Med hvad Ret kalder han da sit lille Menageri en zoologisk Have?“

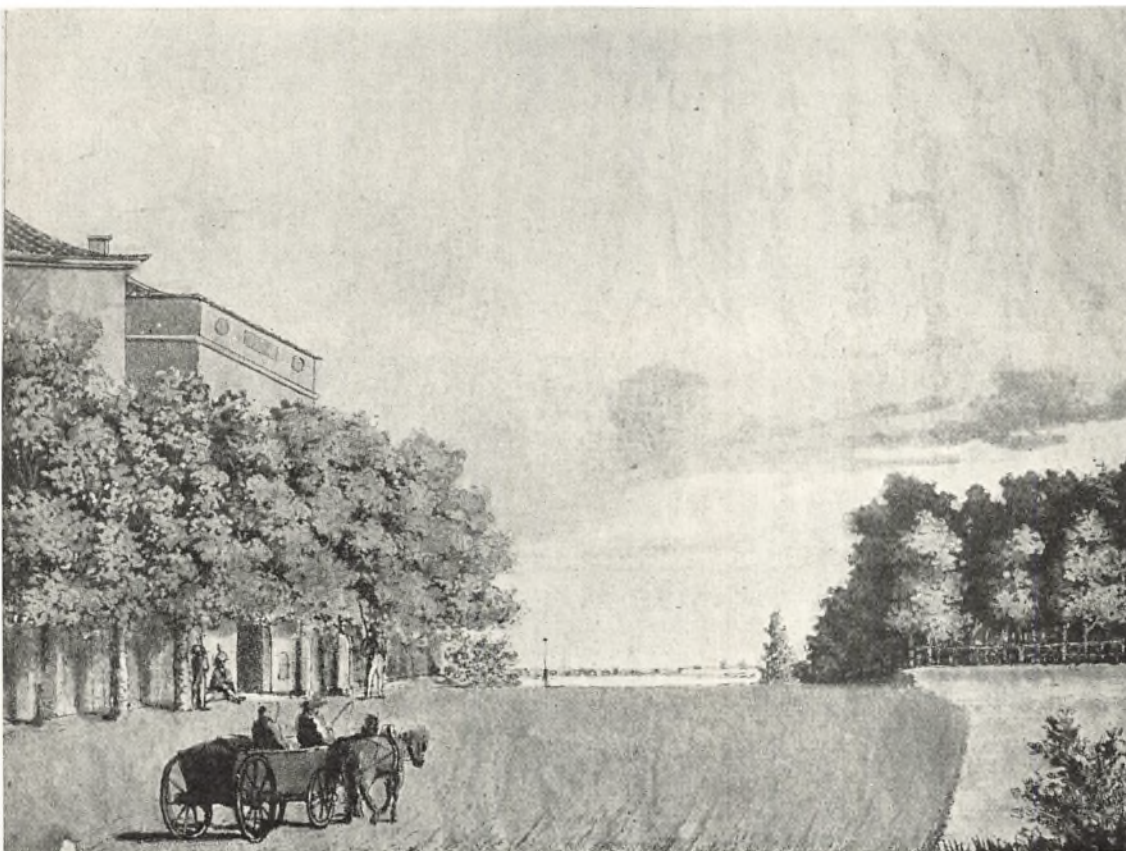
Haven klarede sig dog og blev endnu i Kjærbøllings Tid betydelig udvidet. Men det var især under Direktion af Julius Schiøtt, at den blev det søgte Etablissement, hvis Folkeyndest i vore Dage er usvækket. Det øverste af de her gengivne Billeder giver en Forestilling om, hvor pakket Haven kan være paa en af de store Sommerdage.

Zoologisk Have. Til højre: Fra Abegrotten med Kappebavianer. (Fot. 1949, Zool. Have). Nederst, til venstre: Det gamle Abehus, til højre: Foran det gamle Rovdyrhus. (Ældre Fot., Zool. Have). Billederne paa disse to Sider giver ikke noget Indtryk af den smukke Park, som Zoologisk Have ogsaa er, men det er Hensigten med dem at vise den moderne Tendens, der tilstræber at vise Dyrene i de friest mulige Omgivelser. Det er saaledes ulige mere behageligt at se Elefanterne bevæge sig frit paa den aabne Manege i Stedet for bag Indhegningens Tremmeværk, og det samme gælder naturligvis Aberne. Det Abehus, som vises herunder, blev opført 1891 efter Tegning af Chr. Hetsch, i den dengang saa yndede mauriske Stil, ret væsensforskellig fra det nye Abehus' enkle Linjer.

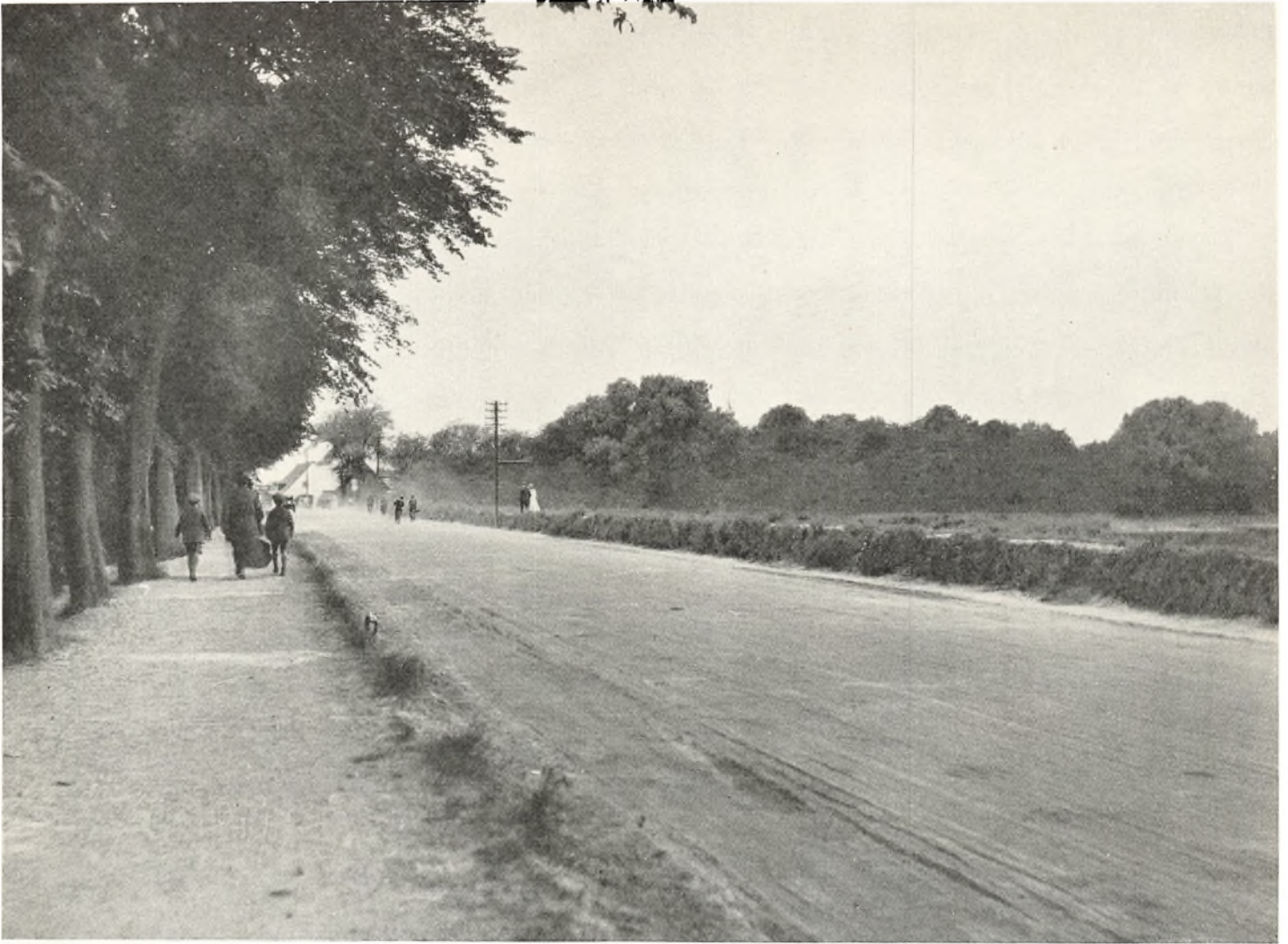

Roskildevej set omtrent fra Toppen af Frederiksberg Bakke ind imod Vesterbrogade. (Fot. 1913, Bymuseet).

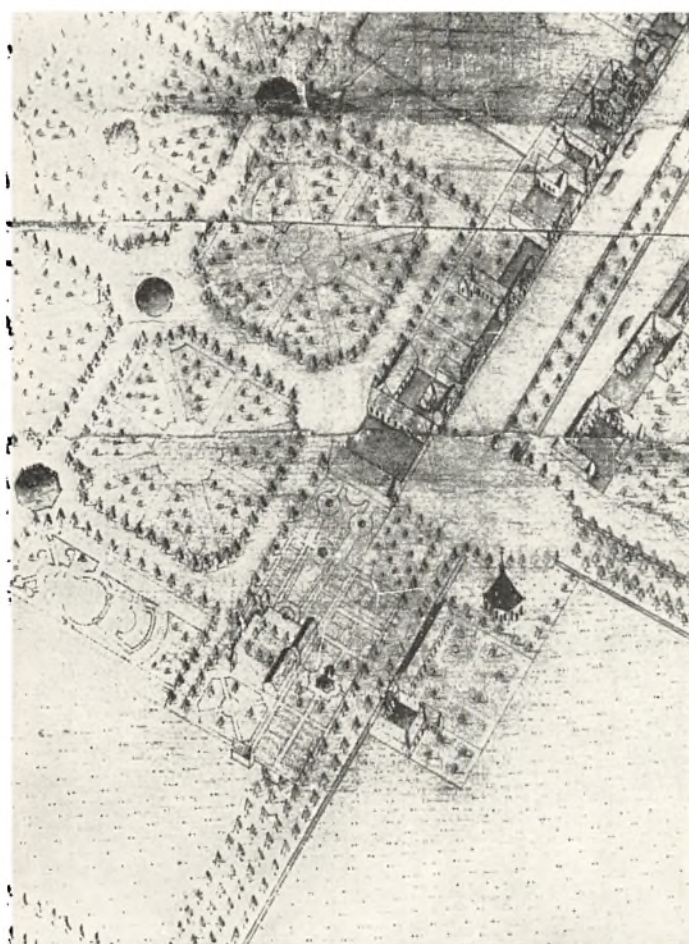
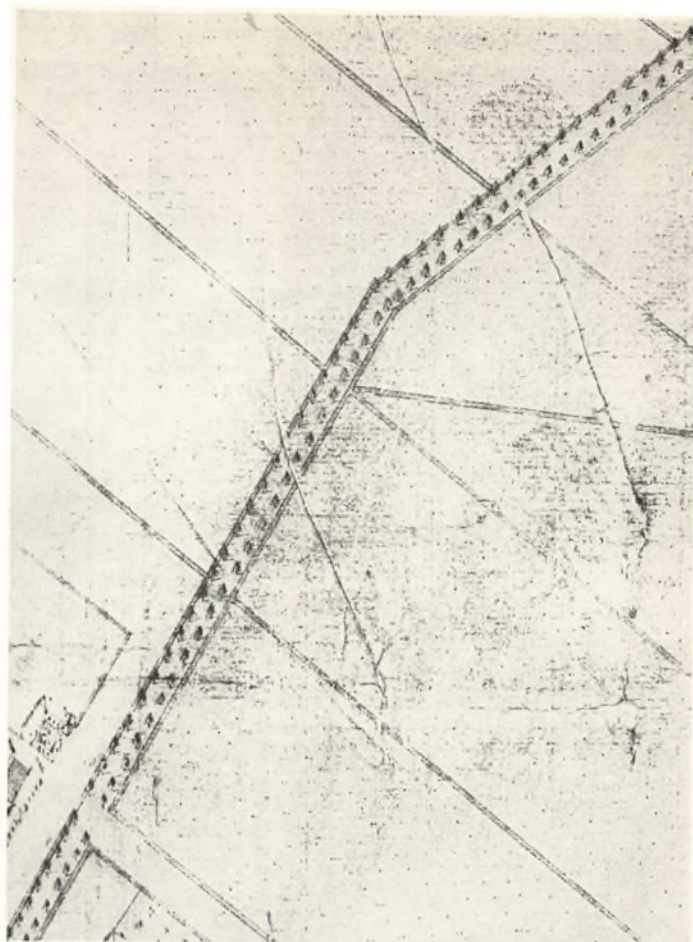
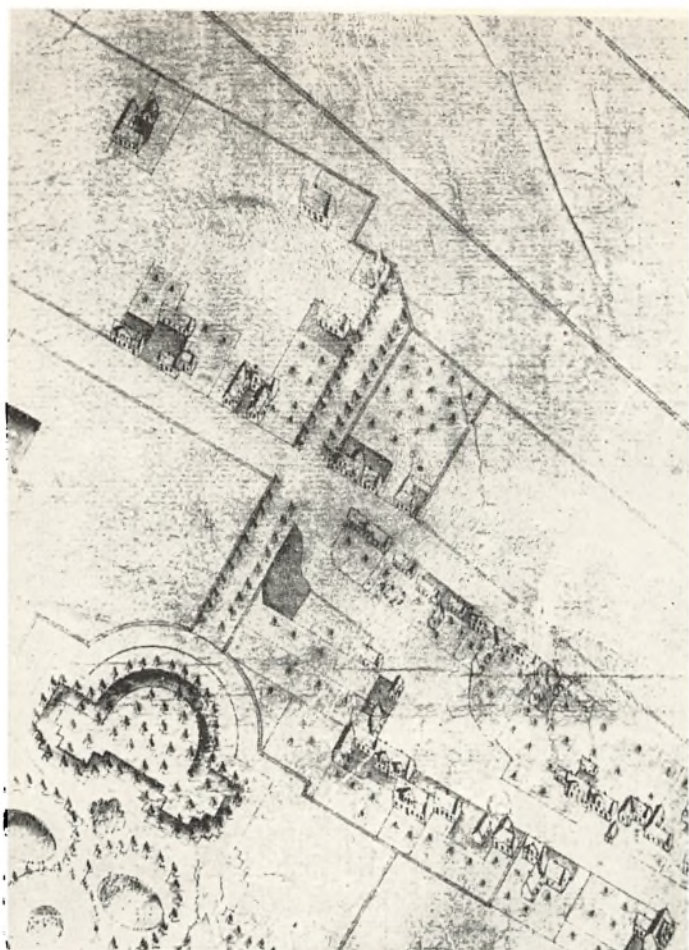
Prospekt af Roskildevej over Frederiksberg Bakke med Slottet til venstre og Søndermarken til højre. (Farvelagt Radering fra Begyndelsen af det 19. Aarhundrede, Bymuseet). Billedet har næsten Gyl-dighed den Dag i Dag. Bortset fra at Landevejen nu er chaussébrolagt, er der ikke sket nogen gennemgribende Omlægning eller Modernisering af Pas-sagen, vel ogsaa fordi man aldrig er naaet til Enig-hed om, hvordan den endelige Ordning bør være.

Roskildevej set imod Damhuskroen med Damhussøen til højre. (Fot. 1924, Bymuseet).

Roskilde Landevej set imod Vest, ved Damhussøen. Omtrent det samme Motiv som paa Billedet ovenover. (Fot. 1943, Københavns Foto-Service). Paa Københavns yderste Grænseskel, og forsaavidt udenfor Frederiksberg-Området, strækker Roskilde Landevej sig langs Damhussøen, i Virkeligheden som den Dæmning, uden hvis Tilstedeværelse Søen overhovedet ikke eksisterede, men som naturligvis er omlagt og forhøjet adskillige Gange siden dens første Anlæg, maaske helt tilbage i Absalons Dage.

Udsnit af Geddes Perspektivkort over København fra 1757. Planen viser den gamle Frederiksberg By med dens nærmeste Omgivelser. Fra Hjørnet nederst til venstre mod øverste højre Hjørne løber

Linjen Pileallé-Allégade-Falkonerallé krydset af Linjen Smallegade-Gammel Kongevej. Nederst ses Frederiksberg Allé, der løber op til Runddelen og den endnu i fransk Stil anlagte Have. (Stadsarkivet).

DE KØBENHAVNSKE LANDSBYER

YDERKVARTERERNES HISTORIE

Af MOGENS LEBECH

Om Københavns Forhold bliver saaledes, at en Udvidelse i den Udstrækning, som fordobler Byens ubebyggede Areal, kan tænkes mulig i 35 Aar – det skal jeg ikke driste mig til at afgjøre. Jeg skal kun udtale, at jeg ikke tror paa Realisation i de førstkommende 35 Aar af noget, der gaar ud over, hvad min Plan antyder, jeg antager ikke engang, det vil ske i de førstkommende 50 Aar.“

Det var MELDAHL, Professoren og Arkitekten, Kammerherre F. MELDAHL, der fremsatte disse Ytringer i Aaret 1866 i Tilslutning til sin Bebyggelsesplan for Fæstningsterrænet og Hovedstadens Grund inden for Søerne. Men den i saa mange Henseender fremsynte Byplanlægger tog i dette Tilfælde saa absolut fejl. Inden de 35 Aar var forløbet, havde Hovedstaden længst beslaglagt saa godt som hele Byens Grund ogsaa udenfor Søerne, Størsteparten af Nørre-, Øster- og Vesterbro var allerede tæt bebygget, og man var parat til at øge Hovedstadens Areal til det tredobbelte, udover hvad MELDAHL havde tænkt sig, nemlig til at lægge Københavns Kommunegrænse udenom nogle af de Nabolandsbyer, hvor Udviklingen paa sin Vis næsten havde staaet stille, siden ABSALON grundlagde København, som man siger.

Ved Love af 3. April 1900 indlemmedes hele Brønshøj Kirkesogn med Byerne Brønshøj, Utterslev, Emdrup, Husum og Vanløse, af Hvidovre Sogn Valby og Vigerslev og af Taarnby Sogn begge Sundbyerne i Københavns Kommune fra henholdsvis 1. Januar 1901 og – for Sundbyernes Vedkommende – fra samme Dato 1902 at regne.

Kaster man Blikket paa et blot faa Aar ældre Kort over dette Omraade, vil det undre En at se, hvorledes „de indlemmede Distrikter“s Omraade dengang henlaa, tilsyneladende fuldstændig uberørt af det nære Nabolandskab med Hovedstaden, som Landsbyomraader i egentligste Forstand med Gaarde og Huse, samlede i Landsbyer eller spredt udover Markerne, ikke væsensforskellige fra en Række Bondesamfund ethvert andet Sted i Landet – blot bortset fra, at der langs Frederikssundsvejen i Nærheden af Lygten fandtes lidt bymæssig Bebyggelse.

Det landskabelige Billede var ogsaa vidt forskelligt fra det, som tegnede sig Nord for Hovedstaden, det bakkede Terræn med Skove og Søer. Netop denne Forskel havde bevirket, at Københavnerne var søgt nordpaa, da der først blev Trang til at nyde Landlivets Glæder, enten det saa drejede sig om de mindre bemidlede, der blot en enkelt Gang om Aaret drog til Charlottenlund eller Bakken, eller om de mere velhavende, der slog sig til Ro for længere Tid i Landsbyerne Nord for København, enten indlogerede som Sommerpensionærer eller paa deres egne Lyst- og Landsteder, hvis Tilstedeværelse i Hobetal naturligvis prægede Bebyggelsen deroppe. Der var gennem Tiderne ganske vist ogsaa Københavnerne, og fornemme Københavnerne, der havde søgt vestpaa og etableret sig paa Landsteder i baade den ene og den anden af de „indlemmede“ Landsbyer, men langt fra i samme Tal, som det var Tilfældet i Hovedstadens nordlige Omegn, og uden at det i samme Udstrækning havde præget Bebyggelsen.

Noget andet er, at de indlemmede Landsbyer i ældre Tid var mere intimt knyttet til Hovedstaden end dens Nabolandsbyer imod Nord. Første Gang, de træder frem i Historiens Lys i ABSALONS Tid, i Slutningen af 1100erne, var de helt eller delvis Landgods, som hørte under Roskildebispens Borg ved Havn. Uimodsigelige og lovmæssige Vidnesbyrd herom gemmes den Dag i Dag i Københavns Raadstue – Undskyld: Stadsarkiv. Man skrev paa holdbart Materiale dengang, solidt Kalveskind, og de sirligt prentede Skrifttegn staaer stadig tydeligt paa Pergamentet. Og selvom Datidens Navneformer ikke er helt de samme som vore Dages, stikker de danske Landsbynavne kendeligt af fra Pavebrevenes Latin: *Ipsam uillam de Hafn, (mansionem) Oterslef cum omnibus pertinentiis suis, scilicet Serslef, Solbiergh, Huanlose, Wigislef, Walbu, mansum unum Brunshogæ, Imbrethorp, hvilket er udlagt: Byen Havn, samt Sædegaarden Utterslev med dens Tilliggende, nemlig Serridslev, Solbjerg, Vanløse, Vigerslev, Valby, et Bol i Brønshøj og Emdrup. Citatet er hentet fra Pavebullen af 21. Oktober 1186, der stadfæster, at ABSALON havde skænket det opregnede Jordegods, som*

Kong VALDEMAR forud havde overdraget ham, til Roskilde Bispestol, og gentages nogenlunde ordret i flere Pavebreve fra de følgende Aar, dog, at de danske Navne her kan optræde i mere uigenkendelige Former. Selvom Skrивereren i Rom har haft sine Forlæg, har Landsbynavnene for ham naturligvis taget sig ud som det rene Volapyk.

Det maa dog her tilføjes, at Remsen er meget længere, idet der her kun er medtaget de Byer, som nu ligger indenfor Københavns Kommunegrænse, men at ABSALONS Gave tillige omfattede andet Jordegods i Københavns fjernere Omegn. Det maa ogsaa siges, at Remsen næppe maa opfattes saaledes, at alle de opregnede Landsbyer i deres hele Omfang hørte under Bispens Borg, selvom det modsatte udtrykkeligt kun er sagt for Brønshøjs Vedkommende. Det rimer da ogsaa godt hermed, at endnu paa Reformationstiden var forskellige Gaarde i Brønshøj By Altergods til Roskilde Domkirke.

Kronen, eller for at bruge et mere moderne Udtryk Staten, var – som det vil vides – allerede ved selve Reformationen kommet i Besiddelse af alt den katolske Kirkes Jordegods, herunder ogsaa Utterslev, Husum og Emdrup, samt Dele af Brønshøj og Vanløse. Anderledes derimod med de andre Landsbyer indenfor Københavns nuværende Bygrænse, og det hang sammen med den Kendsgerning, at det – trods alle givne kongelige Tilsagn og pavelige Bekræftelser – ikke i Længden var lykkedes Bispestolen at opretholde Besiddelsen af den efterhaanden saa vigtige Stad København med dens Slot, og dermed heller ikke af det Landgods, som man i Middelalderen maatte opfatte som det absolut uundværlige Tilbehør til et Slot, blandt andet fordi det var nødvendigt at have et vist Antal Hovbønder til at udføre Arbejdet paa Slottets Ladegaardsmark.

Kongens og Bispens Strid om København og Tilliggende stod længe paa, og selvom de bevarede Procesakter ikke er alt for meddelsomme, hvad Godsets Omfang angaar, saa nævner de forskellige Dokumenter dog, at der var Tale ikke alene om Slottet med Byen, men ogsaa om det tilhørende Len, eller som det direkte siges Slottet med dets Tilliggende, nemlig Staden Havn og andet Gods, nemlig paa Landet, dette sagt paa Latin, derimod et Par Menneskealdre senere, i 1493 omskrevet til Dansk som „Københavns Slot . . . Birket og deres Tilliggende“. Hvilket sidste Begreb defineres ved en et Aar ældre Jordebog, som under Københavns Birk opregner: Serridslev, Solbjerg, Vigerslev og Valby, de gamle biskoppelige Landsbyer. Ogsaa hele Amager, altsaa dermed begge Sundbyer, hørte paa det Tidspunkt udelt under Københavns Slot.

Den nævnte Jordebog er den første kendte Liste over Jordbrugerne i de senere indlemmede Distrikter, men iøvrigt ved man udover det allerede anførte intet om dem i Middelalderen. De kommer først frem i Historiens Søgelys tæt ned mod Reformationen, i

Aaret 1517, da Bønder herudefra spillede med i et af den danske Krønikes mere dramatiske Optrin.

Det var, da CHRISTIERN II lod Dødsdommen fælde over Slotshøvedsmanden TORBEN OXE. Da Rigsraadet ikke vilde dømme deres Standsfælle efter Kongens Paastand, lod CHRISTIERN II, som skrevet staar, sammenkalde 12 Bønder af Solbjerg og de næste omliggendes Landsbyer. De traadte sammen som Nævninger inden fire Spyd, der som Tingstokke var opsat udenfor Københavns Slotsport, og udtalte den ældgamle Kendelse: Vi dømmer ham ikke, men hans Gerninger dømmer ham . . .

Man har diskuteret Lovmæssigheden af denne Proces og er endt ved, at det var som Beboere af Københavns Birk, de tolv Doms mænd traadte i Funktion. Det var ved Birketinget TORBEN OXE dømtes, og det er sikkert rigtigt nok, men det kan tilføjes, at Birk og Gaard i ældre Tid var sammenflydende Begreber. Gaardens Omraade synes i gammeldags Forstand at have været identisk med Birkets – og naar det kunde anses for tilladeligt at lade ufri Bønder dømme en Herremand, saa har det været ud fra den gamle Betragtningmaade, at TORBEN OXE som kongelig Høvedsmand paa Københavns Slot har været at opfatte som Kongens Tjener, Medlem af hans *familia*, som det paa Latin hed, og det samme var Bønderne fra Birket.

Det er sikkert eneste, Gang disse har spillet en saa fremtrædende Rolle, og hvis de tolv Nævninger ikke har handlet efter deres bedste Overbevisning, kunde de føle sig ramt af Herrens retfærdige Vrede, da det hele Birk faa Aar senere var „slet øde“, alle Gaarde nedbrændt under FREDERIK I's Belejring af Hovedstaden. Det skulde ikke blive sidste Gang, Krigshandlinger satte dybe Spor i Birkets Byer og deres Nabolag.

Hvad angik Serridslev, saa rejste dens Gaarde sig ikke mere af Asken. Noget af det første FREDERIK I foretog sig, efter at Hovedstaden havde aabnet sine Porte, var at sørge for, den var bedre rustet imod den næste Angriber. Københavns Fæstningsværker skulde forstærkes, navnlig burde der være mere Vand i Voldgravene, og til den Ende lod Kongen Søerne yderligere opstemme, saa Vandet steg og ødelagde en Del af Hovedstadens bedste Enge og Græsgange. Men Kongen vilde ogsaa staa sig godt med Københavns Indvaanere, og derfor overdrog han som Skadeserstatning Borgerskabet sin eller Kronens Andel i Serridslev By, idet han overlod til Borgerskabet selv at tilkøbe sig Gejstlighedens Part. Serridslev By blev i alle Fald det første „indlemmede Distrikt“, og Københavns Bygrund kom nu ogsaa til at strække sig paa den anden Side Søerne, afgrænset af den senere Ladegaardsaa, den senere Lygteaa, Lersøen og Rosbækken langs Skellet til Gentofte Sogn. Herom er der iøvrigt fortalt under Nørrebro. Se Bind 5, Side 99.

Der forlyder ikke noget om Følgerne, da en Belejringshær igen opslog sine Telte, hvor man endnu kunde se Sporene af den gamle Lejr, paa Serridslev Mark.

Christian III under Københavns Belejring 1536. Billedet gengiver et Udsnit af en af de Gobeliner med den danske Kongerække, som Hans Knieper i sin Tid forfærdigede til Ophængning i Riddersalen paa Kronborg, men af hvilke nu kun et Faatal er bevaret. (Nationalmuseet).

Man ser bag Kongen ud i Belejringshærens Lejr, der i Virkeligheden var rejst paa SeridslevMark, men Hovedstaden med sine Bymure, Taarne og Spir er set fra Valby Bakke! Knieper har aabenbart som Forbilledet brugt Braunius' Prospekt fra 1580erne, og hele Kompositionen er jo iøvrigt fri Fantasi.

Det var CHRISTIAN III, hvis Tur det nu var til at prøve Hovedstadens Styrke, øget ved de Forbedringer, hans egen Fader havde afstedkommet. Bønderne i Sokkelunds Herred kunde ellers nok have Grund til at frygte Kong CHRISTIAN'S Vrede. Sammen med deres Staldbrødre i Smørum Herred havde de, modsat alle andre sjællandske Herreder, afslaaet at hylde ham som Danmarks Konge. Men han gav dem højmodigt Lov til „at være hjemme ved deres Bo og Bjergning og høste deres Avl og Korn ind“.

Belejringen trak som bekendt i Langdrag, og først da det var lykkedes CHRISTIAN III at besætte Amager, saa Indeslutningen blev fuldstændig, maatte den til sidst helt udhungrede By overgive sig – sidst i Juli Maaned 1536. Ikke 14 Dage senere blev „Bisperne taget ved Hovedet“ og Reformationen gennemført. Bønderne i Husum og Utterslev og andre biskoppelige Landsbyer har maattet høre, hvordan deres stormægtige Herre JOAKIM RØNNOW blev hentet ned fra Hanebjælkerne i sin egen Bispegaard. Han var forgæves krøbet i Skjul deroppe. Paa Gammeltorv blev Anklagerne mod ham læst op, ogsaa for, hvordan han efter FREDERIK I's Død havde villet gøre Bispestolens gamle Rettigheder til Københavns Slot og Stad gældende, da det paa det Tidspunkt kunde forekomme belejligt

„at drage de tre danske Løver (som endda lidet Haar havde) Huden alsammen af Ørene“. Han havde tillige sagt, han aldrig vilde være med til at vælge en Konge, hvis man ikke erstattede ham og Bispestolens Tab af København! Nu maatte han – med sine Kolleger – uden Erstatning af nogen Art, opgive deres Ret til alt Kirkens Gods. Hjortholm Slot med dets Len, meget større end det, som hørte til Københavns Slot, og herunder ogsaa Husum, Emdrup og Utterslev blev Kongens og Kronens Eje, som Byerne i Birket forud havde været det.

Ogsaa den næste Belejring, som København blev gjort til Genstand for, medførte Omkalfatringer af Omegnens Ejendomsforhold, men dertil udstrakte Ødelæggelser. Da Svenskerne i 1660 endelig fortrak, var hele Terrænet udenfor København i et milebredt Bælte fuldstændig raseret, saaledes at ikke blot Diger og Grøfter var jævnet og planeret, men ogsaa samtlige Bygninger brændt eller paa anden Maade ødelagt af Fjenden. I første Omgang var denne jo ikke naaet frem til selve Hovedstaden. Men næppe et halvt Aar efter, at den ydmygende Roskildefred var underskrevet, brød KARL GUSTAV atter Freden. Den 8. August 1658 naaede Underretningen om Fjendens Landgang i Korsør til Hovedstaden, der øjeblikkelig gjorde

Anstalter til Forsvar. Den 11. August „om Eftermiddagen var Kongen af Sverrig paa de Høje imellem Ovre'ne (3: Rødovre og Hvidovre) Trefjerding Vejs fra København, og der han saa Forstaden brændte, svor han en høj Ed, at København vilde værge sig, og blev han mærkelig altereret“, skriver HJØRING i sin Lejrs-Krans.

Var det saaledes fra Valhøj paa Rødovre Mark, at den svenske Konge fik det første Forvarsel om Danskernes Modstandsvilje, og blev den lille Bondeby med sin Kirke ødelagt under Belejringen, saa gik det naturligvis ligesaa fuldt udover de Landsbyer, som laa endnu nærmere Hovedstaden. KARL GUSTAV tog selv Kvarter i Utterslev: „Udi Scheelens Gaard i Utterslev skal den svenske Kong KARL have spist udi Københavns Belejringstid, men som denne ligger lige for København, skal man fra Voldene efter en Piges Anvisning med et hvidt Lagen have skudt Maden, som allerede stod paa Bordet, hvilket foraarsagede en terrorem panicum (panisk Skræk) iblandt de spisende“, skriver Brønshøjpræsten HERSLEB 100 Aar senere. Den samtidige HJØRING ved imidlertid at fortælle, hvorledes Svenskekongen straks efter Ankomsten til Utterslev havde sendt en svensk Oberstløjtnant frem for at undersøge Københavns Forsvarsevne. Og Svenskeren var ikke alene vadet over Voldgraven, men paastod endogsaa at have været oppe paa Volden, mellem de danske Vagtposter. Da han kom tilbage til Kongen, tilbød han denne at storme Byen med 2000 Mand, saa let mente han, det var at tage den. Andre Officerer støttede hans Forslag, men KARL GUSTAV havde tilsyneladende mistet sit Gaa-paa-Mod. HJØRING ironiserer over, hvordan „Svecus“ først vilde vente 3, siden 8 Dage og derpaa et halvt Aar, inden han stormede den danske Hovedstad. Alt imens dennes Forsvar blev stærkere og stærkere.

HJØRING, der var Præst paa Vartov ved Østerbro, som de Svenske længe holdt besat, skriver ogsaa, at de svenske Officerer fortalte ham, hvor mistrøstig KARL GUSTAV efterhaanden blev. Han prøvede saa at sætte Mod i sig selv ved at erobre Amager. Denne Ø havde hidtil været af uvurdelig Nytte for den belejrede By, dennes Hovedspisekammer, idet man ikke som det havde været Meningen straks efter Svenskernes Ankomst, havde ført samtlige Indbyggere paa Amagerland med deres Forraad og Kreaturer ind til Christianshavn. Planen havde vakt Amagerens absolutte Modvilje, og det var lykkedes dem at opnaa Tilladelse til at forblive ved deres Huse „af christelig Mildhed, dem selv til liden Fromme“, som det hedder. Den 8. Oktober landsatte Fjenden en større Styrke og stak Størstedelen af Øens Bøndergaarde i Brand. Dagen efter fortsatte Danskerne Ødelæggelsesarbejdet ved at afbrænde begge Sundbyerne, „at Fjenden der skulde ikke have sin Værelse saa nær hos Byen“. Men Dagen efter igen gik de Danske til Angreb. Et større Udfald blev foretaget under Ledelse af baade Feltherren

SCHACK og GYLDENLØVE, men tillige var begge Konger til Stede. De svenske blev slaaet paa Flugt, og det var nær ved, at KARL GUSTAV var blevet taget til Fange. „Da blev sagt, han var saa melankolisk, at han sagde sig allerulyksaligst, der al Lykke var viget fra, siden han kom for København.“

Men hele Amager var nu een Brandtomt, som København ingen videre Nytte kunde drage af.

Hjælpen var imidlertid paa anden Maade undervejs – den hollandske Undsætningsflaade nærmede sig og stod den 29. Oktober ind i Sundet, slog sig igennem den svenske Flaade og lagde under øredøvende Jubel ind til København. Hollænderne kom med baade Proviant og Hjælpetropper.

Da Solen næste Morgen stod op, mødte der Københavnerne et overraskende Syn. Svensken havde trukket sig tilbage, forladt samtlige sine Belejringsværker, Skanser og Løbegrave paa Højde med Søerne og var rykket tilbage til Brønshøj. Kun paa Valby Bakke stod endnu et Par Dage en stærk Rytterafdeling opstillet som til Slag.

Nu var det Ulykken først for Alvor ramte Københavns Nabolandsbyer. „Den 15. November bryder Svensken Utersløff og andre Byer slet af til Hytter i deres Lejr“, for nu „var det Svenskens Alvor at gøre sig en fast Lejr i Brønshøj.“ KARL GUSTAV indrettede sig, „som om han vilde blive der i hundrede Aar“. Landsbyer, ja Kirker i Omegnen blev brækket ned for at skaffe Bygningsmaterialer, og den stærke Stilling, der strakte sig fra Brønshøj Bakkegaard over Bellahøj til Bispebjerg, og som paa Fløjene var dækket af store Mosedrag, blev i Fronten anlagt som en regulær Befæstning med Volde og Bastioner. Brønshøj Kirke blev reddet, fordi den blev anvendt som Tøjhus, der blev bygget Barakker for Mandskabet og mere fornemme Bygninger for Kongen selv og de højere Officerer, hvor der fandtes „skønne Gemakker, flisebelagte Gulve, Vinduer, Døre og Jernkakkelvne. Alt var kort sagt meget vel udstaffet.“ Den befæstede By fik Navnet KARLSTAD efter den svenske Krigsherre.

Blev der en Overgang roligere inde i Byen, varede det ikke længe. Man mærkede tydeligt, det trak sammen til en Hovedafgørelse, og bag Voldene vidste man udmærket Besked med, hvad der skete ude i Svenskernes Lejr, om hvordan der blev arbejdet med at lave Stormstiger og Broer til at kaste over Gravene, Haandgranater og anden Ammunition af nye Konstruktioner. Et stort Lager af Krigsmateriel blev oplagret i Valby, og da det endelig gik løs, var det et Blus paa Valby Bakke, som gav Signal til Angreb. Man var forberedt inde i Byen, vidste nøje Tidspunktet, selvom der de foregaaende Nætter havde været Skinangreb, men Natten mellem den 10. og 11. Februar 1659 blev det Alvor.

Stormens Udfald er velbekendt. Hvad hjalp det, at enkelte højere Officerer, der var naet op paa Volden, skreg: Gewunnen, Gewunnen! De „straks blev nedstukken, bortdreven, dræbt og ihjelslagen!“

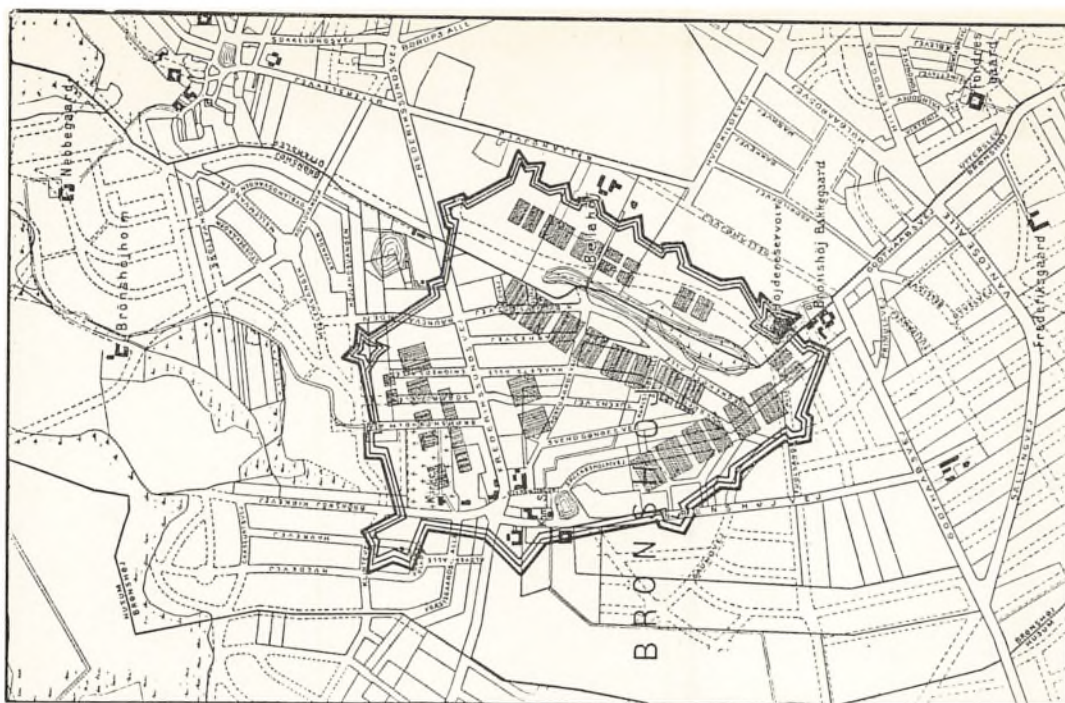
København med Omgivelser 1658-60. (Kobberstykke Kort i Pufendorff: De rebus a Caroli Gustavi gestis). Kortet viser dels det her behandlede dengang (med Undtagelse af Landsbyerne) fuldstændig ubebyggede Omraade, men tillige Karlsstad, Svenskernes befæstede Lejr paa Højdedraget omkring Brønshøj og det senere Bellahøj. Sammenlign Planerne paa de følgende Sider.

Trængselstiderne var dog langt fra forbi. Svenskerne forlod først Lejren ved Brønshøj næsten halvandet Aar senere, den 1. Juni 1660. Noget Hovedangreb var det ikke kommet til igen, men nok til talrige Skinangreb og Skærmydsler. Ogsaa Forsvarerne gik angrebsvis til Værks, og danske Rytterpatruljer overraskede svenske Vagtposter, saa ved Hyltebro og saa paa Valby Bjerg, ligesom man vilde være gaaet angrebsvis til Værks mod selve Lejren, men fandt Fjenden forberedt.

Freden var sluttet, inden Fjenden drog bort. Forhandlingerne var ført i de saakaldte Fredstelte, som var opstillet i Raadmansmarken, en Del af det tidligere Serridslev-Omraade, i August Maaned 1659, to af Svenskerne og tre af Danskerne. Men i den følgende September Maaned var Svenskerne begyndt at bygge „gode Vinterhuse i Lejren, hvor høje Officerer og Herrer kunde være udi“, og Forhandlingerne blev ikke til noget i den Omgang. Først det næste Foraar efter KARL GUSTAVS Død optog man dem igen, og Fredstraktaten blev undertegnet den 27. Maj.

„1. Juni forlod Svensken deres Lejr her for Byen og gik de alle herfra og forlode Hytter og Huse, Stalde og Sale, Palisader og andet Værk uskadt. Dog vare der de af dem saa skinderagtig, at de solgte deres Huse for Penge, men andre vilde ikke lade slig Eftertale efter sig...“ Iøvrigt var der allerede før Freden udstedt Forbud mod at afkøbe Svenskerne Tømmer og Brædder. Fraterniseringen havde været temmelig livlig.

Det varede dog indtil den 11. Juli, før Byens Porte igen blev lukket op, og den 13. „saa vi først Bonden holde Torv udi Kjøbenhavn, hvilket vi ikke havde set paa en Maaned nær to Aar,“ skriver HJØRING, der udtaler sin Forundring over, at der virkelig var Bønder, som efter alle Svenskens Udskrivninger kunde føre baade Kreaturer, Smør og Ost til Torvs. „Dog de vare alt for mange, som havde intet,“ tilføjer han rigtig nok, og det synes meget troligt, ikke mindst paa Baggrund af de Oplysninger, han selv giver om Krigens Ødelæggelser, først og fremmest i Hovedstadens umiddelbare Nabolag: „Valby var en temmelig stor By,

Svenskernes Lejr fra 1658–60 indtegnet paa moderne Plan. (Efter Hist. Meddelelser om København).

Indtegningen er næppe korrekt, da man slavisk har fulgt den paa næste Side gengivne Plan og ikke taget Hensyn til, at den befæstede Lejr støttede sig til Terrænforholdene. Men Tegningen giver dog en nogenlunde rigtig Forestilling om det anseelige Fæstningsværk, der omfattede saavel Brønshøj som det senere Bellahøj.

slet afbrudt, Vigerslev og en god By, Hvidovre en skjøn stor By, Rødovre ogsaa, Brønshøj var endda større, Avedøre var og en stor By, Brøndbyvester ogsaa, Eiby og en skjøn By, Utterslev i lige Maade, Vangede ogsaa, Buddinge dertil med, Hollænderby paa Ladegaardsmarken, alle saa slet afbrudt, at der ikke fandtes en Stage paa . . .“

En Trøst i Ulykken var det naturligvis, at Svensken ikke havde taget København, og at Gud ogsaa havde maget det saaledes, at Fjenden ikke havde haft det fulde Gavn af sit Velleved paa Landets Bekostning. HJØRING ræsonnerer meget pudsigt i den Anledning: „Der Svensken den 11. Augusti 1658 kom for Kjøbenhavn, havde de meget skønne Heste, som hver maa tro, thi de bedste Heste af Polen, Preussen, Pommern, Holsten, Jylland, Fyn, Lolland, Falster, Møn og Sjælland var kommen dem til Del. Saa havde de og dem i vores fede Lande vel udspækket. Og der de kom her for Byen, stod Agrene og Markerne rundt om fulde af Sæd og Korn, hvor de og slog deres Rytter-Lejr i det bedste Korn i Byens Vange og om Utterslev, Ladegaardsmarken, Valby og Gammel Vartov. Dog alligevel vanrøgtedes deres Heste og af den store Landsens Fedme blev saa afmægtige og slunkne, at de selv syntes det som Forbandelse og Ulykke, hvilket de og klagede udi deres Skrivelser til deres Venner . . .“

Og som det var gaaet Bæsterne, saaledes ogsaa Soldaterne selv: „Og saa vi med vores Øjne, at nogle Læs Brød tillige strax efter, at det af Bønderne var ydet, blev mulen, raadden og fordærvet, at Soldaterne næppe to Dage havde godt af den Commis, de skulde have at holde sig med otte Dage, at der blev mange Læs Brød, mulen og raadden, udkastet og udbaaren i Marken og i Gaarden baade i Vartov fra den Garnison, saa og i Utterslev af det Magasin-Hus, at vi saa og hørte

Soldaterne lide saadan Nød, som havde det gode fede Land for sig, at det var baade at ynke og forundre, som de belejrede i København aldrig lidte saa stor Hunger, Sult eller Tørst . . .“

HJØRINGS Oplysninger om Tilstanden efter Krigen bekræftes af mere officielle Kilder, Indførsler i Tingbøgerne, da Staten efter Fredsslutningen igen skulde til at inddrive Skat og Landgilde, men der i mange Tilfælde intet var at faa. Nogle Uddrag vil vise Forholdene:

„Brønshøj Sogn og By: Anders Jensen findes paa Steden og haver intet saet i hele Gaarden, Arent Pedersen er i lige Maade til Stede og haver ingen Sæd, Huse eller Værelser. Jørgen Bondes Gaard er øde og ingen Folk paa Steden, Manden er død. Anders Bjørn i lige Maade paa Steden og ingen Sæd til Gaarden. Lejren er plantet paa deres Gadeplads og Mark, saa deres Huse med alle er afbrudt og der til Armod og ruineret. Noget af Arent Berents Huse er bestaaende.

Emdrup: Disse fire Gaarde paabyggede af deres forrige Ejermand ere ganske afbrudt og øde. Ingen Sæd dertil i dette Aar er bleven saet.

Utterslev: Mads Nielsen, Jørgen Pedersen, Hans Jørgensen, Niels Mikkelsen og Hans Pedersen, forskrevne Mænd ere paa Stederne i Hytter, Gaardene af Fjenden ganske afbrudt og øde, ingen Sæd dertil dette Aar. Poul Thomsen, Herredsfoged, Thidemand Olsen, Sognefoged, og Morten Koch, disse tre Gaarde er af Fjenden ganske afbrudt og øde, ingen Folk paa Steden eller saet dertil dette Aar . . .“

I Vanløse stod Stuelængerne tilbage paa to af Byens Gaarde, ellers var alt, „ruineret og afbrudt“, mens Gaardene i Husum ikke var helt ødelagt, ja, en enkelt af dem endog „ved Magt“.

Nu stod det til Bønderne at genoprette den skete Skade, og de gjorde det, selvom der gik længe, inden

Den svenske befæstede Lejr ved Brønshøj 1658-60. (Stik i Pufendorff: De rebus a Caroli Gustavi gestis). Sammenlign den moderne Plan paa modstaaende Side. Under Planen her gengives Lejrens Fæstningsvolde i Profil.

de alle kom rigtigt paa Fode. Man tør antage, de byggede igen paa de gamle Tomter. Ganske vist var saa meget af den gamle Bebyggelse jævnet med Jorden, at man kunde forestille sig, at de vilde vælge en anden Byggeplan, men næppe med Rette. Bonden var ogsaa dengang konservativ, og desuden var hver Gaards Rettigheder jo fremdeles knyttet til de gamle Tofter og Skel.

Hvad der foran er fortalt om de gamle Landsbyer indenfor Københavns nuværende Kommunegrænse, tør jo nok siges at have Præg af deres Beliggenhed i Hovedstadens umiddelbare Naboskab. Men som allerede foran antydte, satte dette iøvrigt helt ned til vore Dage intet særligt Præg paa dem og navnlig kun i ringe Grad paa deres Bebyggelse.

Fraset de omtalte Krigsbegivenheder, er disse Landsbyers Historie næsten helt igennem af samme Karakter som hvilkensomhelst andre Landsbyers, hvor de ellers kan ligge i det danske Land. Om enhver Landsby, om ethvert Sogn kan der fremdrages talrige Oplysninger, og der er ogsaa for disse Sognes Vekommende

fremdraget adskillige Oplysninger og vil kunne fremdrages endnu flere, Oplysninger om Gaardenes Ejere gennem de svundne Aarhundreder, om deres økonomiske Forhold, deres indbyrdes Kævl og Strid, om Sognets Præster, der ikke alle var saa gode – en enkelt kvalte saaledes det Barn, hans Tjenestepige fødte ham og rømte fra Ansvaret, medens det stakkels Pige-barn blev dømt til at straffes „paa sin Hals til Høj og heden Jord“ –, om andre Misdædere, Drabsmænd og Tyve, Slagsbrødre, om ulovlige Krohold, Skeltrætter o. s. v. o. s. v., Oplysninger, der vel tilsammen vil tegne et Billede af Livet i de gamle Landsbyer gennem de svundne Aarhundreder, men som det vil føre altfor vidt at komme ind paa i denne Fremstilling.

Her vil der i det følgende blive lagt mere Vægt paa at skildre de topografiske Forhold, navnlig saadanne, som har paavirket den moderne Udvikling og uden Kendskab til hvilke denne daarligt nok forstaas.

Det maa dog først indskydes, at der i det følgende ikke mere vil blive Tale om to af de gamle Landsbyer, der i sin Tid hørte under Københavns Birk, men som

begge blev unddraget Indlemmelsen i 1901-02, nemlig Serridslev, som paa det Tidspunkt allerede i Aarhundreder havde været lagt under Hovedstaden, og Solbjerg, hvis Historie hører andetsteds hen, fordi den jo danner Grundstammen i den nuværende Frederiksberg Kommune. Man henvises til Fremstillingen af dennes Historie, foran Side 6 ff., og her skal kun kort rekapituleres, hvorledes CHRISTIAN IV lagde den gamle Landsby tillige med Nyby Ladegaard og en Del af Københavns Grund under sin nye store Ladegaard, hvis Marker atter til sin Tid blev overladt Hollændere fra Amager. Hele dette Omraade fik sin selvstændige Udviklingshistorie, der førte til, at Frederiksberg Kommune nu ligger som en afsondret Enklave midt i Hovedstaden.

Hvad angaar de øvrige Landsbyomraader, saa er Forholdet jo det, at de ved Indlemmelsen hver for sig fremtraadte, dels med en Kærne, selve den gamle Landsby, og dels med enkelte Gaarde spredt ud over Bymarken, hvilken sidste Omstændighed atter var et Resultat af Udviklingen i det sidste Hundredeaar før Indlemmelsen.

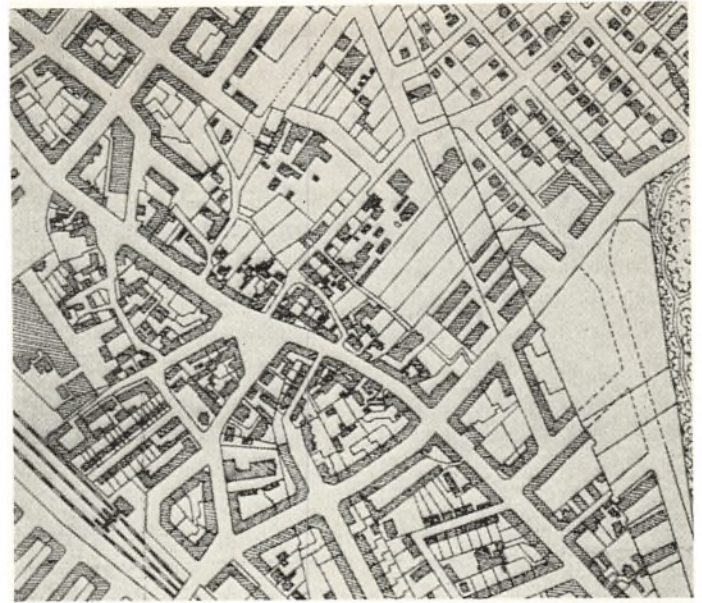
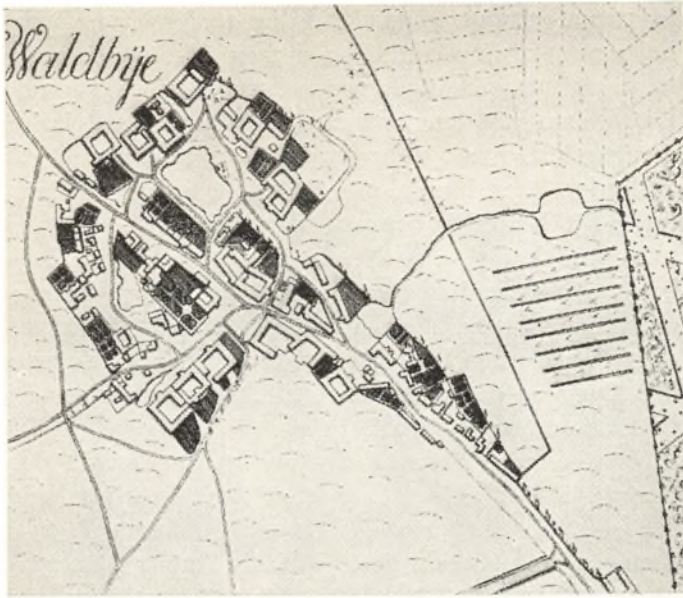
Mens de enkelte Gaarde næsten alle er helt forsvundet, i hvert Fald i de indlemmede Distrikter paa Sjællandssiden, saa gælder det endnu ikke selve de gamle Landsbyer, skønt deres oprindelige Forhold er stærkt udvisket og bliver det yderligere, eftersom Tiden gaar, ja, om faa Aar vil vistnok enhver Mindelse om dem være borte. Men man kender dem i deres ældre oprindelige Form fra de saakaldte Udskiftningskort, Kort, der blev optaget i Forbindelse med de store Landboreformer for dette Distrikts Vedkommende ned imod og efter Aar 1800. Og som Billedet af disse Landsbyer tegnede sig dengang, afspejler det sikkert Tilstanden ogsaa i langt ældre Tider. Der er allerede talt om den Tilbøjelighed, man i Fortiden havde til at bygge paa de gamle Tomter, og selvom man skal være varsom med uden videre at føre alle Forhold fra det 16-17. Aarhundrede tilbage til Middelalderen, saa var der igennem Aarhundreder saa godt som intet Skred i Udviklingen, lige bortset fra, at der med Tiden blev flere Gaarde i de enkelte Byer, fordi de oprindelige Gaarde deltes i to eller tre, meget ofte paa den Maade, at de nye Gaarde laa Side om Side med de gamle, saaledes, at Byens oprindelige Form ikke ændredes.

De indlemmede Landsbyer falder stort set i to Anlægstyper. Gaardene i Brønshøj, Husum, Utterslev og Valby laa alle i en Kreds omkring en oprindelig sikkert aaben Plads, der i nyere Tid foruden Gadekæret tillige rummede adskillige Gadehuse, kaldt saaledes fordi Pladsen tidligere var Byens Fællesjord, hørte under Bygaden. Husum og Utterslev er de mest regulære Typer paa denne Bosættelsesform, mens Valby er mere uregelmæssig. Fælles for de to førstnævnte er det ogsaa, at der i gammel Tid har ligget en Hovedgaard i dem begge. Hovedgaarden eller Sædegaarden i Utterslev blev jo, som man vil huske, nævnt allerede i Pavebrevene fra det 12. Aarhundredes Slutning.

Er det ret sjældent, at man har selv saa lidet specificerede Oplysninger som de gamle Pavebrevs om en Landsby saa langt tilbage i Tiden, saa er Tilstedeværelsen af en Hovedgaard i Landsbyen langt fra nogen Sjældenhed. Nogle vil endda mene, at saadan har Forholdet været de fleste Steder og det fra meget gamle Dage, og at det typiske for Fortidens Landbrug netop var saadanne Byer, hvor vornede Bønder eller i ældste Tid Trælle drev ikke blot deres egne mindre Gaarde, men ogsaa Hovedgaardens større Marker, dens Særjorder, saavel som dem, der almindeligt laa i Fællig med Bøndernes Jorder. Man kunde maaske endda opkaste den Tanke, at Betegnelsen Gaard i sin ældste Brug netop var knyttet til saadanne Anlæg som Husum og Utterslev. Hvordan det nu forholder sig, saa fandtes der ogsaa Hovedgaarde i Landsbyer af anden Type, inden for Københavnsomraadet vides dette saaledes at have været Tilfældet i Emdrup, der iøvrigt havde Anlægsform til Fælles med baade Vigerslev, Vanløse og paa sin Vis ogsaa med Sundbyerne. I alle dannede Byens Gaarde en enkelt lang Række, Placeringen muligvis paavirket af Byernes Beliggenhed ved en Udkant af deres Markjorder, og hvad angaar Vigerslev, Vanløse og Emdrup langs Vandløb eller Dalstrøg. Med Hensyn til Sundbyerne, der ganske vist ogsaa bestod af een lang Gaardrække, gælder maaske noget andet, idet man maa tage i Betragtning, at de laa paa Amager, hvor hollandsk Byggeskik muligvis kan have spillet ind, og deres Anlægsplan var iøvrigt, som det siden skal vises, noget forskellig fra de andre nævnte.

Trods den rivende Udvikling i dette Aarhundrede er det endnu muligt at genkende disse gamle Anlægsplaner i baade Valby, Brønshøj, Utterslev og Husum, tydeligst maaske i de sidstnævnte. I Valby er det nødvendigt at tage gamle og nyere Kort til Hjælp for at blive klar over Forholdet, og det vil selvfølgelig ogsaa lette Forstaaelsen af de tre andre Byers Planer, men i de tre er Gadekæret stadig bevaret, og endda, det gælder navnlig Husum, men Gud ved hvor længe? – ogsaa noget af den gamle Gadehusbebyggelse, ja, tilmed et Par af de gamle Gaarde. At der fandtes flere af disse for blot faa Aar tilbage, vil mange kunne huske.

Uden om den gamle Bykærne strakte sig saa Landsbymarkerne, naturligvis af større og mindre Omfang, alt efter de enkelte Byers Gaardtal eller andre Forhold, og i ældre Tider uden eet Hus. Allevegne var de delt i større Omraader, de saakaldte Vange, der atter hver for sig var delt i Aase, og disse igen i smalle Strimler, Agrene. Og hvad der nu kan synes vanvittigt upraktisk, men som oprindelig maa have haft en fornuftig Baggrund, var det Forhold, at de enkelte Bønder i en By ikke havde deres Jord paa eet eller nogle faa Steder, men i hver Aas hørte enkelte og endda fra hinanden spredte Agre til hver Gaard, saaledes at denne kunde have sine Jorder liggende fordelt paa halvhundrede eller endnu flere Steder, strøet udover den hele By-

Til venstre: Plan over Valby 1780. (Udsnit af Kort i Københavns Stadsarkiv). Til højre: Samme Omraade 1940. (Som det foregaaende efter „Fra Bispetid til Borgertid“). Den gamle Plan viser Valby som en af de Landsbyer, der havde Gaardene liggende i en Kreds omkring en aaben Plads med Gadekæret. Dette er forsvundet paa den moderne Plan, men dennes Slægtskab med den ældre er umiskendeligt.

mark! Først fra 1680erne eksisterer der en virkelig Opmaaling af den dyrkede Jord i hele Landet. Den blev foretaget, fordi der skulde indrettes en ny Matrikel. De ældre var baseret paa, hvad de enkelte Bondebrug skulde svare i Landgilde og andre Afgifter, og da disse efterhaanden kunde variere stærkt fra By til By, ja, maa-ske indenfor de enkelte Byer, i al Fald naar lige store Gaarde laa under forskellige Godser, saa vilde man nu i Stedet for tilrettelægge en ny, mere retfærdig Matrikel paa Basis af en Bonitering af Landets Agerjord, en Bonitering, der maaske var af ret summarisk Karakter, men som dog gav en mere paalidelig Rettesnor for Beskatningen af de forskellige Landbrugsejendomme.

Hver eneste Ager blev ved den Lejlighed maalt i Bredde og Længde, og Maalene i sjællandske Alen omhyggeligt ført til Protokols tillige med det Navn, som brugtes om vedkommende Ager! Hver eneste saadan havde nemlig, saare forstaaeligt af praktiske Grunde, sin mere eller mindre malende Betegnelse, Navne, som det i mange Tilfælde kan være svært nok at tyde i Protokollerne, dels fordi det var fremmede Landmaalere, som førte disse og ikke altid har kunnet opfatte Bøndernes Udtale, dels fordi de samme Markbøger ofte er skrevet forbandet utydeligt.

At det saa i adskillige Tilfælde er Navne, som daarligt eller slet ikke kan tolkes, gør naturligvis ikke Læsningen lettere. Men mange af dem blev forøvrigt husket indtil vore Dage, og i Københavns indlemmede Distrikter kan man den Dag i Dag læse adskillige af dem paa Gadeskiltene i disse Bydele. Et vist Antal af dem er nemlig – og som det synes med god Beføjelse – taget i Brug som moderne Gadenavne.

Som sagt er mange af dem nu uforstaaelige og har velsagtens været det gennem lange Tider. De er blot blevet gentaget i den hævdvundne Form, denne maa-

ske efterhaanden afslidt og tillempet, fra Slægtled til Slægtled, indtil de nu er blevet fæstnet med hvide Bogstaver paa den sædvanlige blaa Emaljegrund.

Adskilliges Betydning er dog ligetil. Man tage Eksempler som Ærteland, Bønneland, Kirkebjerg, Søager, Tudskær, af hvilke de to førstnævnte naturligvis refererer til en fjern Anvendelse af vedkommende Markstykke, de to næste til dettes Beliggenhed og det sidste heller ikke behøver nogen Forklaring. Men tag saa andre som Toftøje, Hanebred, Brunevang, af hvilke man rent umiddelbart kun forstaaer det ene Led, og der skal ogsaa nok findes dem, som er ganske uforstaaelige, i det mindste for almindelige Mennesker.

Man kan naturligvis have afvigende Meninger om det berettigede i at anvende disse gamle Marknavne som Betegnelse for moderne Gader eller Villaveje, principielt eller i de enkelte Tilfælde. Nogle har været taget i Brug, men er atter kasseret, i Vanløse er Bønnelandsvej saaledes blevet erstattet med Birkagervej, ligesom Skræddervej, der dog har en noget anden Oprindelse, er blevet til Klingseyvej, som altsaa skulde forekomme mere vellydende. Men, ret beset, lyder gamle Marknavne i al deres Mærkværdighed ikke ligesaa naturlige som f. Eks. Ceylonvej og Minorkagade, og de har i hvert Tilfælde mere historisk Tilknytning til det paagældende Sted end ogsaa danske Herregaardsnavne. Og andetsteds er man gaaet den modsatte Vej, og de først givne Betegnelser er af Bystyret blevet ombyttet med andre, der enten er gamle Marknavne eller Betegnelser, lempet efter disse, hvilket sidste maaske kan være lidt betænkeligt. I det mindste forekommer det uheldigt, naar en Villavej i Husum har faaet Navnet Byporten, fordi den paa sin Vis danner Indgangen til det paagældende Villakvarter – eller By! Forestillingen Byport knyttes jo i hvert Tilfælde ikke til gamle

Landsbymarker. Og naar man søger at opretholde Erindringen om saadanne, er det jo dog for at skabe en vis historisk Stemning.

De gamle Navne i Københavnsomraadet fortæller virkelig et og andet om Fortiden. I Vanløse minder saaledes Hyltebjerg Allé, der tidligere efter en Grund-ejer hed M. L. Lauritzens Vej, om det langstrakte Bak-kedrag, der laa sydøstligt i Bymarken, ned imod Grøn-dalsaaen, ligesom Aabjergvej og Kirkebjerg Allé er Minder om andre Terrænforskelle, med den moderne Bebyggelse efterhaanden næsten umærkbare. Skjulhøj Allé har maaske Navn efter en forsvundet Kæmpehøj paa samme Maade som Valhøjs og Lyshøj Alleer i Valby, af hvilke den førstnævnte endda kan være opkaldt efter den Høj, som har givet Byen Navn, og paa samme Maade vil man inden for de andre tidligere Landsbyomraader finde lignende Erindringer om Kvar-terets Fortid.

Naar man dvæler ved de indlemmede Distrikters ældste Fortidsminder, maa man naturligvis ikke glemme det trods al høj Bebyggelse mest iøjnefaldende og som Bebyggelse det ældste af dem alle, tillige det eneste Arkitekturmonument indenfor Omraadet, Brønshøj Kirke. Ogsaa de øvrige Kvarterer har længst faaet hver sin Kirke, Husum, Vanløse, Valby, Sundbyerne, men Kirken i Brønshøj er en veritabel gammel Sognekirke, ja, den er i Virkeligheden det eneste bevarede Bygningsværk indenfor Københavns Kommunegrænse, der rækker tilbage til ABSALONS Tid, og den kan maaske i sin første Oprindelse skyldes ham, da den er bygget af Kridtsten, samme Materiale, som blev taget i Anven-delse ved Opførelsen af Ringmuren omkring Borgen ved Havn, og dens Rundbuefrise under Tagskægget giver den et vist fornemt Præg. Som saa mange andre Landsbykirker fik den sit nuværende Præg i det 15. Aar-hundrede, da Taarnet af de røde Munkesten blev til-bygget, mens Vaabenhuset er en nymodens Foreteelse. Ældre end Taarnet er de gotiske Hvælvinger, mens Inventaret bringer Bud om senere Tidens Kunstud-foldelser, Tiderne i det 16-17. Aarhundrede.

Som allerede nævnt var ogsaa Brønshøj By af samme Type som Husum, Utterslev og Valby, blot at Kirken her traadte ind i Gaardenes Kreds omkring Pladsen med Gadekæret. Og som det ligeledes er nævnt, var Beboerne af Byens Gaarde i Almindelighed Bønder, i det 18. Aarhundrede dog lidt mere slebne end den Slags Folk ellers regnedes for dengang. Hvis man da skal tro den daværende Sognepræst, Nordmanden P. L. HERSLEB, som skriver: „iblandt de nogenledes raffinerede Sjællandsfarer mener jeg Brøndshøjerne kan regnes, der ere saa uformærkt humaniserede, saa at adskillige kønne Folk fra København drage ud til Bønderne om Sommeren for at fornøje sig 2 à 3 Dage, og uden Væmmelse kan benytte sig af Bøndernes Dug og Disk, Seng, Bord og Mælk.“

Traditionen synes forsaavidt at kunne være af ældre Dato, som den kræsne JOHAN MONRAD i sin Dagbog fra

Midten af det forudgaaende Aarhundrede nævner Brønshøj som et af sine Udflugtssteder og taler om, hvordan han „de store Helligdage spadserede op til Brønshøj Kirke, som var den nærmeste ved København, laa til den gamle Degns og blev trakteret til (: hos) den gale og lystige Præst Hr. CLAUS i Brønshøj, til hans Faders i næste By, Utterslev, som var Herredsfoged“.

Samme Præst – om hvem Ordet gal nok ikke er brugt nedsættende og som først kaldte sig Utterslev efter sin Fødeby, men siden MUHLE, fik forøvrigt i 1672 Brev paa en Byggeplads ved Brønshøj Gade, hvor han byggede det saakaldte Gæstehus, maaske et veri-tabelt Sommerpensionat.

Hvad angaar Brønshøj By iøvrigt, saa havde flere Gaarde i den skiftet Ejer efter Svenskekrigen, idet den som saa meget andet Krongods blev udlagt til Kronens Kreditorer, i dette Tilfælde ARENT BERNTSEN, den københavnske Byskriver, der især er kendt som Forfatter af det statistisk-topografiske Værk „Danmarks og Norges frugtbare Herlighed“, men iøvrigt allerede før Belejringen havde været i Besiddelse af et Teglværk i Brønshøj og kunnet drage Fordel deraf ved sit Spekulationsbyggeri i Ny-København.

Iøvrigt delte andre Gaarde i Brønshøj Sogn Skæbne med dem i Kirkebyen. Endnu under Belejringen, mens Pantet altsaa har haft en noget tvivlsom Værdi, fik Kancellisekretær JØRGENS REITZER flere af Utterslev Bys Gaarde i Pant for et Beløb, han havde forstrakt Kongen med til Aflønning af Garnisonen. Han var i Forvejen i Besiddelse af den ene Halvdel af den Hovedgaard, som fra gammel Tid havde ligget i Byen, og som 1642 var blevet overdraget til Rentemester og Rigsadmiral JØRGEN VIND, der imidlertid to Aar senere døde af de Saar, han havde paadraget sig i Slaget paa Kolberger Heide. Inden REITZER fik den, havde den været besiddet af en anden højststaaende Militær, Felttøjmester JØRGEN FRIIS til det skaanske Lyngbygaard, og senere blev den købt af CHRISTEN SCHEEL til Estrup, hvis Søn siden havde den. Derfor fik den Navnet Scheelens Gaard og var altsaa den, som KARL GUSTAV havde haft Kvarter paa. Det siges ogsaa, at KORFITS ULFELDT og LEONORA CHRISTINE skal have boet her efter at de var løsladt fra Fængselet paa Bornholm. Denne Halvdel af Utterslevgaard ejedes sidst af Generallojtnant, Amtmand over Møn VON PLESSEN, „den saakaldet onde Pless“ skriver HERSLEB, „som pløjede med Garderhestene og skar Ørene af en Del af Garden til Hest“. Efter hans Død hjemfaldt den atter til Kronen, som hele Tiden havde været i Besiddelse af den anden halve Halvdel af Hovedgaarden, i Begyndelsen af det 17. Aarhundrede almindeligt overladt Herredsfogden i Sokkelunds Herred som Embedsbolig.

Endnu en Gaard i Utterslev havde en Overgang fornemmere Beboere. Det var den, som 1674 blev overladt den tidligere Landsdommer ANDERS SINKLAR, hvis Enke siden gjorde sig højst ufordelagtig bekendt. Hun fik i Aaret 1680 Tvillinger med sin nye Kæreste

Sundbyerne 1780. (Kort i Matrikelsarkivet). Amager Landevej omtrent midt i Billedet danner Skel mellem Sundbyøster og Sundbyvester. Bevaret som moderne Gader er Vejen Syd for Byerne, Englandsvej til venstre og Øresundsvej til højre.

og maatte Aaret efter paa sin Bryllupsdag staa aabenbar Skrifte i Brønshøj Kirke. I det hele taget gjorde hun sig ilde berygtet, og da hun til sidst truede Kongens Ridefoged paa Livet, blev hun og Manden dømt til at rømme Sjælland inden 8 Dage. Men Enden var ikke endda. Hun skal siden være blevet halshugget i Ditmarsken!

Ogsaa i Husum laa der som nævnt en Hovedgaard. Den havde i sin Tid udgjort et biskoppeligt Len, og som Fogder nævnes forskellige adelige. Selv efter Reformationen og indtil 1573 udgjorde Husumgaard en særskilt Forlening. Den var da delt i to Gaarde, hvilket ogsaa var Tilfældet, da den 1659 blev pantsat til førnævnte ARENT BERNTSEN, som imidlertid 1661 overdrog Pantet til selve Feltherren HANS SCHACK, Københavns Kommandant under Belejringen. Han byggede Gaarden fra ny med ialt seks Huse, blandt hvilke et to Etagers Vaaningshus, dog „muret mellem Stolper“, altsaa af Bindingsværk og tækket med Straa. Men det herskabelige Præg blev understreget ved Anlæg af Have med Fiskepark. SCHACK overdrog sit Pant til sin Svigersøn, den holstenske Adelsmand DITLEV RUMOHR, som mageskiftede Panterettigheden til det lille Gods til Kronen mod Gisselfeld. Mens Kongen beholdt Husum By, havde han ingen Interesse i den fornemt byggede Husumgaard, og den blev 1672 tillige med 6 Gadehuse overdraget Generalproviantkommissær NIKOLAJ BENNING, som imidlertid straks

solgte den til Greve LORENTZ BROCKDORFF til Kletkamp. Han afhændede den til Storkansler Grev FREDERIK V. AHLEFELD, der en Overgang selv drev Gaarden. Den næste Ejer var den københavnske Havnedirektør JOHAN HEYDEMANN, hvis Enke bortforpagtede den til Jomfru ANNE SOPHIE ULFELDT, der boede paa Gaarden tillige med en anden Adelsjomfru LISBETH SOPHIE FRIIS, og det var hos disse to Damer, at LEONORA CHRISTINE tog Ophold nogen Tid, da hun i 1685 var kommet ud fra sit langvarige Fængsel. Skrevet paa Husum den 2. Juni 1685, slutter det originale Manuskript til „Jammersmindet“. Siden ejedes Gaarden af Slægten BILLE og forskellige andre, fra 1718-20 af Hofapoteker JOH. GOTTFRED BECKER.

Vanløse By var i Middelalderen ogsaa gejstligt Gods, men næppe underlagt Bispestolen, derimod Domkapitlerne i henholdsvis Roskilde Domkirke og Københavns Vor Frue. Omkring Midten af det 16. Aarhundrede ejede Kronen cirka Halvdelen af Byen, mens den anden Halvdel hørte under Vartov, som den i 1580erne havde hørt under dettes Forgænger Helliggeist Hospital. Kongens Andel blev som andet Gods i Sognet pantsat under Svenskekrigen, men atter indløst, dog kun for at afhændes, og siden var Statholderen CHRISTOFFER GABEL Ejer af hele Byen, hans Søn overtog denne efter ham og solgte den 1675 til Jægermester VINCENS HAHN, som lagde den under sit nyoprettede Gods Hjortespring i Herlev Sogn.

Ogsaa Emdrup By blev udlagt til Kronens Kreditorer, nemlig til den tyske Hofprædikant JOHAN BREMER, som Kongen skyldte 2858 Rigsdaler 1 Ort og 8 Skilling. Ved den Lejlighed siges der intet om den gamle Hovedgaard, de katolske Bispers Emdrupgaard, som i Middelalderen var beboet af adelige Fogeder, og som endnu efter Reformationen blev bortforlenet. Den omtales heller ikke, da hele Emdrup By en Overgang omkring Midten af det 16. Aarhundrede var forlenet til Københavns Magistrat, eller i den mellemiggende Periode. Den senere Emdrupgaard synes snarest at være det Lyststed med Have, som BREMER havde ladet anlægge, og som Hofmarskal VON KÖRBITZ overtog fra Kronen efter Præstens dødelige Afgang. Siden fik en anden Hofpræst H. G. MASIUS, Stamfaderen til Slægten v. DER MAASE, det i sin Besiddelse og han efterfulgtes af mange fornemme Ejere, blandt dem Oversekretæren i Danske Kancelli, CHRISTIAN MØINICHEN, der opførte en ny statelig Bygning og anlagde en for sin Skønhed prist Have. Blandt MØINICHENS Venner var Præsten og Rimmageren CHRISTEN LASSEN TYCHONIUS, der til Tøndeslagningen paa Fastelavns Mandag i Aaret 1729 skrev et Digt med Titel „Emdrup Kattes Testament“, hvori det loyalt mod Festens Arrangør hedder, at Katten gerne vil dø for Husbond MØINICHEN med Dannebrogens Stjerne.

Men I! I Emdrups Slyngler, som
med Stage, Spyd og Lanse
til min bedrøvet Ligvagt kom
at storme Kattens Skanse!
Gid jeg var løs og I var Mus,
Jeg Jupiter det beder!
Her skulde ligg' et Fandens Hus
imellem mig og Eder.

Emdrupgaard fik siden endnu mere prominente Herskaber, saasom Grevinde CATHARINE DANNESKIOLD-SAMSØE 1731-39, Grevinde ANNE SOFIE SCHACK 1739-42, Sjællands Biskop PEDER HERSLEB 1742-51 o. fl.

Mens Valby og Vigerslev til helt ned mod vor Tid mest husede almindelige Bønder, hvilket vel ogsaa hang sammen med, at disse Byer ikke som dem i Brønshøj Sogn blev afhændet fra Kronen, saa laa indtil 1942 i Sundbyøster den i alt sit Forfald dog helt anselige Rødegaard, eller som den haardnakket blev kaldt Dyvekes Gaard, fordi man ganske uden historisk Hjemmel har villet knytte baade DYVEKES og SIGBRITS Navne til den. Et noksaa autentisk Navn var Svanelejegaard, som den bar fra den Tid, da Hoffet regelmæssigt holdt store Svanejagter ved Amagers Kyst og dengang tog ind paa Gaarden, der var et mere fornemt Gæstgiveri. Dens to Etagers Hovedbygning stammede fra denne Periode, CHRISTIAN V's Tid.

Havde KARL GUSTAVS Belejring af Hovedstaden hidført ikke blot Omegnens fuldstændige Ødelæggelse, men ogsaa en Omlægning af Ejendomsforholdene, saa truede hans Efterfølger paa den svenske Trone KARL XII i Aaret 1700 med at gentage det første. Til

alt Held lykkedes hans Forehavende ikke. Den svenske Hær naaede i denne Omgang ikke frem til Hovedstadens umiddelbare Nærhed, før den som en Følge af den hastigt sluttede Fred i Travendal atter maatte indskibe sig.

Men nogle Aar længere inde i det nye Aarhundrede medførte militære Foranstaltninger atter en Omkalfatring af Københavnsomraadets Ejendomsforhold. Det var en Omlægning af Ryttergodset, der bevirkede den. Ryttergodsordningen gik i Almindelighed tilbage til CHRISTIAN V's Tid, til Aaret 1670, da man besluttede at oprette et „nationalt“ Rytteri ved at udlægge betydelige Krongodser til Rytterhold. Det var først Meningen, at Gaardfæsterne paa Ryttergodserne selv skulde være baade Bønder og Soldater, men det blev snart Resultatet, at de i Stedet for „at ride for Gaarden“ stillede en Mand for sig.

Da man i Aaret 1718 skred til Oprettelsen af de nye Rytterdistrikter, var dette Princip længst opgivet, og man gik endda ved den Lejlighed over til fremtidig at forlange Landgilden ydet i Penge og ikke i Naturalier. Samtlige Byer i de indlemmede Distrikter blev nu lagt under Ryttergodset. Det københavnske Distrikt fik efter et Par Aars Forløb sit administrative Centrum i Brønshøj, da Regimentsskriverstuen i 1721 blev flyttet dertil, og Regimentsskriveren THOMAS HANSEN købte den saakaldte Brønshøjgaard, Handelen fandt Sted i „Brønshøjs Gæstehus“, som altsaa var til endnu paa det Tidspunkt.

Nyordningen førte til, at baade Brønshøj og Valby fik deres første Skolebygninger, som begge staa endnu omend ikke i deres oprindelige Skikkelse. Bevaret er derimod i begge Tilfælde den Sandstenstavle, som blev opsat over Døren til hver enkelt Skolebygning, med den kendte rimede Inskription:

Halvtredsindstyve Aar, Gud, har Du mig opholdet,
at Sygdom, Krig og Pest mig intet ondt har voldet,
thi siger jeg Dig Tak og breder ud Dit Navn,
og bygger Skoler op, de fattige til Gavn.
Gud, lad i dette Værk, Din Naades Fylde kende,
lad denne min Fundats bestaa til Verdens Ende,
lad altid paa min Stol én findes af min Æt,
som mener Dig min Gud og disse Skoler ret!

I det Forslag, Biskop HERSLEB indgav til Kongen, var det henstillet, at Skolerne i deres Bygning burde være anseligere end almindelige Huse, paa det „deres Udseende kunde henlede Tanken paa deres høje Bestemmelse“. Man fatter nu næppe, at disse beskedne, kun 21 Alen lange, lave Bygninger blev saa beundrede. Der skulde efter Planen være Plads til baade Lejlighed, Skolestue og Stald under samme Tag, de to sidstnævnte Lokaler stødte umiddelbart op til hinanden. Men set med Tidens Øjne betegnede de nye Skoler et stort Fremskridt.

Rytterdistriktsordningen bestod indtil Aaret 1766. Da var Landboreformernes Tid inde og nye Tanker gjorde sig gældende. Ved kongelig Resolution af 6. Maj 1766

Paa Valby gamle Rytterskole, der nu benyttes som Kommunebibliotek, sidder stadig Sandstenstavlen med den kendte rimede Inskription, men iøvrigt er Skolebygningens Udseende ændret paa afgørende Maade, og den er længere end oprindelig. (Fot. 1933, Bymuseet).

tilsagde Kongen samtlige Bønder paa Københavns Rytterdistrikt Arvefæstebrev paa deres Gaarde, og nogle Aar efter indtraadte den paa sin Vis ligesaa skelsættende Ændring i de københavnske Landsbyers Forhold: Udskiftningen fra Fællesskabet. Allerede førend Bønderne var blevet Arvefæstere, var der udstedt forskellige kgl. Forordninger, der tilsigtede at fremme denne vigtige Foranstaltning, og 1781 var det blevet bestemt, at en Landsby skulde udskiftes, hvis blot en enkelt Lodsejer forlangte det.

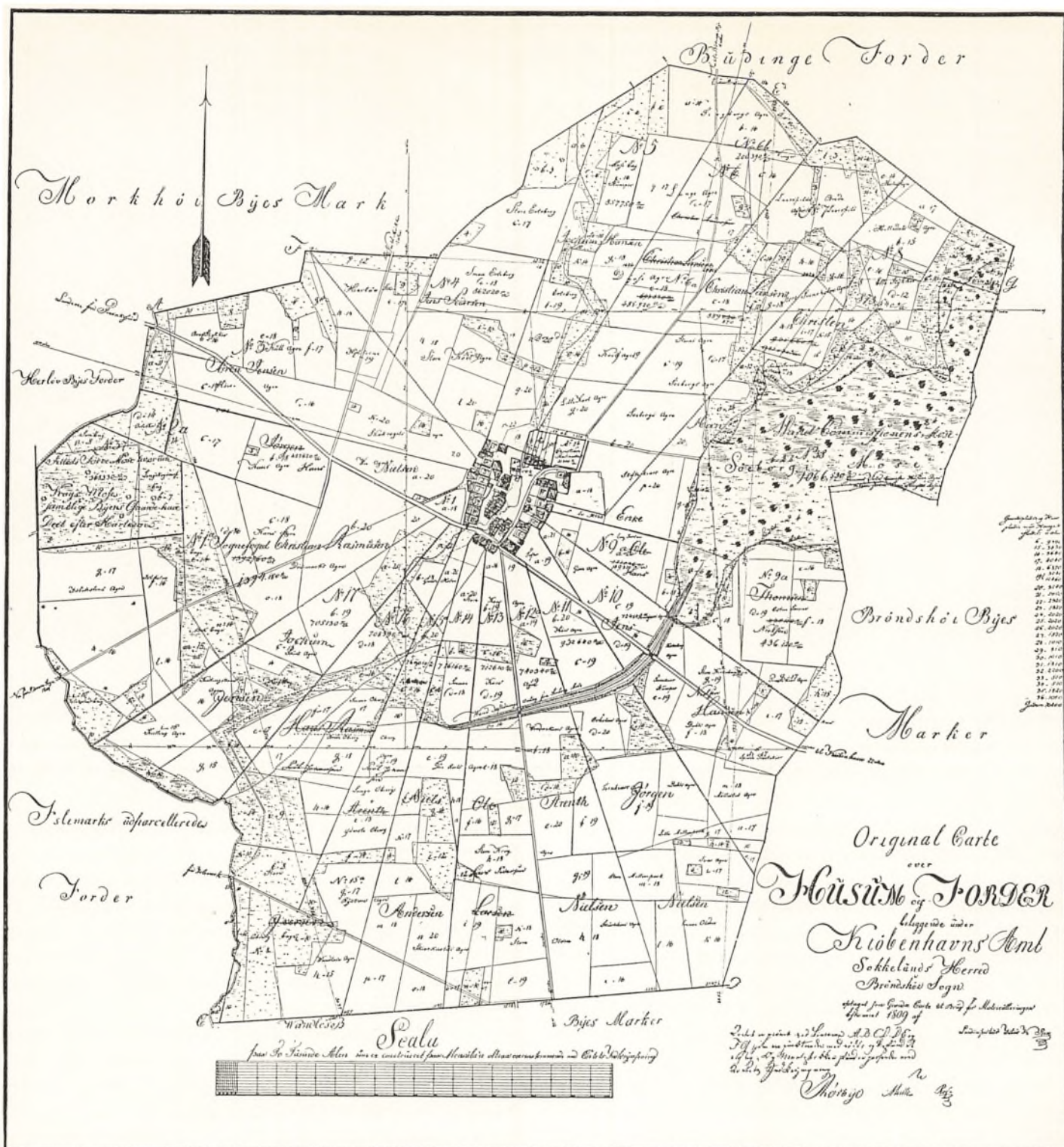
Opløsningen af Fællesskabet gik, som man vil forstaa, ud paa at afløse de gammeldags Driftsformer med nyere og mere tilsvarende, i første Række paa at afløse Fordelingen i de utallige smalle Strimler med en anden, efter hvilken hver Bonde fik sin Jord paa et eller to, højst tre Steder i Bymarken, men naturligvis tillige Jorder af en saadan Bonitet, at den svarede til hans Hartkorn. Det var, som man let kan forstaa, i de fleste Tilfælde en meget vanskelig Forretning at gennemføre, og der krævedes ofte flere Møder og Forhandlinger, inden der blev opnaaet Enighed. Selvom Bymændene gik med til at opløse Markfællesskabet, veg de allerfleste af dem foreløbig tilbage fra ogsaa at forlade Byfællesskabet, at flytte Pokker i Vold ud paa en Marklod, fjernt fra det gamle Bycentrum.

Men bortset fra de Hensyn, der maatte tages til

Jordens Bonitet, saa tog Nyordningen ingen smaalige Hensyn og navnlig ikke til de gamle Skel, enten de saa markerede Vange eller Aase eller Tofter, ligesom der heller ikke toges Hensyn til forhaandenværende Diger og Veje. De nye Skel blev trukket efter Linealen tværs over alle de gamle, som i de fleste Tilfælde ganske blev udslettet. Men skønt det ogsaa i de siden indlemmede Landsbyer drejede sig om Afsætning af Grænselinjer paa absolutte Landbrugsarealer, saa er det alligevel Tilfældet, at mange af disse Skellinjer genfindes i den Storbymbebyggelse, som har rejst sig paa de gamle Bondemarker! Det drømte de Mænd mindst om, som dengang drog de lange Maalekæder tværs over Stendiger, Risgærder og Grøfter, over Sti og Kær og Moser paa Markerne i Brønshøj, Hvidovre og Taarnby Sogne.

Og Forholdet gør sig gældende indenfor alle de gamle Landsbyomraader, tiltrods for der blev bragt forskellige Principper i Anvendelse ved Udskiftningen af dem.

I Vanløse anvendte man forsaavidt et meget fornuftigt System. Her var man nemlig ikke veget tilbage fra en Udflytning af de fleste Gaarde. Den omtrent firkantede Bymark blev delt i to Halvdele, adskilt ved en snorlige Vej, den senere Aalekistevej, og paa hver Side af den afsattes syv Lodder, en for hver Gaard i Byen. Og saa overlod man Fordelingen [til det blinde Tilfælde, den skulde ske ved Lodtrækning. Alle var

Husum By og Bymark 1809. (Kort i Matrikelsarkivet). Byen danner et særlig anskueligt Eksempel paa Anvendelse af den saakaldte Stjerneudskiftning. De enkelte lange Marklodder straal'er ud fra Gaardene i Byen og løber til Skellet.

enedes om det paa nær to Bymænd, af hvilken den ene faldt til Føje, da det kom til Stykket. Den anden vilde derimod absolut have sin Lod udlagt ved Byen, saa han kunde lade sin Gaard blive liggende i denne.

Da ingen vilde føje ham, gik han bort i Vrede. „Uagtet hans Egensindighed“, hedder det i Beretningen, fik han en Lod „af saa god Beskaffenhed, at hvem af de andre, den var tilfalden, havde været dermed fornøjet.“

I Emdrup og Vigerslev, med de forholdsvis smaa Bymarker, bar man sig ad paa lignende Maade, det vil sige, her delte man bare Markerne helt over paa tværs, men det nødvendiggjorde naturligvis Udflytning af nogle Gaarde. I Brønshøj udflyttedes to, mens Resten fik deres Jorder i Tilknytning til deres Pladser i Byen, lange smalle Lodder, og dertil hver sin Udlod, liggende paa den anden Side den senere Godthaabsvej. Her kan man egentlig sige, der var Tilløb til den Form

Luftbillede af en Del af Husum. (Fot. 1947, Nowico). Ved en Sammenligning med Kortet paa modstaaende Side ses det tydeligt, at de moderne Gader Syd for Frederikssundsvejen følger de gamle Markskel. Den gamle Landsby er endnu delvis bevaret, men trængt af nyere Bebyggelse og Kolonihaver. Paa den aabne Plads bag Byen er der nu opført Punkthuse og anden moderne Boligbebyggelse. Sammenlign Side 192.

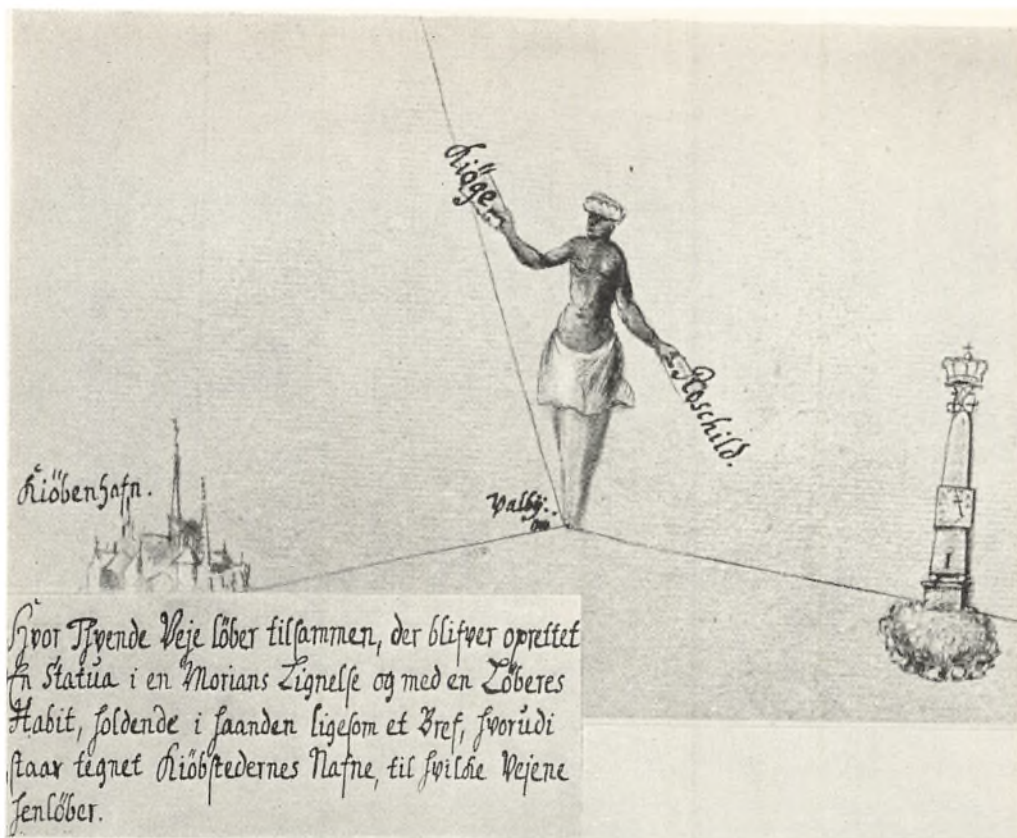
for Udskiftning, der blev anvendt i saavel Husum og Utterslev samt tildels i Valby, Stjerneudskiftningen. Den ansaas ikke for nogen heldig Løsning paa Problemet, men blev navnlig taget i Brug, hvor Bønderne for enhver Pris vilde undgaa Udflytning. Hver Gaard fik sin ene Lod i umiddelbar Tilknytning til dens Toftejord, men da Lodderne strakte sig lige til Bymarkens Grænse maatte det naturnødvendigt ofte blive lange smalle Strimler. I sin reneste Form ses denne Udskiftningsmaade anvendt i Husum. Landsbyen ligger midt i Bymarken og ud fra de enkelte Gaarde i den engang tæt sluttede Kreds straalere deres tilliggende Lodder, smalle nær Gaarden og Bygaden, bredere jo nærmere de er Markskellet til Nabobyerne. Det hele ligner en Edderkop i sit Spind.

Sammenligner man de gamle Udskiftningskort eller ældre Kort, som angiver Ejendomskellene, med en moderne Plan over København, vil man hurtigt opdage Rigtigheden af det, som før blev hævdet, at disse Skel har paavirket den moderne Byplan. Det ses tydeligt i Vanløse, at flere af de ældre Hovedveje følger de gamle Skel. Det er i det hele taget gennemgaaende Tilfældet, hvad den ældre Bebyggelse i de forskellige Omraader angaar. Og det gør sig navnlig stærkt gældende paa en Del af Husum Bymark. En Række Veje Syd for Frederikssundsvejen følger her de gamle Markskel radialt fra Centrum, den gamle Bykærne, ud imod Periferien, Bygrænsen. Da Landmaaleren i 1781 afsatte Skellene mellem de enkelte Gaardes Lodder, bestemte han tillige Placeringen af forskellige Gader i det moderne Storstadskvarter.

Alt har jo sin naturlige Forklaring, ogsaa disse Forhold, som bundes i, at det tit var den enkelte Gaards Ejer, som ved privat Udstykningsplanlagde sin specielle lille Del af Kvarteret. Og naar Vejnettet i den nyere Bebyggelse ikke saa slavisk følger de gamle Ejendomsgrænser, saa skyldes det jo, at man er kommet ind paa at træffe byplanmæssige Dispositioner for større Arealer, noget som tildels er muliggjort ved den moderne Byplanlovgivning og tildels ved Kommunens Ejendoms køb. Et andet ældre Islæt i den moderne Byplan er Fortidens sparsomme Veje, som, hvad de mindre betydningsfulde angaar, netop blev fastlagt ved Udskiftningen.

Iøvrigt fortjener netop disse ældre Veje i de indlemmede Distrikter en særlig Omtale. De bestod, som netop antydet, af to Kategorier, de større Alfarveje, Amtsveje, som vi nu kalder dem, og Sognevejene. Som de indlemmede Distrikter omtrent fuldstændigt indkapsler det gamle København, følger det af sig selv, at Adgangsvejene til Hovedstaden maa passere et eller flere af de enkelte Byomraader.

Der er under Omtalen af Vesterbros Bebyggelse, i Bind 5 Side 228, gjort nærmere Rede for de to Veje, som førte over dette Omraade, nuværende Vesterbrogade og Gammel Kongevej, af hvilke den førstnævnte jo i ældste Tid var Køgevejen, der fortsatte ud gennem Valby, den anden blev anlagt af CHRISTIAN IV og førte forbi det senere Frederiksberg ud til den nyanlagte Dæmning ved Damhussøens Sydende, hvor iøvrigt ogsaa den gamle Solbjergvej synes at have udmundet. (Sammenlign foran Side 43). Da Valby og Vigerslev Landsbymarker blev udskiftet i 1780erne, var dette

Forslag til Opstilling af Vejvisere og Milepæle fra Begyndelsen af det 18. Aarhundrede. (Tegning i Rigsarkivet).

Valby var i det 17.-18. Aarhundrede et Trafikknudepunkt, idet Vestre Landevej fra København her delte sig i henholdsvis Vejen til Roskilde og til Køge. Det var derfor naturligt, at der blev oprettet en Kro i Valby.

Nærmere Forklaring til det mærkværdige Arrangement kan læses i Paaskriften paa selve Billedet.

Forhold imidlertid ændret. Paa det Tidspunkt skar den nye Roskildevej op over Frederiksberg Bakke og videre i lige Linje mod Damhussøen. Vesterbrogade var paa den Maade igen blevet den korteste Forbindelse fra Byen til Køgevejen, som nu moderniseret og rettet ud i lige Linje løb fra Valby mod Sydvest. Landevejen fra Valby til Damhussøen var derimod overflødig som saadan, og blev kun delvis opretholdt ved Udskiftningen.

Længere imod Nord løb imidlertid den oprindelige Landevej fra København til Roskilde, Islevvejen kan man kalde den. Det første Stykke af den ind mod Byen var identisk med Rolighedsvej-Godthaabsvej ud til Grøndals Bro. Men derfra stiledede den videre imod „Slotsherrens Bro“. Ser man paa et moderne Kort, falder det let i Øjnene, at Slotsherrens Vej kunde synes at være et Levn af Islevvejen, og det viser sig ved Eftersyn af Udskiftningskortene over Brønshøj og Vanløse virkelig ogsaa at være Tilfældet. Men da den paa Udskiftningstiden fuldstændig havde udspillet sin Rolle som Roskildevvej eller som Landevej i det hele taget, saa nedlagde man den over de to nævnte Bymarker og opretholdt den kun over Husum Mark, idet man samtidig ved Hjælp af nyanlagte Veje etablerede en noget indviklet Forbindelse mellem de tre Byer, Husum, Vanløse og Brønshøj.

Det kom dengang jo ikke saa meget an paa Tempoet, saa om Bondevognene skulde gøre et Sving mere eller mindre eller køre en Omvej, regnede man ikke med.

Ogsaa Frederikssundsvejen er en ældgammel Alfarvej, mens Lyngbyvejen er af nyere Oprindelse. Den

var en Kongevej anlagt i FREDERIK II's Tid og saaledes fra først af forbeholdt Færdsel i kgl. Tjeneste. Der findes mange Vidnesbyrd om, at disse ældre Landeveje tiest var i en elendig Tilstand og idelig trængte til Reparationer.

Noget særligt for Tiden før Udskiftningen var den Omstændighed, at Landevejene, hvor de førte igennem en Landsby, og det gjorde de ofte, var spærret med Vangeled. Det var jo nødvendigt, af Hensyn til de løsgaaende Kreaturer. Pudsigt nok havde Tilstedeværelsen af disse Vangeled tit den Virkning, at et Slagsmaal kom i Stand. Det skete nemlig ret ofte, at Folk, som kørte fra Byen, mange af dem har velsagtens været svirende, kom i Skændsmaal paa Vejen, og naar de saa skulde af for at aabne Leddet, røg de paa hinanden. Saadan gik det i 1639 ved Brønshøj Vangeled, da en jysk Tjenestekarl, LAURIDS ANDERSEN fra Maaløv, havde kørt forbi MOGENS HYRDE fra samme By, da han var ved at bøde sin Vogn. Han har kørt lidt snært, velsagtens, for Hyrden for i Harnisk, indhentede LAURIDS ved Vangeledet, og yppede Kiv med ham med det Resultat, at han selv blev slaet ihjel med „en liden kroget Skomagerkniv“.

Saadan formede sig nu de Tidens Trafikuheld, om end ikke altid med saa blodigt et Udfald. To Trafikanter kunde daarligt passere hinanden, forekommer det, uden det i det mindste kom til Mundhuggeri. „Est Du bedre end en Skælm og en Tyv, saa bi!“ raabte Kusken paa en Vogn til LAURIDS SMED fra Skovlunde, men Smeden rejste sig blot op i Saddelen, „slog sig paa sin Røv og sagde: Leckt zum Arsch! – og red siden

Parti fra Øresundsvej med Rødegaard. (Maleri 1917 af Johan Rohde, Privateje).

Rødegaard nød fra gammel Tid en vis Berømmelse, fordi Dyvekes og Sigbrits Navne, tilsyneladende uden historisk Hjemmel var knyttet til Stedet, der ogsaa blev kaldt Svanelejegaard, vistnok under Hensyn til, at de kongelige gæsterede derpaa under Svanejagterne paa Amager. Siden var Rødegaard en Gæstgivergaard af en vis Anseelse. Det to Etagers Vaaningshus, der stammede fra Christian V's Tid, forsvandt 1942 sammen med Udbygningerne; men blev med Genopstilling for Øje erhvervet af Frilandsmuseet.

sin Kaas!“ Det paastodes, at han havde slaaet til en Mand, som sad bag i Vognen, og med i denne var ingen ringere end Ridefogeden paa Københavns Slot, som følte sig fornærmet og lagde Sag an ved Herredstinget, uden det dog lykkedes at faa Smeden dømt.

Det skete ved Kildetoften ved Korsvejen paa Utterslev Mark, hvor der ligedes var et Vangeled, og her fandt der siden et Overfald Sted paa en anden af Øvrighedens Repræsentanter, selve Herredsfogeden POUL THOMSEN fra Utterslev. Han havde kørt hjem med en Kone fra Vanløse og ved Vognen red PETER LAURIDSEN fra Islev. Da de var kommet til Kildeleddet, sprang POUL THOMSEN af og vilde gaa hjem, men PETER LAURIDSEN sagde: „Gak hid, jeg har et Ord at ville sige dig.“ Herredsfogeden sagde, den anden kunde gaa med ham hjem, saa kunde Hyrden trække hans Hest, men fik til Svar: „Nej, Gu' skal han ikke, det er fem Aar siden, at Du kaldte min Kone en Hore, nu vil vi skifte det ad, nu skal da Djævelen fare i dig.“ Og PETER LAURIDSEN drog sin Kaarde og hug til POUL THOMSEN, saa hans „Hat og Hue“ faldt af paa Vejen. Ogsaa Herredsfogeden trak blank, og de kom i Haandgemæng, men Fogeden maatte retirere op til Utterslev, idet han stadig bad om Fred. Indtil det blev ham for groft, og han udbrød: „Lad mig være eller jeg skal gennemløbe dig ret nu!“ Der kom Folk til, og saa var det PETER LAURIDSEN, der foreslog, at de skulde være Venner! Herredsfogeden svarede Ja dertil, „og begge kastede Kaarderne paa Jorden og gik og var helt venlige mod hinanden“.

Fra Herredsfogedens Side var Venskabet nu ikke

mere alvorligt ment, end at han rejste Sag mod PETER LAURIDSEN, og det kom til en af de sædvanlige omstændelige Processer paa Herredstinget.

Sagen stod paa fra Juli til December Maaned 1656, med det Slutresultat, at Parterne alligevel lod sig forlige!

Ogsaa i og udenfor Landevejskroerne kom det somme Tider til Ballade. For der var jo i ældre Tider Kroer i næsten hver By indenfor Københavnsomraadet, nødvendige Bedesteder, baade for Bønderne, som skulde til Torvs, og for de Rejsende, der ikke kom saa hurtigt frem som nuomstunder.

Da der i 1660 blev udstedt ny Bevilling til Kroen i Valby, hvis Bygninger var blevet ødelagt under Svensketiden, havde Lensmanden paa Københavns Slot udtalt sig og fandt det „høj Fornødenhed at udkræve, at forskrevne Kro vorder oprettet og vedligeholdt for fremmede og vejfarende Folk, som ej andensteds om Nattetider, formedelst bemeldte Københavns Forstads Ødelæggelse og Portenes Tillukkelse logere kunde“. Snart opstod ogsaa en Kro paa Skellet mellem Valby og Frederiksberg, nemlig Valby Bakkehus, hvis Betydning i Begyndelsen var ringe, men voksede med Aarene.

I ikke mindre end fire af de fem Landsbyer i Brønshøj Sogn var der fra gammel Tid et Krosted. Det i Brønshøj nævnes tilbage i 1670erne, paa hvilket Tidspunkt det iøvrigt fik en Konkurrent i den saakaldte Brønshøj Gæstegaard, der som alt omtalt blev opført af Sognepræsten. Siden fik de to Herberger fælles Ejere og hørte 1725-1768 sammen med Præsteholmen. Men 1783 blev Gæstgivergaarden, eller som den ogsaa kaldtes Brønshøjgaard frasolgt og kort efter det følgende Aar-

hundredskifte nedrevet, mens selve Brønshøj Kro har staaet indtil vore Dage. Anderledes med Kroen i Utterslev, om hvis Tilstedeværelse man kun ved noget fra sidste Fjerdedel af det 17. Aarhundrede. Kroen i Husum bestod i en længere Periode. Den nævnes som den i Utterslev første Gang i 1670erne – udfra hvilken Omstændighed man ganske vist intet kan slutte om disse Kroers Alder, da de sikkert har eksisteret meget længere tilbage i Tiden, – var en Overgang knyttet sammen med Husumgaard og forsvandt endelig i sidste Halvdel af det 18. Aarhundrede. Den fjerde Kro i Sognet, Lundehuskroen har derimod ligget paa sin gamle Plads endnu i vore Dage, og det samme gælder som allerede foran omtalt Rødegaard i Sundbyøster.

Skilte den sidstnævnte med sine anselige Bygninger sig noget ud fra de øvrige Kroer i Københavnsomraadet, saa indtog Sundbyerne ogsaa paa anden Maade en Særstilling. Det er allerede foran nævnt, hvordan de begge havde en egenartet Byplan med dybe Havegrunde, hvilket maaske kunde skyldes Paavirkning fra de hollandske paa Amager.

Det var jo ikke blevet til Alvor med det Forbud, som efter Fredsslutningen, i 1660, var blevet udstedt mod Genopførelsen af begge Sundbyerne. Af militære Grunde, fordi Bebyggelsen laa saa nær ved Christianshavns Fæstning, skulde Bønderne flytte ind til denne, „hvor de sig udi Høstens Tider deres Korn og andet, ligesom de tilforn udi Landsbyerne gjorde, kan indsamle“. Nej, det gik helt anderledes, Gaardene genopstod, formodentlig paa de gamle Steder, og det gjaldt sandsynligvis ogsaa Husene. Men disses Antal voksede hurtigt, saaledes, at der allerede omkring 1700 var henved 40 Huse i Sundbyvester og 20 i Sundbyøster. Husbyggeriet tog især Fart, da en kgl. Forordning 1755 tillod, at Holmens Baadsmænd og Haandværkere maatte bygge sig Huse herude, skønt udenfor Fæstningen, „dog at nogen Egalité skulde iagttages ved Bebyggelsen“. Allerede dengang opstod vel de mærkelige i den seneste Tid tildels forsvundne Kvarterer, baade Øst og Vest for Amagerbrogade, med de snævre Stræder omkring Ny Vestergade (siden Islandsgade), Lille Vestergade og Fiolstræde (siden Grønlandsgade og Færøgade), hvis Smaahuse mellem Plankeværker og Haver minder en hel Del om Bebyggelsen i mindre Kystbyer. Denne Bebyggelse opstod som antydte paa de store Havegrunde, der hørte til de gamle Gaarde i begge Sundbyerne, langs snævre Gyder, der oprindeligt synes at have været Bagudgange fra Gaardene, og som stødte ud til nuværende Tingvej og dennes Fortsættelse mod Øst. Her havde de „Sundbykoner“ hjemme, som i ældre Tid hørte med til Hovedstadens Gadebillede, enten de saa drev deres Handel med Havesager paa Hovedstadens Torve eller i Porte. Det satte naturligvis yderligere Fart i Husbyggeriet, at der med Tiden blev anlagt forskellige industrielle Virksomheder i Sundbyerne.

Iøvrigt ytrede Udviklingen sig lidt forskellig i henholdsvis Sundbyvester og -øster. I førstnævnte By var

der forholdsvis faa Udflyttergaarde, men til Gengæld et stort Antal Huse, saaledes omkring 1800 henved 100, mens der i Sundbyøster havde fundet en livlig Udparcellering Sted, saaledes at de tidligere større Gaarde for Flertallets Vedkommende blev delt i Smaagaarde, af hvilke der omkring 1800 var ikke mindre end 45, hvortil kom ligesaa mange Huse uden Jord. Der var paa det Tidspunkt ogsaa opstaaet en Del veritable Landsteder herude.

Mellem Sundbyerne og Christianshavn samt Christianshavns Fællede laa det saakaldte Amagerbro, Arealet paa begge Sider af den gamle, ophøjede Vej „Broen“, der førte fra Amagerport ud til Sundbyerne, og som inden Aar 1700 henlaa næsten helt ubenyttet, et Forhold, som først ændredes, da Omraadet efter Udskiftningen af Amager Fællede i 1783 blev indlemmet i København og derpaa efterhaanden udnyttedes paa forskellig Vis, blandt andet til Anlæg af Renovationskuler og Kirkegaarde. Hertil blev endelig ogsaa Stadens Rettersted henlagt, hvorom man kunde læse i „Berlingske Tidende“ for 3. Marts 1806:

„Den saakaldte svenske Skanse paa Amager østre Fællede er for Fremtiden bestemt til Justits- og Rettersted i Stedet for det forrige Sted i Slagtervangen. Fornævnte saakaldte svenske Skanse er 1000 til 1200 Skridt fra Christianshavns Vold; Skansen er omgivet af 1 Alen høje Volde og med Grave, som holder saa meget Vand, at den er utilgængelig undtagen paa den ene Side; Voldene er saa brede, at Commandoen, som følger, kan opstilles derpaa; – Skansen er 50 Alen inden Voldene og er altsaa stor nok til Exekutionsplads; den skjules til Dels af Voldene omkring Renovations-Kulerne; Passagen hertil er god, og der er tilstrækkelig Plads for Tilskuerne.“

Grænseskellet mellem København og Taarnby Sogn blev ved Fællede Deling i 1783 afsat fra Sundet i lige Linje 100 Alen Nord for og parallel med den nuværende Holmbladsgade og videre omtrent til Amager Fælledevej, fulgte derefter denne mod Nord til Voldgraven og løb saa langs Enveloppevej til Artillerivej. Herfra gik den i en bugtet Linje til Kalvebodstrand, saaledes, at baade Faste Batteri og Skydebanerne laa i Taarnby Sogn.

Var Sundbyerne tildels allerede før Fællesskabets Opløsning præget af Hovedstadens Nærhed, kan man jo nærmest sige, at det modsatte gjaldt, hvad Byerne paa Sjællandssiden angik. Alene i Valby var der et relativt stort Antal „Gadehuse“, hvad iøvrigt var et gammelt Fænomen.

Men Udskiftningen gav det første Stød til, at Københavns landskabelige Omgivelser blev ændret paa afgørende Vis. Det Billede forsvandt, som havde haft Gyldighed igennem flere Hundrede Aar. Side om Side havde de ligget, Landsbymarkerne mellem Hovedstadens gamle Grænseskel og det, som blev sat i 1901. Kun brudt af af de bugtede Vangegærder laa de aabne Agerjorder op mod Højderne i Hovedstadens

Parti fra Minorkagade i Sundbyøster. (Fot. 1905, Bymuseet. Efter Før og Nu). Et morsomt Eksempel paa den Bebyggelse, der opstod i Sundbyerne allerede i det 18. Aarhundrede, og som ikke var væsensforskellig fra den i mindre Kystbyer. Strædet løb langs Rødegaard og blev tidligere kaldt Dyvekestræde eller – Gissegyden. Nogle af Husene minder om „Stokkene“ i Kastellet.

Nabolag, Bispebjerg, Bakkerne ved Brønshøj, Hyltebjerg i Vanløse og Valby Bakke. Bondebyerne med deres lave Huse brød næppe nok Landskabets Linjer, alene i Brønshøj ragede det gotiske, kamtakkede Kirke-taarn op over Gaardenes Straatag, de varmtrøde Mure var en sjælden Farvetone i den ellers sædvanlige Skala. Det lyst straalende Frederiksberg Slot kan man jo ikke regne med i denne Forbindelse, skønt det midt i sit grønne Parkomraade naturligvis kontrasterede stærkt med de uanselige Landsbyer paa den anden Side Valbybjerg, Valby og Vigerslev. En Rimsmed havde allerede i Begyndelsen af det 18. Aarhundrede, kort efter at Slottet var rejst, ridset Forskellen op i et Digt, hvoraf følgende Verslinjer var møntet paa Valby:

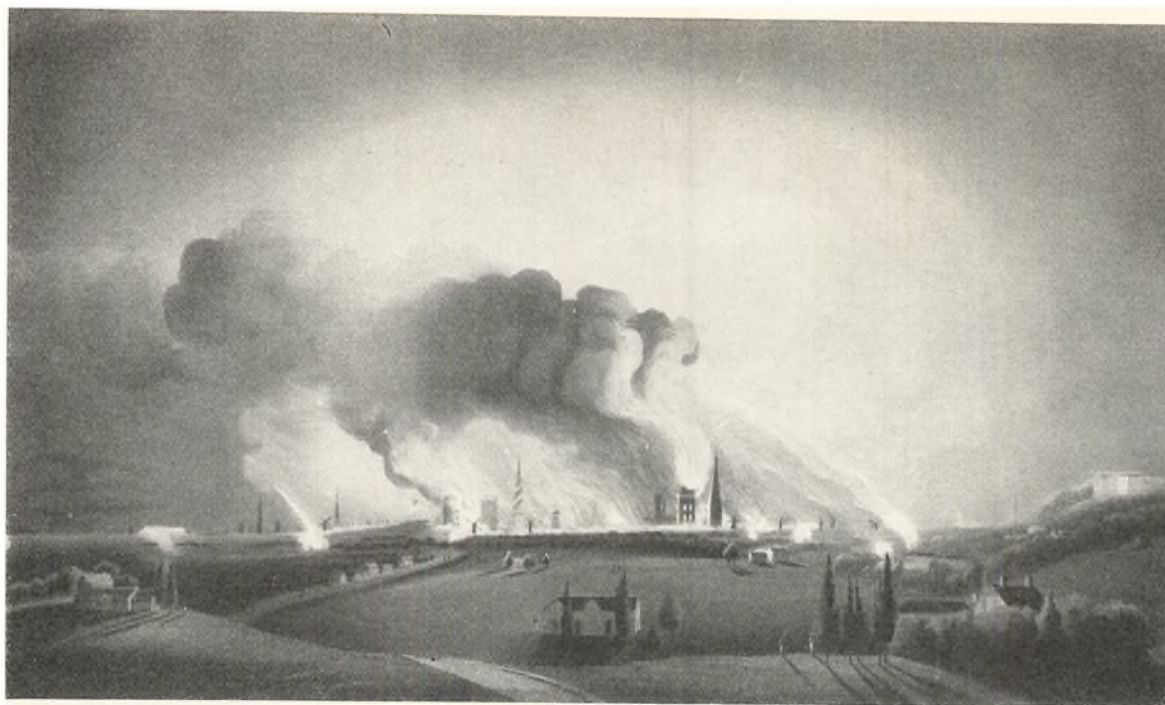
Løft op Dit Hoved. Du lavbenet Bonde-Flække,
Du uanselige med Ledde og Hække,
indhegnet lumpen Torp, Du side Jord-Palads,
som ligger nede paa den sumpsig Ler-Morads.

Du lille kroget Krøgl, du raget Skaldepande,
Du Drukkenbolt udaf de blege Ler-Grav-Vande,
Du Muldvarp-Søster, som i Jorden altid smøl
og bader Dig udi Din Mødding-Pyt og Pøl!

Som det vil forstaas, er Hensigten ikke at smigre Valby, men paa Baggrund af den usle Bondeby traadte det højtliggende Slot desto mere i Relief.

Alene et Begreb som Udflyttergaarde maatte i første Række ændre det landskabelige Billede. Blot det, at den Gaard, der senere blev kendt under Navnet Bella-høj, blev bygget paa sin højtliggende Plads, ændrede paa iøjnefaldende Vis Udsigten fra Hovedstadens Volde, men ogsaa andetsteds paa de før ubebyggede Marker laa Gaarde i deres Haver og Smaalunde, for slet ikke at tale om Bispebjerg Mølle, der blev bygget i Henhold til en kgl. Bevilling, udstedt i November 1807, da en Del af Hovedstaden laa i Ruiner efter det engelske Bombardement.

Fjendtlige Tropper havde igen haft Hovedstadens Nabolag i deres Magt. De engelske Tropper, der var gaaet i Land ved Vedbæk, havde hurtigt kastet de danske Styrker tilbage hinsides Søerne, og de Batterier, hvis Kanoner i de kommende Dage skulde sprede Død og Ulykke over København, blev anlagt enten paa Frederiksberg eller i Forstæderne. Men Fjenden var naturligvis indkvarteret i Landsbyerne udenfor Hovedstaden, hvilket kunde være ubehageligt nok, skønt der paa ingen Maade var Tale om Ødelæggelser som under Karl Gustavs-Krigene, Englænderne besatte Brønshøj den 17. August allerede Dagen efter Landgangen. Der havde ellers været tudet til Gade-stævne, hvor der var blevet oplæst en Ordre om,

Bombardementet i 1807 set fra Bellahøj. (Farvelagt Tegning i Bymuseet). Tegningen, der skyldes en engelsk Officer, som laa i Kvarter paa Gaarden, er næppe topografisk korrekt, men giver dog et Indtryk af det uhyggelige Skue. Til højre ses Frederiksberg Slot.

at Bønderne i Tilfælde af Landgang skulde drive deres Kreaturer ind imod København og tage fat paa Høsten, det bedste de orkede. Nogle af Beboerne stod oppe i Kirketaarnet og kiggede efter Fjenden, da de første Ryttere viste sig paa Frederikssundsvejen, og Indkvarteringen begyndte, der blev rekvireret Proviant baade til Mandskab og Heste. Brønshøj Kirke led endnu den Gang den Tort at blive brugt til verdslige Formaal af Landets Fjender. Den var Englændernes Magasin, saa de hellige Handlinger maatte henlægges til Rødovre. Nogle af Beboerne var flygtet ved Fjendens Komme, men en enkelt Bymand blev saa opskræmt, at han hængte sig. Hvis det da ikke var Englænderne, der havde aflivet ham, som Præsten antyder i Kirkebogen. De lod ham dog i hvert Tilfælde begrave i hans egen Have!

De engelske havde – som i slige Tilfælde – udsendt Proklamationer for at berolige Befolkningen, der burde betragte dem som Venner og Beskyttere. Andre Opraab lød dog med strengere Toner: Folk, som husede danske Soldater eller paa anden Maade arbejdede mod Okkupationsmagten, vilde blive hængt og deres Gaard brændt ned til Grunden!

Bortset fra det nævnte – tvivlsomme – Tilfælde vides der nu intet om Fuldbyrdsen af slige Trusler og om „nogle Uordener“ i Nærheden af Brønshøj mangler nærmere Underretning. Der blev paa den anden Side holdt streng Mandstugt i de fremmede Tropper. En engelsk Soldat, som havde røvet nogle Smaapenge og et Brød hos en fattig Kone i Annexstræde, i Valby, blev pisket ved Tingstedet i Byen. Profossen skyllede bagefter Svøben i et stort Vandtrug, som stod der, og Vandet blev helt rødt. Det var næsten altid rødt i den Tid, Englænderne laa i Kvarter i Valby, vidste Traditionen endnu i vore Dage at fortælle.

Det værste Overgreb fandt Sted i Søborghus Kro, hvor Konen blev voldtaget af nogle Soldater og Huset plyndret. Gerningsmændene blev alle haardt straffet, ja, to af dem skudt.

Et synligt Minde fra 1807 er det primitive Billede, som en engelsk Officer tegnede af Bombardementet, set fra Bellahøj, hvor han havde sit Kvarter.

Amager og dermed naturligvis Sundbyerne havde denne Gang ikke været berørt af Besættelsen, men paa anden Maade satte Krigen her sine Spor. Der var gaaet Spekulation i Jorden herude. Københavnske Forretningsfolk, Bagere, Bryggere, Brændevinsbrændere, Vinhandlere og andre, som havde forstrakt Bønderne med Penge og Varer mod Pant i deres Ejendomme, fik Lov til at tage Jorderne i Betaling, navnlig da den engelske Krig lammede Forretningstilværelsen. Og dermed dannedes en Basis for den Udnyttelse af disse Jorder til industriel Brug og Forstadsbebyggelse, som allerede før havde taget sin Begyndelse, og som navnlig tog sit Opsving længere fremme i Aarhundredet, da Industrialiseringen tog stærkere Fart. Ganske vist var der allerede flere Fabrikker i Sundbyerne ved Aarhundredskiftet, i Sundbyøster saaledes to Møller – den ene en Oliemølle – en Limfabrik, en Linnedfabrik og i Sundbyvester blandt andet Jakob Holms Oliemølle og Limfabrik og Fredens Mølle, men endnu i Midten af 1830erne beskæftigede disse Virksomheder hver for sig kun et ringe Antal Arbejdere. Anderledes, da Midten af Aarhundredet var passeret. Fredens Mølle, hvor der 1835 var 13 faste Arbejdere, foruden 6-7 Daglejere, beskæftigede 1850 48 faste Arbejdere, og Agent J. Holmblads Limfabrik og Marvoliekogeri med 5 Arbejdere var nu De Holmbladske Fabrikker med en fast Arbejdsstyrke paa 78 Mand. Begge disse Foretagender drevs dels ved Damp-, dels ved Vindkraft.

Fastelavn i Valby. (Efter Claudius Rosenhoff: Fastelavn 1855). Scenen udspilles foran det stadig bevarede „Tingsted“ i Valby, af hvilket dog kun Træet ses og til venstre for dette den forsvundne Kro. Det var her ikke Brug at slaa Katten af Tønden, men de beredne Bymænd stak til en som Tyrk udklædt Straamand.

Disse Tal belyser Forskellen paa de to Beretninger om Sognets Næringsliv fra henholdsvis 1835 og 1853. Da de gælder det hele Taarnby Sogn, hedder det i begge, at Sognets Hovednæringsvej er Agerbruget, men i det første Tilfælde siges det, mere indskrænkende, at „en Del“ af Indbyggerne er beskæftigede ved de paa Amager anlagte Fabrikker, dog især ved Kalkstensbrudene paa Saltholm og Kalkbrænderierne. I 1853 hedder det derimod: Sognets egne Fabrikker give Arbejde for mange faste Arbejdere, samt for en Del Daglejere, og det tilføjes, at „i de nordlige Byer leve mange Tømrere (– ikke mindre end 104 –) der fornemlig arbejder paa Værfterne i København.

Var det sidste Forhold af ældre Oprindelse, saa bidrog det med det første til at øge Sognets og da altsaa navnlig Sundbyernes Antal af „jordløse Huse“.

Ikke blot blev Husrækkerne paa de gamle Tofter eller Havegrunde tættere, men der dannedes forskellige Tværveje mellem de gamle med Tiden brolagte Gyder. Et helt nyt Kvarter var opstaaet allerede omkring Aar 1800 efter Anlægget af Køhlerts Linnedvæveri ved Køhlertsvej – den senere Holmbladsgade, – hvor f. Eks. Jakobsgade, opkaldt efter Fabrikant JAKOB HOLMBLAD, men siden omdøbt til Hessensgade i 1830erne og 40erne blev bebygget med Boliger for Arbejderne ved Holmblads Fabrikker og de andre Virksomheder, som var opstaaet herude paa den gamle Fælle. I Sundbyvester var Fredensvej (nu Hallandsgade) et af de første typiske Arbejderkvarterer med Lejehuse, opstaaet omtrent paa samme Tid som Jakobsgade.

Sundbyernes Bebyggelse var saaledes den, der tidligst kom til at bære Præg af Naboskabet med Hovedstaden.

Helt anderledes stillede Forholdet sig for de øvrige

Landsbyer, der siden samtidig med Sundbyerne blev indlemmet i Hovedstaden, nemlig dem paa Sjællands-siden af denne. Hvad Brønshøj Sogn angik, saa fandt STERM i sin Amtsbeskrivelse fra 1835 overhovedet ikke Anledning til at bemærke noget om Sognets Næringsveje. Det var saa selvfølgelig, at Indbyggerne dengang ernærede sig ved Landbruget. Kun gjorde der sig det særlige Forhold gældende, at Afsætningen af Mælk og Fløde til København „ansaaes for indbringende og var ganske almindelig“. Ogsaa i Hvidovre Sogn var det samme Tilfældet, men her spillede tillige noget andet ind. „Foruden Agerbrug og Mælkehandel, der er Indbyggernes almindelige Næringsveje, har Valbyerne ogsaa en vigtig Indtægtskilde i deres Handel med Smaakreaturer, saasom Kalkuner, Høns, Kyllinger, Gæs og Ænder, samt med Æg, Fjeder og Smør. Næsten alle Byens Inderster og Husmænd beskæftigede sig med denne Handel. De mere formuende af disse holde Heste og Vogn, hvormed de køre om i Landet og opkøbe hos Bønderne de nævnte Artikler. Som oftest fedes Smaakreaturerne først, inden de bringes til Torvs i Hovedstaden; de sælges der, dels levende, dels slagtede og plukkede. Skønt denne Handel ikke er saa indbringende som forhen, finde dog endnu mange Familier deres Udkomme ved den.“

Det tør man tro, i Betragtning af at TRAPS første Udgave fra 1858 indeholder den samme Oplysning, og sætter Tallet paa Hønskræmmere i Valby til over 100, ja, endnu TRAP fra 1872 skriver akkurat det samme.

Der kan ikke være Tvivl om, at Valby saavel som Vigerslev langt ned i det 19. Aarhundrede bevarede deres gamle Bondepræg, og kun enkelte Gaarde skilte sig ud fra de øvrige, tillige med gamle Lyststeder som

Udsigt mod Valby 1860. (Tegning af H. G. F. Holm, Bymuseet). Midt i Baggrunden ligger Bakkegaardene og Bakkehusene foran Søndermarken og til højre for denne Frederiksberg Slot. Yderst til venstre paa Bakken ses Carlsberg i den Skikkelse, Fabrikken havde faaet i Løbet af 1850erne. Bygningen nedenfor Carlsberg laa ligesom Havebyggelsen til højre ved Vester Fælledvej, og Markerne i Forgrunden er altsaa en Del af Terrænet mellem denne og Enghavevej, det som nu optages af Enghave-Parken og den tilstødende Bebyggelse.

Valdal, Valhøj og Villa Landlyst, alle fra Begyndelsen af forrige Aarhundrede. Men en enkelt Længe paa en af de gamle Bøndergaarde var dog allerede i 1827 „bekvem indrettet til Beboelse for en Familie udenfor Bondestanden“, og kom det nævnte Aar netop i en saadans Besiddelse. Det var den jødiske Købmand GOLDSCHMIDT fra Vordingborg, som da tog det dengang for en af hans Race saa usædvanlige Skridt at nedsætte sig som Landbruger.

Sønnen, Digteren ARON MEÏR GOLDSCHMIDT, har fortalt adskilligt om den korte Tid, hans Forældre drev Gaarden i Valby. Hans Beretning bekræfter den før fremsatte Oplysning om de Valbyers Mælkehandel, men der knyttede sig det særlige Privilegium til GOLDSCHMIDTS Gaard, at der fra den hver Morgen blev leveret frisk, nykærnet Smør til den kongelige Familie, enten denne saa befandt sig paa Amalienborg eller det nære Frederiksberg Slot. Smørret blev betalt overmaade godt, men skulde ogsaa være overmaade rent, saaledes at det maatte skæres igennem utallige Gange med en fin Kniv. For Sjette Frederik var meget nøjeregnende, og skulde han finde den ringeste sorte Prik i sit halve Pund, vilde det sikkert være Slut med Leverancen.

Det kneb lidt for den jødiske Købmand at komme i Lag med Byens andre Gaardmænd, og det viste sig ogsaa ved den traditionelle Fastelavnsfest. I Valby

brugte man at stikke til Straamanden, en udstoppet Figur, pyntet som en Tyrk og anbragt i en Tønde. Det hele foregik ved Kroen og Tingstedet. Under Trompeters og Basuners Klang søgte de karnevalsklædte Ryttere at løfte Straamanden op af Tønden med deres Lanser, men med Mellemrum forlod man Pladsen for at ride ind og lade sig beværte i en af Byens Gaarde. GOLDSCHMIDTS Familie led den Forsmædelse, at Toget drog deres aabne Port – og velopdækkede Bord – forbi, den første Dag i hvert Fald. Men Festen varede flere, og paa Andendagen fik de Oprejsning. Tre Dage varede den Fastelavn, men saa var Karlene ogsaa saa trætte, at de næppe kunde holde sig paa Hestene „og maatte styrke sig ved overordentlig megen Drik“.

I 1847 skete der to Ting af stor Betydning for Valby. J. C. JACOBSEN anlagde med kgl. Bevilling sit Bajerskøl-bryggeri paa Valby Mark, og Byen fik sin Jernbanestation. Hvad der var af største Vigtighed er ikke let at sige, men begge Anlæg blev af Betydning, og begge var et Forvarsel om den kommende Udvikling. Under Drøftelserne om Stationens Placering opstillede man et Overslag over, hvormange Passagerer, der kunne regnes med at ville benytte Jernbanen til Valby for at komme i Frederiksberg Have! Man kom til et Resultat paa henvend en halv Million aarligt, en Beregning, som imidlertid viste sig at slaa helt fejl.

Episode af Branden i Valby den 23. Juli 1865. (Træsnit i Ill. Tidende 1865-66). En større Del af Byen gik til Grunde.

Og det var jo kun i en kortere Periode Roskildebanen i første Omgang blev ført over Valby. Fra 1864 var den lagt omad Frederiksberg og videre til Glostrup.

Men Bryggeriet Carlsberg trivedes vel, ogsaa efter at det havde maatte bygges op igen efter en Brand 1867.

To Aar før havde en Ulykke af samme Art ramt selve den gamle Bondeby. En Søndag Aften, den 23. Juli 1865, opstod der Ild i et Hus paa Langgaden, lige op ad Kroen. Alt var knastørt efter Sommertørken, og skønt der mødte 28 Sprøjter op, bredte Ilden sig med skæbnesvanger Hast, fordi det skortede paa ordentlig Ledelse. Da man endelig Kl. 2 om Morgenen blev Herre over Flammerne, laa fire af Byens Gaarde og femogtrediven af dens Huse i Aske. De fleste af de skadelidte var Arbejdsmænd eller Hønsekræmmere, og en Indsamling til Fordel for dem indbragte i Løbet af faa Dage 8000 Rigsdaler til Genopbygningen.

Men i de følgende Aar brændte saa en, saa en anden af de gamle Gaarde i Byen. Til sidst blev det ligefrem et Mundheld: „Naar det brænder, saa brænder det i Valby“. 1877 blev saaledes Valbygaard ødelagt ved en Ildsvaade, atter en Julinat, og i 1883 brændte fire Gaarde ved Gadekæret. Denne Brand var paasat af en faa Dage før fra Holbæk Arrest undveget Arrestant, JENS NIELSEN hed han, og han havde haabet under Forvirringen at kunne stjæle saa mange Penge, at han

kunde slippe ud af Landet. Men det lykkedes altsaa ikke og – ti Aar senere blev han halshugget i Horsens Tugthus, indtil vore Dage den sidste, som blev henrettet her i Landet.

Brandene gav for en Del Stødet til, at de ødelagte Gaarde ikke blev genopført paa deres gamle Pladser, men udflyttet til en mere bekvem Beliggenhed paa deres Markjorder, og til at ny Bebyggelse efterhaanden rejste sig paa Brandtomterne. For nu, i Slutningen af Aarhundredet var Hovedstaden omsider ved at vokse Valby ind paa Livet. Betydelige Dele af Byens vestlige Arealer var taget ind til storstadsmæssige Formaal af forskellig Art. Vestre Kirkegaard var saaledes blevet indviet allerede 1870, anlagt paa Jorder, som havde hørt under to Valbygaarde, Bjerregaarden og Lykkens Minde. Paa Gammel Bakkegaards Jorder var det andet Ny Carlsberg blevet opført i Aarene 1881-82, og paa det Sted, hvor Valbygaard havde staaet indtil Branden 1877, blev Jesuskirken – færdig 1891 – og det omgivende Kvarter bygget. Mellem dette og Ny Carlsberg, paa den Del at Bjerregaardens Jorder, der laa Nord for Jernbanen, opstod der omtrent samtidig et Villakvarter, og høj Bebyggelse havde længst vist sig baade her og der i Valby-Området.

Speciel Omtale fortjener ogsaa i denne Forbindelse det eller rettere de allerede flygtigt i det foregaaende

nævnte store industrielle Foretagender: Gammel og Ny Carlsberg, stiftet af Fader og Søn, der desuden begge har gjort sig bekendt som Mæcener af et enestaaende Format.

Det var et ret beskedent Foretagende, det første Bajerskølbruggeri i Danmark, som J. C. JACOBSEN i 1847 lod opføre paa Valby Bakke, men det udviklede sig hurtigt til et Mønsterbruggeri af høj Rang, anset baade herhjemme og i Udlandet, og efterhaanden af stor Kapacitet. Branden i 1867 kunde ikke hindre Fremdriften og det Ny Carlsberg, som J. C. JACOBSEN 1870-71 havde ladet anlægge ved Siden af, og som i en Aarrække var bortforpagtet til Sønnen CARL JACOBSEN, blev efter en halv Snes Aars Forløb lagt ind under det ældre Bruggeri, mens CARL JACOBSEN byggede sit eget Bruggeri, et nyt Ny Carlsberg. Begge Anlæg skænkedes med Aars Mellemrum til Carlsbergfondet, hvis Støtte til Videnskabsmænd af enhver Kategori har været af enorm Betydning for Dansk Videnskabs Trivsel, ligesom det berømmelige Carlsberg-Laboratorium danner en Afdeling under Fondet, og Frederiksborgmuseet en anden.

Ogsaa som Mæcen traadte CARL JACOBSEN i Faderens Fodspor og oprettede Ny Carlsberg-Fondet, hvis Midler udelukkende anvendes i kunstnerisk Øjemed, og Ny Carlsberg Glyptotek, der nu ligger paa Vester Boulevard.

Men det gaar tilbage til en Bygning, som i Aaret 1882 opførtes paa Ny Carlsberg, og som fik Navnet Glyptotek, oprindelig nærmest tænkt som en Samling af danske Billedhuggerarbejder efter THORVALDSEN, men da CARL JACOBSEN tillige fattede Interesse for saavel Antikken, som for nyere fransk Billedhuggerkunst, voksede Samlingen hurtigt i Omfang, og havde allerede opnaaet europæisk Ry, da Ejeren i 1888 skænkede Dele af den til Oprettelse af en offentlig tilgængelig Samling, som efter Aars Forløb ogsaa kom i Besiddelse af Resten.

CARL JACOBSEN, hvis ydre Vaner – f. Eks. Rosen i Munden paa Køreturen gennem Byen – nok kunde faa Folk til at trække lidt paa Smilebaandet, yndede som Fortidens Mæcener at omgive sig med en Stab af Kunstnere og Videnskabsmænd og ved Selskaberne paa Ny Carlsberg samledes Hovedstadens Aandpersonligheder *en masse*. Det var ligeledes i Traad med Fortidens Traditioner, naar JACOBSEN med sin Hustru stiftede Kirkelegatet til Opførelsen af en Kirke i Valby, Jesus-Kirken, i hvilken han heller ikke glemte at indrette et pragtfuldt udstyret Slægtens Mausoleum.

Carlsberg-Bruggerierne optager et meget betydeligt Areal af Valbys Grund paa Grænsen til København og rækker ind over dette Skel til Vester Fælledvej. Hele Anlægget spænder over et Omraade paa halvtreds Tønder Land og er stadig det største af de efterhaanden talrige Fabriksvirksomheder i Valby, men ogsaa bemærkelsesværdigt, fordi de enkelte Bygninger i saa stor Udstrækning er arkitektonisk eller paa anden Maade

kunstnerisk udsmykket, i Overensstemmelse med CARL JACOBSENS og hans Tids Smag.

Ogsaa Brønshøj Sogn var i nogen Grad blevet præget af samme Udvikling, og til Dels endda paa et noget tidligere Tidspunkt, nemlig hvad angik den Bebyggelse, der allerede omkring Midten af forrige Aarhundrede var opstaaet paa Utterslev Mark, ind mod Skellet til København ved Lygten. Paa de Jorder, der havde hørt under Udflyttergaarden Navnløs, der tidligere laa ved Hjørnet af Frederiksborgvejen og Frederikssundsvejen, og som 1847 var blevet udparcelleret. Det var en Bebyggelse, af lignende Art, som den første paa Nørrebro hinsides Jagtvejen, i Kvarteret omkring Allersgade, Smaahuse for den arbejdende Befolkning, skønt Gaderne loyalt fik deres første Navne efter Medlemmer af det i hvert Fald mod Slutningen af Aarhundredet i slige Kredse ikke særligt populære Kongehus.

Bebyggelsen selv var iøvrigt alt andet end populær i andre Kredse i Brønshøj Sogn, eller rettere i Brønshøj-Rødovre Sognekommune. Det var Beboerne i det endnu af Udviklingen helt uberørte Rødovre Sogn, som følte sig utilfreds, og i 1883, samt igen i 1895, indgav et Andragende om at de to Sogne maatte blive skilt i kommunal Henseende. Der var nu, paastodes der, samme Aarsager, der talte til Fordel for en saadan Adskillelse, som dem, der i 1857 havde ført til Frederiksborgs Udskillelse af Hvidovre Sogn. Jordbrugerne, som udgjorde den hele skattepligtige Befolkning i Rødovre Sogn og som aldrig havde stillet Krav til den fælles Kommunekasse om Bidrag til Brolægning, Gangstier, Gadebelysning og Kloakanlæg, saaledes som det var Tilfældet med Beboerne paa Utterslev Mark, maatte med Ængstelse se de kommunale Skattebyrder vokse og befrygte, at den Tid ikke laa fjern, da Hartkornet ikke mere kunde bære Kommuneskatterne, i det mindste ikke, hvis det fremdeles skulde udnyttes paa dets „naturlige Maade“, nemlig som Landbrug. Sogneraadets Flertal, der repræsenterede Brønshøj Sogn, kunde imidlertid ikke anbefale Andragendet, da Hartkornsskatterne i Brønshøj Sogn saa vilde blive altfor store for dettes Beboere, men var iøvrigt enige med Andragendet i, at en Landkommune i Længden næppe vilde kunne bære Udgifterne til den veritable Købstad, som Utterslev Mark var blevet til. Det kunde saaledes kun haabes, at den med sine henved 2000 Indvaanere kunde blive indlemmet i København, hvortil Befolkningen i det hele var knyttet ved dens Arbejde.

Rødovres Aktion i 1895 fik samme Resultat, men i 1898 fremsatte Sogneraadets formand Udkast til en Skattereform, efter hvilken den gældende Hartkornbeskatning, der som det vil forstaas, fritog alle Indehavere af „jordløse Huse“ for kommunale Skatteydelse, skulde afløses af en Beskatning af alle faste Ejendomme efter deres Værdi.

Forslaget fik dog ingen Fremgang, fordi den snart følgende Indlemmelse af Brønshøj Sogn løste Spørgsmaalet.

Fra et Aftenselskab i Glyptoteket paa Ny Carlsberg. (Maleri 1888 af P. S. Krøyer, Ny Carlsberg Glyptotek).

Fra venstre ses A. P. Weis, Vilh. Bissen, Johs. Steenstrup, Jul. Lange, Sophus Müller og Carl Bloch. I Midten staar Carl Jacobsen og til højre L. Tuxen, Stephan Sinding, J. Dahlerup og P. S. Krøyer. Til venstre paa Kanapeen sidder Fru Otilia Jacobsen.

I den Erklæring, som Sogneraadet i 1895 var blevet afæsket, hed det, at vel var Forholdene paa Utterslev Mark forskellige fra dem i Rødovre, men det samme gjaldt i Virkeligheden ogsaa for næsten hele den øvrige Del af Brønshøj Sogn, og det havde jo sin Rigtighed. Bortset fra „Proletarbebyggelsen“ ved Kommuneskillet, henlaa Resten af Sognet i den gamle Tilstand med en Befolkning af overvejende Landbrugere, i hvert Tilfælde uden nogetsomhelst bymæssigt Præg. Kun det, at der, navnlig i Emdrup og Utterslev laa en Del Landsteder, og den Omstændighed, at adskillige Gaarde ejedes af „Folk udenfor Bondestanden“, var Vidnesbyrd om det umiddelbare Naboforhold til Hovedstaden.

Om Lyststedet Emdrupgaard og dets Ejere i det 18. Aarhundrede er foran fortalt. Blandt de senere Besiddere kan nævnes Traktør RAU, Grundlæggeren af Hotel d'Angleterre o. 1795, og fra 1824 Hofurmager FREDERIK JÜRGENSEN, Fader til Tegneren FRITZ JÜRGENSEN, der i sine Erindringer dvæler ved Opholdet herude. Stedet blev forøvrigt ogsaa kaldt Annas Lyst, men Seminarieforsøger JEPPE TANG, som købte det 1872, gav det Navnet Emdrupborg, kendt som Betegnelse for den Højskole, han grundede her, og som bestod til 1913, efter at den gamle Hovedbygning var brændt allerede 1879.

Den største Gaard i Emdrup var Emdrup Ladegaard, i en Aarrække 1881-99, ejet af E. THIERRY, kendt for sin Virksomhed som Formand for Sogne-

raadet i Brønshøj. Af de andre Gaarde kan nævnes Østre og Vestre Bøllegaard, af hvilke den sidstnævnte siden blev det kendte Gartneri Emdruphøj. Mod Slutningen af det 19. Aarhundrede fik forskellige Industri-virksomheder Sæde i Emdrup, saaledes fra 1885 Aktieselskabet Hannibal Sanders Farverier.

Blandt Gaardene i Utterslev eller paa Byens Mark blev i det 19. Aarhundrede især Bellahøj bekendt, baade paa Grund af den højtliggende Placering og dens Herskab, der fra 1813 og til vore Dage var flere Generationer af Familien LÜTKEN, deriblandt Kontre-admiral LÜTKEN, som døde 1847, og hans Søn OTTO HANS LÜTKEN, der var Marineminister i 64.

I Brønshøj ejedes flere Gaarde i det 19. Aarhundrede af københavnske Borgere, men især fæstner man sig ved Holmen eller Brønshøjholm, i ældre Tid kaldt Præsteholmen, fordi den da tilhørte Præsteembederne i København. I den sidste Snes Aar af det 18. Aarhundrede var Ejeren Justitsraad, Professor og kgl. Hof-Bygmester C. F. HARS DORFF – der vel forsynede Gaarden med en ny Hovedbygning, trods Straataget bedre indrettet end almindelige Bøndergaardes, men som det ikke lykkedes at fuldføre sine Planer om Opførelse af en „Villa rotunda“ efter italiensk Forbillede, et cirkelrundt Landsted paa den helt omflydte Holm, hvor han vilde skabe sig et behageligt Tilflugtssted i sin Alderdoms Otium.

En Bygning af helt anden Karakter blev opført af Harsdorffs Efterfølgere i Besiddelsen. De lod bygge et Hus, indrettet til Bolig for 20 Familier, aabenbart for at raade Bod paa den Husvildhed, der endnu herskede efter Københavns Brand 1795. Men Brønshøjholm blev derpaa 1810 solgt til Den kgl. Vandkommission.

Beboerne i Husum gennem det 19. Aarhundrede var i Almindelighed Bønder. Den gamle Hovedgaard, Husumgaard, var forsvundet allerede 1738, da Kronen endelig havde bekvæmet sig til at købe den tillige med Hjortespring Gods, det eneste Gods i Københavns nærmere Nabolag.

Af mere notable Gaardbrugere i Vanløse kan nævnes Bogholder ved Københavns Fattigvæsen, Kancelliraad HENNING AUGUST, der anlagde en flere Tønder Land stor Park ved sin Ejendom, der senere efter ham blev kaldt „Bogholdergaarden“, og som til Slut omfattede henvend en Femtedel af hele det gamle Landsbyomraade. Hovedbygningen staar endnu, i det Villakvarter, som er opstaaet i den gamle Park ud imod Jernbanen, og Gadenavnet Bogholderallé minder om den gamle Opkørsel til Gaarden.

Bogholdergaarden blev atter delt i 1886, da den oprindelige Gaard overgik til een Ejer, de to tilkøbte til en anden, nemlig et Udstykningskonsortium, og hermed var Vanløse inde under den nye Udviklings Lov.

„I de nærmest følgende Aar,“ skriver EILER NYSTRØM, Vanløses Historiker, „indtil først i Halvfemserne udstykkedes hele Arealet mellem Grøndalsaaen, Aalekistevej, Klingseyvej og Jernbaneallé, for en Del i større Parceller, der toges i Brug til Gartnerier; Bogholderallé bibeholdtes som Vej (men den gamle Opkørselsallé omhuggedes), Lindeallé og Kastanieallé nyanlagdes. Konsortiet rettede derefter sin Opmærksomhed paa Arealerne mellem Damhussøen og Aalekistevej, hvor der omkring den nyanlagte Lauritzensvej (nu Hyltebjerg Allé) omtrent samtidig rejste sig et vidtløftigt Kvarter med talrige store Gartnerianlæg.

Sjælen i disse Udstykningsforetagender var en københavnsk Urtekræmmer WILH. LAYBOURN, hvis Slægt hørte til i Rødovre, og som var vel kendt med Egnen; han fortjener saa vist ingen Ros for sin Udstykningsvirksomhed, der ganske savnede Plan og Udsyn, men han var dog den første, der forstod, at her var Betingelser for et Byanlæg i større Stil. Han fortsatte siden Virksomheden paa egen Haand ved 1895 at købe Mtr. Nr. 8 fra Vanløsehøj og udstykke Arealet i Smaaparceller; fra 1897 til noget ind i det nye Aarhundrede opstod det nye Kvarter Nord for Godthaabsvej (nu Jyllingevej), der ikke ganske korrekt, er blevet kaldt Vanløsehøj-Kvarteret; det er i Virkeligheden Rosenlunds Jorder, det er bygget paa. Udstykningen af disse Arealer medførte, at Jernbaneallé, der indtil 1898 kun naaede fra Bogholderbroen til den da nyanlagte Holdeplads paa Frederikssundsbanen, førtes videre indtil Godthaabsvej, for at Beboerne kunde faa bekvem Adgang til Jernbanen . . .“

Frederikssundsbanen var 1879 blevet lagt igennem Vanløse-Omraadet, og Ejeren af Bogholdergaarden havde da forgæves prøvet paa at faa oprettet en Station i Byen. Siden tog Grundejerne Sagen op, og tiltrods for at Spørgsmaalet om Stationens Beliggenhed delte Vanløseboerne i to fjendtlige Lejre, endte det dog med Forlig, og den nye Station blev aabnet i Juni 1898. Foreløbig ganske vist kun et Billetsalg med Ventesal, alt i en Bygning, der næppe var større end Lysthuset i en Kolonihave, men hurtigt blev den mest trafikerede Station paa hele Frederikssundsbanen og derfor snart gjort til en virkelig Station.

Pegede Udviklingen igennem de sidste Aaringer af det 19. Aarhundrede, baade i Valby og Vanløse og Ueterslev, mod den kommende Indlemmelse, saa holdt Sundbyerne paa Amager stadig Teten, hvad angik Paavirkningen fra den nære Storstad. Udviklingen herude maa jo i det hele nærmest paralleliseres med den, som i Løbet af det 19. Aarhundredes sidste Halvdel fandt Sted paa „Broerne“, og ikke med den samtidige i de øvrige „indlemmede Distrikter“. At der ogsaa fandtes et Amagerbro, kan man næsten se bort fra i denne Forbindelse, baade paa Grund af dette Distrikts ringe Omfang, og fordi det i ældre Tid, som foran berørt, tildels var beslaglagt af Kirkegaarde og Renovationskuler, tillige med Veterinærskolens Have og enkelte industrielle Virksomheder.

Med Tiden blev Amagerbro dog en Slags Centrum for den opvoksende Forstad og dertil for det Forlystelseliv, som knyttedes til denne, fra først af langtfra af den pæneste Art. I 1842 blev der fra Taarnby Sogneforstanderskab indgivet Klage til Københavns Magistrat: der var hverken Vægtene eller Gadelygter paa den Del af Byens Grund, der strakte sig fra Amagerbro til, hvor Sundbyerne begyndte. Derimod fandtes der her adskillige Værtshuse, som navnlig blev søgt af de lavere Befolkningsklasser fra Christianshavn og jævnlig gav Anledning til grove Excesser, saaledes at det ikke var farefrit at passere Strækningen, navnlig ikke efter, at den eneste Beskyttelse for de vejfarende, Skildvagten udenfor Barrieren, var blevet inddraget.

Dette skulde dog, efter hvad der fra det københavnske Politis Side blev hævdet, være et forbigangent Fænomen: „Tidligere var der vel paa Amagerbro adskillige faste Danseboder, som jævnlig blev besøgt af de simpleste Klasser, hvorved ikke sjældent om Aftenen og om Natten endog temmelig betydelige Uordener foranledigedes paa Broen; men efter at disse Danseboder i den senere Tid er ophævede, er ogsaa hine Uordener saa at sige ophørte eller dog blevet sjældne.“

Alligevel gik der dog kun et Par Aar, inden der blev opsat tolv Lygter paa Amagerbro, hvis Sikkerhed fremtidig skulde overvåges af tvende Vægtene.

Et Forlystelsessted, der vedblev at bestaa paa Amagerbro, var Traktørstedet „Syven“, der blev kaldt saaledes efter Husets Matrikelnummer, og siden videreført som Variété i en Villa paa den anden Side Kløver-

Vejen fra Frederiksberg til Vanløse. (Maleri 1868 af H. Wium, Bymuseet). Det er Lampevejs Forlængelse, nuværende Finsensvej, Billedet viser. I Baggrunden til højre Vanløse By, blandt hvis Huse Bogholdergaardens endnu som Villa bevarede Hovedbygning.

marksvej. Efter en Overgang at hedde „Vennelyst“, blev Etablissementet indtil vore Dage kendt under sit sidste Navn: „White Star“. Men naar Amagerbro længe blev saa forholdsvis tyndt bebygget, skyldtes det Demarkationservitutten. Demarkationslinjen laa omtrent ude ved den senere Holmbladsgade og hindrede helt ind i dette Aarhundrede en mere intensiv Udnyttelse af Terrænet.

En saadan Hindring gjorde sig ikke gældende i Sundbyerne, hvor Gade efter Gade skød frem i Løbet af den sidste Halvdel af det 19. Aarhundrede, Gader, der for Hovedpartens Vedkommende blev bebygget med Huse af ringe Kvalitet, en saakaldt typisk Forstadsbebyggelse, fortrinsvis Arbejderboliger opført i Tilslutning til de efterhaanden flere og flere Fabrikker indenfor Omraadet.

Til den bedre Del af Sundbyernes ældre Bebyggelse hører de Huse, som blev opført af Arbejdernes Byggeforsening af 1860, ved Nygade (nu Sverrigsgade) og Brigadevej. Men iøvrigt var det først ned mod Aarhundredskiftet, at de respektive Nybygningers Kvalitet blev synderlig bedre. Nævnes maa i denne Forbindelse et Navn som HERMAN EBERT. Han var som Urtekræmmer med Forretning først i den ene, saa i den anden af de nævnte Gader, kommet nærmere i Forbindelse med Sundbyernes Befolkning og 1895 blevet indvalgt i Sogneraadet. Allerede Aaret før havde han imidlertid paabe-

gyndt Anlægget af den ene Villaby, der bærer hans Navn, og som han lod opføre paa en Parcel mellem Amagerbrogade og Englandsvej. EBERT forstod at faa det i Begyndelsen uvillige Publikum til at flytte saa langt ud, og efter blot halvfjerde Aars Forløb stod Villa Nr. 50 færdig. Hans Byggevirksomhed var iøvrigt ikke begrænset til dette Foretagende, allerede tidligere havde han opført forskellige Etageejendomme, og ikke saa snart havde han faaet sin første Villaby fra Haanden, før han samme Aar startede „Eberts nye Villaby“ ved Øresundsvej og Kastрупvej, samt to Aar senere Opførelsen af det saakaldte Bellevue-Kvarter ved Holmbladsgade, omfattende Ungarnsgade, Østrigsgade, Venusvej, Serbiensgade, Albaniensgade og en Del af Bøhmensgade.

Det vil let forstaas, at Sundbyernes specielle Udvikling havde beredt Taarnby Kommune lignende Besværligheder som den langt mindre udstrakte Bebyggelse af Utterslev Mark havde forvoldt Brønshøj Kommune. Allerede i 1870erne havde det da ogsaa paa Grund af Taarnby Kommunes økonomiske Vanskeligheder været paa Tale at indlemme Sundby-Distriktet.

Det vil ligeledes forstaas, at da man endelig, en Menneskealder senere, skred til Indlemmelsen af ikke blot Sundbyerne, men ogsaa af Valby-Vigerslev og Brønshøj Sogn, skete det under forskellige Forudsætninger. Hvad angaar de sidstnævnte Omraader, saa vilde man kunne

forme Udviklingen af deres kommende Bebyggelse efter bestemte byplanmæssige Principper og fremfor alt undgaa Udviklingslinjer, som de, der havde gjort sig gældende paa Broerne og – i Sundbyerne!

Det var paa den anden Side netop disses fremskredne Bebyggelse, som gjorde, at man alligevel fandt en Indlemmelse hensigtsmæssig, og det tiltrods for, at den vilde øge de økonomiske Byrder, som Hovedstaden maatte paatage sig i Anledning af Indlemmelsen. Men at opsætte Indlemmelsen, som dog sikkert engang maatte komme, vilde baade bevirke, at den til den Tid blev endnu mere bekostelig, og at man saa i endnu mindre Grad end paa det indeværende Tidspunkt kunde faa Haand i Hanke med Bebyggelsens Udvikling. Endelig blev der lagt Vægt paa, at Sundbyerne laa saa nær Byens Centrum, og det blev fremhævet, at mens Afstanden fra Kongens Nytorv i lige Linje til henholdsvis Skellet mod Valby og mod Brønshøj Sogn var omtrent den samme, 36-3700 Meter, saa var Afstanden til den nærmest liggende Del af Sundby mindre end det halve, cirka 1500 Meter.

Til Gunst for en Indlemmelse talte endelig ogsaa, at man nærrede Planer om at flytte Ladegaarden til Amager Fæled (hvor siden Sundholm opstod), og at man paa den Maade fik gjort en Ende paa visse Stridigheder med Taarnby Kommune, der forsøgte at gøre Rettigheder gældende til det nyindvundne Landomraade, det senere Islands Brygge Kvarter, som var opstaaet ved Inddæmninger i Kalvebodstrand.

I Virkeligheden var det vistnok fra første Færd slet ikke Meningen at gøre Indlemmelsen saa omfattende. Københavns Kommune havde i Aarene 1894-98 foretaget store Arealkøb i Utterslev og Emdrup, og de første Indlemmelsesplaner gjaldt kun de to Byomraader. Men fra Brønshøj Sogneraads Side var det blevet hævdet, at Planerne lettere vilde vinde Bifald, hvis man samtidig indlemmede det hele Sogn.

Den Indstilling til Borgerrepræsentationen, som i 1899 blev fremsat af Magistraten vedrørende Indlemmelsen af Brønshøj Sogn, indeholdt visse principielle Betragtninger om Nødvendigheden af at skaffe Hovedstaden større Vokseplads. Vistnok var der fremdeles indenfor den daværende Kommunegrænse stadig store ubebyggede Arealer, men man maatte regne med, at de kommende Byudvidelser som Følge af de mere moderne Principper vilde kræve større og større Plads – Gaderne skulde være bredere, Parker og Friluftsarealer større og selve Bebyggelsen ikke mere saa koncentreret. Hertil kom, at der efterhaanden vilde blive flere og flere offentlige Institutioner, hvilke ligeledes hver for sig vilde beslaglægge relativt større Arealer, og endelig at det vilde være ønskeligt om man kunde opdele den kommende af Storstaden prægede Bebyggelse efter dens Art, i Villakvarterer, Fabrikskvarterer o. s. v.

Som det nu var, havde Kommunen allerede maattet erhverve Arealer i Nabokommunerne for at skaffe Plads til et nyt Kommunehospital (Bispebjerg), en ny

Arbejdsanstalt (Sundholm), et nyt Vandværk o. s. v., og man maatte, hvis Hovedstadsomraadet ikke blev udvidet, være forberedt paa en meget stærk Udvikling af Nabokommunerne, hvad sikkert ikke vilde være heldigt. Dels fordi de i deres Ligestilling med almindelige Landkommuner, næppe vilde have tilstrækkelig økonomisk Basis til Løsningen af de hermed følgende store Opgaver, dels fordi Københavns Kommune saaledes vilde være helt uden Herredømme over en Udvikling, der i saa høj Grad var Byen vedkommende.

Ogsaa Hensynet til Anlæg af nye Adgangsveje til Hovedstaden talte til Fordel for en Indlemmelse, for en Forøgelse af Københavns Territorium, og man burde „utvivlsomt ikke lade den nu foreliggende Lejlighed til at faa det forøget gaa ubenyttet hen. Erfaringen saavel herhjemme som i Udlandet har nok vist at det bliver meget vanskeligt, for ikke at sige umuligt, at udvide en By ved Inddragelse af Nabokommuner, naar Bebyggelsen i disse har antaget en købstadsmæssig Karakter, og der paa Basis heraf har konsolideret sig et særligt kommunalt Liv.“

Adressen her er tydelig nok. Det er Frederiksberg, det gælder, den mærkelige Enklave midt i Hovedstadsomraadet, som Københavns Kommune hverken da eller siden har kunnet underlægge sig.

Til Gengæld var der andre Distrikter, man dengang ikke vilde indlemme. Under Forhandlingerne havde man fra Hvidovre Kommunes Side henstillet, at man foruden Valby, Vigerslev og Kongens Enghave tillige medtog Hvidovre Byomraade, ja, selv fra det Rødovre, som vilde adskilles fra Brønshøj, havde lignende Røster ladet sig høre. Men det af Borgerrepræsentationen nedsatte Udvalg hævdede med Hensyn til Hvidovre, at en Indlemmelse heraf ikke kunde tilraades, da denne „Landsby og omliggende Distrikt endnu i en overskuelig Fremtid synes at ligge saa langt udenfor en købstadslignende Bebyggelse, at der ikke er Fællesinteresser for denne By og København. Det er samme Synspunkt, som har bevirket, at man ikke har kunnet inkludere sig paa Forhandling om Indlemmelse af Brønshøjs Anneksogn Rødovre. Hertil kommer, at Harrestrupaa, som skiller Hvidovre fra Valby, vil danne en fremtidig naturlig og praktisk Grænse for København mod Vest.“

Og derved blev det. Men da der manglede retslig Hjemmel for at lægge Nabokommuner under Hovedstadsomraadet, maatte Sagen gennem Rigsdagen, og ved tre Love, alle af 3. April 1900, blev Indlemmelsen en Kendsgerning, dog realiseret saaledes, at den for Distrikterne paa Sjællandssiden af Hovedstaden fik Gyldighed fra 1. Januar 1901 for Sundbyernes Vedkommende først fra 1. Januar 1902.

Den Udvikling af „de indlemmede Distrikter“, der har fundet Sted i Løbet af det siden da forløbne halve Aarhundrede, skal der i et følgende Afsnit gøres nærmere Rede for. Her kun dette, at den tilfulde har vist det berettigede i Indlemmelsen, og at den paatænkte nye Forøgelse af Hovedstadens Omraade har stillet

Kort over Brønshøj Distrikt, det tidligere Brønshøj Sogn 1906. (Efter Trap, 3. Udgave). Det kan iagttages, at den faa Aar før skete Indlemmelse allerede har sat sine Spor, navnlig ved Anlæg af Villa- og Havekvarterer, især i Vanløse, men ogsaa i Brønshøj. Af egentlig bymæssig Bebyggelse fandtes endnu kun den ældre ved „Lygten“, d. v. s. i Kvarteret Vest for Slangstrupbanens Station.

de i 1899 fremsatte Profetier i et lignende Lys, som Udviklingen indtil dette Tidspunkt kastede over MELDAHLS foran citerede Spaadom fra 1866.

Der var næppe forløbet et kvart Aarhundrede efter Indlemmelserne, før man var naaet til den Anskuelse, at Københavns Omraade paany burde forøges. Saa tidligt som i 1927 blev der uofficielt forhandlet om en Sammenslutning med Lyngby-Taarbæk samt Gladsekse Kommuner, og Aaret efter blev der nedsat et kommunalt Fællesudvalg for at føre de videre Forhandlinger. Disse blev dog stillet i Bero, da der i 1930 af Indenrigsministeriet blev nedsat en fælleskommunal Kommission for at afgive Betænkning om Ordningen mellem København og Fredriksberg, og man ønskede at afvente Resultatet af dennes Kommissions Virksomhed. Den af-

sluttedes i 1937 med, at Hovedstadens Repræsentanter udtalte sig til Fordel for en Indlemmelse af Frederiksberg – „som København og Frederiksberg var een By og eet Erhvervssamfund burde de ogsaa være een Kommune“ – mens Repræsentanterne for Frederiksberg gik imod denne Tanke og vilde nøjes med en økonomisk Udligning, hvilket ogsaa blev Resultatet.

Indenrigsministeriet ønskede nu Stor-Københavns Forhold behandlet paa en bredere Basis, og i 1939 blev den saakaldte Hovedstads-Kommission nedsat. Den afsluttede sit Arbejde med at anbefale en Indlemmelse af forskellige af Hovedstadens Nabokommuner, en Tanke, der imidlertid nu synes opgivet.

Man fristes til at slutte med en Bemærkning om, at kun en Atombombe kan udrydde ethvert Spor af de

Fra Markerne Nord for Husum. (Fot. 1937, Lebech). Er det foran Side 157 viste Billede af Vejen til Vanløse saa væsensforskelligt fra Nutidens Finsensvej, som tænkes kan, saa er det dog kun faa Aar siden, det her gengivne Fotografi blev taget indenfor Københavns Kommunegrænse. Dengang kunde man endnu se Køer staa tøjret paa Markerne ned imod Utterslev Mose, og om Efteraaret skumplede Roevognene over de øde Stubmarker op til Byen, et Billede paa afsondret Landlighed indenfor Hovedstadens Grænseskel.

gamle Landsbyer. Med en roligere Udvikling vil det være utænkeligt, at i hvert Fald ikke nogle Levn fra dem skulde faa Bestandighed, nemlig de gamle Matrikelskel, som de stadig ytrer sig i Gadenettet. De vil bestaa, naar det sidste straatækte Hus indenfor Københavns Kommunegrænse er forsvundet, naar hvert gammelt Havegærde er borte, Gadekærene i Husum og Utterslev fyldt og Valby Tingsted jævnet med Jorden. Man forstaar nok, at den moderne Byplanlægning maa være hensigtsmæssig og ikke kan bevare alt gammelt, men man vilde beundre dens Udøvere mere, hvis de i givet Tilfælde forstod at tage visse Hensyn og f. Eks. løse Opgaverne, saaledes at baade

det nye fik Fremgang og det gamle af Værdi bestod, saa det f. Eks. ikke blev nødvendigt at nedtromle den morsomme Bebyggelse omkring Gadekæret i Husum eller fjerne de graa Kampesten omkring Lindetræet, under hvis Krone de Valby Bønder igennem Aarhundreder holdt deres Bystævne. Man er saa emsig efter at opstille Monumenter for saa Dit og saa Dat paa hver lille Plads i Byen, Billedhuggerværker, der ofte slet ingen Relation har til det paagældende Sted. Men Valby Tingsted vilde i Sandhed være et velplaceret Mindesmærke, et talende Vidnesbyrd om Forskellen paa Nu og Før, paa den gamle Landsby med de primitive Forhold og det moderne Storstadskvarter.

BILLEDAFSNIT

Moderne Plan over København, ca. 1:25.000. Efter Københavns Kommunes Kort 1945 udarbejdet af Stadsingeniørens Direktorat.

Da de indlemmede Distrikter indkapsler saa godt som hele Hovedstaden, maa denne nødvendigvis medtages paa et Kort over dem. I det her følgende Billedafsnit behandles først Brønshøjdistriktet, dernæst Valbydistriktet og sidst Sundbydistriktet.

Luftbillede af en Del af København set fra Syd. I Forgrunden Valby. Midt i Billedet Frederiksberg og her bagved Dele af Brønshøj samt Uterslev – med Grundtvigskirken – og Emdrup. (Fot. 1938, Nowico).

YDERKVARTERERNES BEBYGGELSE

Ved Indlemmelsen af Brønshøj og Valby samt Sundby Distrikter til Nytaar henholdsvis 1901 og 1902 næsten tredobledes Københavns Byomraade. De indlemmede Distrikters Areal var nøjagtigt 4589 Hektarer eller omkring 9000 Tønder Land mod 2344 Hektarer indenfor Hovedstadens hidtidige Grænseskel. Men Indlemmelserne betød naturligvis ikke en tilsvarende Øgelse af Byens Befolkningstal. Indenfor den gamle Kommunegrænse boede der i 1901 360.800 Mennesker, men i de indlemmede Distrikter blot henved 40.000, deraf adskilligt over Halvdelen i det mest bymæssigt bebyggede af dem, Sundbydistriktet.

Det vil med andre Tal sige, at Indbyggertallet pr. Hektar var 9 i de indlemmede Distrikter mod 153 i det gamle København, eller at de nye Bykvarterer dengang husede circa en Tiendedel af hele Hovedstadens Befolkning. Men i 1940 var Forholdet det, at nu var to Femtedele af hele Københavns Folkemængde bosat i de tre Yderkvarterer, heraf Halvdelen alene i det største af dem, Brønshøjdistriktet, som altsaa rummede circa en Femtedel af Byens Befolkning, nemlig 131.045 Mennesker eller omtrent 100 Gange saa mange som

i 1840, da Tallet var 1393. At hævde, at man ved Aarhundredskiftet havde forudset denne helt eventyrlige Udvikling, vil være at tale Usandhed. At man regnede med en stærk Vækst af Befolkningen og dermed af Bebyggelsen, er derimod givet nok, og det var jo ogsaa for at kunne skaffe den førstnævnte Plads og for at kunne regulere den sidstnævnte, at man skred til Indlemmelserne.

Det varede imidlertid noget, inden Udviklingen for Alvor tog Fart. Saa længe der endnu var Plads i de gamle Forstæder, foretrak man i Almindelighed at bygge der, nærmere Bykærnen, og det var egentlig først efter forrige Verdenskrig, at Byggeriet i de indlemmede Distrikter blev af virkelig stort Format. Krigsaarenes stærke Tilstrømning til Hovedstaden gjorde sit dertil, og en anden Aarsag var det efterhaanden ændrede Syn paa Byggeformer og Boligforhold, som bevirkede, at den ny Bebyggelse optog forholdsvis langt mere Plads end den ældre. Især i Brønshøjdistriktet blev den lave Bebyggelse saa langt den fremherskende. Noget andet er, at man i de seneste Aaringer er slaet ind paa dens diametrale Modsætning, Opførelse af Beboelseshuse, der efter

Flyverbillede af en Del af København. Til venstre Grundtvigskirken med den omgivende Bebyggelse og her bag ved Bispebjerg Hospital, samt foran en Del af Bispebjerg Kirkegaard med Krematoriet til højre. Bag Krematoriet moderne Bebyggelse mellem Frederikssundsvej og Tagensvej, hvilken sidste bugter sig ind mod Byen. Det er Dele af den gamle Utterslev Mark, Billedet viser, og i Baggrunden ser man Nørrebro. Bemærk Kvarteret omkring Grundtvigskirken, der med halvhøje Huse tjener til at fremhæve denne. (Fot. 1946, Dansk Lufttaxa).

danske Forhold maa betegnes som Skyskrabere, de saakaldte Punkthuse med deres halve Snes Etager.

Byggeriet er nu atter ved at tage Fart efter at have stagneret noget under og efter sidste Verdenskrig, mens det i Aarene før denne havde antaget helt fabelagtig Karakter. Man skulde færdes flittigt i Byens Udkanter, hvis man vilde følge med i Udviklingen derude. Hvor der den ene Sommer laa en grøn Mark, stod den næste et fuldt færdigtbygget Boligkvarter, men ikke saaledes, at det grønne Præg helt var forsvundet. Nej, en meget ofte anvendt Bebyggelsesform er de halvhøje Blokke, frit placeret med grønne Plæner ind imellem Træer og Buskadser. Et moderne Byggeri, der danner den mest slaende Modsætning til de gammeldags „Stenørkener“, enten disse saa findes i Voldenes gamle København eller paa Broerne. Og den Villabebyggelse, der tildels havde været med til at sætte Præg paa de sidstnævnte, var for intet at regne mod Parcelbyggeriet i Yderdistrikterne. Villaer og Bungalows er her skudt op som Paddehatte, rent bortset fra det i de senere Aaringer saa yndede Rækkehusbyggeri. Naar Yderkvarterernes Bebyggelse i altovervejende Grad har faaet Præg af den lave Bebyggelse, skyldes dette naturligvis nok i første Række en bestemt Tendens fra Bystyrets Side, en Tendens, som det i alt væsentligt lykkedes at bringe til Udfoldelse, og det til Trods for at de kommunale Myndigheder fra først af ikke havde nogen egentlig Beføjelse til at

disponere byplanmæssigt over de indlemmede Distrikter, undtagen naturligvis i de Tilfælde, hvor det drejede sig om Kommunens egne Ejendomme. Naar det gjaldt private Grunde, maatte man søge de ønskede Resultater opnaaet ad Forhandlingens Vej, ved frivillige Overenskomster med de paagældende Grundejere. Selvom Kommunen samtidig med Indlemmelserne var kommet i Besiddelse af en vis Ekspropriationsret ogsaa for de indlemmede Omraaders Vedkommende, og Trusler om en eventuel Ekspropriering ogsaa af og til hjalp imod genstridige Grundejere, saa var denne Fremgangsmaade behæftet med en større økonomisk Risiko og for kostbar til at bringe i Anvendelse i Almindelighed. Et andet og mere værdifuldt Magtmiddel var derimod Lovens Forskrifter om, at nye Veje kunde kræves indpasset „i det hele System af Gader og Veje . . .“ altsaa ret fortolket i baade det allerede forhaandenværende, og det planlagte og ved at gøre Brug heraf under Forhandlingerne lykkedes det i Almindelighed oftest at faa Udstykningsomraaderne belagt med Servitutter, som sikrede den ønskede Bebyggelse.

Hvad der besværliggjorde en virkelig systematisk Udbygning af Vejnettet, var derimod den Omstændighed, at de private Arealer i Almindelighed blev udstykket Gaard for Gaard, saaledes at der altsaa maatte udarbejdes Vejplaner for de enkelte mindre Omraader efterhaanden, og de enkelte Grundejere nærede almindeligt ingen Ønsker om at tage Hensyn

Flyverbillede af en Del af København. (Fot. 1938, Dansk Lufttaxa).

I nederste Halvdel af Billedet en Del af Kvarteret ved Islands Brygge med Tværgaderne Njalsgade, Egilsgade, Gunløsgade og Bergthorasgade. Her bagved til højre Amager Fæled, og til venstre Artillerikasernen ved Artillerivej. Bagerst endelig Dele af Sundbyvester.

Kvarteret ved Islands Brygge med de kompakte Boligkarreer, en nu noget forældet Bebyggelsesform, er anlagt paa opfyldt Terræn i Kalvebodstrand.

til Vejnettet paa Nabogrundene, for dem gjaldt det blot om paa den nemmeste Maade at faa sat de Veje, som skulde anlægges paa deres egne Grunde, i Forbindelse med de offentlige Veje, og samtidig opnaa den Udstykning af Grundene, som bragte de største Fordele.

Sammenligner man Kortet fra 1906 – gengivet foran Side 159 – med et moderne Kort, som f. Eks. det foran dette Afsnit viste, faar man en god Oversigt over den skete Udbygning af Vejnettet i de indlemmede Distrikter. For det første Tidspunkts Vedkommende kan man iøvrigt daarligt tale om et Net, saa store er Maskerne, mens man paa det yngre Kort konstaterer Tilstedeværelsen af et for den største Dels Vedkommende meget finmasket Gadenet, udbredt over langt den største Del af Omraadet, et Gadenet, der først er udarbejdet successive, dog saaledes at adskillige af dets Ingredienser kan spores tilbage til de Planer for Bebyggelsen i de indlemmede Distrikter, som præmieredes ved den i 1907-08 afholdte Konkurrence.

Som man allerede i tidligere Tid havde udarbejdet Bebyggelsesplaner for Byens ældre Omraade, saavel for Omraadet indenfor som udenfor Søerne, maatte man efter Indlemmelserne naturligt bestræbe sig paa at fremskaffe saadanne ogsaa for de nye Bydistrikter og i Efteraaret 1904, da man drøftede den kommende Benyttelse af Fælledeerne, udtalte

Borgmester Jensen Ønsket om, at man „samtidig burde have en fuldstændig Plan fastlagt for Bebyggelsen i Byen ikke alene for de Arealer, Kommunen som saadan ejer, men ogsaa for dem, som ligger paa Kommunens Grund“. Og i den næstfølgende Januar Maaned blev der nedsat et Fællesudvalg „angaaende den fremtidige Benyttelse af Kommunens Jorder i de ydre Distrikter“.

Alexander Foss var Ordfører for den 6 Mands Gruppe, som fremsatte Forslag til Nedsættelsen af dette Udvalg, motiveret med at Bebyggelsen nu var ved at vokse ud paa den anden Side af Fælledeerne, hvor imidlertid nu de store kommunale Arealer som i sin Tid Fæstningsarealet spærrede for Byens videre Udvikling. Det burde imidlertid ogsaa være saaledes, at der paa disse Arealer blev skabt den mest hensigtsmæssige Bebyggelse: „Er det nødvendigt at fortsætte med paa denne Maade at sammenstuve Befolkningen i høje Huse, i Gader langt borte fra den frie Natur, saaledes at den er henvist til de faa Træer, som findes paa de allerbredeste Gader. Forholdet i den store By er ikke nu ganske det samme som for 50 Aar siden, da Københavns Dreng kunde tumle sig mellem Voldens Træer, og da der kun var et kort Stykke fra Byens Centrum til den frie Natur. Distancerne er nu langt større.“ Kommunalbestyrelsen stod nu paa Skillevejen, hævdedes der videre. Byen kunde enten fortsætte i det gamle Spor og kun

Flyverbillede af en Del af Valbydistriktet. (Fot. 1935, Dansk Lufttaxa).

Valby Långgade skærer skraat igennem Billedet. Den trekantede Plads midt i dette er Pladsen ved Valby Tingsted, det gamle Bycentrum. Omraadet her omkring med de snævre og krogede Gader og Gyder er i det hele taget Levn fra den tidligere Landsby og vil blive ændret som Følge af kommende Reguleringer. Selve Trekantpladsen er iøvrigt Resultatet af en ældre Regulering.

Flyverbillede af en Del af Sundbyøster. (Fot. 1949, Nowico).

Udsnittet frembyder Eksempler paa baade ældre og nyere Byggeskik. I Forgrunden ligger en Del af det bevarede gamle Sundbyøster med dets rodede Bebyggelse imellem Frankrigsgade - til venstre - og Øresundsvej længst til højre. De helt moderne Karreer midt i Billedet har tildels afløst Bebyggelse af denne Karakter, blandt andet Rødegaard, hvis anselige Haveomraade dog er bevaret som et Anlæg mellem de to trekantede Karreer til højre.

tage Hensyn til, hvad der gavnedes dens Kasse, eller for Fremtiden søge nye Baner og lægge Hovedvægten paa, at der blev skabt en By med saa sunde, og i det hele taget saa gode og ideelle Livsbetingelser som muligt var.

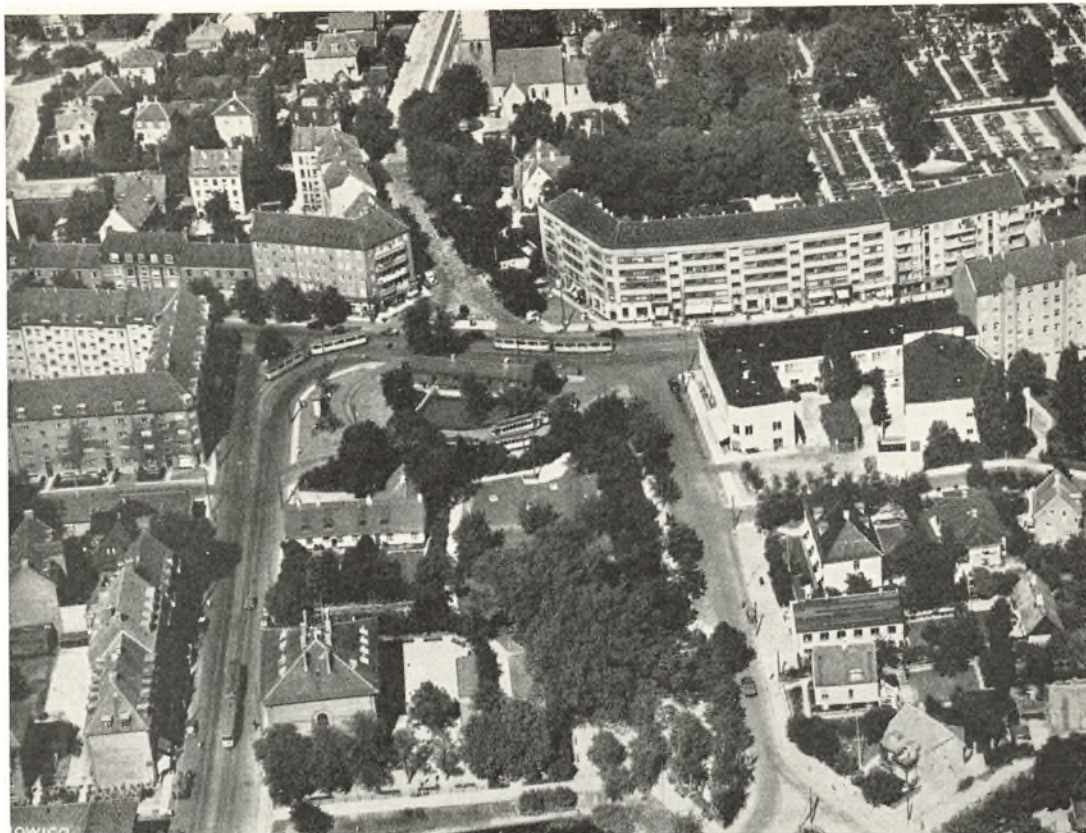
Af Borgmester Jensens Svar under Debatten fremgik det, at der allerede i nogen Tid havde været arbejdet med Bebyggelsesplaner for de nye Distrikter, og det forsaavidt vilde være paa høje Tid, om de snart blev færdige, fordi der allerede skød 4-5 Etages Huse op i Brønshøj og Vanløse.

Det nedsatte Udvalg afgav Betænkning i Oktober 1907, og i Henhold til denne blev det besluttet at udskrive en offentlig og international Konkurrence for om muligt ad denne Vej at tilvejebringe en passende Bebyggelsesplan for de indlemmede Omraader.

Det blev en Tysker, Stadtgeometer Carl Strinz fra Bonn, som vandt Førstepræmien. Dommerkomiteen havde navnlig foretrukket hans Projekt paa Grund af dets gennemtænkte og omhyggelige Udformning af Vejnettet, der dog for vor

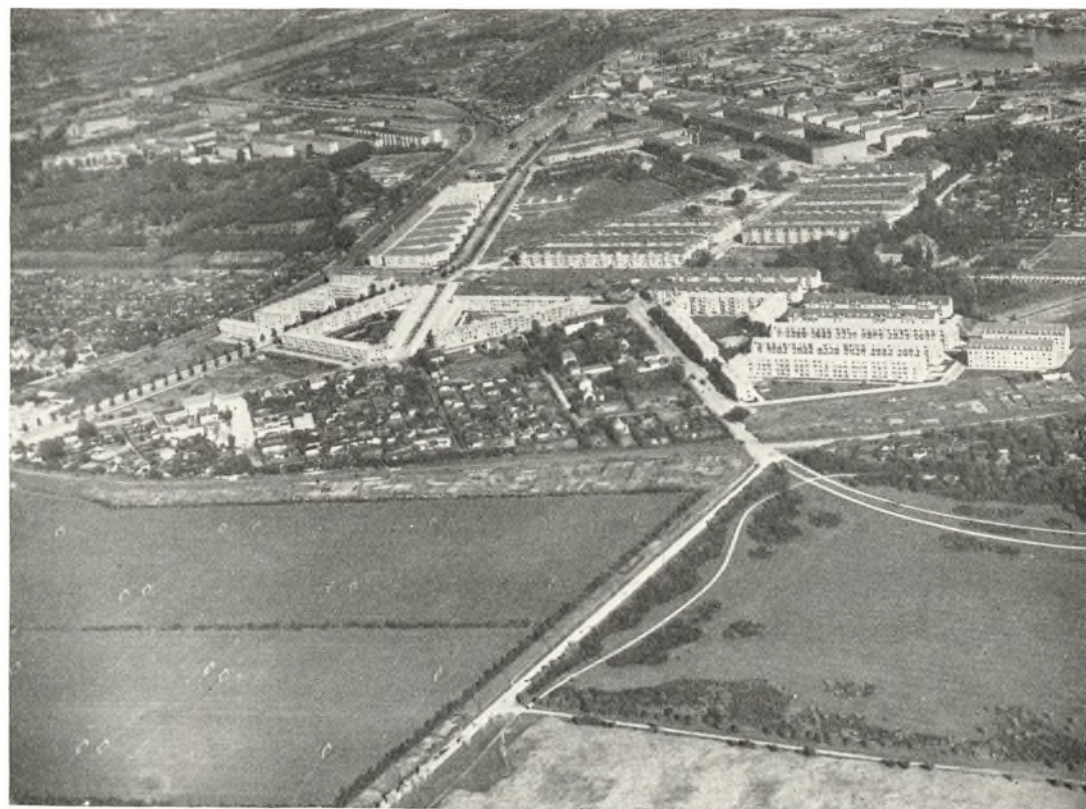
Flyverbillede af en Del af Brønshøjdistriktet. (Fot. 1948, Nowico).

Brønshøj Torv er en Rest af den gamle aabne Plads mellem Bøndergaardene i Brønshøj By. Den strakte sig oprindeligt helt hen til Kirken – øverst i Billedet – men paa nordre Side af Frederikssundsvej ligger nu høje Huse. Midt i Billedet skimtes nederst et Hjørne af Gadekæret.

Flyverbillede af en Del af Valbydistriktet. (Fot. 1946, Nowico).

Midt i Billedet til venstre en Del af Vestre Kirkegaard og til højre Bebyggelsen i Kongens Enghave, den saakaldte „Musikby“, anlagt i 1930erne. Nederst i Forgrunden ses Dæmningen over Kalvebodstrand og til højre en Del af det opfyldte Terræn mellem Byen og Amagerkysten. Ved de meget omfattende Opfyldningsarbejder, der er sat i Gang, vil Amagers Areal blive ca. en Trediedel større. Det er Meningen, at de militære Skydebaner skal flyttes hertil.

Tid at se er af en næsten labyrintisk Karakter med sine utallige „romantisk“ snoede og snørklede Veje. Forsaa vidt faldt et Vejnet, som det mere enkelt var angivet paa det Projekt, der fik 2. Præmie, mere i Traad med vor Tids Anskuelse, og hvert for sig indeholdt de andre præmierede Projekter Enkeltræk, der kunde komme til Anvendelse eller virker inspirerende paa Byplanlægningen. Nogen egentlig og fuldstændig Bebyggelsesplan blev der dog ikke skabt, omend man under de følgende Aaringers Byplanlægning tildels

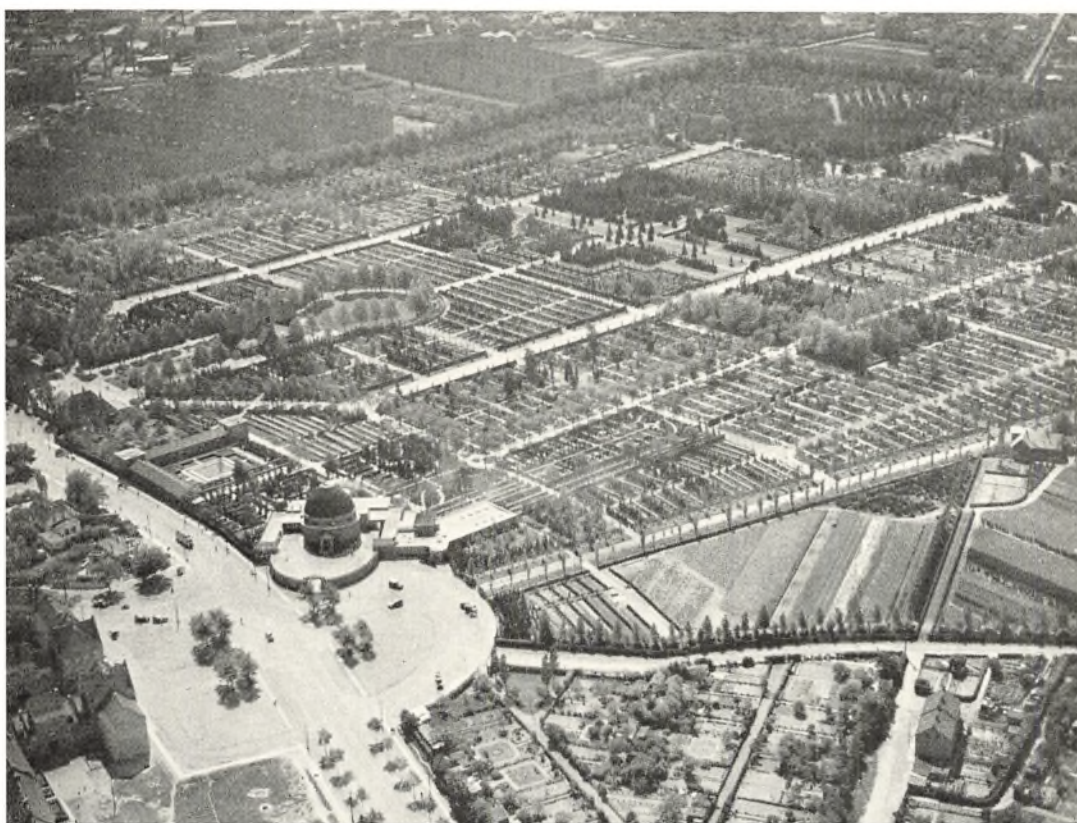
lod Tankerne fra de prisbelønnede Projekter øve deres Virkning, i første Række jo 1. Præmie-Projektet, hvad der med dettes uhensigtsmæssige Karakter i visse Henseender har virket uheldigt nok.

Fælles for alle Konkurrencedeltagerne var, at de, i Henhold til det udstedte Program, havde regnet med en Opdeling af Bebyggelsen i høj lukket og lav aaben, samt med Udlæg af visse Arealer henholdsvis som Parker og andre grønne Omraader og som Industrikvarterer.

Flyverbillede af Utterslev eller Søborg Mose. (Fot. 1938, Dansk Lufttaxa).

Billedet er taget inden Mosens Regulering som Parkomraade. Forrest i Billedet en Del af Emdrup, Vest for Frederiksborgvej, og til højre en Del af Søborg. Til venstre Dele af Utterslev – man skimter et Stykke af Bispebjerg Kirkegaard, som passerer af den bugtede Raadvadvej – og Brønshøj.

Flyverbillede af Bispebjerg Kirkegaard. (Fot. 1936, Dansk Lufttaxa).

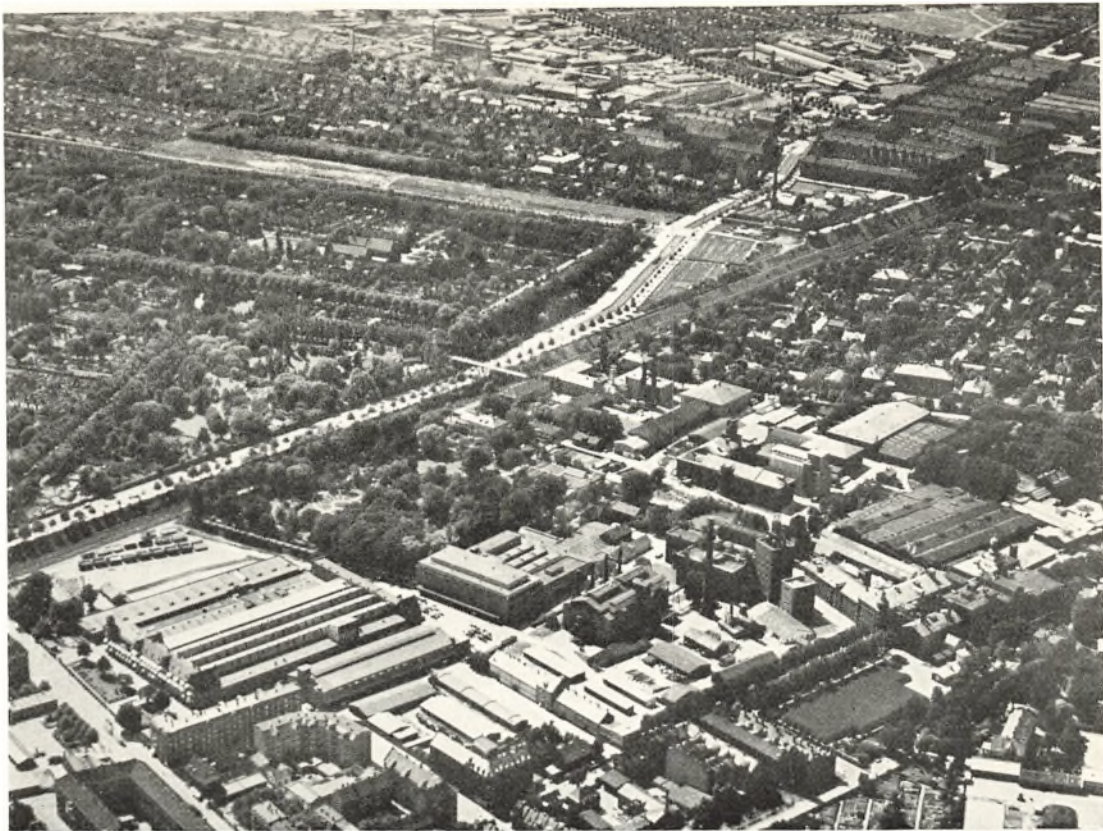
Kirkegaarden, som spænder over et Areal paa 45 Hektarer, blev anlagt 1903 og udvidet 1925. I Hjørnet til venstre ser man Frederiksborgvej og Krematoriet ved Indgangen til Kirkegaarden lige overfor Grundtvigskirken, hvis omgivende Bebyggelse anes længst til venstre.

Som det umiddelbart efter Indlemmelsen var Myndighedernes Ønske, at de nye Bydistrikters Bebyggelse skulde være saa aaben og lav som mulig, var ogsaa de, der udbød Grunde til Salg, interesseret i en saadan – der var jo dengang Jord nok at tage af – og det er i Tidens Løb blevet saaledes, at henved Trediedelen af det indlemmede Omraade er blevet villamæssigt bebygget, og Bebyggelsens Karakter ogsaa for Fremtiden sikret ved Servitutter, endda i en Udstrækning, og af en Rækkevidde, saa der kan opstaa Tvivl om, de ikke

til Tider kan være lidt for strenge, idet der kunde være en vis Rimelighed for i visse Tilfælde at tillade Opførelse af Butikker og mindre Værksteder, hvis Tilstedeværelse kunde blive af „lokal Betydning“ for de forskellige Kvarterer. Forøvrigt var Udstykningen til Bebyggelse med En-Familiehuse jo paabegyndt allerede før Indlemmelsen. Villabyggeriet har imidlertid undergaaet en Demokratisering i den Forstand, at mens det ved Aarhundredskiftet ikke i Almindelighed var saakaldt jævne Folk, der satte Bo i eget Hus, er

Flyverbillede af en Del af Valbydistriktet. (Fot. 1937, Dansk Lufttaxa).

Vigerslev Allé skærer skraat igennem Billedet. Til venstre for den en Del af Vestre Kirkegaard, til højre det meget omfangsrige Kompleks, som Carlsberg-Fabrikkerne danner, og som for en lille Dels Vedkommende strækker sig ind over det gamle Skel mellem Vesterbro og Valby, til Vesterfælledvej, der ses i nederste Hjørne til venstre.

Flyverbillede af en Del af Brønshøjdistriktet. (Fot. 1937, Nowico).

I Forgrunden en af de største kommunale Institutioner, som kom til at præge de indlemmede Distrikter, Bispebjerg Hospital, og foran dette Lersøparken.

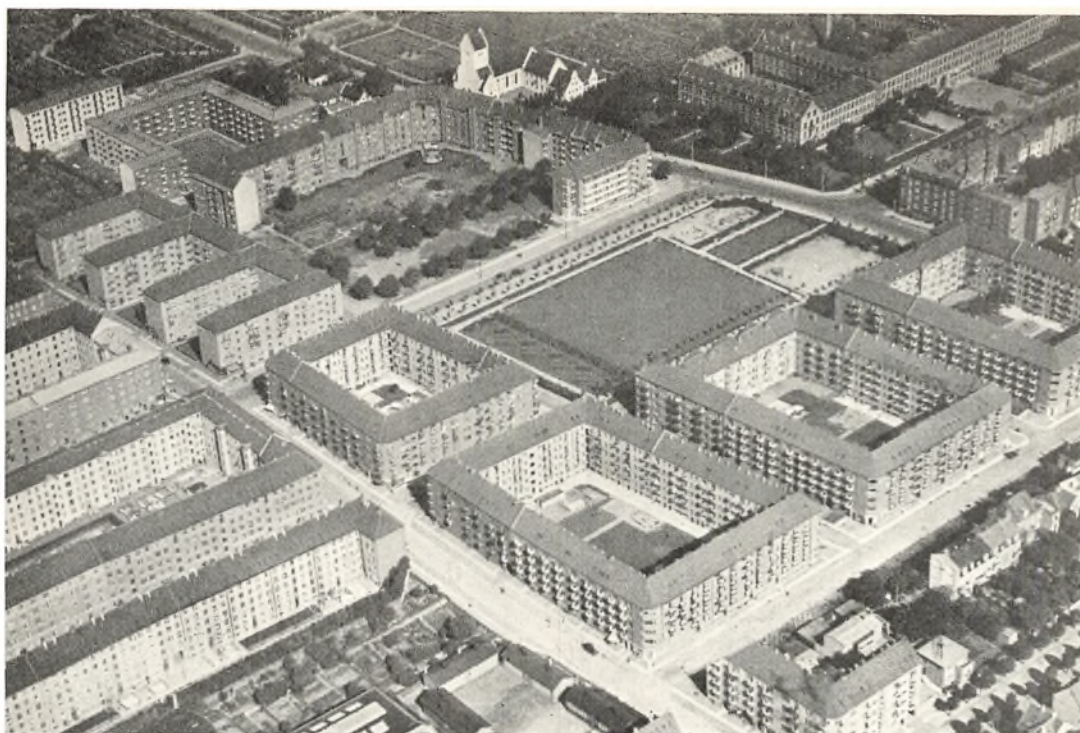
I Billedets venstre Kant skimtes Grundtvigskirken, mens Tuborgvej løber bag Hospitalet og videre, indtil den i Billedets højre Side passerer Slangstrupbanen. I Baggrunden Villabebyggelse paa Bispebjerg og i Emdrup. Terrænet langs Tuborgvej er nu stærkere bebygget.

dette siden i mere og mere udstrakt Grad blevet Tilfældet, og i denne Udvikling har de mange Parcelforeninger haft deres store Andel, ligesaa vel som adskillige af de nu fuldt udbyggede Villakvarterer har maatte gennemleve en Overgangstid som Havekoloni.

Det er imidlertid *ikke* den lave Bebyggelse, som danner Baggrund for Befolkningstallets kolossale Vækst i de indlemmede Distrikter. 1940 var Forholdet det, at der i Omraadernes Rækkehuse, Villaer og Parcelhuse boede ialt 60.000 Menne-

sker, men i høj og halvhøj Etagebebyggelse over 225.000. Det var, især efter at Bolignøden under forrige Verdenskrig var blevet saa stor, at Etagebyggeriet i de indlemmede Distrikter tog Fart og efterhaanden har sat større og større Præg paa Bebyggelsen fra det yderste Husum til det fjerneste Sundby. Der er imidlertid overalt lagt Vægt paa at passe denne Form for Boligbyggeri ind i Bybilledet, saaledes at den bedst muligt harmonerer med den lave Bebyggelse. Den offentlige Støtte, der som Følge af den store Bolignød

Flyverbillede af en Del af Sundbydistriktet. (Fot. 1936, Dansk Lufttaxa).

Moderne Byplanlægning kræver Udlæg af aabne Pladser mellem den høje Bebyggelse, og paa den Maade opstaar nye Bycentre. Det er Sundby Torv, Billedet viser, med den omkringliggende høje Bebyggelse. Gaderne, der mødes i Billedets Forgrund, er Grækenlandsvej og Kretavej, sidstnævnte til højre. I Billedets Baggrund ligger Philipskirken, opført 1923-27 med R.W.Rue som Arkitekt, og til højre for den Sundby Hospital.

Flyverbillede af en Del af Valbydistriktet. (Fot. 1936, Dansk Lufttaxa).

Det nye Torv i Valby, Toftegaards Plads, er af en anden Karakter end Sundby Torv, idet det fungerer som Trafikcentrum. Her er baade Endestation for flere Sporvognslinier og for Rutebilerne. Pladsen ligger jo ved Køgevejen, som ses midt i Billedet til højre. Den brede Gade er Vigerslev Allé. Øverst i venstre Hjørne ses et Stykke af Roskildebanen.

efter forrige Krig blev ydet Boligbyggeriet, satte imidlertid saadan Fart i dette, at man kunde befrygte, det helt vilde optage alle Byens ledige Omraader, og at Industrien paa den Maade vilde komme til at savne Plads til de nødvendige Udvidelser. Lovgivningen havde imidlertid efterhaanden sikret Bystyret en mere og mere udvidet Ret til at foretage Eksproprieringer af byplanmæssige Hensyn, og i 1934 blev der udlagt fire specielle Industri kvarterer ved henholdsvis Rentemestervej i Brønshøj Distrikt, Gammel Køgevej og Sydhavnen i Valby Distrikt samt Strandlodsvej i Sundby Distrikt. Hertil kommer de Industriomraader, som allerede paa et tidligere Tidspunkt var opstaet her og der indenfor Om-

raadet, og hvis Opretholdelse man ligeledes har anset for nødvendige. Man ser derimod anderledes paa den ældre Boligbebyggelse, som findes i de indlemmede Distrikter, og som navnlig i Sundbyerne er af sløj Karakter, udpræget „forstadsagtig“ i dette Ords daarligste Betydning. En lille Del af den ældste bymæssige Bebyggelse i Brønshøjdistriktet, den paa „Utterslev Mark“, ved Lygten, er allerede fortrængt af en mere tidssvarende, og hele den gamle Bebyggelse her, ved Frederikssundsvej og i Valby, vil antagelig ogsaa forsvinde. Ogsaa selve de gamle Landsbyer vil forsvinde eller rettere de kummerlige Rester, der er tilbage af dem. Selv Idyllen omkring Gadekæret i Husum har man

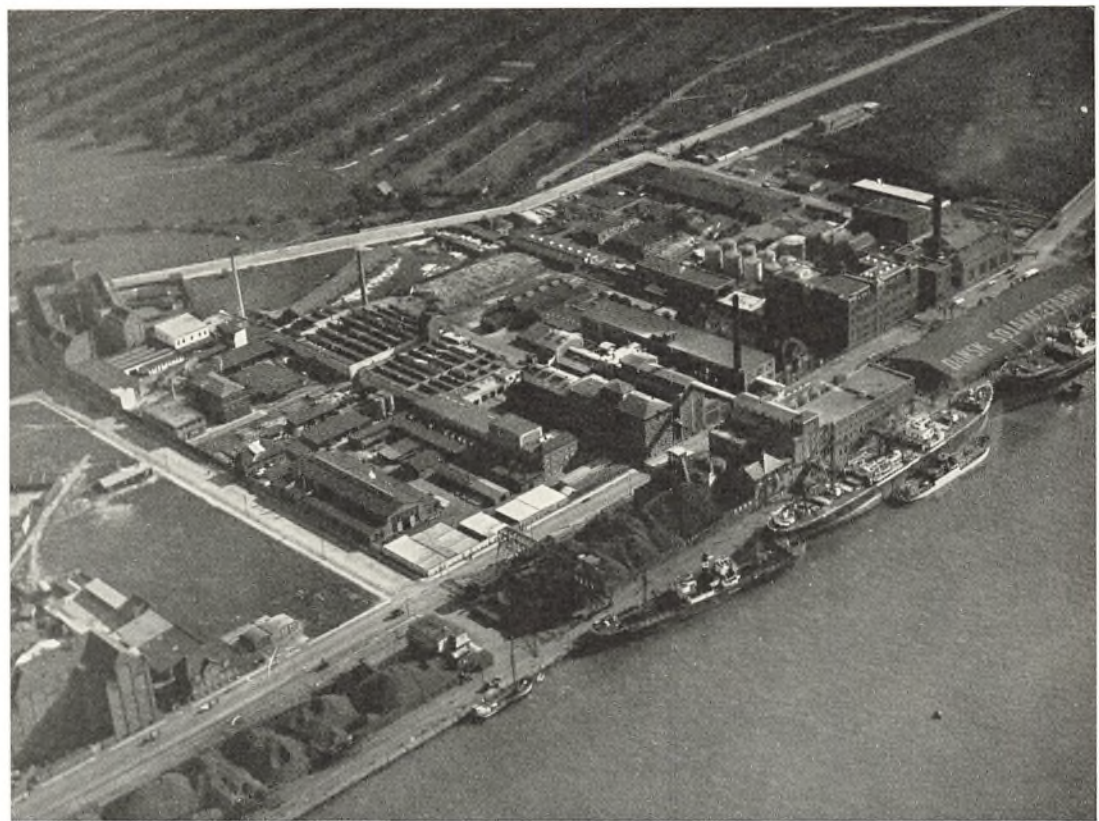
Flyverbillede af en Del af Brønshøjdistriktet. (Fot. 1937, Nowico).

Man ser Dele af Fabrikskvarteret i Utterslev, et af de ældre Industri kvarterer, som det er Byplanlægningens Hensigt at opretholde som et saadant. Frederikssundsvej løber mellem de høje Karreer i øverste venstre Hjørne og parallelt med den Theklavej, Thoravej og Rentemestervej. I Billedets nederste Hjørner ses Stykker af henholdsvis Glasvej – til venstre – og Frederiksborgvej.

Flyverbillede af en Del af Islands Brygge-Kvarteret. (Fot. 1935, Dansk Lufttaxa).

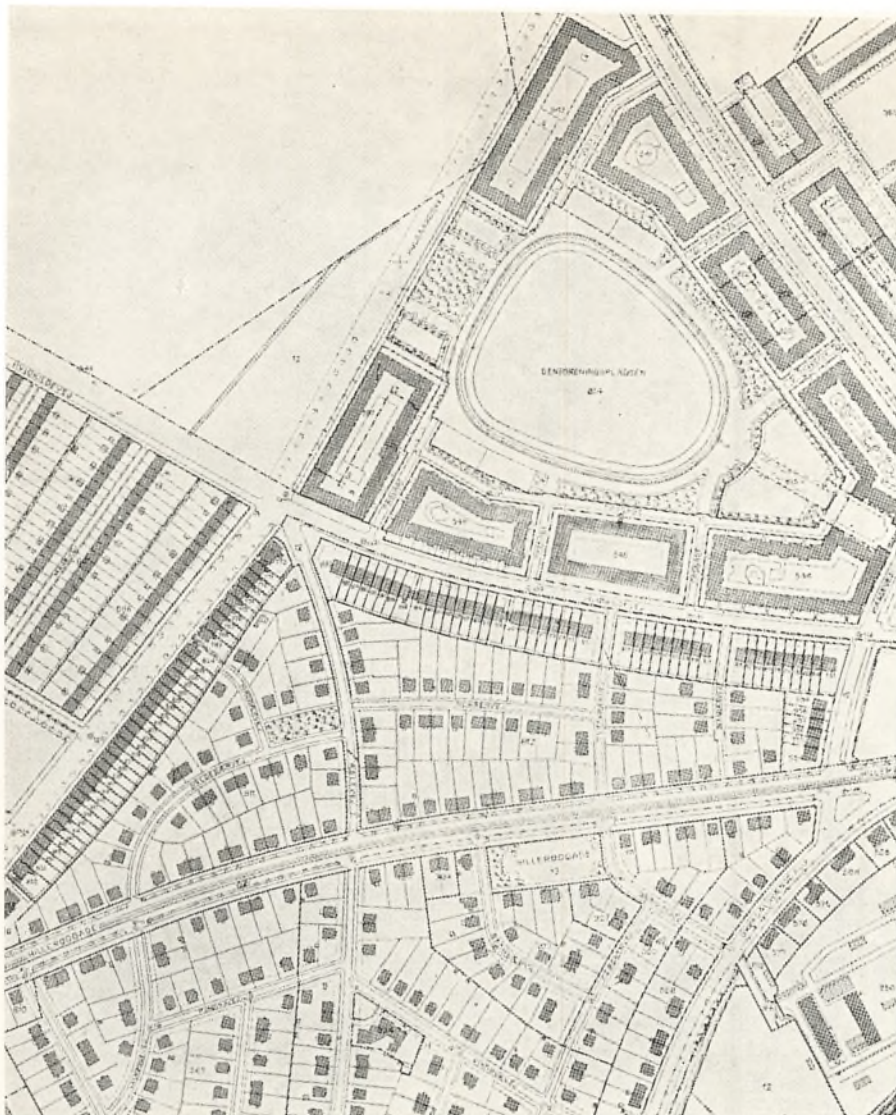
I Tilslutning til Havnen er der naturligt opstaaet adskillig Industribebyggelse, saaledes baade i Sydhavnen og ved Islands Brygge. Det sidstnævnte Kvarter hører som allerede bemærket ikke i egentligste Forstand til de indlemmede Distrikter, idet det er anlagt paa opfyldt Areal. Men de forudgaaende Opfyldninger, der havde givet Plads til Geværfabrikken, havde givet Anledning til Stridigheder mellem København og Taarnby Kommune, der begge vilde hævde Retten til de inddæmmede Omraader.

ikke tænkt paa at bevare. Den var allerede blevet brudt ved Opførelsen af nyere Smaahuse, og nu har man jo opført et helt moderne Boligkvarter, tildels med høje Punkthuse, i det umiddelbare Nabolag. Man maa forudse, at inden længe vil de sidste Levn af de gamle Landsbyer være forsvundet, naar man da ser bort fra Brønshøj Kirke, de gamle Landeveje, som endnu danner en Hovedbestanddel af Vejnettet i de indlemmede Distrikter, og – de gamle Skel. Det er allerede foran omtalt, hvordan adskillige af de Grænselinier, der blev

trukket ved Udskiftningerne sidst i det 18. Aarhundrede, stadig præger Nutidens Bebyggelsesplan, men det gælder ikke hele Omraadet, og navnlig ikke de Boligkvarterer, der er opstaaet paa de større samlede Arealer, som Kommunen i sin Tid erhvervede, navnlig i Utterslev og Emdrup.

Paa disse Arealer er der gennem den sidste Menneskealder opstaaet en Række karakteristiske Bebyggelser. For en Del af dette Omraade, nemlig det mellem Bellahøj–Godthaabsvej–Frederikssundsvej–Grøndalen var der allerede i 1903 udarbej-

Udsnit af Stadskonduktørens Karrékort over Brønshøj. (Efter København 1840–1940).

Planen viser Bebyggelsens typiske Karakter i de indlemmede Distrikter, Blandingen mellem lav og høj Bebyggelse. Villakvarteret paa begge Sider af Hillerødgade – Syd for denne det saakaldte Grøndalsvænge – er i hele Anlægsmaaden et Barn af sin Tid, før 1914. Det begrænses imod Nordvest af Rækkehuse langs baade Hvidkildevej og Hulgaardsvej. Overfor de sidstnævnte ligger det klassiske Rækkehusanlæg, Arkitekt Thorkild Henningsens første, som blev opført 1921.

Endelig er den høje Bebyggelse omkring Genforeningspladsen ogsaa et tidstypisk Fænomen fra den bevidste og organiserede Byplanlægnings ældre Dage, og moderne Byplanarkitekter rynker lidt paa Næsen af denne Anlægsmaade. Bebyggelsen har optaget Pladsen, hvor tidligere Hulgaard laa – sammenlign Side 183 – og der er foran bragt et Flyverfotografi af den. Se Bd. 1, Side 57.

det en Bebyggelsesplan, naturligvis i Datidens typiske Manér og derfor ikke fulgt ved den endelige Realisering, skønt man skimter visse Træk af den i det nuværende Gadenet. Mellem Godthaabsvej og Hvidkildevej ligger Havebyen Grøndalsvænge, fra forrige Verdenskrig, og Nord for den Rækkehuskvarteret ved Hulgaardsvej, et af Byens ældste i denne Genre. Mens Pladsen vest for det sidstnævnte Kvarter er forblevet ubebygget – Dyrskuepladsen – ligger mellem Hvidkildevej og Borups Allé den meget fast komponerede Bebyggelse omkring Genforeningsplads, opført 1918, og atter Sydvest herfor Vibevangen, tildels opført med fritliggende Stokke først i 1920'erne.

Ganske særpræget er den Bebyggelse, der slutter sig til de københavnske Yderkvarterers stolte Vartegn, Grundtvigskirken paa Bispebjerg, hvis Plads her blev fastlagt 1918. Det er Kirkens Arkitekt P. V. Jensen-Klint, der sammen med Arkitekt Charles I. Schou har planlagt Bebyggelsen i dens umiddelbare Nabolag, en tildels ganske lav Bebyggelse, der forhøjer Kirkens Virkning i Bybilledet.

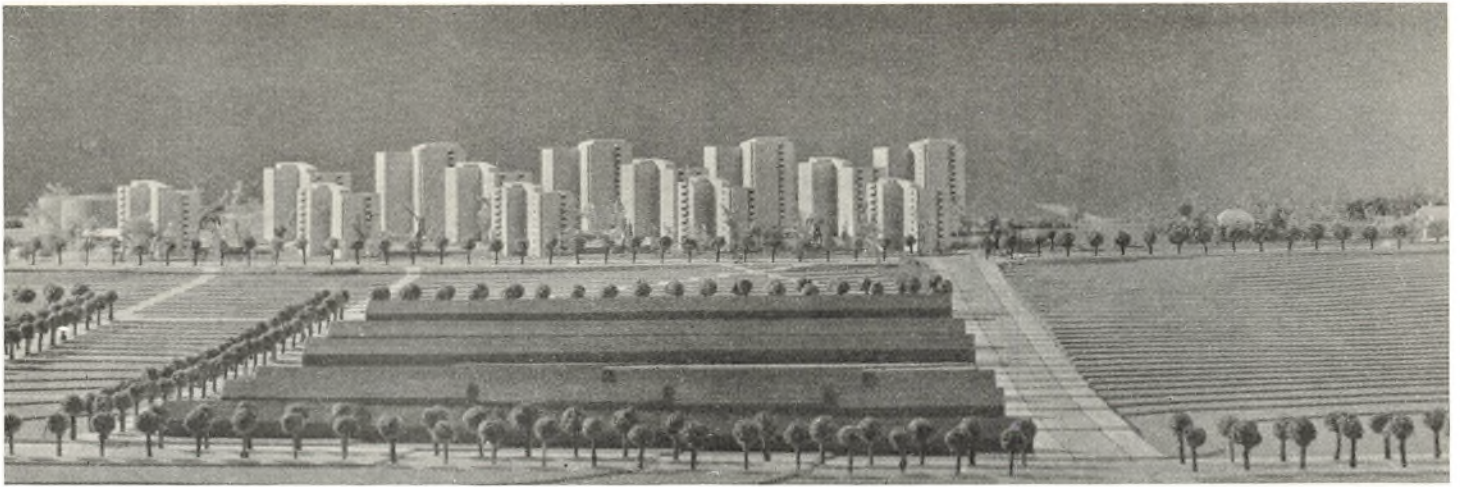
Denne Bebyggelses stilfærdige Arkitektur staar iøvrigt i et ret stærkt Modsætningsforhold til den mere funkisagtige, der ogsaa er rejst paa Bispebjerg, ved Frederikssundsvej, Toms-gaardsvej og Tuborgvej, og som med sine moderne Linjer og utallige Altaner staar som Udtryk for Københavns mere moderne Byggeri i Aarene op mod sidste Verdenskrig. Men nu er man jo paa Bellahøj gaaet i Gang med Opførelsen af

det Kvarter, der med sine Skyskrabere vil skabe et helt nyt Element i det københavnske Bybillede og præge Byens Silhuet som forhen de skønne Taarne.

Det vil i denne Sammenhæng føre altfor vidt at komme ind paa, hvorledes Bebyggelsen i de indlemmede Distrikter i Enkeltheder har udviklet sig med sin Blanding af lav, halv-høj og høj Bebyggelse – Billedet er overalt det samme, men her bør endnu omtales to af dens Hovedingredienser, Parkerne og de offentlige Institutioner.

Til de sidstnævnte hører en Række Kirker – af hvilke den mest fremtrædende, Grundtvigskirken, allerede er nævnt, og talrige Skoler. Videre maa nævnes Hospitalerne, først og fremmest Bispebjerg, der alene optager over 40 Hektarer, men desuden Sundby Hospital, og i denne Forbindelse kan ogsaa nævnes det mere makabre Etablissement paa Amager, Sundholm. Hertil kommer en lang Række tekniske Anlæg af hvilke Valby Gasværk alene beslaglægger et Areal paa 30 Hektarer, og andre saasom Vandværket ved Borups Allé, Brandstationen paa Frederikssundsvej, Sporvejsremiser, Kloakpumpestationer, Lossepladser, Materialpladser o. s. v. optager deres respektive større og mindre Arealer.

Under Parkerne kan paa en Maade henregnes Kirkegaardene, af hvilke især Vestre og Bispebjerg, anlagt henholdsvis 1870 samt 1903 og 1925, er af betydelig Størrelse, den første paa henvend 60, den sidste paa 45 Hektarer, mens Sundby Kirkegaard fra 1872, og udvidet 1924, optager 9 Hektarer.

Herover: Projekt til Bebyggelse paa Bellahøj. (Fot. Stadsingeniørens Direktorat). Herunder: Udsigt fra Grundtvigskirkens Taarn imod Syd. (Fot. 1949, Erik Hansen). Mens Billedet herover endnu er et Fremtidsperspektiv, viser det nederste Udsigten over en Del af Københavns hidtil mest moderne og bedst placerede Bebyggelse. De fritliggende Stokke er, som man vil se, placeret paa begge Sider af et grønt Omraade, som lader Udsigten aaben til den ene Side imod Grundtvigsskolen og til den anden imod den højtliggende Kirke. Hele Anlægget er planlagt i Samarbejde mellem Stadsarkitekten, Stadsingeniøren og Bebyggelsens egne Arkitekter.

Af egentlige Parker er allerede nævnt Friluftsarealet ved Bellahøj, og der kunde omtales forskellige mindre Anlæg over hele Omraadet; men mest iøjnefaldende er det Parkbælte, som man har skabt langs den hidtidige Kommunegrænse fra Stranden ved Valby til Utterslev eller Søborg Mose, hvilken sidste i sig selv er en Park af virkelig storstilet Karakter. Gennem denne Park har man ført den ny Hareskovvej,

der tager sin Begyndelse ved Frederikssundsvejen og foreløbig udmunder ved Mørkhøj, men, som Navnet siger, skal føres videre til Skoven. Anlagt med særskilt Kørebane og særskilte Cyklestier vil den komme til at danne en Hovedudfaldsaare, en direkte Forbindelse gennem et af Byens egne store Parkomraader ud til de vidtstrakte grønne Omraader udenfor København.

Herover, til venstre: Frederiksborgvej set fra Frederikssundsvej; til højre: Østre Hjørne af Frederiksborgvej – til venstre – og Frederikssundsvej. (Begge Fot. 1950, København Før og Nu ved Jens Sølvsten). – De to Billeder viser de moderne Ejendomme, som har afløst den ældre Forstadsbebyggelse. Sammenlign Billederne paa næste Side. Den 5-Etagers Bebyggelse, som vises paa Billedet til højre er opført i Overensstemmelse med en i

1931 af Borgerrepræsentationen vedtaget Bebyggelsesplan, udarbejdet i den Hensigt ikke blot at skaffe de to gamle Landeveje udvidet til 25 Meters Bredde, men ogsaa for at sanere den ældre Bebyggelse paa „Utterslev Mark“ ved Lygten. Sammenlign foran Side 154. Ved den Lejlighed forsvandt ganske den paa Billedet herunder til venstre viste Gade, mens den paa Billedet til højre herunder trods en delvis Regulering endnu har bevaret sit gamle Præg.

Herover, til venstre: Thyras Vej (siden Kandestøbervej) set imod Lygten; til højre: Dagmars Vej, nu Drejervej, set imod Alexandravej. (Begge Fot. 1913, Bymuseet). Herunder, til venstre: Frederikssundsvej Nr. 12-2, set imod Nørrebrogade; til højre: Udsigt over Kvarteret ved Lygten. (Begge Fot. 1949, København Før og Nu). Den ovenfor omtalte Sanering er endnu ikke helt gennemført og henimod Slangstrupbanens Station lig-

ger endnu paa Frederikssundsvej den ældre Bebyggelse, saa typisk for det oprindelige, uensartede Forstadsbyggeri, ligesom en Del af Bebyggelsen ved Lygten stadig har den gamle, rodede Karakter. De to Billeder herover gengiver typiske nu tildels forsvundne Gadeprospekter i denne, den ældste bymæssige Bebyggelse i de indlemmede Distrikter, den Bebyggelse, som egentlig var den direkte Aarsag til, at Spørgsmaalet om Indlemmelserne for Alvor kom under Diskussion.

Herover: Parti fra Frederikssundsvej – til venstre – og Frederiksborgvej. (Fot. 1913, Bymuseet).

Ogsaa dette Hjørne er, som Billedet heroverfor viser, nu præget af en mere moderne Bebyggelse. Den paa forrige Side omtalte Bebyggelse „Utterslev Mark“ laa paa begge Sider af Frederiksborgvej og var opstaaet paa de Jorder, der havde hørt under en af Gaardene

i Utterslev By, og som strakte sig langs Frederikssundsvej lige til Lersøen. Gaarden blev udflyttet i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede og fik Navnet Navnløs! Den laa paa det vestre Hjørne af Frederiksborgvej og Frederikssundsvej, og dens straatækte Bygninger stod helt ned imod vore Dage. Billedet herunder viser dem. Nu er Navnet knyttet til en Kiosk, og Bygningerne længst forsvundet.

Gaarden „Navnløs“ paa Hjørnet af Frederikssundsvej og Frederiksborgvej. (Maleri af Aug. Fischer, Bymuseet).

Se Teksten herover og Billedet øverst til højre paa den modstaaende Side.

Bispebjerg Mølle, set fra Frederiksborgvej. (Fot. ca. 1880, Bymuseet. Her efter Før og Nu).

Møllen, der oprindeligt blev bygget i Henhold til kgl. Bevilling af 1807 (Sammenlign foran Side 149), var endnu ind i dette Aarhundrede den eneste Bebyggelse ved Frederiksborgvej fra nuværende Landsdommervej til Emdruplund. Hvor den stod, er der nu opført den overste paa næste Side viste moderne Boligkarré.

Bøllegaardene paa Utterslev Mark eller rettere de to Bøllemosegaarde blev i 1894 erhvervet af Københavns Kommune med deres tilsammen 91 Tdr. Land for 210.000 Kr. Paa deres Markjorder blev siden Bispebjerg Hospital opført. Det ses herunder til venstre

(Fot. 1914, Bymuseet) bag den Allé, som indgaar i den tilstødende Park, og som i mere landlig Tilstand ses nederst til højre. (Fot. 1911, Bymuseet). Nederst til venstre Lille Bøllegaard set fra Tagensvej 1934 (Fot. Bymuseet) og herunder til højre samme Motiv 1949.

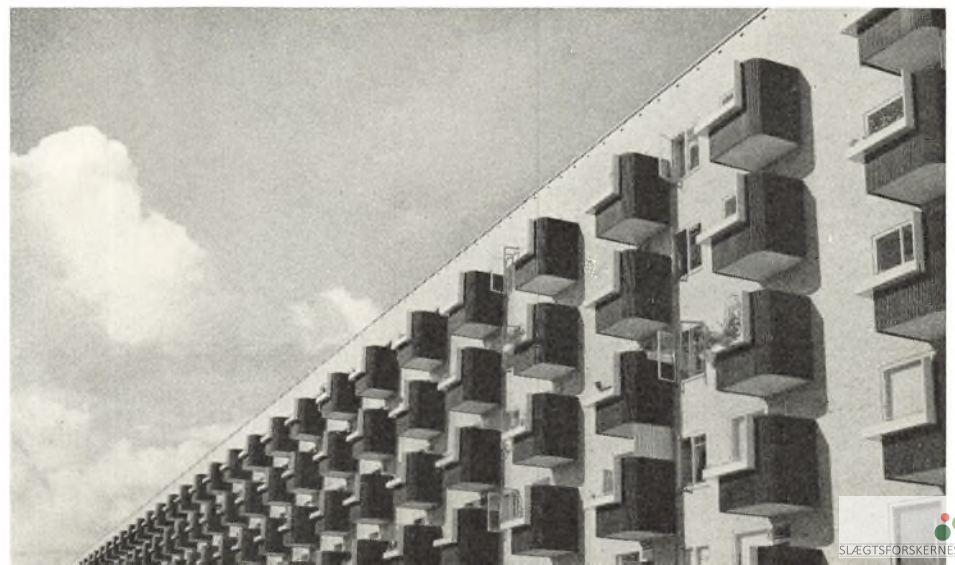

Moderne Bebyggelse paa Bispebjerg.

Herover: Frederiksborgvej overfor Bispebjerg Kirkegaard. Til venstre Skoleholdervej. I Midten: „Bispehusene“ mellem Oldermandsvej og Bisiddervej set fra Frederiksborgvej. Nederst: Storgaarden ved Tomsogaardsvej. (Alle Fot. 1941, Kbhvn.s Foto-Service).

Som næppe noget andet Kvarter i de indlemmede Distrikter har det paa Bispebjerg sit eget Ansigt, ikke blot paa Grund af Kirken, Krematoriet og den store Kirkegaard, men ogsaa fordi der her ligger en Del af Hovedstadens mest moderne Boligbebyggelse, opført i Overensstemmelse med vor Tids Krav om Lys og Luft i Lejlighederne og fri Placering af de enkelte Blokke og Karreer. Af de paa denne Side viste Eksempler paa dette Byggeri, er den herover gengivne Bebyggelse langs Frederiksborgvejen den nyeste, opført 1940-41 med Vagn Kaastrup, Mogens Stephensen og Knud Thorball som Arkitekter. Karreen i Midten stammer fra 1935-36 og er tegnet af Thorvald Dreyer, mens „Storgaarden“ – paa det nederste Billede – er opført 1935 ved Arkitekterne P. Baumann og Knud Hansen.

Bispebjerg Kirkegaard paa Utterslev Mark. (Fot. 1905, Bymuseet. Her efter Før og Nu).

Man ser tilbage i Billedet det midlertidige Kapel i norsk Stavkirkestil og til venstre derfor Indgangsportalen mod Frederiksborgvej. Sammenlign Billedet overfor paa næste Side.

Begravelsespladsen paa Bispebjerg blev indviet i 1903. Mens den dengang laa saa at sige paa den vildene Mark, er den nu næsten helt omkring indkredset af Bebyggelse. Den er tillige siden den første Anlæggelse udvidet med 11 Hektarer, saa den nu er paa 41, og foruden det ældste Trækapel, er der henholdsvis 1910 og 1913 bygget et Nordre og et Søndre Kapel. Paa Kirkegaardens Grund ligger Bispebjerg Krematorium, der blev opført 1906 af den 1881 stiftede „Forening for Ligbrænding“, men 1913 overtaget af Københavns Begravelsesvæsen.

Kirkegaarden faar sin særlige Karakter af det skraanende Terræn. Som Point-de-Vue for den nordre Poppelallé ligger Grundtvigskirken. Da Borgerrepræsentationen i 1918 drøftede Placeringen af en Mindekirke for Grundtvig, blev der bragt forskellige Steder i Forslag. Man tænkte baade paa Kalvebod Bastion, og paa Ele-

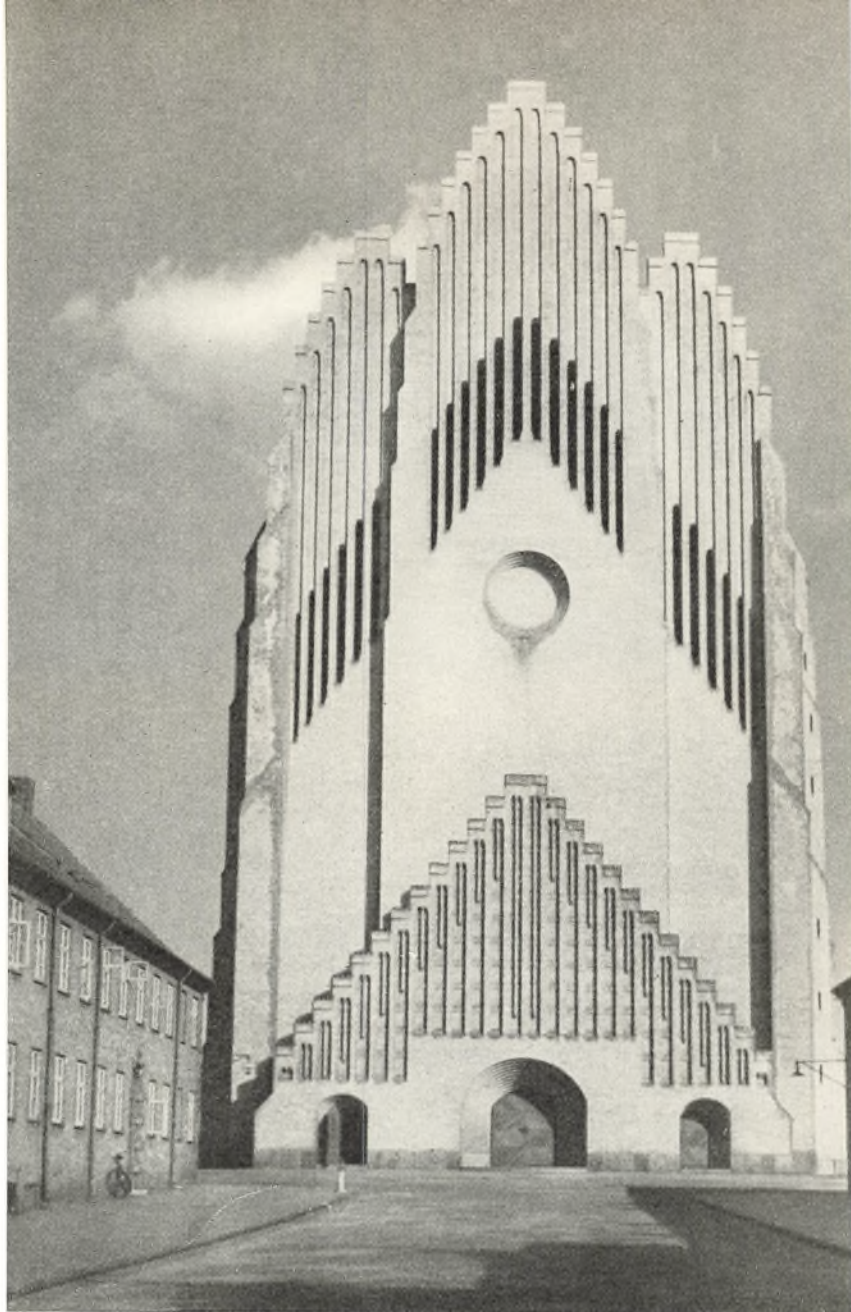
fantens Bastion – begge paa Christianshavns Vold og paa Placeringer ved henholdsvis Østbanegaarden, Ørstedsparken og Banegaardsterrænet. Endelig var der Forslag fremme om at lægge Kirken paa Bispebjerg, og derved blev det. Beliggenheden kunde næppe være valgt bedre, ogsaa fordi Kommunen ejede Grundene herude, saa man frit kunde planlægge Kirkens Omgivelser, den lave Bebyggelse, som kom til at omgive den paa alle Sider.

Paa Bispebjerg byggede saa P. V. Jensen-Klint sit meget beundrede Bygværk, en Syntese af de gamle gotiske Landsbykirkers Arkitektur, projiceret op i stor Maalestok. Taarnet blev først opført, i Aarene 1921–27, og indviet til Kirkebrug. Siden bragtes hele den store treskibede Kirkebygning med dens Krypt til Fuldendelse under Ledelse af Jensen-Klints Søn, Arkitekt Kaare Klint, og den endelige Indvielse fandt omsider Sted i Aaret 1940.

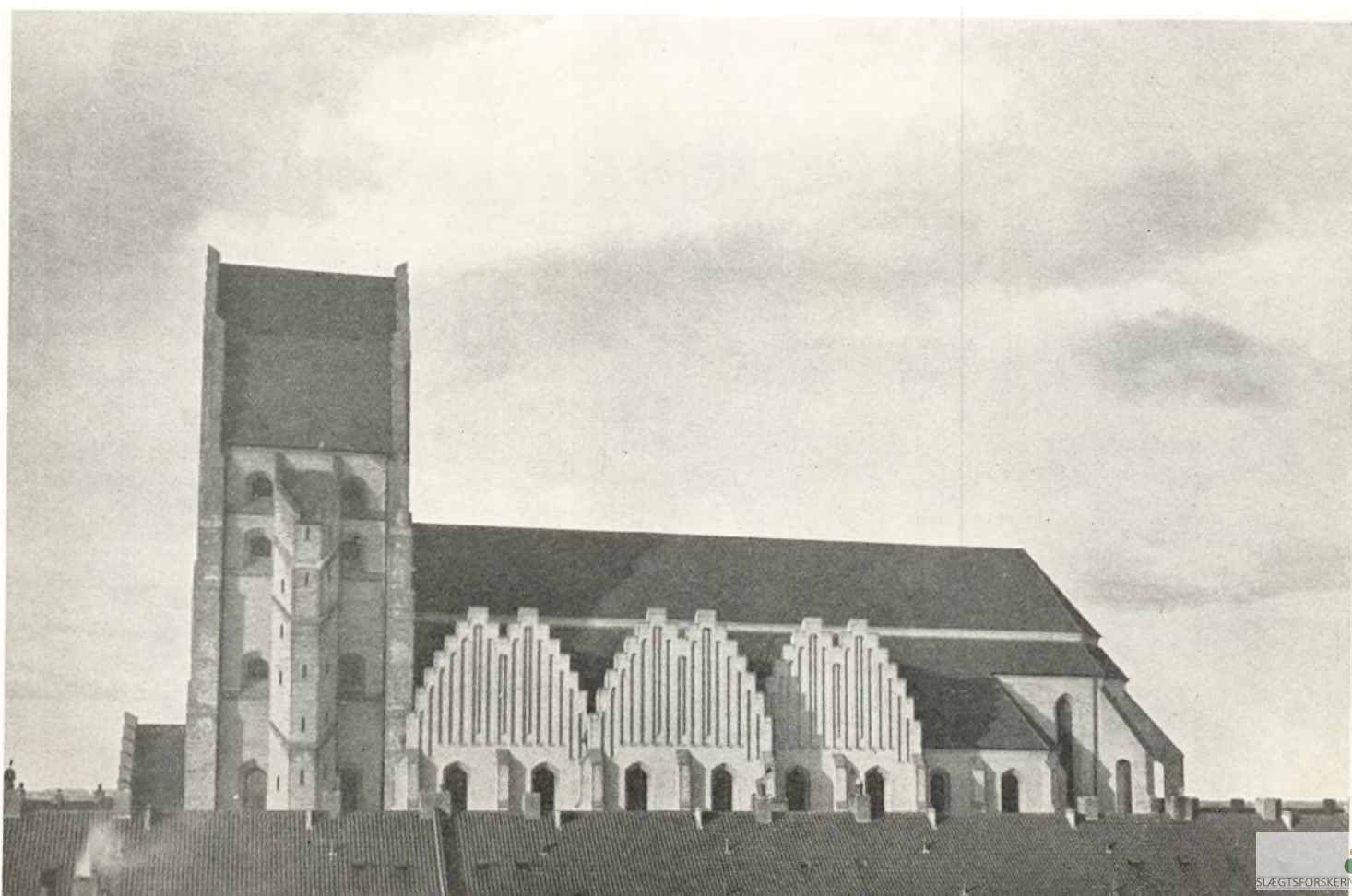

Krematoriet paa Bispebjerg Kirkegaard (Fot. 1913. Efter Før og Nu) blev opført 1906 efter Tegning af Arkitekt Holger Jacobsen som en Rundbygning med teglhængt Kuppel. Det indeholder i nederste Stokværk Urnehal og i øverste Kapel.

Herunder: Udsigt gennem Bispebjerg Kirkegaards Portal til Frederiksborgvej mod Grundtvigskirken. Sammenlign Billedet paa modsatte Side, som i Baggrunden viser samme Portal. (Fot. 1943, Københavns Foto-Service).

Til højre: Grundtvigskirkens Taarn set fra Frederiksborgvej. Herunder: Grundtvigskirken set fra Syd med en Del af den omgivende, lave Bebyggelse i Forgrunden. (Fot. 1943, Københavns Foto-Service).

Frederikssundsvej.

Øverst: Set i Retning mod Nordvest med Nr. 42 længst til højre. Midt i Billedet Hjørnerne af Lærkevej og Blytækkervej (tidligere Valdemarsvej) henholdsvis til venstre og til højre. I Midten: Nr. 90 med det gamle Sprøjtehus til venstre. Nederst: Nr. 92 „Tomsgaarden“.
(Alle Fot. 1913, Bymuseet).

Ved Frederikssundsvejen ligger endnu Levn af den ældre Bebyggelse paa Nordsiden, den noksom omtalte Bebyggelse paa Utterslev Mark, fortrinsvis lave Huse og i det hele af den Karakter, som det øverste Billede viser, en Bebyggelse, der er vidt forskellig fra de moderne Beboelseshuse, der nu bygges ved Frederikssundsvej. Sammenlign for Eksempel Billedet øverst næste Side.

Foruden den paa Side 175 omtalte Gaard „Navnløs“, laa der endnu en af Utterslev Bys gamle Gaarde ved Frederikssundsvejen, nemlig „Tomsgaarden“, hvis Jorder strakte sig paa begge Sider af den gamle Landevej. Tomsgaarden laa paa sin gamle Plads endnu for faa Aar siden, det vil sige, oprindeligt laa den naturligvis i selve Utterslev By og blev først efter en Brand i 1840 udflyttet til Frederikssundsvejen. Gaarden, til hvilken der hørte et Areal paa 55 Tønder Land, saa nogenlunde det Omraade, som ligger imellem Borups Allé, Sokkelundsvej, Møntmestervej og Tomsgaardsvej, blev 1898 erhvervet af Københavns Kommune for 317.000 Kr. En forholdsvis større Betaling end den, der nogle faa Aar før blev ydet for de to Bøllegaarde, saadan som det foran er fortalt.

Øverst: Frederikssundsvej set fra Øst imod Krydset ved Tomsgaardsvej. (Fot. 1943, Kbhvn.s Foto Service). Nederst: Krydset Frederikssundsvej-Tomsgaardsvej set imod Tomsgaarden. (Fot. 1937, Lebech).

I de sidste Aar af dens Tilværelse laa Tomsgaardens lave Længer, der-af den ene straatækket og af Bindingsværk, ud til et saa moderne Fænomen som en Rundkørsel, den samme, som endnu findes, hvor Tomsgaardsvej støder ud til Frederikssundsvej. Men Gaarden er nu borte, og i Stedet for er der rejst en stor Beboelsesejendom. Den strækker sig baade langs Frederikssundsvej og langs Tomsgaardsvej og er opført 1940-41 med A. Storgaard som Arkitekt.

Tomsgaardsvej indgaar som Led i en af de Ringveje, der er af Betydning for, om man saa maa sige, Københavns tværgaaende Trafik, den Hovedfærdselsaare, som sætter Hellerup i Forbindelse med Valby, Tuborgvej-Linjen, og som det var forbundet med visse Vanskeligheder at faa gennemført. Navnlige fordi en Grundejer i Utterslev stillede sig paa tværs og ikke vilde fravige den Vejplan, som Sogneraadet i Brønshøj havde godkendt for hans Arealer allerede før Indlemmelsen. Først i 1914 naaede man til en Overenskomst, men det er jo ikke før end i den allerseneste Tid, at der for Alvor er blevet bygget i Kvarteret ved Tomsgaardsvej. Forøvrigt bar nuværende Rentemestervej før den Mands Navn, som havde stillet sig saa vrangvilligt.

Øverst: Utterslev Gadekær. (Fot. 1937, Lebech).
I Midten: Sokkelundsvej set i Retning mod Utterslev Torv. (Fot. 1950, København Før og Nu, ved J. Sølvsten). Nederst: Nordøstre Hjørne af Bebyggelsen omkring Genforeningsplads, set fra denne. (Fot. 1950, København Før og Nu, ved J. Sølvsten).

Gadekæret er stadig bevaret i tre af de gamle Landsbyer under København, deriblandt i Utterslev, hvor det dog ikke har sin gamle Form med den stenkantede Dam kranset af høje Popler og lave straatækte Huse. Helt er den ældre Bebyggelse vel ikke forsvundet, men den trænges haardt af den nye, og til Overflod minder irriterende Skilte med Forbud mod at betræde Græsset om, at dette tidligere Landsbycentrum nu er underlagt Civilisationens Love.

Men det er selvfølgelig fornemt, naar et saa hæderkronet Undervisningsinstitut som Efterslægten's Skole har fundet Placering ved Utterslev Torv, omend ikke ud til selve Gadekæret. Skolen blev flyttet til den nye Bygning, opført med Henning Hansen som Arkitekt i 1939-40.

Den gamle Forbindelsesvej fra Frederikssundsvejen til Utterslev Torv, i sin Tid Nøjsomhedsvej, nu Sokkelundsvej, er blevet en Storbygade med moderne Etagebebyggelse. Dens gamle Tilstand ses paa Billedet overfor paa næste Side, og det derunder viste Gaardinteriør svarer forsaavidt ogsaa til det nederste Billede paa denne Side, som Genforeningspladsen med dens omkringliggende Bebyggelse (se Flyverbilledet i Bind 1, Side 57) er traadt i Stedet for den gamle Hulgård. Rigtignok paa den Maade, at det fastsluttede Anlæg har bredt sig over mere end Halvdelen af den Lod paa halvhundrede Tønder Land, som hørte under Gaarden, mens Gaardspladsen mellem de fire lave Længer jo kun beslaglagde en ringe Del af dette Areal.

Øverst: Utterslev Gadekær 1902. (Fot. Fr. Benzen, Bymuseet). I Midten: Nøjsomhedsvej, nu Sokkelundsvej set imod Utterslev Torv. (Ældre Fot. Stadsingeniørens Direktorat). Nederst: Gaardinteriør fra „Hulgaard“. (Fot. 1918, Bymuseet).

Billederne paa denne Side svarer hver for sig til de paa samme Maade placerede paa den modstaaende Side og er troværdige Vidnesbyrd om de landlige Forhold, der endnu et godt Stykke ned i dette Aarhundrede herskede i selve Utterslev By og paa dens Marker.

Som nævnt i det foregaaende laa Utterslevs gamle Gaarde i en Kreds omkring en firkantet Plads i hvis Centrum Gadekæret. Efter Udskiftningen blev dog adskillige af Gaardene flyttet til deres respektive Marklodder, og nogle af de straatækte Huse, som laa eller ligger ved Gadekæret, er antagelig Rester af disse Gaardes Bygninger.

Sokkelundsvej havde sit ældre Navn efter et Hus, der laa ved Vejen, et Hus, der vistnok maa opfattes som et Landsted, da det omkring Aar 1800 ejedes af Folk udenfor Bondestanden.

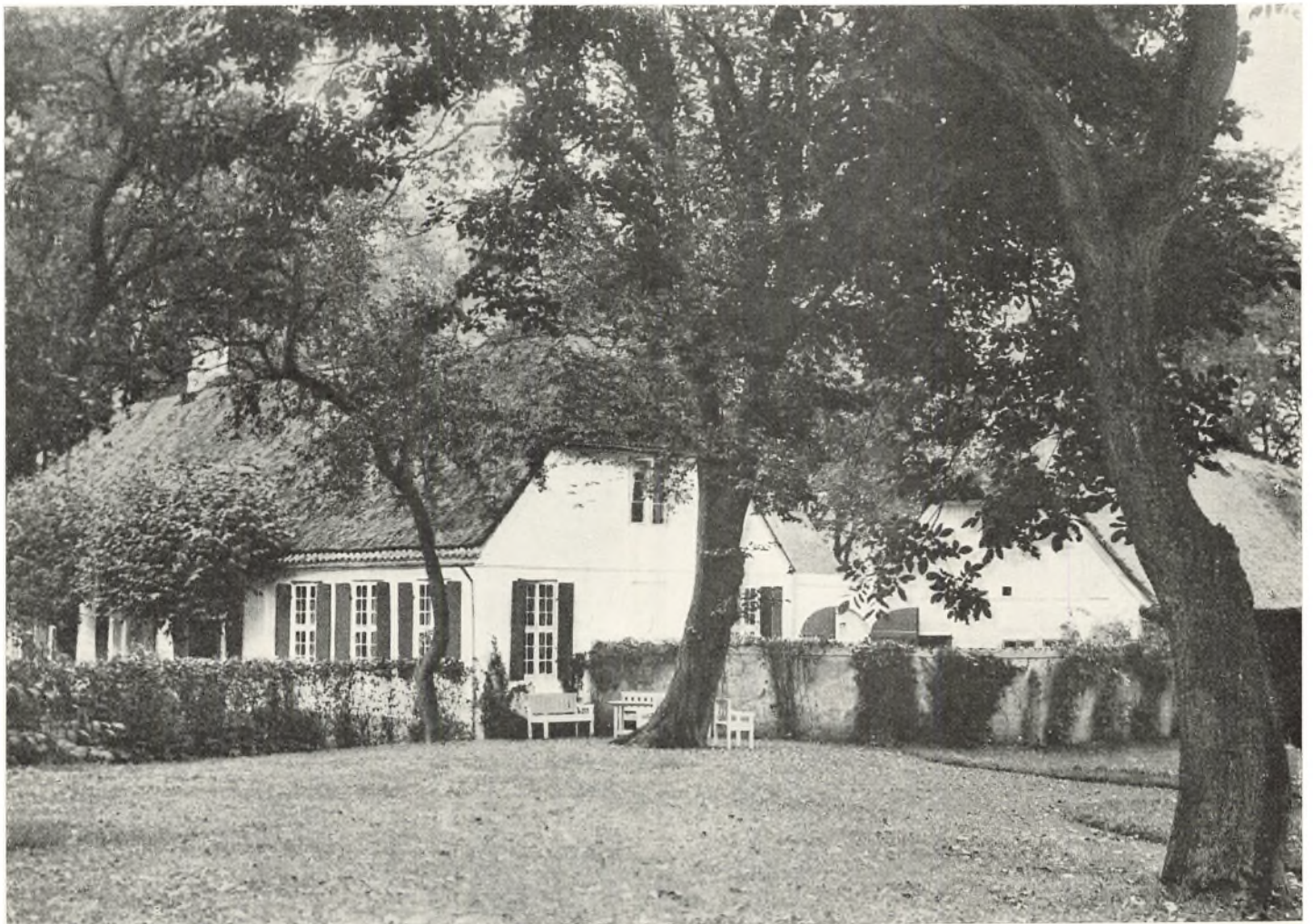
Hvad angaar Hulgaard har den ogsaa skiftet Navn, idet den en Tid blev kaldt Fodholmgaard, antagelig efter et gammelt Agerskifte Fogedholms Aas. Den laa inde i Byen, Syd for Torvet eller Gaden, indtil den kort før 1800 blev udflyttet, selvfølgelig fordi den ved Udskiftningen havde faaet sin Lod udlagt fjernt fra Byen mod Skellet til Frederiksberg. Gaarden blev 1899 købt af Kobenhavns Kommune for 284.000 kr.

Herover: Udsigter over Dyrskuepladsen paa Bellahøj mod henholdsvis Nordøst – til venstre, bemærk Grundtvigskirken – og Sydvest – til højre. (Begge Fot. 1941, Kbhvns. Foto-Service). Herunder: Bellahøj, set fra Haven. (Fot. 1914. Efter Før og Nu). Bellahøj, eller rettere Bellehøj, blev 1898 solgt til Københavns Kommune for henved $\frac{1}{2}$ Million Kroner. Den kostede mere end Byens andre Gaarde, blandt andet fordi den var større og i Virkeligheden var to Gaarde, idet Admiralinde Lütken i 1867 havde

købt Nabogaarden, saaledes at det samlede Areal blev paa godt 80 Tønder Land. Bellehøj havde sikkert Karakter af Landsted allerede fra Slutningen af det 18. Aarhundrede, da den ejedes af Grosserer Moses Levin Mariboe, fra hvem den 1813 kom til Familien Lütken, i hvis Eje den derpaa var indtil 1898. Dens Jorder omfattede ikke blot den nuværende Dyrskueplads, anvendt som saadan første Gang i 1938, men ogsaa Arealet mellem Bellahøjvej og Brønshøj Mark, samt Jorder paa den anden Side Frederikssundsvejen.

Midten: Udsigt fra Brønshøj. (Farvelagt Tegning 1834 af Herholdt, Bymuseet). – Et af de ældste Billeder fra de indlemmede Distrikter, der viser deres oprindelige, fuldkomment landlige Præg, som de dengang delte med ogsaa Forstadsdistrikterne og Frederiksberg.

I Baggrunden til venstre ligger den endnu voldkransede Hovedstad, og til højre ses Frederiksberg Slot paa Bakketoppen. Gaarden i Forgrunden synes at være den allerede i ældre Tid forsvundne Grysgaard, som laa umiddelbart Øst for Brønshøj By.

Parti fra Bispeengen. (Maleri ca. 1875 af G. Libert, Øregaard).

Billedet, der i Forgrunden viser det Sted, hvor Ladegaardsaaen forenes med Grøndalsaaen, er aabenbart stærkt fortegnet, idet der herfra er et godt Stykke til de tre Utterslev Gaarde, som ses i Baggrunden, nemlig – fra venstre – Hulgaard, Vestergaard og Østergaard. Iøvrigt taler det jo for sig selv.

Øverst: Brønshøjvej set fra Hjørnet af Fuglsang Allé imod Nord. (Fot. 1943, Kbhvn.s Foto-Service). I Midten: Brønshøj Gadekær med Krabbesholmvej til venstre og Brønshøjvej til højre. (Fot. ca. 1937). Nederst, til venstre: Frederikssundsvej set imod Brønshøj fra Vest, til højre: Gaardinteriør fra Brønshøjholm. (Begge Fot. ca. 1925-30).

Mens Totalindtrykket af det gamle Brønshøj beherskedes af Landsbykirken, der laa frit ud mod det aabne Land, er det nu Vandreservoirets Cementkolos, der dominerer Bybilledet set paa Afstand, og som formaar at hævde sig mellem de høje Husblokke i samme Grad som forhen Kirketaarnet blandt de straaatækte Gaarde.

I Brønshøj som i Utterslev har Gadekæret ændret Karakter, er nu blevet glatfriseret med pænt planerede Græsskraaninger og omgivet af ny Bebyggelse. De gamle Gaarde er alle forsvundet tillige med den øvrige Bebyggelse, alene undtaget den gamle Rytter-skole, som i hvert Fald delvis er bevaret.

Af Brønshøjholm - Harsdorffs gamle Besiddelse, se foran Side 155 - ligger en enkelt Længe tilbage, nu anvendt som „Traktørsted“. Den ny Hareskovvej er lagt omtrent tværs over den tidligere Gaardsplads.

Til højre: Parti fra Brønshøj Kirkegaard. (Fot. 1940, Lebech).

Der staar endnu „Gaardejer“ paa Gravsten paa Brønshøj Kirkegaard, de sidste stedlige Minder om de gamle Bondeslægter, som i Aarhundreder dyrkede Jorderne, der nu optages af Hovedstadens folkerigeste Kvarter. Og Kirken ligger uforandret, en typisk dansk Landsbykirke med sit gotiske kamtakkede Taarn. Det blev i det 15. Aarhundrede føjet til Kridtstensbygningen fra Absalons Tid, der, som allerede nævnt, var opført af samme Materiale som Ringmuren omkring Bispens Borg ved Havn og indenfor Hovedstadens nuværende udvidede Omraade er det eneste Arkitekturminde, som i Alder kan maale sig med Murens Ruiner under Christiansborg.

Herunder til venstre: Gamle Huse paa Hjørnet af Kirkevej og Frederikssundsvej ved Brønshøj Torv; til højre: Brønshøjvej med Rytter-skolen til højre. (Begge Fot. ca. 1925). Mens de gamle Huse er erstattet af den høje Bebyggelse, som ses paa Flyverbilledet foran Side

167, er Hovedlængen af den straatækkede Skolbygning bevaret. Gadens Udvidelse og Regulering har imidlertid bevirket, at Udlængen langs selve Brønshøjvej er revet ned, og i det hele taget den gamle Landsbyidyl forsvundet.

Øverst: Parti af Godthaabsvej set imod Nordvest. (Akvarel ca. 1890 af C. V. Nielsen, Bymuseet). I Midten: Omtrent samme Udsigt i vore Dage. (Fot. 1950, København Før og Nu, ved J. Sølvsten). Nederst: Frederiksberg Vandværk set fra Godthaabsvej. (Akvarel 1885 af C. V. Nielsen, Bymuseet).

Hverken J. L. Ridter, af hvem der er gengivet adskillige Billeder i dette Værk, deriblandt et paa næste Side, eller C. V. Nielsen, der er Mester for de to Akvareller paa denne Side, er store Kunstnere. Men i topografisk Henseende er deres Billeder meget instruktive, selv om det som Følge af de Ændringer, det afmalede Terræn siden er undergaaet, til Tider kan være vanskeligt nok, at identificere Enkelthederne. C. V. Nielsen maa have haft Stæde omtrent ved nuværende Grøndals Parkvej, da han malede sine Billeder, og blot vendt sig henholdsvis imod Nordøst og Sydvest. Godthaabsvej løber paa det øverste Billede op mod Brønshøj Bakkegaard, hvis Have ses til venstre, mens man midt i Billedet ser den saakaldte Fordresgaard og Gaarden til højre maa være Hulgaard.

Udsigt fra Brønshøj mod Frederiksberg og Vanløse.
(Farvelagt Tegning 1908, af J. L. Ridter, Bymuseet).
Til højre: Haveinteriør fra Sparresholmsvej. (Fot.
1950, København Før og Nu ved J. Sølvsten).

Man skal i vore Dage lede godt for at finde de store Tjørnebuske, som i ældre Tid spillede saa stor en Rolle i det Landskab, man havde for Øje, naar man fra Brønshøj saa imod Syd langs Kirkestien til Vanløse. Det er den Udsigt, som Tegneren har gengivet paa Billedet øverst paa denne Side. Fotografiet til højre viser Tjørnenes Placering i Dag, i en Have ved Sparresholmsvej, i det tæt bebyggede Villakvarter, som nu breder sig Syd for den gamle Brønshøj Bondeby.

Hvad angaar selve Tjørnebuskene, saa knytter der sig til dem den specielle Interesse, at de fra gammel Tid kaldes „Karl Gustavs Tjørne“, og altsaa af Folketraditionen er opfattet som et Minde fra den Tid, Svenskerne havde deres Lejr i og omkring Brønshøj. Man siger endda, sandsynligvis uden nogensomhelst historisk Hjemmel, at Svenskekongen Karl Gustav skal have staaet ved disse Tjørne og set ind imod den By, hvis Erobring det ikke lykkedes den hidtil uovervindelige at gennemføre.

Til venstre: Udsigt fra Fæstningsvolden ved Husum imod den nye Bebyggelse mellem Volden og Husum gamle Bondeby. (Fot. 1950, København Før og Nu, ved Jens Sølvsten).

Som et pudsigt Eksempel fra Overgangstiden, da Husum var præget af baade By og Land, bringes dette Billede af Storken i Reden paa en ubenyttet Fabriksskorsten. (Fot. 1939, Lebech).

Husum er den af de gamle Landsbyer indenfor Københavns Kommunegrænse, der længst har bevaret sit oprindelige Præg. Trængt paa de tre Sider af forskellige Arter Bebyggelse, fra den mere primitive i Kolonihaverne til bastante røde Blokke ved Frederiks-

sundsvej, laa Bondebyen endnu til de sidste Dage Nord for Frederikssundsvejen som en hengemt Idyl, en Overlevering fra Fortiden, og der var stadig enkelte Gaarde tilbage af den Krans, der i Fortiden havde hegnet Husum Bygade med Gadekæret.

Udsigt fra Blæsenborgvej imod Lindegaarden i Husum. (Fot. 1940).

Lindegaarden var den sidste Gaard i Husum, der blev drevet som et virkeligt Landbrug, og under den var lagt Jorderne fra flere andre Gaarde i Husum By, ejet af Københavns Kommune. Den er nu jævnet med Jorden, og hvor for faa Aar siden endnu stod det duvende Korn, har nu rejst sig den ultramoderne Bebyggelse med de høje Punkthuse, som Billederne øverst paa Siden viser.

Herover: Husum Gadekær set imod Nord. (Fot. 1937, Lebech). Saa ubrudt var Idyllen omkring Gadekæret i Husum for ikke ti Aar siden. Det maa dog i Sandhedens Interesse tilføjes, at Billedet ikke gengiver den datidige Tilstand i alle Enkeltheder, forsaavidt som

der ind imellem de gamle Huse laa et og andet af mere moderne Tilsnit, en Omstændighed, som man forøvrigt har benyttet som Undskyldning for ikke at frede hele dette Levn fra Fortiden. Men hvem vilde have boet i de fredede Rønner?

Husum Gadekær set imod Nord. (Fot. 1950, København Før og Nu, ved Jens Sølvsten). Kunde der for blot faa Aar siden tænkes paa at opretholde Husum Bycenter som et fredet Levn af de gamle københavnske Landsbyer, har den seneste Tids Udvikling gjort den Tanke helt umulig. Som dette Billede viser, ligger den nye Bebyggelse saa klods op ad den ældre, saa dennes Virkning er helt spoleret.

Øverst: Søborg Kro. (Fot. ca. 1935).
I Midten: Frederiksborgvejen eller Søborg Hovedgade set fra Nord imod Søborghus Kro. (Fot. 1915, E. Nystrøm). Nederst: Samme Motiv som i Midten. (Fot. 1950, København Før og Nu, ved J. Sølvsten).

Mens den bymæssige Bebyggelse Søborg ligger i to Sogne udenfor Københavns Kommunegrænse, nemlig paa Vangede Mark i Gentofte Sogn og paa Buddinge Mark i Gladsaxe Sogn, laa den Lokalitet, efter hvilken Bebyggelsen er opkaldt, indenfor Hovedstadens Grænseskel. Det var den gamle Søborghus Kro, i sin Oprindelse et Vangehus paa Emdrup Mark. Søborghus havde fra først af ikke noget Jordtilliggende, men dette Forhold ændredes efter Fællesskabets Opløsning, og i 1835 laa der 16 Tønder Land af Buddinge Mark under Kroen. Som vore Dages Søborg strakte i ældre Tid Søborg Vang sig baade over Emdrup, Vangede og Buddinge Byers Marker. Det ældste Søborghus var Bolig for en kgl. Damvogter og Fiskemester ved „Utterslev Sø“ og blev nævnt med Navnet Søborrehus allerede 1627. Indehaveren af det dobbelte, men ikke særlig fedt aflagte Embede, fik Krobevilling i 1657, og Kroen blev efterhaanden et ret søgt Traktørsted, nævnt som saadant i en Rejsefører i Hovedstadens Omegn fra 1760.

Det har vel ogsaa fremmet Kroens Søgning, at i dens nære vestlige Nabolag laa Tinghøj, hvor Retten blev holdt indtil 1683, fra 1650 inden Døre i et Tinghus. Nærmere endnu ned imod Mosen laa Sokkelund, hvorefter det hele Herred havde sit Navn.

Lundehuskroen set fra Lyngbyvej. (Fot. 1905, Bymuseet. Efter Før og Nu).

Som der i ældre Tid laa Kroer ved Hovedstadens oprindelige Grænseskel, blev det samme Tilfældet, efter at Kommunegrænsen med Indlemmelserne var flyttet længere ud. Søborghus Kro er allerede omtalt overfor, og paa Emdrup Bygrund laa der til vore

Dage endnu en Kro, nemlig Lundehuskroen ved den Sø, som enten blev kaldt Lundehussøen eller Emdrup Sø. Dette Krosted var temmelig anseligt og havde et Tilliggende som en almindelig Bondegaard. Bygningerne, som de ses paa det her gengivne Billede, havde vel Hundrede Aar paa Bagen, da de delvis blev nedbrudt i 1929. I selve Hovedbygningen er der nu Børnehjem.

Bomhuset ved Lundehussøen. (Fot. 1915, Damgaard). Billedet blev taget den Dag, da der for sidste Gang blev opkrævet Bompeng. Det var saa sent som i 1915, efter at det generende Forhold længst havde været afskaffet alle andre Steder i Københavns Amt. Tilstanden gik tilbage til Slutningen af det 18. Aarhundrede, da de nye Chausseer blev anlagt under Ledelse af den indkaldte Franskmand Marmilod.

Herover: Parti fra Emdrup med Indgangen til Alleen i Emdrupborgs Park. (Fot. 1910, Bymuseet). Til venstre: Udsigt gennem Alleen mod den „tyske Skole“ i Emdrup. (Fot. 1950, København Før og Nu, ved J. Sølvsten).

Der blev gjort Forsøg paa at redde den fine Park ved Emdrupborg, men det lykkedes kun delvis. Noget af Alleen er bevaret som Led i det lille Anlæg Vest for Emdrup Sø, men den er nu gennemskaaret af Tuborgvejen, og paa den anden Side denne ligger i Stedet for det gamle Emdrupborg, den Skole, som under Besættelsen blev opført af Tyskerne.

Herover: Parti fra Emdrup med Indgangen til Emdrupborgs Park til højre. (Fot. 1910, Bymuseet). Billedet giver det bedste Indtryk af, hvor ubebygget Terrænet dengang var langs den senere anlagte Tuborgvej. Bemærk i Horisonten det ensomt liggende Bisp-

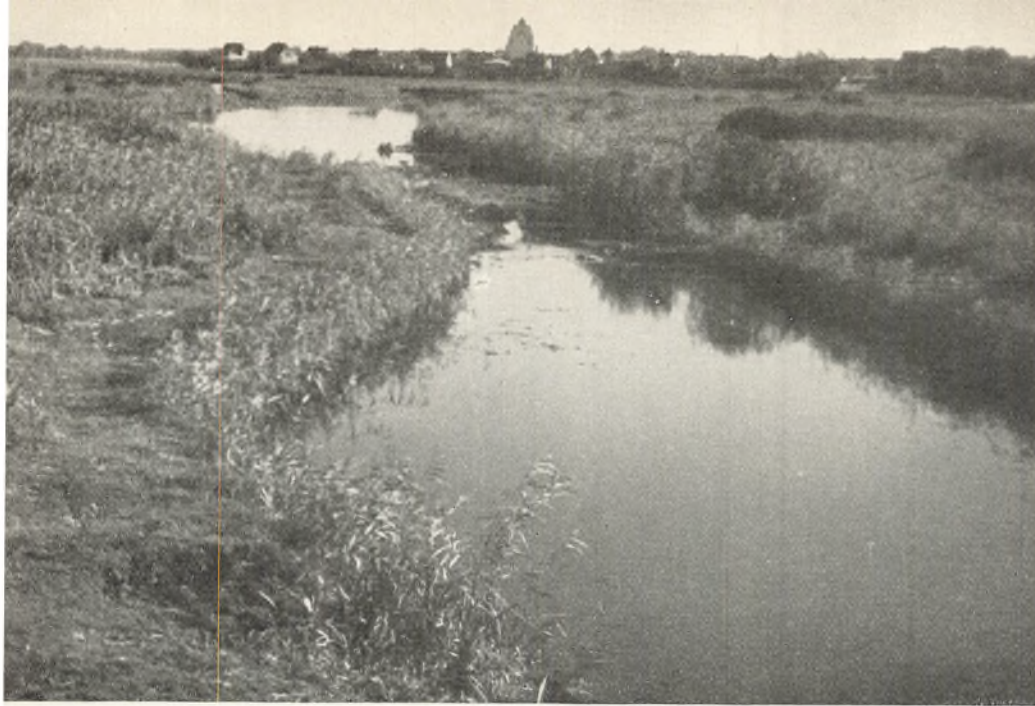
bjerg Krematorium. Vejen er den samme som paa Billedet overfor og i Virkeligheden identisk med den nuværende, nok saa brede Emdrupvej. Hvad de moderne Forhold angaar, sammenligne man iøvrigt med Billedet herunder.

Parti fra Emdrup. Bolandsvej set fra Hjørnet af Brede-landsvej - i Forgrunden. (Fot. 1950, København Før og Nu, ved J. Sølvsten).

Ligesom der er bevaret et Stykke af den gamle Allé, ligger Kæmpehøjen i friseret Tilstand stadig midt i den nye Bebyggelse. Man kan lige skimte den, og Træet paa den, foran Allétræerne.

Saa godt som hele Emdrup Bymark er iøvrigt nu bebygget, ikke blot med Villaer og Rækkehuse, men ogsaa med Etageejendomme.

Øverst: Udsigt fra Utterslev Mose imod Søborg og Bispebjerg. (Fot. 1937, Lebech. I Midten: Omtrent samme Motiv som ovenover. (Fot. 1943, Københavns Foto-Service). Nederst: Udsigt fra Utterslev Mose imod nyere Begyggelse i Brønshøj. (Fot. 1937, Lebech).

Mellem Husum, Brønshøj, Utterslev og Emdrup Marker indenfor Københavns Kommunegrænse og Buddinge Mark i Gladsaxe Sogn strækker sig det store Mosedrag, som nu er Parken Utterslev Mose, men i ældre Tid blev kaldt baade Utterslev og Søborg Mose eller Sø.

Søen vides oprenset og uddybet allerede i Frederik II's Tid, og tjente i det følgende Aarhundrede tvende Formaal, dels leverede den Fisk til Kongens Bord, dels Vand til Hovedstaden, idet den indgik i det saakaldte Springvands-System.

For at hæve Vandstanden blev der anlagt en Dæmning med en Sluse ved Markskellet mellem Buddinge og Emdrup. Søborghus var i sin Oprindelse Bolig for Slusevogterne, af hvilke flere kom galt af Sted ved at lade sig bestikke af Bønderne i Søens Naboskab! De klagede ideligt over, at den høje Vandstand ødelagde deres Enge.

I Reformtiden sidst i det 18. Aarhundrede blev der fremsat et ret storstilet Projekt. Mosen skulde bortforpagtes til Tørveskær, og man regnede med, at der i 50 Aar vilde kunne graves ikke mindre end 64.000 Læs Tørv aarligt, saaledes, at der paa den Maade vilde fremkomme et betydeligt Bidrag til Hovedstadens Brændselsforsyning. Mens Københavns Brandvæsen tillige med Vandforsyningen var interesseret i Planen paa Grund af den Betydning, den vilde have for Vandstanden i Mosen.

Ingen turde imidlertid indlade sig paa den store Entreprise, og Søen, der efterhaanden svandt mere og mere ind, blev henliggende i Naturtilstand indtil vore Dage.

Parti fra Utterslev Mose. Bemærk i Baggrunden Brønshøj Kirketaarn samt Vand-Reservoiret paa Brønshøjvej.
(Fot. 1940, Lebech).

Utterslev Mose. Øverst: Den nye Vej gennem Mosen. Nederst: Udsigt mod nyere Bebyggelse i Brønshøj. (Begge Fot. 1943, Københavns Foto-Service).

Saa herlig en Folkepark Utterslev Mose nu er, kan det jo ikke nægtes, at den ogsaa før Reguleringen havde sin Charmé, og det en nok saa umiddelbar, med de vilde Blomsters Flor, frodige og uhægede Sivskove, samt Markveje og selvgroede Stier. Asfalterede Cyklestier gennemkrydser nu Mosen, og gennem den løber den anselige Hareskovvej, der begynder ved Frederikssundsvej og foreløbig kun er anlagt til Mørkhøjvej, men som – Navnet antyder det jo – skal føres videre ud. Med sine adskilte Køre- og Cyklebaner danner den en direkte og bekvem Udfaldsaare for de Københavnerne, der søger til Skovene Nordvest for Hovedstaden. Parken indgaar iøvrigt i de saakaldte grønne Omraader.

Det var i 1931, at Borgerrepræsentationen besluttede, at Mosen skulde udlægges som Park, og der er blandt andet i den Anledning foretaget Plantninger og foranstaltet Uddybninger. Mosen spiller nemlig stadig en Rolle i Københavns Forsyning med Overfladevand til teknisk Brug. I Parken indgaar tillige Brønshøj Kirkemose, Dele af Brønshøjholms Jorder og Gyngemosen i Utterslev Sogn, saaledes at dens Areal er paa henved 500 Tønder Land eller fire Gange saa stor som Fælledparkens.

Herover: Prospekt fra Grænsen mellem Frederiksberg og Vanløse. I Forgrunden Grøndalsaaen, over hvilken Bogholderbroen, og i Baggrunden Bogholdergaarden i Vanløse. (Tegning 1900 af J. L.

Ridter, Bymuseet). Sammenlign med Billedet herunder af det samme Parti i vore Dage. Jernbaneviadukten er traadt i Stedet for den gamle skrøbelige Træbro.

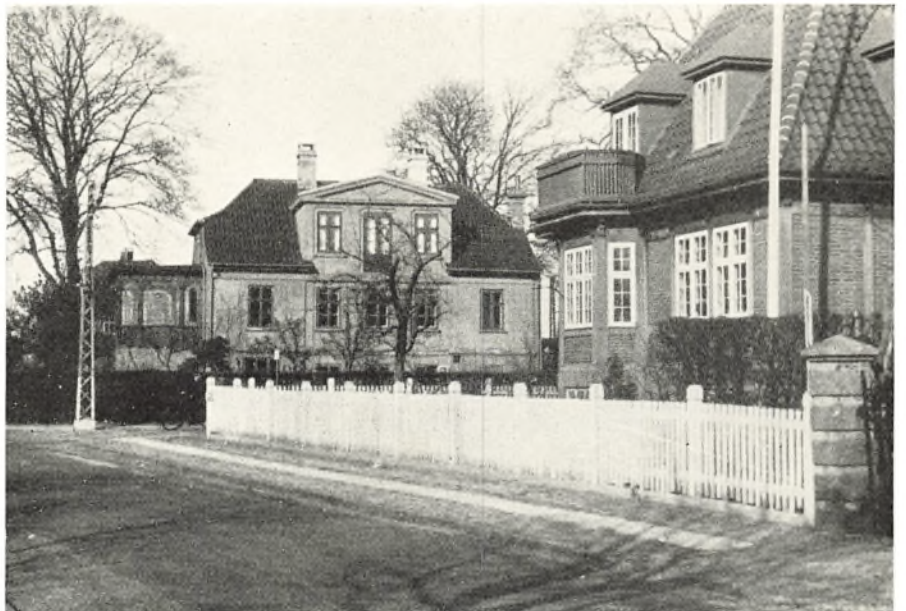
Udsigt mod den Jernbaneviadukt, der forbinder Finsensvej paa Frederiksberg med Linde Allé i Vanløse. (Fot. 1950, København Før og Nu).

I ældre Tid gik Vejen fra Vanløse til København over Grøndalsbroen, men det maa efter Navnet at dømme have været den daværende Ejer af „Bogholdergaarden“ i Vanløse, som byggede en Bro over Grøndalsaaen, mere imod Sydvest, over til den Vej, som siden kom til at hedde Finsensvej, og som nu er en af de vigtigste Forbindelsesveje mellem den gamle By og Vanløse. Bemærk dog mellem Træerne i Baggrunden Bogholdergaardens bevarede Hovedbygning. En Sammenligning mellem de to Billeder viser, hvor totalt Forholdene her er ændret.

Herover: Bogholdergaardens Hovedbygning set imod Syd. (Farvelagt Tegning 1903, af J. L. Ridter, Bymuseet). I Midten: Bogholdergaardens Hovedbygning i Dag. (Fot. 1950, København Før og nu, ved Lebech). Nederst: Bogholder Allé set imod Jernbane Allé. (Fot. 1950, København Før og Nu, ved Lebech).

Som det foran er fortalt, medførte Fællesskabets Opløsning, at de fleste Vanløse-Gaarde maatte udflyttes, hver til deres respektive Lod, og at disse har sat sig Spor i det moderne Gadenet i Vanløse. Der var i den gamle Bondeby 14 Gaarde, af hvilke Halvdelen fik Lodder paa vestre Side af Aalekistevej, Halvdelen paa østre. Af de førstnævnte laa længst imod Syd Søgaard, hvis Jorder gik fra Søen til Hasselvej, og derefter kom Thorupgaard, der strakte sig til Guldagervej. Mellem denne og Vanløse Byvej laa Matrikel Nr. 3, og derfra til Eriksholmvej Matrikel Nr. 4 og 5, hvis fælles Skel intet Spor har sat sig i Gadenettet. Det samme gælder 6 og 7, hvis Jorder beslaglagde Resten af det vestlige Omraade op til Skellet mod Husum, omtrent ved Fuglagervej. Paa Østsiden af Aalekistevej laa længst imod Nord Rosenlund og Kirkegaard, hvis Jorder mod Syd afgrænsedes af Jyllingevej. Syd for dem laa atter Bygaarden og Katrinedal, hvis Sydgrænser var Linjen Klingseyvej-Vanløse Allé. Klingseyvej hed tidligere Skrædervej efter Skrædermester J. J. Stoffel, men baade denne Gaard og dens Nabogaard imod Syd blev købt af Ejeren af den 14. Gaard i Byen, Hyltegaard, der efter den samme Mand, Bogholder ved Københavns Fattigvæsen Henning August, fik Navnet Bogholdergaard. De tre Gaardes Jorder omfattede saaledes hele Omraadet Syd for Klingseyvej-Vanløse Allé eller henved en Femtedel af hele Vanløse Byomraade, som det allerede foran er fortalt.

Øverst: Aalekistevej set imod Nord. Den første Gade paa højre Haand er Hyltebjerg Allé. (Fot. 1943, Københavns Foto-Service). I Midten: Aalekistevej set imod Nord. (Fot. 1915, E. Nystrom) Nederst: Aalekistevej set imod Nord, set fra et Standpunkt omtrent udfør Buskagervej. (Fot. 1943, Københavns Foto-Service).

Som foran omtalt deler Aalekistevej den gamle Vanløse Bymark i to omtrent lige store Halvdele, en vestlig og en østlig.

Vejen, eller Gaden, snorlige Retning røber, at den er en forholdsvis ny Vej, saadan set, idet den netop blev anlagt ved Udskiftningen, og saaledes at alle Gaarde paa dens Vestside og fire af dem paa Østsiden stødte ud til den. Af de tre vestligste Gaarde laa Kirkegaard og Katrinedal henholdsvis Syd og Nord for Vejen til Brønshøj, den nuværende Jyllingevej, mens Hyltegaarden blev sat i Forbindelse med Aalekistevej ved den senere Klingseyvej.

Af Veje fandtes dengang iøvrigt kun den nuværende Vanløse Byvej, altsaa ialt ialt 3-4 Veje paa hele Vanløse-Omradaet, nu overalt gennemkrydset af Gader og Villaveje, af hvilke langt den største Del er opstaaet siden Indlemmelsen, Flertallet oprindelig som private Veje og ikke nær alle overtaget af Kommunen.

Det er først i Løbet af den sidste Snæs Aar, at Byggeriet for Alvor er begyndt at florere langs Aalekistevej, saa den ene moderne Beboelsejendom efter den anden har rejst sig, navnlig paa Østsiden af Gaden.

Herover: Jernbane Allé set imod Nord, mod Vanløse Station. (Fot. 1941, Kbhvn.s Foto-Service).
Ejendommen paa Hjørnet af Jernbane Allé og Vanløse Allé er med sit lille spirprydede Hjørnetaarn tydelig præget af Ambitioner

i Retning af at ville agere „Storstadsbyggeri“, men virker ellers provinsiel nok. Bortset fra enkelte andre af samme Art, navnlig i samme Gade, er Vanløse blevet saa nogenlunde forskaanet for det mere uheldige Forstadsbyggeri.

Samme Parti som ovenfor. (Fot. 1920, E. Nystrøm).
Da dette Billede blev taget, laa den store Ejendom med Spiret endnu som en enlig Bøbuder om den kommende Udvikling, og Vanløse Station lod sig daarligt nok til Sync i Gadebilledet. Dette er anderledes i Dag, da der ligger mange høje Huse langs Jernbane Allé, og S-Banestationen er anlagt i første Sals Højde, for at Linjen til Frederikssund kunde føres over Gaden ved en Viadukt. Sporvognen, Billedet viser, er af den gamle Frederiksberg-Type. Det var Linje 17, der havde Endestation paa Raadhuspladsen udfor „Paraplyen“.

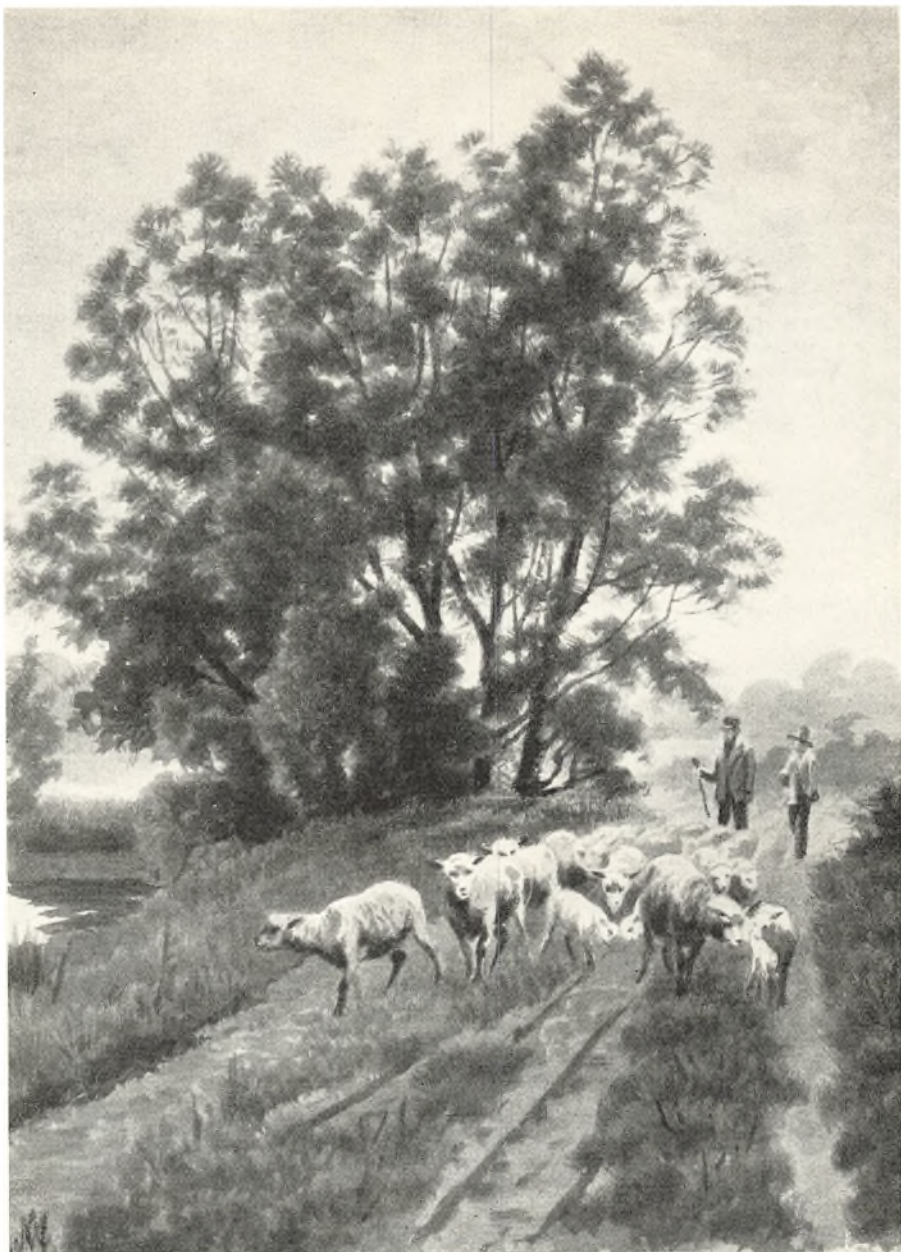

Herover: Parti fra Damhussøen med Stien langs nordvestre Bred til højre og Dæmningen ved Bagsøen i Baggrunden til venstre. (Farvelagt Tegning 1890 af Ad. Kittendorff, Øregaard). Til venstre: Parti fra Stien Vest for Damhussøen. (Fot. 1941, Kbhvn.s Foto-Service).

Der knytter sig den Omstændighed til de Søer, som nu ligger indenfor Københavns nuværende Kommunegrænse, at de alle er kunstige, skyldes Opdæmninger, saaledes ogsaa Damhussøen. Hvad iøvrigt blev antydet i Søens gamle Navn. Langvaddams Sø kaldtes den, og Dam betyder her Dæmning, altsaa den der i en fjern Fortid var blevet anlagt der, hvor det lange Vad før havde været. Man ved ikke, hvornaar det er sket, men maaske er det helt tilbage i Absalons Tid. Skønt det rigtignok i en Beretning fra det 17. Aarhundrede siges, at „den søndre Dæmning“ var ikke „af Begyndelsen, der Søen til Akademiet (Universitetet) blev udlagt“, men først skulde være anlagt af Christian IV i Aarene før 1620, „til en nærmere og bedre Landevej mellem København og Roskilde, hvilken Landevej ellers gik tilforn gennem Hvidovre og var for den Rejsemænd, i Synderlighed naar vaadt Vcjr indtraf, tung og besværlig.“ Det kan dog kun have været en Udbedring af Dæmningen, Christian IV havde ladet foretage. Der maa have eksisteret en Dæmning, saa længe Søen har været til, og det har den sikkert været før 1561, det Aar da den blev overdraget til Universitetet, førøvrigt første Gang den nævnes i Historien.

Aftenstemning ved Damhussøen. (Tegning af A. Mackeprang, Bymuseet).

Naar man i sin Tid opstemmede Damhussøen, var det for at lede Vandet gennem Grøndalen og videre ad en gravet Rende, den senere Lade-gaardsaa, ind til Byen, dels for at fylde Vold-gravene, dels for at drive Byens Vandmøller. (Sammenlign Bind 2, Side 60). Endnu omkring 1650, da der var Tale om en Regulering af Vandstanden, spillede det en større Rolle, hvad den daværende Besidder af Møllen ved Vesterport havde at sige, og da var Søen ellers siden 1618 indgaaet som Led i Byens Vandforsyning, som det „bedste Spisekammer for Pumpevandet“. Universitetets gamle Ret til Søen havde Christian IV ladet haant om, ja, endogsaa bemægtiget sig Fiskeriet til Slottets Husholdning. Først efter Kongens Død vovede de højlerde sig frem med deres Krav og fik dem bekræftet ved en kgl. Bevilling af 1651. Siden søgte de Rødovre Bønder at hævde Ret til Søen, men uden Held. Bønderne i Søens Nabolag var iøvrigt dens svorne Fjender, der ikke veg tilbage for med Vold at ødelægge de Sluser, som satte Vandet op over deres Enge, ja, det kom saa vidt, at man i 1681 fastsatte Dødsstraf for den, der understod sig i at ødelægge Vanløse Sluse, eller i det mindste truede Forbryderen med Straf af „livsvarigt Fængsel og Jern paa Bremerholm“. Universitetets fulde Ejendomsret blev bekræftet ved en Højesteretsdom i 1742, men fra 1769 overtog Københavns Vand- og Brandkommission Forpagtningen af Søen for fra 1810 at overtage den som Arvefæste mod en aarlig Kornafgift, der først blev afløst 1921.

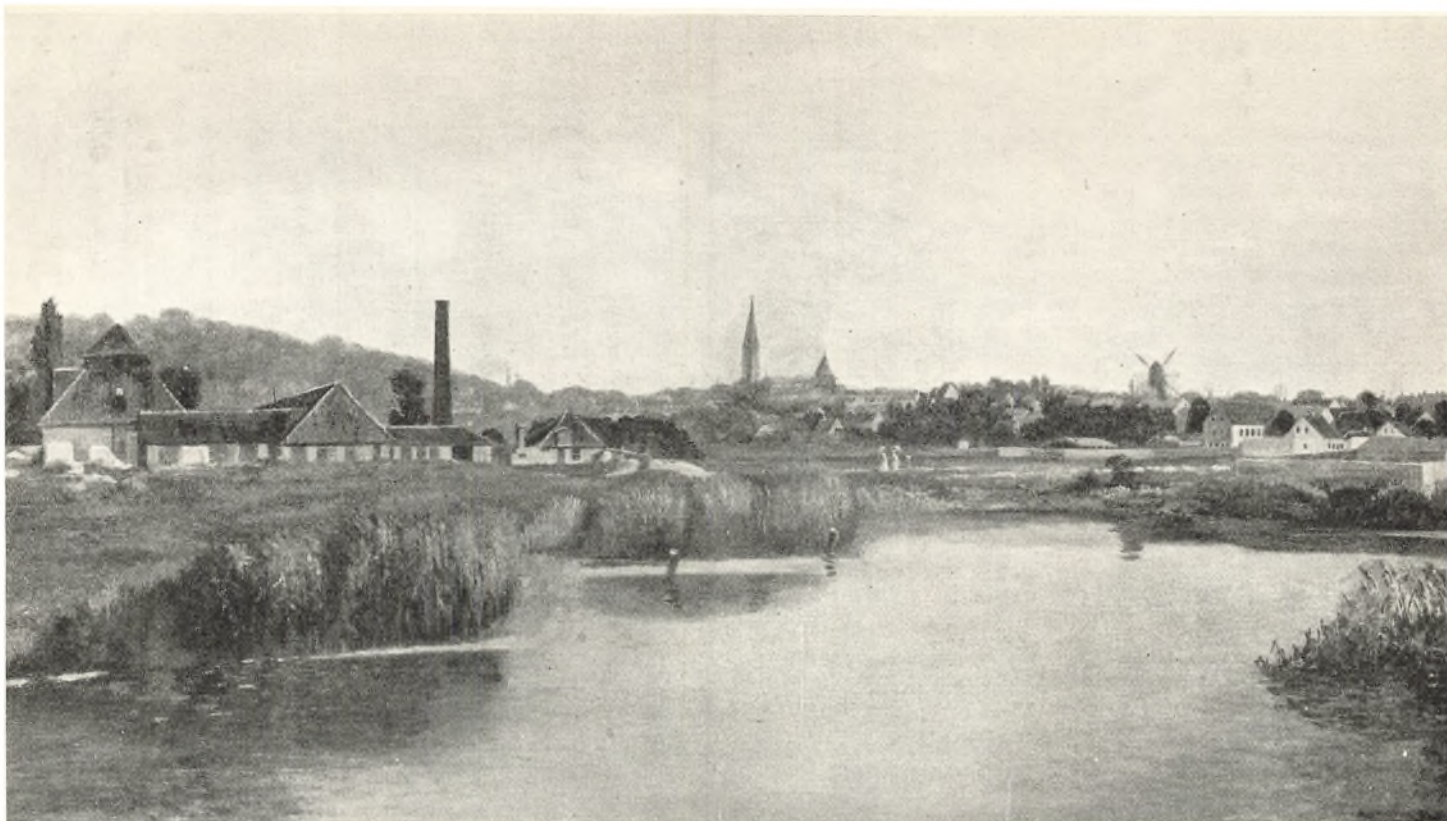

Damhussøen truede i ældre Tid ofte med at gro til og blev flere Gange oprenset. I 1840erne var det af Hensyn til Krigsfares planlagt at skabe en beskyttende Oversvømmelse omkring Byen.

1848-49 blev Søen helt omgivet med Dossringer og Skelgrøfter, og dette System blev yderligere udbygget i Forbindelse med Omordningen af Københavns Vandforsyning i Aarene 1856-58.

Parti ved Damhussøen med Stien langs det saakaldte Kildevandløb. Til højre Hyltebjerg Allé. (Fot. 1941, Kbhvn.s Foto-Service). Damhussøen strakte sig oprindelig fra Roskildevej til nuværende Jyllingevej, idet dens nordlige Del, „Bagsøen“, først ved Reguleringerne er 1850erne blev adskilt fra den søndre „Storesø“ ved en Dæmning. Samtidig blev Harrestrup Aa fra denne Tværdæmning ført gennem et kunstigt Løb paa den sydlige Søs Vestside. Se Billedet overfor. Hvad angaar den nordlige, nu helt tørlagte Bagsø, løber Harrestrup Aa paa dens Østside. Begge Søer indgaar i Byens grønne Omraader, Parkbæltet fra Køge Bugt til Utterslev Mose.

Herover: Valby set fra Valby Mose. (Maleri 1896 af L. Lorenzen, Bymuseet). I Midten: Valhøj set imod Valby Langgade. (Maleri 1870-80 af P. Ølsted, Bymuseet). Nederst: Samme Motiv nu. Gammel Jernbanevej set imod Valby Langgade. (Fot. 1950, København Før og Nu ved Lebech).

Teglværket, som det øverste Billede viser længst til venstre, laa paa Frederiksberg Grund. Midt i Billedet den af Brygger Carl Jacobsen 1884-91 opførte Jesuskirke. Hvad ikke tydeligt fremgaar af Billedet er, at Valby paa det Tidspunkt allerede var ved at miste sin oprindelige Landsbykarakter. Nutildags er det viste Terræn helt forandret, Teglværket er forsvundet og Mosen fyldt. Der er bygget Villaer og Boligkarreer i Stedet for.

Valhøj, et af de faa herskabelige Landsteder i det ellers bondeprægede Valby, er ogsaa forlængst borte. Den gamle Idyl vejet til Gunst for den noget trieville Gammel Jernbanevej, nævnt efter Byens første Jernbanestation.

Valhøj, der i en fjern Fortid var opført til Bolig for en Skovrider, blev i det 19. Aarhundrede et Landsted, blandt hvis mere prominente Ejere omkring Aarhundredets Midte var Livlægen F. D. Brandis. I hans Tid var Malere som J. Th. Lundbye og Lorenz Frølich hyppige Gæster i Huset.

Herover: Parti fra Valby Tingsted. (Maleri ca. 1875 af P. Ølsted, Bymuseet). Til højre: Omtrent samme Parti 1940. (Fot. Lebech). I Valby eksisterer Gadekæret ikke mere. Det lå Nord for Valby Langgade, og kun Gadekærvej minder nu om det. Men umiddelbart Syd for Langgaden ligger fremdeles „Valby Tingsted“, en Række Kampesten i Kreds omkring et Lindetræ, Stedet hvor Bymændene forhen samledes til Grandestævne for at drøfte Byens Sager. Det gamle Maleri viser Klokkeren, som kaldte Bylaget sammen.

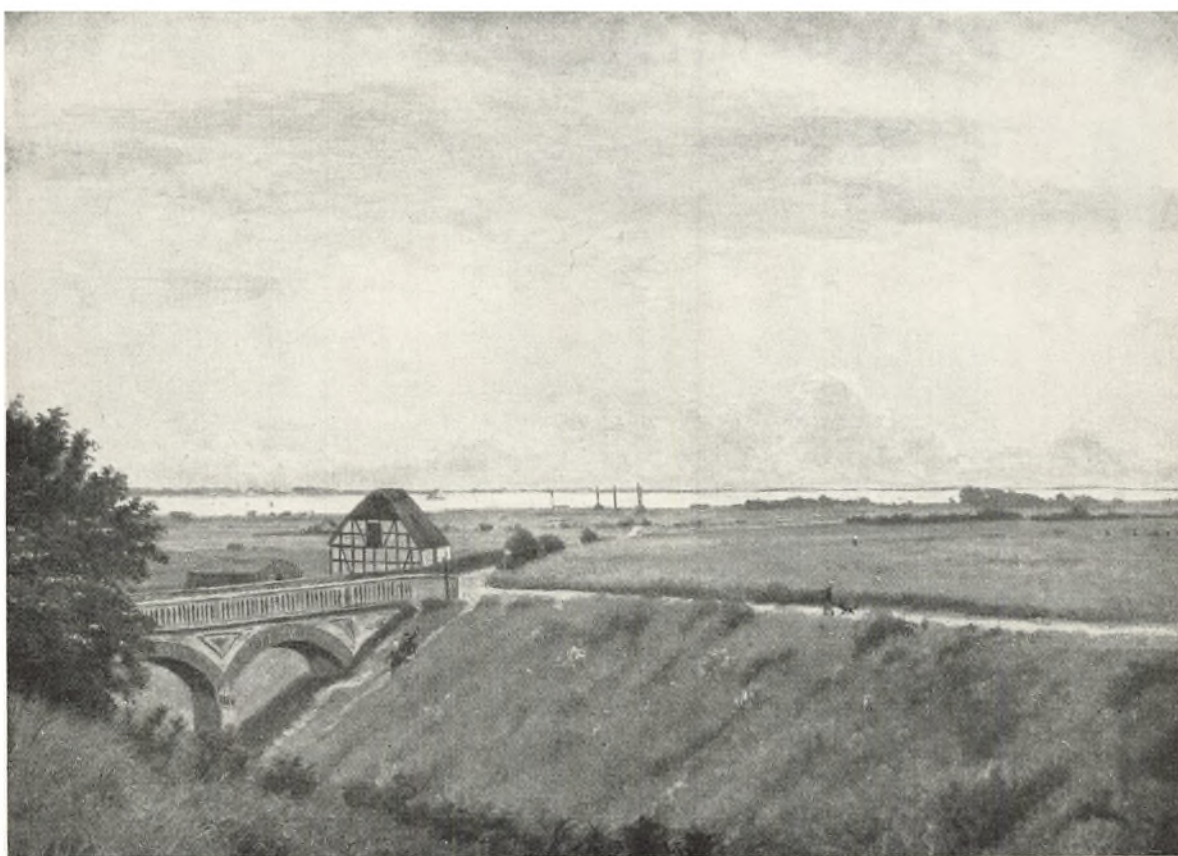

Herover: Parti fra Valby Mark. (Maleri 1880 af A. C. Rüdinger, Bymuseet).

Billederne paa disse to Sider viser tildels det samme Terræn. Markvejen, der ses paa Billedet herover, er den samme, som paa det nederste Billede til højre for Bindingsværkshuset fører imod Stranden og Frederiksholms Teglværk i Kongens Enghave. Den murede Viadukt til venstre førte over Banegraven udfor Carlsberg, paa samme Sted, hvor nu den høje Spadserebro er bygget, „Selvmorder-

broen“, som den til Tider kaldes paa Grund af, at flere livstrætte har søgt Udfrielse for deres Bekymringer ved at styrte sig ned herfra. Den gamle Bro forsvandt omkring 1900, da Banegraven igen skulde tages i Brug efter at have henligget ubenyttet siden 1863. Begge Billeder viser det Terræn, hvor siden Vestre Kirkegaard blev anlagt, paa den tidligere Valby Fæled, hvor hver af de Valby Gaarde ved Udskiftningen havde faaet en Lod. Kirkegaarden blev anlagt paa de Lodder, som hørte til Bjerregaarden og „Lykkens Minde“.

Udsigt over Banegraven ved Valby mod Kongens Enghave. (Maleri 1865, af Otto Haslund, Bymuseet).

Viadukten maatte bygges, fordi Roskildebanelen skar tværs igennem Valby By-mark, og der naturligvis maatte skaffes Adgang til Lodderne paa den anden Side Banen. Et Par Gaarde blev udflyttet til hver deres Lod, Lyshøjgaard og Kjeldsgaarden. Paa den førstes Mark ligger blandt andet F. L. Smidths Fabrik, paa den andens Villakvarteret ved Bjørnsøns- og Strindbergvej.

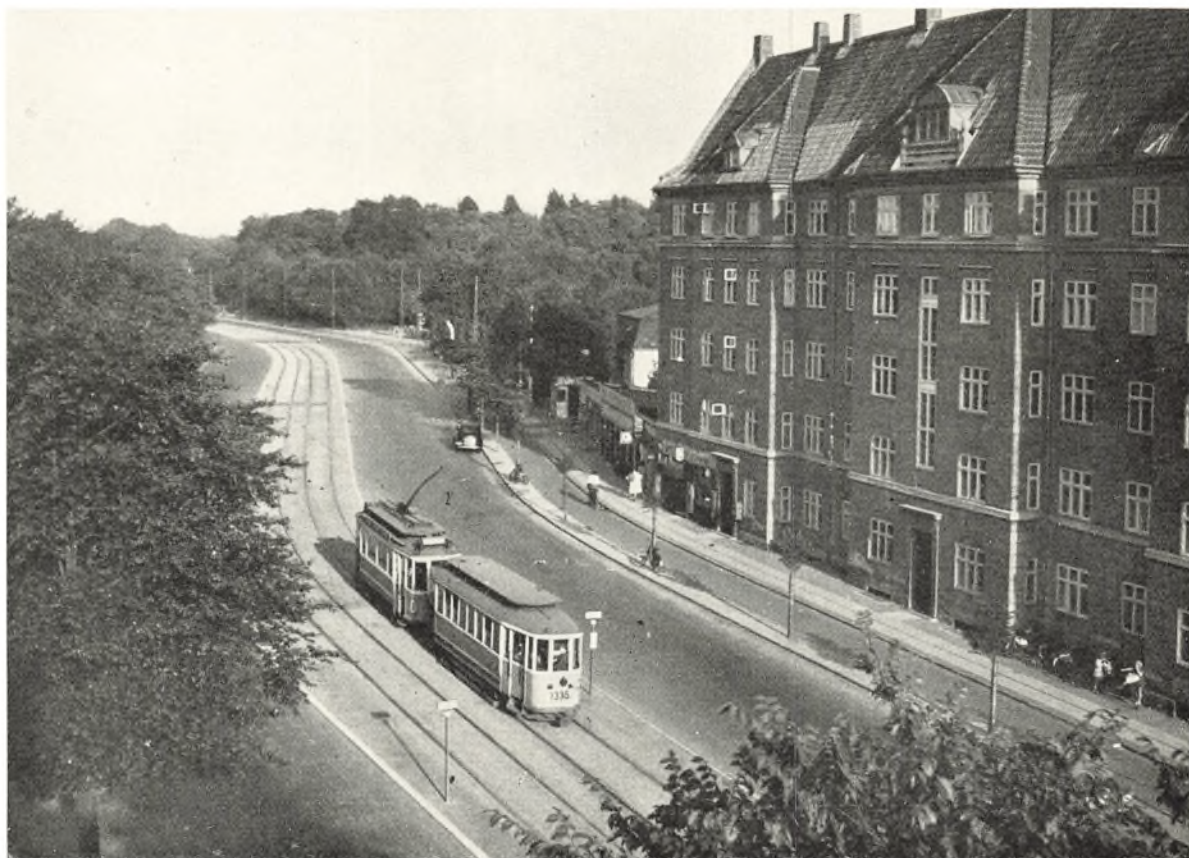
Herover: Parti fra Vestre Kirkegaard. I Baggrunden det store Kapel. (Moderne Fot. Stadsingeniørens Direktorat).

Billedet er forsaavidt en Pendant til det øverst paa modstaaende Side, som den paa dette afbildede Markvej strakte sig i Midten af Kirkegaardens nuværende Terræn, hvor nu Søen ligger. Kirkegaarden blev indviet 1870 paa et 33 Hektar stort Areal, som Københavns Kommune før havde købt, men er siden udvidet, saa den nu omfatter henved 60 Hektar. Den ligger paa flere af de relativt smalle Lodder, som i sin Tid blev tillagt Valbygaardene af den

gamle Fælle og strækker sig mod Skellet til Københavns gamle Byomraade, her Vesterfælle, et Skel, som i ældre Tid slet ikke var afmærket. Endnu i 1630erne „var ingen Skel imellem København og de Valbyer, men havde Horn imod Horn, saalænge Marken var usaaet og Kornet ej var i Jorden.“ Det vil sige, at Kvæget fra saavel Hovedstaden som Valby græssede frit paa begge Fællede. Som Billedet her viser, er Vestre Kirkegaard tildels anlagt i en landskabelig Parkstil og paa den Maade noget afvigende fra de mere traditionelle Kirkegaardsanlæg.

VigerslevAllé set omtrent udfor Valbygaardensvej imod Byen. (Fot. 1948, Kbhvn.s Foto-Service).

Ogsaa dette Billede har sin Pendant paa modsatte Side, nemlig nederst. Vigerslev Allé, en af den moderne Bys Hovedfærdselsaarer, er traadt i Stedet for den Markvej, som det gamle Billede viser, og Bevoksningen, som ses midt i Billedet, er Vestre Kirkegaard. Sammenlign Teksten herover.

Bakkehuset set fra Valby Langgade. (Maleri 1826, af Heinrich Buntzen, Bakkehusmuseet).

Bakkehuset laa umiddelbart ud til Skellet mellem Københavns Bygrund og Valby Mark, i ældre Tid tydelig markeret ved den gamle Landevej, som løb her, men blev overflødiggjort ved Anlægget af den nye Roskildevej over Frederiksberg Bakke 1776, og for Størstedelens Vedkommende nedlagt. Stykket ned til Bakkehuset blev dog bevaret, og det er det, som Billedet viser. Det er identisk med en Del af nuværende Kammasvej.

Herunder: Udsigt fra Valby Bakke imod København. (Maleri af Schovelin, Frederiksberg Raadhus).

Venstre Parti af dette Billede er identisk med det ovenfor gengivne, mens man her til højre har en videre Udsigt imod Hovedstaden. Det var denne Udsigt, Rahbek fandt saa tiltrækkende, „det sande Land, som hans Hjerte saa ideligt sukede efter.“

Og det var en Stump af den tidligere Landevej, hans Kamma med usigelig Møje omdannede til en sirlig Blomsterhave, et Arbejde, han sammenlignede med hendes Omhu for ham selv:

Min Kammas Have, hvor jeg Billedet
Af eget Liv taknemmelig erkender,
Som, nys en ukrudtdækket, stenstrøet Plet,
Et Eden blev ved hendes Skaberhænder.

„Hun var en fortræffelig Gartnerske,“ siger Vennen Oehlenschläger, „og – skøndt sygelig – sad hun dog altid paa Bakkehuset som en Flora eller Pomona; deilige Blomsterbed smilede broget i det fineste friskeste Græs, tungtnehængende Druer rankede sig om hendes Vinduer, og inde i Stuen blomstrede Vittighed og Lune endnu smukkere fra hendes Læber.“

Den vordende Digterkonge var kun een af de mange Skønaander, der søgte det gæstfri Hjem, dengang saa uendelig langt fra Hovedstaden. Skulde man nævne dem alle, maatte det blive hele Buketten fra den litterære Guldalder herhjemme.

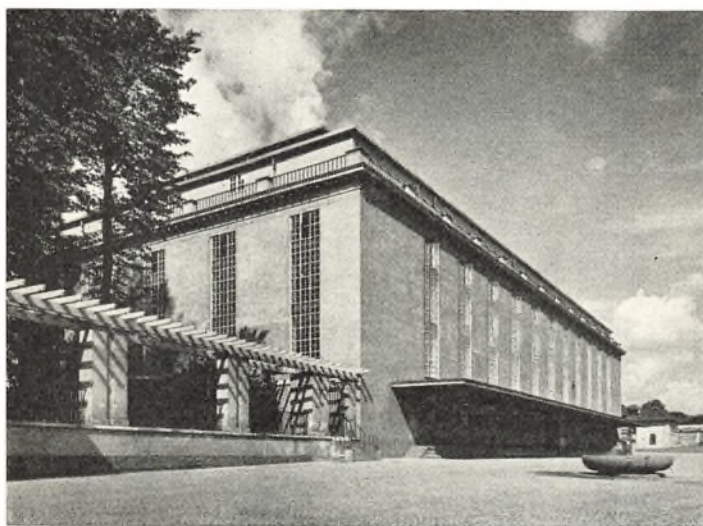
Rahbek, der døde i April 1830, havde kun overlevet sin Kamma i fem Fjerdingaar. Den efterfølgende Ejer skænkede i 1833 Grunden til den Mindestøtte, der blev rejst for Ægteparret.

Til højre: Ny Carlsbergvej set fra Enghavevej imod „Elefantporten“. (Moderne. Fot., Carlsberg). Nederst, til venstre: Carlsberg Mineralvandsfabrik; til højre: Æresboligen paa Carlsberg.

Tætte Husrækker skjuler nu Udsigten fra Valby Bakke imod København og Kalvebodstrand. Et Perspektiv af særlig Karakter viser dog Ny Carlsbergvej, som den løber under Elefantaarnet, dette særligt iøjnefaldende Udslag af Carl Jacobsens Byggevirksomhed paa Carlsberg. Det er som adskillige andre af Etablissementets Bygninger opført efter Tegning af Vilhelm Dahlerup, i Overensstemmelse med Bryggerens vor Tid noget væsensfremmede Tankegang, at hver af Virksomhedens Bygninger skulde kunstnerisk udsmykkes. I Pagt hermed blev Dobbelporten Syd for Taarnet prydet med Figurgengivelser af Jacobsen og hans Kone, foruden af Dahlerup og forskellige af Bryggeriets Funktionærer.

Som Billedet nederst til venstre viser, er de nyere Fabrikbygninger af noget anden Karakter. J. C. Jacobsen havde i sit Testamente bestemt, at hans Villa efter hans, Hustruens og Sønnens Død skulde benyttes som Æresbolig „til en ved sin Virksomhed i Videnskab, Litteratur, Kunst eller paa anden Maade af Samfundet fortjent Mand eller Kvinde“. Beboerne har været Harald Høffding, og efter hans Død 1931 Niels Bohr.

Herover: Jernbaneviadukt over Vigerslevvej. I Baggrunden Brandstationen (Fot. København Før og Nu, ved Lebech). Til venstre: Vigerslevstræde set imod Landlystvej (Fot. 1937, Lebech). Herunder: Samme Parti 1950 (Fot. København Før og Nu, ved Lebech). Som de øvrige Landsbyer indenfor Københavns Kommunegrænse har ogsaa Vigerslev endnu en Del af sin landlige Idyl i Behold, men iøvrigt er der netop her særlig store Omvæltninger i Gang, saa det drejer sig kun om en stakket Frist, før al Landligheden er forsvundet. Som Billederne her viser, har Dele af selve det gamle Bycentrum i høj Grad skiftet Karakter. Den hvidkalkede Gaard, der ses paa det øverste Billede, og som laa paa Hjørnet af Landlystvej og Vigerslevvej – der skimtes tværs igennem begge Billeders Baggrund – har givet Plads for moderne Husblokke. Poplen til højre, er endnu den samme, men ellers er der ryddet op i Træbestanden.

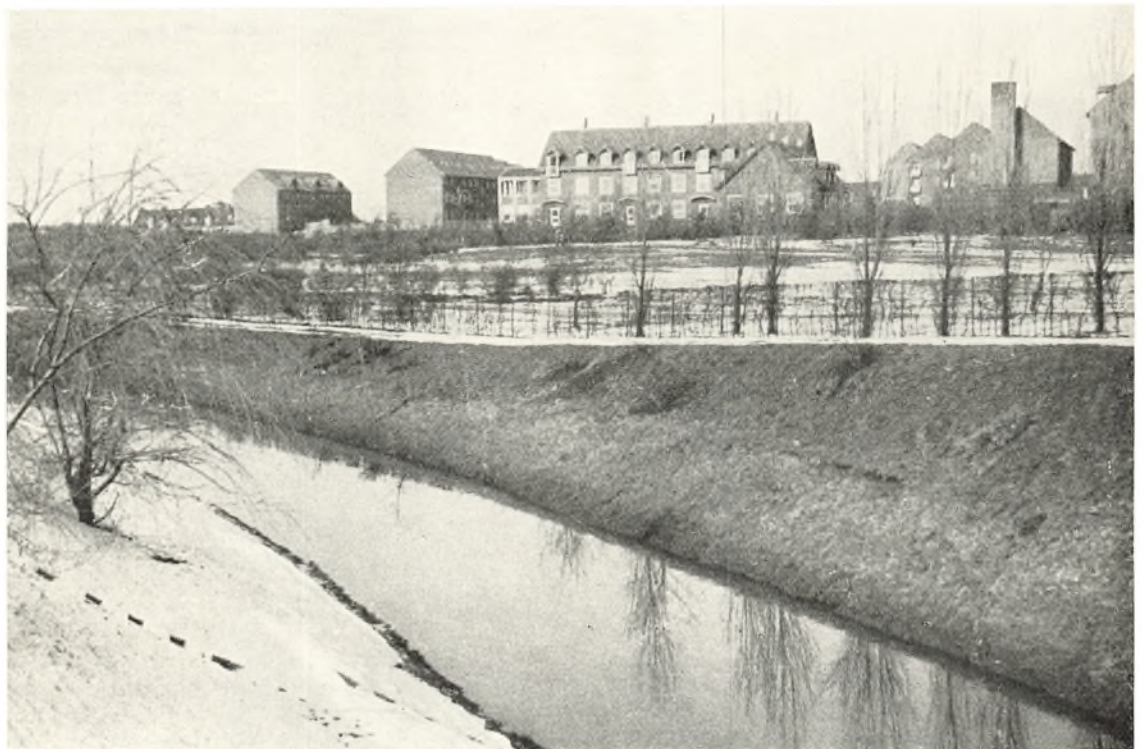

Herover: Harrestrup Aa set fra Broen over Aaen, der forbinder Stykket af Vigerslev Allé i København med Stykket i Hvidovre. (Fot. 1924, Bymuseet). Det blev blandt andet indvendt, da der i sin Tid var Tale om at lade Indlemmelserne omfatte ogsaa Rødovre og Hvidovre, at Harrestrup Aa i modsat Tilfælde vilde komme

til at danne et bekvemt og tydeligt Grænseskel mellem det øgede Hovedstadsomraade og Nabokommunerne. Og det gør den følgende den Dag i Dag, selvom dens Omgivelser i nogen Grad har skiftet Karakter, og saaledes den tilstødende Eng er blevet en Del af Hovedstadens Parkbælte. Sammenlign Billedet herunder.

Samme Motiv, som ovenfor, dog set mere i Retning mod Københavnsiden. (Fot. 1950, København Før og Nu, ved Lebech). Der var kun 8 Gaarde i det gamle Vigerslev, og af dem blev Store Vigerslevgaard udflyttet omtrent til Skæringspunktet mellem Vigerslevvej og den senere Vigerslev Allé. Her laa Gaarden endnu til for kort Tid siden, men i Dag er den erstattet af det omfangsrige Byggeri, som Billedet viser, ialt 33 Blokke, som opføres for Tiden af Københavns Kommune med Tyge Hvass som Arkitekt.

Kongens Enghave. Løsepladsen set imod Frederiksholms Fabrikker. (Fot. 1932, Bymuseet).
Herunder: Lucie Mølle ved Enghavevej. (Fot. 1914, Bymuseet).

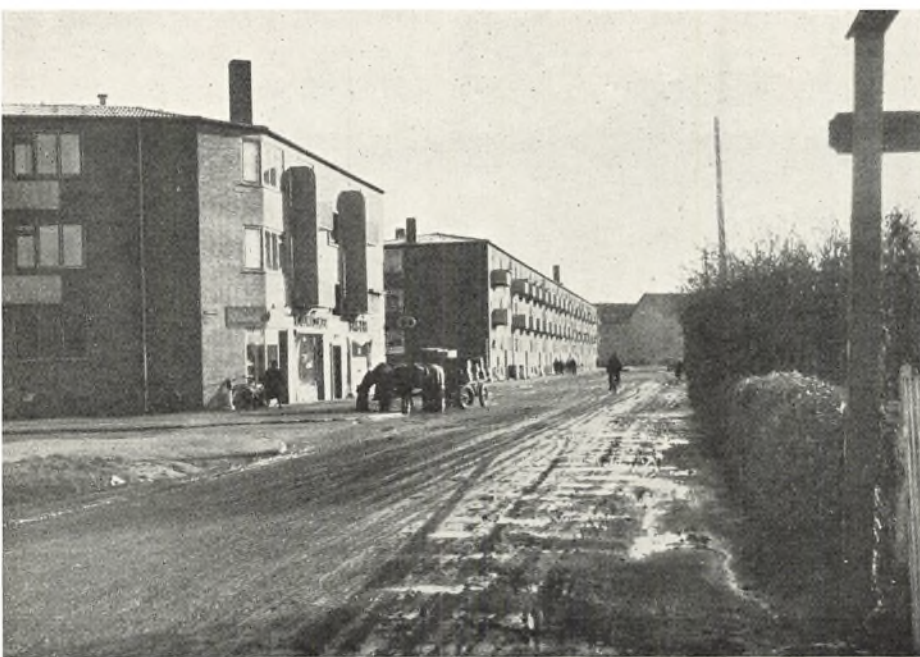

Kongens Enghave. Øverst: Gammel Kludesamler udenfor sit Hus. (Fot. 1932, Bymuseet).
Nederst: Stubmøllevej set fra Hjørnet af Haydnsvej imod Rubinsteinsvej. (Fot. 1943, Kbhvn.s Foto-Service).

Stubmøllevej lyder hjemligt mod de fremmede Komponistnavne, og Opnævneren er tilmed en god gammel Kending, selve Lucie-Møllen, som i sin Tid stod paa Gyldenløves Bastion, paa Raadhusets nuværende Plads (Sammenlign Bind 4, Side 247). Som Billedet herover viser, optraadte Møllen til sidst i stækket Tilstand. Sankt Hans Aften 1914 stak nogle af Kvarterets lovløse Eksistenser Ild paa den, og den gamle Voldmølle endte sine Dage som et mægtigt Midsommerblus. Naar der siges, den stod ved Enghavevej, har det sin Rigtighed, da det paagældende Stykke af denne dengang endnu ikke var døbt om til Stubmøllevej.

Kvarteret i Kongens Enghave fik en Aarrække sit særlige Præg af de mange Lossepladser, som fandtes herude, og hertil kom en primitiv Bebyggelse af gamle Skure og lignende Rønner, hvor Klunserne holdt til.

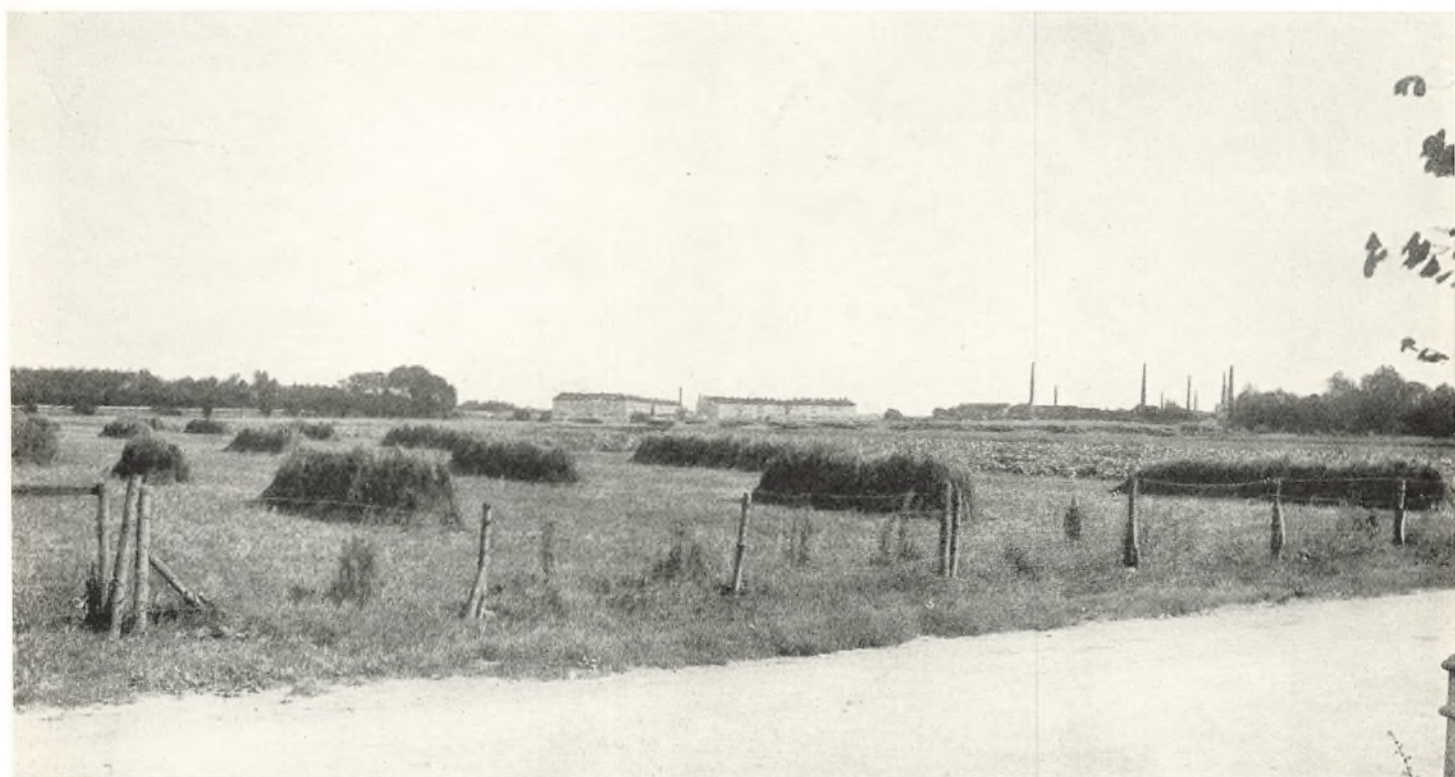
Dette Bybillede er nu en Saga blot, saavel som det tidligere, da Frederiksholms Fabrikker dominerede Omraadet. Som allerede omtalt i Bind 5, blev Frederiksholms Kalk- og Teglværker anlagt herude i 1871, og voksede efterhaanden til en meget betydelig Virksomhed, hvis mange høje Skorstene dengang prægede Udsigten fra København imod Sydvest.

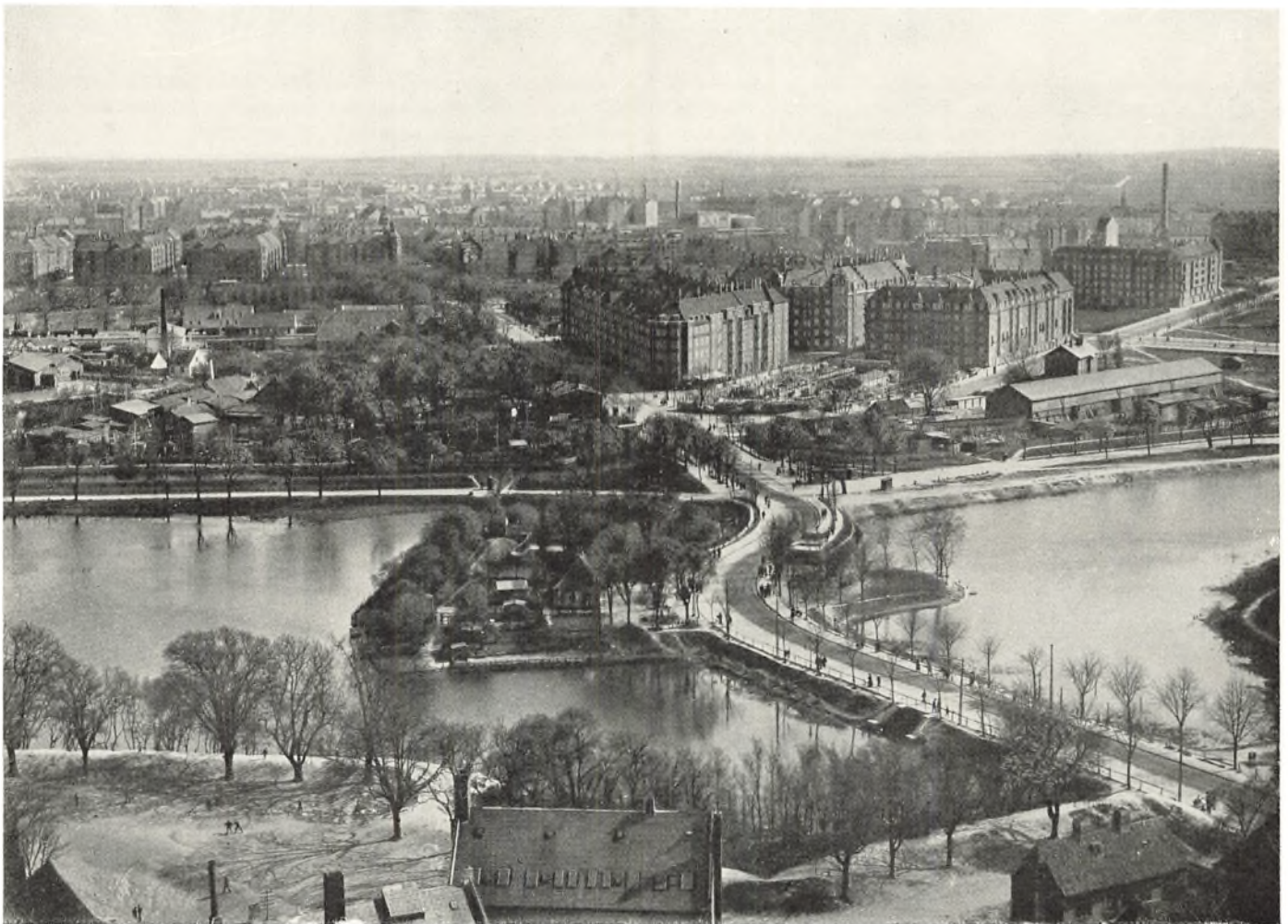
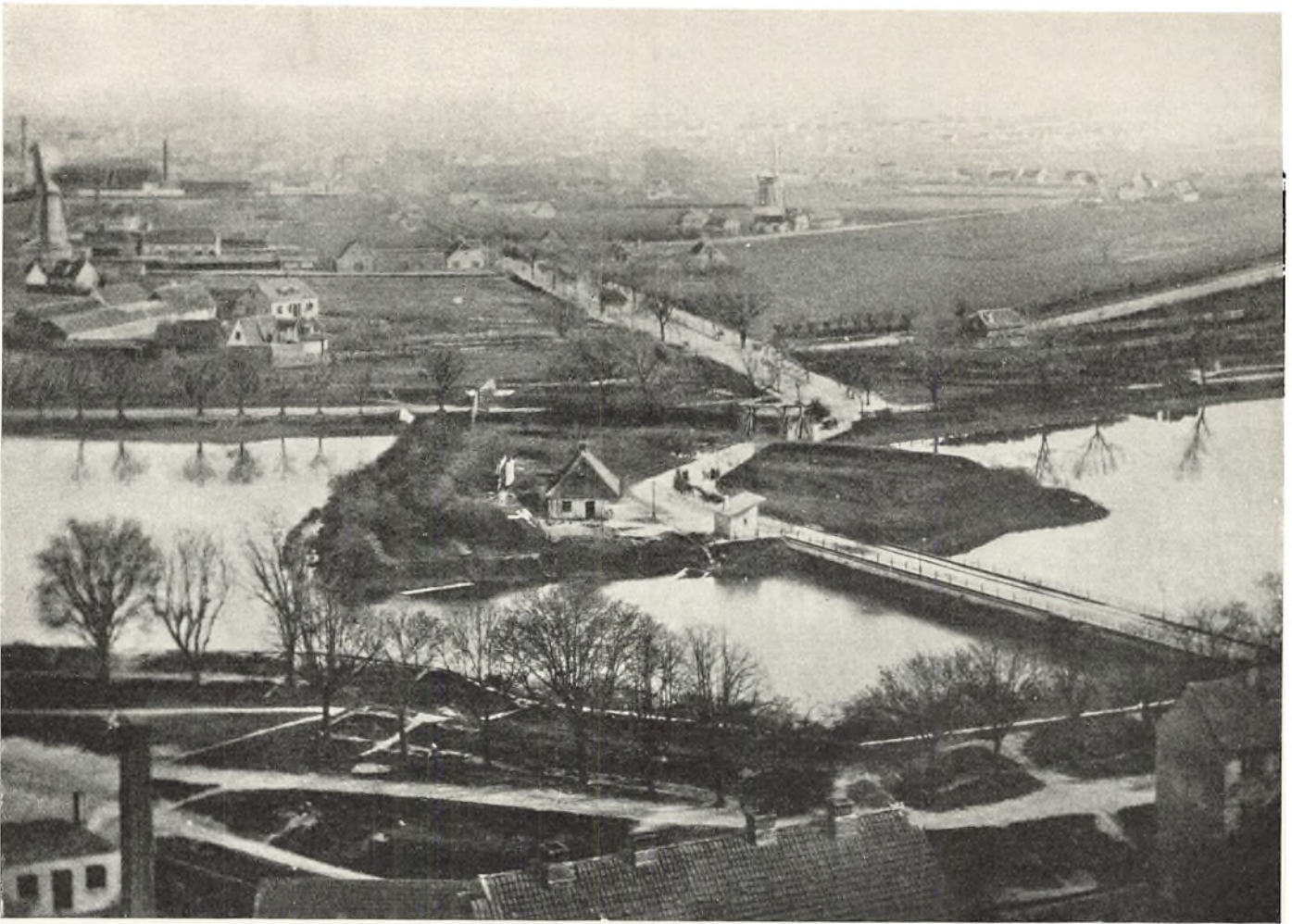

Herover: Mozarts Plads set imod Mozartsvej (Fot. 1943, Kbhvn.s Foto-Service). Herunder: Udsigt fra Enghavevej imod Vesterbro og Frederiksholms Fabrikker (Fot. 1916, Bymuseet). De to Billeder dækker forsaavidt hinanden, som „Musikbyen“, og dermed Mozarts

Plads, optager det Areal, hvor før Frederiksholms Fabrikker laa. Det nederste Billede finder sin mere nøjagtige Pendant nederst paa modstaaende Side, da det viser noget af den Stump Enghavevej – yderst mod Københavns Grænseskel – som blev døbt om til Stubmøllevej.

Billedet herover og de to paa foregaaende Side viser tre Udgaver af det samme Motiv til forskellige Tidspunkter, nemlig Udsigten fra Vor Frelzers Kirke imod Amagerbro, henholdsvis i 1860erne, 1918 (begge efter Før og Nu) og 1940. (Fot. Kbhvn.s Foto-Service).

Man vil paa det ældste Billede især fæstne sig ved Forterrænets da bevarede fæstningsagtige Karakter og den sparsomme Bebyggelse paa Amagerbro, domineret af de to Vejrmøller og enkelte Fabrikkskorstene. Ogsaa Ravelinen og Vejen over Voldgraven har skiftet Karakter.

Udsigt fra Amagerbro imod Christianshavn. (Fot. 1943, Kbhvn.s Foto-Service).

Som de andre Billeder paa denne og den foregaaende Side viser, er Amagerbro ikke blot efterhaanden blevet tæt bebygget, men den stadig voksende Trafik har nødvendiggjort flere Udvidelser af Amagerbrogade og dens Fortsættelse over Voldgraven. Paa den anden Side denne blev i 1942 Byens hidtil største Rundkørsel anlagt.

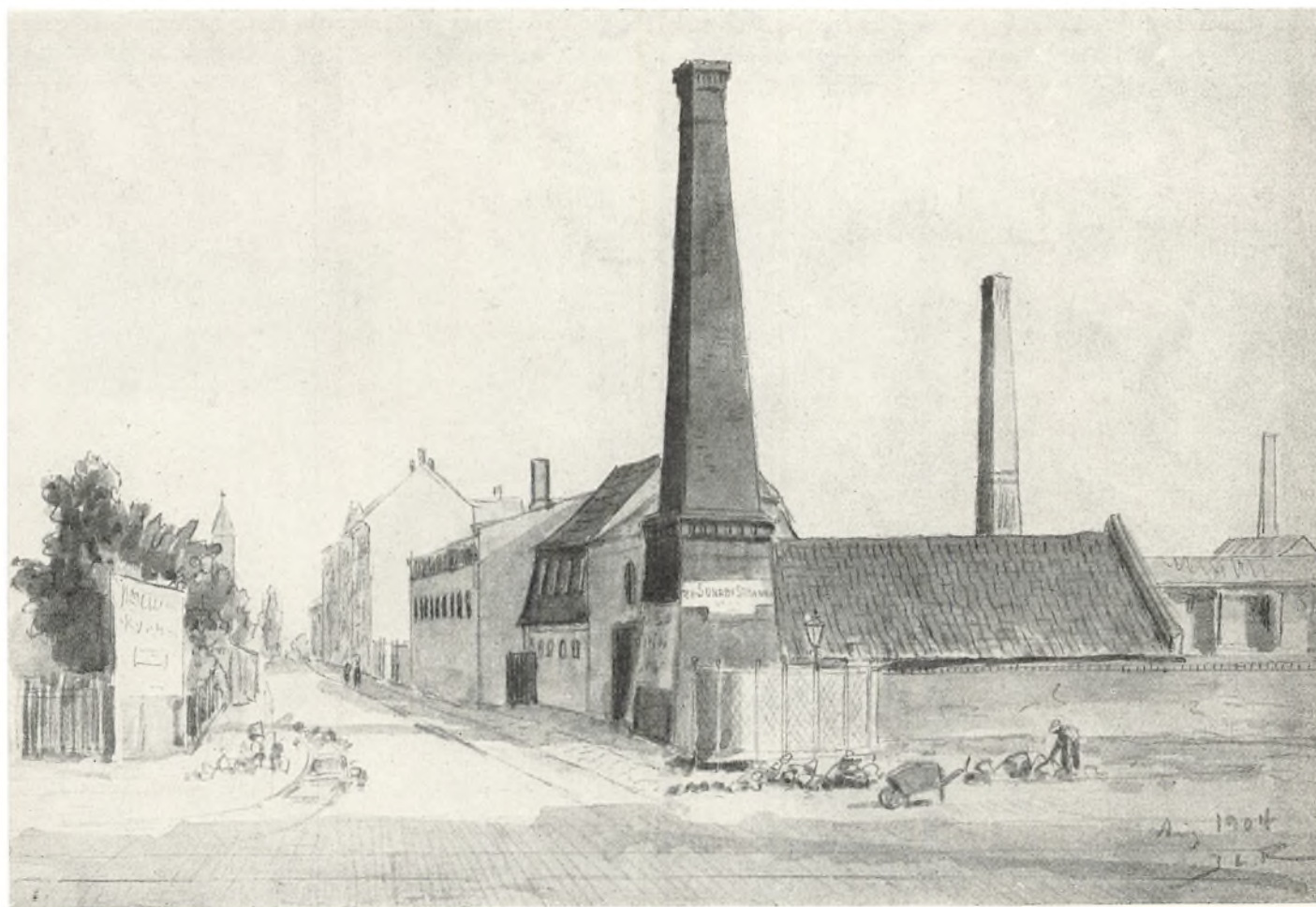

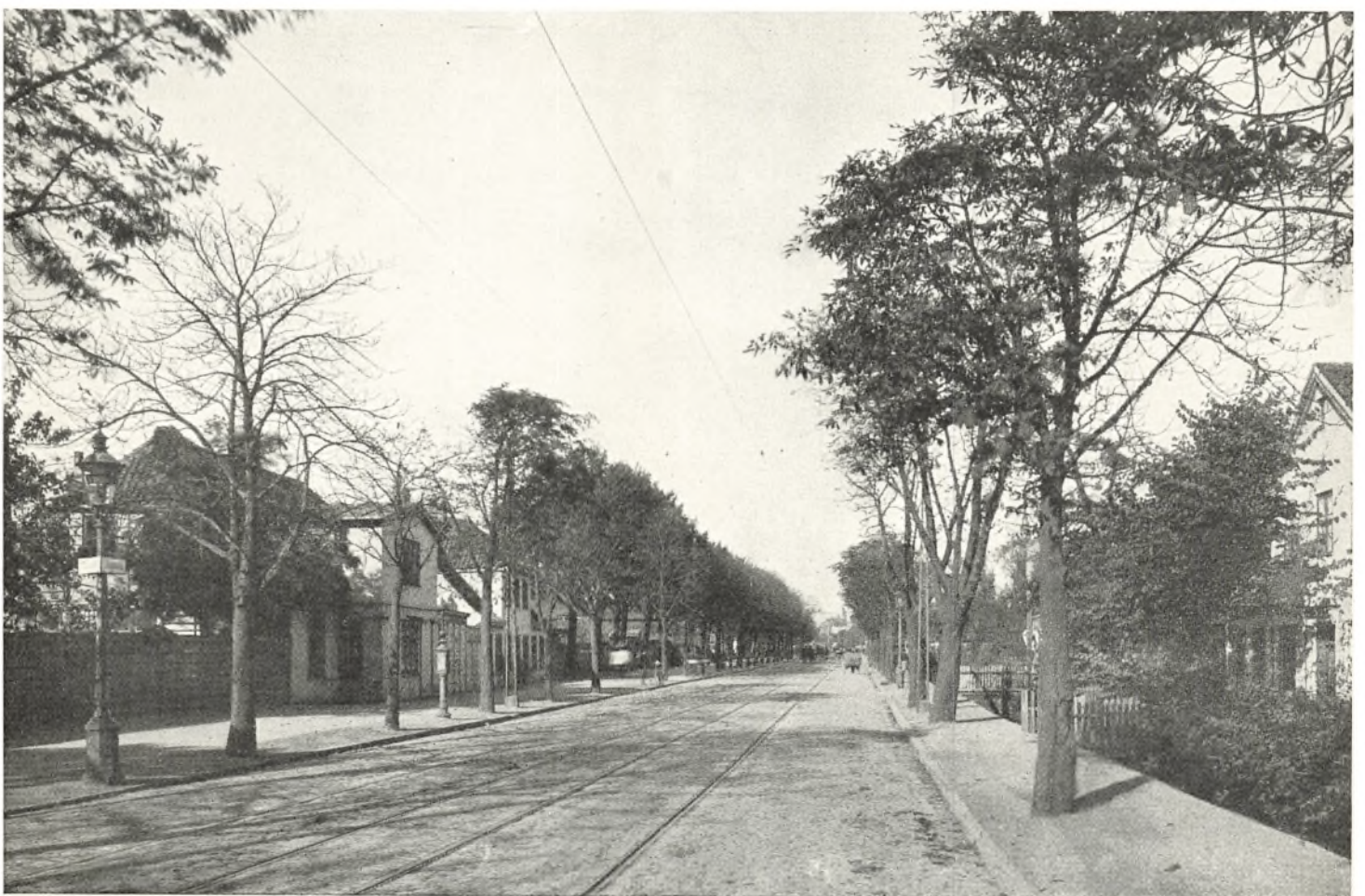

Amager Fælledvej set imod Gadens Udmunding i Amagerbrogade. (Fot. 1905, By-museet. Efter Før og Nu). Amager Fælledvej hører til de faa ældre Veje i Sundbyerne, som Navnet antyder anlagt som Forbindelsesvej til den store Fælled, der blev delt mellem de forskellige Ejerlav i 1783. Først ned i vor Tid er Gaden blevet bymæssig bebygget.

Herunder: Køhlertsvej, nu Holmbladsgade, set fra Amagerbrogade. (Tegning 1904. Efter Før og Nu). Paa næste Side, øverst: Amagerbrogade, set omtrent fra Blekingegade i Retning mod Christianshavn (Fot. 1943, Kbhvn.s Foto-Service), nederst: Amagerbrogade, set imod Byen udfor Nr. 6. (Fot. 1911, F. Hendriksen). En Sammenligning mellem Billederne paa næste Side viser Amagerbrogades Udvikling fra en almindelig Landevej til den nuværende stærkt be-

færdede Forstadsgade. Det ældre Fotografi er taget noget længere inde mod Byen end Nutidsbilledet, paa hvilket man til højre ser Hjørnet af Holmbladsgade, altsaa det samme Gadehjørne, som Billedet herunder viser. Køhlertsvej havde Navn efter den Farvemølle, som laa herude, en Aflægger af den ældre Limfabrik ved Amagerbro, og sammen med denne fra først i det 19. Aarhundrede ejet af Laurids Holmblad, hvis Familienavn siden blev knyttet til Gaden.

Øverst, til venstre: Grønlandsgade set fra Islandsgade. (Fot. 1907, Bymuseet); til højre: Færøgade, set fra Islandsgade. (Fot. 1913, Bymuseet). I Midten, til venstre: Engelskvej udfor Ulrik Birchs

Alle mod Amagerbrogade. (Fot. 1933, Bymuseet); til højre: samme Motiv 1940. (Fot. Lebech). Det sidste Billede viser et Overgangsstadium med de sidste Gaarde klemte inde mellem den høje Bebyggelse.

Engelskvej set imod Amagerbrogade med Skotlandsgade til venstre. (Fot. 1918, Bymuseet). Sammenlign Billedet nederst paa næste Side.

Engelskvej var til den nyeste Tid præget af Sundbyvesters gamle Bøndergaarde, der laa i Rad og Række langs den. Bag dem strakte sig de mange Smaagyder og Stræder, af hvilke de øverste Billeder paa denne Side gengiver et Par af de mest karakteristiske. Færøgade er jo det eneste Sted, hvor man som i Holbergs Tid ser Rendestenen midt i Gaden! Det hele Kvarter staa imidlertid for Fald og vil om føje Tid være udslettet.

Herover: Udsigt fra et Hus i Skotlandsgade imod Islandsgade. (Fot. 1940, Lebech). Mens den straatækte Gaard i Forgrunden nu er borte og har givet Plads for Forlængelsen af Sundholmsvej, vil

andet af den morsomme gamle Bebyggelse endnu en kort Tid være i Behold. Det hvide Hus, lidt tilbage til venstre i Billedet, ligger paa Hjørnet af Færøgade, der løber til højre og ender blindt.

Engelsvej set med Skotlandsgade til venstre imod Amagerbrogade. (Fot. 1941, Kbhvns. Foto-Service). Billedet er en Pendant til det nederste paa modstaaende Side, men iøvrigt allerede tildels forældet, idet Stykket af Skotlandsgade ud imod Engelsvej er nedlagt. Den høje Beboelsesejendom til venstre ligger paa Hjørnet af Sundholmsvej.

Til venstre: Sundholmsvej set imod Nord, imod Sundholm. Det er Tingvej, som løber tværs gennem Billedet. (Fot. 1937, Kbhvn.s Foto-Service). Herunder: Stien fra Stjernevej, nu Sundholmsvejs søndre Del, til Sundholm. I Baggrunden dette. (Fot. 1907, Bymuseet. Efter Før og Nu). Billederne viser saa nogenlunde det samme Parti, det nederste før det første Anlæg af Sundholmsvej, da denne blev gennemført til Tingvej, det øverste efter at Vejen er skaaret igennem til Englandsvej. Sammenlign foran Side 219.

Ejendommen, som det nederste Billede viser til venstre, laa noget bag den Bygning, der ses i det øverste Billedes venstre Side, og som blev gennemskaaret ved Gadeanlægget.

Sundholm set fra Amager Fælled. (Fot. 1907, Bymuseet). Den kommunale Arbejdsanstalt Sundholm blev opført 1905-08 med Emil Jørgensen som Arkitekt til Afløsning af Københavns Tvangs- og Arbejdsanstalt paa den gamle Ladegaard ved Aaboulevarden. Sammenlign Bind 6, Side 105 f.

Øverst: Indgangen til Faste Batteri. (Fot. 1905, Bymuseet). Nederst: Parti fra Faste Batteri. (Fot. 1905, Bymuseet).

Sundholm blev anlagt paa et henved 35 Tønder Land stort Areal af Amager Fælled, som Kommunen havde købt af Staten. Amager Fælled var oprindelig et meget vidtstrakt Omraade, der med sine 6-7000 Tønder Land omkredsede samtlige Øens Bymarker. Som Christianshavn havde sin specielle Fælled, søgte Bønderne i Hollænderbyen, Store Magleby, ogsaa at hævde deres Rettigheder til en særlig Del af Fælleden, men iøvrigt havde samtlige Øens Byer Andel i den. Dette Forhold hørte først op med Udskiftningen, der kom i Stand i Aarene før og efter Aar 1800 efter mange og langvarige Forhandlinger.

Det var imidlertid her gaaet paa lignende Maade, som det var gaaet med Hovedstadens Fælede, at Staten, eller rettere Militæret, efterhaanden havde tiltaget sig større og større Rettigheder. En Eksercerplads til landmilitære Øvelser og „Kanoners Probering“ var blevet indtaget allerede under Christian V, og senere blev Skydebanerne anlagt, saaledes at der ved Udskiftningen maatte overlades Militæret et betydeligt Areal. Efter de omfattende Opfyldninger, der nu foretages i Kalvebod Strand, er det Mening, at Skydebanerne skal flyttes til det indvundne Omraade.

„Faste Batteri“ havde sin Forløber „Amackburg“ helt tilbage i Frederik III's Tid.

Gaardinteriør fra densaakaldte „Dyvekes Gaard“ eller Rødegaard. (Fot. 1913. Efter Før og Nu).
 Det er det anseelige, to Etages Stuehus, man ser. Det skulde i sin Oprindelse gaa tilbage til Christian V's Tid, 1670erne.

Herunder: Øresundsvej. Øverst, til venstre: Set imod Øst (Fot. 1918, Bymuseet); til højre: Set mod Amagerbrogade (Fot. 1913, Bymuseet).
 Nederst, til venstre: Set mod Øst (Fot. 1933, Bymuseet); til højre: Set mod Amagerbrogade (Fot. 1908, Bymuseet).

Haven bag Rødegaard. (Fot. 1908, Efter Før og Nu).

Det synes, som om selve Henrik Müller, den bekendte Rentemester, i 1672 besad den Gaard, som man fejlagtigt har kaldt Dyvekes Gaard, men ogsaa kendes som Lystgaarden „Svaneleje“ eller som Rødegaard. Under førstnævnte Navn omtales den sidst i det 17. Aarhundrede, da tillige dens Have med to Fiskeparke nævnes.

Herunder, øverst: Havcanlæg ved Øresundsvej, set fra denne imod Wittenberggade; nederst: Samme set mod Nordvest. (Begge Fot. 1950, København Før og Nu, ved Lebech). Sammenlign med Billederne øverst paa denne og modstaaende Side.

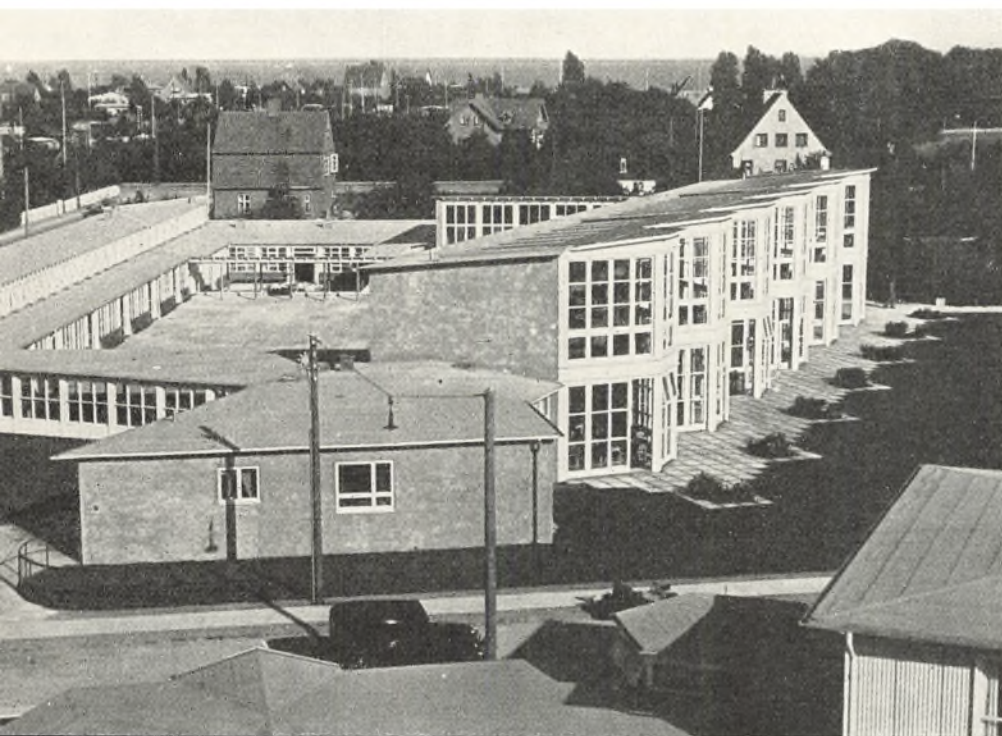
Billederne svarer til de to ældre, gengivet henholdsvis herover og øverst paa modstaaende Side, idet begge viser det Anlæg, som er traadt i Stedet for Rødegaards gamle Have. At den tidligere Fiskepark nu er tørlagt, vil fremgaa ved en Sammenligning mellem Billederne øverst og nederst paa denne Side. Man ser til venstre paa begge det samme Etagehus, ligesom Træerne paa Midterbilledet tildels genfindes paa Gaardinteriøret øverst forrige Side.

De samme Træer vil ogsaa kunne ses paa Billedet fra 1933 nederst til venstre paa modstaaende Side, og paa det ser man tillige Rødegaards Udbygninger, som tillige kan iagttages paa Billedet skraat derfor fra 1913.

Paa de to nederste Billeder forreste Side ses Indgangen til Røde Kro i to af Portalens forskellige Former. Rødekro, oprindelig indrettet i Rødehus, et Gadehus under Rødegaard, havde sin første Storhedsperiode i Tiden 1701-42, da den husede Taarnby Birketing. I vore Dage er Navnet som bekendt knyttet til et Forstadsteater.

Sundbyøster. Øverst: Lergravsvej set fra Hjørnet af Backersvej imod Øst. (Fot. 1941, Kbhvn.s Foto-Service). I Midten: „Skolen ved Sundet“ set fra Vest. (Fot. 1940, Nordisk Pressefoto). Nederst: Sundby gamle Skole ved Øresundsvej. (Ældre Fot., By-museet).

Billedet øverst paa denne Side bør sammenlignes med det nederst til højre paa næste Side, som viser omtrent det samme Terræn, dengang Vandtaarn og Gasværk endnu laa isoleret i det ellers ubebyggede Omraade. Baade Gasværk og Vandværk blev opført kort før Indlemmelsen, nemlig 1898-1900, og overgik ved den til Københavns Kommune. Det er med den her tilmaalte Plads umuligt i Enkeltheder at gennemgaa Sundbyernes Udvikling i dette Aarhundrede, Billederne paa disse Sider kan blot antyde den. Befolkningens rivende Tilvækst har naturligt medført en lignende Udvikling af Bebyggelsen, der har bredt sig over større og større Arealer, enten det nu er Boligkarreer, Villakvarterer eller Industrianlæg. Samtidig er ogsaa opført forskellige offentlige Bygninger, saasom Kirker og Skoler. Paa det øverste Billede ses til venstre Allehelgens Kirken, bygget 1924-25 efter Tegning af Thomas Hanning, og til højre ligger foran Vandtaarnet Sundpark Skole, tidligere Lergravsvejens Skole, opført 1917-18 med H. B. Wright som Arkitekt.

En af Byens mest moderne Skoler er „Skolen ved Sundet“, Svangbørnsskolen, som ses paa Midterbilledet, opført i en fra ældre Forestillinger stærkt afvigende Form, i 1938. Arkitekt var i dette Tilfælde Kaj Gottlob. Man kan sammenligne Skolen ved Sundet med den ældre Sundby Skole, som det nederste Billede viser, og som gjorde Tjeneste, indtil der 1869 blev opført en Centralskole for begge Sundbyerne.

Herover: Amager Strandpark set imod „Kilometerbroen“. (Fot. 1936, Stadsing. Direktorat). Herunder, til venstre: Krudttaarnsvej set imod Nord (Fot. ca. 1900, Bymuseet); til højre: Sundby Vandtaarn og Gasværk set fra Øresundsvej. (Fot. 1912, Bymuseet).

Et betydeligt Areal af de indlemmede Distrikter er udlagt som Parkomraader, ligesom Indlemmelsen for øvrigt medførte, at der blev Plads til Raadighed for enkelte mindre Parker indenfor den gamle Bygrænse. For øvrigt gik der nogle Aar, inden det første Parkanlæg blev etableret i Distrikterne. Det var Lersøparken, anlagt i 1910, og derefter skete der intet i det følgende Tiaar. Men saa tog Udviklingen Fart, og Sundbydistriktet fik ogsaa Del i den. En af de for Amager typiske Remiser, Beplantninger, der skulde danne Tilflugtssteder for Vildtet paa Øen, blev omdannet til Lergravsparken, og af helt ny Dato er det Anlæg, som er opstaaet i den saakaldte Dyvekegaards Have.

Et Parkanlæg af speciel Karakter er Amager Strandpark, oprettet i Tilslutning til Amager Strandvej, der i ny Tid har afløst den ældre Krudttaarnsvej langs Amagers Østkyst. Strandparken er opstaaet ved Indpumpning af Sand, igennem Aarenes Løb Kubikmeter i Titusindevis, saaledes at den tidligere stenede Kyststrækning er blevet til en Badestrand, der tiltrækker et stort Antal Mennesker.

Det er imidlertid ikke hele Amagers Østkyst indenfor Københavns Kommunegrænse, der har faaet en saa tiltalende Karakter. Længere mod Nord er der i Aarenes Løb ogsaa sket betydelige Opfyldninger, men her navnlig ved Hjælp af Skrald. Her ligger de store Lossepladser for Dagrenovationen.

Amager Strandvej er paa den Maade tildels kommet til at ligge et Stykke inde i Landet. Dens Forgænger, Krudttaarnsvej, havde sit Navn efter de Ammunitionsmagasiner, der fra sidst i det 18. Aarhundrede blev opført paa Fælledens langs Sundet, og af hvilke et Par Stykker siden blev inddraget i Kastrupfortet, mens det sydligste nu er Lufthavnens Restaurant. Vejen eksisterede allerede før Fælledens Udskiftning, og Amagerbønderne havde Ret til at benytte den, en Ret Militæret forgæves søgte at anfægte. Ved en Overenskomst af 1834 blev der fastsat nærmere Regler for Vejens Brug, men efterhaanden gik den over til at blive offentlig tilgængelig og er saa endelig i vore Dage blevet en vigtig, moderne anlagt Udfaldsvej fra Hovedstaden.

Billedet herunder til venstre viser Amagerkysten udfor Krudttaarnsvej set imod Hovedstaden før Opfyldning og Regulering. Billedet herunder til højre svarer saa nogenlunde til det øverst paa modstaaende Side. Skøjteløberne færdes paa en oversvømmet og islagt Eng.

Kastrupfortet, der herover er vist paa et Flyverbillede set fra Øst (Fot. 1936, Nowico), blev anlagt 1886-87 som Led i Københavns Søbefæstning. Paa Billedet herunder vises Krudttaarnsvej set fra Syd, imellem Øresundsvej og Kastrup. (Fot. Bymuseet. Efter Før og Nu).

KØBENHAVNS FORSTÆDER

Af JENS SØLVSTEN

Ved Aarhundredskiftet strakte Bondelandet sig over betydelige Dele af Københavns nuværende Areal, og i de Distrikter, som kort efter blev indlemmet, var der kun en forholdsvis ringe bymæssig Bebyggelse. Siden da er Byens Indbyggertal vokset fra ca. 380.000 til 733.000, og samtidig er der opstaaet nye vidtstrakte Forstæder baade mod Syd, Vest og Nord. Forstadsbebyggelsens Krans strækker sig fra Amagerlands Midte til Hørsholm, og mod Vest naar den saa langt som til Taastrup. Hele dette Omraade vil dog ikke kunne behandles i denne Oversigt, som vil indskrænke sig til at omtale Taarnby og Kastrup, Hvidovre, Rødovre, Herlev, Gladsaxe og Gentofte samt Dyrehaven. De snævre Rammer gør det tilmed nødvendigt at beskrive disse Omraaders Udvikling meget summarisk.

Forstadsbebyggelsen paa Amager, i Taarnby og Kastrup, har været i betydelig Vækst de sidste Aartier, og den landlige Idyl har maattet vige for Storbyens Pres. Boligkarreer, Villaer og Fabrikker skyder op og oversvømmer de gamle Bondebyer og deres Marker, og i Luften drøner de store Rute-maskiner til og fra Kastrup Lufthavn: En ny Tid har holdt sit Indtog.

Selvom Amageridyllen er fordrevet fra disse Omraader, lever den dog paa en Maade videre, foreviget i de Malerier, som blandt andet Th. PHILIPSEN og VIGGO JOHANSEN har efterladt os. Og baade i Taarnby og Kastrup findes der trods alt Minder om den svundne Tid.

Taarnby, som første Gang nævnes 1135, har Navn efter det Taarn, der sandsynligvis siden Vikingetiden stod her, og hvorfra man kunde holde Udkig efter Sø-røverskibe. Sejlløbet Vest om Amager var jo i ældre Tid langt mere benyttet end i senere Perioder, da Skibene blev mere dybtgaaende. Taarnet synes at være blevet overflødig efter Opførelsen af Taarnby Kirke i Slutningen af det 12. Aarhundrede, et Bygværk, der muligvis er rejst af selve Københavns „Grundlægger“, ABSALON. Ihvertfald erhvervede denne ved den store Gave fra VALDEMAR I, som gjorde ham til Herre over Havn med Tilliggende, ogsaa Gaarden Burgby paa

Amager, en Hovedgaard eller Ladegaard, som omfattede en Del af Taarnby. Og det er rimeligt, at ABSALON her som andre Steder har været virksom for at rejse en Kirke. Efter hans Godserhvervelse var hele Amager, som oprindelig havde været Krongods, i Kirkens Eje, men kort efter hans Død begyndte en langvarig Strid mellem Kongemagt og Kirke om Københavns Slot med Tilliggende, hvorunder Amager hørte, en Strid, som resulterede i, at Kronen i 1416 med Magt satte sig i Besiddelse af Omraadet. Amager hørte fra nu af igen under Kronen, og Bønderne i Taarnby og Udflytterstedet Kastrup, nævnt første Gang 1370 som Karstorp, men sikkert opstaaet paa Absalons Tid, blev nu Kongens Fæstere. Burgby, som under Kirkens Herredømme havde været en anselig Gaard, sank ned til at blive en almindelig Avlsgaard under Københavns Slot.

Med Henblik paa Hovedstadens Forsyning med Landbrugs- og Haveprodukter indkaldte CHRISTIERN II omkring 1520 en Del hollandske Kolonister, der blev bosat paa Amager som Selvejere med udstrakte Privilegier. Det havde været Kongens Mening, at Hollænderne skulde befolké hele Amager, men senere blev deres Virkefelt indskrænket til den sydlige Del af Øen med Store Magleby som Centrum. Det kunde dog ikke undgaas, at disse dygtige og initiativrige Kolonister kom til at præge ogsaa det danske Bondesamfund paa Amager. Snart blev Torvehandelen ogsaa for de danske Amagere en af de vigtigste Erhvervs-kilder. Men de kunde ikke, tynget som de var af Fæstetvang og allehaande Afgifter, maale sig med Hollænderne i økonomisk Henseende. Saaledes fortæller en Indberetning fra 1657, at mere end en Fjerdedel af Bønderne i Taarnby var gaaet fra deres Gaarde, som Hollænderne derefter havde overtaget, og omkring 1800 ejede disse mere end Halvdelen af Byen. Ogsaa i kulturel Henseende kom Indvandrerne til at dominere Øen, hvis indfødte Befolkning de paavirkede baade i Klædedragt og Levevis. Et maaske uvæsentligt, men typisk Træk finder man i de Fastelavnsløjer, som efterhaanden ogsaa bredte sig i de danske Amagerbyer. Saaledes afholdtes i det 18. Aarhundrede Tønderidning i Kastrup og Taarnby, hvis

Brudevielse i Taarnby Kirke. (Træsnit i Ill. Tidende 1885-86).

Som bekendt var Amager et af de Steder, hvor Befolkningen længst holdt de gamle Nationaldragter i Hævd, Mandfolkene dog i mindre Grad end Fruentimmerne, hvad ogsaa fremgaar af det hosstaaende Billede. Mens Brudgommen er klædt paa almindelig Vis, er Bruden iført et mere gammeldags Kostume og bærer dertil det pragtfulde „Brudesølv“, en meget svær, halvanden Alen lang Sølvkæde.

I forrige Aarhundrede, da det ogsaa var gaaet af Brug at bære Brudesølvet, tillod Præsten, som havde det i Forvaring, sig at forære det til Skolelæreren Datter, som atter solgte det. Men Fabrikant Holmblad, som var interesseret i at opretholde de gamle Amagerskikke, købte „Sølvet“ og overdrog det ved et Gavebrev til Taarnby Kirke.

Kirkerummet med dets Spidshvælv er ligesom Taarnby Kirke i det hele taget præget af Gotikkens Byggeperiode. Det nuværende Taarn blev rejst saa sent som o. 1525, men nyere Undersøgelser har afsløret, at allerede den oprindelige, romanske Kirke har haft Taarn, ja, tilmed et Tvillingtaarn, formodentlig i Lighed med de kendte i Fjenneslev og Merløse.

ikke de to Byer slog sig sammen og holdt den i Fællesskab ved Nykro midt paa Øen.

Amager blev tidligt Københavns Spisekammer, og naar Hovedstaden truedes eller belejredes af Fjender, kom Øen i Farezonens. Allerede under Belejringen i 1523 blev Amager lagt øde, ligesom den led meget under Grevens Fejde, og bedre gik det ikke, da Svenskerkongen KARL GUSTAV i 1658 forsøgte at erobre den danske Hovedstad. Efter at have belejret Byen i et Par Maaneder, gjorde de svenske Tropper Landgang paa Amager, og KARL GUSTAV rykkede i Spidsen for en Afdeling mod Kastrup og Taarnby, hvor han ankom midt under Gudstjenesten. Kongen gik sammen med sit Følge ind i Kirken og tog Plads i de øverste Stole, mens en betydelig Del af den forsamlede Menighed skrækslagen styrtede ud af Kirken. Præsten fortsatte imidlertid uforstyrret med sin Prædiken, og KARL GUSTAV

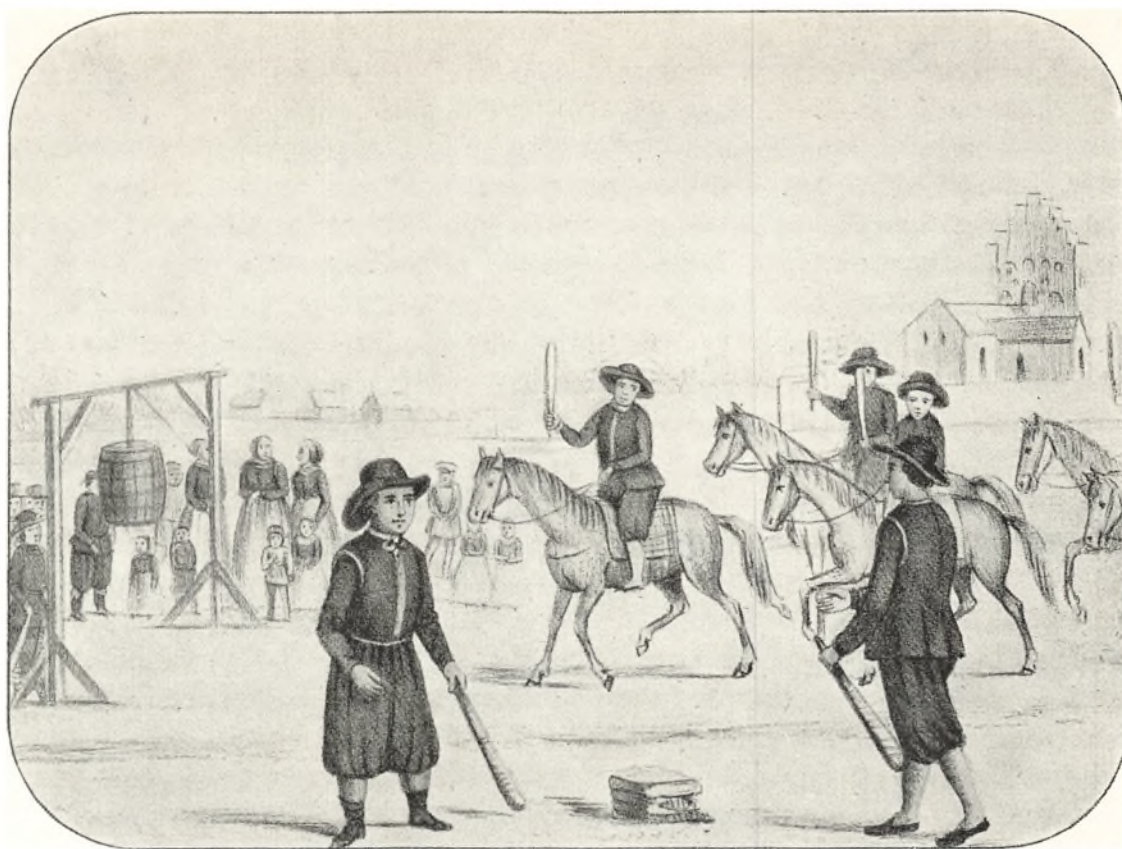
skal senere have udtrykt sin Anerkendelse over denne Koldblodighed og kaldt ham den bedste Soldat paa Amager. Dagen efter lod FREDERIK III Sundbyerne afbrænde, og næste Dag blev Svenskerne ved et energisk dansk Modangreb fordrevet fra Amager. De naaede dog forinden at afbrænde næsten alle Bygninger paa Øen, og kun Kirken i Taarnby blev skaanet.

Denne Kirke søgtes indtil 1884 ogsaa af Beboerne i Kastrup, der da fik eget Gudshus. Mellem de to Byer gik den gamle Kirkevej, der i de senere Aar er blevet moderniseret og kantet af en begyndende Bebyggelse, og ved Kastrup Byvej opstod kort efter 1900 den saakaldte Taarnby Villaby, der blev opført af en Byggeförening, som Sognets mange Orlogsværftsarbejdere stiftede.

Mens Udviklingen endnu har skaanet adskillige af Bondebyen Taarnbys Huse fra forrige Aarhundrede,

Tøndeslagning i Taarnby. (Efter Claudius Rosenhoff: Fastelavn).

Tønderidningen og de øvrige Fastelavnsskikke var oprindelig knyttet til selve Hollænderbyen Store Magleby, men de bredte sig i Tidernes Løb ogsaa til de saakaldte danske Byer paa Øen.

har de sidste Aartier medført større Ændringer i Kastrup. Her maa Resterne af den gamle Landsby søges mellem nye Beboelseshuse og Fabriksbygninger, Arvtagere af den første Industri, som opstod her i det 18. Aarhundrede, og som forøvrigt delvis eksisterer endnu. Det var Stenhuggermester JACOB FORTLING, der omkring 1750 anlagde en mindre Havn paa Kastrup Knæ og i Forbindelse hermed en større Fabrikvirksomhed, der efterhaanden omfattede et Teglstens- og Kalkbrænderi, en Stentøjs- og Fajancefabrik og et Okkerværk. Betydelige Dele af det saakaldte Kastrup Værks Bygninger, som FORTLING, der senere blev kongelig Bygmester, selv gav Tegninger til, staar endnu bevaret som et Minde om den Tid, da Merkantilismen holdt sit Indtog paa Amager. FORTLING rejste sig desuden en anselig Bolig i Kastrup, den nu fredede Kastrupgaard, der i sin Tid var et helt lille Herresæde. Af Fabrikkerne i Kastrup naaede Fajancefabrikken i en Periode et højt Niveau, og dens Produkter var anerkendt ogsaa udenfor Landets Grænser. Den bukkede imidlertid under for den udenlandske Konkurrence i Slutningen af det 18. Aarhundrede. Halvtreds Aar senere opstod paa den sydlige Del af Værkets Grund en ny Industri, Kastrup Glasværk, som blev anlagt af Ejeren af Holmegaards Glasværk Grev CHR. DANNE-SKIOLD-SAMSØE. I 1885 anlagdes Kastrup Bryggeri og senere en Margarinefabrik, en større Maskinfabrik og et nyt Kalkværk, og i vore Dage skyder nye Industrier op i Kastrup. Samtidig er Byen blevet et vigtigt Led i Hovedstadens Forbindelse med Omverdenen, idet Lufthavnen, som blev anlagt i 1925 og siden er ud-

videt meget betydeligt, saa at sige danner en af Københavns Hovedporte baade til de danske Landsdele og til Udlandet.

Amager har aldrig været foretrukket af Københavnerne som Udflugtsland, og det samme gælder i det store og hele de Landomraader, der ligger Vest og Nordvest for Byen, Hvidovre, Rødovre, Herlev og Gladsaxe. Disse Distrikter har manglet de landskabelige Fortrin, som allerede tidligt lokkede Hovedstadens Beboere nordpaa.

Hvidovre havde i 1901, efter at Vigerslev og Valby var indlemmet i København, 559 Indbyggere og var en ren Landkommune. Det samme var Tilfældet med Rødovre, som paa dette Tidspunkt havde 716 Indbyggere. I Dag er begge Kommuner domineret af den bymæssige Bebyggelse og Folketallene er henholdsvis 21.000 og 18.000. De to Distrikter har fælles Oprindelse i den Gaard, som i Middelalderen benævnes Aworthe, Ovregaard, et Navn som oprindelig maa have betydet: den indhegnede Plads ved Aen. Denne Gaard var i Hvide-Slægtens Besiddelse, og blev senere skænket til Sorø Kloster, som mageskiftede den til ABSALON, der jo samlede paa Gods i Omegnen af Havn. Efter hans Overtagelse maa den ældste Kirke i Rødovre være bygget, indviet som den er inden 1209. Den oprindelige Ovregaard, eller Ovre, synes fra Begyndelsen af det 14. Aarhundrede at være delt i to Distrikter, svarende til det senere Hvidovre og Rødovre, som derefter betegnes som henholdsvis Ovre ydre eller Ovre ved Stranden og Ovre øvre eller Ovre ved Dammen. De nu brugte Navne er vistnok først blevet gængse om-

Fajancefabrikken i Kastrup. (Maleri ca. 1880 af P. A. Ditlev Grove). Ved den af Jacob Fortling i 1750 anlagte Havn ved Kastrup opstod der efterhaanden en ret storstilet industriel Virksomhed.

kring Midten af det 17. Aarhundrede og hidrører formodentlig fra, at den ene Sognekirke har været hvid, og den anden rød.

Indtil Reformationen har Kirken sikkert ejet det meste af Godset i de to Ovrer, som har været administreret fra Roskildebispens faste Borg i Hjortholm. Ved Kirkereformen kom ihvertfald hele Rødovre under Kronen, og ved Mageskifte i 1622 erhvervede denne 7 Gaarde i Hvidovre, som hidtil havde ligget til Vor Frue Kirke i København. Bønderne var derefter Kronens Fæstere, indtil de i Slutningen af det 18. Aarhundrede blev Selvejere. Sognekaldet i Hvidovre var siden 1573 forenet med det første Kapellani ved Vor Frue Kirke i København, og i 1625 skete den Ændring, at Bønderne i Vigerslev og Valby, som tidligere havde søgt Vor Frue Kirke, paa Grund af Pladsmanglen her blev henvist til Hvidovre, hvor de allerede tidligere havde haft deres Begravelsesplads. Man vilde nemlig ikke længere taale det Forhold, at de om Søndagen, naar de forgæves havde søgt Plads i Kirken, i Stedet for „slog sig til Drik“. Et Par Aar i Forvejen havde Hvidovre faaet fælles Præst med den nye Kirke udenfor Nørreport.

Efter at Kronen ved Reformationen havde inddraget Kirkens Jordegods, forlenede den i 1538 SOFIE PODEBUSK med Byen Islev i Rødovre. De 6 Gaarde, som laa her, blev imidlertid nedlagt i 1574, da Kongen ønskede at udlægge Arealet som Eng under Københavns Slot, og ved den Lejlighed mistede enkelte af Kronens Bønder i Herlev forresten ogsaa noget af deres Jord.

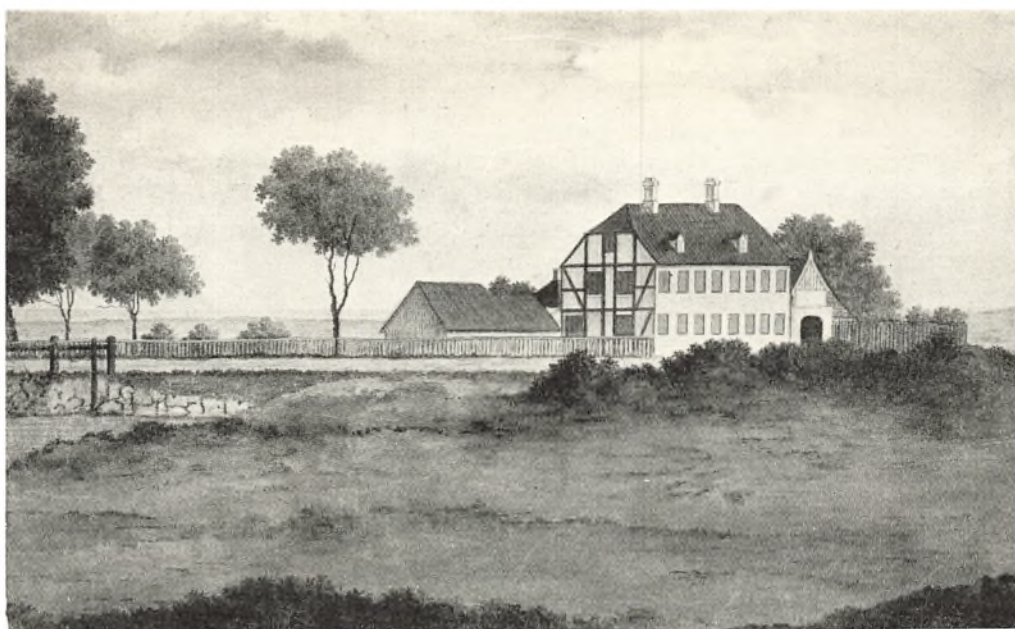
Senere var Islevmark bortforpagtet til Borgmester PEDER PEDERSEN i København, men efter Udløbet af hans Kontrakt ønskede Kongen atter selv at bruge Jorden.

Som den øvrige Omegn led ogsaa Hvidovre og Rødovre meget under Svenskernes Huseren, da KARL GUSTAV belejrede den danske Hovedstad. Svenskerekongen skal ved Ankomsten i Høsten 1658 have holdt Tropperevy paa Rødovre Marker, og det var fra Stedets højeste Punkt, Valhøj, han betragtede Københavns brændende Forstæder og ved Synet udbrød: „Nu vil jeg dyre sværge, at vi faar Modstand og at København vil værge sig.“ Baade i Hvidovre og Rødovre blev Kirken og alle Gaarde og Huse ødelagt. Tingbogen beretter umiddelbart efter Krigen saaledes om Rødovre: „De Gaarde findes alle af Fjenden afbrudt og ruineret, saa nær som 5 eller 6 Væggerum af Jørgen Jensens Stuelænge; Byen befolkes igen i nogle Hytter, uden Mads Andersens og Knud Jensens Gaarde, hvor ingen Folk paa findes; ej heller er nogen Sæd til Gaardene saaet i dette Aar; Kirken er øde og af Fjenden ruineret og afbrudt.“

Materialet fra de ødelagte Kirker i Hvidovre og Rødovre havde Svenskerne brugt til deres store Lejr i Brønshøj. Allerede i 1660 gik man i Gang med at genrejse Kirken i Hvidovre. Universitetet, hvortil den hørte, besluttede, „at Hvidovre Kirkes Bygning straks skal foretages og inden Vinteren forfærdiges, om det nogenledes kan være muligt, med mindre Menigheden denne Vinter over kan hjælpe sig i det Hus, som af

Damhuskroen set fra Sydvest. (Akvarel ca. 1800 af Elias Meyer, Det kgl. Bibliotek).

Den kendte Kro ved Hovedstadens Grænseskel mod Vest var i sin Oprindelse „Vagthuset ved Langvad-dam“, en o. 1621 opført Tjenestebolig for den Vægter, som skulde føre Tilsyn med Porten for Kongevejen til Roskilde. Huset havde i sin første Tid ikke noget Jordtilliggende, men blev i Løbet af det 18. Aarhundrede et ret betydeligt Landbrug, idet der til Damhuset blev henlagt Jorderne fra to Gaarde i Rødovre.

Præsten Hr. BENT er opbyggt. Kirken skal bygges paa det Sted, som den tilforn stod, og hvis af Muren, som endnu staar, dertil at bruges, med hvis Sten og Kalk, som der findes og brugelig er.“

Ogsaa i Rødovre gik man forholdsvis hurtigt i Gang med at rejse den nye Kirke, hvis Langhus stod færdigt i 1664. Paa dette Tidspunkt var Stedet endnu saa øde, at Bygmesteren og hans Folk hverken kunde faa Husly eller Mad i Rødovre. Kirkens Taarn rejstes først 1837, og i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede opførtes et Vaabenhus. De to nye Kirker synes dog langt fra at være saa anselige som dem, Svenskerne lagde øde.

Efterhaanden genopførtes ogsaa de to Landsbyers Gaarde, og Bønderne kunde fortsætte deres fredelige Virke. Afgifterne var vel tyngende og trælsomme, ligesom Fællesskabet og Dyrkningsmetoderne forældede, men det var trods alt bedre at være Kronens Bonde end at trække under en Herremand, hvad de fleste Bønder i Københavns Amt jo var forskaanet for. I 1718 oprettedes det københavnske Rytterdistrikt, og Gaardene i de to Sogne blev lagt herunder. Et Resultat heraf var Opførelsen af Rytterskolen i Hvidovre, hvis gamle Bygning endnu staar ved Kirken. Rødovre fik først sin egen Skole i 1749.

Omkring Midten af det 18. Aarhundrede begyndte Ideerne om Reformeringen af Landbruget og Bøndernes Stilling at gøre sig gældende, og i 1766 gav Kongen alle sine Bønder i Københavns Amts Rytterdistrikt Arvefæsteskøde paa deres Ejendom. I Slutningen af Aarhundredet fulgte derefter Udskiftningen af Bønderne fra Fællesskabet, saaledes i Rødovre 1779, hvorved den Tilstand oprettedes, som herskede i Landsbyerne, indtil den nære Storbys Vækst i dette Aarhundrede ændrede Forholdene.

I Fortsættelse af de gennemgribende Bondereformer i Slutningen af det 18. Aarhundrede havde Kronen i 1793 bortsolgt sine Jordarealer paa Islevmark, saaledes

at Jorden her blev opdelt i 15 Parceller, hvoraf 4 blev overdraget til de omkringboende Husmænd i Rødovre, Vanløse, Ejby og Husum og Resten afhændet ved offentlig Auktion. Ude paa Islev Mark opstod i det 18. Aarhundrede et Lyststed kaldet Rolighed, som 1756 tilhørte Sognepræsten ved Holmens Kirke, MATTHIAS HVIID og senere en kort Tid ejedes af Generalkollektør ved Tallotheriet JØH. KOËS. Dette Landsted er et af de faa Eksempler paa, at det københavnske Borgerskab, som i det attende Aarhundrede i stor Maalestok søgte Landlivets Glæder Nord for Hovedstaden, ogsaa kunde finde disse i Bondelandet Vest for Byen.

Ved den sydvestre Ende af Damhussøen laa fra omkring 1620 Damhuset, den senere Damhuskro, som oprindelig var rejst som Vagthus ved Kongevejen, der jo var spærret for almindelig Trafik. Huset benævnes i 1682 udtrykkeligt som Kro, og det var da ogsaa naturligt, at der her opstod et Udskænkingssted, selvom det synes at have knebet med en lovformelig Bevilling. I 1706 siges det saaledes om Stedet: „I Damhuset ved Langvadsdam, som bebos af Anders Larsen, holdes Kro med Toskillingsøl og dansk Brændevin saa og Brød for den Rejsende, saasom Huset ligger paa Roskilde Landevej; til dette Krohold han ingen skriftlig Tilladelse havde at forevise, men paaberaabte sig Øvrigheds mundtlige Tilladelse, efterdi udi samme Hus udi hans Formænds Tid altid har været Krohold for den Rejsende, særdeles naar de om Nattetider ankommer og er vildfarende.“ I en Periode i det nittende Aarhundrede var det paa Mode at tage ud til Damhuskroen for at opleve Pinsesolens Dans og vederkvæge sig ved Kroens gode Mad, ligesom det hændte, at københavnske Familier aflagde Stedet nogle Dages Ferievisit. Ogsaa vore Digtere har interesseret sig for Damhuskroen og dens Omgivelser. Saaledes har VIGGO STUCKENBERG og HOLGER DRACHMANN henlagt Scener af deres Digtning hertil. Da den nye Roskilde Landevej i 1770erne blev

anlagt, opførtes der ved Kroen et Bomhus, hvor de Passerende maatte erlægge en Afgift, et Forhold, som varede ved til 1915.

I Københavns nordvestlige Forstæder, Herlev og Gladsaxe har Udviklingen i de sidste Aartier haft et lignende Forløb som i de nys omtalte Kommuner. Mens der i 1901 boede 693 Mennesker i Herlev, er Tallet nu steget til omkring de 6000, og Befolknings-tilvæksten er først for Alvor taget fat i Løbet af det sidste Tiaar. For Gladsaxes Vedkommende er Tallene 1754 i 1901 og over 37.000 i Dag, saa Kommunen nu, hvad Indbyggere angaar, staar paa Højde med vore større Købstæder. Fra Indførelsen af det kommunale Selvstyre i 1841 hørte Herlev sammen med Gladsaxe, indtil det 1909 udskiltes som selvstændig Kommune. Omraadet, der i ældre Tid var dækket af de gamle Landsbyer Bagsværd, Buddinge, Gladsaxe, Herlev, Mørkhøj og Tibberup, mens Hjortespring og Søborg først opstod i nyere Tid, laa indtil Reformationen for Størstedelens Vedkommende under Roskilde Bispestol, mens enkelte Privatmænd i denne Periode ejede Jordegods rundt om i Landsbyerne. Saaledes ved vi, at HENNEKE MOLTKE'S Enke 1338 pantsatte en Gaard i Mørkhøj til 2 Borgere i København, ligesom Medlemmer af den adelige Slægt FIKKESON ved samme Tid besad Gods i Buddinge. Endelig skænkede Raadmand i København LAURENS VINNERS 1423 2 Gaarde i Buddinge og 2 i Mørkhøj til det af ham indstiftede Skt. Olufs Alter i Frue Kirke. Og ihvertfald omkring Aar 1400 laa der en adelig Sædegaard i Herlev,

Af Omraadets gamle Kirker er Gladsaxe paabegyndt i sidste Halvdel af det 12. Aarhundrede, men er dog i Tidens Løb undergaaet adskillige Forandringer, før den fik sin nuværende Skikkelse. Herlev Kirke er noget yngre, idet den maa være opført kort efter 1453, vistnok af Beboeren af den nævnte Sædegaard, en Mand ved Navn MATHIS JENSEN, hvis Ligsten staar i Vaabenhuset. I 1370 nævnes en Bagsværd-Kirke, men den blev efter Reformationen nedbrudt, og Materialet benyttet til Restaurering af Bispegaarden i København, der skulde være Universitetet.

Ved Reformationen kom de Bønder i Herlev og Gladsaxe, der før havde tilhørt Kirken, under Kronen, som skænkede Universitetet og Helligaandshospitalet nogle Gaarde, ligesom den i den følgende Tid ved jævnlige Mageskifter øgede eller mindskede sin Besiddelse i Omraadet. I 1562 fik saaledes NIELS ANDERSEN (Dresselberg) ved Mageskifte 6 Gaarde og 1 Mølle i Buddinge og 1662 erhvervede TH. LENTE til ZARLHUSEN 10 Gaarde i Bagsværd med Fiskeri i Søen og adelig Rettighed. Ti Aar senere skænkede CHRISTIAN V en af sine Yndlinge, Overjægermester VINCENTS VON HAHN, en Del Gods i Tibberup, og Aaret efter fik den nye Ejer Bevilling paa af dette Gods at oprette en adelig Sædegaard, som blev kaldt Hjortespring. HAHN, der i de følgende Aar udvidede Gaarden ved Godskøb i Herlev og Mørkhøj, skal have været en „Bondetyran“,

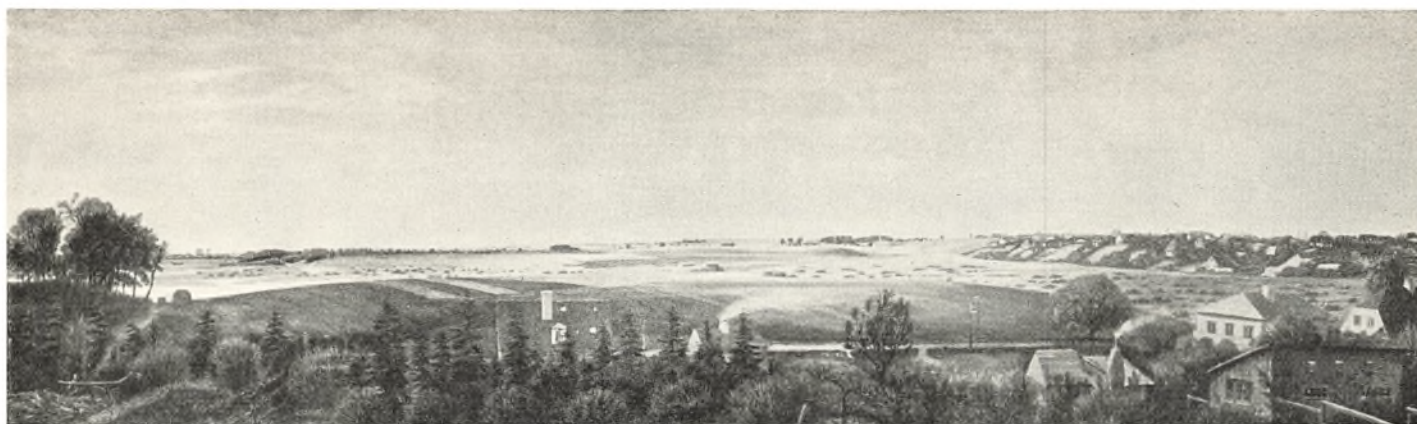
der var „Skyld i mange Familiers Undergang“. Gaarden Hjortespring nedlagdes i 1738, og Jorden blev derefter udlagt til Høavl for Militærets Heste, indtil den i 1770–71 udskiftedes og Landsbyen Hjortespring opstod.

Kronens Fæstere i Herlev og Gladsaxe havde ellers i det store og hele samme Kaar som deres Fæller i Hvidovre og Rødovre. Allerede under Grevens Fejde havde de været udsat for Krigens Tyngde, og Svenskekrigene 1658–60 bragte ogsaa Nød og Elendighed paa disse Kanter. Landsbyerne blev raserede, og kun faa Huse stod tilbage. At der i 1645 boede 421 Mennesker i Herlev og Gladsaxe, men i 1660 kun 167, giver et Indtryk af Krigens Virkninger.

Under Belejringen skal ogsaa Sokkelunden mellem Søborg Sø eller Mose og Buddinge og Mørkhøj være forsvundet. Det var denne Træbevoksning, der havde givet Navn til Herredet, hvorunder alle de i denne Artikel omtalte Lokalteter laa. Muligvis var det dog ikke Svenskerne alene, der fældede Lunden, idet Bønderne sikkert ogsaa havde deres Andel i Skaden. Fra gammel Tid laa Herredets Tingsted her ved Sokkelunden, nærmere betegnet hvor nu Tinghøjbatteriet ligger. Oprindeligt holdtes Retsmøderne under aaben Himmel, men omkring 1650 blev der bygget et Tinghus, som stod her til 1683, da Tingstedet flyttedes til Ballerup.

Herlev og Gladsaxe blev ligesom de sydlige Sogne i Sokkelund Herred lagt under det københavnske Rytterdistrikt, og som et Minde fra den Tid staar endnu Rytterskolen i Gladsaxe, der blev rejst 1722. Ligesom i Rytterdistriktets øvrige Sogne fik ogsaa Bønderne her i 1766 Arvefæsteskøde paa deres Gaarde, og i 1770erne udskiftedes de gamle Landsbyer, hvis Beboere rejste sig nye Gaarde ude paa Markerne. Herunder opstod ogsaa den første virkelige Bebyggelse paa det Omraade, der nu hedder Søborg, idet Udflyttere fra Buddinge befolkede en Del af den saakaldte Søborre Vang. Navnet Søborg er muligvis en Forvanskning af Søberg, der kan hentyde til de høje Skrænter ved Søen eller Mosen. Udflyttergaardene var dog ikke den allerførste Bebyggelse i Søborg. Søen havde tidligt haft Betydning for Københavns Vandforsyning, og i Slutningen af det 16. Aarhundrede blev der bygget et Hus til en kongelig Damvogter og Fiskemester. Da Huset laa ved Frederiksborgvejen, gav man i det 17. Aarhundrede denne Embedsmand Krobevilling for at bøde paa hans sparsomme Indtægter ved Bestillingen. Ved Siden af Kroen laa i 1682 et lille Hus, som tilhørte Gladsaxe Kirke, og disse to Bygninger har været den sparsomme Begyndelse til det senere Søborg.

Efterhaanden som København voksede, kom den naturligvis til at spille en stadig større Rolle som Marked for de omkringliggende Landdistrikters Produkter, ligesom den i det hele bidrog til at give Livet i disse Omraader et vist Særpræg. Bønderne omkring Hovedstaden lagde i Begyndelsen af det 19. Aarhun-

Udsigt fra Storkebakken paa Brønshøj Mark imod Husum, Mørkhøj og Gladsaxe. (Maleri 1937 af H. Rasmussen, Bymuseet). Storkebakken var en Lokalitet paa Brønshøjholm Mark, endnu mindet ved et Gadenavn. Man ser ud over Utterslev Mose, og Gladsaxe Kirke ligger i den Trægruppe, som ses i Horisonten lidt til højre for Billedets Midte. Længst til højre ses en Del af Søborg. Utterslev Mose, der er bekendt for sit rige Fugleliv, er nu det største af Københavns Parkanlæg.

drede Vægt paa at frembringe Produkter, „der kunde bringes til Torvs i Byen“, og de havde i Almindelighed en sikker Indtægt af denne Handel. Men der rejste sig dog Klager over, at den umaadelige Accise paa de fleste Varer aldeles opslugte Landmandens Fortjeneste, og „at selv den simpleste Borgerkone i København nu er bleven altfor fornem til selv at købe sine Varer paa Torvet. De ved og i Nærheden af Gammeltorv boende Høkere, der aldeles dominere Fedetorvet, er da Mellemhandlere, undertiden med indtil Hundrede Procents Avance.“ Havebrugets Udvikling var paa denne Tid endnu for Størstedelen indskrænket til Amager. Saaledes hedder det i en Beskrivelse fra 1839: „Fæster man sit Blik paa Københavns nærmeste Omegn, betragter man de mange smukke Haver, der omgiver Lyststederne, ser dem prange med Blomster og Frugttræer, saa skulde man tro, at Havedyrkingen var steget til en vis Grad af Fuldkommenhed, eller at i det mindste Sansen var vakt for den. Men man behøver ikke at fjerne sig ret langt fra Hovedstaden, før man ved at kaste Øjet paa de udflyttede Bøndergaarde og Huse, der staar paa den nøgne Mark, uden anden Omgivelse end nogle Stakke, et Møddingsted og en lille Toft, af hvis slette Jordvold enkelte Pilebuske, sjældnen et Par krøblede Smaatræer, rager frem, før at faa et ganske andet Begreb om Havevæsenet paa Amtet. Hvor man ser en ordentlig Have ved en Bondegaard, kan man for det meste være vis paa, at Stedet beboes eller har været beboet af en Familie, der ikke hører til Bondestanden.“ Det skyldtes Hovedstadens Nærhed, at der allerede i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede i Sokkelunds Herred boede forholdsvis langt flere Mennesker, der var beskæftiget i Handel og Industri eller som Daglejere end Tilfældet var i Amtets øvrige Herreder. Egentlig Industri fandtes der dog ikke meget af ude i Landdistrikterne før op i nyeste Tid. Men enkelte Fabrikker dukkede af og til frem, i Gladsaxe saaledes under Napoleonskrigene et Bomuldsmanufaktur, som Købmand ANDERS ANDERSEN KIERKEGAARD 1810 op-

førte ved nuværende Gladsaxevej paa en Parcel af den udflyttede Lundegaard. Aaret efter købte han ogsaa Gaarden og opførte en præsentabel toetages Hovedbygning, der blev herskabeligt indrettet som Lyststed. Fabrikken, der 1812 vurderedes til 52.380 Rigsdaler, 4–5 Gange Gaardens Værdi, og som ialt beskæftigede et halvt Hundrede Mennesker, oplevede imidlertid kun en kort Glansperiode. Grundlæggeren var en Fætter til SØREN KIERKEGAARDS Far, og den berømte Literat og Filosof havde Tilknytning til Stedet, idet han jævnligt holdt Sommerferie hos Familien paa Lundegaard. Det forlængst udslettede Bomuldsmanufaktur var en tidlig Forløber for det vældige Industricentrum, Danmarks største, der er under Opbygning i Nærheden af Stedet, hvor den gamle Fabrik laa, og hvori man regner med, at der 1960 vil være beskæftiget 10.000 Mennesker.

Den store By kunde ogsaa frembringe særegne „Industrier“ i Omegnen. Om Buddinge hører vi saaledes 1821, at Indbyggerne er blevet velhavende Folk af at male Havregryn, som de afsætter til Hovedstaden. Hos alle Gaardmænd fandtes Haandkværne, og der blev i hver Gaard malet op til et Par Tønder Havre daglig. I Dyrehavstiden kunde Egnens Bønder ogsaa skaffe sig en Fortjeneste ved at befordre Københavnerne til og fra Dyrehaven og Charlottenlund. „De, der lægger Vind paa dette, for Kuskene og Hestene lige fordærvelige Erhverv, anskaffe sig i Almindelighed en holstensk Vogn, helst med fire Sæder,“ og Kørselen „kan i godt Vejr undertiden indbringe 8–10 Rigsdaler om Dagen.“

Den første bymæssige Bebyggelse i Gladsaxe Kommune dukkede omkring 1900 op i Søborg, og i Løbet af faa Aar tog Udviklingen vældig Fart her og i Buddinge, et Forhold, der vakte Ængstelse i Herlev, som dengang endnu var et udpræget Landsogn, og Resultatet blev den før omtalte Udskillelse af Herlev som selvstændig Kommune. Men det tør nok siges, at det Motto, som Herlev omkring 1909 skal have haft: „Vi er – og vi vil vedblive at være en agrarisk Kommune“, ikke længe kunde fastholdes, thi ogsaa her gennemgaar

Udsnit af P. J. Wilsters Kort over Egnen Nord for København 1763. (Det kgl. Bibliotek).

Planen er et Resultat af Forarbejderne til Videnskabernes Selskabs Opmaaling af hele Landet, men Wilster fik god Nytte af sit Kendskab til Gentofte Sogn, idet det var ham, som det Aaret efter blev overdraget at opmaale og kortlægge Omraadet, da Byerne paa Bernstorff Gods som de første i Landet blev udskiftet fra Fællesskabet.

Paa Kortet er, som det vil ses, selve Landsbyerne tegnet paa gammeldags Vis i et næppe altfor nøjagtigt Fugleperspektiv. Det er Vangede By, der ses til venstre i Billedet.

man nu „den smertelige Udvikling fra en idyllisk Landsbytilværelse til det bymæssigt bebyggede Samfunds stærkere pulserende Liv“.

Mens de københavnske Forstæder mod Syd og Vest først i Løbet af de seneste Aartier er blevet inddraget i Byens Udvikling, har Omraadet Nord for Byen fra gammel Tid været præget af Hovedstadens Nærhed. Den rige og afvekslende Natur i Egnen langs Øresundet øgede sin Tiltrækning paa Høj og Lav i den store By. Kongerne byggede sig Jagt- og Lystslotte herude, Rigets Stormænd og velhavende Borgere indrettede Lystgaarde og Lyststeder, mens de jævne Byboere maatte nøjes med en Udflugt i det grønne eller leje sig en Sommerbolig, hvor de kunde nyde Ferien eller Fritiden i landlige Omgivelser. Med Jernbanerne til Klampenborg og Lyngby i 1860erne og de øvrige Trafikmidlers Udvikling i Slutningen af det nittende Aarhundrede var der skabt et Grundlag for den meget betydelige Udflytning fra Hovedstaden til Gentofte, som fandt Sted i denne Periode, idet mange Københavnere nu slog sig ned herude hele Aaret.

I en Beskrivelse af Gentofte-Omraadet fra 1885 hedder det til Indledning: „Kun de færreste Mennesker blandt de mange Tusinder, der kjøre paa Klam-

penborgbanen, gjøre sig en Forestilling om, hvorledes Egnen, de fare igjennem, saa ud i vore Oldeforældres Tid, for 120-130 Aar siden. Under Kjørselen ser man nu langs begge Sider af Jærnevejen og saa vidt Øjet naar, Huse, Lyststeder og Gaarde, rundt omkring skifte frodige Marker med Indhegninger, Lunde, Alleer og Haver, indtil helt forbi Charlottenlund er der langs Kysten en saa tæt Bræmme af Træer, at man næsten ikke ser Øresundet, og det hele er saa folkeligt og smilende, at det trods Jordsmonnets Fladhed vækker alle fremmedes Beundring“.

Hvordan var Billedet da omkring Midten af det attende Aarhundrede, det Tidspunkt, som ovennævnte Beskrivelse hentyder til? Ja, ved den Tid laa der udenfor Sognets tre Landsbyer, Gentofte, Ordrup og Vangede, som endnu ikke var udskiftet, kun de to kongelige Ejendomme Charlottenlund og Jægersborg, nogle faa Lyststeder, især langs Strandvejen, og her desuden en meget spredt Bebyggelse, blandt andet de smaa Fiskerhytter ved Skovshoved. Vejene var faa og daarligere, Kongevejen over Lyngby blev først paabegyndt i sin nuværende Skikkelse 1764, og Bernstorffsvejen var endnu ikke til, mens Strandvejen var i en miserabel Stand. Fra Hellerup til Charlottenlund strakte sig et

Søholm set fra Syd (Akvarel ca. 1805, Øregaard).

Et karakteristisk Islet i Bebyggelsen Nord for Hovedstaden var de herskabelige Lyststeder, der efterhaanden blev bygget. Søholm ligger stadig omtrent som det blev opført i 1802, men Parken, der hørte til Landstedet er udstykket og bebygget, og Emdrup Sø, som nu ligger paa Skellet mellem Københavns og Gentofte Kommuner, laa dengang mellem Brønshøj og Gentofte Sogne. Allerede længe før det Tidspunkt var Søen dog indgaaet som Led i Hovedstadens Vandforsyning.

stort uopdyrket Overdrev og et lignende dækkede Omraadet fra Skovshoved og Hvidøre til Ordrup. Det var de fattigt dyrkede Bondemarker, der prægede Landet, som, bortset fra de spredte Lyststeder, laa hen, som det havde ligget i Aarhundreder. Men ved Udskiftningen, der fandt Sted i 1760erne, skiftede Landskabet delvis Karakter, og hertil kom, at det københavnske Bourgeoisi i den følgende Tid i langt højere Grad begyndte at fatte Interesse for Landlivets Glæder, og det blev en hel Modesag at have Lyststed eller Sommerbolig i Egnen Nord for Hovedstaden.

Det Omraade, der nu dækkes af Gentofte Kommune, hørte i Slutningen af det 14. Aarhundrede for Størstedelen under Bispen i Roskilde, og ihvertfald en Del af det har hørt under det Gods, som ABSALON i sin Tid skænkede til Bispestolen. Ved Reformationen kom det under Kronen, og Bønderne var nu, indtil 1750erne, Kongens Fæstere, fra Begyndelsen af det 18. Aarhundrede indrullet i det københavnske Rytterdistrikt. I Tidens Løb havde Beboerne her som i andre af Hovedstadens Nabosogne mærket Krigens Svøbe. Saaledes gjorde Grev CHRISTOFFER under Grevens Fejde Landgang ved Skovshoved og hærgede herfra Nordsjælland, og allerede i 1523 havde den nære Belejringshær paa Serridslev Mark været en haard Belastning. Værre var dog Svenskerne Hærgninger omkring Midten af det 17. Aarhundrede, da Vangede By blev helt ødelagt, ligesom Omegnens Skove blev slemt forhuggede. Langt mindre Skade forvoldte derimod Englændernes Belejrning af Hovedstaden i 1807. „Røverfjenden“ gik i Land i Vedbæk og marcherede i tre Kolonner mod København. Den øverstkommanderende slog sig ned paa Hellerupgaard, hvorfra Belejrningen blev dirigeret.

Ud over Plyndringer især i Jægersborg og Charlottenlund, der var Statsejendom, opførte de fremmede Krigsfolk sig nogenlunde hæderligt i Gentofte Sogn, og det var egentlig først efter Bombardementets Begyndelse, at det rigtigt gik op for Beboerne herude, at Fjenden var i Landet. Man fik vel ikke megen Søvn i de tre Nætter, da Englændernes Granater, Bomber, Brandraketter og glødende Kugler under Torden og Bragen sendtes ind over Hovedstaden, hvorfra Ildskæret og vældige Røgskyer fra de brændende Huse og Tømmerpladser meldte om store Ødelæggelser, og forsent angrede mange, at de havde været saa villig til at efterkomme Fjendens Requisitioner.

Mens Gentofte delte Skæbne med det øvrige Land under den tyske Besættelse i Aarene efter 1940, blev den nordlige Del af Kommunen i Slutningen af det 19. Aarhundrede præget af de Befæstningsanlæg, som i Aarene 1886–94 oprettedes til Hovedstadens Forsvar. I Forbindelse med en vestlig Enceinte, der strakte sig fra Køge Bugt til Utterslev Mose, anlagdes i Kommunen forskellige Batterier og Forter, der sammen med et Oversvømmelsesanlæg fra Sundet over Gentofte Sø til Søborg, skulde sikre Hovedstadens Forsvar mod Nord. Krigsteknikkens Udvikling gjorde imidlertid hurtigt dette Anlæg forældet, hvorfor hele Befæstningslinien i det tyvende Aarhundrede blev sløjfet.

Gentofte Kommune er i Dag i Hovedsagen præget af Villabebyggelse, der kun afbrydes af Karréhuse langs nogle af de vigtigste Færdselsaarer, men Omraadet rummer dog alligevel en af Landets betydelige industrielle Virksomheder: Tuborg Bryggerierne ved Strandvejen, der grundlagdes i 1870erne, efter at der allerede i 1869 var anlagt en Havn ved Stedet. Fabriks-

Garderhøjen (Træsnit i Ill. Tidende 1885–86) var med sin Diameter ved Foden paa 33 Meter en af Danmarks anseeligste Gravhøje. Det var en Bronzealderhøj, rejst over en enkelt Stormand, hvis Gravkiste, en udhulet Egestamme blev fundet, da Højen blev sløjfet. Det skete, fordi Garderhøjfortet skulde anlægges, rejst for frivillige Gaver som et Led i Københavns nye Landbefæstning.

anlægget rejste sig paa en Del af den Grund, som i det 16. Aarhundrede havde tilhørt Gaarden Vartov, hvortil i Begyndelsen af det næste Aarhundrede Helligaandshospitalets Lemmer flyttedes. Gaarden var dog kun Hospital godt en Snes Aar, men ejedes indtil 1729 af Moderstiftelsen. I Nabolaget laa i Begyndelsen af det 18. Aarhundrede et Traktørsted, kaldet Tuborg efter JOHAN THUE, som omkring 1690 rejste sig et Hus her. Beværtningen havde sit Publikum blandt de mange Besøgende, der strømmede til den lidt sydligere liggende Vartov Kilde og har givet Navn til Fabrikken, hvis Produkter i Dag vel kan siges at være ligesaa populære som det lægende Vand fra Vartov-Kilden, der i ældre Tid havde saa stor Søgning. Af det oprindelige Tuborg opstod efterhaanden Ejendommene Lille og Store Tuborg, og paa den sidstnævnte tilbragte GRUNDTVIG de sidste Aar af sit Liv.

Umiddelbart ved Hovedstadens Grund laa i Begyndelsen af det 18. Aarhundrede Lyststedet Mariendal, der var bekendt for sin smukke Have, men mere berømt var dog det Traktørsted, der opstod i Nabolaget paa en Grund ud mod Strandvejen: Kroen Slukefter, hvor det jævne Borgerskab i mange Generationer tog ind paa Skovturen for at lække Ganen ved et Krus Øl.

I det 18. Aarhundrede opstod ogsaa Lystgaarden Hellerup, der har Navn efter Justitsraad JOHAN HELLER, som købte den i 1748. Senere overtoges den af en Skotte ved Navn JOHN BROWN, der var meget interesseret i det tilliggende Landbrug, men han synes dog ikke at have haft større Held med sine Eksperimenter. Det var jo dengang almindeligt, at der til et Lyststed hørte et aneligt Landbrug, og først senere indskrænkede Landstedsejerne sig til en større eller mindre Have. Hellerupgaard overgik 1783 til Storkøbmanden ERICH ERICHSEN, som rejste den smukke Hovedbygning, der endnu staar, og anlagde Haven i engelsk Stil. Det var som sagt paa Hellerupgaard, at Englænderne havde Hovedkvarter i 1807. Paa de Marker, som oprindeligt hørte til Gaarden, og paa nogle tilgrænsende Jorder, opstod fra Slutningen af forrige Aarhundrede Byen Hellerup, som i Aaret 1900 fik sin egen Kirke, og som er et af de Omraader i Gentofte Kommune, hvor Karrébebyggelsen langs Hovedgaderne har bredt sig mest.

Byen Hellerup afløses mod Nord af Charlottenlund, der er en Rest af de store Skovstrækninger, som i gammel Tid har strakt sig i et bredt Bælte Nord for Hovedstaden. Charlottenlund var i det 17. Aarhundrede Dyrehave under det kongelige Slot Ibstrup, men

Hellerupgaard set fra Strandvejen. (Stik efter Tegning af Elias Meyer ca. 1800. Efter Før og Nu). Landstedet, der blev opkaldt efter sin Grundlægger J. D. Heller, har siden selv givet Navn til Forstadsbebyggelsen nærmest ved Københavns Grænseskel. Hovedbygningen er stadig bevaret, men ses ikke mere fra Strandvejen, hvis Karakter jo ogsaa er stærkt ændret siden det gengivne Billede blev til. Det gamle Hellerupgaard var et ret omfattende Komplex med Hovedbygning og Avlsgaard, Gartnerbolig og Portnerhus ved Strandvejen foruden et toetages Lysthus i Haven. Udstykningen af Gaardens Arealer paabegyndtes i 1887.

blev i 1663 skænket af Kongen til dennes tro Kammer-tjener JAKOB PETERSEN, som fik Privilegium paa her at drive Beværtning. „Han maa og ved samme Værts-hus lade anrette allehaande Leg og Spil til Tidsfordriv, saasom Pirkentafel, Klodsbane, Pallmail og andet des-lige, saa og alene og ingen anden udi København uden ved samme Værtshus at maa lade holde saa mange Hyrekarosser til at leje som han lyster, saavel som Spil-jagter, Baade og allehaande Slags smaa Fartøj til at spadsere med paa Vandet, med alt andet, som hos et Værts- og Lysthus tilhøre kan.“ Nogle Aar senere over-tog ULRIK FREDERIK GYLDENLØVE Stedet, som her-efter kaldtes Gyldenlund. Han opretholdt Traktør-stedet og indrettede et Lyststed, som senere, da Kongen atter overtog det, blev Skueplads for pragtfulde Som-merfester for Hoffet. I denne Periode var Gæstgiveriet nedlagt, men da Gyldenlund i 1719 blev bortforpagtet, opstod det atter for en kort Tid, indtil CHRISTIAN VI i 1730 skænkede Stedet til sin Søster Prinsesse CHAR-LOTTE AMALIE, som umiddelbart efter lod rejse en ny Hovedbygning og kaldte Slottet Charlottenlund. Dette rummede indtil 1926 kongelige Beboere og er nu Sæde for Havforskningsinstituttet. I Parken ud mod Strand-

vejen ligger nu Danmarks Akvarium, og Charlotten-lund-Fortet, der anlagdes sammen med den tidligere omtalte Befæstning, er udlagt til Strandpark.

Charlottenlund var tidligere et af Københavnernes kæreste Udflugtssteder og er sikkert som saadant det ældste i Byens Omegn. Det var allerede paa HOLBERGS Tid en „nobel Tidsfordriv“ at „rejse til Gyldenlund“, og de Forlystelser, som JAKOB PETERSEN indrettede, skabte en Tradition, der holdt sig langt op i Tiden. I Slutningen af det 18. Aarhundrede tog Forlystelserne i Dyrehaven imidlertid Teten, og et Minus var det ogsaa, at Strandvejen dengang var i en meget daarlig Forfatning. Men Charlottenlund blomstrede op igen i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede, da Vejen blev forbedret, der rejstes Beværtningstelte herude, som stod hele Sommeren, og Københavnerne kom i store Skarer, til Vogns, til Hest eller til Fods, som nu Økonomien tillod det. Man slog sig ned ved Bænke og Borde, eller i Græsset, hvis der ikke var Plads andre Steder. „Paa et Sted drikkes Kaffe, paa et andet Te, hist holdes et rigeligt Aftensmaaltid, her spises en tarvelig Vesper-kost; et Steds er der Vin og Punsch, et andet ØL eller Brændevin, et tredje maaske alle disse Drikke tilsam-

Ejendommen „Mon Chalet“ paa Strandvejen. (Nr. 191, ældre Maleri, Privateje. Efter Før og Nu). Som Hellerupgaards er ogsaa dette gamle Lyststeds Omgivelser meget forandrede, og det har mistet den tidligere saa frie Udsigt over Strandvejen mod Sundet. Mellem Strandvejen og Sundet ligger nu et af Hellerups Villakvarterer.

men, som opliver Gæsterne; og for at intet skal mangle, som kan gøre Fornøjelsen fuldkommen, have nogle omvandrende Musikantere paataget sig at sørge for de tilstedeværendes Underholdning. Hist og her høres ogsaa en munter Sang. Ved Solens Nedgang begynde Fodgængere at sætte sig i Bevægelse hjemad, og den Del af Strandvejen, som er nærmest ved Hovedstaden, er opfyldt med en uafselig Række Folk, som have nydt Dagens Glæde, og med kendelig Fornøjelse vende tilbage til deres Bolig.“ Saaledes hedder det i 1810 om en Udflugt til Charlottenlund, hvor Fornøjelserne altid

var skikkelige og borgerlige og aldrig præget af de cgentlige Dyrehavsløjer.

Den store Tilstrømning af Sommergæster medførte, at der i Charlottenlund opstod adskillige Beværtningssteder, blandt andet Grøndalshuset, Gyldenlund og Constantia og mest kendt af dem alle Over Stalden, hvis Oprindelse var et Bræddeskur, som en afdanket Løjtnant 1823 lod opføre for at kunne huse Kavalerernes Heste, der ikke maatte medtages i Skoven. Paa det gamle Traktørsteds Plads ligger nu Skovriderkroen.

Syd for Constantia, som var Traktørsted endnu i

Kronprins Frederik (VIII) og Kronprinsesse Louise kører ud fra Charlottenlund Slot. (Træsnit i Ill. Tidende 1868–69). Efter Formælingen i 1869 fik Tronfølgerparret Charlottenlund Slot anvist som Sommerbolig. Slottet havde sit gamle Udseende indtil Meldahls noget uheldige Restauration i 1880–81, da det blev forsynet med den uklædelige Kuppel.

dette Aarhundrede og havde Navn efter en Koloni i Sydafrika, opstod i det 18. Aarhundrede Lystgaardene Bonne Esperance og Marienlyst eller Treuensand, og senere kom Taffelbay og Øregaard til. Disse Lyststeder er nu forlængst udstykket til Bebyggelse, men Hovedbygningen paa Øregaard er dog bevaret tilligemed en Del af Parken, idet Ejendommen i 1917 erhvervedes af Gentofte Kommune, som her indrettede et Museum for den Hegelske Samling af topografiske Billeder.

Ved Stranden Nord for Charlottenlund ligger to Lokalteter, hvis Oprindelse gaar langt tilbage i Tiden: Skovshoved og Hvidøre. Af disse nævnes Skovshoved første Gang i 1275, og det maa antages, at Stedet i Middelalderen har været et Fiskerleje, hvorfra man deltog i den store Jagt paa Sildestimerne i Øresund. Lejet har rimeligvis ligget øde hen det meste af Aaret, men i Fangsttiden har der rørt sig et rigt Liv ved Kysten her paa et Tidspunkt, da Silden drog Tusinder af Skibe til dette Farvand. Ved Slutningen af Middelalderen var der i Skovshoved indrettet et Skt. Anne Kapel af den Art, som fandtes i mange andre Lejer, og fra omkring 1600 træffer vi en fastboende Befolkning paa Stedet, fattige Husmænd, som ernærede sig ved Fiskeri. Skovshovedfiskerne maatte arbejde fra aaben

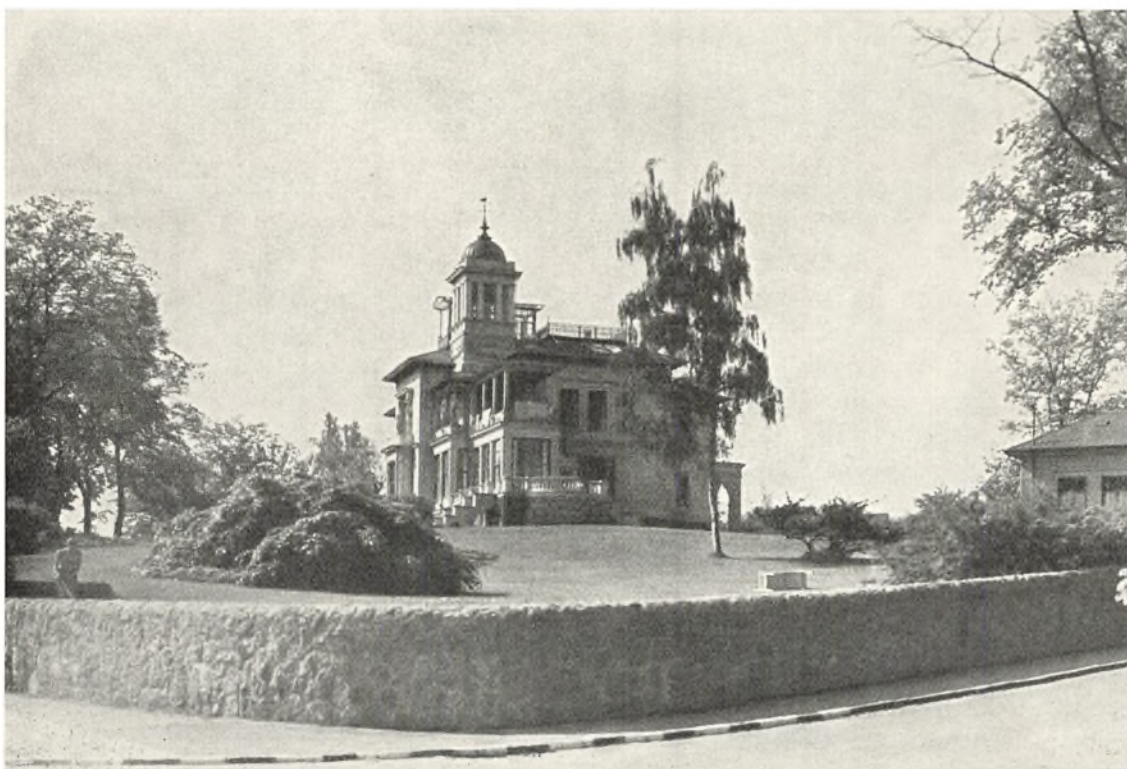
Strand indtil 1869, da der ved Lejet blev bygget en Havn, som derefter var i Brug, indtil den i 1936–38 efter Vandstrandvejens Anlæg erstattedes af en ny og mere tidssvarende.

Navnet Hvidøre kendes ikke fra Middelalderen, men Stedet har sikkert allerede da haft Betydning som den eneste naturlige Landingsplads i Omraadet Nord for København, og den lille Vig mellem det nuværende Hvidøre og Bellevue har længe været et vigtig Udskibningssted for Oplandet. I Nærheden af Landingsstedet laa i Begyndelsen af det 16. Aarhundrede en Kongsgaard, muligvis opført af Kong HANS. Her boede i CHRISTIERN II's Tid Mor SIGBRIT og DYVEKE nogle Aar, før de fik Ophold i København, og paa Stranden ved Hvidøre modtog Kongen i 1515 Landets fremtidige Dronning, KARL V's 14-aarige Søster ELISABETH, som efter en lang og besværlig Sørejse fra Nederlandene her for første Gang saa sin Gemal. Hvidøre havde imidlertid ikke blot Betydning som Baadehavn, men var ogsaa Sæde for en Mølleindustri, som i det 16. og 17. Aarhundrede rejste sig ved Vandløbet, der her udmundede i Stranden. FREDERIK II lod anlægge en Papirmølle, efter at en tidligere Poleremølle for Behandling af Metaller til Rustninger var nedlagt, og senere fulgte et Støpværk, hvor Feldberederne tilvirkede Skind. I det hele

Paa Strandvejen en Søndagsudflugt for Charlottenlund Skov. (Fot 1908).

Det var ikke noget usædvanligt Syn at se Majestæten, Kong Frederik VIII, betragte Færdselen paa Strandvejen, saadan som Billedet viser det. Slottet var Sommerresidens for Frederik VIII baade som Kronprins og Konge, og Enkedronning Louise benyttede det paa samme Maade indtil sin Død 1926.

Hvidøre, set fra Strandvejen. Fot. 1944, Holt og Madsen).

Hvidøre er en af de smukkeste beliggende og tillige en af de flotteste Klunkevillaer, som blev opført ved Strandvejen. Det lille Slot blev bygget 1872 af Legationsraad F. C. Bruun med Johs. Schrøder som Arkitekt. Navnet gaar tilbage til en gammel Kongsgaard, hvis rette Arvtager dog er Landstedet Christiansholm, mens Villaen i Virkeligheden har arvet Pladsen efter et af Fiskerhusene, der laa ved Hvidøre.

kunde Mølleværkerne ved Hvidøre dog ikke maale sig med dem ved Mølleaaen, og da Historiografen VITUS BERING i 1666 erhvervede et betydeligt Jordareal ved Hvidøre, var Industrien ophørt. Paa Grunden opførte den nye Ejer et Landsted, som senere – efter CHRISTIAN V – fik Navnet Christiansholm. Ejendommen førte i den følgende Tid en omskiftelig Tilværelse, saaledes var den i en længere Periode lagt under Jægersborg, og Bygningerne forfaldt, men da den i 1746 af

FREDERIK V blev skænket til Købmand JUST FABRITIUS som Tak for „Nidkærlighed for Vores høje Tjeneste“, var dens Forfaldstid forbi. JUST FABRITIUS opførte paa Christiansholm den Hovedbygning, som endnu staar og fornylig er indrettet til Bolig for den danske Udenrigsminister. Tillige omlagde FABRITIUS Jagtvejen fra Charlottenlund til Dyrehaven, der førte forbi Gaarden, og han plantede den smukke Allé, hvoraf Rester endnu findes i nuværende Ordrup Jagtvej. I 1783 købte

Verandainterior fra Hvidøre. Personerne er Dronning Alexandra og Kejserinde Dagmar. (Fot. ca. 1907, Mary Steen).

Hvidøre blev især kendt i den Periode, Christian IX's to Døtre ejede Stedet, som de fik Skøde paa i 1906. De ønskede efter deres Faders Død at kunne mødes i eget Hjem i deres Fødeland. Efter den russiske Revolution blev Hvidøre stadig Residens for den tidligere Zarewna indtil hendes Død i 1928.

Ejeren af det nærliggende Sølyst, H. E. SCHIMMELMANN Christiansholm, og i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede overlod denne store Kultur-mæcen Hovedbygningen til den nygifte ADAM OEHLenschLÄGER, som tilbragte nogle Somre her, indtil han fandt ud af, at Stedets Mosedunster havde skaffet ham en Gulsot paa Halsen. Nu dækker Villabebyggelse og nogle større Karreer Christiansholms Grund, mens Parken og Hovedbygningen, der er bevaret i sin oprindelige Skikkelse, atter er kommet til Ære og Værdighed.

Paa et Areal, der hørte under Christiansholm, opstod i første Halvdel af det 18. Aarhundrede Lystgaarden Bellevue, hvor der i 1734 blev indrettet et Traktørsted, idet Gaarden, som det hedder nogle Aar senere, var „et bekvemt Gæstgiveri for denne Stads Indvaanere, som der paa Stedet kan søge sig at rekreere“. Beværtningen havde gennem Generationer stor Søgning af de mange Gæster, der besøgte Kilden i Dyrehaven og oplevede i det 19. Aarhundrede en

Glansperiode, hvor det københavnske Borgerskab ofte samledes til Familiefester herude, og hvor Vinterens Kaneture til Bellevue og Maskeballerne her var noget, man nødigt vilde undvære. Paa det gamle Bellevues Plads ligger nu en moderne Restaurant med tilhørende Teaterbygning.

Som Nabo til Christiansholm ligger Landstedet Sølyst, der opstod af det lille Lyststed, som den indvandrede Hollænder, Købmand JULIUS FRØICHEN indrettede i 1724. Bygningerne var tarvelige, men Beliggenheden pragtfuld, og omkring Midten af Aarhundredet købte Ejeren af Christiansholm, JUST FABRITIUS, Stedet og rejste en ny Hovedbygning, men sin egentlige Størhedstid fik Sølyst først, efter at H. E. SCHIMMELMANN erhvervede det i 1776. Til Minde om sin første Hustru, EMILIE RANTZAU, der oplevede nogle faa lykkelige Aar paa Sølyst, indrettede han ved et gammelt Kildevæld ud mod Stranden et Anlæg med en Mindestøtte, der tilligemed Emilies Kilde skulde erindre Eftertiden om

Landstedet Sølyst. (Maleri ca. 1800 af Elias Meyer, Bymuseet).

Sølyst nød sit største Ry i den Periode, det ejedes af Statsminister, Greve Ernst Schimmelmann, der satte sin første, tidligt døde Ægtefælle et Minde med Emiliekilde og det omgivende Anlæg. I hans Tid kom ikke blot allehaande fornemme Personligheder fra Ind- og Udland, men ogsaa de mest betydende af Landets Skønaander og Videnskabsmænd paa Sølyst. De litterære Traditioner hævdedes ogsaa, mens Grosserer J. Th. Suhr var Ejer, da Heibergs kom der. Siden 1948 ejer Det kgl. danske Skydeselskab Stedet.

den Kvinde, der havde elsket Stedet saa højt. Kildevældet er dog forlængst tørret ind og erstattet af Kommunens Vand. SCHIMMELMANN nærrede stor Interesse for Tidens Kunst og Filosofi, og under hans andet Ægteskab blev Sølyst et Samlingspunkt for en betydningsfuld Kreds af Digtere, Litterater og Skønaander, som her mødte adskillige af Landets førende Statsmænd.

I nyere Tid er Sølysts Navnkundighed imidlertid blevet fordunklet af den Strandvejsvilla, som bærer det gamle Navn Hvidøre, og som blev opført af Legationsraad FRED. CHR. BRUUN i 1870erne. Ejendommen blev nemlig i Begyndelsen af dette Aarhundrede Sommerbolig for CHRISTIAN IX's tre Døtre, Dronning ALEXANDRA af England, Kejserinde DAGMAR af Rusland og Hertuginde THYRA af Cumberland og senere i en Aarrække Hjem for Kejserinden under hendes Eksil.

I det nuværende Jægersborg er der kun faa Minder om en svunden Glanstid. Her laa i det 15. Aarhundrede Landsbyen Mellerup, som hørte under Kronen, og en af Gaardene her blev i FREDERIK II's Tid indrettet til kongeligt Jagthus. Den havde allerede da Navnet Ibstrup og blev i de følgende Aarhundreder et Centrum for Hoffets Jagtudflugter i denne Egn. Landsbyens Jorder blev i Begyndelsen af CHRISTIAN IV's Tid lagt under Gaarden, og den byggeglade Konge rejste her en ny Hovedbygning, et lille Slot, som i meget mindede om Rosenborg. Der var ikke sparet paa Bygningens Interiører, og „Salen var meget stor, over de

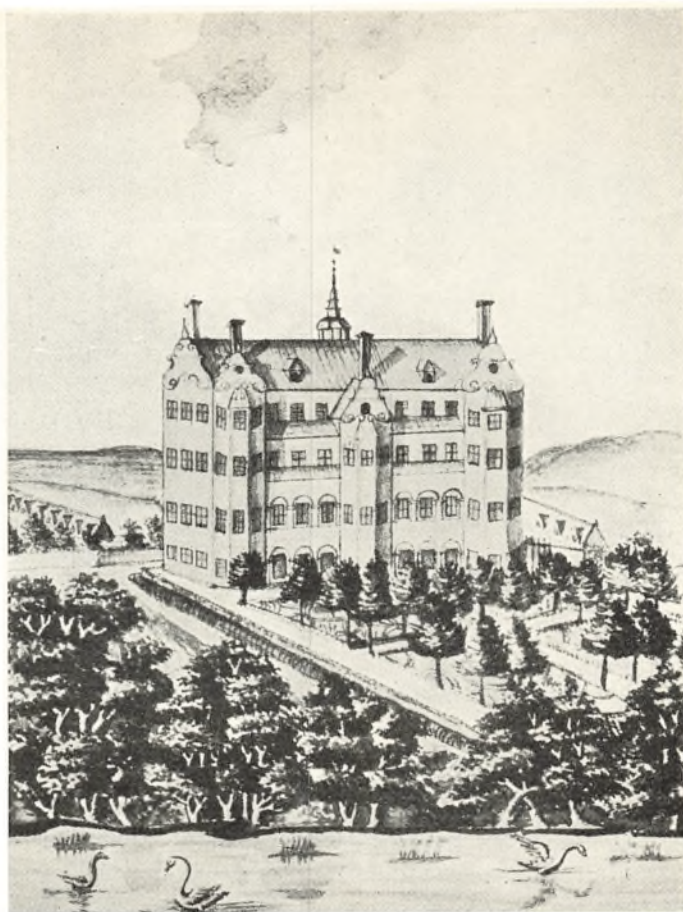
mange Stole hang der paa alle Væggene store Spejle, og midt i Loftet store, af Krystalkugler sammensatte Lysekroner til 40 Lys. Lyset, der tilbagekastedes fra Kuglerne og Spejlene, bevirkede, at Salen dannede ligesom et Lyshav.“ Slottet, der laa paa den nuværende Kasernes Plads og var omgivet af Volde og Grave, stod færdigt i 1620. Det var ogsaa i den følgende Tid et kært Opholdssted for Hoffet, som i Aarene efter 1650 afholdt straalende Fester her, men under Svenskekrigen faa Aar efter blev Slottet lagt i Ruin, og hermed var dets Storhedstid forbi, selvom det blev genopbygget og endnu bestod i godt hundrede Aar.

Efter Anlægget af Dyrehaven gav CHRISTIAN V det Navnet Jægersborg, og i 1737 blev Slottet ombygget, men senere kom Bygningerne i Forfald, og 1761 blev det nedrevet. Tilbage staar kun Jægergaarden, som blev rejst ved Ombygningen i det 18. Aarhundrede, og Rester af de „magnifique“ Alleer, der blev plantet i CHRISTIAN V's Tid.

I Forbindelse med Slottet opstod i det 18. Aarhundrede Schæffergaarden, det nuværende Jægersborghus, og paa en Del af Hovmarken det senere Bernstorff, der havde sin Oprindelse i den Fasangaard, som blev indrettet Sydøst for Jægersborg. Dette Fasaneri med Tilliggende skænkede FREDERIK V i 1752 til Udenrigsminister J. H. E. BERNSTORFF, og forøgede senere Gaven med tre af Jægersborgs Hovmarker, ialt 274 Tdr. Land, og Hoveriet af Gentoftes Sogns Landsbyer, Gentoftes,

Ordrup og Vangede. Den nye Ejer gav sin Besiddelse Navnet Bernstorff, og i 1765 stod den endnu bevarede Hovedbygning fuldført. Dette Palæ burde forsaavidt være et nationalt Mindesmærke, som det symboliserer de første og afgørende Skridt, der blev taget til Bondestandens Frigørelse midt i det 18. Aarhundrede. Landbrugets slette Tilstand og Bøndernes daarlige Kaar havde længe gjort en Reform nødvendig, men det blev ved Diskussionen, indtil BERNSTORFF, som var en fremsynet Mand, iværksatte de første virkelige Reformers paa sit Gods i Gentoft. Hans Brodersøn A. P. BERNSTORFF tilskyndede ham ivrigt til at gaa i Gang, og i Aarene efter 1764 fandt de omfattende Ændringer Sted. Jorden blev udskiftet af Fællesskabet, Hoveriet afløst og Bønderne fik Arvefæsteskøde paa deres Ejendomme, og i de følgende Aar foregik Udflytningen fra de tre Landsbyer. Bønderne havde vel modtaget det nye med Mistro, og især havde adskillige af dem, der fik de yderste Lodder, været beklemte, men Resultatet af Forordningen viste sig snart i Form af forbedret Drift og øget Udbytte, „den ny Indretning paa Bernstorff“ blev saaledes et Eksempel til Efterfølgelse for det øvrige Land. Ved Lyngbyvej, lige Syd for Kildegaards Plads, staar stadig den Mindestøtte, som Bønderne i Gentoft Sogn 1783 rejste til Ære for Bondefrigørelsen BERNSTORFF.

Af de gamle Landsbyer, hvis Jorder blev udskiftet paa BERNSTORFFS Foranledning var Gentoft den ældste og største. Kirken, der i sin Oprindelse er en romansk Bygning, blev i den gotiske Periode forlænget og forsynet med Taarn, men har i det 18. og 19. Aarhundrede gennemgaaet flere omfattende Restaureringer. Gentoft havde indtil Midten af det 17. Aarhundrede været en ren Bondeby, men i 1649 erhvervede Rentemester JØRGEN ROSENKRANTZ en af Gaardene, som knap en Snes Aar senere, da Kongen atter havde overtaget den, blev overladt til Hoffurer BERNT SUHR og indrettet som et Slags kongeligt Herberg. Kort efter blev den skænket til den senere Dronning CHARLOTTE AMALIE og kaldtes i Slutningen af Aarhundredet Dronningens Gaard eller Gentoftgaard. Senere gik den imidlertid atter over i Bondeje, og dermed forsvandt det første Lyststed i Gentoft. Det næste dukkede op i 1740erne, da Købmand og Viceborgmester i København HERMAN KLØCKER opførte et anseligt, toetages Landsted paa den Grund, som han allerede maa have haft i 1718, da det oplyses, at der i Byen laa „et Lysthus for en Købmand i København“. KLØCKERS Gaard, der regnedes for et af de fineste borgerlige Landsteder i Københavns Nærhed, blev senere Hjemsted for Historikeren OVE MALLING. Den endnu eksisterende Hovedbygning overtoges i 1909 af Sygehjemmet „Salem“. I Nærheden af KLØCKERS Ejendom opstod i sidste Halvdel af det 18. Aarhundrede to andre Lyststeder, ligesom der i samme Nabolag dukkede en Fabrikvirksomhed op. Det var den skotske Strømpævaver ALEXANDER MITCHELL, som her oprettede et Strømpemanufaktur,

Ibsstrup Slot. (Tegning i Resens Atlas). Det var først Christian V, der omdøbte Ibsstrup til Jægersborg. Slottet, som hans Farfader, Fjerde Christian havde ladet bygge, var næsten en Dobbeltgænger til det andet lille Renæssanceslot, Rosenborg.

idet han i 1795 flyttede sin Fabrik fra Vesterbro ud til en Grund ved Gentoft Sø.

Af de Gaarde, der rejste sig paa Gentoftes Marker efter Udskiftningen, skal her kun nævnes Rygaard, som BERNSTORFF skænkede sin dygtige Godsforvalter TORDEL BADEN. Denne Mand tilkom en meget stor Del af Æren for, at de udførte Reformers fik et saa gunstigt Forløb og Resultat, som Tilfældet var, og Lønnen var altsaa Rygaard. Et af vor Litteraturs store Navne er knyttet til Stedet, idet JOHANNES EWALD 1771 opholdt sig her nogle Maaneder som Rekonvalescent. I BADENS Ejertid var Rygaards Bygninger uanselige, men omkring 1850 rejstes en ny Hovedbygning, der nu rummer et katolsk Kloster. I 1773 erhvervede Kasserer ved Asiatisk Kompagni JACOB HOLM et Areal af Rygaards Marker ved Lundehussøen og anlagde her Lyststedet Søholm, hvis bevarede Hovedbygning stammer fra de første Aar af det 19. Aarhundrede.

Blandt de udflyttede Vangede-Gaarde er Vintappergaarden ved Lyngbyvej den mest kendte. Oprindelig hed den Nørregaard, men efter at Vinhandler THOMAS BAILDON i 1770 havde erhvervet den, kaldtes den almindeligvis Vintappergaarden, skønt Ejeren selv døbte den Marieberg efter sin Hustru. Den saakaldte Vangede Kilde lidt Nord for Gentoft Sø nød i første Halvdel

Dyrehave-Lystrejsende. Stik 1793 af Friedrich efter Tegning af Erik Pauelsen).

Mens fornemme Folk red til Skoven eller lod sig befordre i deres egne Kareter, maatte det brede Lag tage til Takke med Hyrevogne, der kunde rumme større Selskaber. Kaper-vognene fik i det 19. Aarhundrede Øgenavnet Kaffemøller, efter Sigende paa Grund af den knasende Lyd, Hjulene frembragte, naar de masede gennem Strandvejens Sand! – Man lod sig sølgelig „male“ ud til Skoven.

af det 18. Aarhundrede stort Ry som Hellig-Kilde og var meget besøgt, ogsaa af Folk fra København. Saaledes hedder det i 1740: „Samme Kilde besøges paa Skt. Hans Aften af saa mangfoldige Mennesker til Vogns, til Hest og til Fods, at udi derved oprejste fattiges Blok samles gemenlig gjerne samme Tid henimod 100 Rigsdaler og nogle Gange derover, hvilket da har givet Anledning, at for faa Aar siden af samme Penge ikke alene er bleven opbygget et Fattiges Hus udi Gjentofte, men endog derudi underholdes aarligen 6 eller flere fattige, ligesom denne Pengesamling kan tilstrække. Aarsagen, hvorfor denne Kilde saa stærk om bemeldte Aarsens Tid af saa mangfoldige Mennesker besøges, kan nu ikke andet siges at være end en blot Sædvane, thi hvad der fortælles om de Miracler, der er sket ved det af Folk, som have været syge og vanføre, have drukket af dette Vand og straks bleve restituerede, er uden Tvivl fra de catolske Tider og uden Grund.“ Interessen for Kilden tabte sig senere, da Kirsten Pils Kilde i Dyrehaven kom paa Mode, men endnu sent i det 19. Aarhundrede var der dog Folk, som valfartede til Vangede Kilde.

Ved Udskiftningen i 1760erne opstod adskillige nye Veje i Gjentofte Sogn, saaledes Bernstorffsvejen, som snart blev en vigtig Færdselsaare for Udflugtstrafikken mellem Hovedstaden og Dyrehaven, et Forhold der fik Betydning for Ordrup Bys Udvikling. De smukke Naturomgivelser bragte allerede i Slutningen af det 18. Aarhundrede adskillige københavnske Sommergæster til Ordrup, hvor „fornemme Familier“ af Hovedstadens Borgerskab lejede sig en Sommerbolig hos Bønderne, og hvor der ogsaa dukkede nogle mindre Landsteder op, selvom de først rigtig blomstrede frem i det næste Aarhundredes første Halvdel.

Paa Skovgaarden færdedes Storkøbmanden HANS

PUGGAARDS Ejertid de fleste af Datidens store Kunstnere og tillige adskillige førende Politikere, og efter at Gaarden nogle Aar havde huset en grundtvigsk Folkehøjskole, overgik den i 1880 til FR. V. HEGEL, som atter gjorde Skovgaarden til et kulturelt Samlingssted. Ordruphøj, som omkring 1800 ejedes af Købmand CHR. VILH. DUNTZFELT og senere blev købt af FREDERIK VII's nære Ven, Bogtrykker CARL BERLING, er nu indrettet til Spædbørnshjem.

Som tidligere nævnt skabte Anlægget af Jernbanerne til Klampenborg og Lyngby Betingelser for en Udvidelse af Bebyggelsen i Gjentofte Kommune, og Villakvartererne, som først bredte sig i Omraadets østlige Del, dækker nu saa at sige hele Kommunens Areal, idet samtidig Indbyggertallet er steget fra godt 4000 Mennesker i 1870 til 82.000 i 1945. Med den voksende Folkemængde fulgte en tilsvarende Udvikling af Trafiksystemet. Saaledes blev der i 1934 indført elektrisk Drift paa Banen til Klampenborg og to Aar senere paa Holte-linien. Allerede saa tidligt som kort efter 1850 blev der oprettet en privat Omnibuslinie fra Kongens Nytorv ad Strandvejen til Taarbæk. En Sporvejslinie i 60erne naaede aldrig længere end til Slukefter, og Dampsporvognsdriften i 80erne fra Trianglen til Klampenborg maatte efter nogle Aar indstilles paa Grund af tekniske Mangler og forvoldte Færdselsuheld, men fra 1904 kørte den elektriske Sporvogn ad Strandvejen til Klampenborg, og fire Aar senere oprettedes en Linie ad Bernstorffsvej til Ordrup. Et yderligere Fremskridt var Oprettelsen af Trolleylinier fra Nørreport til Jægersborg og Sorgenfri og fra Søborg til Hellerup i 1938.

Befolkningstilvæksten gjorde det efterhaanden nødvendigt at bygge nye Kirker i Kommunen, som samtidig inddeltes i forskellige Kirkesogne. 1876 rejstes Kirken i Ordrup og i 1900 som nævnt Hellerup Kirke,

Klampenborg Jernbanestation. (Fot. ca. 1868, Bymuseet).

Forbindelsen med Dyrehaven og Hovedstaden blev naturligvis lettet ved Anlægget af Klampenborg-Banen, som fandt Sted i 1863, ligesom Baneforbindelserne med København har været af den største Betydning for alle de nordlige Forstæders Opvækst.

Et Forsøg, der i 1880-erne blev gjort paa at skaffe Sporvejsforbindelse til Klampenborg, med Dampsporvognen, faldt ikke heldigt ud, og først 1904 aabnedes den elektriske Sporvejslinie fra Tuborg til Klampenborg.

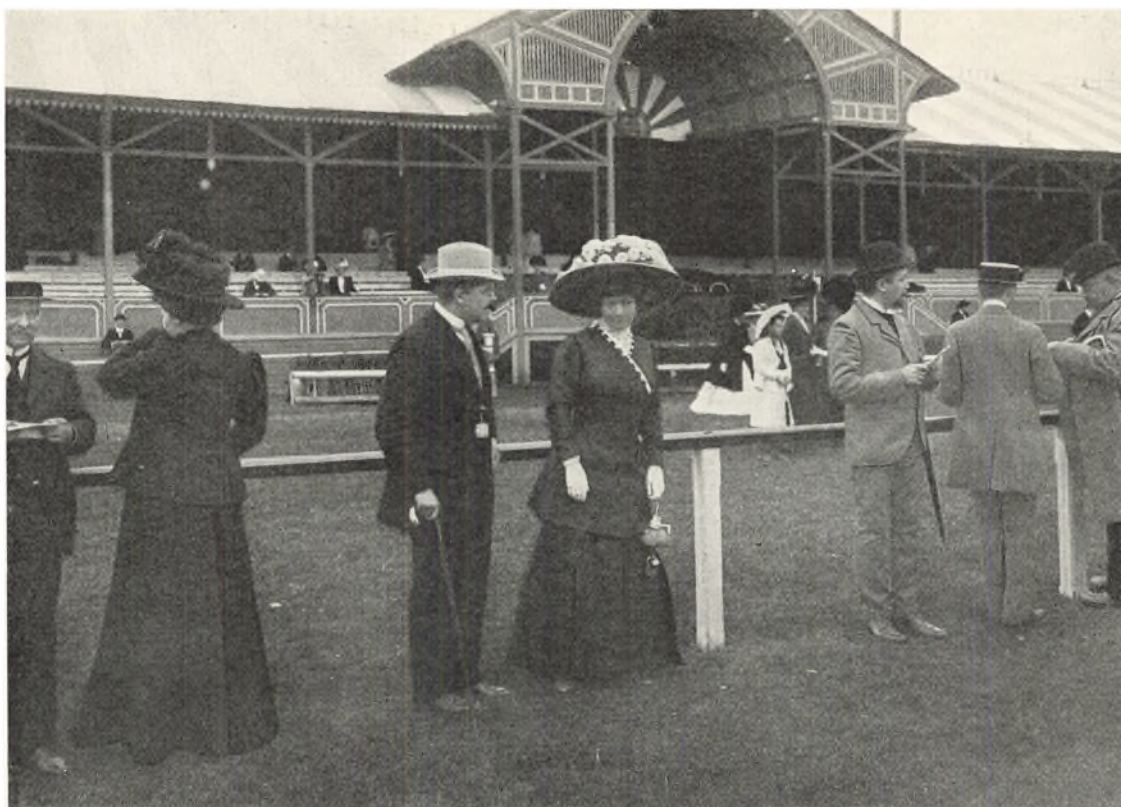

1915 Skovshoved og 1918 udskiltes den nordlige Del af Hellerup til Maglegaards Sogn. Senere er oprettet Vangede, Dyssegaards og Jægersborg Sogne. Gentofte Kommune havde i 1902-03 opført et nyt Raadhus ved Charlottenlund Station, men den rivende Udvikling gjorde snart dette for lille, og i 1936 stod det nuværende Raadhus færdigt paa Maltegaardens Grund ved Bernstorffsvej. Allerede fra 1919 havde Gentofte Sogneraad Ret til at kalde sig Kommunalbestyrelse, og i 1934 fik Kommunen sin første Borgmester.

Det er foran omtalt, at Charlottenlund meget tidligt var et af Københavnernes kæreste Udflugtssteder, men fra Slutningen af det 18. Aarhundrede, da Sansen for Naturen begyndte at vaagne, blev Skovene længere nordpaa i langt højere Grad Maalet for Sommerrejsen, og Dyrehaven og Dyrehavsbakken har siden da været et fast Led i Hovedstadens Sommerliv. Indretningen af Dyrehaven, eller Jægersborg Dyrehave som den officielt hedder, blev paabegyndt af FREDERIK III, der i 1669 lod den gamle Boveskov eller Stokkerup Skov ved Klampenborg og Fortunen indhegne som Jagtterræn, men allerede kort efter sin Tronbestigelse i 1670 udvidede CHRISTIAN V Arealet betydeligt, idet han lod Landsbyen Stokkerup paa den nuværende Eremitageslette nedlægge og tillige inddrog en Del af Terrænet Nord for Mølleaaen i Dyrehaven. Hele Omraadet blev lukket med et forsvarligt Hegn, og der blev hugget „Gader“ i Skoven, saa denne kunde blive anvendelig til Parforcejagten, som CHRISTIAN V var en lidenskabelig Dyrker af. Midt paa Sletten, den tidligere Stokkerup Bymark, lod Kongen bygge et lille spartansk indrettet Jagtslot, der var forsynet med en „Taffelmaskine“, ved Hjælp af hvilken det dækkede Bord kunde hejses op fra Kælderen til Spisesalen, saa Herskabet

kunde spise „en hermitage“, uforstyrret af Tjener-skabet. Det nuværende Eremitageslot blev opført i 1736 efter Tegning af LAURIDS THURAH.

Allerede i Begyndelsen af det 18. Aarhundrede havde Publikum haft fri Adgang til Dyrehaven, men en folkelig Lystskov blev den først under FREDERIK V, som bestemte „at det fremdeles ligesom i forrige Tider maa være alle skikkelige Folk tilladt at indpassere og divertere sig i den kongelige Dyrehave.“ Det var Egnen omkring den saakaldte Kirsten Pils Kilde, som blev Centrum for Københavnernes Natursværmeri i de følgende Aar. Kilden, der havde Navn efter en Sagnfigur, KIRSTEN PIL, som skal have opdaget den i 1583, blev i det 18. Aarhundrede genopdaget af en Danser ved det kongelige Teater, BRINCKMAN, og istandsat i 1750. Nogle Aar senere omtaler en Lægebog dens Vand „som velegnet til at drikke, navnlig for sangvinske og koleriske, men ikke for melankolske Personer,“ og Aviserne bragte Annoncer for den lægende Drik. I Begyndelsen var det først og fremmest det højere Borgerskab, som nød den idylliske Natur i Kildens Omgivelser, men efterhaanden opstod der adskillige Forlystelser omkring den, og den jævne Befolkning fandt nu ud til Dyrehaven, hvor Jonglører, Linedansere, Beridere og mange andre Slags Gøglere forlystede Kildegæsterne med deres Kunst. Dyrehavsbakken opstod, og i Kildetiden, Ugerne omkring Skt. Hans, rørte der sig et broget og myldrende Liv herude. Det blev efterhaanden en fast Tradition for saa at sige hver eneste Københavnerfamilie, at man ihvertfald een Gang om Aaret tog i Skoven for at nyde Guds frie Natur og glæde sig over Bakkens Gøgl. Og selvom Dyrehavsbakken har haft sine Nedgangsperioder, hævder den stadig sin Plads som et af Københavnernes kæreste Udflugts-

Fra Væddeløbsbanen ved Eremitagen. (Fot. 1909). Damen midt i Billedet er den berømmelige Varietés-kønhed, Dagmar Hansen.

Efter at Væddeløbene paa Nørrefælled var ophørt, fik Hovedstaden sin virkelige Galopbane i 1870, da „Kapridningerne“ paa Eremitagesletten tog deres Begyndelse. Væddeløbsbanen var indrettet mellem Slottet og Sundet og opretholdtes her indtil 1910, da Ordrupbanen blev indviet.

steder, et traditionsrigt og folkeligt Forlystelsessted med den skønneste Beliggenhed, der tænkes kan. Baade Dyrehaven og Bakken har i Tidens Løb inspireret vore Digtere og Malere i deres Kunst. Blandt de utallige Digtere, der har hentet Motiver og Impulser fra denne Egn, skal her kun nævnes OEHLENSCHLÄGER, der skrev sit Skt. Hans Aftenspil om Livet ved Kilden og CHRISTIAN WINTHER, hvis „Hjortens Flugt“ bærer Præg af Digterens Inspirationer fra Dyrehaven. Af de mange Malere, som har skildret Dyrehaven, er ECKERSBERG sikkert den første, der for Alvor opdagede dens Skønhed, og siden blev denne mesterligt skildret af P. C. SKOVGAARD, der en Tid havde Atelier paa Eremitagens Loft. Livet paa Bakken tiltrak ogsaa tidligt Malerne, men sine mest fortrolige Skildrere fandt det dog i dette Aarhundrede, i V. J. WILS og JENS SØRENSEN, der begge gennem en Aarrække har afbildet de festlige Scenerier blandt Boder og Telte.

Det har i det foregaaende kun været muligt at give et ganske kort Rids af Udviklingen i de københavnske Forstæder, og mange Lokalteter og Detailler har ikke fundet Omtale. En nærmere Redegørelse for de Over-

vejsler, der i den sidste halve Snes Aar har fundet Sted med Henblik paa en tidssvarende Ordning af Forholdet mellem Hovedstaden og Forstadskommunerne, vil heller ikke kunne gives. Det skal blot nævnes, at der i 1939 blev nedsat en Kommission, som skulde undersøge Problemet, og at Kommissionens Flertal i 1948 foreslog en Indlemmelse af Gladsaxe, Herlev, Rødovre, Hvidovre, Taarnby, Store Magleby og Dragør samt Dele af Glostrup og Brøndbyerne i København. Indlemmelsestanken blev dog senere opgivet, og Problemet med at skaffe Hovedstaden ubebyggede Arealer er udskudt til en uvis Fremtid. En Nyordning af Administrationen af hele Hovedstadsområdet vil ikke desto mindre blive en tvingende Nødvendighed, hvad Tallene for Forstædernes projekterede Vækst tydeligt viser. Man regner med, at Gladsaxe, som i Dag har godt 37.000 Indbyggere, om 10-15 Aar vil have 62.000 og Herlevs Indbyggertal vil stige fra ca. 6.000 til 19.000, Rødovres fra 18.000 til 30.000 og Hvidovres fra 21.000 til 45.000. Denne voldsomme Udvikling vil selvsagt gøre det nødvendigt at oprette en eller anden Form for Fællesstyre af det samlede Hovedstadsomraades Anliggender.

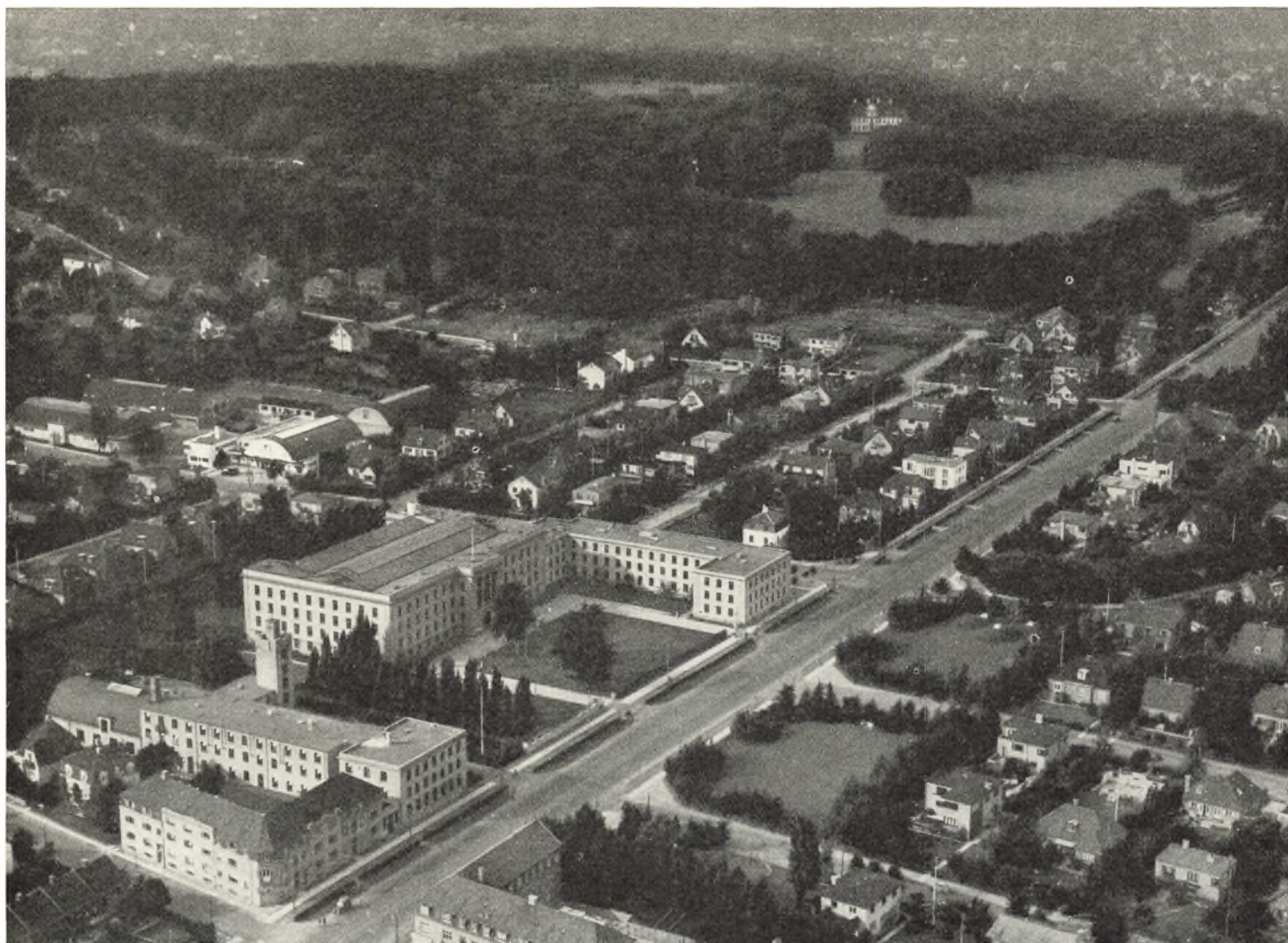
BILLEDAFSNIT

-

Moderne Plan over København med Forstæder. 1:100.000.
Efter Geodætisk Instituts Kort.

Under Københavns Forstæder henregnes her Gentofte Kommune, Jægersborg Dyrehave af Lyngby-Taarbæk Kommune, Søborg, Buddinge, Gladsaxe og Mørkhøj af Gladsaxe Kommune, Herlev af Herlev Kommune, Rødovre Kommune, Hvidovre Kommune, Kastrup og Taarnby af Taarnby Kommune.

Flyverbillede af en Del af Gentofte Kommune. I Forgrunden Gentofte Brandstation og Raadhus ved Bernstorffsvej, i Baggrunden Bernstorff Slot og Park. (Fot. 1947, Dansk Lufttaxa).

FORSTÆDERNES BEBYGGELSE

Betegnelsen Københavns Forstæder er her ikke brugt paa samme Maade som i ældre Tid, da den dækkede Bebyggelser, som laa paa selve Hovedstadens Grund, men udenfor den egentlige By bag Voldene. De her omtalte Forstæder ligger tværtimod alle som én udenfor Hovedstadens Kommune-grænser, men det er ogsaa karakteristisk for dem alle, at deres Bebyggelse løber i eet med Hovedstadens, og at deres Udvikling ikke var tænkelig uden Naboskabet med denne. Med Undtagelse af Gentofte Kommune, som man almindeligt tillige med selve Hovedstaden og Frederiksberg plejer at henregne under Begrebet Storkøbenhavn, og tildels med Undtagelse af Kastrup, gælder det næsten alle de øvrige her behandlede Kommuner eller Dele af Kommuner, at de først i meget ny Tid er blevet mere eller mindre inddraget under, hvad man kan kalde den samlede Hovedstadsbebyggelse, et Forhold, der førte til Nedsættelsen af den saakaldte Hovedstadskommission i 1939 og i det hele taget til Drøftelsen om Regulering af Hovedstadens og Omegnskommunernes Anliggender.

Som det, paa Grund af den tilmaalte Plads i dette Værk, i den forudgaaende Fremstilling af Forstædernes Historie kun

har været muligt at give et kortfattet Rids af denne, er det kun et snævert Udvalg af det forhaandenværende Illustrationsmateriale fra ældre Tid, der kan fremlægges i det følgende Billedafsnit, ligesom der paa de nærmest følgende Sider heller ikke er Tale om at dække hele det store Omraade med Luftfotografier. Ved Valget af disse er der især lagt Vægt paa at give karakteristiske Udsnit af den forskelligartede Bebyggelse i de respektive Forstæder, enten denne saa er af ældre eller nyere Oprindelse, og paa Grund af Emnets Omfang er der afstaaet fra som Indledning at bringe den sædvanlige Oversigt over Bebyggelsens Udvikling.

Det skal om denne kun bemærkes, at den i alt væsentligt har formet sig som i de foran behandlede „indlemmede Distrikter“. Ogsaa i Forstæderne, navnlig Nord for Hovedstaden, findes der ældre og uheldig udformet typisk „Forstadsbebyggelse“. At Villa- og Parcelbyggeriet paa den anden Side spiller en meget fremtrædende Rolle, er en Kendsgerning, som dog ikke forhindrer, at Etagebyggeriet ogsaa flourerer i selv ret stor Afstand fra Hovedstadens Centrum, ja, at der f. Eks. i Rødovre er projekteret et „Skyskraber-Kvarter“ i Tilslutning til et nyt By- eller Kommunecentrum.

Flyverbillede af Dele af København og Gentofte Kommune. (Fot. 1939, Nowico).

I Forgrunden Tuborg Havn og Tuborgs Bryggerier, bag hvilke Strandvejen, der løber paa langs gennem Billedets øverste Halvdel, og bag hvilken til venstre ses Villabebyggelsen i Ryvangen indenfor Københavns Kommunegrænse. Med de høje Etagehuse til højre begynder det egentlige Hellerup. Bevoksningen er de bevarede Rester af Helleppgaards Park.

Flyverbillede af en Del af Gentofte Kommune. (Fot. 1937, Nowico).

Skraat gennem Billedet løber Strandvejen, saaledes at Billedet til venstre for denne Skillelinje viser Terrænet Vest for Vejen. Det domineres af de to Bebyggelser, der begge har taget gamle Landsteders Navne og tildels deres Areal, i øverste venstre Hjørne ligger Ejendomskomplekset „Constantia“, nævnt efter det kendte Traktørsted af dette Navn, og derefter følger den særprægede Blokbebyggelse: Blidah Park. (Sammenlign Side 263).

Flyverbillede af en Del af Gentofte Kommune. (Fot. 1935, Nowico).

Billedet er set fra Nordvest. Strandvejen løber gennem dets højre Halvdel. Til venstre for den en Del af Hellerup Villakvarter samt Rækkehusbebyggelsen: Sundvænget, og forrest Charlottenlund Fort. Til højre for dette og Strandvejen en Del af Charlottenlund Skov og over denne en Del af Blidah-Bebyggelsen. Charlottenlund Kystbatteri blev anlagt i 1886-88 som Led i Hovedstadens Søbefæstning.

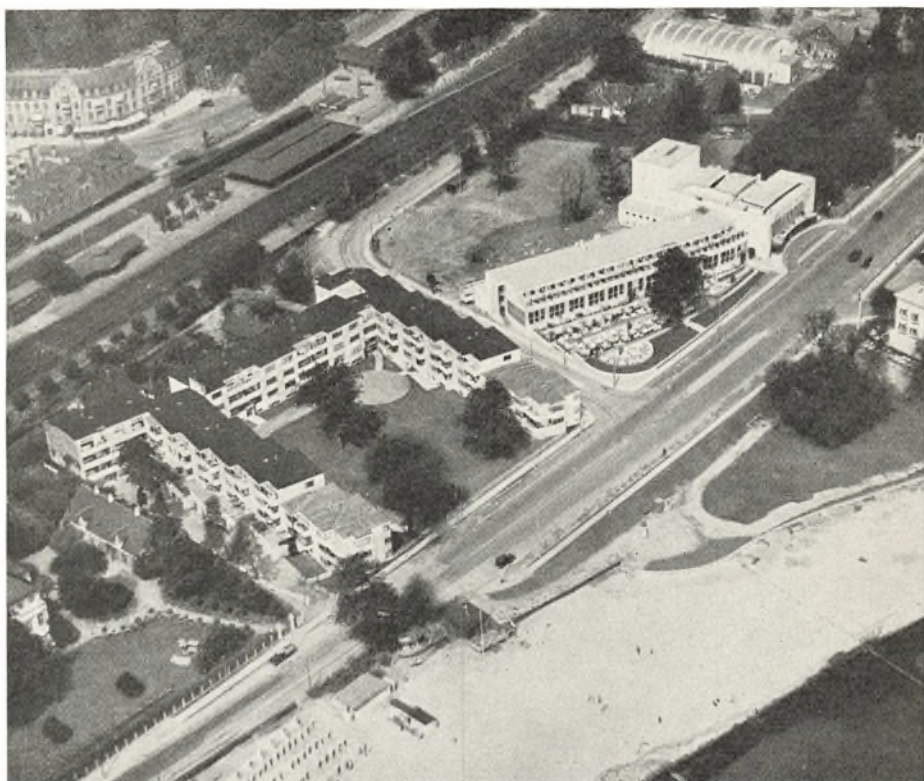
Flyverbillede af en Del af Gentofte Kommune. (Fot. 1938, Nowico).

Billedet er set imod Nord. I Billedets Underkant skimtes Graven omkring Charlottenlundfortet og til venstre ligger Charlottenlund Skov med Danmarks Akvarium. Nord for Skoven Charlottenlund Traverbane, anlagt 1891. Strandvejen løber fra nederste venstre Hjørne langs Skoven op mod Skovshoved, udfør hvilken Bebyggelse den nye Havn, anlagt i Forbindelse med den nye Vandstrandvej, som ses langs Kysten.

Flyverbillede af en Del af Gentofte Kommune. (Fot. 1938, Lufttaxa).

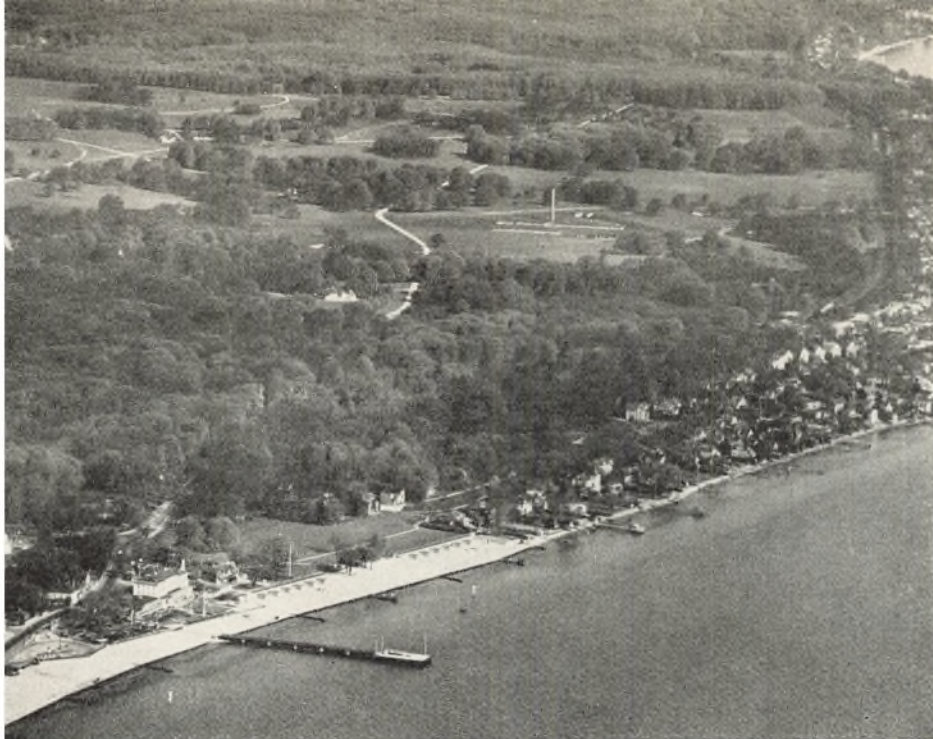
Forrest til højre Badestranden ved Bellevue tilligemed selve Badehotellet. Overfor dette paa anden Side Strandvejen Biografteatret, opført 1935 med Arne Jacobsen som Arkitekt. Ved Siden heraf det Ejendomskompleks „Bellavista“, som har afløst et ældre Landsted af samme Navn og blev opført 1934 ligeledes med Arne Jacobsen som Arkitekt. I venstre øverste Hjørne en Del af Banegaardsterænet ved Klampenborg Station og noget af den høje Bebyggelse ved Dyrehavevej.

Flyverbillede af Dele af Gentofte og Lyngby-Taarbæk Kommuner. (Fot. 1936, Nowico).

Kommunegrænsen skærer tværs igennem Galopbanens Terræn. Det var i 1909-10, Foreningen til den ædle Hesteavl's Fremme lod Klampenborg Galopbane anlægge i Ordrup Mose, umiddelbart ved Dyrehaven, af hvilken Dele ses til venstre paa Billedet.

Flyverbillede af Dele af Gentofte og Lyngby-Taarbæk Kommuner. (Fot. 1935, Nowico). Billedet er set fra Øst og viser den største Del af Jægersborg Dyrehave samt i Baggrunden Jægersborg Hegn. I Forgrunden til venstre Stranden ved Bellevue og til højre Taarbæk. Anlægget med den høje Skorsten inde i Skoven er Taarbækfortet. Eremitageslottet skimtes til venstre i Billedet.

Flyverbillede af Dele af Gentofte og Gladsaxe Kommuner. Vangede. (Fot. 1936, Nowico). Vejene længst til venstre er Kiplings og Niels Finsens Alleer i Søborg, mens Vangedevej med Viadukten over Slangstrupbanen løber skraat igennem Billedets øverste Halvdel. Det aabne Terræn er Frøavlscentret paa Nordre Munkegaards Jorder. I de øverste Hjørner, henholdsvis til venstre og højre ses Dele af Nymose og Gentofte Sø.

Flyverbillede af en Del af Gentofte Kommune. (Fot. 1935, Nowico). Billedet er set fra Vest med Gentofte Sø i Forgrunden. Nærmest Søen den ældre Bebyggelse i Gentofte, blandt andet Kirken. Paa langs gennem Billedet løber Nordbanen og Bernstorffsvej, henholdsvis under og over det Hjørne af Bernstorff Slotspark, som ses længst til venstre, mens Kildeskoven ligger til højre. Bag Bernstorffsvej Villakvartererne i Charlottenlund og Hellerup. I Baggrunden Charlottenlund Skov og Sundet.

Flyverbillede af en Del af Gentofte Kommunc.
(Fot. 1937, Nowico).

Billedet viser Cyklebanen i Ordrup, anlagt af „Dansk Bicycle Club“ saa tidligt som 1888, til-
lige med Banens nærmeste Omgivelser. Banen er
set fra Syd, og Vejen skraas gennem Billedet Syd
for den er Frisersvej, mens man henholdsvis Vest
og Øst for den ser Brannersvej og Grønnævange
samt længst imod Nord Ejsaardsvej.

Flyverbillede af Dcle af Gladsaxe og Gentofte
Kommuner. Søborg. (Fot. 1949, Nowico).

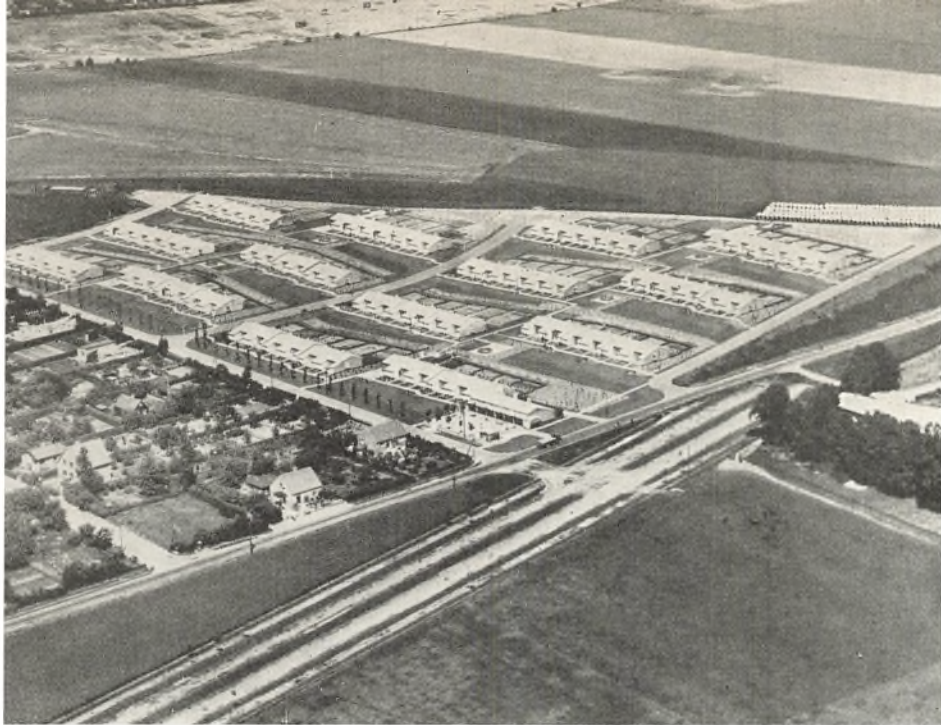
Billedet er set fra Syd. De tre store Færdselsaarer
Gladsaxevej, Frederiksborgvej (Søborg Hoved-
gade) og Vangedevej løber vifteformet imod Nord
fra det gamle Skel ved Søborghus. Bebyggelsen i
Billedets højre nederste Hjørne, fra Utterslev
Mose – til venstre – og til det aabne Frøavlscenter
(se det modstaaende Billede paa forrige Side) ligger
paa Vangede Grund.

Flyverbillede af en Del af Gladsaxe Kommune.
(Fot. 1949, Dansk Lufttaxa).

Billedet er set fra Øst med en Del af Gladsaxes
nye Industrikvarter i Forgrunden. Det er Glad-
saxevej, som løber gennem denne paa langs, mens
Billedets øverste venstre Hjørne afskæres af Vand-
taarnsvej, der fører til Bebyggelsen i selve Bud-
dinge. Til højre for Vejen ligger Tinghøj Bateria,
opkaldt efter det oprindelige Herredstingsted.

Flyverbillede af en Del af Gladsaxe Kommune. (Fot. 1949, Nowico).

Denne helt nye Bebyggelse af Rækkehuse ligger ved Præstebrovej, den ældre Forbindelsesvej mellem Gladsaxe og Herlev Byer, som nu tildels er afløst af den ikke fuldførte Ringvej, der ses forrest i Billedet. Gaarden længst til højre er Grønnegaard, og de to Veje til venstre er henholdsvis Forsvarsvej og Batterivej.

Flyverbillede af en Del af Herlev Kommune. (Fot. 1949, Politiken).

Den saakaldte Systemhus-Bebyggelse ligger ved den i Billedteksten herover omtalte Ringvej og Grønnegaard - tillige med en lille Del af den ovenfor afbildede Bebyggelse - ses længst til venstre paa dette Billede. I Billedets højre Hjørne nederst Bebyggelse ved Præstebrovej og Hyldemorsvej samt øverst Kvarteret omkring Septembervej i Mørkhøj Mark.

Flyverbillede af Dele af Rødovre og Københavns Kommuner, Rødovre og Vanløse. (Fot. 1935, Nowico).

Billedet er taget fra Sydvest og viser i Midten Damhussøen, bag hvilken Vanløse. Roskildevej skærer paa langs igennem Billedet. Mellem den og Søen den ældste Villabebyggelse i Rødovre, herunder „Søtorp“, anlagt 1902 af Byggeinteressentskabet „Fremtiden“. Nedenfor Roskildevej den moderne Bebyggelse ved Damhustorvet og Damhus Boulevard, som løber mod nederste højre Hjørne, og i sin Tid blev anlagt som Forbindelse til en projekteret, aldrig udført Jernbanestation.

Flyverbillede af Dele af Hvidovre, Rødovre og Københavns Kommuner. (Fot. 1946, Nowico). Billedet er set fra Syd. I Forgrunden Sundet og midt i Billedet de store Kloakanlægs Udløb identisk med Harrestrupaas Udmunding. Til højre for Aaløbet Vigerslev, til venstre Hvidovre, mens Gammel Køge Landevej løber skraat igennem Billedet paa langs. I Baggrunden Damhussøen.

Flyverbillede af en Del af Taarnby Kommune. (Fot. 1949, Nowico). Billedet er set fra Vest, og midt igennem det paa langs løber Amager Landevej, der her danner Skel mellem Kastrup og Taarnby, sidstnævnte Bebyggelse i Forgrunden. Grænsen mellem selve København og Taarnby Sogn ligger et Sted i Billedets øverste Hjørne til venstre.

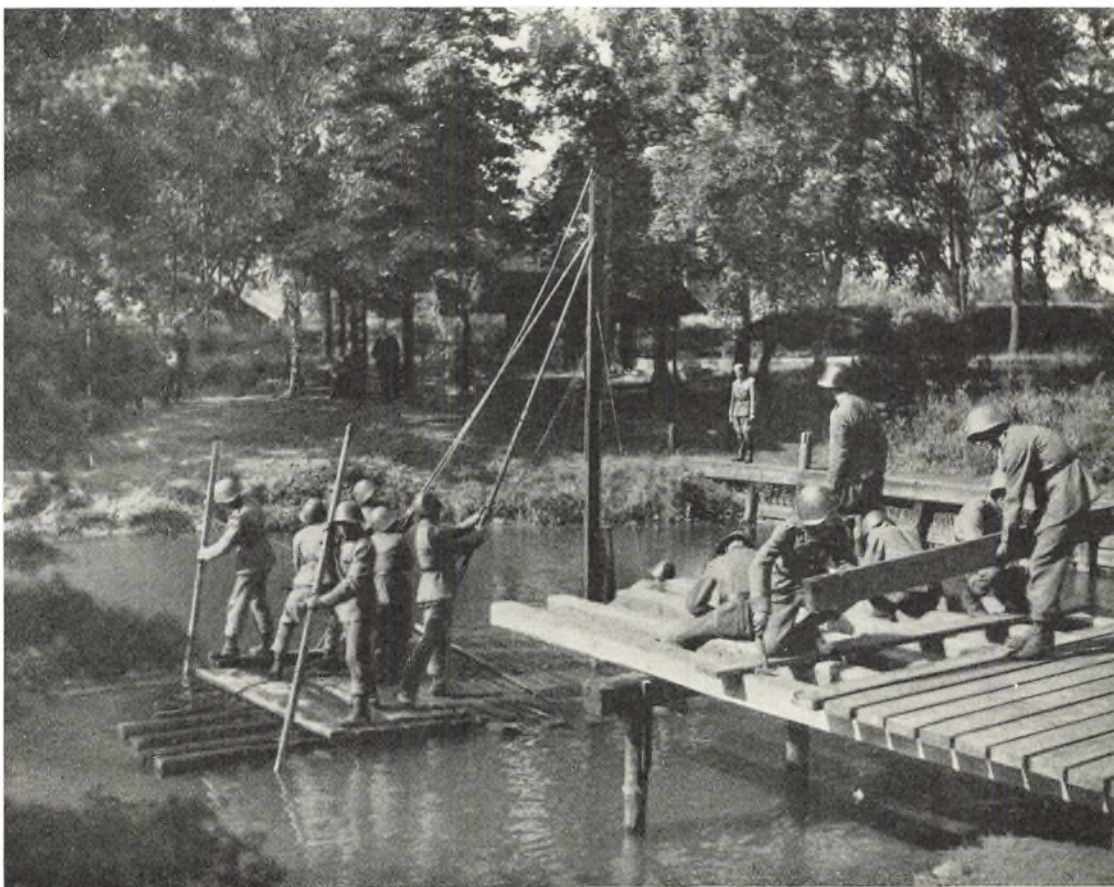

Flyverbillede af Dele af Taarnby og Store Magleby Kommuner. (Fot. 1934, Nowico). Billedet er set fra Nord med Kastrup Havn og de derved placerede Industrietablissemeter til venstre. Langs Kysten løber Krudttaarnsvej til Kastrup Flyveplads, som ses i Baggrunden.

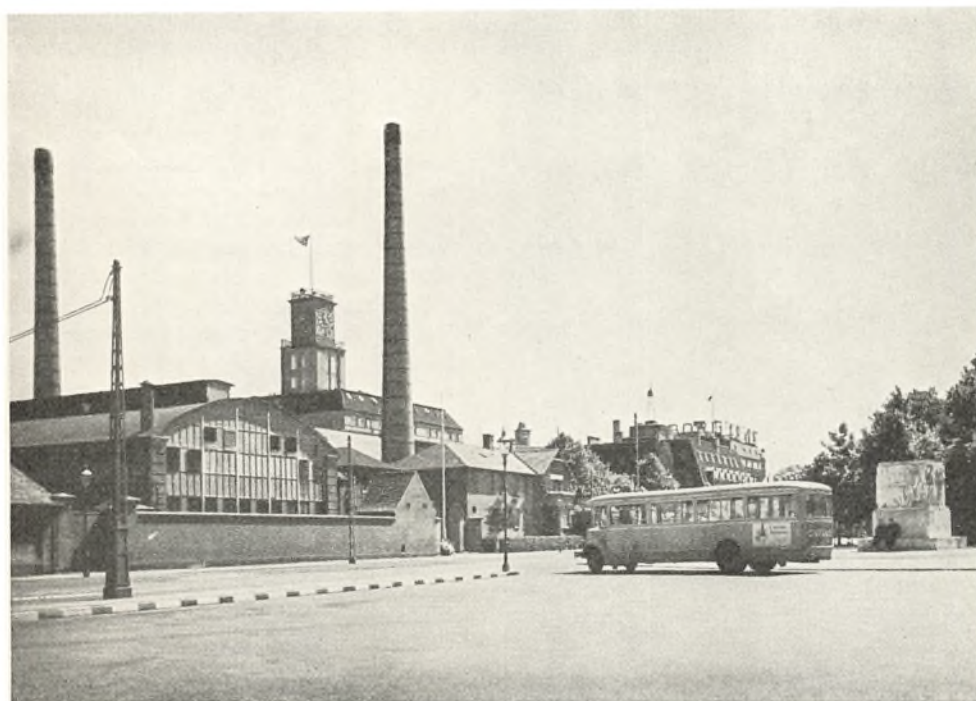
Mindelunden i Ryvangen (Fot. 1949, København Før og Nu) blev indviet den 5. Maj 1950, og her er gravsat danske Frihedskæmpere. Lunden er anlagt i umiddelbar Nærhed af det Sted, hvor Tyskerne under Besættelsen lod de danske Patrioter henrette.

Fra Ingeniørtroppernes Øvelsesterræn i Ryvangen. (Fot. 1939. Efter Berlingske Illustreret Tidende). Ved Fælledoverenskomsten af 1898 overgik større Dele af Kommunens Ejendomme i saavel Vognmandsmarken som Ryvangen til Militæret. Her blev Ingeniørkasernen opført og her indrettedes Ingeniørtroppernes Øvelsesterræn, der efterhaanden fik en helt romantisk malerisk Karakter. Det ret betydelige Areal er imidlertid i den nyeste Tid blevet noget beskaaret, dels ved Bebyggelse dels ved Mindelundens Anlæg.

Bymærket paa Strandvejen ved Skellet mellem København og Gentofte Kommuner. (Fot. 1949, København Før og Nu).

Indtil 1622 fulgte Grænsen mellem København og Gentofte Rosbækken, der løb fra Lunde-hussøen til Stranden. Men det nævnte Aar var det, at Christian IV mageskiftede med Københavns Magistrat, saaledes, at denne til Gengæld for den saakaldte Kalvehave fik et Stykke af Gentofte Bypark, nemlig Ryvangen, som siden den Tid har hørt under Hovedstaden. Det gælder dog ikke Ryvangen i hele dens Udstrækning, idet der indenfor dens Enemærker fandtes en Enklave, som til vore Dage blev regnet under Gentofte Sogn. En mindre Del af Enklaven, umiddelbart Nord for Rosbækken – omtrent hvor nu Rosbækvej løber – hørte allerede i Christian IV's Tid under det saakaldte Gammel Vartov, Helligaandshospitalets og dets Afløser, det nye Vartovs Ejendom, og var derfor unddraget Københavns Jurisdiktion. Dette Areal blev senere Tilliggende til Tuborg, et Traktørsted paa Hovedstadens Grund, umiddelbart Nord for det, med Navn efter Jonas Thue, der levede sidst i det 17. Aarhundrede, og blev derfor kaldt Tuborg Vang. Først 1907 blev Forholdet reguleret derhen, at Enklaven overgik til Københavns Kommune, som i Stedet for udlagde Jorder Nord for det gamle Grænseskel. Kommunegrænsen markeres fra 1925 af et Bymærke, udført af Jens Lund.

Tuborgs Fabrikker set fra Strandvejen. Bemærk til højre Bymærket. (Fot. 1949, København Før og Nu).

Gammel Vartov havde ogsaa Tilliggende Øst for Strandvejen, og hele Ejendommen blev i det 18. Aarhundrede forenet med Tuborg, ganske vist for siden at udstykkes, men paa den Maade blev Tuborg-Navnet ogsaa knyttet til det gamle Vartovs Strandlod, og dermed til den storindustrielle Virksomhed, som har rejst sig paa en Del af den, Tuborgs Fabrikker. Det var fra første Færd et stort tænkt Foretagende, startet af H. P. Prior, der anlagde Havnen, men 1873 afstod til et Aktieselskab, blandt hvis Stiftere var Tietgen, Puggaard og Philip W. Heymann. Man anlagde baade en Glasfabrik, en Svovlsyrefabrik, en Gødningfabrik og et Bryggeri for bajersk Øl, men alene det sidste trivedes, især efter 1880 under Heymanns Ledelse. Efter hans Død indgik Tuborgs Fabrikker 1894 under „De forenede Bryggerier“.

Store Tuborg set fra Strandvejen. (Fot. 1949, København Før og Nu).

Det er det oprindelige Store Tuborg, som ses længst til højre, mens Fløjen til venstre er en Tilbygning, holdt i samme Stil. Store Tuborg blev kaldt saaledes i Modsætning til Lille Tuborg, som Traktør Hans Henrik Vogt omkring 1750 lod opføre Syd for det ældre Anlæg, indenfor den nævnte Enklaves Omraade.

Grundtvig i sit Studereværelse paa Store Tuborg. (Træsnit i Ill. Tidende 1882-83). Traktørstedet Tuborg havde opnaaet stor Søgning paa Grund af den nærliggende Vartov Kilde, der paa Holbergs Tid var næsten ligesaa søgt som Kirsten Pils Kilde i Dyrehaven, den de „rette fuldbaarne Tuborg Junkere“, unge Spradebasser til Hest dog ogsaa frekventerede efter først at have styrket sig paa det Sted, som de havde deres Øgenavn efter. Men efter 1795 flyttede Ejeren af Store og Lille Tuborg Traktørvirksomheden til den sidstnævnte Ejendom, hvor den dog ophørte allerede 1803. Fra dette Aar var de begge for Landsteder at regne. Blandt Store Tuborgs Ejere i det 19. Aarhundrede maa især nævnes Bispinde Grundtvig, der besad Stedet fra 1867 til 1873, i hvilken Periode Grundtvig tilbragte Somrene der, indtil sin Død 1872.

Parti af Strandvejen udfør Tuborg. (Fot. 1949, København Før og Nu).

I Tilslutning til Bryggeriet opførtes ud imod Strandvejen den saakaldte Tuborg-Pavillon, der først i den seneste Tid er forsvundet til Fordel for et Benzintankanlæg. Den kendte „Tuborg-Flaske“ er dog stadig et Led i Gadebilledet. Men dens Etiket er rigtignok blevet moderniseret, hvilket rimmer sig daarligt nok med den gammeldags Flaskefacon.

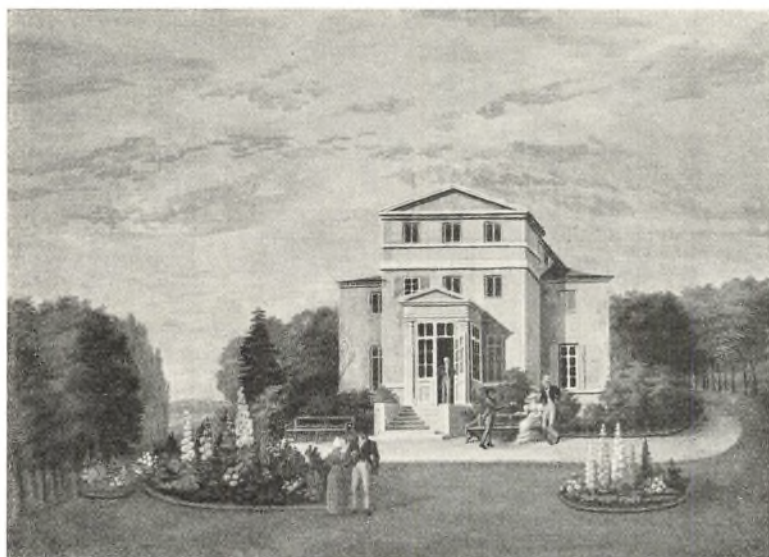
Herunder: Tuborg-Pavillonen paa Strandvejen med Tuborg-Flasken i Baggrunden. (Fot. 1895, Bymuseet. Efter Før og Nu). Den kendte Kæmpeflaske stod først paa Industriudstillingen 1888 og var der opført som Reklame for en Maskinfabrik paa

Vester Fælledvej. Flasken var ikke alene belyst af elektriske Projektører, men en hydraulisk Elevator førte Folk op til Platformen øverst i Flaskehalsen. Heroppefra var der en storslaaet Udsigt over det vidstrakte Udstillingsterræn.

Parti af Strandvejen gennem Hellerup med „Gamle Slukefter“ længst til venstre. Den tre Etagers Ejendom ved Siden af har afløst det oprindelige „Slukefter“, som ses paa Billedet nederst paa denne Side. (Fot. ca. 1920. Efter Før og Nu).

Hellerupgaard set fra Haven. (Akvarel af N. Bredal, 1828). Navnet Hellerup er tilsyneladende saa ægte som ethvert andet af vore ældgamle Landsbynavne, og saa er Navnet snarest en Nydannelse! Lokaliteten er opkaldt efter Stempel-papirsforvalter Johan David Heller, som i 1748 erhvervede Lystgaarden Lokkerup paa Gentofte Mark. Hans Efterfølger John Brown, Storkøbmanden og Skotten, øgede Ejendommens Areal, men det var først en anden Storhandelsmand, Erich Erichsen, som lod opføre den endnu bevarede Hovedbygning, i engelsk Stil og efter Tegning af den franske Arkitekt Joseph Ramée. Den store Park strakte sig endnu i 1880erne fra Hellerup Station til Strandvejen.

Parti af Strandvejen set imod Nord med „Slukefter“. (Fot. fra 1860erne. Efter Før og Nu). Slukefter hed oprindelig Sandhuset og laa paa Hovedstadens Grund umiddelbart ved Grænsen til Gentofte, Navnet synes at stamme fra Slutningen af det 18. Aarhundrede, da Huset længst var blevet Krosted. Sammenlign med Billedet øverst paa Siden.

Parti af Strandvejen set imod Nord med Hellerup Bomhus til højre. (Fot. ca. 1870, Bymuseet. Efter Før og Nu). Man ser Bommanden afkræve Kusken paa Hestekøretøjet Bompenge.

Herunder: Parti af Strandvejen set imod Syd. Til venstre Hellerup Bomhus. (Fot. 1895, Bymuseet. Efter Før og Nu). Bemærk til højre Bommen i oprejst Stilling.

De Kongeveje, som blev anlagt i det 17. Aarhundrede, var almindeligt forbeholdt de kongelige Herskaber eller særligt begunstigede Trafikanter. Laasede og bevogtede Bomme søgte at hindre, at Vejene blev benyttet til almindelig Færdsel. Men gjaldt dette i ældre Tid kun Kongevejene, saa blev det efter Marmillods omfattende Vejarbejder i Slutningen af det 18. Aarhundrede udvidet til ogsaa at gælde samtlige Landets nye Chausseer. Betalingen af Bompenge blev paabudt ved en Forordning af 1786, i Løbet af det 19. Aarhundrede afskaffet alle andre Steder i Landet end i Københavns Amt, hvor det for os at se saa mærkelige Forhold bestod lige indtil 1915.

Billedet øverst viser Strandvejen, da dens Idyl endnu for Størstedelen var i Behold, Billedet herunder, da Idyllen allerede var

brudt, skønt Bomhuset dengang endnu ikke var afløst af en stor Etageejendom.

Hvad man nu kalder Hellerup ligger i Hovedsagen paa Hellerupgaards Arealer, men dog tillige paa de Jorder Syd derfor, som i ældre Tid hørte under Lille Mariendal, blandt hvis Ejere var den kendte Læge Callisen. Endelig ligger en Del af Hellerup paa det Areal Nord for Hellerupgaards, som før hørte under Onsgaarden. Hele denne Bebyggelse er opstaaet i Tiden efter 1887, da Udstykningen af Hellerupgaards Jorder tog sin Begyndelse. Ejendommen omfattede paa det Tidspunkt omtrent 70 Tønder Land, deraf godt en Trediedel indenfor Københavns Bygrænse. Det var Erichsen, som havde samlet Ejendommen, der forblev udelt netop halvhundred Aar efter hans Død.

Hellerupgaards tidligere saa frie Beliggenhed er vist paa et Billede foran Side 237. Den laa saa at sige paa Skellet mellem Hovedstaden og Gentofte. Men Bygrænsen er jo siden ændret noget.

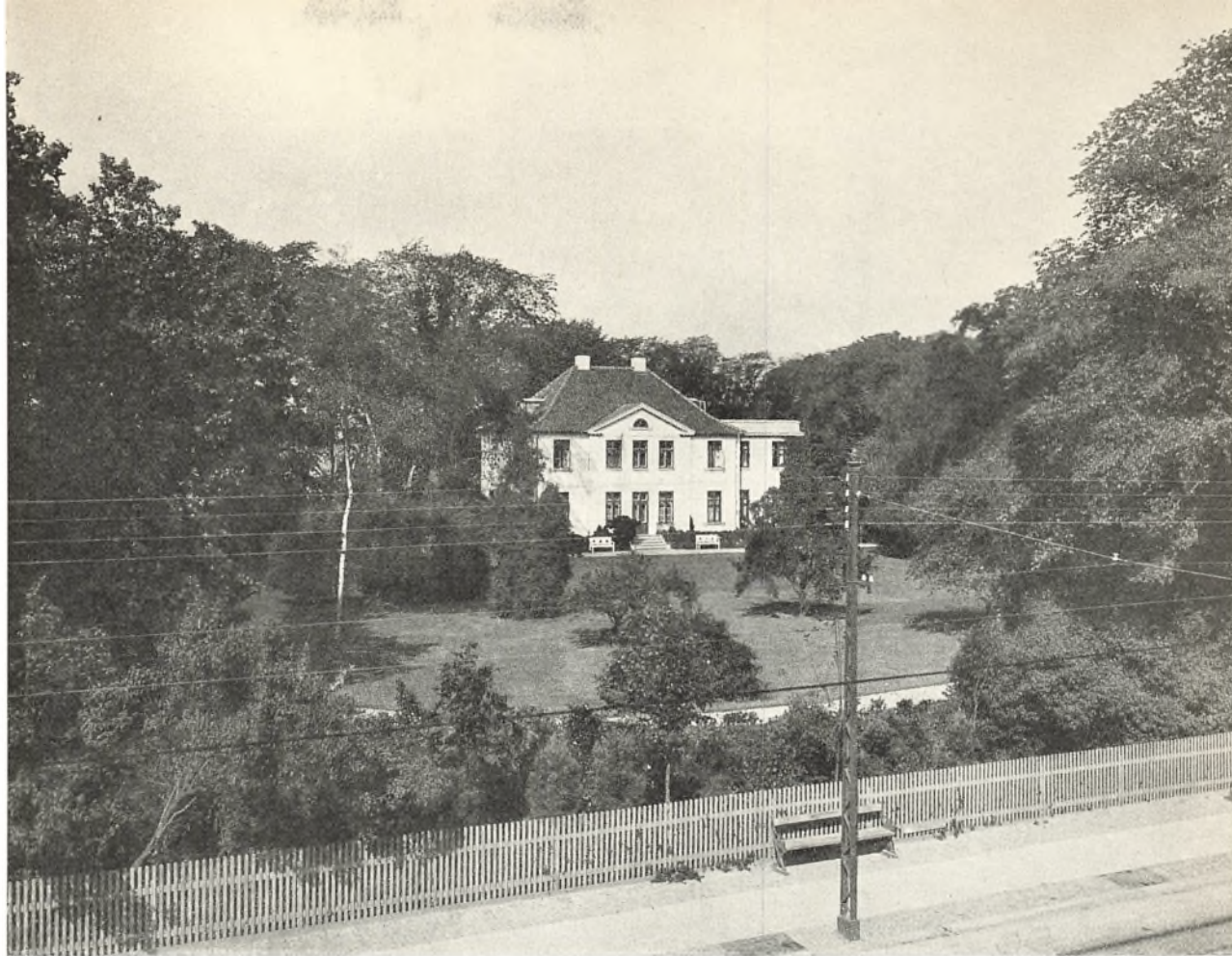
Øregaards Hovedbygning set fra Parken. (Fot. 1917. Efter Før og Nu). De fleste af de mange Landsteder, der i ældre Tid laa langs Strandvejen er borte. Men Øregaard ligger der endnu i sin gamle Skikkelse, som den blev opført af Grosserer Johannes Søbøtke sidst i det 18. Aarhundrede. Den sidste private Ejer var ligeledes en Grosserer, Dethlef Olsen, af hvis Arvinger Gentofte Kommune købte Ejendommen, lod den restaurere og indrette for den Hegelske Samling af topografiske Billeder.

Hvad der ikke mindst gør Øregaard tiltrækkende, er den store og smukke Park paa en halv Snes Tønder Land med sit Kanalparti, i sin Tid anlagt i den engelske Naturstil. For øvrigt er Stedets Navn en ret ny Forvanskning af den ældre Betegnelse Oregaard med Navn efter Orehøj eller Aurehøj, en Kæmpehøj, der i den

sidstnævnte Form endnu mindes ved et Gadenavn, Øregaards Park støder stadig ud til Tranegaardsvej, men denne har jo ikke helt samme Karakter som Billedet herunder viser. Det er set imod Strandvejen, og man ser bag denne Sejlerne paa Sundet. (Maleri fra 1880erne. Efter Før og Nu).

Ejendommen Bli-
dah set fra Strand-
vejen. (Fot. 1922.
Efter Før og Nu).
Blandt Strand-
vejens forsvundne
Lyststeder var flere
med fremmedklin-
gende Navne, saa-
som Bonne Espe-
rance, Constantia,
Taffelbay og Bli-
dah. Det sidste
var kendt som Bo-
lig for Maleren
Lorenz Frølich og
opstaaet paa en
Parcel af den store
Ejendom Taffel-
bays Grund.

Herunder: Blidah Parkbebyggelse set fra Strandvejen. (Fot. 1950, København Før og Nu).
Flere af de ældre Landsteders Navne er stadig bevaret som Betegnelser paa moderne Bebyggelser. Det gælder saaledes Constantia,

der dog var mest bekendt som Traktørsted, skønt i Perioder drevet som Lystgaard alene, og det gælder Blidah, hvis Navn nu knyttes til den moderne Bebyggelse, som ligger paa denne Ejendoms og de tilstødendes Grunde, opført 1932-33 med Ivar Bentsen som Arkitekt.

„Over Stalden“ Traktørstedet set fra Vejen. (Fot. ca. 1865, By-museet).

Det kendte Forlystelsesetablisement svarede i ældre Tid bogstavelig til sit Navn, idet de ældste Beværtningslokaler var indrettet paa første Sal, mens der i Stuetagen var Gæstestald.

Øverst: Skovriderkroen. (Fot. 1937). Nederst:

„Fluepapiret“ ved Charlottenlund. (Ældre Fot.). Wiglars Stald hed „Over Stalden“ først, opnævnt efter en afdanket Kavalleriofficer, der lod den indrette, dengang det var højeste Mode at komme ridende til Skovs. Selve Kafeen tog Hensigt paa „den bedre Del af Publikum, der ikke ønske at besøge Teltene“. Med disse mentes Teltene i Charlottenlund Skov, de Beværtningsstelte, som fra Begyndelsen af det 19. Aarhundrede blev rejst herude og som ikke blot stod „Dyrehavstiden“ ud, men igennem hele Sommeren til ud paa Efteraaret. De var ret stærkt besøgt, hvortil det naturligvis bidrog, at der her og der var baade Sang og Musik. Mens det egentlige Bakkegøgl aldrig trivedes i Charlottenlund.

Selve Charlottenlund Slot var i sin første Oprindelse et Traktørsted eller Værtshus, oprettet for Frederik III's Kammertjener Jakob Petersen, men efter hans Flugt overtaget af Kongens Broder Ulrik Frederik Gyldenløve, der tillige fik „den lille Dyrehave ved Ibstrup“, den senere Charlottenlund Skov til Arv og Eje. Og trods det Kongen hurtigt tilbyttede sig Skoven igen, blev den dog efter „Hans høje Excellence“ kaldt Gyldenlund. Det Lyststed, han havde bygget, blev nu „et kongeligt Lysthus“, i det 17.-18. Aarhundrede ofte søgt af Hoffet paa dettes Sommerudflugter fra Jægersborg. Samtidig med, at Skoven blev anvendt som Dyrehave, var der Adgang for et mere fornemt Publikum, og selve Gyldenlund Gaard var af og til bortforpagtet som Gæstgiveri, et Forhold, som bestod, indtil Christian VI's Søster, Charlotte Amalie, i 1730 overtog Stedet tillige med den „liden Dyrehave“.

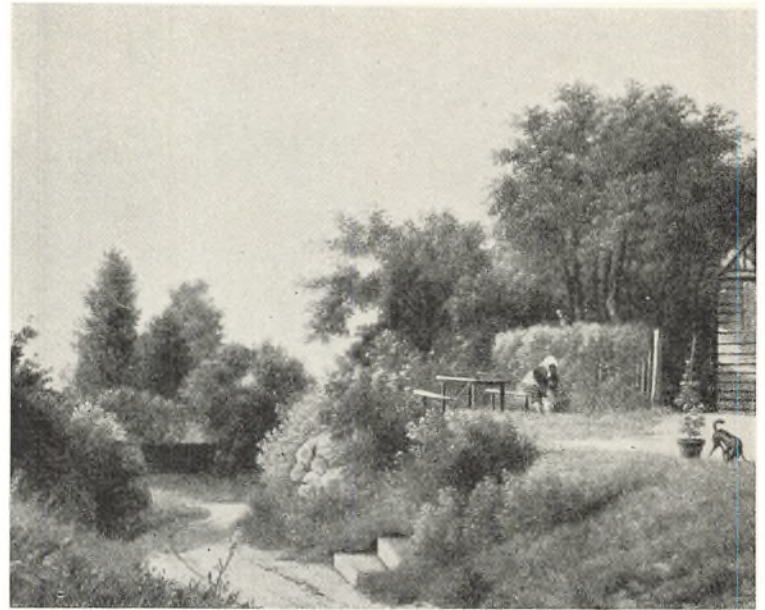

Charlottenlund Slot. Herover: Efter Litografi ca. 1840 (Bymuseet). Herunder: Gouache 1741 af J. J. Bruun (Rosenborg). Tilhøjre: Udsnit af Façaden. (Fot. 1944, Andresen). Prinsesse Charlotte Amalie lod under Ledelse af Kasteslets Kommandant H. H. Scheel opføre et nyt Lystslot, der, som det vil forstås, fik Navn efter hende. „Guldenlund muss fort, Charlottenlund heisst dieser Ort,“ skal hendes Broder, Christian VI have ridset i en Vinduesrude paa Slottet. Ogsaa i det 19. Aarhundrede var det en længere Aarrække Bolig for en Prinsesse Charlotte, Louise Charlotte, gift med Landgrev Vilhelm af Hessen. Deres Datter var Christian IX's Dronning, og deres Barnebarn Kronprins Frederik residerede der baade som Kronprins og Konge samt hans Dronning efter ham indtil hendes Død 1926. 1937 blev Slottet indrettet for det nye Havforskningsinstitut. Charlottenlund stod i uændret Skikkelse, til det blev spoleret ved en Ombygning af Meldahl i Aarene 1880-81.

Øverst: Parti fra Skovshoved Havn. (Fot. 1935, Sv. Türck). Næstøverst: Samme Parti 1939. (Fot. Bymuseet). Næstnederst: Gyde i Skovshoved set fra Strandvejen. (Fot. 1936, Nordisk Pressefoto). Nederst: Strandvejen gennem Skovshoved. (Fot. 1950, København Før og Nu). Herunder: Hulvej ved Skovshoved. (Maleri ca. 1830, Øregaard).

Strandvejen var ikke blot i den Forstand noget for sig selv, at den løb næsten i Havstokken, men ogsaa paa den Maade - og det var jo netop paa Grund af denne Beliggenhed - at den ikke som andre Landeveje passerede saa den ene saa den anden Bondeby. Betegnelsen By kunde man i det hele taget daarligt hefte til de usselige Fiskerhytter, der laa her og der, i større og mindre Klynger. En halv Snes af dem lød fra gammel Tid Navnet Skovshoved, og selv om deres Antal fordoblede sig i Løbet af det 18. Aarhundrede, var det lille Fiskerleje fremdeles af ringe Anseelse. Noget andet var, at dets Indvaanere forsynede Hovedstaden med Fisk, „og af den Slags, som kan konservere sig levende udi Kurve, bære Kvindfolkene udi Hobetal udi saadanne Machiner paa deres Ryg bunden til København“, som en gammel Topograf skriver.

Et eneste Hus i Skovshoved var i ældre Tid af større Anseelse, Kroen, der siden blev til Badehotellet. Skovshoved undergik i det hele taget en Forvandling, da Strandbadene kom paa Mode. Lyststeder og Villæer skød frem, og Fiskerne modtog Sommerpensionærer. Den besynderlige rodede Bebyggelse, som stadig findes, opstod, men den har mistet en Del af sin Charme, efter at dens direkte Forbindelse med Stranden er afbrudt ved Anlægget af den nye Vandstrandvej. Den skulde jo afløse den ældre igennem Skovshoved, den snævre, krogede, som omsider var blevet Hovedruten til Dyrehaven. Modsat i ældre Dage, da man fortrinsvis kørte udad Bernstorffsvejen og om gennem Ordrup for først at naa Stranden ad den stejle, dybt nedskaarne Vej langs Sølyst Park, ved Emilie-Kilde. Det er den, Oehlenschläger besynger:

Hulvejen mod Havet
nedluder saa brat,
med Skygge begavet,
af Trær besat.
Her risle saa milde
de Bølger fra Land,
fra venlige Kilde
langt ud i den himmelblaa Strand.

Herover: Vandstrandvejen set fra Skovshoved imod Nord. (Fot. 1938, Nordisk Pressefoto). Til højre: Parti af Kysten Nord for Skovshoved set fra Sundet. (Fot. 1934, Nordisk Pressefoto).

Anlægget af den nye Vandstrandvej fra Charlottenlund til Bellevue hidførte ikke blot Glæde og Beundring, men ogsaa Jammer og Klage. Forstaaeligt nok. Villaerne ved Strandvejen mistede naturligvis en stor Del af deres Tiltrækningskraft, Beliggenheden ved den frie Strand, og det samme gjaldt Fiskerhusene i Skovshoved. Det trøstede næppe nok Beboerne her, at de vilde faa en ny og bedre Havn i Stedet for den ældre, nok saa primitive, og et Projekt til Anlæg af en helt ny regelmæssig bygget Fiskerby vakte stor Modstand og har til Dato ikke ladet sig gennemføre.

En Villa, der maatte forsvinde paa Grund af de nye Vejanlæg, var den saakaldte tyrkiske Villa, Villa Hasa, udfor Hvidørevej.

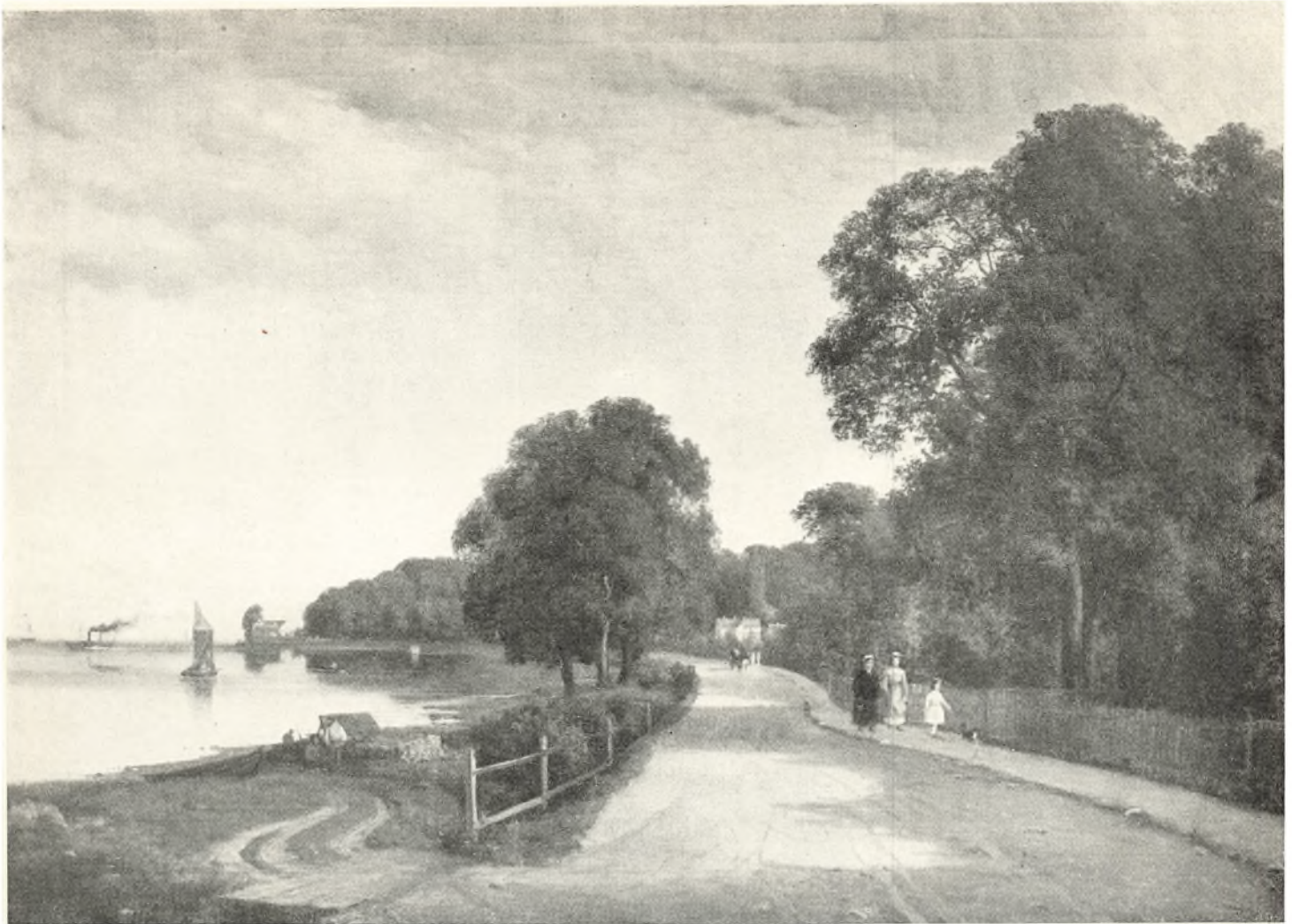

Herover: Udsigt fra Emilielille imod Bellevue. (Maleri 1869 af Carsten Henrichsen, Bymuseet). Statsministeren og Finansmanden H. E. Schimmelmann, der fra 1776 var Ejer af det smukke Land-

sted Sølyst – se foran Side 241 – lod Emilielille anlægge til Minde om sin tidligt afdøde Ægtefælle. Granitobelisken skal være rejst efter Tegning af Abildgaard.

Parti af Strandvejen ved Klampenborg set imod Bellevue. (Fot. 1939, Sv. Türck).
 Var Strandvejen i ældre Tid lutter Idyl igennem baade Hellerup, Charlottenlund og Skovshoved, saa gjaldt det naturligvis i ligesaa høj Grad længere ude. Skönt den rene Idyl efterhaanden gik fløjten, bevarede Vejen i Hovedsagen sit gamle bugtede og irregulære Forløb, indtil den blev omlagt i Forbindelse med Anlægget af den nye Vandstrandvej.

Strandvejen set i Retning mod Skovshoved. (Maleri 1875 af Carsten Henrichsen, Øregaard). Enten man saa imod Syd eller Nord, var Strandvejen for et Hundrede Aar tilbage lige yndig at skue.

Noget andet er, at den i Fortiden var alt andet end ideel at befare, ogsaa ved Sommertiden, naar Trafikken var størst og de arme Bæster næppe kunde slæbe Vognene gennem Vejsandet.

Strandvejen set fra Bellevue imod Syd. (Fot. 1940, Lebech).

Udsigten imod Syd er ligesledes i vore Dage undergaaet stærke Ændringer, men de to Billeder paa denne Side frembyder dog visse Lighedspunkter. Ogsaa langs den nye, cementerede Strandvej knejser stolte Trækroner, tildels de samme, som for Hundrede Aar siden skyggede over det bundløse Sand.

Herover: Kirsten Pils Kilde. (Maleri 1790erne af Elias Meyer, Bymuseet). Til venstre: En Familie paa Vej til Dyrehaven. (Maleri af C. A. Schleisner).

Dyrehaven har allerede tidligt virket dragende paa Københavnerne, der søgte mod den frie Natur, men Udflugt-livet herude fik sin særlige Karakter paa Grund af Kilden, Kirsten Pils Kilde. Det er nutildags lidt vanskeligt at forestille sig, at det Forlystelsesliv, der i flere Aarhundreder har rørt sig paa Dyrehavsbakken, i sin Oprindelse gaar tilbage til de Valfarter, som syge og svagelige i svundne Tider foretog til den undergørende Kilde i Jægersborg Dyrehave. Endnu i det 18. Aarhundrede gjorde Pottehandleren gode Forretninger, han havde sit Stæde paa Skrænten over Kilden og leverede naturligvis Lertøj til hvem, der vilde tage noget af det helsebringende Kildevand med hjem.

Endnu da Kilden 1750 blev sat i Stand, sagdes det at være til „manges Lyst og Nytte“. Det var forøvrigt to Hofmænd, en Dansemester og en Parykmager, der noget tidligere havde ladet den og dens Omgivelser regulere og stensætte. Efter den ene af de to Herrer blev den endda en Overgang kaldt „Brinckmanns Kilde“, og den tog efterhaanden Luven fra baade Vartov og Vangede. Selv Myndighederne omfattede den med Interesse, hvad den rimede Inskription stadig røber:

Det Kilde-Væld, som her sit Udløb haver taget,
Er af Kirstine Piil først fundet og opdaget –
Anno 1583.

Men nu til manges Lyst og Nytte sat i Stand
Ved Grev af Reventlow som Stiftsbefalingsmand.
Anno 1750.

Skovløberhuset ved Klampenborg. (Træsnit i Ill. Tidende 1868).

Peter Lieps Hus. (Fot. 1917, Bymuseet). Til de Skovfoged- og Skovløberhuse, der fra gammel Tid fandtes i Dyrehaven, var der knyttet forskellige Privilegier, blandt andet Ret til Udsenkning for Jagtbetjentene, en Retighed, der blev udstrakt til ogsaa at gælde Skovgæster fra Hovedstaden. De forskellige Huse havde Navne, Hjortekær, Fortunen, Klampenborg, og fra Begyndelsen af det 19. Aarhundrede stammer Betegnelserne paa to af de mest populære, Posemandens Hus og Peter Lieps Hus. Det sidste brændte i 1915, men blev, ikke helt som før, genopbygget ved Arkitekt Magdahl-Nielsen.

Herover: En fremmed Gøglertrop ankommer til Dyrehavsbakken. (Maleri 1812 af C. A. Lorenzen, Øregaard). Til venstre: Parti fra Dyrehavsbakken. (Akvarel ca. 1840 af H. G. F. Holm, By-museet). Dyrehavsbakken og dens brogede, muntre Liv er i sin Oprindelse et Kildemarked, som andre af sin Art opstaaet i Tilslutning til en Valfarts-, en Lægedomskilde, i dette Tilfælde Kirsten Pils.

Parti fra Dyrehavsbakken. (Fot. 1917, Bymuseet).
 Livet paa Dyrehavsbakken og Fornøjelserne derude har altid haft et primitivt, folkeligt Præg, og det selvom ogsaa det mere velstaaende Borgerskab, ja, selv Adelen søgte herud, i det mindste ved Sankt Hans. Oprindeligt var det kun denne Aften og Vor Frue Aften, Kilden blev besøgt, men siden hele den mellemliggende Uge, og Teltholderne var naturligvis interesseret i at udstrække Kildetiden længst muligt. Gennem lange Tider haandhævede man dog

Forbudet imod, at den varede længere end 3 Uger. Det var efter Datidens Forhold mange Mennesker, der stævnede til Skovs. 1793 paa Søndagen før Vor Frue Dag blev der talt henved 800 Køretøjer og vel de 10.000 Mennesker paa Bakken, et Navn, som for øvrigt først kom i Brug senere, da Forlystelserne i 1820erne var flyttet til Skovbakken Vest for Kildesøen. Besøget tog til gennem det 19. Aarhundrede, og en Gang, i 1831 under det aarlige Kongebesøg, skal der have været 50.000 Kildegæster i Skoven.

Parti fra Dyrehavsbakken. (Fot. 1942, Københavns Foto-Service).

Som i Fortiden er det ogsaa nu alskens Gøgl og alle Slags Gøglere, der præger Bakkelivet. Foreteelser, der er taget i Arv fra ældre Tid, er Pjerrot og Mester Jakel. Men det bør ogsaa huskes, at der gaar en lige Linje fra Paafugleteatret i Tivoli til Bakkens Fjælleboder. Det var paa Dyrehavsbakken, at de Casortiske Pantomimer først blev spillet i Danmark. Og selvom Formerne nu er lidt anderledes, saa er Bakkens Stemning jo i alt væsentligt den samme, som Oehlenschläger fandt et saa poetisk Udtryk for i sit Sankt Hansaften Spil.

Indgang til Jægersborg Dyrehave ved Slettehus. (Fot. 1937, Sv. Türck). Opsætningen af Vildtheget med de fem Alen høje Træstager og Vedligeholdelsen af det kostede gennem Aarene mange Penge. Ved sin første Etablering i 69, var Dyrehaven ikke af saa betydeligt et Omfang, men Hegnet strakte sig kun omkring Stokkerup Skov mod Syd paa Linje med Ordrup Mose, mens Nordgrænsen laa mellem Ulvedalene og Sletten, dengang Stokkerup Mark. Men allerede Aaret efter blev denne „Sognets bedste og meste Jord indlukt udi Jægersborg Dyrehave“, der efter den Tid og indtil 1832 indbefattede baade hvad nu hedder Jægersborg Dyrehave og Jægersborg Hegn.

Herunder: Parti fra Jægersborg Dyrehave. (Maleri 1874 af P. C. Skovgaard, Kunstmuseet). Dyrehaven har tildels samme Karakter som i Fortiden. Større og mindre aabne Sletter ligger spredt over hele dens Areal. Men Skoven er i vore Dage nok saa friseret som forhen, ikke slet saa romantisk trods de bevarede gamle Ege og Bøge. Vildtrigdommen har alle Dage været stor. „Den er

opfyldt med en saadan Mængde af Vildt,“ siger allerede Thurah, „at man undertiden finder dem vel over hundrede i Tallet paa eet Sted og samlede. Den store Frihed og Rolighed, som Vildtet her nyder, gør og, at det er saa tamt, at det ej skyer eller frygter sig for noget Menneske, og at det tit ikke rører sig af Stedet, naar man kørendes eller ridendes kommer det paa tre eller fire Skridt nær.“

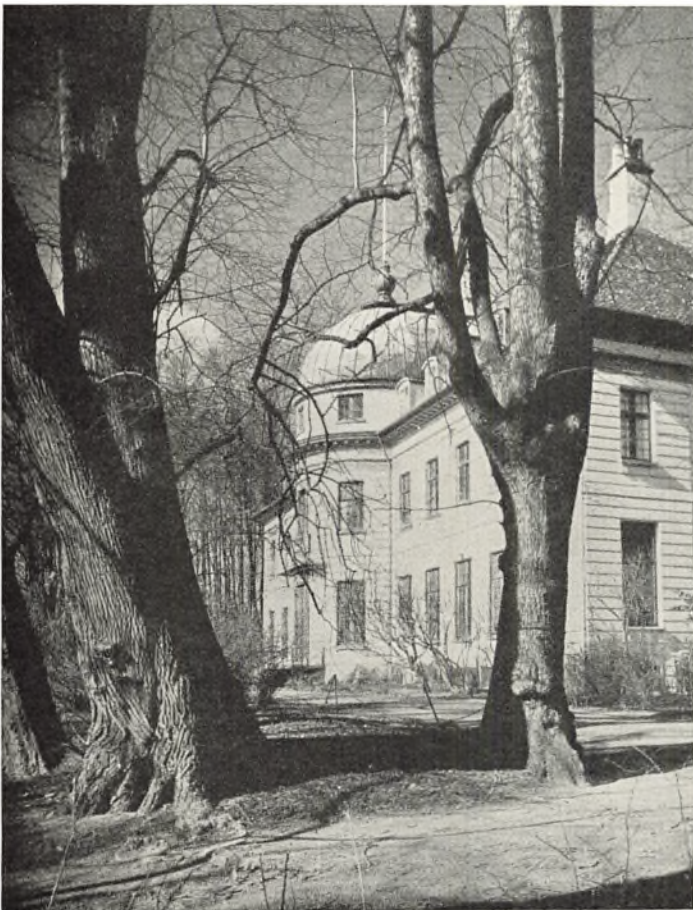
Eremitagen set fra Vest. (Fot. ca. 1940, Nord. Pressefoto).

Som Eremitagesletten i Hovedsagen dækker den gamle Stokkerup Bymark, har Eremitageslottet taget Landsbyens Plads, idet det dog er placeret Nordøst for denne. Traditionen vil vide, at Dammen ved Slottet, det saakaldte Stokkerup Kær, oprindelig var Gadekæret i Bondebyen, hvis Beboere maatte vige for Hjort og Hind. Vejene i Dyrehaven blev af Hensyn til Parforcejagten anlagt i lige Linjer paa Kryds og tværs gennem Skoven, lange „Gader“, ad hvilke Dyrene kunde jages til Døde af Monarken og hans Følge. Jægerglæden blev dog skæbnesvanger nok for den Konge, som lod Bønderne jage fra deres gamle Bosteder. Som bekendt blev Christian V's Død i hvert Fald fremskyndet ved de Saar, han havde faaet, da han skulde give en Hjort Dødsstødet netop ved Eremitagen.

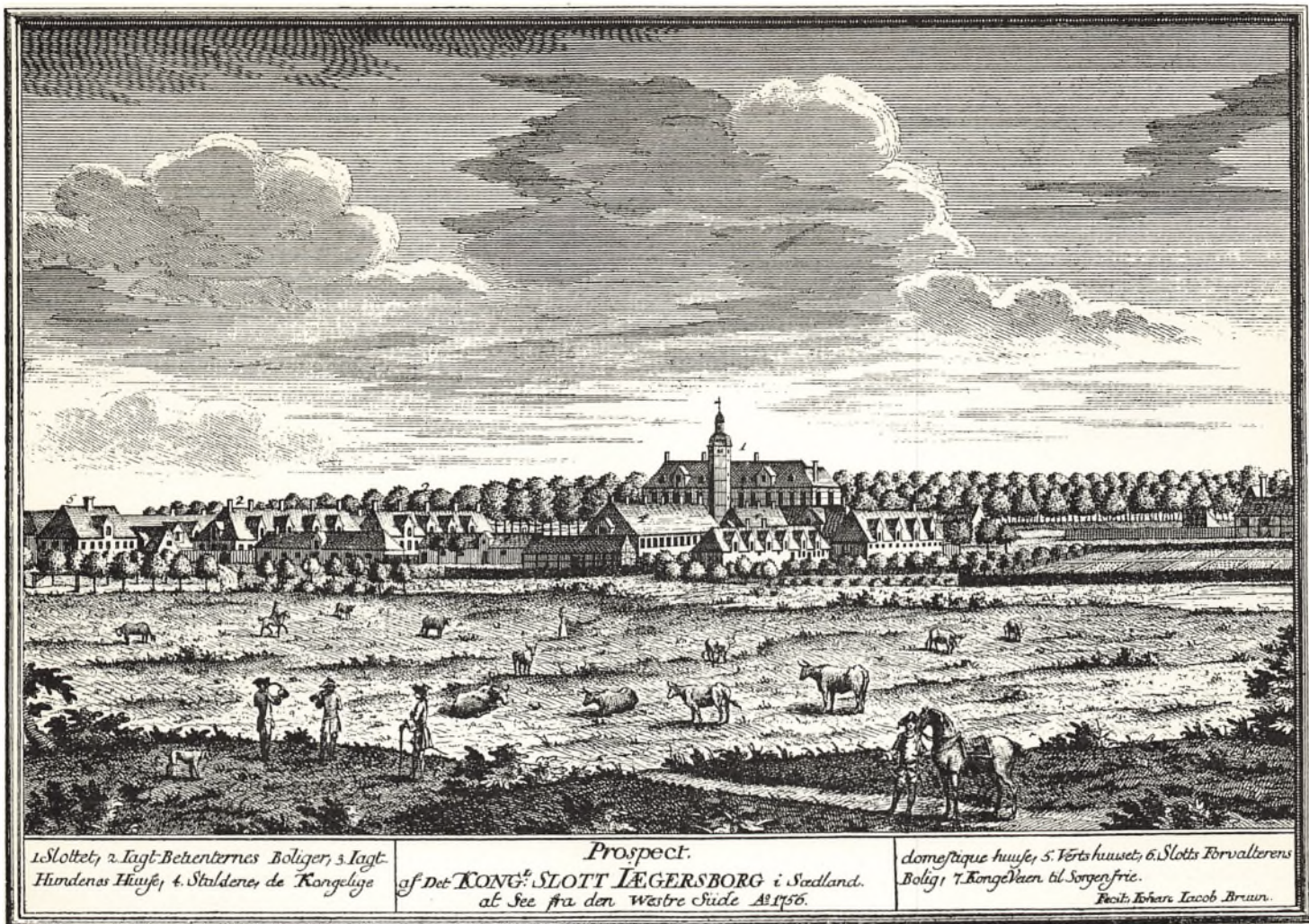

Udsigt fra Øst imod Eremitagen. (Farvelagt Radering ca. 1800 af Elias Meyer).

Eremitageslottet staar ude og inde næsten uforandret som da Thurah byggede Slottet i 1735-36, bortset fra at selve den Indretning, efter hvilken det som andre af sine Lige havde Navn, blev nedtaget i 1762. Det var en Taffelmaskine, en Slags Elevator, ved Hjælp af hvilken det dækkede Bord kunde føres fra Underetagen op til Spisesalen, saaledes at Herskaberne kunde spise *en érémitage*, uden Opvartning af Tjenerskabet.

Herover: Udsigt fra Fortunen mod Ermelundssletten og Bernstorff Slot. (Maleri ca. 1850 af Chr. Dalsgaard, Øregaard). Til venstre: Bernstorff Slot set fra Haven, fra Sydøst. (Fot. 1944, Andresen). Nuomstunder er det kun Eremitageslottet, der formaar at hævde sig i Landskabet Nord for Hovedstaden. Takket være dets Beliggenhed paa den høje, aabne Slette, ses det vidt og bredt langt ud paa Øresund. Det ligesom sætter Kronen paa alle Dyrehavens andre Yndigheder. Og dog skyldes det nærmest en Tilfældighed, at det lille Jagtslot stadig eksisterer. 1790 havde Rentekammeret besluttet, at det skulde sælges til Nedrivning for 400 Rigsdaler! En Plan, som heldigvis ikke blev til Alvor. Hvad angaar Bernstorff Slot, saa har det længst mistet sin frie landlige Beliggenhed, og moderne Bebyggelse forhindrer, at det ses i saa lang Afstand som forhen. Paa sin Vis er det et ligesaa fornemt Bygningsværk som Eremitageslottet. Det gaar i sin Oprindelse tilbage til Fasangaarden, som Christian IV lod opføre i den Fasanhave, han ligeledes lod anlægge som et Appendiks til den store Dyrepark ved Jægersborg. Stedet gennemløb forsaavidt samme Udvikling som Charlottenlund, da det ogsaa en Overgang var Traktørsted, men siden blev Lystgaard. Det var J. H. E. Bernstorff, der gav det sit senere Navn, og i hans Tid opførtes ikke alene den smukke Hovedbygning med selve Jardin som Arkitekt, men Tilliggendet blev forøget, sluttelig med baade Gentofte, Vangede og Ordrup Byer, saa Bernstorff blev et veritabelt Gods. Men paa den anden Side satte netop dette Godsherren i Stand til først af alle danske Herremænd at gennemføre Fællesskabets Ophævelse og Arvefæstets Indførelse i de forskellige Landsbyer.

Herover: Jægersborg Slot set fra Vest. (Stik efter Tegning af J. J. Bruun).
Til højre: Parti fra Jægersborg Kaserne. (Fot. 1935, Sv. Türck).

Jægersborg Dyrehave fik Navn efter det kongelige Slot, som laa Syd for den, eller rettere Navnet blev omtrent samtidig knyttet til begge. Slottets gamle Navn var Ibstrup, oprindeligt Navnet paa en større Bondegaard, der var blevet indrettet til kongelig Jagtgaard i Frederik II's Tid, og til hvis Jorder siden var lagt en hel Landsbymark, den, som før havde hørt til de seks Gaarde i Mellerup. Hvis Slottet havde været bevaret til vore Dage, vilde det have skabt et værdifuldt Supplement til Kongeslottene i Københavns Naboskab. Det var nemlig en rød Renæssancebygning, opført under Christian IV's Tid og meget lig hans elskede Rosenborg.

Under Christian V blev Slottet Centrum for det store nye Jagtdistrikt Nord for Hovedstaden, men samtidig bortforpagtedes Ladegaarden for adskilligt senere, i 1717, at lægges under Rytterdistriktet, saaledes at Hovmarkerne blev anvendt til Høavl og Udenomsbygningerne indrettet som Rytterkaserne.

Selve Slottet maatte gentagne Gange restaureres, og i 1730erne byggede Thurah den anseelige Jægergaard med Boliger for Jagtbetjentene, Hundegaarde, Stalde o. s. v., et Anlæg, som imidlertid allerede 1741 mistede sin Betydning, da Christian VI dette Aar afskaffede Parforcejagten. Ganske vist søgte Frederik V at genoplive den, men endnu inden hans Død var selve Slottet saa forfaldent, at man 1761 besluttede at nedbryde det. Siden har Jægersborg tjent som Kaserne.

Ladegaardens Hovmarker blev lagt under Bernstorff og er i vore Dage i vid Udstrækning blevet bebygget.

Udsigt imod Ordrup Kirke og Ejngaarden. (Maleri 1880 af N. G. Rademacher, Øregaard).

Mens Ordrup i ældre Tid ikke skilte sig ud fra de øvrige Landsbyer i Hovedstadens Nabolag, kom Byen efter Anlægget af Bernstorffsvej i 1770 til at ligge paa Københavnernes Hovedrute til Dyrehaven. Som „fornemme Familier“ fra Hovedstaden allerede før i Tiden

havde lejet sig ind hos de Ordrup Bønder, opstod der nu adskillige mere eller mindre herskabelige Lyststeder herude, nogle paa Huspladser i selve Byen, andre og de anseligste paa Dele af de forskellige Gaardslodder, som opstod ved Fællesskabets Ophævelse. Ordrup var blevet udskiftet 1764 som den første af Landsbyerne paa Bernstorffs Gods.

Ordrup Kirke set fra Morescovej. (Fot. 1950, København Før og Nu).

Billedet giver ikke helt den rette Fornemmelse af, hvor forskellige Kirkens Omgivelser nu er fra dengang det ovenfor gengivne Billede blev malet. Ganske vist var Befolkningstallet i Gentoftes Sogn efterhaanden steget meget, men det var dog den Omstændighed, at der 1872-73 blev bygget en katolsk Kirke ved Ordruphøj, som direkte gav Stødet til, at en Komité blev nedsat for at skaffe Midler til Opførelsen af ogsaa en protestantisk Kirke. Den blev indviet i 1876, opført efter Tegning af Hans J. Holm.

Udsigt imod Ordruphøj. (Olieskitse ca. 1850 af N. G. Rademacher, Det kgl. Bibliotek).

Blandt de mere anseelige Landsteder i Ordrup maa nævnes Skovgaard, i Storkøbmandens Hans Puggaards Ejertid fra 1831, Samlingssted for Datidens Billedhuggere og Malere, siden, 1874-78, grundtvigsk Folkehøjskole, ledet af Gotfred Rode, og endelig fra

1880 til 1927 ejet af Familien Hegel fra Gyldendal, og derfor i disse Aar Samlingssted for et stort Antal danske og norske Skribenter. Ordruphøj, rettere Ordrupshøj, blev især kendt for sin Tilknytning til den Berlingske Familie, og Kammerherre Berlings Enke var det, som stiftede det katolske Sankt Andreas Kollegium, en højere Drengeskole, som bestod indtil Aaret 1920.

Parti fra det moderne Ordrup. (Morescovej. Fot. 1950, København Før og Nu). Skønt Nutidens Ordrup i Hovedsagen er præget af Villabyggeriet, findes der dog ogsaa høj Bebyggelse, navnlig ved det gamle Bycentrum. En Del af det førnævnte Kollegiums Bygninger var under Besættelsen indrettet til Fabrik. Da det drejede sig om Fremstilling af vigtige Leverancer til Tyskerne, blev Virksomheden til sidst stormet og ødelagt af Modstandsbevægelsen. Der udspandt sig ved den Lejlighed et formeligt Slag, under hvilket Sabotørerne endogsaa bragte lettere Artilleri i Anvendelse.

Herover: Parti fra Lyngbyvej med Bomhuset ved Vangede. (Fot. ca. 1915, Bymuseet). Til venstre; øverst: Vangedevej set imod Nord. (Moderne Fot.). Nederst: Samme Motiv ca. 1936). (Fot. ca. 1936).

Det er endnu et Fællestræk for de fleste af de forhen-værende Bondebyer i Hovedstadens Nabolag, at ældre og nyere Bebyggelse findes Side om Side, Led i Nutidens typiske Gadebillede, som sikkert ad Aare vil forsvinde.

Vangede var i ældre Tid navnlig kendt for sin hellige Kilde, i Engen Nord for Gentoft Sø, den Kilde, der længe konkurrerede med baade Kirsten Pils og Kilden ved Vartov. Det skal være den, Holberg hentyder til med „Kilderejsen“, men ellers blev den virkelig søgt for Lægedoms Skyld. „Vore kyndige Læger“, skrev man 1774, „anprise dette Vands hellige Kraft under Blanding med alle Slags spirituose Drikke som et vigtigt Modgift mod Vattersot, Podagra og alle hektiske Svagheder“. Ved Udskiftningen blev adskillige af Vangede Bys Gaarde placeret ved Landevejen fra Landsbyen til Søborghus, den nuværende Vangedevej. Andre blev lagt ved Kongevejen eller, som den nu kaldes, Lyngbyvejen, blandt disse Ørnegaarden, nu Falck-Station, og Vintapper-gaarden, sidstnævnte vel den mest anselige af de bevarede gamle Vangedegaarde. Den maa have sit Navn efter Englænderen Thomas Baildon, der var Vinhandler og Stadskaptajn i Helsingør, men ellers selv kaldte Stedet Marieberg efter sin Ægtefælle.

Herover: Gentoftegade set imod Gentofte Torv, fra Syd. (Fot. 1950, København Før og Nu). Herunder: Samme Motiv ca. 1900. (Fot. Øregaard). Sammen med selve Hovedstaden og Frederiksberg plejer man at henregne Gentofte Kommune under Begrebet Storkøbenhavn. Kommunen havde 1916 henved 38.000 Indbyggere, men nu 82.000, Tal, der som Billederne her illustrerer den stedfundne Udvikling. Paa Billedet herunder ses til venstre

den gamle Rytterskole, der blev nedrevet efter Opførelsen af de Bygninger paa Skolevej, som først var Kommuneskole, men nu rummer Aurehøj Statsgymnasium. Rytterskolens ældste Bygning var den, som laa med Gavlen ud mod Gaden. Til højre ses den saakaldte Ole Niensens Gaard, nu afløst af det moderne Kompleks af samme Navn, som det øverste Billede viser, og som blev opført 1939 ved Arkitekterne Nyboe-Andersen og Hilda Rømer.

Udsigt over Gentofte Sø imod Gentofte Kirke og By. (Maleri ca. 1830 af F. C. Christensen). Sammenlign Billedet øverst næste Side. I ældre Tid saas Gentofte Kirke vidt og bredt i det idylliske Landskab, synlig for alle, som dengang var paa Vej til Jægersborg Dyrehave. Det er den „gotiske Kirke“, som Oehlenschläger besynger:

Saa brun den sig rejser
i lysgrønne Dag.
Se, hvor Storken knejser
paa det gamle, mosgrote Tag.

Forhen var den gamle Kirke den eneste i Kommunen, der nu er delt i fem Kirkesogne, nemlig Hellerup, Maglegaard, Gentofte

Ordrup og Charlottenlund. Bebyggelsen var temmelig spredt, forsaavidt som de fleste af Sognets Gaarde efter Fællesskabets Op-hævelse blev udflyttet. Sognet rummede jo da ogsaa Landets allerførste Udflyttergaard, Bjerregaarden, efter hvilken dens Beboer den i Datiden højt priste Bonde Hans Bjerregaard, havde sit Navn. I selve Byen laa der adskillige Huse, i Sognebyen saaledes paa Skrænten ned imod Søen, og som det vil ses ved en Sammenligning med Billedet øverst næste Side er en Del af denne gamle Bebyggelse stadig i Behold.

Midt i Billedet her ser man Mitchellstræde og længst til højre – mellem Trærne – Dahlénsstræde.

Udsigt fra en af Brødrehøjene imod Gentofte. (Maleri ca. 1830 af Heinrich Buntzen).

Paa alle Sider af Gentofte By strakte sig forhen det aabne Land: Marken saa huld, der pløjede Fure har ydet sit Guld, som Digterkongen ogsaa skrev – Landskabets Linjer blev her og der brudt af en gammel Kæmpehøj – en af de Gravhøje, som Fanden skulde flytte – de staa her og gøre ikke den mindste Nytte! Atter et Citat af Oehlenschläger. Nord for Gentofte paa hver sin Side af Vejen til Ermelunden ligger fremdeles de to Brødrehøje, eller som man almindelig kalder dem Brødrehøje, begge paa privat Grund. Ved Foden af den ene ligger Carit Etlar begravet, mens den andens Navn i den forkerte Form er knyttet til en Villa paa Bernstorffs Grund.

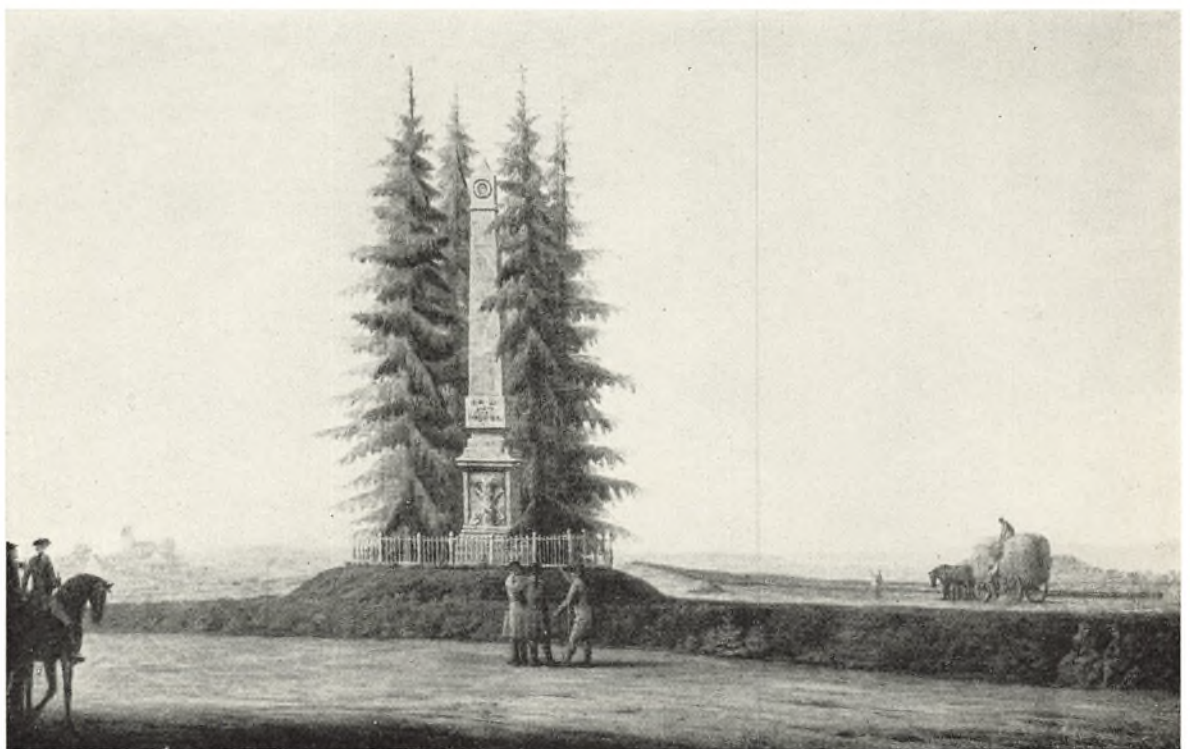
Herover: Udsigt fra Lyngbyvej over Gentofte Sø imod Gentofte Kirke og By. (Fot. 1950, København Før og Nu).

Billedet af Gentofte By, set fra den anden Side af Søen, har endnu i vore Dage bevaret en Del af sine gamle tiltrækkende Egenskaber. Fra ældre Tid stammer ogsaa en Del af Bevoksningen i Folkeparken ned imod Søen, nemlig den Allé, som i sin Tid indgik som Led i Haven til en af de ældste Lystgaarde i Gentofte By. Før den havde kun Gentoftegaard en Overgang spillet en lignende Rolle, ja, endogsaa været nævnt som Dronningens Gaard, fordi den tilhørte

Christian V's Gemalinde indtil hendes Død 1714. Det her førstnævnte Landsted blev bygget midt i det 18. Aarhundrede, men siden kom flere til. Gadenavnet Dahlénsstræde minder om et af dem, ligesom Mitchellstræde er en Erindring om det i sin Tid, navnlig gennem den første Halvdel af det 19. Aarhundrede, saa kendte Mitchells Strøpemanufaktur.

Fra det gamle Billede foregaaende Side genkender man alene Kirken samt Bygningerne ved Mitchellstræde ned imod Søen. Til højre herfor den nu som Folkepark udlagte Have til Kløckers Gaard.

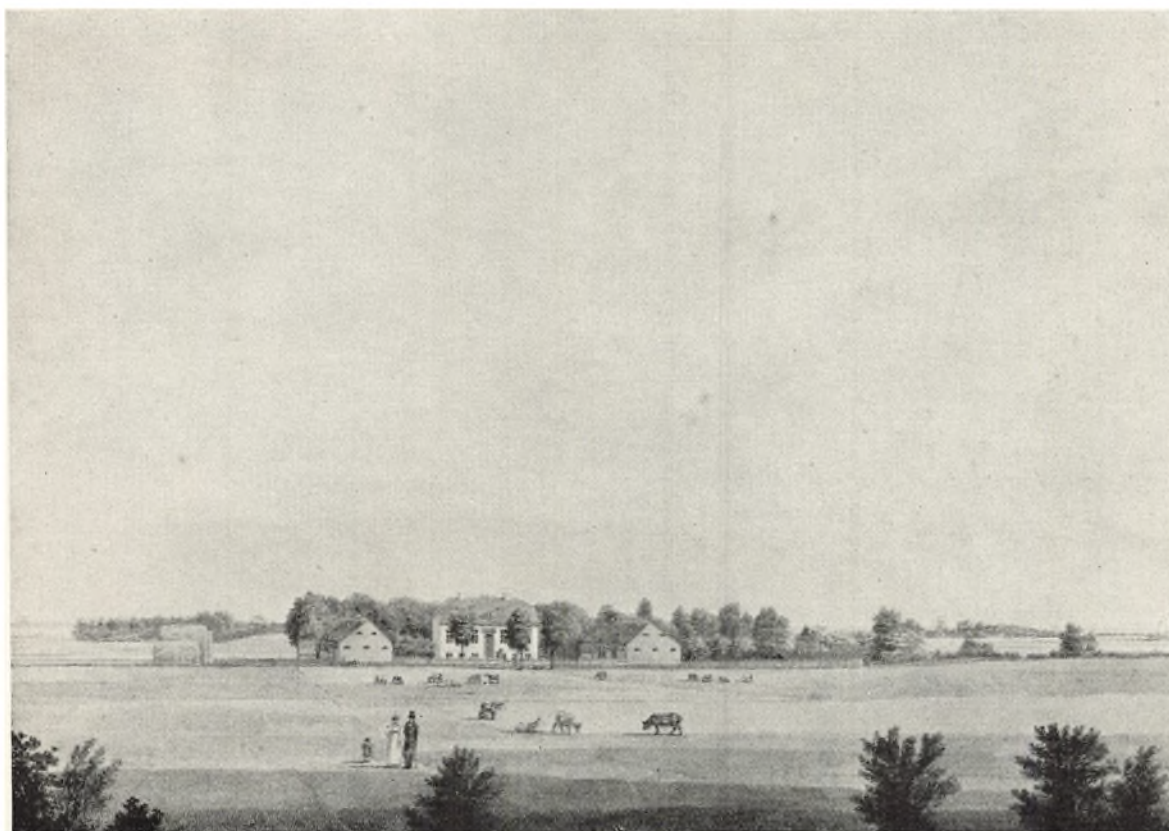
Parti af Lyngbyvej med Mindestøtten for Bernstorff. (Maleri ca. 1800 af Erik Paulsen). Den Marmorobelisk, som endnu staar ved Lyngbyvejen, blev rejst af tidligere Hovbønder paa Bernstorff Gods i taknemlig Erindring om den ældre Bernstorffs Velgerninger. Den er udført efter Tegning af Wiedewelt og bærer Aarstallet 1783, samt en Inskription, der priser J. H. E. Bernstorff, „som gav udskiftede, hovningfrie, arvelige Gaarde“ til „Godsets takfulde Beboere“.

Parti af Lyngbyvejen set imod Landstedet Søholm ved Lundehus-søen. I Horisonten Hovedstadens Taarne og Spir. (Akvarel ca. 1805, Øregaard). Sammenlign Billedet øverst næste Side. Hovedbygningen paa Landstedet Søholm er opført af C. F. Hansen for

den rige jødiske Købmand Nathan David, hvis Efterfølger trods Lundehus Kromandens Protest fik Bevilling til Traktørhold i 1831. Han vilde her skabe et Udflugtsted, hvor „dannede Mennesker“ kunde ty hen „uden at være blandet med det almindelige Publikum“.

Udsigt imod Rygaard ved Bernstorffsvej. (Akvarel ca. 1830 af H. G. F. Holm, By-museet).

Rygaard blev ved Gavebrev overdraget til Torkel Baden, der havde været virksom ved Etableringen af „den Bernstorffske Indretning“, Landboreformerne paa Bernstorff Gods. Hovedbygningen, oprindelig i een Etage, blev ombygget ca. 1850, men det gamle Landsted er nu katolsk Kloster, og en Kirkefløj opført i Stedet for den ene af Udlængerne. Se næste Side.

Øverst: Lyngbyvej set fra Runddelen ved Tuborgvej – til venstre – imod Lundehussøen.
 I Midten: Villa paa Niels Andersens Vej.
 Nederst: Rygaard set fra Bernstorffsvej. (Alle Fot. 1950, København Før og Nu).

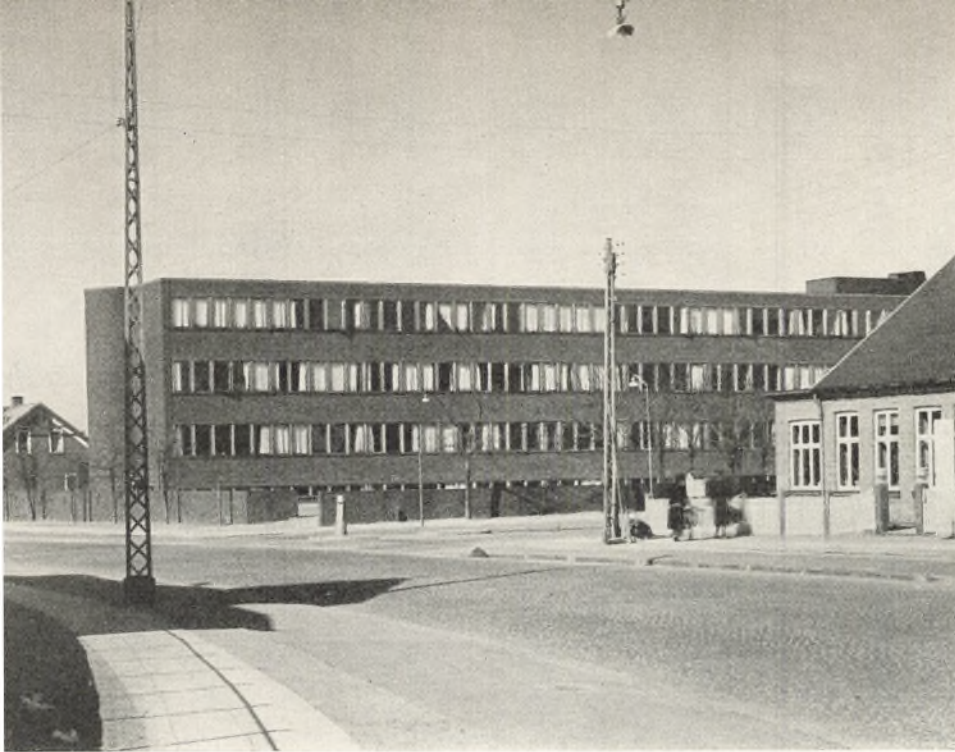

Bernstorffsvej er anlagt omkring Aar 1770 i Forbindelse med Gennemførelsen af Landbo-reformerne paa Bernstorff Gods, og langs denne nye Hovedfærdselsaare i Gentofte lagdes adskillige af de fra Sognebyen udflyttede Gaarde. Rygaard ligger endnu tilbage som et bevaret Eksempel, mens enkelte andre først er forsvundet i den seneste Tid, Svejsgaard, Hesselgaard, Høeghsminde og Maltegaard. Lundegaarden er blevet til Sankt Lukasstiftelsen, og mens dens ældre Bygninger er helt borte, er Rygaards delvis bevaret i Assumptionsklosteret.

De to Gaardes Tilliggende er længst udstykket. Begges Jorder hørte til de saakaldte „Ibsenske Grunde“, nævnt efter den „store Grundspekulant“, der 1887 begyndte med at købe Hellerupgaard og inden sin Død 40 Aar senere havde erhvervet saa godt som alt, hvad der var til Rest af de gamle Gaarde nærmest Skellet til Hovedstaden. Bebyggelsen af disse Grunde og Bebyggelsen af Gentofte Mark i det hele taget er jo i overvejende Grad præget af Villabyggeriet.

Var Gaarden før den typiske Bebyggelses-enhed overalt i Gentofte, saa er det nu Villaelaen. Men mens de faatallige Gaarde før laa spredt i det aabne Land, ligger der nu Villa ved Villa, hver i sin større eller mindre Have, langs de asfalterede Veje.

Øverst: Parti fra Buddinge Hovedgade, set imod Nord, imod Gladsaxe Kommunes Raadhus. I Midten: Parti fra Søborg Hovedgade, set imod Nord, til venstre Linje 16's Endestation. Nederst: Parti fra Søborg Hovedgade ved Søborghus, til højre Vangedevej. (Alle Fot. 1950, København Før og Nu).

Indtil Aaret 1909 var de to Kirkesogne Herlev og Gladsaxe een Kommune, og naar der paa det Tidspunkt fandt en Adskillelse Sted, skyldtes det, at Gladsaxe Kommune i stigende Grad havde faaet Præg af Naboskabet med Hovedstaden, og det navnlig ved den hastige Vækst af Villabyen Søborg.

Som allerede foran Side 192 bemærket var Søborg i ældre Tid Betegnelsen dels paa Kroen, der laa paa Hovedstadens Grund og dels paa Vange, der laa paa baade Emdrup, Vangede og Buddinge Byers Marker. Den største Del af den Bebyggelse, som nu kaldes Søborg, laa dog i Buddinge Søborgvang, hvor ikke mindre end 12 af Buddinge Bys Gaarde efter Udskiftningen blev placeret.

Laugaarden var den første af disse, som maatte vige for Udviklingens Krav. 1901 havde et Par Gartnere købt Gaarden og anlagde paa dens Jorder Mosevej, Laugaards Allé og Kirstens Allé. Samme Aar var der imidlertid fremkommet et Andragende om Udstykning af Søborggaard i 78 Parceller, og der var allerede afsat flere Veje over Grunden af det Konsortium, som i 1895 havde købt Gaarden, nemlig Søborghus Allé samt nogle senere omdøbte i Nabolaget. Samme Konsortium anlagde forøvrigt Alleerne paa den anden Side Frederiksborgvej, og saaledes løb Udviklingen videre, Gaard efter Gaard forsvandt, og Villavej efter Villavej opstod.

Villabebyggelsen præger stadig Søborg, blot ikke Hovedgaden, i hvert Fald ikke i samme Udstrækning som forhen. Navnlig i de senere Aar er den høje Bebyggelse trængt frem langs dette Stykke af Frederiksborgvejen, og Villa efter Villa afløst af høje Huse.

Herover: Parti af Buddinge Mark med Udsigt over Utterslev Mose og i Baggrunden Brønshøj og Husum. (Fot. 1940, Lebech). Mens den østlige Del af Buddinge Mark allerede tidligt i dette Aarhundrede blev til Villabebyggelsen Søborg, drives Dele af den vestlige

den Dag i Dag som Landbrug, selv efter at det moderne Industri-kvarter er opstaaet Nord herfor.

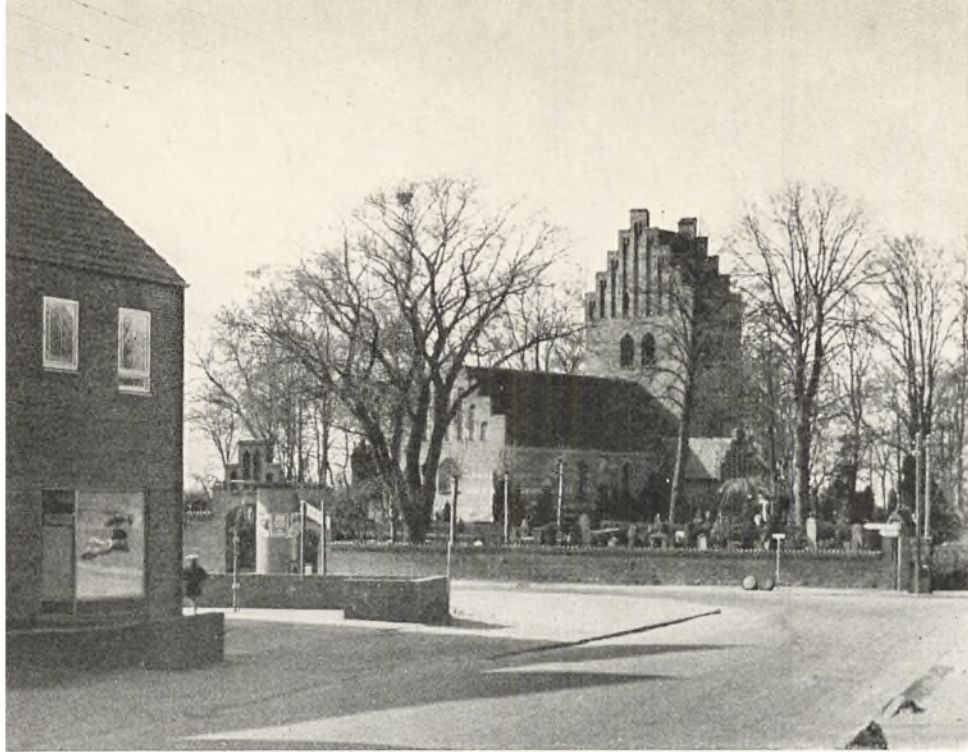
Billedet er taget fra Markerne ned mod Mørkhøj udover Utterslev Mose og med Brønshøj i Baggrunden.

Buddingevej ved den sydlige Indkørsel til Gammel Buddinge By. (Fot. 1950. København Før og Nu).

Vor Tids Buddinge spænder over fra hinanden saa afvigende Bebyggelser som den her gen-givne Landsbyidyl og det paa modstaaende Side afbildede tip-top-moderne Raadhus, der blev opført i 1937 med Vilh. Lauritzen som Arkitekt.

Til trods for, at Gladsaxe er Sognebyen, har man dog, som Følge af Udviklingen, fundet det naturligt at placere det kommunale Administrationscentrum i Buddinge, forøvrigt ikke fjernt fra, hvor det hele Sokkelunds Herred i Fortiden stævnedes sammen til Tinghøjen.

Øverst: Gladsaxe Kirke set fra Øst med den moderne Bebyggelse ved Tinghøjvej til venstre. I Midten: Gladsaxe Kommunes nye Industri kvarter set fra Mørkhøjvej. Nederst: Den sydlige Indkørsel til Mørkhøj By. (Alle Fot. 1950. København Før og Nu).

Kommunerne i Københavns Nabolag synes nu undergivet den samme uafvendelige Udviklings Lov, som i Løbet af den forløbne Del af dette Hundrebaar har præget de ved Aarhundredskiftet i Hovedstaden indlemmede Landsbyer. I Gladsaxe Sogn er Landligheden saaledes stærkt paa retur, nu ogsaa i de vestlige Dele af Sognet, som indtil for faa Aar siden var uberørt af Naboskabet med København, nærmere betegnet Gladsaxe og Mørkhøj Byer. Det fjernere Bagsværd har haft sin egen Udvikling, som ikke her skal berøres.

Gladsaxe Kirke, en saa typisk sjællandsk Landsbykirke som nogen, dominerede for ikke mange Aar siden det landskabelige Billede, som viste sig, naar man var passeret gennem Mørkhøj By fra Syd. Vejen løb mellem ubebyggede Bondemarker op mod den gamle Landsbykirke med det gotiske Taarn, som den laa paa Bakkeranden, mens Gladsaxe By gemte sig bag den. Kirken ligger der endnu, men ikke i saa fornem Ensomhed. Tæt Øst for den ser man nu den moderne halvhoje Boligbebyggelse, som det øverste Billede viser, og selvom man ved den sydlige Indkørsel til Mørkhøj By kan tro at staa overfor en ubrudt Landsbyidyl, saa skal man nok komme paa andre Tanker, naar man er naaet igennem Byen. Umiddelbart paa den anden Side af denne og til højre for Vejen op til Gladsaxe Kirke strækker sig det allerede tæt bebyggede Fabrikskvarter, som Midterbilledet viser, og hvis Opstaaen skyldes det moderne Byplanlægningsarbejde.

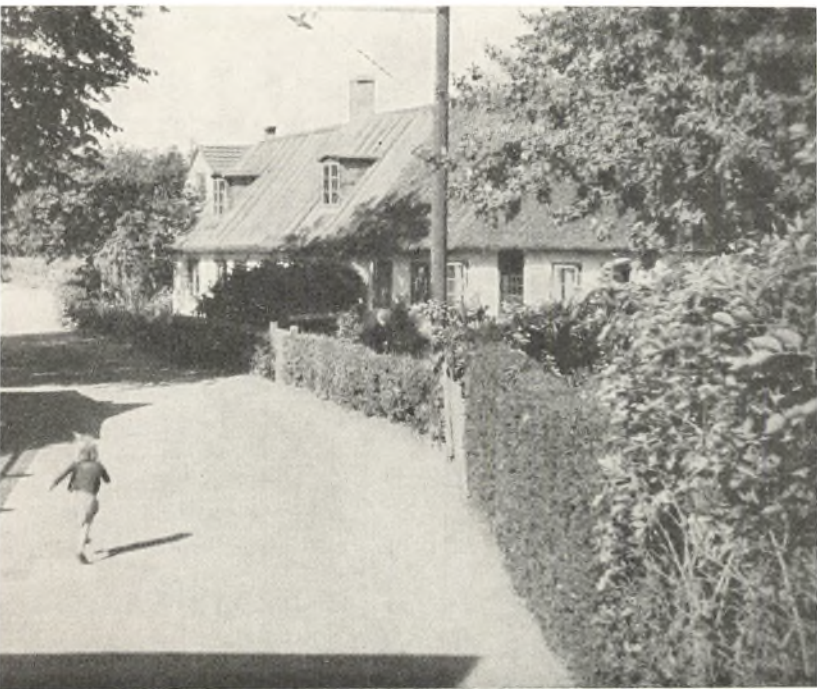
Herover: Enghavegaard i Mørkhøj set fra Hareskovvej. (Fot. 1943, Københavns Foto-Service). Herunder: Omtrent samme Parti 1950. (Fot. København Før og Nu). Den idylliske Bondegaard, der laa i Mørkhøj Bys sydlige Udkant, ud imod Utterslev Mose, brændte

i 1943, og paa dens Grund har nu rejst sig en moderne Rækkehusbebyggelse, udført med Svend Aage Stru som Arkitekt. Til venstre for de nye Huse ligger endnu en gammel Gaard, men bag den det højmoderne Industri kvarter.

Herlev. Øverst: Gaardinteriør fra Kagsgaarden. I Midten: Herlev Kirke set fra Syd. Nederst: Højbjergvej. (Alle Fot. 1948-49, Teknisk Film). Herunder: Stifterbillede paa Triumfbuen i Herlev Kirke. (Fot. 1940, Lebech).

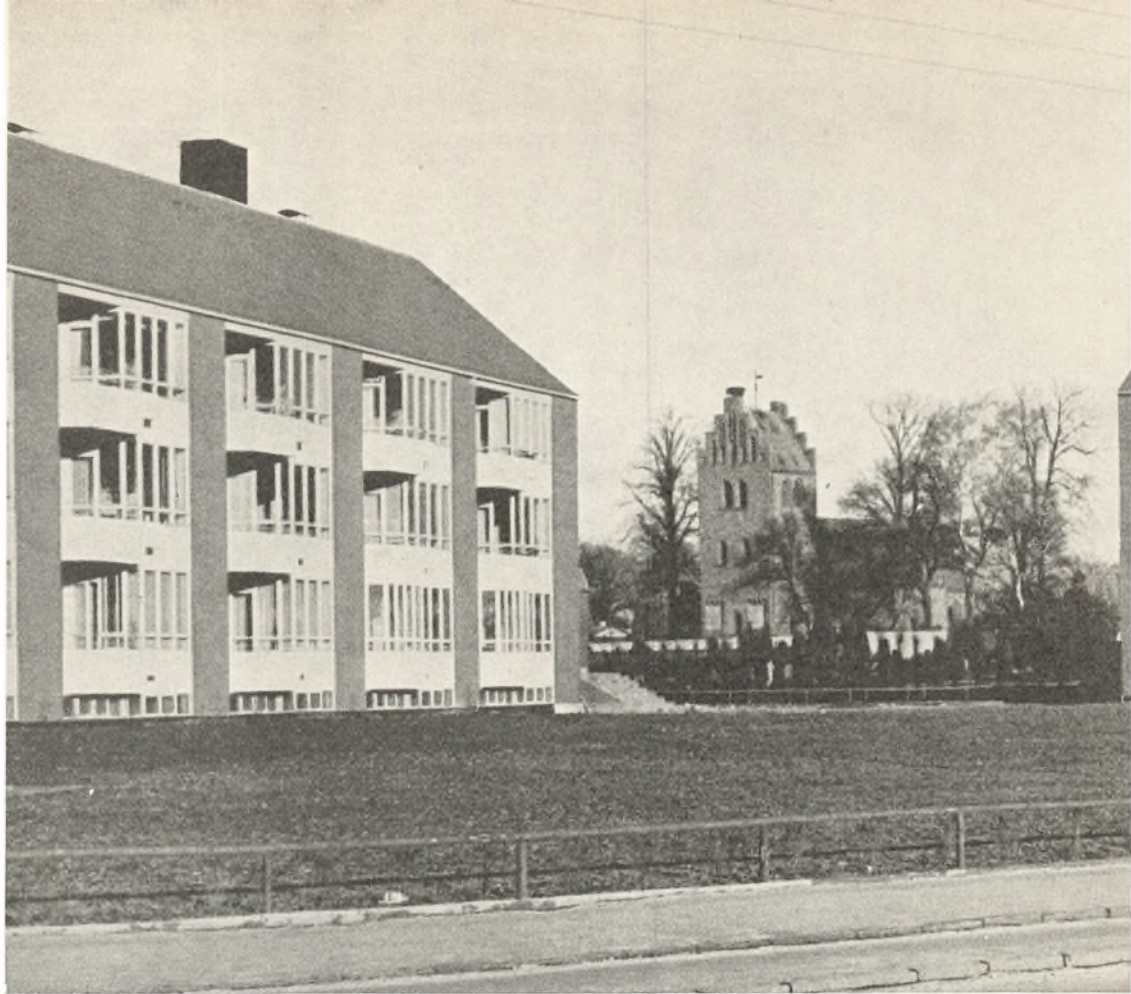
Herlev er i den Forstand den yngste af Hovedstadens Nabo-kommuner, at den indtil 1909 sammen med Gladsaxe Sogn udgjorde én Landkommune. Naar den paa det Tidspunkt opnaaede kommunal Selvstændighed, skyldes det pudsigt nok, at den endnu dengang af den moderne Udvikling helt uberrørte Kommune ønskede at komme ud af Fællesskabet med Gladsaxe Sogn, som i de forudgaaende Aar var blevet præget af Naboskabet med København.

Ogsaa under Kommunefællesskabet, som før og efter dette, var og er Gladsaxe og Herlev to Kirkesogne, men det har de ikke altid været. Et Dokument fra 1453 omtaler „to Brydegaaarde, som Mathis Jensen iboer“, som liggende i Herlev, Gladsaxe Sogn, og netop denne Mathis eller Mads Jensen kaldes paa sin endnu bevarede Ligsten *fundator hujus ecclesie*, denne Kirkens Stifter, og hermed rimer det sig udmærket, at Herlev Kirke er et sengotisk Bygningsværk, en Teglstenskirke. Man er endda i den sjældne Situation ikke blot saa nogenlunde at kunne datere Kirkens Opførelse, men har tillige et Billede af Bygherren. Han findes sammen med sine to Hustruer afmalet paa Kirkens Hvælvinger.

Herlev Kirke staar endnu, ganske vist i den Skikkelse, som den fik ved en altfor radikal Istandsættelse engang i det 19. Aarhundrede, og ikke helt i samme landsbyagtige Omgivelser som forhen. Et Billede som det nederst paa Siden har dog stadig Gyldighed, men hvorlænge? – Og Kagsgaarden forsvandt ved en Pyromanbrand i Aaret 1948.

Herlev Kirke set fra den nye Hovedgade mellem to Blokke af Bebyggelsen: Herlev Byvænge. (Fot. 1950, København Før og Nu).

Mens Landevejen, Frederikssundsvejen, før løb Øst og Nord om Herlev Kirke, ind igennem den gamle Landsby, er den i 1930'erne ført udenom denne og løber nu Syd for Kirken. Det er naturligvis med velberaad Hu, at den Arkitekt, som har staaet for Opførelsen af den moderne Bebyggelse, har placeret denne saaledes, at man har Udsigt imod Kirken. Paa en af Taarnets Takker ser man en Storkerede. Den efterhaanden mere og mere sjældne Fugl har indtil de sidste Aar bygget paa Herlev Kirke.

Øverst: Den moderne Bebyggelse „Herlev Byvænge“ set fra Frederikssundsvejen, eller som den her kaldes Herlev Hovedgade. Nederst: Samme Bebyggelse set imod Herlev Kro. (Begge Fot. 1950, København Før og Nu).

Det samme Billede tegner sig i Herlev som i andre af Hovedstadens Omegnskommuner. Boligbebyggelse af moderne Karakter, Etagebebyggelse og Rækkehuse, skyder op, ofte i umiddelbar Nærhed af de gamle Landsbyhuse. Mens Landsbyen Hjortespring endnu er saa nogenlunde uberørt af Udviklingen og derfor ikke skal nærmere omtales her, skifter Sognebyen hastigt Udseende. Tallene siger deres om de skete Ændringer. I 1940 var der 582 Lejligheder i Herlev Kommune, og trods det, Krigsaarene naturligvis ogsaa her hemmede Byggeriet, er Tallet ved Nytaar 1949 næsten tredoblet, til 1520 Lejligheder.

Udviklingen er ikke sket og vil ikke ske planløst, men paa moderne Vis efter forudbestemte Retningslinjer, og her som andetsteds finansieres Byggeriet ved Statslaan, ligesom det i Almindelighed er de større Byggeselskaber, der staaer for Opførelsen af de forskellige, tit ret omfangsrige Bebyggelser.

Af ganske særlig Art er det Byggeri, der er under Udførelse paa Københavns Kommunes Grund ved den nye Ringvej, de næsten 300 Systemhuse, der tilsammen danner en hel lille By i Byen. Sammenlign med det foran Side 254 bragte Luftfotografi.

Herover: Parti fra Annexgaardsvej set imod Nord udfor Minervavej. (Fot. 1950, København Før og Nu). Billedet er en Pendant til det nederst paa næste Side gengivne, i hvert Fald i den Forstand, at det er det fjerneste Sted paa Vejen, hvorfra man nu kan skimte Rødovre Kirke - til venstre for Birketræet. Hvor før de aabne Agre bredte sig paa begge Sider af den smalle Markvej, ligger nu Villaer og Rækkehuse langs den brede Hovedfærdselsaare.

Herover: Roskildevej set fra Øst imod Damhuskroen med denne til højre. (Fot. 1950, København Før og Nu). Som Hovedstadens andre Udgange markeres ogsaa den imod Vest fra gammel Tid ved en Kro, her bevaret, selvom Rejseladen nu er borte, faldet af Hensyn til Vejreguleringer, og fordi der ikke mere var Brug for den. Et Stykke af Roskildevejen er nu blevet Forretningsstrøget i Rødovre. Sammenlign Billedet øverst næste Side, der gengiver samme Motiv en „Menneskealder“ tilbage i Tiden.

Ogsaa fra Stien langs den vestre Bred af Damhussøen var der tidligere fri Udsigt mod Rødovre Kirke. Billedet herover viser det, taget i Aaret 1921 (Fot. Bymuseet), mens man til højre herfor ser samme Prospekt i Dag, da den moderne Bebyggelse har skjult Kirken. (Fot. 1950, København Før og Nu, ved Lebech). Som Stierne langs Søen er reguleret, er dette ogsaa Tilfældet med en Del af Rødovrevej, saaledes dér hvor den passerer den nye Bebyggelse ved Slotsherrens Vej, som Bil-

ledet herunder gengiver. (Fot. 1950, København Før og Nu). Man ser omtrent midt i Billedet Gavlen af Rødovre Kommunes gamle Fattiggård, det saakaldte „Torbenhus“, opkaldt efter Torben Oxen, hvis Tilknytning til Rødovre dog er noget tvivlsom. Mere vidnefast er det, at Svensk kongen Karl Gustav i 1658 saa Københavns Forstæder brænde fra en af de to Valhøje, der laa nær den gamle Roskilde Landevej, maaske fra den stadig bevarede, men godt gemte, som ses paa Billedet herunder. (Fot. 1949, København Før og Nu, ved Lebech).

Parti fra Roskildevej set fra Øst imod Damhuskroen. Foran denne Bomhuset. (Fot. 1921, Bymuseet).

En Sammenligning med Billedet øverst til venstre paa modstaaende Side vil vise de radikale Ændringer, der i de forløbne Aar er sket paa Roskildevej, før en almindelig chaussé-brolagt Landevej, nu Hovedvej Nr. 1 med dobbelt Cementkørebane og flankeret af moderne Bebyggelse.

Herunder: Udsigt imod Rødovre Kirke, med Rødovregaard til højre. (Maleri 1911 af Niels Hansen, Privateje). Billedet stammer fra den Tid, da Annexgaardsvejen endnu var en Markvej, og Kirken

ikke kalket rød – for at svare til Sognavnet! Selvom de Lærde paastaar, at Sognavnene Rød- og Hvidovre hentyder til Kirkenes Farve, har Rødovre ialtfald først i ny Tid faaet sin nuværende.

Hvidovre. Øverst: Parti af Hvidovregade set fra Vigerslev Allé. I Midten: Parti fra Hvidovregade set imod Syd. Nederst: Vigerslev Allé set fra Hvidovregade. (Alle Fot. 1950, København Før og Nu).

Det kan gentages om Hvidovre, hvad der foran er sagt om de andre Københavns Nabobyer. Det er typisk for dem i Dag, at gammel og ny Bebyggelse findes Side om Side, de er alle i Støbeskeen. I Hvidovre kroger den gamle Bygade sig fremdeles af Sted mellem lave, straa-tækte Huse, blandt hvilke dog her og der et flunkende nyt Etagehus, mens Biografen har taget det forsvundne Gadekærs Plads. Og Trafikken søger nu den brede asfalterede Hvidovrevej, ligesom det fortrinsvis er langs denne, at den nye og højere Bebyggelse har rejst sig. Det maa erindres, at Hvidovre Sogn allerede for Tid tilbage blev berørt af Udviklingen, idet baade Valby og Vigerslev indtil Indlemmelsen i 1901 laa indenfor Sognegrænsen. Der blev dengang fra Hvidovre Bys Side indtrængende henstillet ogsaa at indlemme den, men det nedsatte Udvalg af Københavns Borgerrepræsentation fraaadede noget saadant, da „sidstnævnte Landsby og omliggende Distrikt synes at ligge saa langt udenfor en købstadslignende Bebyggelse, at der ikke er Fællesinteresser for denne By og København“, og det blev ligeledes fremhævet, at Harrestrup Aa vilde danne et naturligt og praktisk Grænseskel. Aaen markerer Hovedstadens Grænselinje, men dens Omgivelser er stærkt ændrede siden dengang, og det paa begge Bredder. Det kan nok siges, at nu er ogsaa Hvidovre præget af købstadsmæssig Bebyggelse.

Parti af Hvidovrevej med den gamle Rytterskole foran Kirken. (Fot. 1940, Lebech).

Hvidovre har i det hele gennemlevet samme Skæbne som Nabobyerne i Københavns Opland, og blev blandt andet som disse ødelagt i Bund og Grund under Svenskekrigene. Men det var kun i Rødovre og Hvidovre, at ogsaa Kirkerne var saa medtaget, de maatte opbygges fra Ny. Ingen af dem blev særlig anselige, Korsfløjen ved Hvidovre Kirke er endda opført bygget af Bindingsværk. Det ses tydeligt nok udefra.

Hvidovre delte ogsaa Skæbnefællesskab med Rødovre i den Forstand, at de begge 1718 blev indlemmet i Københavns Rytterdistrikt, men – alene Hvidovre fik sin Rytterskole, til hvilken ogsaa Børnene i Rødovre skulde søge. De kom der bare aldrig „paa Grund af Vejens Længde og Besværighed,“ skrev en datidig Sognepræst.

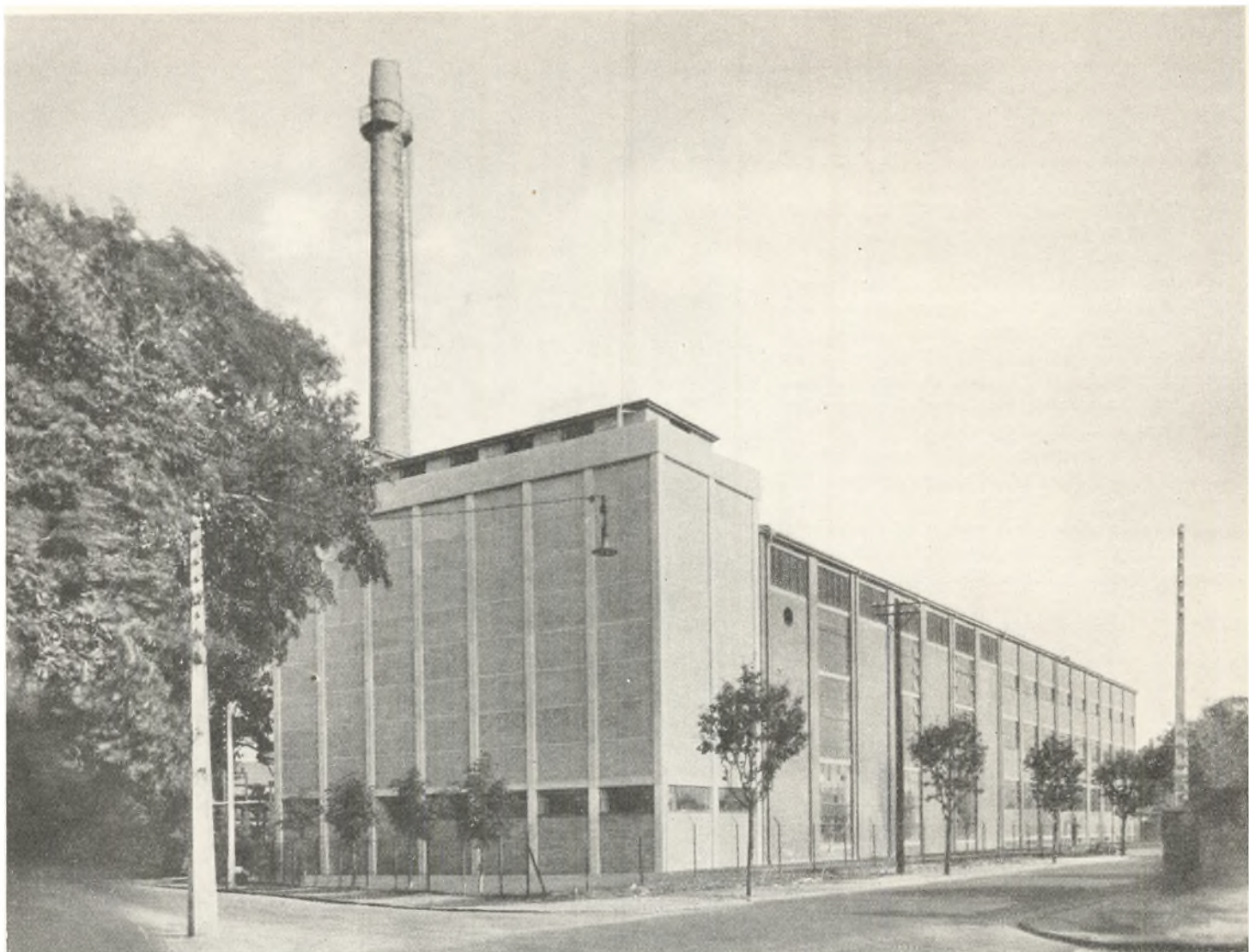
Rytterskolen i Hvidovre er stadig bevaret, omend ikke i sin oprindelige Skikkelse, men øget ved Tilbygning. Den gjorde Tjeneste som Skolebygning til 1901, men har siden været udlejet til Privatbolig, en Aarrække for Billedhuggeren Pedersen-Dan, og senere for Forfatteren Bertel Budtz-Müller.

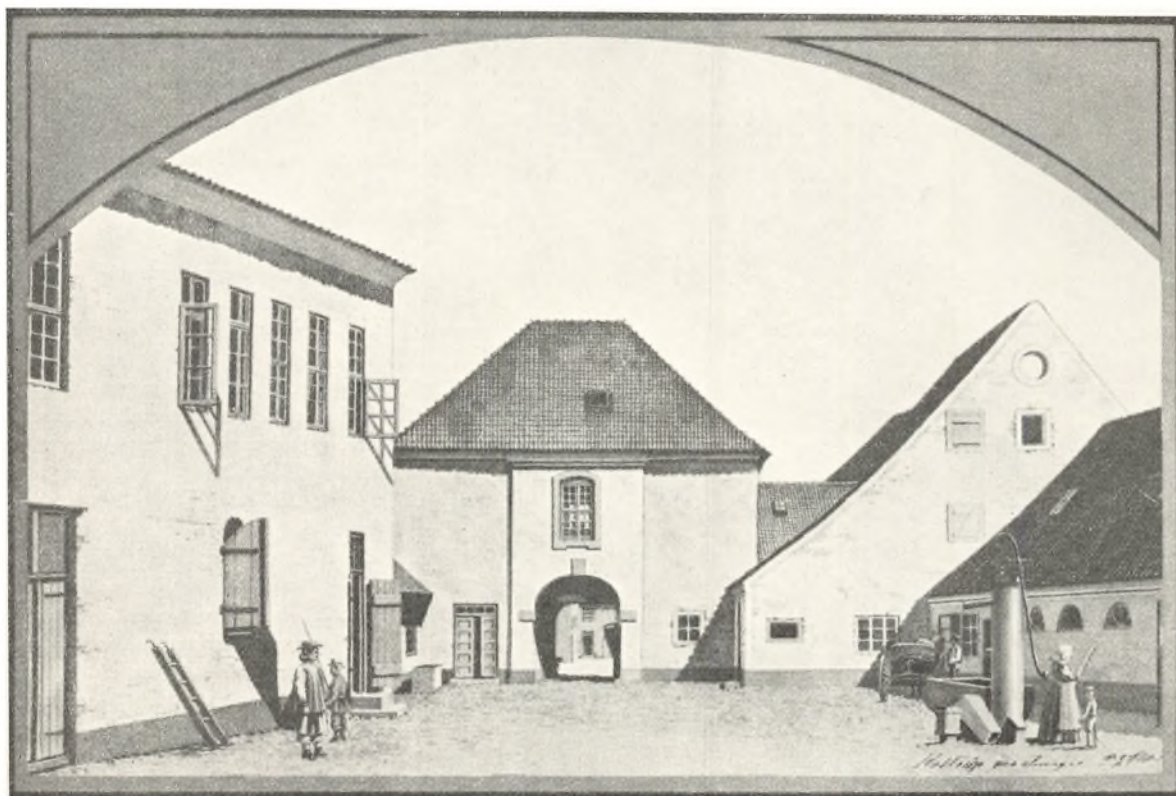
Hvidovrevej set imod Nord med den gamle Rytterskole og Kirken til venstre. (Fot. 1950 København Før og Nu).

Som i Rødovre Rødovrevej er i Hvidovre Hvidovrevej den længdegaaende Hovedfærdselsaare gennem de respektive Kommuner. Men paa Grund af at Forretningslivet i Rødovre i nogen Grad er koncentreret til Roskildevej og ikke særligt præger Rødovrevej, har Hvidovrevej faaet en anden Karakter end denne, og er navnlig, hvor den løber parallelt med Hvidovre Bygade, præget af høj Bebyggelse, Beboelses- og Forretnings-ejendomme.

Endnu da ovenstaaende Billede blev taget, laa Skole og Kirke i halvvejs landlege Omgivelser, et Forhold, som den mellemliggende Tid har ændret i ret væsentlig Grad. I begge Ovre'r er Befolkningen i den sidste „Menneskealder“ mangedoblet. I Hvidovre var der 1916 767 Indbyggere og nu 21.000, og i Rødovre var Tallene henholdsvis 1581 og 18.000.

Herover: Kastrup Glasværk. Det nye store Glasovnhaus. (Fot. 1950, Nowico). Kastrup, fra gammel Tid præget af Industrien, kan fremvise Fabriksbygninger af vidt forskellig Udseende, tiptop-moderne som den her viste og mere gammeldags som paa Billedet nedenunder.

Parti fra Kastrupværk. (Tegning af P. Ølsted, Bymuseet).

Mens Kastrup Glasværk, som startet i 1847 kun har godt og vel 100 Aar paa Baggen, daterer Kastrupværk sig nøjagtigt 100 Aar længere tilbage, til 1747, da Stenhugger, senere kgl. Bygningsinspektør Jacob Fortling fik Privilegium paa at bryde Sten paa Saltholm, og derefter to Aar senere med Statens Støtte anlagde et Kalkbrænderi, 1752 et Teglværk og 1755 en Stentøjs- og Sukkerformsfabrik, der siden blev kaldt Kastrupværk. Det var ogsaa Fortling, der paabegyndte Anlægget af Kastrup Havn.

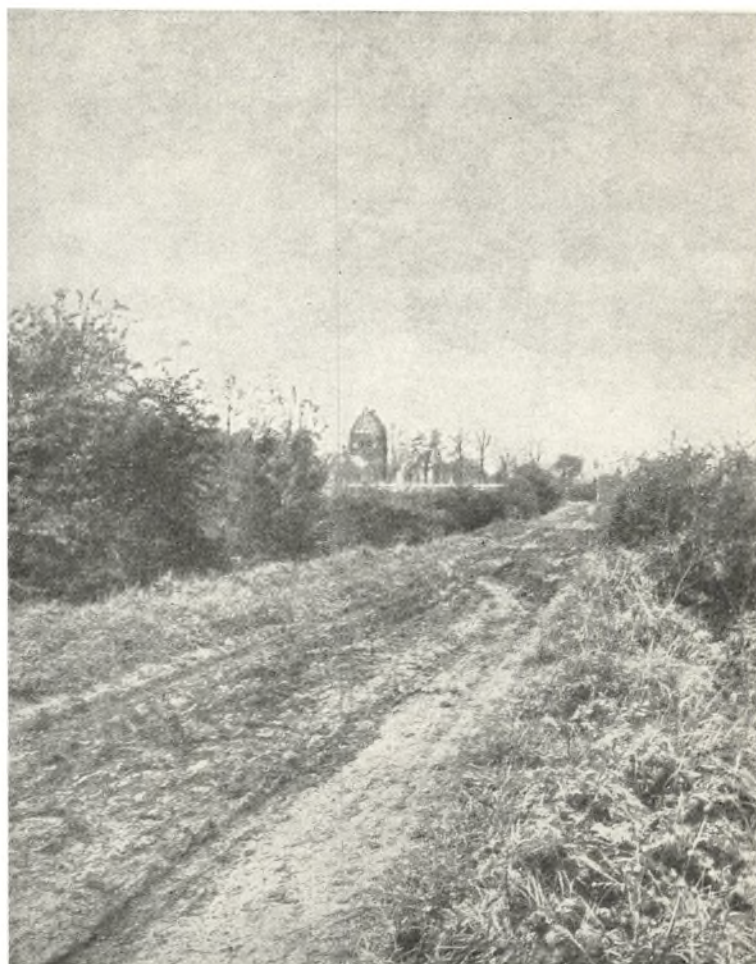

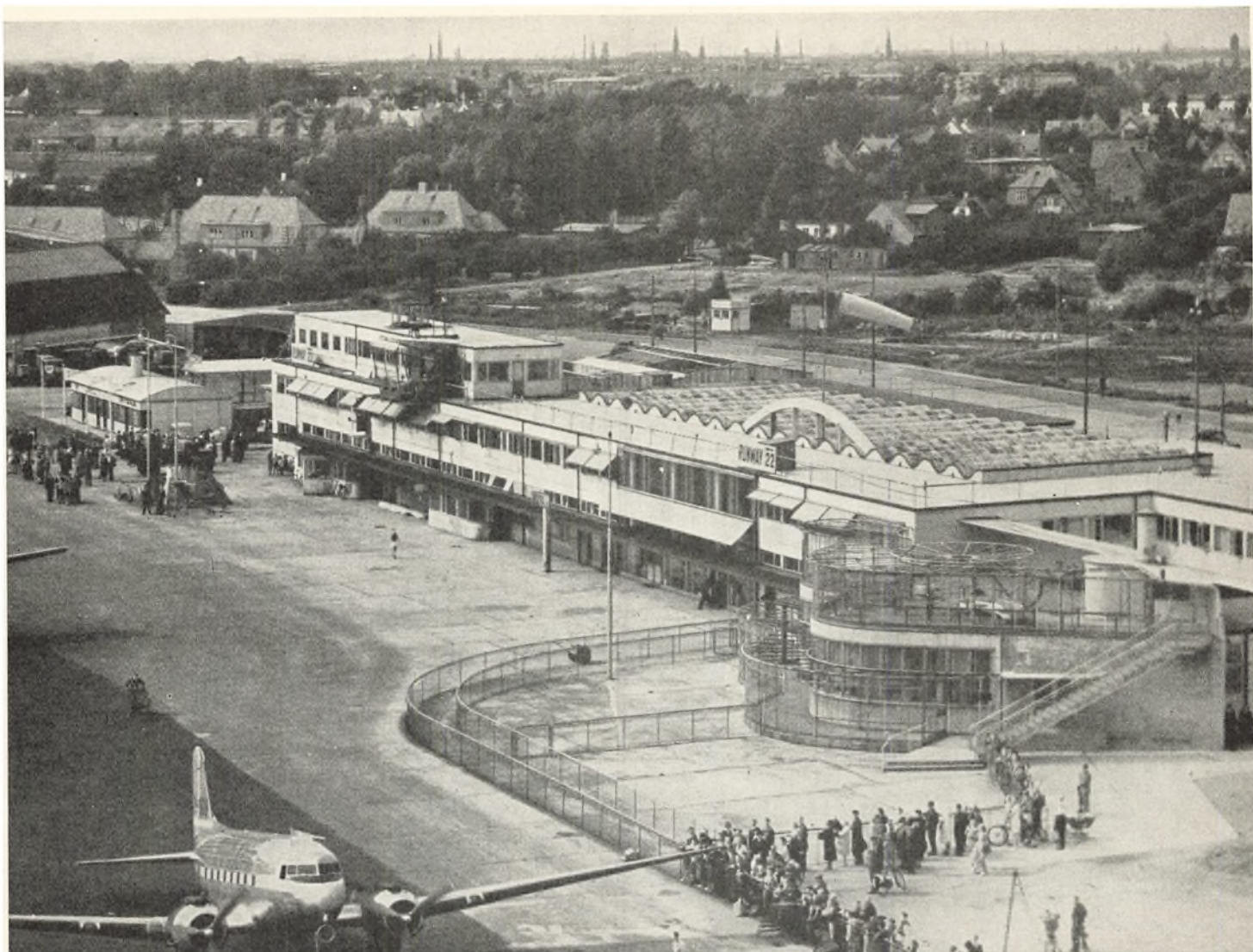
Herover: Parti fra Kastrup. Udsigt imod Skøjtevej. (Fot. Nordisk Presse-Foto). Til højre: Gammel Kirkevej fra Kastrup til Taarnby. (Fot. H. Langberg, 1923. Efter Elling: En Rejse paa Amager).

Der var indtil den nyeste Tid Væsensforskel paa de to Sogne i Taarnby Kommune, Taarnby og Kastrup, idet det kun var den sidstnævnte, der i mere udstrakt Grad var blevet præget af Hovedstadens Nærhed. Og selvom dette Præg har bredt sig ogsaa til Taarnby Sogn, gælder det dog fortrinsvis Sognebyen, mens de sydlige Landsbyer endnu henligger i relativ Uberørthed.

Som nævnt paa forrige Side blev Kastrup allerede i Slutningen af det 18. Aarhundrede Sæde for forskellige Arter af Fabriksdrift, og selvom Virksomhederne ikke gav lige godt Udbytte, saa er Kastrupværk som Kalkværk i hvert Tilfælde opretholdt til Nutiden. Med Tiden kom andre Virksomheder til, som det allerede nævnte Glasværk og noget før dette et siden nedlagt Saltværk. Men det var ikke blot Kastrup, der blev præget af Industrien, det var i endnu højere Grad Sundbyerne, som i ældre Tid begge hørte under Taarnby Sogn, og der opstod det Forhold, at de kommunale Udgifter ikke mere lod sig bestridte ved Hjælp af Hartkornsskatterne. Dette førte til, at Sundbyerne i 1895 blev udskilt fra Taarnby Sogn og oprettet som en selvstændig Kommune.

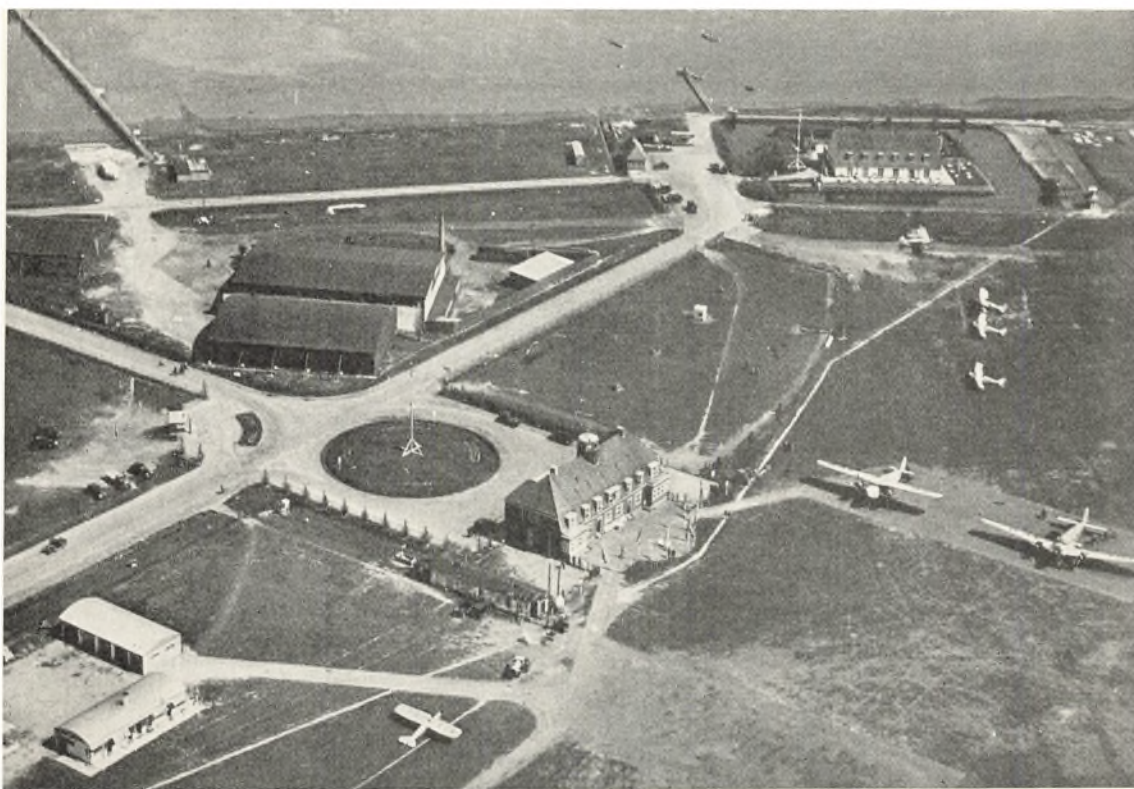
I kirkelig Henseende var de allerede blevet selvstændige i 1879, men trods det Kastrup Kirke blev opført saa tidligt som i 1883-84, blev Kastrup først i 1918 et eget Kirkesogn. Taarnby Kirke er i sin Oprindelse en romansk Bygning, opført af Kridtsten og Kamp, men som andre af sine Lige blev den ombygget i Løbet af Middelalderen og fik i samme Periode sit gotiske Taarn.

Herover: Flyverbillede af en Del af Kastrup Lufthavn. (Fot. 1949, Nowico). Som Hovedstadens første Banegaard i sin Tid blev anlagt udenfor Voldene og dermed udenfor den egentlige By, er

Københavns Lufthavn placeret paa den anden Side Stadens nuværende Kommunegrænse, i fjern Afstand fra den gammelkendte Silhuet med de skønne Taarne, som her fremtræder i Baggrunden.

Flyverbillede af Kastrup Lufthavn. (Fot. 1925, Det danske Luftfartselskab).

Den 20. April 1950 var det 25 Aar siden, Lufthavnen blev aabnet for Ruteluftrafik med Forbindelser til Berlin, Hamborg og Amsterdam. Vinteren før var den Administrationsbygning blevet opført, som ses midt i Billedet, og som 1939 blev afløst af den nye, som Billedet øverst paa Siden viser. Lufthavnens stærkt udvidede Areal gennemkrydses nu af kilometerlange Betonbaner, den første anlagt i 1941, og der bygges stadig flere og flere Hangarer.

Øverst til højre i Billedet det til Restaurant omdannede Krudthus.

REGISTRE OVER DE VIGTIGSTE NAVNE

Af praktiske Grunde er Fuldstændighed ikke tilstræbt, uden forsaavidt angaar Kunstnerregistret over de Malere og Tegnere, hvis Billeder findes gengivet i Værket. Med Hensyn til det egentlige Personnavneregister er kun de mere kendte Navne, herunder samtlige Arkitektnavne, medtaget, og i det topografiske Register er der hovedsagelig givet Henviisning til de Steder i Teksten, hvor der virkelig gives Oplysninger om de paagældende Lokalteter.

TOPOGRAFISK REGISTER

- A**
- Aabenraa I 69, 93, II 59, 330 f.
Aaboulevarden I 77, V 134, 150, 152, VI 107, 221.
Aagade V 150 f., 156, 158 f., VI 110.
Aahusene I 77, V 150.
Aahuset (før „Nørrealleenlyst“) VI 23.
Aandssvageanstalt for Børn VI 90.
Aalekistevej VI 199 f.
„Aarhus Domkirke“ III 238.
Aarhusgade (før Fortunagade) V 76.
Aarhus Privatbank II 99.
Abel Cathrines Gade III 178, V 250, 271.
Abel Cathrines Stiftelse III 60, 175, 178, V 271.
Aborreparken I 122, IV 211, 290 f.
Absalons Borg I 9 f., 139 f., 162.
Absalons Brønd I 130.
Absalons Gaard I 137, II 82.
Absalonsgade V 216, 232, 234, 265, 284.
Absalonskirken V 221.
Absalons Statue II 119, 121.
Absalons Vold IV 165 ff.
Acciseboder (Konsumtionskontorer) IV 80, 102, 191, 310 f., V 241.
Adelgade III 46, 56–59, 86, 88 ff., 92, 126, 133 f., 136 ff., 140, 144–154, 157 ff., 161, 164, 190 f., 193 f., 257.
Admiralgaarden III 84, 86, 90 f., 171, 179, 217, 227.
Admiralgade I 72, II 192 f.
Admiral Geddes Gaard II 296 f.
Adressecomptoirets Gaard II 72, 80, 104.
Aggersborggade V 31.
Aggersborgske Villa V 18, 29, 60 f.
Ahlefeldtsgade IV 209.
Akademigade III 187, 301, 303.
Ahornsgade V 170.
Akademi, det ridderlige II 92.
Akvarium, Vesterbro V 248, 252.
Aladdinkvarteret IV 35 f., 147.
Albert van Gochs Boder II 326.
Alderstrøet V 117, 143.
Alexander Newski Kirke III 44, 72, 280, 284.
Alhambra VI 34 f., 37, 88.
Alhambravej VI 31, 36, 88.
Alleenberg VI 33, 88.
Alleenlyst IV 324.
Alleenlyst, Frederiksberg VI 88 f.
Alleer, Nørre-, Vester- og Østerports IV 189, 306, 324, V 13, 212.
Allégade VI 9, 18, 25 ff., 44, 76–79, 81, 85, 114, 130.
Allehelgens Kirke VI 224.
Allers Etablissement V 117.
Allersgade V 114, 199.
Alléscenen VI 36.
Almindelige Handelskompagni IV 15 f.
Almindeligt Hospital III 37, 74, 206, 244, 273, 322 f., 340, IV 27, V 118, 176, 191.
Alumina, Fajancefabrik IV 27 f.
Amager Birks Kontorer IV 133.
Amagerbro IV 39, VI 148, 156 f., 215.
Amagerbro (= Knippelsbro) IV 49.
Amagerbrogade VI 215 f., 218 f., 222.
Amager Fælled VI 148, 165, 221.
Amager Fælledvej VI 215.
Amagergade, Lille og Store IV 28, 97, 104 f.
- Amagerport IV 16, 24, 82, 150 f.
Amager Strandpark VI 225.
Amager Strandvej VI 225.
Amagerstræde = Amagergade IV 104.
Amagertorv I 41, 59, 61, II 11, 74, 77 ff. 106, 110–117.
Amaliegade I 66 f., 69–72, 81, II 34, III 35, 74, 79, 86, 92, 301, 303, 319–332, 340, IV 27.
Amaliegade, Lille III 319, 328.
Amalienborg I 22, 25, 122, III 21, 24, 69, 71, 77, 277 f., 318, 332–340. (Sammenlign Sofie Amalienborg).
Amalienborg, Lille V 49.
Amalienborggade III 253.
Amalienborg Have III 24, 26 f., 84, 267.
Amalienborg Kvarteret III 30 f., 85, 90. (Sammenlign Amaliegade og Amalienborg).
Amalienborg Mønstringsplads III 24, 26, 30, 34, 84, 341.
Amalievej VI 46.
Amerikavej V 216, 232, 289.
Amerika Mølle V 289, 292.
Amicisvej VI 9, 86.
Ammebørsen III 106.
Ankerske Gaard IV 44 f., 52.
Andebakkestien VI 44, 82.
H. C. Andersens Statue III 108.
Andreas Bjørns Gade IV 36.
Angleterre, Hotel d' II 71, 127, 132, 134, 141–145, III 251.
Annexgaardsvej VI 292 f.
Antonichus II 342.
Antonigade I 70, II 41, 57, 326 f.
Apollo-Salen II 126.
Apolloteatret IV 260.
Apostelkirken V 221.
Applebyes Plads IV 14, 22, 139 f., 143.
Applebyes Reberbane = Holms Huse IV 135 f., 139.
Arbejdernes Byggeforening III 188, IV 321, 323, V 22, VI 157.
Arbejdernes Forsamlingsbygning, Rømersgade IV 303.
Arbejdsgiverforeningen II 251.
Arendalsgade V 31.
Arken (Noæ Ark) II 264.
Arsenaløen I 293, 298 f., III 187.
Arvebiologisk Institut V 175.
Asbacks Hus II 301.
Asiatisk Kompagni IV 15 f., 21, 40, 55, 144 f.
Asminderødgade V 162.
Assistenshuset II 217, 219, III 79, 241. (Se ogsaa Berregaardske Palæ).
Assistens Kirkegaard V 99, 107, 110 f., 132 f., 135, 166 f., 169.
Axelborg IV 257.
Axeltorv IV 275.
- B**
- Baadfart paa Søerne V 149.
Baadsmandsstræde IV 5, 7, 14 f., 21, 26, 28, 97, 106 f.
Backersvej VI 224.
Badevej V 232.
Badstuestræde II 57, 98, 223.
Bagerboder paa Nørregade II 278.
Bagerens Gade III 194.
Bagergade V 114.
Bagerstræde V 272 f.
Baggesensgade V 114.
Bag Volden II 336.
Bakkegaards Allé VI 31.
Bakkegaardsvej V 216.
Bakkehuset VI 22, 25, 90, 208.
Balders Hospital V 118.
Balsamgade III 187, 193 f., 196.
Baltica, Assurancekompagni III 72, 286–89.
(Hoved-) Banegaard, første IV 267 ff., —, anden IV 267, 271, 274 f., 278, —, tredje IV 267–272.
A. C. Bang II 52, 129, 197.
Bangertsgade V 114.
Bangs Vænge VI 31.
Baptisternes Hus IV 322.
Barkmøllevejen V 101.
Barnekowske Gaard III 87, 224.
Bartholomæusgaarden IV 38, 71.
Baumgarten & Burmeister (Burmeister & Wain) IV 40, 125, 129.
Bayerske Ølhalle II 131.
Beauvais, Konserverfabrik II 78.
Bech-Olsen, Kafé IV 273.
Behagens Gaard IV 13, 61.
Bellahøj II 268, VI 134, 173, 184.
Bellavista VI 251.
Bellevue VI 241, 251 f., 268.
Bellevue, Hotel II 257 f.
Belvedere V 293.
Belysningsvæsenet II 334.
Benjamin, Jakob Italiender, & Gebrøders Tobaksfabrik IV 86.
Benzinhavn, Eldre I 258, —, Yngre I 300.
Bergckentinske Palæ, se Odd Fellow Palæet.
Bergsgade I 78.
Bergthoragade VI 165.
Berlingske Hus II 327.
Bernina, Kafé II 104.
Bernstorffs Palæ III 72, 272, 278, 285–290.
Bernstorff Slot VI 243, 276.
Bernstorffsgade IV 273.
Bernstorffstøtten VI 283.
Bernstorffsvej VI 252, 284 f.
Berregaardske Palæ (Assistenshuset) I 68.
Bethelskibet II 179.
Bethesda, Missionshus IV 299.
Betlehemskirke V 150.
Bianco Lunos Allé VI 30.
Bianco Lunos Bogtrykkeri II 132, 305.
Bibliotek, Det kgl. I 145, 157, 166, 207–211.
Biehls Gaard III 264.
Bing & Grøndahl II 112, V 220, 222, 290.
Birkagervej VI 139.
Bispebjerg VI 176 f., 196.
Bispebjerg Hospital VI 164, 169.
Bispebjerg Kirkegaard VI 164, 168, 178 f.
Bispebjerg Krematorium VI 195.
Bispebjerg Mølle VI 176.
Bispengen VI 8, 23, 185.
Bispegaarden II 272 f.
Bispehusene VI 177.
Bispetorvet I 12, II 273.
Bjerrregaarden VI 206.
Bjørnebogade II 307.
Bjørnegade III 187, 301.
Bjørnsdal, Gæstgivergaard V 214, 250 f.
Bjørnsdal IV 15, 148.
- Bjørnsønsvej VI 206.
Bjørns Plads IV 36, 139, 148.
Blaagaard IV 188, V 105 f., 130, 137, 140 f., VI 20.
Blaagaardsgade V 134, 144.
Blaagaards Kirke V 144.
Blaagaardskvarteret V 113 ff., 126 f., 130.
Blaagaards Plads V 119, 134, 144.
Blaagaards Seminarium V 140.
Blaataarn, V. Voldgade I 282, II 256.
Blancogade (Fredericiagade) III 73, 187, 303.
Blasen II 287.
Blegdammene V 54, 102, 126, 186, 193.
Blegdams Fælled I 122 f., V 108.
Blegdamshospitalet V 134 f., 184, 186.
Blegdamsvejen III 191, V 100, 104, 109, 177, 184 ff.
Blekingegade VI 216.
Blidah VI 263.
Blindeinstitut, Det kgl. V 50.
Blæsenborgvej VI 190.
Bodenhoffs Plads IV 28, 36, 40, 113, 120, 148.
Boghallen Alfred G. Hassing II 258.
Bogholderallé VI 156, 199.
Bogholdergaarden VI 198 f.
Bolandsvej VI 195.
Boldhusgade II 192.
Boltens Gaard I 70, III 85, 230–232.
Bombøssen IV 119.
Bombroen I 293, 295.
Bomhus, Hellerup VI 261.
Bomhuset ved Langebro IV 134.
Bomhuset ved Lundeheussøen IV 134, 136, 193.
Bomløbet I 294 f.
Borchs Kollegium II 50, 294 f., 297.
Borgbjergs Monument V 182.
Borgerdydskolen IV 18, 85, 88.
Borgergade I 73, III 62 f., 86, 88, 90 f., 133, 137–140, 144 f., 155, 157–159, 162–170, 184, 195, 217, 221, 229.
Borgernes Hus I 24, II 308.
Borgmester Jensens Allé V 88.
Borups Allé V 133, 135, 158.
Borups Højskole II 32.
Botanisk Have, Amaliegade III 75, 92, 320, —, Charlottenborg II 156–159, —, Krystalgade I 119, —, Østervoldgade I 121, IV 314 f.
Boulevardbanen III 204, 306, IV 211, 213, 270 f., 277, 290, 296 f., 308, 318.
Tyge Brahes Statue IV 314.
Brandassurance-Kompagni, Det kgl. octrojerede II 120.
L. I. Brandes Allé VI 31, 116.
Brandforsikring, Den almindelige, for Landbygninger II 242.
(Hjalmar) Brantings Plads IV 327.
Brasilko II 34.
Bredgade I 63, III 28, 47 f., 70, 73, 85 f., 188, 250 f., 257, 259–303, 308, 319, 341.
Breddegade VI 18, 25 ff., 31, 44, 80 f.
Bredelandsvej VI 195.
Bremerholm (Gammelholm) I 46, II 62 f., 169, 201.
Bremerholm (tidligere Holmensgade) II 128 f., 200 f.
Bristol, Hotel II 82, 238.
Brobergsgade IV 36.

Brockdorffs Palæ III 333.
Brockske Handelsskoler III 254, 257, IV 14.
Brogade IV 5 f., 13, 17, 19 f., 33, 49–52, 70.
Brohusgade V 114.
Brokkensbod III 309, 314 f.
Broløggerstræde II 57.
Bronsonsgade V 218, 287.
Brudesengen V 108.
Bryggerlængen III 187, 195, 304.
Bryggervangen V 31, 89 f.
Bryggernes Lavshus II 301.
Bryghusgade II 256.
Bræddehytten IV 272, V 219.
Brødrehejlene VI 282.
Brødrene Brauns Skraatobaksfabrik IV 40, 96.
De Brødre Petersens Jomfru-Sæde eller Kloster, se Petersens Jomfrukloster.
Brøndstræde, Lille II 59, 336.
Brøndstræde, Store II 59, 336.
A. A. Brøndums Bryggeri, St. Kongensgade III 67, 221.
Brøndums Brænderi, Prinsensgade III 160.
Brøndstræde-Kvarteret II 58, 72.
Brønshøj VI 131 f., 134, 136 ff., 140 ff., 144, 146–51, 154 f., 157 ff., 185–189, 196 f.
Brønshøjholm VI 155, 186, 197.
Brønshøj Kirke VI 134, 167, 197.
Brønshøj Kirkemose VI 197.
Brønshøj Kro VI 147 f.
Brønshøj Torv VI 167.
Brønshøjvej VI 186.
Buddinge V 136, 196, 233, 287.
Buddinge Hovedgade VI 286.
Buddingevej VI 287.
Budolphs Kloster II 266.
Burmeistergade IV 36.
Burmeister & Wain I 21, 26, 39, 50, 237, 241 ff., 250, 270 f., 290 f., IV 5, 12, 16–20, 23, 31, 35, 40, 56, 115, 125, 128, 139, 146.
Bygaarden VI 199.
Bülowsvej I 79, IV 27, VI 30, 113.
Bymur og Taarne IV 167 f., 292 f.
Bøllegaardene (Utterslev) VI 176.
Børnehusbroen IV 20, 124.
Børnehuset IV 24, 40, 78 f.
Børre Lorentzens Mode Bazar II 76, 79, 131.
Børsbroen II 180.
Børsen I 61, 146, 216–220, 225, 233, II 209, IV 6.
Børsgade I 93.

C

Carit Etlarsvej VI 36, 86.
Carlsberg, Gammel og Ny I 35, 50, V 220, VI 152, 154 f., 206, 209.
Caroline Amalies Børneasyl III 211.
C. J. Carøe IV 65.
Casino III 78 f., 317, 331.
Centralbanehotellet V 265.
Centralpostgaarden IV 273.
Centralteatret II 258.
Charlottensborg II 19 f., 144, 151 f., 154–160, 293, III 84, 233.
Charlottenlund VI 237 f.
Charlottenlund Fort VI 250 f.
Charlottenlund Skov VI 240, 245, 251 f.
Charlottenlund Slot VI 237, 239, 264 f.
Christian IV's Bryghus I 162, 164–167, 198 f.
Christian IV's Statue III 30, 198.
Christian V's Rytterstatue II 146 f.
Christian VII's Palæ III 333, 335 f.
Christian VIII's Palæ III 76, 333 f., 337 ff.
Christian IX's Bro (Langebrogade) IV 160, 162.
Christian IX's Gade II 338, 341.
Christian IX's Gade-Kvarteret II 59, 72, 341.
Christian IX's Palæ III 333, 335, 339.
Christian X's Palæ III 335.
Christian X's Plads III 143.
Christian Firtal II 112.
Christiansborg I 18–21, 149 f., 153–158, 162, 168 f., 172–191, 194–197, 206, 212 f., 222, 230, II 38, 48, 118 f.
Christiansgaarden III 89, 138, 140, 143, 154, 176.
Christiansgade I 169, 227 f.
Christiansgave V 19, 68.
Christianshavn I 42, 59, 233 f., 237, 242, 280, IV 5–164, VI 215 f., 221.
Christianshavnergaarden IV 89, 113, 122.

Christianshavns Apotek IV 20, 71 f.
Christianshavns Bro (= Knippelsbro) IV 49.
Christianshavns Dampmølle IV 40, 44, 67 f.
Christianshavns Døtreskole IV 26.
Christianshavns Gymnasium IV 28, 106 f.
Christianshavns Jernstøberi og Maskinfabrik IV 22.
Christianshavns Kanal IV 15, 21, 113–132, 148.
Christianshavns (ældste) Kirke IV 102.
Christianshavns Kvindefængsel IV 24, 73, 76.
Christianshavns Politistation I 104, IV 124.
„Christianshavns Raadhus“ IV 59.
Christianshavns Torv IV 24, 69–79.
Christianshavns Tugthus IV 21, 24 f., 69, 73, 76–79, 98.
Christianshavns Vold IV 25, 28, 30, 35 ff., 149–158.
Christianshavns Voldgade III 94, IV 22, 25, 28, 32, 108–112, 133.
Christiansholm I 240 f., 248.
Christiansholm, Lyststed VI 241.
Christianskirken IV 12, 17 f., 23, 35, 44, 54–57, 61, 66, 143.
Christians Plejehus III 36, 65, 206, 221.
Cirkus-Bygningen IV 289.
Citygade II 325, 342.
City-Kvarteret II 65, 72, 325, 342.
Civilstatens Materialgaard II 253 f.
Classens Have V 12, 14 ff., 28 ff., 58–63, 66–69.
Classenske Bibliotek III 322, 326.
Classenske Boliger VI 28, 116 f.
Classenske Fideikommiss III 317 f., 322, V 12, 30, VI 31, 48.
Classenske Legatskole IV 18, 220.
Classens Vænge V 30.
Cloettas Chokoladefabrik I 36.
Colbjørnsensgade V 216.
Collinske Gaard, Amaliegade III 49, 79, 330.
Collinske Gaard, Bredgade III 47 f., 79, 87, 250 ff., 260 f.
Collinske Gaard, Dr. Tværgade III 91. (Se ogsaa Tybjergske Gaard).
Concert du Boulevard IV 260, 262, 264.
de Conincks Gaard III 224 f., 279.
Constantia VI 250.
Cort Adelaers Gaard IV 13, 34, 61.
Crome & Goldschmidt II 323, 325, 342.
Cyklebane i Bernstorffsgade IV 250.

D

Daells Varehus II 287.
Dagmarhus IV 244.
Dagmarsgade V 115, 199.
Dagmarteatret IV 210, 289.
Dahlénstræde IV 283.
Dalen, Østerbrogade V 54.
Dalgas Boulevard VI 31.
Damhus Boulevard VI 254.
Damhuskroen VI 129, 292 f., 231.
Dammussøen VI 129, 202 f., 254, 292.
Damhustorvet VI 254.
Danas Have V 142.
Danas Plads VI 102, 105.
Danmarksgade (før Ørstedsgade) VI 30.
Danmarks tekniske Højskole III 203, 215. (Se ogsaa Polyteknisk Lærestanstalt).
Dannebrog, Gæstgiveri II 262.
Dannebrogsgade V 216, 234, 284.
Danneskjøldske Palæ III 68, 330.
Danneskjöld-Laurvigens (= Moltkes) Palæ III 267.
Danske Kompagnis Hus II 223.
Danske Kongers kronologiske Samling III 100.
Dantes Plads IV 221.
David-Statuen II 239.
Dehns Palæ III 72, 280 f., 285, 290.
Diakonissestiftelsen VI 31, 124.
Didrik Badskærs Gang II 338 f., 342, 344.
Djævleøen I 288.
Dokken (Gamle Dok) I 237, 280, IV 16, 40, 148.
Dr. Abildgaards Allé VI 116.
Dokken I 249, 293.
Domhuset II 48, 87, 94–97.
Domus medica III 74, 330.
Driverihave, Kgl. III 117 ff.
Dronningegaarden III 89, 140, 143, 176.
Dronningens Bredgade (= Bredgade) III 175.

Dronningens Enghave IV 267.
Dronningens Gaard, Gentofte VI 243.
Dronningensgade IV 8, 24–27, 31 f., 34, 87–90.
Dronningensgade (= Dr. Tværgade) III 159, 175.
Dronningens Have I 117, III 14, 16, 18, 86, 104.
Dronningens Mølle IV 185, 318.
Dronningens Tværgade III 62, 86, 90 f., 128, 134, 139, 144, 159, 171–182, 217, 257, 267, 270 f.
Dronningeporten III 206.
Dronning Louises Bro I 113, IV 188, 304, V 100, 137.
Dronning Louises Børnehospital IV 321.
Drukhuset I 282.
Duntzföldt's Gaard III 74, 323, 326, 340.
Dybbølsbro V 228, 266 f.
Dybbølsgade V 235.
Dybensgade I 42, II 55, 193, IV 26.
Dybet I 231, II 59, 62, 206.
Dyrehave, De fattiges V 16, 72 f.
Dyrehaven, se Jægersborg Dyrehave.
Dyrehavebakken I 124, VI 245 f., 272 f.
Dyrkøb, Vinhus II 279, IV 14. Dyrkøb II 109, 278 f., 294.
„Dyveke's Gaard“, Amagerstorv II 113, 116, 123. „Dyvekes Gaard“, Sundbyøster VI 222 f.
Døvstummeinstitut, Det kgl. V 19, 50.
Døvstummes Kirke VI 110.

E

Eberts Villabyer VI 157.
Eegholm's Gaard II 77, 115, 123.
Efterslægten Gaard II 80, 123 ff.
Efterslægten Skole II 123, VI 182.
Egildsgade VI 165.
Eickhoff's Maskinfabrik V 220.
Ejgaarden VI 278.
„Elba“ IV 321 f., 324.
Elefantgade III 187.
Elektricitetsværk, Gothersgades III 89, 157, 165 f.
Elektricitetsværk, Vester IV 219.
—, Østre V 82 f.
Elers Kollegium II 294, 296.
Eliaskirken V 220, 256.
Elisabethsminde, Chokoladefabrik I 37.
Elmegade V 139.
Eltam V 97.
Emdrup VI 131 f., 136, 138, 142, 144, 155, 163, 168 f., 194 f.
Emdrupborg (Højskole) VI 155, 194.
Emdrupgaard VI 142, 155.
Emdrup Ladegaard VI 155.
Emdrup Sø VI 193 f., 235.
Emdrupvej VI 195.
Emiliekilde VI 242, 268.
Emilievej (J. M. Thieles Vej) VI 46.
Endeles II 59, 98.
Engelbrechts Badeanstalt V 68.
Engelskemandens Plads IV 18. (Se ogsaa Applebyes Plads).
Enghave Brygge I 243, 288, 290.
Enghavegaard VI 289.
Enghaven V 298 f.
Enghavekirken V 221.
Enghaveparken V 222, 229, 295 f.
Enghaveplads V 296.
Enghavevej V 216, 229, 294, 296, 300, VI 209, 212 f.
Englandsvej VI 218 ff.
Enhjørninggade III 184, 187.
Enighedslyst VI 36.
Enighedsværn V 212, 258, 260 f.
Eremitagesletten VI 245 f., 252, 275.
Eremitageslottet VI 245 f., 275 f.
Erichsens Palæ II 153, 164, 167, 181.
Ermelundssletten VI 276.
Eskildsgade V 216, 234, 284.
Esplanaden III 71, 307, V 43.
Esromgade V 108.
Ewaldsgade V 148.

F

Fajancefabrik i St. Kongensgade III 305.
Falkonerallé VI 27 f., 31, 33, 110, 114 ff., 120, 130.
Falkoneragaarden VI 18, 22, 44, 46.
Farimagsgade, Nørre IV 209, 283, 302 f. —, Vester IV 209, 256, 280. —, Øster IV 209, 312 f., 320 f., 324 f.
Farimagsvæjen IV 187.
Farmaceutisk Lærestanstalt IV 327.

Farvergaarden II 261.
Farvergade II 55, 234 f.
Fasangarden VI 32, 40.
Fasanhaven VI 125.
Faste Batteri VI 221.
Fattiges Dyrehave V 72 f.
Ferrum II 258.
Ferske Fiskehandels Kompagni II 221.
Ferslewske Blade III 226.
Figaro V 253.
Filosofgangen II 236, IV 224.
Finsen-Monumentet V 185.
Finsensvej (før Lampevej) VI 21, 45, 123, 157, 198.
Fiolstræde I 68, 72, II 59, 290 f., 295.
Fiskedamsgade V 31, 65.
Fiskerihavne I 243, 288, 290, V 228.
Fisketorvet II 304.
N. J. Fjords Allé VI 31, 116.
Flaadens Leje I 247, 296 f., 299.
Flintholmværket VI 123.
Florida III 181.
Flødepapiret VI 264.
Folketeatret II 289 f.
Folkets Hus, Enghavevej V 296.
Fonnesbech II 52, 128, 197.
Forðresgaard VI 188.
Fords Fabriker I 292.
Forenede Bryggerier VI 98, 257.
Forenede Dampmøller A/S IV 67.
Forenede Dampskibsselskaber I 238, 240, 242, 257, 271, III 67, 79, 244, 257, 264.
Forenede Jernstøberier IV 22.
Forenede Olie Kompagni III 258.
Forgyldte Nøgler II 272.
Forhaabningsholm VI 28, 31, 45.
Forhaabningsholms Allé VI 25, 28, 30.
Forkegte Welt III 151.
„Forsknielsen“ III 253, 257.
Forstad for Østerport III 84, V 5 f.
Forstæder, ældste IV 184 ff. —, Have- IV 186.
„For Toskilling“ (Badeanstalt) V 73.
Fortunagade, se Aarhusgade.
Fortunen V 276.
Fortunen, Fortunstræde II 208.
Fortunstræde II 211.
Forum VI 31, 50.
Franske Skole I 26.
Fredensbro IV 322, V 117, 128, 192.
Fredensgade V 192.
Fredericiagade I 74, III 73, 76, 86, 90, 187, 193 ff., 301–305.
Frederik V's Rytterstatue III 332, 334.
Frederik VI's Allé VI 27.
Frederik VII's Stiftelse IV 283.
Frederik VIII's Palæ III 333, 335.
Frederik IX's Palæ III 335.
Frederiksberg Allé V 292, VI 28 f., 34 f., 43, 52, 86–89, 130.
Frederiksberg Amtssygehus VI 51.
Frederiksberg Bakke VI 52 ff., 71, 91, 128, 146, 208.
Frederiksberggade II 82–85.
Frederiksberg Have I 118 f., 123 f., VI 11, 32, 40, 60–71.
Frederiksberg Hospital VI 51, 124.
Frederiksberg Jernbanestation VI 31, 120.
Frederiksberg Kirke VI 19, 52, 70, 74 f.
Frederiksberg kommunale Institutioner IV 120.
Frederiksberg Præstegaard VI 75.
Frederiksberg Raadhus VI 33, 120.
Frederiksberg Runddel VI 28, 34, 74.
Frederiksberg Skole VI 75.
Frederiksberg Slot I 123, III 313, VI 12 f., 15, 45, 50, 52–57, 63, 68 ff., 149, 152.
Frederiksberg Sogns Sygehus VI 124.
Frederiksberg Teater VI 33.
Frederiksberg gl. Vandværk VI 118 f., 188.
Frederiksborggade II 61, 306–309, IV 305.
Frederiksborggade, Gamle II 306.
Frederiksborgvej VI 171, 174–177, 179, 192, 253.
Frederiksgade I 47, III 86, 91, 285, 319.
Frederiksholm II 241–256.
Frederiksholm-Kvarteret (Kalveboderne) II 64, 229, 241.
Frederiksholm (Orlogsværftet) I 293, 299.
Frederiksholms Havn I 288, 290.
Frederiksholms Kalk- og Teglværker V 294, VI 206, 212 f.
Frederiksholms Kanal I 195 f., 198, 236, II 18, 228, 230, 241, 249 f., 252 ff.
Frederiks Hospital III 34 f., 73, 75, 273, 295–300, 320.

Frederikskirken, se Marmorkirken.
Frederiks Kirkeplads (Marmorpladsen) III 223, 278-283, 296.
Frederiks Koloni I 151, 169.
Frederikslund V 12.
Frederikspladsen, III 33, 86, 285, 319, 333.
Frederiksstaden III 84, 91, 307, 324, 330, 340 f. (Se ogsaa Amalienborg-Kvarteret).
Frederikssundsbanen VI 156, 201.
Frederikssundsvej VI 131, 145, 171, 174 f., 180 f., 197, 291.
Frederiks Torv (= Frederikspladsen). III 319.
Frelserens Arbejdshus IV 27, 95.
Frelser Kirke, Vor IV 8, 12, 15, 20, 25 ff., 35, 97-101, 149, VI 215.
Friederichs-Kirke, Tydske, se Christianskirken.
Frie Udstilling IV 318.
Frihavnen I 39, 233, 239-241, 256-261, 268, V 21, 42.
Friedsstøtten I 34, IV 258 f., V 237 f.
Frijensborg Allé V 91.
Firilagerbygning III 316.
Frimurerlogen, Blegdamsvej V 119, 185. —, Klerkegade III 170, 187, 190 f.
Frisenettes Gartneri VI 92, 95.
Frue Kirke, Vor I 11 ff., 18, 20, 22, 50, 77, II 8 f., 14, 34-38, 86 f., 271, 273, 275-279, 294, VI 100.
Frue Plads II 278 f., 291, 295.
Frydenlund, Missionshotel VI 114.
Fuglervej VI 199.
Fuglebakken VI 31.
Fuglevangsvej VI 46.
Fysiologisk Institut V 135.
Fysiologisk Laboratorium III 295.
Fællederne V 86 f., 102, 118 f., 129 f.
Fælledparken V 22, 80, 133 f., 182, VI 197.
Fælledvejen V 139.
Færgestræde, Lille II 210.
Færgestræde, Store II 118, 210.
Færogade VI 218 f.
Fødselsstiftelse, Kgl. III 75, 298, 324 f.

G

Gaasbryggergaard II 233.
Gaasgade II 59, 232 f.
Gabels Gaard se Efterslægten Gaard.
Gadekærvej VI 205.
Gads Boghandel II 103.
Galle & Jessen A/S V 24.
Gamel'ske Ejendomme III 302 f.
Gamle Bakkegaard VI 25.
Gamlebodedyb, se Dybet.
Gamlebodhavn I 231.
Gamle Falk, Beværetning IV 28.
Gamle Kro VI 82 f.
Gammel By IV 27, V 118, 135, 176.
Gammel Avlsgaard II 313.
Gammelholm I 277 f., 293, 302, II 8 f., 62 f., 69, 169-182, 184, IV 35, 145, 147.
Gammel Kloster (før Vartov) V 195.
Gammel Kongevej V 207, VI 12, 18, 25 f., 28 f., 30 f., 43, 46, 85, 92 f., 98, 109, 114, 130.
Gammel Køge Landevej VI 255.
Gammelmønt I 63, II 175, 339 ff.
Gammel Renovationsvej (Haraldsgade) V 195.
Gammel Strand I 60, 88, 93, II 39, 213-228, IV 31.
Gammeltorv I 12 ff., 72, 76, 85, 94, 97, 108, II 6 f., 12, 31, 43, 55, 78, 81, 86-92, VI 133.
Gammelvagt III 85, 145, 194.
Gardergaarden, Pustervig II 313. —, Vestergade II 262.
Garderhøj VI 236.
Garderiget I 270.
Garderkaseren I 23, III 92, 96, 104 f., 120 ff., 124, 128.
Garnisonskirken III 27, 68, 257, IV 190.
Garnisons Præstegaard III 257.
Garnisonssygehuset, Rigsgade III 204, 211 f., 215.
Gartnergade V 152.
Gasværkshavn, Vestre I 284, 288, V 228, 259. —, Østre I 258.
Gasværksvej V 232, 234, 270, 284.
Gavegade (Kronprinsessegade) III 129.
Gefion og Gyffe V 45.
Gefionsgade V 31.
Gefions Plads, nu Fritof Nansens Plads V 51, 68.
Gefionspringvandet I 265, III 44.

Generalkommissariat, Land- og Søetatens II 189.
General Motors I 37.
Genforeningsmonumentet V 80.
Genforeningspladsen I 57, VI 172.
Gentofte VI 234 ff., 281 ff.
Gentoftegaard VI 243.
Gentofte Kirke VI 252, 282, 283.
Gentofte Raadhus VI 249.
Gentofte Torv VI 281.
Geologisk Museum II 242.
Gernersgade I 75, III 187 ff.
Gethsemanekirke V 221.
Giethuset II 161, 164, 168.
Glaciholden, Traktørsted IV 285, 288, V 240, 243.
Glacisdammen V 51, 66.
Glacispalæet V 46, 48.
Gladsaxe VI 196, 232 f., 254.
Gladsaxe Kirke VI 232, 288.
Gladsaxe Raadhus VI 286.
Gladsaxevej VI 253.
Glahns Allé VI 123.
Glyptoteket IV 221 f., 250.
Godsbanegaarden I 286, 288, V 222, 266 f.
Godthaab, Store VI 28 f., 45 f.
Godthaab, Lille VI 118.
Godthaabshave VI 117.
Godthaabsvej VI 25, 28, 115 ff., 188.
Goldschmidt & Nordholms Farverier V 24.
Gormsgade V 115, 199.
Gothersgade I 41, 70, 125, III 75, 86 ff., 105 f., 109, 114, 121-125, 131 f., 148, 157 f., 208, 217, 229-232, IV 310.
Gothersgade (= St. Kongensgade) III 85.
Graabrødreklosteret II 60 f., 300-303.
Graabrødrestræde (Skindergade) II 56.
Graabrødretorv I 65 f., 75, II 7, 11, 38, 302 f., 305.
„Det graa Hus“ III 328.
Gramske Palæ (Hotel d'Angleterre) II 19.
Gravbrøndstræde II 59, 233.
Grundtvigs Hus II 265.
Grundtvigs Højskole V 194.
Grundtvigskirke VI 163 f., 172, 178 f.
M. E. Grøn & Søn II 184.
Grønbechske Gaard I 213, 226 f.
Grondal VI 46, 119, 203.
Grøndalsaaen VI 198.
Grøndalsbroen VI 198.
Grøndalsparken VI 45, 51.
„Grønland“ III 36, 199.
Grønlandsgade III 198, IV 209, VI 218.
Grønlandshusene III 198 f.
Grønlandske Handel III 317, 323.
Grønlandske Handels Plads I 281, IV 16, 36, 114, 139, 146, 148.
Grønnebro III 94, 102.
Grønnegaards Havn I 232, IV 41.
Grønnegade II 344, 346.
Grønnegade-Teatret II 344.
Grønne Træ, Beværetning IV 28.
„Grønne Træsko“ III 58, 136.
Grønningen III 43, 86, 92, 132, 300, 306 ff., 310.
Grøntorvet I 24, IV 298 f.
Guldagervej VI 199.
Guldbergsgade I 125, V 172 f.
Guldhuset (se ogsaa Garnisonsygehuset, Rigsgade) III 90, 211.
Guldsmagerens Hus III 80, 238.
Gule Palæ I 70 f., III 77 f., 327 f.
Gule Palæ, Sofegade IV 91, 95.
Gunløsgade VI 165.
Gustafskyrkan V 34.
Gutenberghuset II 324, 329, 333 f.
Gyldenlandske Boghandel II 32.
Gyldenløves Gade II 212.
Gyldenløvesgade VI 108.
Gyldenløves Kanal (Nyhavn) III 233.
Gyldenløves Palæ (Charlottenborg) III 233.
Gyldenstens Palæ III 179, 182, 264.
Gyngemosen VI 197.

H

Haabet VI 37, 39, 79.
Haandværkerforeningen III 268.
Hafnia, Forsikringselskab II 173, 186.
Hafnia, Hotel II 259.
Hagemanns Kollegium V 48.
Hages Gaard IV 44, 67 f.
Hallandsaa II 135.
Hallings Gaard III 247.
Hallingsgade IV 321, 323.
Halls Allé VI 31.

Halmstræde II 195.
Halmortorvet V 264 f.
Halmortorvet (Raadhusplads) II 61, IV 209, 239, 260-263.
HambroskeVadske og Badeanstalt III 195.
Handelsbanken II 153.
Hanetaarnet IV 168, 296.
Hans Blasen i Pæretæet II 219.
Hans Egedes-Kirke V 76.
Hans Nansens Gaard IV 280.
Hansen, C. K. III 314.
Haraldsgade V 195.
Harboeske Enkefruekloster II 36, 244.
Hareskovvej VI 173, 197.
Harrestrup Aa VI 203, 211, 294.
Harsdorffs Hus I 71 f., II 42, 160.
Harsdorffsvej VI 46.
Hasa, Villa VI 267.
Haslunds Lystestøberi V 280.
Hassagers Kollegium VI 27, 47.
Hasselvej VI 199.
Hassings Forlag og Gaard VI 103, 105.
S. C. Haubergs Maskinfabrik V 197.
Hauchsvøj VI 31.
Hauser Plads I 73, II 50, 67 f., 312 f.
Havemanns Magasiner V 281.
Haveselskabets Vej VI 36.
Havfruegrunden I 232.
Havnebanebro I 220.
Havnegade II 169, 180.
Havnemøllen IV 147.
Havnemøllens Pakhus A/S IV 16.
Havremærken V 108, 133.
Haydensvej VI 212.
Anker Heegaards Støberi V 112 f., 144.
Heerings Gaard IV 20, 84, 125 ff., 140.
Heibergsgade II 172.
Fru Heibergs Villa V 65.
Heimdalsgade V 198.
Helgolandsgade IV 18, V 268 f.
Hellerup VI 236 f., 260 f.
Hellerupgaard VI 237, 260.
Helligaandshuset II 10, 61, 106, 304, IV 24.
Helligaandshusets Avlsgaard II 332.
Helligaandskirke (Helligestjertes Kirke) II 38, 43, 106-109, 304.
Helligestjertesstræde, Lille og Store II 56, 109, 304 f.
Hellig Kors Kirke V 154.
Hellig Kors Kirkes Skole V 154.
Helmerhus IV 244 f., 284.
Helmers Bastion = Jarmers Skanse V 170, 193, 211, 280, 293.
Helsingørsgade III 85 f., 88, 133, 142, 155-158, 165 f.
Herberg for Hjemløse III 180.
Herkulespavillonen III 110 ff.
Herlev V 254, 290, 292 f.
Herlev Byvænge VI 291.
Herlev Kirke VI 232, 290 f.
Herman Triers Plads VI 8.
Hermosdage V 132.
Herningegade V 76.
Hertz' Garveri & Skotejfsfabrik V 24.
Hestemøllestræde II 59, 232, 235.
Hestgarderkaserne, Frederiksholms Kanal II 254. —, Pustervig II 313. —, Vestergade II 262.
Heymanns Stiftelse V 270.
Hindegade III 195.
Hindegades Skole III 195.
Hippodromen II 288 f.
A. M. Hirschsprung III 237.
Hirschsprungs Museum IV 316.
Hjortelængen (-gade) III 186, 195.
Hjørnegaarden IV 124.
Hjornelund V 78 f., 85.
Høfteateret I 151 ff., 181.
Holbechs Hus II 122 f.
Holbergsgade II 174 f., 186 f.
Holbergs Træ II 290 f., 295.
Holckenhuis IV 224.
Holger Danske, Værtshus II 234 f.
„Holger Danske(s) Brille“ V 100, 102, 174, 179.
Høllændervej VI 9.
Holmbladsgade III 209, VI 216.
Holmblads Hus III 209.
Holmblads Lysefabrik IV 27, 87, 111.
Holmen I 23, 247, 299, III 85, IV 25.
Holmens Arbejdshus III 74, 291, 294.
Holmens Bro I 112, 164, 176, II 188 f.
Holmensgade II 200-205.
Holmens Kanal II 28, 165, 171, 180-191, 209.
Holmens Kirke II 13, 21, 180, 188 ff., IV 8, 190.

Holmens Kirkegaard IV 328, V 9, 52.
Holmens Revier, Ved II 181.
Holms Huse IV 36, 135 f., 138-141.
Holms Plads I 237, IV 17, 40, 143.
Holsteinsgade III 159, V 31, 62.
Holsteins Hotel, Kgs. Nytorv 19, 140, 166.
Holsteins Palæ, Stormgade II 38, 242 f.
Holte-Banegaarden IV 280.
Hornbækkhus V 159.
Hornung & Møller Piano-Fabrik III 290.
Hostrup Allé VI 31.
Hostrups Have VI 116.
Hotel Astoria IV 271 f.
Hotel Cosmopolite III 56, 232.
Hotel de Christiania III 235.
Hotel du Boulevard II 259.
Hotel du grand Nord II 166.
Hotel Hafnia II 259.
Hotel Kongen af Danmark II 187.
Hotel Kong Frederik II 259.
Hotel Kronprinsen III 238.
Hotel Metropol II 82, 238.
Hotel Royal II 46.
Hotel Stadt Aalborg III 238.
Hotel Stadt Hamburg III 235, 266.
Hotel Stadt Lauenburg III 248.
Hovedbanegaarde IV 196, 210, 219, 267-275, 277, V 227.
Hovedbrandstationen IV 220 f.
Hovedstadens Brugsforening V 24.
Hovedvagt II 136 f., 146 ff. —, i Kastellet V 40.
Hovedvagtsgade II 344, 346.
Howitzvej (før Lampevej) VI 21, 27, 31, 33, 44, 120 f.
Huifeldt-Søjlen V 30.
Hukken, se Flaadens Leje.
Hulgaard VI 183.
Hummergade II 193.
Hundekeggegaarden V 49.
Husarkaseren, Toldbodvej III 79, 199, 218 f., 306 ff., 310 ff. —, Østerbrogade V 86.
Husum VI 131 f., 136, 138-141, 144 ff., 156, 160, 190 f.
Husumgade V 116, 161.
Husum Hovedgaard VI 141 f.
Hvide Hus, Østerbrogade V 16 f., 27, 52 f.
„Hvide Svane“ II 261.
Hvidovre VI 136, 211, 230 f., 255, 294.
Hvidovregade VI 294.
Hvidovre Kirke VI 230 f., 295.
Hvidovre Rytterskole VI 295.
Hvidøre VI 239, 242.
Hviids Vinstue II 140.
Hyltebjerg Allé VI 140, 200.
Hyltebro VI 135.
Hyltegaard VI 199 f.
Hyskenstræde II 56.
Hyttedatet, se Café Bech-Olsen.
Hærens Brødfabrik V 38.
Hærens Laboratorium IV 158.
Hærens Skydeskole IV 108.
Højbjergvej VI 290.
Højbro I 164, II 214 f.
Højbrohus II 115, 123.
Højbro Plads I 72, 76, 94, II 46, 48, 67, 77, 115, 118-121, 214, 215, 222.
Højbrostræde I 89, II 118.
Højesteret I 190, II 247, III 98, 284, 286, 288.
Hønsbroen I 293, 297.
Horups Port III 109, 125.
Horups Statue III 109.
Høyensgade IV 320 f.

I

Ibsenske Grunde VI 285.
Ibstrup VI 242 f., 277.
Idrætsvej V 22.
Idrætsparken V 86.
Illum II 123 ff., 325.
Industriforeningen II 187, IV 254 f.
Industriforeningens Bibliotek III 203.
Industrigaarden (Industri- og Værkstedshuset) III 89, 140, 143, 158, 229.
Ingeniørkaseren V 31, VI 256.
Ingenslevsgade V 266 f.
Integede II 128 f., 204.
Irmingsgade V 188.
Islands Brygge I 243, 289, 292, V 228, VI 165, 171.
Islands V 218 f.
Islands Plads IV 28.
Islevmark VI 231.

Isløvvejen VI 146.
Istedgade V 216, 224, 235, 268 f.
Istedløven I 228.

J

Jagtvejen V 87.
Jarmers Plads I 9, IV 213, 297.
Jarmers Skanse V 100.
Jarmers Taarn I 135, III 201, IV 166 f., 199, 208, 211, 292 f.
Jeginds Palæ III 32.
Jernbaneallé VI 199, 201.
Jernbanegade IV 209, 285, 289.
Jernbaneterræn, Gamle IV 213 f., 276.
Jernbanevej (Tømmerpladsvej) V 215 f., 239.
Jerngade III 159.
Jernmagasinet III 87, 225.
Jerusalems Kirke III 215.
Jesu Hjertes Kirke V 221.
Jesuskirken VI 153 f., 204.
Johannedal V 96.
Jorcks Passage I 76, II 100 f.
Josty, Konditori VI 32, 71.
5. Juni Plads VI 32.
Justinenborg V 15, 29, 59, 63.
Jyllingevej VI 199 f., 203.
Jægerhuset VI 12.
Jægersborg Dyrehave VI 245 f., 252, 274 f.
Jægersborggade V 116, 161.
Jægersborg Kaserne VI 277.
Jægersborg Slot VI 242, 277.
Jødekirkegården, se Mosaisk Kirke-
gård.
Jødens Bule IV 130 f., 133.

K

Kadetakademiet III 273, 304.
Kadetagade III 301.
Kagsgaarden VI 290.
„Kaj Lykkes Gaard“ IV 77.
Kalkbrænderi, Gamle I 254, V 17, 58, 71-75.
Kalkbrænderi, Nye V 11, 72, 75.
Kalkbrænderigaard, Gammel V 71 f., 75.
Kalkbrænderihavnen I 260, V 71.
Ny Kalkbrænderihavn I 256, 260.
Kalkbrænderivej (Nordre Frihavnsgade-
Randersgade) V 31.
Kalkeballen II 295.
Kalthuset VI 12, 18, 119.
Kalvebod Brygge I 242, 286 ff., IV 160.
Kalveboderne II 64, IV 6.
Kalvebodstrand I 284 f., 292, IV 24, 35 f., V 258 ff., 293, VI 209, 221.
Kalvebodstrand, Slusedæmningen I 292.
Kamelgade III 187.
Kammasvej VI 208.
Kancellibygningen I 148, 212-15.
Kaninlængen III 187, 301, 304.
Kaninstræde III 195.
Kanneworffs Hus III 260.
Kannikegaardene II 294 f.
Kannikestræde, Lille II 56, 295.
Kannikestræde, Store II 56, 294, 296 f.
Kanslergade V 88.
Kapelvej I 116.
Karantæneanlæg I 241.
Karel v. Manders Gaard II 131.
Karl Gustavs Tjørne VI 189.
Karlstad VI 134-137.
Karmeliterkollegiet II 266 f.
Kaserne, Livgardens se Garderkasernen.
Kastellet III 88, 300, 308, IV 7, 13, 25, 178, V 30, 34-41, 43, 55, 59, 63, 67.
Kastanievej VI 94, 113.
Kastellets Glacis III 307, V 43 f.
Kastelskirken V 37.
Kastelsmøllen III 170, V 34.
Kastelsvej V 50 f.
Kastrup Flyveplads VI 255, 298.
Kastrupfort VI 225.
Kastrup Glasværk VI 296.
Kastrup Havn VI 229 f., 255.
Kastrup Værk VI 229 f., 296 f.
Katolsk-apostolsk Kirke IV 283.
Katrinedal VI 199 f.
Kattegade III 186.
Kattesundet II 84.
K.B.-Hallén VI 122.
Carl Kehlerts Café chantant VI 79.
Kejsergade II 300.
Kemisk Laboratorium III 206.
K.F.U.K. II 294 f.
K.F.U.M. II 328 f., III 124, IV 314 f.

Kildendal V 97.
Kildeskoven VI 252.
Kildevældsgade V 31, 90 f.
Kildevældskirken V 90 f.
Kildevældskroen V 94.
Kildevældsparken V 23, 90.
Kingsgade V 218, 285.
Kinopalæet VI 96.
Kiplings Allé VI 252.
Kirkegaard ved Nørreport IV 184.
Kirkegaardsfælden V 108.
Kirkegade III 301.
Kirkestræde, Lille II 56, 114, 212. —, Store II 56.
Kirsten Pils Kilde VI 258, 270.
Kirurgisk Akademi III 73, 272, 295, 324.
Kisten IV 260 f.
Kjærlingbrønden II 336.
Kjærulfs Have IV 125.
Klampenborg Banegaarden IV 278, 280.
Klampenborg Galopbane VI 251.
Klareboderne II 326.
Klasselotteriet III 101.
Klerkegade III 137, 145, 149, 187, 190 f., 216.
Klingseyvej (før Skræddervej) VI 139, 199 f.
Kloster, Den evige Tilbedelsesordens V 89.
Klostergaarden II 111.
Klosterpassagen II 111.
Klædeboderne (Skindergade) II 55.
Klockers Gaard III 87, 91, 171, 227.
Kløvermarken (Nørrebro) V 108.
Knabrostræde I 105, II 56, 220 f., 223.
Knapstedgaard, Hotel II 239.
Knippelsbro I 43, 146, 169, 213, 223 f., 242, 278, IV 5-8, 14, 17, 19 f., 37 f., 40-49.
Knippelsbrogade IV 5, 17, 36, 67 f.
Kokkegade III 187, 193, 301, 304.
Koldinggade V 84.
Kolonnaden III 332.
Kommnehospitalet IV 312 f.
Kompagnistræde II 222 f.
Koncertpalæet se Odd Fellow Palæet.
Kongens (de lange) Boder II 195, 207.
Kongens Enghave VI 158, 206, 212 f.
Kongens Bryghus II 256, VI 98.
Kongens Fiskerhus V 8, 12.
Kongens Gade = Gothersgade III 159.
Kongensgade, Lille I 60, 62, II 57, 194-199, IV 83.
Kongensgade, Store I 36, 46, 70, III 66, 71, 84-86, 91, 145, 176, 195, 199, 215, 217-229, 263, 266, 280 f., 284, IV 26.
Kongensgade, Lille og Store = Wilders-
gade IV 33, 83.
Kongens Have I 117, 120, 125, III 6, 39, 88, 92, 102-127, 206 ff.
Kongens Klub II 131.
Kongens Mølle IV 245.
Kongens Nytorv I 71, 90, 126, II 52, 135-167, III 71, 84, 86, 247, 251, IV 23.
Kongeporten III 106, 109.
Kong Georgs Palæ (Bernstorffs Palæ) III 285.
Kong Salomons Apotek II 122 f.
Konstantia, Logihus IV 92.
Korsgade V 134, 155.
Krabbelykke Vig I 246.
Kraks Vejviser II 93.
Kreditforeningen, Jarmersplads IV 292.
Kreyers Sæbesyteri II 225.
A. P. Kriegers Allé V 18.
Kringelen IV 166.
Krisen II 20 f., 135, 138 f., 141, 148.
Kristen Bernikows Gade (Stræde) I 126 ff., 132, II 59, 74, 126, 342 f., III 76.
Kristianiagade I 78, V 48, 51.
Kristkirken V 221, 296 f.
Kronens Kælder III 220.
Kronløbsbassin I 258 f.
Kronprinsensgade II 63, 321.
Kronprinsessgade I 72, III 40 f., 51, 105, 119, 124, 126-132, 144, 191 ff., 196, 283.
Krudtaarnsvej VI 225.
Krusemyntegade III 188.
Krystalgade I 72 f., 119, II 59, 290, 292, 297 ff.
Kræmmerboderne II 55.
Krøyers Plads IV 16, 36, 139, 146, 148.
Kulkompagni, Danske I 260.
Kulturvet II 63, 67, 307-311.
Kunstkademiet II 151 f., 154 f., III 282.
Kunstinstrumuseet III 76, 299.

Kunstmuseet, Dr. Tværgade II 62, 182.
Kunstmuseet (Statens Museum f. Kunst) IV 316, 319.
Kurantbanken I 152.
Kvindelig Læseforening II 340.
Kvindernes Bygning II 109, 305.
Kvægtorvet V 218, 232 f., 235, 260 f.
Kvæsthuset III 79, 244 f., 257 f.
Kvæsthusbroen I 242, 272, 274 f., III 79, 144.
Kvæsthusgade III 239, 241-244.
Kyhns Have IV 276.
Kæden III 181.
Kørlighedsstien IV 311.
Københavns Amts Ting- og Arresthus V 185.
Københavns Laane- og Diskontobank, II 103.
Københavns Pakkeseffabrik VI 109.
Københavns Slot (Hus) I 10, 140-149, 161-167, 171, III 93. Se ogsaa: Absalons Borg, Christiansborg.
Københavns Telefon Aktieselskab II 102.
Københavnse Byggeselskab II 72, IV 208, 304.
Købmagergade I 97, II 307, 310-321, III 295.
Købmagergade, Lille II 310.
Købmandegade (Vimmelskaftet) II 56.
Kødbyen V 218, 235.
Kødmangergade (Købmagergade) II 55.
Køhlertsvej VI 216.

L

Ladbrostræde (Læderstræde) II 55, 222.
Ladegaarden III 93, IV 172, V 150 f., VI 7 f., 12, 18, 20 f., 44, 46, 106-109.
Ladegaardsaaen V 150-153, 156-159, VI 110 f., 203.
Ladegaardsvejen V 150-153, VI 111.
Lagkagehuset IV 24, 38, 73, 75, 77, 123.
Lakajegaarden VI 70.
Laksegade II 212.
Lammefælden V 130, 133, 173 f.
Lampevej VI 21, 121.
Landbohøjskolen IV 25 ff., 30, VI 112 f.
Landmærket II 332 f.
Landgreven III 63 f., 87, 89, 169.
Landkadetakademiet III 273, 278, 292, 301, 341.
Landlystvej VI 210.
Landmandsbanken II 45, 212.
„Land og Folk“ III 66.
Landsarkivet V 156.
Langebro I 236, 242, 282 f., 286, 289, IV 7, 27, 30, 37, 41, 136, 159-164.
Landsretsbygning III 291 f., 296.
Langebro = Dronning Louises Bro IV 188.
Langebro = Knippelsbro IV 49.
Langebrogade IV 18, 25, 36, 133-138.
Langebrogade = Brogade IV 49.
Langelinie I 240 f., 262-269, V 30.
Larsens Plads III 91, 317.
Larsbjørnsstræde II 57, 260, 263, VI 312.
Larslejtstræde II 57, 270.
Latinerkvarteret II 271-300.
Lauritz Knudsens Fabrikker I 37, V 117.
Lavendelgade III 186.
Lavendelstræde II 232, 240.
Leda med Svanen I 233, 236.
Leopardlængen III 187.
Lerches Gaard I 213, 215.
Lergravsparken VI 225.
Lergravsvej VI 224.
Lersøparken I 123, 125, VI 225.
Levetzau's Palæ III 333, 340.
Lille Apotek II 336.
Lille Ejegod V 19, 69.
Lille Fortun V 281.
Lille Kaserne III 215.
Lille København III 74 f., 320.
Lille Mølle IV 39 f., 112, 151 f., 154.
Linde Allé VI 198.
Lindegaarden VI 190.
Lindencrones Palæ (Hotel) III 87, 258, 264 f., 273.
Lindevangsvej VI 123.
Lindevej VI 94.
Linnésgade IV 209.
Lipkesgade V 30, 62.
Loppetorvet II 215, 231.
Lorentzensgade III 186 f.
Lorentzens Stiftelse III 211.
Lorry VI 36 f., 79.
Lucie Mølle IV 247, 254, 258, VI 212.
Ludvigs Minde VI 26, 76.
Lundebisperne Gaard II 114, 125.

Lundehuskroen VI 148, 193.
Lundehussøen VI 193.
Lundes Jernstøberi IV 300 f.
Lundtoftegade V 135, 163, 200.
Luther Kirken V 76.
Lyceum IV 302.
Lygteaaen V 163, 201.
Lygten VI 131, 174.
Lyngvejen V 105, 126, 200 f.
Lyhs's Kælder IV 272.
Lykkesholms Allé VI 28, 30, 92.
Lyngbyvejen V 13, 98, VI 193, 283 ff.
Lynetten I 301.
Lystbaadehavnen V 32.
Læderstræde II 55, 222.
Læggeforeningens Boliger V 20, 92.
Lærredsboderne II 109.
Løngangen I 164.
Løngangstræde II 61, 236.
Lønpørtten II 334.
Lorups Ridehus IV 326.
Løveapoteket II 110 f.
Løven, Hotel III 235, 238.
Løven og Hesten, Statue III 95, 103.
Løven, St. Kongensgade Nr. 100 III 222.
Løveners Jernstøberi IV 40.
Løvenskjolds Palæ III 333.
Løvstræde II 60.

M

Madtørret II 304.
Madvigs Allé VI 31.
Magasin du Nord II 52, 128, 144, 166 f., 195 f.
„Magasins Torv“ II 128, 201.
Magstræde I 30, 42, 67 f., 81, II 31, 56, 59, 224 ff., 248.
Magstrædes Dampmølle II 225.
Mangøgade V 90.
Marschalgården II 320.
Mariakirken V 221.
Marielyst V 118.
Mariendal VI 119, 236.
Mariendals Have V 159.
Mariendals Kirken V 159, VI 119.
Mariendalsvej VI 25.
Marienfort V 118, 194.
Marmorbroen I 178 f., 195, II 241.
Marmorkirken III 31, 37 ff., 44, 72 f., 90, 223, 275-283.
Marmorpladsen, se Frederiks Kirkeplads.
Marstrands Bageri I 36.
Marstrands Bryggerier II 98 f.
Martensens Allé VI 31.
Marsvins Gaard II 120, 210, 318.
Materialgaardene II 252-255.
Mayerhøjs Kværtret II 193, 208, 212.
Medicinsk-historisk Museum III 295.
Meinungsgade V 165, 168.
Melchior's Plads V 74.
Mellembassin I 258 f.
Mellefortet I 301.
Mellerup II 242, 277.
Meriansgade III 187.
Messen II 320 f.
Metropol, Biograf II 84.
Metropolitanskolen II 7, 41, 49, 291 f., V 118.
Middelgrunden I 301.
Mikkel Bryggers Gade II 59.
Mikkel Vibes Gaard IV 16, 19, 32 f., 38, 40, 55 62 f.
Mikkel Vibes Gade II 59, IV 36, V 5.
Militære Gymnastiskole III 202.
Mimersgade V 198.
Militære Laboratorier IV 18, 85, 107, 140, 142.
Militærhospitalet V 118, 135, 174.
Mindebrønden VI 32.
Mindelunden VI 256.
Mineralogisk Museum III 206.
Minervavej VI 292.
Minorkagade VI 149.
Mitchellstræde VI 282.
Mogensens Jernstøberi IV 40, 108, 110.
Mogens Frijs' Have III 217.
Moltkes Malerisamling III 268, 270.
Moltkes Palæ, Bredgade III 20, 76, 179, 182, 224, 266 ff., 273 f., 279, 282, 341.
Moltkes Palæ, Amalienborg III 333, 336.
„Mon Chalet“ VI 238.
Montmartre VI 32.
Morescoevej VI 278.
Mosaisk Kirkegaard V 104, 170.
Morten Farums Gaard III 340.
„Mosambique“ III 235.
Mosendal VI 106.

Motzmanns Plads I 248.
Mozarts Plads VI 213.
Mozartsvej VI 213.
Munkevangen I 77.
Murersvendenes Stiftelse III 150.
Musikbyen VI 167.
Musikhistorisk Museum III 76.
Musikkonservatoriet III 285.
Mølle ved Dronningensgade IV 16, 87, 108 f.
Mølle ved Toldbodvej III 309, 340.
Mølle ved Trianglen V 13, 16.
Møllebækstræde II 229.
Møllegaarden V 6.
Møllegade V 171.
Mønt, Den kgl. II 174 f., 206.
Møntergaarden III 158, 165 ff.
Møntergade II 337.
Møntgade II 175.
Mønt- og Medaljesamling, Kgl. III 101.
Mørkhøj VI 288.
Mørkhøjvej VI 197.
Møstings Gaard VI 85.

N

Nansensgade IV 209, 300 f.
Frithof Nansens Plads (Gefions Plads) V 57, 68.
National I 111, IV 263 f.
Nationalbanken II 51, 188.
Nationalmusæet II 243-249, 303, III 227.
National Scala IV 262 f.
Nationaltidende III 226.
Navigationsskolen II 169.
Navnløs VI 175, 180.
Nazarethkirke V 190.
Nelliegade III 187.
Niels Aagesens Gaard III 326, 340.
Niels Andersens Vej VI 285.
Niels Bohrs Institut V 118.
Niels Ebbesens Vej VI 47.
Niels Finsens Allé VI 252.
Niels Hemmingsengade II 27, 38, 56, 108 f., 303, 305.
Niels Juels Statue II 183, 187.
Niels Kaas' Gaard II 312.
Nikolajgade II 199.
Nikolaj Kirke I 106, II 67, 121, 191 f., 198 f., 212, IV 9.
Nikolaj Plads I 106, 129, II 67, 198 f.
Nikolaj Taarn II 121, 125, 193, 198 f., 212.
Nitivej V 159, VI 119.
E. Nobel Cigar- og Tobaksfabrik IV 28, 40, 96, 107.
Nordbanegaarden IV 280.
Nordborggade V 30.
Nordhavn I 258 f., V 32.
„Nordisk Brand“ III 218.
Nordisk Fjerfabrik I 240.
Nordisk Genforsikring II 209.
Nordisk Kaffeкомпagni I 240.
Nordisk Kollegium V 68.
Nordre Frihavnsgade V 23, 77, 79.
Nordre Toldbod I 264.
Nordvestvej (Rantzausgade) V 116.
Norgesgade (Bredgade) III 159, 175, 259, 273, 296, 341.
Norgesporten V 35.
Norske Løve III 237.
Norske Selskab II 327.
Norsvej VI 103.
Numrene II 181.
Numsens Hotel II 127.
Ny Adelgade II 344.
Ny Amager VI 9.
Ny Amagervej II 118.
Ny Bakkehus VI 23.
Nyboder I 44, 62, III 8, 10, 36, 84 ff., 92, 145, 159, 170, 183, 198, 216, 218, 304, IV 26, 32.
Nyboders Materialgaard III 211.
Nyboders Mindestuer III 184 f.
Nyboders Skole III 198.
Nyboders VagtbYgning III 183, 185 f., 194, 196.
Nybro I 164.
Nybrogade I 64, 194, II 33, 68, 218-221, 225, 228.
Nybers (Seks Søstre) I 163.
Ny Carlsbergvej V 229, VI 209.
Ny Christiansborg IV 216.
Nylandsvej VI 31, 124.
Nye Hjørne III 161.
Nygade II 98 f.
Nyhavn I 64, 68, 70, 276 f., IV 31, —, Charlottenborgsiden II 176-179, —,

Byens Side III 20, 80, 86, 233-241, 243, 245.
Nyhavns Hoved III 80, 240.
Ny Holland II 259.
Ny Hollænderby VI 9, 11.
Nyholm I 239, 247-250, 269, 294-299, IV 22, 35, 37.
Nye Højskolehjem V 269.
Ny Kongensgade II 251.
Ny Kronprinsessegade III 86, 132, 193 f.
Ny Rosenborg IV 284, 291.
Ny Stormgade V 264 f.
Ny Teater V 223, 255.
Ny Toldbodgade I 273, III 86, 254, 257, 317 f., 320, 322, 340.
Nytov I 89, II 31, 87, 90-95.
Nyvej (før Christiansholmsvej) VI 29 f.
Ny Vestergade II 241, 250.
Ny Østergade II 130 f., 346 f.
Ny Østergade = St. Kongensgade III 217 f.
Nøjsomhed V 85.
Nørre Allé IV 27, V 103, 176, 181.
Nørrebrogade V 100, 130, 132, 134 f., 142 f., 165, 168 f., 171.
Nørrebroparken, se Stefansparken.
Nørrebro Runddel V 164, 168.
Nørrebro Station V 160, 200.
Nørrebrostræde (Stengade) V 146.
Nørrebro Teater V 138.
Nørre Fælled V 100, 102, 108, 174, 178, 180.
Nørre Farimagsgade I 75, IV 188.
Nørregade I 34, 66, 68, 72, II 37, 86, 271 f., 285-288.
Nørre Kvarter II 257.
Nørreport I 115, 127, 133, II 20, 289, 306-309, IV 179, 194, 195 f., 198, 306-309.
Nørreports Accisebod VI 20, 306.
Nørrevold I 125, II 29, 37, 268, IV 165-182, 196, 198 f., 296 f.
Nørreport Station IV 308.
Nørre Sogade I 37, IV 283, 311, V 149.
Nørretov II 61, 288.
Nørre Voldgade I 41, 125, 268 f., II 306, IV 208, 297, 308.

O

Observatoriet III 92, IV 314.
Odd-Fellow Palæet III 32, 69 f., 182, 270 f.
Odensgade V 79.
Oehlenschlägersgade V 216, 232, 283 f.
Oehlenschlägers Grav VI 17.
Ole Haslunds Hus II 131.
Ole Nielsens Gaard VI 280.
Olfert Fischer's Gade III 187, 192 f.
Olympen V 248, 252.
Operahuset III 292.
Operetten VI 79.
Opføstringshus, Kgl. III 221, 294, IV 26, V 76.
Ordrup VI 279.
Ordrup Cyklebane VI 253.
Ordrupvej VI 279.
Ordrup Kirke VI 278.
Orlogsværftet I 247-250, 293-302, III 188, IV 22, 35, V 67.
Ortopædisk Hospital V 23.
v. Ostens Palæ III 87, 258, 322.
Overformynderiet II 185.
Overgaden neden Vandet IV 15, 17-21, 34, 113-120, 121-129.
Overgaden oven Vandet IV 20, 22-26, 31, 33, 34, 113 f., 119-124, 130-133.
Over Stalden VI 264.
Ove Rodes Plads V 88.
Ovregård VI 229.
Oxekoppen II 122.

P

Pakhus, Blaa I 272 f., —, Gule I 273, —, Kieler I 272, —, Vestindisk I 272 f.
Paladsteatret IV 275, 288.
Palægade III 66, 262 f.
Palæhaven III 66.
Panoptikon IV 265.
Panorama-Bygningen IV 288.
Panterens Bastion IV 109.
Papegøjestangen V 278, 292.
Parcelbroen V 152.
Parcelvejen V 114.
Parkallé V 133, 135.
Peberbossen III 194.
Peblingebroen (Smign. Dronning Louises Bro) V 100 f., 116, 136 f.

Peblingesøen V 148.
Peder Hvidfeldtsstræde II 59, 70, 311.
Peder Madsens Gang (Ny Østergade) II 13, 29, 59, 65, 70 ff., 130, 345, 347, III 219.
Permin's Vinhandel II 84.
Persilhuset IV 262.
Peschiers Gaard II 181, 186 f., 212.
Pesthuset V 207.
Pestkirkegården V 10.
Peter Bangs Vej VI 45, 122 f.
Peter Lieps Hus VI 271.
Peters Haab V 214.
Petersens Jomfrukloster II 111.
Petersens Passage (Sankt Jørgens Allé) V 216, 232.
Petri Kirke II 10, 17, 21, 36 ff., 270, 274, 284 ff.
Petri Kirkes Gravkapeller II 284.
Phønix, Hotel III 29, 66, 87, 264 ff., 326, 341.
Phønix, Sukkerhus III 156.
Pigernes Minde II 205.
Pilealléen VI 19, 39, 52, 75, 78, 91.
Pilegaarden II 57. — moderne Kompleks II 342.
Pilestræde I 63, 71, II 57, 322-327.
Pilestræde, Lille (Antonigade) II 57.
Pindsvinegade III 186.
Pistolstræde II 71, 345.
Pjaltensborg II 328.
Platanvej V 216.
Plessens Palæ (Gaard) III 19 f., 179, 217, 265 f., V 48.
Plougs Gaard II 211.
Politigaarden IV 223.
Politikens (s Hus) I 134, II 129, 258, VI 105.
Polyteknisk Lærestalt II 50, 264, III 88, 203, 214 f., IV 315, 320.
Pommeranshaven III 341.
Poppelgade V 170.
Porcelænsfabrik, Kgl. I 40, II 33, 318 f., IV 20, 27, VI 125.
à Porta II 144.
Postgaarden II 320.
Postgiringen II 255.
Posthus ved Trianglen VI 82.
Potters Gaard IV 142.
„Prinsen“, Gæstivergaard II 258, 262.
Prinsens Bro I 164.
Prinsens Gaard (før Prinsessernes Gaard) VI 10 ff., 74, 125.
Prinsensgade III 86, 137, 142, 159-162, 170.
Prinsensgade = Prinsessegade IV 8, 27, 91.
Prinsens Palæ I 68, II 38, 243, 246 ff.
Prinsessegade III 305, IV 27 f., 31 f., 91.
Prinsesse Mariæ Hjem for gamle Sømænd og Sømænds Enker IV 21.
Prins Jørgens Gaard I 180 f., 189.
Prins Jørgens Gade V 114.
Prins Wilhelms Palæ III 68.
Priors Gaard III 266, 273.
Privatbanken I 216, 221, 223, 225, II 99, 180.
Professorgaarden II 294, 300.
Proviantgaarden I 200 f., 206.
Præstegade V 31, 69.
Præstenen I 300 f.
Pugestræde II 59.
„Pæretæret“ V 56.

R

Raadhushuset II 13, —, andet II 13, —, tredje II 13, 87, 90, —, fjerde II 29, 87, 90, — femte, se Domhuset.
Raadhustet I 101, IV 227, 239, 247 ff.
Raad- og Domhuset, se Domhuset.
Raadhusstræde II 56, 229 f., 232.
Raadhusstræde (Studiestræde) II 56.
Raadhustærnet II 240.
Raadhuspladsen II 82, 238 f., IV 239-254, V 255.
Raadmandsgade V 132, 198.
Raadmandsmarken V 102 f., 108, 195.
Raadmandsgades Skole V 199.
Raadvadvej VI 168.
Rabarberkvarteret V 155.
Rabens Gaard I 63, II 242, 245, 247.
Rabehave IV 137, 140.
Radiohuset VI 31, 50.
Rahbeks Allé VI 8, 90.
Ranch's Hjørne II 34, 122.
Randersgade V 76.
Rantzausgade V 153, 155.

Rathsacksvej VI 26.
Ravelin, Vesterports IV 240 f.
Ravnsborggade V 134, 138.
Ravnsborg, Lille og Store V 104, 138.
Ravnsborg Skanse V 101, 138.
Rebvindeboderne II 56.
Redhavn I 258, 260.
Reformert Kirke II 331.
Reformert Kirkes Præstegaard II 330.
Reformert Kirke, Ældste II 243.
Regensen II 299, 314 f.
Regnegade, Lille II 341, —, Store II 344.
Reichards Chokoladefabrik V 24.
Rejmer Wildes Gaard IV 37, 49 f.
Rentemestervej VI 171.
Reventlowske Hotel II 307.
Revisions- og Forvaltningsinstitutet IV 292.
Revshalen IV 32.
Revshalevej IV 158.
Revshalænen I 241 f., 270 f., IV 32-35, 40.
Rhinen, Beværtning V 73.
Richshuset IV 244, 262.
Rigensgade III 86, 199, 204, 210-215, 304.
Rigsarkivet I 202, 206.
Rigsdagen I 186 f., III 73, 273, 282, 292 f., 298, 332.
Rigsdagsgaarden III 109.
Rigshospitalet V 128, 134, 184 f.
Rølighed V 71 f., 74 f., VI 28, 46, 112, 231.
Rølighedsvej VI 25, 28, 31, 116.
Rosbæk Mølle V 6.
Rosbæksvej V 96.
Rosen, Gæstgiveri II 262 f.
Rosenaaen V 242 ff., 302, VI 20, 44, 96, 98.
Rosenborggade II 61, 328 f.
Rosenborg Brøndanstalt III 105, 113 f., 125.
Rosenborg Exerccerplads I 22, III 105, 116, 120 f., 123.
Rosenborg Have, se Kongens Have.
Rosenborg Slot, I 43, 80, 122, III 5, 7, 84, 92-102, 118, 120, 206, IV 186.
Rosenborg, Lille V 287.
Rosendal V 27 f., 52 ff., 57, 64.
Rosendalsvej (Slægesevngade) V 18.
Rosengen, se Rosenvænget.
Rosenngaarden II 57, 299, 312.
Rosenlund VI 33.
Rosenvænget I 56, 75, V 11 f., 18 f., 29, 53, 64 f.
Rosenvængets Allé, Hovedvej, Sidevej, Tværvej V 18.
Rosenørns Allé VI 31, 108.
Roskildevej VI 51, 57, 128 f., 203, 208, 292 f.
Rottbølske Gaard III 311.
Routen III 259.
Royal, Hotel II 209 f., III 226.
Rubens Fabrikker VI 116.
Rubinsteinsvej VI 212.
Rubowske Bageri II 112.
Rudolf Berghs Hospital IV 219.
Rundetaarn II 16 f., 40 f., 314 f., 317-321.
Rundetaarn, Adelgade III 151.
Russerprinsens Palæ III 285.
Rydbergs Kældere II 131.
Ryesgade V 115, 134, 188-191.
Rygaard VI 243, 284 f.
Rysens Bastion IV 190.
Rysensstens Sebæanstalt I 282 f., 285.
Røvegade III 189.
Ryvangen V 31 ff., VI 256 f.
Rødebro I 164.
Rødegård (Smign. Dyvekkes Gaard, Sundbyøster) VI 147 f., 222 f.
„Røde Hav“ I 268.
Rødehus VI 223.
Røde Kro VI 223.
Røde Lygte II 104.
Rødeport II 307.
Rødovre I 57, VI 136, 154, 211, 229 f., 254 f., 292.
Rødovregaard VI 293.
Rødovre Kirke VI 230 f., 292 f.
Rømersgade IV 209, 303.
Ole Rømers Statue IV 320.
Rørholm IV 320.

S

Sakramentskirken V 147.
Saltboderne (Nørregade) II 55, 286.
Salvatorgaarden IV 38, 75, 78.
Salviegade III 187, 194.

- Sanct Petri Knaben Kirken Schule II 270.
Hannibal Sanders Farverier VI 155.
Sandkisten II 176, 228.
Sandøen IV 163.
Saneringskvarteret III 133-144.
Sankt Albans Kirke V 43.
Sankt Andreas Kirke IV 310.
Sankt Andreas Kollegium VI 279.
Sankt Anna Rotunda (den trinde Kirke) III 186, 204, 211 f., 215, 253, 301.
Sankt Annæ Bro III 253.
Sankt Annæ By III 186, 253.
Sankt Annæ Gade IV 8, 11, 13-17, 19, 21, 25, 27 f., 33 f., 60, 97-108.
Sankt Annæ Gade (Plads) I 63, III 253.
Sankt Annæ Hospital III 68.
Sankt Annæ Kapel III 253.
Sankt Annæ Kirke III 10.
Sankt Annæ Kirkegaard III 199, 204.
Sankt Annæ Kvarter III 88.
Sankt Annæ Palæ III 138, 140, 143, 176, 179.
Sankt Annæ Plads I 46, 76, III 29, 32, 68 f., 89 f., 131, 140 f., 144, 150, 164, 247, 253 ff., 258 f., 265, 316, 319.
Sankt Annæ Skanse (Kastellet) IV 173 f.
Sankt Annæ Stræde III 85 f., 217.
Sankt Annæ Vester Kvarter III 141, 194.
Sankt Annæ Øster Kvarter III 141.
Sankt Ansgar Kirke III 44, 73, 273, 295, 324.
Sankt Augustinus Kirke (Klosterkirken) V 23, 89.
Sankt Gertruds Kapel (Kirke) II 312.
Sankt Gertruds Stræde I 67, II 56, 312.
Sankt Hans Gade V 139, 186.
Sankt Hans Kilde V 8.
Sankt Hans Kirke V 134.
Sankt Hans Torv V 103, 139.
Sankt Jacobs Gade V 76.
Sankt Jacobs Kirke V 20, 76.
Sankt Johannes Kirke V 117 f., 122, 177, 186.
Sankt Johannes Stiftelse V 191.
Sankt Josefs Hospital V 118, 154.
Sankt Josefstrens Seminarium V 96.
Sankt Jørgens Allé V 216.
Sankt Jørgens Gaard V 204.
Sankt Jørgens Lund VI 96.
Sankt Jørgens Sø IV 185, 276, V 204, 243, VI 8, 29, 44, 96, 99 ff., 103, 109.
Sankt Klare Kloster II 10, 56 f., 60 f., 341.
Sankt Klare Mantelmur, Strædet ved II 56, 327.
Sankt Klemens Kirke II 5 f., 9, 83.
Sankt Klemens Kirkes Grav VI 60.
Sankt Knuds Stiftelse V 221.
Sankt Knuds Vej VI 47.
Sankt Maria Kirkesal V 221.
Sankt Markus Kirke III 215.
Sankt Markuskirke = Jerusalemkirken.
Sankt Mathæus Kirke V 221, 297.
Sankt Nikolaj Kirke I 106, 129, 175, II 6 f., 9, 17, 28, 36, 49, 191, 212, III 169, 277.
Sankt Pauls Apotek III 194.
Sankt Paulsgade III 184 f., 187 ff., 194.
Sankt Pauls Kirke III 88, 145, 185, 187, 189.
Sankt Pauls Kirke = Jerusalemkirken.
Sankt Pauls Plads III 86, 189.
Sankt Peders Gæstehjem II 267.
Sankt Peders Mølle IV 193.
Sankt Peders Stræde II 56, 266 f.
Sankt Petersborg V 77 f.
Sankt Simeons-Kirke V 172.
Sankt Stefans Kirke V 116, 128.
Sankt Thomas Have VI 31, 34, 89.
Sankt Thomas Kirke VI 116.
Sanssouci VI 48, 86 f.
Saxogade V 216, 234, 284.
Schacks Bastion IV 245.
Schacks Gaard I 213, 226.
Schacksgade IV 209.
Schack's Palæ III 333.
Scala IV 264.
Schimmelmanns Palæ III 69 f., 78, 270 f., 285.
Schønning & Arvé V 117.
Schleisners Farveri V 24.
Schneekloths Skole VI 30, 34.
Schoustrupske Gaard II 112.
J. F. Schouws Buste III 255.
Schweizerhuset VI 62.
Schweizerpavillon VI 34.
Schæffershøj II 148.
Schønbergsgade VI 25.
Segesta V 66 f.
Selvmorderbroen VI 206.
Serreslev (Serridslev) V 6, 99, VI 132 f.
„Servanten“ II 185.
„Shanghai“ III 235.
Shellhuset I 26.
Sibbernsvej V 31, 70.
Sigurdsgade V 132.
Silkegade II 60.
Silkehuset II 105.
Sindshvile VI 48.
Sindshvilevej VI 25.
Sionskirke V 24, 93.
Sivert Grubbes Gaard IV 18.
Sixtus I 248, 298.
Sjæleboerne II 334 f., 337.
Sjællandsgades Skole V 172.
Sjællandsporten (før Kongeporten) V 40.
Skandinavisk Hotel III 232.
Skarnholmen IV 33.
Skarpe Hjørne II 134, III 58, 155 f.
Skibet IV 28, 80 ff., 112.
Skibskirkegården, se Holmens Kirkegaard.
Skidenstræde II 59.
Skindergade II 56, 300 f.
Skipperboerne II 15, 62 f., 193.
Skippergade III 320.
Skippernes Lavshus II 194, 207, 268.
Skjoldsgade IV 326.
Skoboderne (Skoubogade) II 56.
Skoleholdervej VI 177.
Skolemesterlængen III 216.
Skolen ved Sundet VI 224.
Skomagersvendbrodskabs Stiftelse V 270.
Skotlandsgade VI 218 f.
Skovgården VI 244, 279.
Skoubogade II 98.
Skovriderkroen VI 264.
Skovshoved VI 239, 266, 269.
Skovshoved Havn VI 266.
Skræderboerne II 55.
Skrædergården VI 199.
Skrædervej, se Klingseyvej.
Skudehavnen I 258.
Skvaldergade (Skvaldergården) IV 26.
Skydebane, Kgl. I 34, V 211 f., 274-278.
Skydeselskab, Kgl. II 223, V 211.
Sladderækken IV 83.
Slagelsegade V 57.
Slagterboerne ved Nikolaj II 198 f.
Slagtervangen V 31.
Slangerupbanens Station V 200 f.
Slavekirken II 187.
Slesvigsgade III 159.
Slettehus VI 274.
Slippen (Vognmagergade) II 333.
Slippen (Peder Madsens Gang) II 345.
Slotsgaarden VI 32.
Slotsgade V 114.
Slotsherrensvej VI 146, 292.
Slotsholmsgade I 63, 169, 212 ff.
Slotspladsen I 16.
Slotskroen VI 38, 91.
„Slottet“ IV 23.
Slukefter, Christianshavn IV 96, 102.
Slukefter VI 260.
Sluttergade II 94 f., 232, 240.
Sluttergade II 56.
Smallegade VI 18, 25, 27, 31, 44, 82-85, 130.
Smedebakken (Kattesundet) II 56.
Smedegade (Vestergade) II 56.
Smedegade, Nørrebro V 114.
Smedelinjen V 36, 38 f.
Smedens Gang II 207.
Smidt & le Maire II 166.
Smith, Mygind & Hüttemeier IV 301, V 117.
Snaregade I 42, 68, 73, II 30, 57, 59, 224 f., 227.
Snurrebroen IV 20, 97, 122.
Sofie Amalienborg (Slot og Have) III 16-19, 21-24, 253, 333.
Social-Demokraten IV 302 f.
Socialisten II 129, V 121.
Sofegade IV 5, 23, 27, 32, 34, 97-108.
Sofegade, Lille IV 18, 85, 97.
Sokkelunden VI 232.
Sokkelundsvej VI 182 f.
Solbjerg VI 5 ff., 40, 43, 71, 132.
Solbjerg Kirke VI 44.
Solbjerg Kirkegaard VI 31, 51.
Solbjerg Landevej VI 20, 43.
Soldins Stiftelse II 294.
Solen III 245.
Solgaarden V 90.
Solitude V 106 f., 152.
Solitudevej V 171.
Sommerlyst VI 33, 35, 88 f.
Sorgenfri VI 45.
Sorte Christians Krog III 60, 126, 181.
Sortedams Dossering V 28, 54 f., 137, 192 f.
Sortedamsgade V 137.
Sortedamssø IV 322, V 27, 54-57, 110, 192 f.
Sorte Grønning III 307.
Sorte Hest V 212 f., 290 f.
Sorte Ravn II 178.
Soyakagefabrik, Dansk I 243.
Springgade (Pilestræde) II 57, 318, 322.
Spritfabrikker, De forenede III 161.
Stadens Arresthus II 240.
Stadens Have III 207 f.
Stadt Wismar II 338.
Staldmestergaarden I 148, 165, 196.
Stanley'ske Gaard IV 22, 115, 132.
Statens Gymnastikinstitut V 118, 175.
Statsbanernes Generaldirektorat III 206.
Steen Billesgade V 31.
Steen Blichersvej VI 31.
Stefansparken (Nørrebro Parken) V 132, 135, 161.
Steinass' Gaard IV 130.
A. Stelling II 301.
Stemanns Gaard II 223.
Stenboerne, Amagertorv II 107.
Stenbukkes Gaard II 120, 210 f.
Stengade V 114, 146.
Stenkulsgade (Østervoldgade) III 86, 159, 207, IV 209.
Stenosgade V 242.
Støyt & Kjør IV 65.
Stjernevej VI 220.
Stockholmsheds-Kvarteret IV 326 f.
Stokhusgade III 86, 199, 201 f.
Stokhuset III 119, 199-203, 215.
Stokhuslængen III 203.
Stokkerup VI 275.
Store Lækkerbisknen II 15, 114 f., 123.
Store Magleby VI 221, 229, 255.
Store Stenbro III 85 f., 90, 145, 171, 217, 227, 231.
Storesø VI 203.
Storgaarden VI 177.
Storkespringvandet II 48, 119.
Stormbroen I 195, II 243, VI 243.
Stormgade I 63, II 38, 242-244, 247, IV 178.
Storms Gaard I 63.
Strandboulevarden V 21, 31 ff., 68, 70.
Strandbadstuestræde II 57.
Strandgade I 59 ff., 71, IV 5-8, 10, 12-17, 19 f., 27, 33 ff., 53-66.
Strandpromenaden I 255, V 59, 66 ff., 72.
Strandstræde, Lille I 62, 70, III 80, 84 ff., 234, 236, 238, 247.
Strandstræde, Store I 64, 74, III 80, 84 ff., 234, 246 f., 249 ff.
Strandstræderne III 247-252.
Strandvej V 32 f., 73, 78 f., 92-97, 104, VI 240, 250, 257, 259 ff., 263, 268 f.
Strandvejen = Østergade V 4.
Strindbjergvej VI 206.
Strøet I 47, II 34, 52, 73-79.
Stubmøllevaj VI 212 f.
Studenteforeningen II 181, 185 ff., IV 291.
Studentergaarden I 24, V 135, 174.
Studentersamlund II 272.
Studegaarden II 264.
Studiestræde II 56, 264 f., 272.
Størrekassen II 168, 172 ff.
Størrestræde II 181.
Suderboder, Sudervraa (Skoubogade) II 56.
Suensonsgade III 184, 187, 193.
Suensons Monument III 184.
Suhmsgade II 313.
Suhrske Friboliger V 282.
Suhrske Gaard II 89.
Suhrske Stiftelse III 243.
Sukkerfabrikker, De danske I 242, III 156, IV 18, 23, 67, 134.
Sukkerraffinaderi, Helsingørgades III 142, 156, 165, 178.
Sukkerraffinaderi, Rømers III 236.
Sukkerraffinaderi, Schimmelmann IV 67.
Sukkerraffinaderi, Vestindisk-guineisk Kompagni IV 67.
Sundbyerne VI 131 f., 134, 138, 140, 142, 148, 150 f., 157 f.

T

- Sundby Gasværk VI 225.
Sundby Vandtaarn VI 225.
Sundbyvester VI 218.
Sundbyster VI 166.
Sundevedsgade V 216.
Sundholm V 220 f.
Sundholmvej VI 219 f.
Sundorphs Hus I 71, II 30, 210.
Sundpark Skole (= Lergravsvejens Skole) VI 224.
Sundvænget VI 250.
Svaneapoteket II 130 f., 346.
Svanelejegaard (Rødegaard) VI 142, 147, 223.
Svanen, Gæstgiveri VI 27.
Svanemøllen V 94 f.
„Svanen“, Nyhavn III 237.
Svanholm VI 30, 46, 95 f., 118.
Svendegade II 240.
Svinyryggen VI 101.
Sværtegade I 75, II 29, 327.
Sydhavnen I 233, 243, 287 f.
Sygeplejerskernes Hus V 135.
Synagogen II 50, 222, 299.
Sæbesyderenden IV 13.
Søborg VI 196, 232 f., 286.
Søborg Hovedgade VI 192, 253, 286.
Søborg Mose, se Utterslev Mose.
Søborghus Kro VI 150, 192.
Søborg Mose VI 168.
Søerne IV 188, 284, 323, V 127.
Søetatens Enkeboliger IV 28, 106 f.
Søetatens Hospital III 192 f., 196, IV 26.
Søetatens Laboratorium IV 17.
Søetatens Pigeskole III 188.
Søholm VI 235, 284.
Søkadetskolen III 188 f., 300.
Søkartarkivet II 182.
Søkvæsthuset III 20 f., IV 20, 25 f., 120 f.
Sølvgade III 86, 88, 95, 132, 149, 207-210, 213, IV 315.
Sølvgades Kaserne III 70, 88, 92, 118, 199, 204-207, 214 f., 323, IV 23.
Søløst VI 241 f.
Sønderborggade V 30.
Sønder Boulevard V 218, 233 ff., 262, 265.
Sønderborggade V 30.
Søndergade (Farvergade) II 55.
Sønderjyllands Allé VI 45.
Søndermarken VI 13, 16, 25, 51, 57, 72-73, 128.
Søndervoldstræde, Lille IV 22, 36, 108, 131.
Søndervoldstræde, Store IV 5, 22, 27, 32, 36, 90.
Søndre Fasanvej VI 124 f.
Søndre Toldbodplads I 295, III 75.
Sø- og Handelsretten III 293.
Søtorp VI 254.
Søpavillon V 149.
Søtorvet IV 207, 304 f.

Thorvaldsensvej VI 46.
Thotts Palæ II 148, 150, 153, III 85, 87,
251, 260, 262 f., 270.
Thotts Palais' Have III 262.
Thurahs Hus III 324 f.
Tietgensgade IV 218 f.
Tingvej VI 220.
„Titan“ I 38, IV 43, 322, V 117, 121,
132, 197.
Titangade V 132.
Titkens Gaard III 280, 302.
Tivoli I 120 f. IV 196, 225–238, 260 f.
Todesgade V 114.
Toldboden I 23, 231, 238 f., 242, 264,
268, 294, III 42, 74, 86, 309, 313, 316,
320, IV 13, 35 f., 49.
Toldbodgade III 245, 317.
Toldbodvej III 42 f., 79, 86, 92, 245,
284, 308 ff., 312–15, 340.
Toldbod Vinhus III 309, 313, 316.
Toldkammerbygning III 309, 320.
Tomsngaarden VI 180 f.
Tomsngaardsvej VI 177.
Torbenhus VI 292.
Tordenskjoldsgade II 172 f.
Tornebuskegade II 61, 328.
Torvegaarden IV 73, 124.
Torvegade IV 5 f., 8, 14, 17, 19 f., 24,
26, 28, 31 f., 35, 37 ff., 46, 51, 53,
69–82.
Torvegade, Lille & Store IV 69.
Tottenberg, Hotel II 167.
Tranderups Kro VI 82.
Tranegaardsvej VI 262.
Transatlantiske Kompagni III 72, 286.
Traverbanen v. Lyngbyvej V 98.
Tre Hjorter, ved Nørreports Allé IV 311.
—, Vestergade II 260–263.
Tre hvide Swaner III 216.
Trekroner, Fort I 300 f.
Trekroner, Gæstgivergaard II 328.
Triangeln V 20 f., 30, 77–83.
Triangel, Lille IV 324, V 52.
Trinitatis Kirke II 291, 298, 316, 318,
III 195.
Trinitatis Kirkegaard II 298, 319.
Trokken II 93.
Trommesalen V 207 f., 217 f., 229, 236,
240.
Trompetersens Gang II 303, 305.
Trydes Boghandel II 133.
Trøstens Bolig II 294.
Tuborg VI 236, 250.
Tuborg, Store og Lille VI 257 ff., 270.
Tuborg-Flasken VI 259.
Tuborg Havn VI 250.
Tuborg Pavillon VI 259.
Tuborgvej VI 169, 285.
Tugthusporten II 109, 303.
Tulipangade III 187, 211.
Tuteins Gaard II 103 ff., 223.
Tvermosegaard II 309.
Tybjergske Gaard III 87, 91, 171–174.
Tyskemandegade (Vimmelskafte–Ama-
gertorv) II 7 f., 56.
Tyske Pigeskole II 270.
Tyske Plads IV 17, 142.
Tyske Skole VI 194.
Tøjhuset I 145 f., 161, 202 ff., 228 f.
Tøjhus havnen I 43, 200, 210, 233, 239.
Tømmerhavnen I 229, 283, 288 f., III
24, 84, 317, IV 181, 189, 218 f., V 209,
239.
Tømmerpladsvej (Reventlowsgade) IV
218.
Tømreergade V 114.
Tømmerkroen III 148, 152.
Tønderings Jernstøberi IV 40.

U

Ulffeldt'ernes Gaard II 301, 303.
Ulffeldts Skamstøtte II 303.
Ulddalls Fabrik V 289.
Uldmanufaktur, Det kgl. III 209, 211.
Ulkegade II 202, 204.
Ulrik Birchs Allé VI 218.
Ulvegade III 187.
Universitetet I 11, II 16, 50, 271, 278–
283, 293, III 295, VI 202 f.
Universitetsbiblioteket II 291–294, V 118,
135, 175.
Uraniavej VI 94.
Utterslev VI 131 f., 134, 136, 138, 140,
145, 147 f., 154 ff., 160, 163, 171, 173–
177, 180–185, 196.
Utterslev Gadekær VI 182 f.
Utterslev Hovedgaard VI 140 f.
Utterslev Mose VI 196 f., 203, 287.
Utterslev Torv VI 182 f.

V, W

Waagepetersens Gaard III 247 ff.
Vajsenhuset II 87, 90, 319, IV 302.
Valby VI 12, 131 f., 134 f., 138 ff., 142 f.,
145 ff., 149–154, 156 ff., 160, 163, 204–
207.
Valby Bakke VI 12, 134, 208 f.
Valby Fælled VI 206.
Valbygaardsvej VI 207.
Valby Gasværk VI 172.
Valby Langgade VI 167, 204 f., 208.
Valby Rytterskole VI 143.
Valby Tingsted I 100, VI 165, 205.
Valdemar, Hotel II 259.
Valdemarsgade V 216, 232, 282.
Valencia (før „Thors Hal“, senere „Fi-
garo“) V 219, 253.
Valhøj, Rødovre VI 134, 230, 292.
Valhøj, Valby VI 204.
Valkendorfs gade I 67 f., II 30, 56, 102 f., 304.
Valkendorfs Kollegium II 13, 266 f.
„Valkyrien“, Dansesalon II 295.
Vandkunsten I 15, II 61, 229–240.
Vandmøllestræde (Raadhussstræde) II 56,
229.
Vandmølletårnet II 229.
Vandstrandvejen VI 251, 267 f.
Vandværket IV 194 ff., 285 f.
Vangede VI 136, 192, 234, 252, 280.
Vangede Kilde VI 244, 280.
Vangedevej VI 253, 280.
Vangehuset V 96.
Vanilleisen V 41.
Vanløse VI 131 f., 136, 138–141, 143,
146, 156, 159, 198–201, 254.
Vanløse Allé VI 199, 201.
Vanløse Byvej VI 199 f.
Vanløse Station VI 201.
Varedirektoratet III 191.
Vartov II 22, 36, 229, 236–239, IV 12,
V 29, 103, VI 257.
Vartov, Østerbro V 6 ff.
Vartov Kilde V 97, VI 258, 270.
Vartov Kirke II 236 f.
Vasbygade V 293.
Wedells Palæ II 250.
Ved Stranden I 71, II 208–211.
Ved Volden IV 38 f., 80 f., 102, 157.
Vejerboden II 213 f., 216.
Vejrogade V 90.
Weltkuglen III 56, 231.
Vendersgade III 159, 229, IV 209.
Vennemindevej V 90.
Vennersro V 16.
Venskabsstien IV 311.
Ventegodt V 108, 126, 162.

Wessel & Vetts Tekstfabrik V 24.
(Vest-)Enceinten IV 182.
Westend V 234.
Vester Boulevard I 74, IV 216 f., 221.
Vesterbro Apotek V 283.
Vesterbrogade V 207, 211, 217, 223,
227, 239, 255, 275, 280–283, 285 f.,
288, 290–292, VI 12, 52, 91, 146.
Vesterbro Morskabsteater V 214 f.
Vesterbros nye Teater V 215.
Vesterbros Passage IV 255–266.
Vesterbros Teater V 248.
Vesterbros Torv V 216, 254, 256 f., 274.
Vester Farimagsgade IV 256, 280.
Vester Fælled V 294, VI 207.
Vesterfælledvej V 216, 290, VI 169.
Vestergade I 41, 72, II 60, 257, 260–263.
Vester Kvarter II 229.
Vester Paradis II 257.
Vestport II 20, 257, IV 192, 195, 239–
242, —, Forretningskompleks V 236 f.
Vesterports Gab IV 242 f.
Vester Sogade IV 278.
Vestersøhus IV 278, V 150.
Vestervold IV 215, 240–243, 245, 277,
285 ff., 292.
Vester Voldgade II 238, IV 224, VI 255,
258 f.
Vestindisk-guineiske Kompagni IV 66 f.
Vestindiske Kompagni IV 17.
Vestindisk Kompagnis Plads IV 12.
Vestindisk Pakhus I 238.
Vestre Fængsel IV 25, V 222.
Vestre Gasværk I 110, V 216, 232, 259,
262 f.
Vestre Glacis I 21.
Vestre Kirkegaard VI 153, 167, 206 f.
Veterinærskole, Kgl. IV 98 f.
Vibensgaard V 92.
Vibenshus, Lille V 8, 92, 126.
Vibenshus, Store V 8, 87, 89, 101, 126, 178.
Vidarhus II 341.
Videnskaberens Selskabs Bygning IV 221.
Vigantsgade II 241.
Vigerslev VI 131 f., 138, 142, 144 f., 149,
151, 157 f., 210 f., 255.
Vigerslev Allé VI 169, 207, 211, 294.
Vigerslevstræde VI 210.
Vigerslevvej VI 210, 211.
Viktoriaegade V 216, 232, 270.
Vildandegade III 196.
Wilders Bro IV 16.
Wildersgade IV 14–21, 34, 60, 83–86.
Wilders Plads IV 16, 26, 36, 40, 113, 120,
139, 146 ff.
Vildmanden II 126 f.
Vilhelminelyst VI 30, 92, 94.
Willemoesgade V 31, 62.
Vilhelmsdal V 97.
Vimmelskafte II 77, 80, 98, 100–105, 111.
Vingaaarden II 11, 57, 195, 206 f.
Vingaardstræde II 11, 57, 206 f.
Vinkanden, Gæstgiveri II 262.
Vinstrups Mølle V 213, 291.
Vintapper Juels Kaffehus II 327.
Vintappergaardens VI 244.
Wismars Gang II 338.
Vitana V 198.
Vitriolgade III 159.
Wittenberggade VI 223.
Wiwel IV 260, 265.
Vodroffsgaard V 292, VI 18, 22, 46, 97,
100–104.
Vodroffskro VI 97.
Vodroffslund VI 31, 103 f.
Vodroffsmølle VI 44, 98 f.
Vodroffsvej I 127, VI 96 ff., 104, 108 f.
Vodroffsvej, Børnehjem VI 104.

Vognmagergade II 57, 59, 333 ff., 339.
Vognmandsgade II 59, —, Liden II 336.
Vognmandsmarken V 23, 31, 90.
Vognmandsmarkens Skole V 90.
Voldgaarden IV 18, 38, 135, 138 f., 141.
Voldmesterens Hus IV 320 f.
Vollmeisters Gaard I 70, III 228.
Volmerhus II 342.
Vombadstuestræde II 57.
Værnedamsvej VI 18, 29, 34, 46, 92, 93.
Wærn'ske Institut VI 26.

Y

Yacht Pavillon I 266.

Z

Zahles Skole IV 308.
Zahrtmanns Plads VI 118.
Zinnske Gaard III 79, 242.
Zinnsngade IV 324.
Zoologisk Have I 124, V 252, VI 11, 38,
50, 126 f.
Zoologisk Museum II 292 f.

Æ

Ægirsgade V 128.
Ægteskabstien IV 311, V 17.
„Ægypten“ V 214.

Ø

Øen (i Tivoli) IV 197.
Øehlenschlägers Statue III 255.
Ølunds Mølle V 165.
Øregaard VI 239, 262.
Ørstedsværket I 287, 291, V 222.
„Øresund“ V 32, 70.
Øresundshospitalet V 20, 31.
Øresundvej VI 222–225.
Ørstedhus IV 280, 282.
Ørstedsgade, se Danmarksgade.
Ørstedsparken I 122, 125, IV 292, 294 f.
H. C. Ørstedsvøj VI 30, 46, 94, 109.
Ørstedsværket I 287, 291, V 222.
Østasiatisk Kompagni I 39, 240, II 189.
Østbanegaarden IV 213, V 42, 44 ff.
Østbanegade I 76, V 31, 44, 45, 69.
Øster Allé V 82, 86 f., 100, 104.
Østerbrogade I 76, IV 324, V 30, 46,
49, 52 f., 56 f.
Øster Farimagsgade IV 321, V 52.
Øster Fælled V 86 ff.
Østergaard (= Vingaaarden) II 206.
Østergade I 61, 94, 96, II 47, 73–80,
114, 122–134.
Østergav II 60.
Øster Paradis III 65.
Østersøgade IV 322.
Østersøiske Kompagni I 238.
Østerport III 18, 24 f., 84, 86, 145, 193,
198 f., 217 f., IV 23, 187, 192, 328 f.,
V 46 f.
Østerholm IV 320 f.
Østersøisk-guineisk Handelskompagni III
317.
Østertorv II 115.
Østervold III 92 ff., 199, 201, 203 f., IV
174.
Østervold = Holmens Kanal II 181.
Østervoldgade III 198, 203 f., 206 f.,
214, IV 208.
Østervolds Gab V 47.
Østre Anlæg I 122, 125, III 88, IV 317.
Østre Betalingsskole III 208.
Østre Gasværk V 20, 31 f.
Østre Glacis V 42, 50.
Østre Landsret III 72, 273, 293.

Hvad angaar Navnene paa de større Bydele, som hver for sig optager et af Værkets Hovedafsnit, henvises man til Indholdsfortegnelserne i de enkelte Bind.

PERSONREGISTER

- A**
- Aabjerg, H. C. I 230.
 Aagesen, Niels III 301, 323.
 Aakjær, Jeppe II 108, 287.
 Abildgaard, N. A. I 151, 182, II 46, 92, V 212, VI 61.
 Abildgaard, P. C. IV 26 f., 98.
 Absalon I 9, 41, 138 ff., II 6, 8, 97, 119, IV 165, VI 6, 131 f.
 Achen, P. F. III 302.
 Adeler, Cort IV 13, 40, 61.
 Adeler, Fr. Chr. IV 13.
 Adolph, Fr. Th. I 226 f.
 Aggersborg, H. C. V 63.
 Ahlefeld, Claus I 15.
 Ahlefeld, F. I 214, II 19, 142.
 Alexander, Zar I 18, 23, 257, III 336.
 Alphand, A. I 122 f.
 Als, Peder I 182.
 Amberg, H. C. II 198.
 Ambrosius Bogbinder I 12 f.
 Amt, Einar II 238.
 Amici, Gaetano VI 35.
 Andersen, H. C. I 153, II 134, 140, 162, 178, 203, 261, III 47, 49, 63, 73, 108, 130, 168 f., 171, 174 f., 197, 239, 250 ff., 330, 338, IV 52, 82, 163, V 17, 74, VI 24, 90.
 Andersen, J. P. I 157.
 Andersen, Laurits III 237.
 Andersen, Ludvig V 255.
 Andersen Nexø, Martin IV 28.
 Andersen, Max I 12.
 Anthon, G. D. II 42, 252, 254, III 277, IV 12.
 Applebye, Peter IV 18, 22, 40, 54, 132, 135, 139.
 Arentzen, Chr. II 342.
 Arne-Petersen, K. IV 215, 231.
 Augustin, J. S. V 107.
- B**
- Bache, Otto II 136.
 Baden, Johan Status III 55, 207.
 Bagger, Carl I 89.
 Bagger, Hans V 11.
 Baggesen, Jens III 130.
 Ballin, Joel II 108.
 Balsgaard, C. II 31.
 Bang, Herman II 74, III 318, 328.
 Bang, Jens V 166.
 Bang, Oluf Lundt I 153, III 298, 328.
 Bang, Peder I 9, 27, 140.
 Bang, Peter G. VI 122.
 Baratta III 29, 38, 111.
 Barchmann, Jacob II 251.
 Bargum, H. F. I 70, III 77, 327.
 Barnekow, Christian II 126.
 Bastholm, Chr. II 258.
 Bastian, Jacob IV 23.
 Bartholomæus, Jacob IV 71.
 Baumann, P. VI 177.
 Baumgarten, Hans Heinrich IV 18.
 Bech, Joachim I 27.
 Bech, Markus III 245.
 Beck, Anders Lauridsen II 99.
 Beck, Jørgen Thomsen III 245.
 Becker, Gotfred III 207.
 Becker, Johan W. II 33.
 Becker, Johan Vilhelm II 319.
 Behrend, Philip III 226.
 Bendz, V. III 324.
 Bentsen, Ivar II 239.
 Berckentin, C. A. II 32, III 70.
 Berg, Axel I 221, II 251, IV 43.
 Berg, Christen I 155.
 Berg, Konrad V 105.
 v. Berger, J. J. VI 23.
 Berggreen, A. P. III 126.
 Bergmann, Jacob I 123.
 Bergmann, Richard II 123, IV 231.
 Bergsøe, Vilhelm V 66.
 Berling, Carl II 102, III 52, 169.
 Bernhard, Carl IV 14, 22, 26, 48, 59, 69, 79.
 Bernstorff, Andreas Peter, III 72, 286.
 Bernstorff, J. H. E. III 285 ff., VI 276.
 Berntsen, Arent II 181, III 88, 229, 232, VI 140.
 Berregaard, Chr. II 219.
 Berthelsen, Jørgen V 301.
 Biehl, Charlotte Dorothea II 157.
 Biehl, Claus III 264.
 Bille, Regitse II 323.
 Bille, Sten Andersen II 25, III 286, 326.
 Bindebøll, M. G. I 153, 192, VI 113.
 Bindebøll, Thorvald IV 26, 119, 185.
 Bing, Harald V 220.
 Bissen, H. V. I 153, 155, 176, 180, 182, 228, II 252 f., III 282.
 Bissen, Vilh. II 52, 97, 119, 181, 252 f.
 Bjelke, Henrik I 247, II 181.
 Bjelke, Jørgen III 251.
 Bjerg, Johannes II 252 f.
 Bjørn, Andreas I 237, IV 15 ff., 21, 40, 67, 106, VI 101.
 Blacke, Chr. I 241.
 Blasen, Hans I 92, II 32, 219.
 Blasius, Leonard III 10.
 Blicher, St. St. II 239.
 Blichfeldt, F. T. E. I 230, II 52, 321.
 Bloch, Carl I 82, 88, II 50, 268, 281, III 67, 173.
 Bock, G. F. IV 206, 266.
 Bodenhoff, Andreas III 237, IV 28, V 166.
 Bogue, Chr. I 158.
 Bohr, Niels VI 209.
 Bokkenheuser, Knud III 307.
 Bolte, Henrik III 56, 231.
 Bonfils, Antoine V 71.
 Borch, Martin I 230, II 188, 264, 297, 301, 314, III 42, 292, IV 310, V 118, 174, 184.
 Borch, Ole I 147, II 21, 297.
 Borre, Charles III 258.
 Borri, Francesco G. III 35, 55, 211.
 Both, Ludvig Frederik IV 165.
 Bournonville, August I 154, II 203, III 170, 177.
 Boye, Wilhelm III 55.
 Brahe, Tyge II 317, IV 314.
 Brandenburger, Ernst V 13.
 Brandes, Edvard II 123.
 Brandes, Georg II 123, III 270.
 Brandes, L. I. III 62.
 Brandt, Enevold I 18, 151, V 14, 40.
 Brandis, F. D. VI 204.
 Bregendahl, Marie II 287.
 Broberg, C. A. III 318, IV 40, 42, 65.
 Brock, Jens Sørensen III 315.
 Brock, Niels III 254, IV 11, 14, 15, 20, 52, 65.
 Brosbøll, Carl VI 86, 282.
 Brummer, C. III 44, V 49.
 Brummer, E. III 142.
 Brun, Constantin II 166, III 68, 269.
 Brun, Ditlev III 207.
 Brun, Frederikke III 168, 269, V 27, 55, 193.
 Bruun, Carl I 117.
 Bruun, J. J. I 122, 174, II 18, 140.
 Bundgaard, Anders I 156, 181, 265.
 Buntzen, Andreas III 239, IV 22, 26.
 Buntzen, Andreas, jun. IV 22, 132.
 Buntzen, H. I 273.
 Burmeister, Carl Chr. IV 18.
 Bussert, Morten I 141.
 Buysser, Paulus V 204.
 Bülow, F. C. I 58, V 114, VI 46, 94, 109.
 Bülow, Frederik III 66.
 Bærentzen, Th. V 297.
 Bøgh, Erik I 94, II 136, VI 109.
- C**
- Callisen, Henrik III 330, VI 261.
 Carl, Prins III 286, 336, V 102, 105.
 Caroline, Arveprinsesse III 72, 288 f.
 Caroline Amalie, Dronning III 72.
 Caroline Mathilde, Dronning I 151 f., 182, III 286, V 211, VI 15.
 Caroc, F. C. W. V 63.
 Carstensen, Georg I 20, 197, III 52, 78 f., 105, 115, 326, 331, IV 196, 225, V 215, VI 34 ff., 88.
 Carøe, C. F. IV 14.
 Casorti, Guiseppe V 214.
 Caspersen, Hans III 79, 312, IV 21, 26, 122.
 Cavling, Henrik V 119, 121.
 Charlotte, Prinsesse II 127.
 Charlotte Amalie, Dronning I 20 f., II 151, III 26, 328, VI 264.
 Christensen, Georg I 169, 205.
 Christensen, Balthazar I 110, VI 22, 119.
 Christian III I 13, 133, 144 f., 161, 170, 232, II 12, 59, 229, 233, 281, IV 184, V 99, VI 133.
 Christian IV I 14, 29 f., 41-44, 62, 88, 101, 104, 117, 129, 132, 144-48, 161 ff., 190 f., 212, 216 f., 232, 235 f., 238, 247, 250, 268, 293, 300, II 5, 13, 15, 17 f., 35, 62, 90, 113, 147, 169, 193, 236, 247, 307, 317, 321, 334, III 5-8, 47, 50, 84, 93, 97 f., 100 f., 107, 227, 253, IV 5 f., 10, 13 ff., 19, 23, 32 f., 39 ff., 49, 126, 170, 184, V 5, 33, 101, 203, 269, VI 6, 54, 138, 202 f.
 Christian V I 118, 149, 151, 238, 247, 293, II 20 f., 98, 135, 151, 169, III 16 ff., 22, 101, 120, 309, IV 8, 10, 17, 36, VI 22, 26, 221 f.
 Christian VI I 46, 150, 165, 178, 250, II 33, 38 f., 42, 151, 171, III 28, 108, VI 13.
 Christian VII I 149, 151 f., 177, 181 f., 184, II 39, III 61, 76, 101, 286, 338, IV 12, 259, VI 15, 33.
 Christian VIII I 108 ff., 185, III 77, 208, IV 191, 225, 267, VI 33, 45.
 Christian IX I 20 f., 23, 155 f., 265 f., II 49, 81, III 77 f., 108, 117, 266, 283, 307, 327, 336, 339, V 276, VI 38.
- D**
- Christian X I 21, 25, 156, 158, 175, 196, 228, II 137, III 71, 77, 332 f., 336 f., 339, V 224, 268, 276.
 Christiansen, C. W. III 192.
 Christiansen, Knud III 142.
 Christiern I I 10 f., 13, 142, II 13.
 Christiern II I 11 ff., 28, 142 ff., II 12, 116, 120, VI 8, 132, 227.
 Christine, Dronning I 10, II 10.
 Christmas, John III 266.
 Christoffer af Bayern I 10, 99, 141 f.
 Christoffer I I 9 f., 140.
 Classen, P. H. V 15 f., 29, 58, 63.
 Clausen, H. N. III 128, IV 27, V 119.
 Clemens, J. F. II 34.
 Clemmensen, A. I 76 ff., 230, II 325, III 310, V 48, 144, 268.
 Clemmensen, Mogens II 247.
 Cock-Clausen, A. IV 244.
 Coffre, Benoit, le VI 13 f., 59.
 Colbiørnsen, Christian III 330, IV 259.
 Colbiørnsen, Jac. Edvard III 330.
 Colding, L. A. I 51, IV 195.
 Collin, Edvard III 61 f., 171 f., 175.
 Collin, Jette III 173, 174.
 Collin, Jonas III 79, 173, 251 f., 330.
 Collin, Niels III 251.
 Collin, Th. III 172.
 Colstrup, Rudolph I 34.
 Comestabili, Louis II 130.
 Coninck, Fr. de III 224, 268 f., 274.
 Coninck, Louis de III 224.
 Coning, Jacob II 19.
 Conradi, J. Chr. III 303, 323, IV 11, 16, 26, 121.
 Crone, Vilhelm III 220.
- D**
- Dahl, Balduin IV 233.
 Dahl, J. C. V 27.
 Dahl, Laurids II 105.
 Dahlerup, E. A. IV 313.
 Dahlerup, Wilhelm I 76, 256 f., 262, 266, II 144, 161, 183, 288, III 42, IV 222, 235, 316, V 148, VI 209.
 Dahlerup-Berthelsen, H. IV 244, VI 116.
 Dajon, Nikolaj II 252.
 Dalhoff, Jørgen, Balthazar III 60, 153, 258.
 Dam, Verner VI 29.
 Dampé, Jacob I 18, II 259.
 Dan, Valdemar IV 292.
 Dannemand, Bente Frederikke III 79, 313.
 Danneberg, J. C. VI 26.
 Danneskiold-Laurvigen, Chr. Conrad III 269.
 Danneskiold-Laurvigen, Ferd. Anton III 268.
 Danneskiold-Samsøe, Aage IV 6.
 Danner, Grevinde f. Louise Rasmussen I 20, II 102, 250, III 64, V 122.
 David, C. G. N. III 62.
 Davidsen, Salomon II 50.
 Dehn, Friderich von III 72, 285.
 Desmerçieres, Johan Henrik III 66.
 Dietz, Orla III 140.
 Drachmann, Holger VI 27, 36, 231.
 Drewsen, J. Chr. II 258.
 Drewsen, Louise, f. Collin III 172, 174.

Dreier, Frederik II 261.
Dreyer, Jacob IV 88.
Dreyer, Thorvald III 164, IV 141, VI 177.
Duntzfeldt, C. W. III 323, V 96.
Dybvad, Christoffer II 62.
Düren, Adam I 141.
Dyveke I 143 f., II 116, VI 6, 239.
Dønneke, Holger V 102.

E

Ebert, Herman VI 157.
Eckardt, C. I 254.
Eckersberg, C. W. I 82, 92, 94 ff., 145, 183, 189, 222, 282, 297, II 35 f., 107, 151, 154, 177, 216, III 111, 199, 258, 278.
Edinger, Nikolaj II 196, 247.
Ehbisch, Frederik II 38, 316.
Ehm, Henrik III 80, 238 f., 241.
Eigtved, Nikolaj I 46, 68-71, 149, 178, 195 f., II 38 f., 46, 247, III 30-33, 271, 276 f., 285, 297, 319, 322, 325, 328 f., IV 12, 17.
Elers, Jørgen II 21, 300.
Elfelt, Peter IV 250 f.
Elisabeth, Dronning I 143.
Ellegaard, Thorvald IV 251.
Eilling, Christian III 131.
Engqvist, H. H. III 14, 160, IV 34.
Erichsen, Erich II 46, 153.
Erichsen, Peder III 266.
Eriksen, Edvard I 262.
Ernst, J. C. I 148, 165, 212, II 21, 24 f., 38, 152, 189 f., 254, 300.
Esmann, Gustav VI 33.
Esmit, Johan III 47, 251.
Estrup, Jacob B. S. I 21, III 79, 313.
Ewald, Johannes II 261, 309, III 298.
Exner, J. III 208, IV 22.

F

Faber, Knud III 299, V 184.
Faber, Peter II 259, III 58, 66.
Fabrins, Jacobo I 215.
Fabritius, Just III 64, IV 67, VI 241 f.
Falkentorp, Ole III 143, IV 272, V 237, VI 82.
Fechtel, Paul II 337.
Feddersen, Frants IV 13.
Feilberg, Laurentius VI 36 f.
Feilberg, Ludvig II 290.
Fenger, C. E. III 128, 224.
Fenger, Johannes IV 14.
Fenger, L. II 17, 190, 346 f., IV 321, V 154, 199.
Fenger, P. A. IV 11.
Fenger, Peter IV 14.
Ferdinand, Arveprins III 72, 78, 286.
Ferslew, J. C. II 209, III 66, 226.
Fibiger, A. V 221.
Filippa, Dronning I 10, 141.
Fincke, Caspar II 16.
Firmenich, H. C. III 115.
Fischer, Adam V 88.
Fischer, Egil III 140, IV 213.
Fischer, Poul II 76.
Fischer, Vilh. II 82, 238, 310.
Fisker, Hans V 6.
Fisker, Kay III 138, IV 279, V 159, VI 97.
Fleischer, Georg III 89.
Flinch, A. C. II 70 f., 130.
Flindt, H. I 122, IV 290, 295, 314.
Fonnesbech, C. A. III 69.
Fortling, Jacob II 242, III 32, VI 229.
Fossati, Christoffer III 171.
Frandsen, Hans II 301.
Frederik, Arveprins III 76.
Frederik I I 12 f., 62, II 12, 57, V 6, 99, VI 132.
Frederik II I 14, 90, 134, 144 f., II 12, 14, 16, 229, 233, 237, IV 170.
Frederik III I 14 f., 132, 146 ff., 151, 203, 207, 235 f., 247, II 18, 10, III 13, 101, 211, IV 7 f., 36, 77, 174 f., VI 8, 33, 221.
Frederik IV I 17, 19, 46, 118 ff., 148 f., 165, 174, II 38, 110, III 23, 117, 244, VI 12 ff.
Frederik V I 151, 190, II 39, 146, 151, 247, III 31, 269, 275, 296, 301, 332, 333, IV 12, 101, V 211, 215, VI 56.
Frederik VI I 19, 184, 192, 238, II 27, 33, 48, 281, III 76 f., 107, 186, 286, 288, 313, 319, 338, IV 79, 191, V 110, 214, VI 15 f., 32 f., 61.

Frederik VII I 20, 108, 144, 152 ff., 156, 158, 176 f., 181, II 45, III 41, 77, 116 f., 169, 282, VI 13, 35.
Frederik VIII I 257, III 77, 336, V 181, 276, VI 239.
Frederik IX I 158, 185, III 77, V 277.
Frederiksen, Anton II 122, IV 223.
Freund, H. E. I 153, II 252, III 39, 108, V 55.
Friedrichsen V. V 191, 232.
Friis, Johan II 295.
Friis, L. III 209.
Frisch, Hartvig II 46, 92, VI 101.
Frontin, Pierre V 11.
Fränkel, Henry V 197.
Frølich, Lorenz VI 204, 263.
Fuiren, Christine II 36.
Fyring, Didrik II 112.

G

Gaasebrog, Jørgen III 268.
Gabel, Christoffer I 148 214, V 102, VI 106, 141.
Gabriel, A. J. III 31.
Gad, Emma III 62.
Gad, Urban III 62.
Gade, Niels W. II 259, 261, III 55, 63, 170.
Gamborg, X. I 31.
Gamborg, Knud I 155, II 47.
Gamel, A. C. II 132, 268.
Gamel, Augustin III 302.
Gamst, Henrik II 265.
Garde, C. F. I 113.
Gedde, Frederik II 297, IV 17, 33, 35.
Gedde, S. C. IV 181.
Georg af Grækenland, Konge III 72, 286 ff.
Gercken, Andreas II 31.
Gercken, Didrik II 38, 221.
Gerner, Henrik I 297, III 50.
Gersdorff, Nicolaj III 220.
Getreuers, Chr. Peter II 26.
Gianelli, Gaudenze II 144.
Gianelli, Lorenzo II 134.
Gibbs, James II 38.
Gjede, Andr. III 266.
Gjerløw, Christian III 66, 305.
Gillespie, John IV 110.
Giødesen, Aage III 188.
Glæsel, Edv. I 123.
Glæsel, Henrik II 52, V 135.
Gnutzmann, J. E. III 189, IV 320, VI 113.
Goldschmidt, M. A. V 214, VI 27, 152.
Gording, Kr. II 122.
Gottlob, Kaj IV 280, V 135, 175.
Graahede, Jens Petersen III 62, 88 f., 169, 207.
Gram, Carl Chr. v. II 142.
Gram, Frederik v. II 19, 142.
Grandjean, C. F. B. III 47, 252, 260 f.
Greys, H. A. II 17.
Griffenfeld, Peder I 17, 148, II 21, 33, 107, III 17, 251, 260, V 40.
Grove I 168.
Grove, Nordahl III 251.
Grubb, Ragna II 109.
Grubbe, Sivert IV 13, 33.
Grundtvig, N. F. S. I 18, II 237, III 52, 128, 283, 338, IV 11 f., 27, 57, V 118, VI 24, 236, 258.
Guione, J. B. II 111.
Guldberg, Fr. Høegh V 105.
Guldberg, Ove Høegh I 18, II 247.
Gundelach-Pedersen, O. III 139, VI 128.
Gustmeyer, F. L. II 46, 210.
Guldencrone, Baron V 77.
Gyldendal, Søren V 72.
Gyldenløve, Christian, Grev II 20, 150, IV 176.
Gyldenløve, Ferdinand Ludvig III 269.
Gyldenløve, Ulrik, Frederik II 19, 151, 297, III 17, 19, 25, 80, 90, 171, 227, 268 f., IV 40, VI 264.
Gyllembourg, Thomasine III 258, 321, IV 22, 52, VI 24.
Gøje, Mogens II 115 f., 207.

H

Haakon, Konge III 72, 286, 336.
Haas, J. III 271.
Haffner, J. W. III 338.
Haffner, W. I 184.
Hage, Alfred III 52, IV 17, 44, 67.
Hagemann, H. IV 215, 284.

Hagemann, P. Chr. II 50, 124, 199, III 208, 310, IV 265.
Hagen, Gustav Bartholin II 334.
Hahn, Vincent I 166, VI 141.
Hallander, Andreas I 72, II 38, III 51, 129, 266, 272, 286, 321.
Halleby, J. A. VI 38.
Hallin IV 323.
Halling, William I 70, III 247.
Hambro, C. J., Baron III 64, 195, IV 28.
Hambro & Søn II 166.
Hammerich, Holger I 265, IV 297, 308, V 30.
Hammerich, Martin IV 85.
Hammershøj, Vilhelm IV 13, 62 f.
Hans, Konge I 10, 142 f., 247, 250, II 9, 57, 120.
Hansen, Carl M. I 148, III 44.
Hansen, C. F. I 72, 153, 173, 175 f., 178, 180, 182, II 40, 48 f., 87, 94, 119, 271 f., 276, 294, V 97.
Hansen, Christian II 293, 310.
Hansen, C. K. V 19.
Hansen, Constantin I 154, 189, II 50, 250, 281, IV 22.
Hansen, Dagmar III 235, VI 246.
Hansen, H. Chr. IV 312.
Hansen, Hans VI 122.
Hansen, Heinrich I 142, 147, 172, II 11, 15, III 94.
Hellig-Hansen IV 210, 264, 289.
Hansen, Henning I 79, II 328, IV 326, VI 182.
Hansen, Jean IV 265.
Hansen, Johan V 50.
Hansen, Knud VI 177.
Hansen, Mathias I 58, II 11, 14, 113.
Hansen, Ove Høeg I 122.
Hansen, Peter III 326.
Hansen, Sofie III 58, 136.
Hansen, Theophilus I 230.
Hansen, V. Fabricius I 123.
Harald, Prins III 285.
Hardenberg, Anna II 207.
Harsdorff, C. F. I 71 f., 151 f., 156, 238, 272, II 33, 37, 42, 45 f., 50, 111 f., 139, 153, 157, 161 f., 181, III 37 f., 40, 96, 111 f., 131, 186, 277, 319, 321, 332, IV 10, 101, VI 14, 85, 155.
Hartmann, J. P. E. III 68, 79, 242, 249.
Haslund, Otto V 280, VI 206.
Hassing, A. G. IV 154, VI 105.
Hauberg, H. IV 63.
Hauberg, S. C. IV 322, V 128, 130.
Hauch, Carsten VI 17.
Hauser, Conrad II 50, 313.
Häusser, E. D. I 149, 178.
Hauen, Lambert v. I 165, II 242, 297, III 21, 23, IV 8.
Havning, Th. I 79, VI 224.
Hector, Christian Ditlev II 60, III 181.
Hedebol, Peder IV 73.
Hedemann, H. C. G. F. von III 128, 224.
Heegaard, M. A. V 112, 114, 142, 144.
Heering, P. F. I 34, IV 21, 40, 127.
Hegel, Niels Frederik Vilhelm II 204, III 329, VI 279.
Heger, Hans II 37, 286 f.
Hegermann-Lindencrone, J. H. V 72.
Hegermann-Lindencrone, Louise III 69, V 17.
Heiberg, Johan Ludvig I 153, III 54, 72, 93, 136, 290, IV 20, 22, 26, 52, 139, V 214, VI 17, 24.
Heiberg, Johanne Luise, f. Pätges I 153, II 134, 203, III 52, 72, 259, IV 20, 22, 26, 52, 121, 133, V 65, VI 17.
Heiberg, P. A. III 66, 222, 239, 258, IV 26.
Heider, Otto I 117, 163 f., III 6, 104.
Heinbach, Wolfgang I 16, 80 f., 147 f., 157, II 209.
Heller, Johan David VI 236, 260.
Helsted, F. III 317.
Helweg-Møller, B. IV 14, 71, 84, II 111, 130.
Hennings, August III 338, V 58.
Henningsen, Erik I 91, II 50, 80 f., 133.
Henningsen, Frants III 71.
Henningsen, Poul IV 236.
Henningsen, Thorkild VI 119.
Henrichsen, A. T. I 91, III 304.
Henrichsen, Carsten III 194.
Henrichsen, N. P. VI 89.
Henriques, Sally R. II 112.
Herholdt, J. D. I 78, 224, II 51, 184, 186, 188, 291, 325, IV 193, 275, 320, V 64, VI 30, 46.

Hersleb, P. L. VI 140.
Hertz, Henrik II 93, III 128, 136, IV 52.
Hetsch, Chr. VI 127.
Hetsch, G. F. I 76, 178, II 45, 50, 169, 261, 299, III 42 f., 45, 73, 273, 282, 288, 290, 295, 314, 316.
Heymann, I. W. II 131, V 219.
Heyman, Philip W. V 219, VI 257.
Hilker, G. Chr. II 50, 152, 250, IV 22.
Himmerich, Hans I 87, V 105.
Hindse, Jørgen II 295.
Hinrichsen, L. H. V 18, 63.
Hirschsprung, A. M. II 132, 143, III 237.
Hirschsprung, Heinrich IV 316.
Hjorth, Christian II 100.
Hjørring, Anders Madsen V 7 f., V 1134 ff.
Hoffman, Gotfred I 247, II 98, IV 328, V 206.
Holberg, Ludvig I 85, II 24, 33, 41, 69, 90, 92, 262 f., 290, 343, III 238, 265, IV 20, 52, V 97.
Holck, Conrad, Greve V 106, 140 f.
Holck, Hans II 93, 112.
Holm, Chr. I 123, IV 156.
Holm, Hans J. I 157, 200, 211, II 113, IV 28, V 172, VI 278.
Holm, H. G. F. I 21, 69, 194, 216, 294, II 40 f., 104, 228, 292, III 66, 74, 127, 249, 257, 266, 272 f., 278, 295 f., 322 f., 328.
Holm, Jakob III 317, IV 17, 18, 20, 36, 40, 54, 57, 136, 139.
Holm, R. A. III 112.
Holmblad, Carl Frederik III 209.
Holmblad, Jacob III 54, 209, IV 88, V 112.
Holmblad, Laurits III 209.
Holmblad, Poul Laurids III 209, VI 216.
Holmsted, Frederik V 11, 104.
Holst, Erik III 140, 144, 159.
Holst, H. P. III 197, VI 36.
Holstein, Johan Georg II 38, 242.
Holstein, Ulrik A., Greve II 19, 140, V 106.
Holstein-Ledreborg, Johan Ludvig, Lensgreve II 38, 242, VI 23.
Holsøe, Poul I 123, IV 280.
Holtén, Christian Frederik I 153, III 318.
Horneman, Emil VI 35.
Hornemann og Erslew, Musikhandel II 112.
Hornung, Conrad Christian II 181.
Hornung og Møller III 72, 290.
Howitz, Georg III 157.
Howitz, Frantz VI 121.
Huguetan, Jean Henri, Greve af Gyldensten III 66, 179.
Hunæus, A. H. III 54, 55.
Husum, Peter III 103.
Huth, Wilh. v. III 307.
Huulegaard, Marie III 170.
Huulegaard, Peder II 309, III 170.
Hvalsoe, V. II 238, 294, IV 71, V 159.
Hvass, Thyge IV 81.
Hvidt, L. N. I 110, III 52, 128, 129.
Hvidt, A. C. II 315.
Hänel, J. F. IV 10.
Høeberg, Albert III 312.
Høeberg, Ernst III 312.
Høeberg, Georg III 312.
Høeffding, Harald II 272, IV 13, VI 209.
Hørner, Johan I 80.
Hørup, Viggo II 129, III 282.
Høyrup, Svend IV 75.

I

Illum, A. C. II 52, 123 ff., 325.
Ingemann, Bernhard II 212, 333.
Ingemann, B. S. III 107, V 109, 125, 126.
Ingemann V. II 122, 309.
Ingwersen, J. II 287.
Ipsen, P. III 261.
Irgens, Joakim I 60, IV 14.
Iselin, Reinhard V 11, 53.
Iversen, Kræsten I 183.

J

Jacobsen, Arne II 301.
Jacobsen, Holger II 168, 172, IV 223, V 80, VI 178.
Jacobsen, J. C. I 112, 122, II 121, 198, 276, IV 222, 315, V 220, VI 152-155, 204, 209.
Jardin, N. H. I 70, 181 f., 249, II 41, 150, III 31, 35, 77, 205, 247, 276 f., 323, 327, IV 23, 130, VI 276.

Jäger, Herman IV 13.
Jenner, L. F. V 54, 104.
Jensen, Albert I 230, II 52, 144, III 42, 257, 283 f., 316, V 48.
Jensen, Anders II 238.
Jensen, Bartholomæus V 101.
Jensen, Chr. Axel III 167, IV 165.
Jensen, Frederik V 121.
Jensen, F. V. III 215.
Jensen, Jens I 25, 113.
Jensen-Klint, P. V. VI 172, 178.
Jerichau, Jens A. I 153, 155, II 187.
Johansen, Viggo I 81, 83.
Jorck, Grosserer II 104.
Josephsen, Niels VI 119.
Josty, Anton VI 32.
Judichær, S. I 248, 300.
Juel, Jens VI 26.
Juel, Niels I 247, 250, II 19, 21, 150, 183, 187, 190, III 19 ff., 85, 87, 227, 251, VI 22.
Junge, Boye, Joh. II 28, 38, 41, 43, 68, 285, 349, VI 85.
Juliane Marie, Enkedronning I 184, 186, III 269, 295.
Jürgensen, Frederik VI 155.
Jürgensen, Fritz I 95, II 74, VI 155.
Jürgensen, Urban II 56, III 231.
Jørgensen, A. D. I 230.
Jørgensen, Aksel I 82, II 204.
Jørgensen, E. Erstad I 123.
Jørgensen, Emil VI 110, 221.
Jørgensen, Eugen II 338, 341.
Jørgensen, Henning IV 81.
Jørgensen, Thorvald I 148, 155 ff., 178, 180, 210, 215, 230, II 119, 255.

K

Kaalund, H. V. III 173, VI 27.
Kaas, Niels II 312, 314.
Kaastrup, Vagn VI 177.
Kall, Benedicte Arnesen V 29.
Kalthof, Peter VI 22.
Kampmann, Chr. IV 244.
Kampmann, Hack IV 222 f.
Kampmann, Hans Jørgen IV 223.
Karl Gustav I 14 ff., IV 174 ff., VI 133 ff.
Kehlet, Carl VI 33, 79.
Kehlet, Chr. VI 89.
Kjærbølling, Niels VI 38, 126.
Kierkegaard, Søren III 298.
Kirkerup, Andreas II 46, 92, 131, III 281.
Kjerulf, Nikolaj Valentin IV 20.
Klein, V. I 74, 76, II 172, IV 204, 254.
Klint, Kaare VI 178.
Klæstrup, Peter Christian III 122, 181.
Knip, Hans I 146, 221, IV 5, 8, 41, 49.
Knipschildt, G. W. II 84 f.
Knudsen, Ludvig V 76, 278.
Knudsen, Gierløv III 142, 218.
Knudtzon, Frederik G. III 240.
Koch, Fritz I 266, II 287, III 43, IV 57.
Koch, J. H. VI 57.
Koch, Svend V 135.
Koch, V. V 93, 297.
Koføed, J. Chr. III 215.
Kollerød, Ole III 54, 200.
Krag, Otto I 142, 147, II 127.
Krak, Thorvald III 186, 202.
Krause, E. III 193.
Krieger, J. C. I 66, 71, 118 f., II 23-26, 34 f., 38 f., 65, 90, 92, 247, 282, III 25, 28, 117, 268.
Kristensen, Tom III 234.
Krock, Henrik I 214, II 38 f., IV 14, 59, VI 14.
Krog, Arnold VI 125.
Kruse, Vibeke III 100 f.
Kruger, Gotfred III 64, 158, 167.
Krøyer, Hans IV 16, 148.
Krøyer, H. N. IV 13.
Krøyer, P. S. I 219, IV 13.
Kuhlau, Fr. III 170, 238.
Kurtzhals, N. S. III 296.
Küchler, Albert I 95.
Kyhn, Vilh. I 281, IV 276.
Købbe, Christen I 95, 105, V 38, 109.
Kørbitz, Johan Christoph v. I 166.

L

Laan, Theophilus IV 27.
Lahde, G. L. II 47, III 111.
l'Amoureux, Abraham Cesar II 146. III 102.
Lange, H. W. I 181, II 288 f.

Lange, Peder III 241.
Langberg, Harald II 27.
Lange, Philip de I 67 f., 71, 248 f., II 31, 33, 148, 220, III 227, IV 16, 27, 144, VI 26.
Lange, Philip d. Yngre II 45, III 40.
Langeland-Mathiesen, Aage II 17, 198, 230, 340, IV 291, VI 164.
Lannung, Hermod III 143.
Larsen, Axel I 156.
Larsen, Johannes III 326.
Larsen, N. J. I 155.
Lassen, Mogens I 79.
Laxmand, Paul I 143, 172, II 122.
Laybourn, Wilh. VI 156.
Lehmann, Edv. I 83, 107.
Lehmann, Orla I 19, 110, 155, III 67, VI 17.
Lehn, Abraham IV 14.
Lehn, Abraham, jun. IV 14.
Lemche, Søren III 310.
Lendorff, C. VI 116.
Leonore Christine I 148, III 178, VI 140 f.
Lerche, Christian I 213.
Lerche, Peder III 90.
Lerche, Vincentz II 37 f., III 257.
Levetzau, Fr. Raben III 75, 329.
Levy, Frederik II 50, 298.
Ley, H. C. II 32, 74.
Libert, G. E. III 190.
Lind, H. D. III 47.
Lind, Jenny III 236.
Lindgaard, Peter I 120, III 117 f.
Lindencrone, Chicten J. III 69, 265.
Lintrup, Chicten J. se Lindencrone.
Lipke, Alexis Chr. V 18, 62 f.
Locher, Axel I 156.
Locher, Jens III 237.
Lorentzen, C. A. I 248, II 27, III 113.
Lorentzen, H. P. II 199, III 50, 186.
„Lorry“ VI 36 f. (Se ogsaa Feilberg, Laurentius.)
Louise Augusta, Prinsesse III 72, VI 16.
Lumbye, Georg IV 233.
Lumbye, H. C. I 197, II 203, 289, III 54, 79, 312, IV 233, V 220.
Lumbye, Tippe IV 265.
Lund, C. III 183.
Lund, F. C. I 15, 17, 183.
Lund, P. III 95.
Lund, Troels, se Troels-Lund.
Lundbye, J. Th. III 312, VI 204.
Lundwall, E. III 143.
Lykke, Kaj IV 24, 77.
Lütken, Familien VI 155, 184.
Lützow, Henning II 19, 242.
Læssøe, Thorvald III 279.
Lønborg-Jensen, H. M. IV 23.
Lowener, Daniel Frederik IV 22.
Lowener, Jean Valdemar Theodor IV 22.

M

Maag, Chr. Ludwig II 250.
Maar, A. II 258.
Maare, N. VI 14, 58.
Mac-Evoy, Christoffer III 290.
Madsdatter, Karen II 113.
Madsen, Frederik VI 36, 88.
Madsen, Jacob I 219.
Magdahl Nielsen, J. I 157, 210, II 230.
Malling, Peder II 50, 279, 291, 297.
Mandelberg, Johan I 182.
Mander, Karel van I 31, 147, II 14 f., III 217.
Mangor, Anna Marie III 56.
Mantzius, Kristian II 268.
Mariboe, P. R. W. VI 112.
Marie, Prinsesse af Orleans III 78, 327.
Marselis, Christoffer III 26, 28, 264.
Marstrand, Otto VI 98.
Marstrand, W. I 11, 94 f., 102, 116, II 50, 136, 154, 281, III 249, V 64.
Martens, H. D. C. I 188.
Massmann, N. H. IV 12, 18.
Mathiesen, Albertus I 148, IV 9.
Mathiesen, Lars VI 34, 37 f.
Matzen, Henning III 52.
Meiborg, R. II 268.
Melbye, Anton III 315.
Melchior, Moses IV 323, V 109.
Melldahl, F. I 168, 187, 230, 249, 265, II 174, 176, III 31, 44, 96, 120, 187, 193, 283 f., IV 198, 249, 290, V 50, 64, 128, VI 131.

Meyer, A. C. V 301.
Meyn, P. II 44 f., 48, III 36, 40, 51, 73, 127, 196, 208, 295.
Michaëlis, Sophus VI 25.
Michelbecker, Wigandt II 19, 21, 38 f., 241 ff., 247.
Mikkelsen, Jakob V 204 f.
Mitchell, Alexander II 132.
Moltke, A. G. II 39, III 296.
Moltke, Frederik III 268.
Moltke, Joakim, Grev III 270.
Monberg, E. II 258, III 210.
Monies, D. I 103, II 43.
Monigatti, Giovanni C. II 130, VI 34.
Monrad, D. G. I 20, IV 20, 52.
Monrad, Johan I 14, II 196, IV 184, VI 140.
Moth, Sofie Amalie I 148, 213, II 150, III 101.
Motzmann I 237, 248.
Munk, Kirsten I 201, III 100 f.
Muffelmann, Alvalde III 58, 71.
Müller, Amalie I 119.
Müller, Frederik II 21.
Müller, Henrik I 61 f., 143, 145 f., 148, 166, 212, 221, 225, II 14, 124, 141.
Müller, Nicolaj II 21.
Münter, Balthasar V 27, 55.
Møinichen, Christian II 33, VI 142.
Møller, Carl II 73, 75.
Møller, E. V. IV 316.
Møller, Helweg B. II 111, 129 f., 227, V 245.
Møller, I. P. II 37.
Møller, Peter I 114.
Møller, Poul Martin II 93, 268, III 54, 93, 136, IV 52, VI 24.
Møller, Robert II 342.
Møsting, J. S. v. VI 27, 85.

N

Nagel, C. III 56.
Nansen, Betty VI 36.
Nansen, Hans I 142, 147, V 101.
Nansen, Peter III 220.
Nebelung, N. S. I 203, 229, III 191, 283, IV 11, 25, V 185, 270.
Neerskov, P. V 92.
Neiendam, Carl II 130, III 66.
Nerger, Chr. IV 10.
Neermann, Sofus III 170, VI 36, 88.
Nielsen, Anne Marie Carl III 218.
Nielsen, Carl, II 253, III 218, 312.
Nielsen, Kaj V 119, 299.
Nielsen, V. Berner V 281.
Nimb, Vilhelm IV 265.
Nobel, O. K. IV 214.
Nørcross, John V 40.
Norrie, Gordon III 213.
Numsen, Michael II 127, III 120, 123.
Nyebølle, V. II 91, V 190.
Nygaard, Axel IV 116.
Nygaard, Poul II 262.
Nyrop, Martin I 195, 230, II 119, 240, 273, IV 248, V 76, 256.
Nystrom, Eiler VI 5, 18, 21, 156.
Næser, C. A. III 69.
Næss, Hans I 70, II 41, III 247.

O

Oeder, Georg Christian III 75.
Oehlenschläger, Adam I 153, II 37, 125, 260, III 67, 74, 255, 326, 338, IV 52, V 280, 283, VI 5, 14, 16 f., 26 f., 75, 208, 241, 266, 273, 282.
Olsen, Bernhard V 215.
Olufsen, Chr. III 52.
Olufsen, Niels V 207, 229.
Olsen, Freilif III 237.
Olrog, Claus III 272, 303.
Ondrup, H. III 182, 266.
Oppenheim, Albert IV 292.
Ording, C. H. VI 23, 86.
Orm, Johannes VI 23, 38.
Ortmann, Henning V 281.
Osten, Hans Hansen III 60.
Osten, Jan van III 243, 322, IV 142.
Otterstrøm, A. IV 203 f.
Otto, M. C. III 261.
Overgaard, P. S. III 140.
Overskou, Thomas III 48, 78, 197, IV 24, 79, VI 33.
Oxe, Torben I 11, 143, II 312, VI 6, 132.

P

Paludan, J. IV 10, 41.
Parsberg, Else II 71.
Pauelsen, Erik I 32, III 268, VI 99.
Permin, Carl II 84.
Peschier, Pierre II 185.
Peter den Store, Zar I 17, II 17, 247.
Petersen, Bernt I 200.
Petersen, Chr. II 261.
Petersen, Edvard II 119, III 197.
Petersen, Egmont H. II 52, 333.
Petersen, Jacob I 278.
Petersen, J. P. III 118.
Petersen, Ove II 50.
Petersen, Peter I 119, VI 64, 66.
Petersen, Tom II 99, III 170.
Petersen, Vilhelm III 320, IV 221.
Pettoletti, Carlo V 214.
Pflug, Carl C. III 36, 221.
Philippen, Th. II 262.
Phister, Joakim Ludvig I 153, II 203, III 66, 136, 177.
Pilo, Carl Gustav I 182.
Pio, Louis I 20, 22, V 121.
Platen, W. F. von I 148, III 26 f.
Plesner, Ulrik I 77 f., II 196, IV 291 f., VI 104.
Plessen, Carl Adolf V 105.
Plessen, Louise v. III 271.
Plessen, Samuel Christof v. I 63, III 265.
Ploug, Carl I 155, IV 17, 38.
Porta, Stephan à II 144.
Potter, Thomas IV 14, 18, 23, 40, 110.
Poulsen, Aksel V 84.
Pram, C. VI 23.
Preisler, A. II 228.
Preisler, Chr. Jacob II 30.
Preisler, J. M. III 277.
Price, James V 213 f.
Price, Valdemar VI 36.
„Prins Kørud“ se Winther, A. N.
Prior, H. P. I 275, III 67, 264, VI 257.
Puggaard, Hans III 62, 237, VI 244, 279.
Puggaard, R. C. I 224.
Pätges, Chr. Heinrich II 134, III 51.
Pätges, Johanne Luise, se Heiberg, J. L.

Q

Quist, Johan Martin II 45 f., 210, III 39, 51, 131, 321, VI 87.

R

Raavad, Alfred J. IV 322.
Raben, Frederik II 242.
Rach og Eegberg II 90, III 110, 179, 227, 244, 264, 267, 301.
Rafn, Aage II 27, IV 223, V 195.
Rahbek, Jacob III 76.
Rahbek, Kammar V 212, VI 22, 24 f., 90, 208.
Rahbek, Knud Lyne I 153, III 60 f., 73, 76, 303, VI 17, 22-25, 68, 208.
Ramée, J. J. II 153, III 225, VI 260.
Ramel, Henrik II 112.
Ramsing, H. U. II 5, 307, IV 167.
Rantzau, Breide II 98.
Rantzau, Frantz III 94, IV 32.
Rantzau, Gert II 312.
Rantzau, Johan I 13, II 207, V 99.
Rask, Claus I 244, II 98.
Rasmussen, C. F. IV 302.
Rasmussen, Holger IV 213, V 185.
Rasmussen, Knud I 77.
Rasmussen, Louise I 92, 153 f., II 46, 102, 116, III 169.
Rasmussen, Steen Eiler III 142, 144.
Rathsack, Carl VI 26, 31.
Ratz, Georg Christopher VI 89.
Rau, Gotfried II 142, VI 155.
Rawert, J. H. II 31 f., 44 ff., 66 f., 91, 118, 209, III 51, 127, 129, 258, 272, 286, 321, IV 19.
Rebollo, Bernardi de III 250 f.
Redtz, Peder I 166.
Reiersen, Niels Lunde III 71, 224, 269, 272.
Reiser, Carl Friedrich II 23, 110, 260.
Reitzer, Jørgen VI 140.
Resen, Peder I 44, II 8, 301, III 18 f., IV 5, 14, 36.
Rettich, Jacob III 7.
Reventlow, Anna Sophie I 148, 213 f., VI 13.
Reventlow, Johan Ludvig IV 14.
Riise, Albert VI 31, 34.
Roque, B. III 94, IV 16.

- Rode, Gotfred VI 279.
 Roed, Jørgen II 157, IV 17.
 Rohde, Jørgen III 326.
 Rolfeinck, H. I 146.
 Rose, Mette Marie III 269.
 Rosen, Anton II 84, 238, V 92.
 Rosenberg, J. G. III 32, 271, 285.
 Rosenheim, Jens von V 53.
 Rosenkilde, Christen Niemann III 58, 128, 136, 236, V 16, 27, 52.
 Rosenkjar, H. N. I 127, IV 165.
 Rosenkjar, N. IV 116.
 Rosenkrantz, Niels II 241, IV 178, V 208.
 Rosenkrantz, Oluf II 295.
 Rosenpalm, Andreas I 227.
 Rosenstand, Vilh. I 90, II 50, 281.
 Rostgaard, Frederik II 209, III 101.
 Rostgaard, Hans III 207.
 Rotgiesser, Peter II 88.
 Rothe, Tyge III 326, IV 315.
 Rottbøll, C. M. III 312.
 Rovsing, Thorkild III 298.
 Ruben, I. H. R. I 35, VI 116.
 Rubin og Bing II 112.
 Rung, Otto II 95, III 195, 220.
 Ruse, Henrik II 18, 241, III 13, 15, 86, 90, 171, 211, 227, IV 178, 188, V 9, 34.
 Ryberg, Niels III 64, 227.
 Rydberg, Carl II 131.
 Rye, Olaf III 66.
 Ryge, J. C. III 80.
 Rømer, Ole I 244, II 98, III 18, 21, V 9.
 Rørbye, M. I 144, 218, III 321.
- S**
- Sadolin og Holmblad III 209.
 Salicath, Eddie II 296.
 Salto, Axel I 193.
 Saly, Jacques II 41, 159, III 32, 205, 333.
 Sandoe, Anders II 261.
 Sart, Felix du V 71.
 Schack, Hans I 147 f., 166, 213, 226, V 206, VI 141.
 Scherfig, C. J. A. I 34.
 Schimmelmalm, H. C. III 271.
 Schimmelmalm, H. E. II 284, III 70, 271, VI 242, 268.
 Schinckel, Karl Fr. III 302.
 Schiødt, Erik I 256, II 334.
 Schjørt, Hans Jacobsen IV 174.
 Schiøtt, Julius VI 38, 126.
 Schlegel, C. III 105.
 Schlegel, Fritz II 185.
 Schmettau, G. W. C. VI 94.
 Schmidt, Alfred III 201, 294, 322.
 Schmidt, Ivar III 260, 291, V 255.
 Schnedler-Petersen, Frederik IV 231.
 Schneider, Josefina VI 104.
 Schorn, W. V 125.
 Schou, Charles I. VI 172.
 Schou, Karl III 326.
 Schou, Philip IV 27, VI 125.
 Schoustrup, Jens II 112.
 Schouw, J. F. III 255.
 Schram, Peter III 234 f.
 Schrøder, Joh. II 91.
 Schrøder, Rolf II 265, 334.
 Schrødersee, Johan I 298.
 Schule, G. C. III 110.
 Schulin, Fr. Ludvig von, Greve II 124.
 Schultz, Joh. Fr. II 222.
 Schultz, Julius VI 114.
 Schwartz, J. G. I 75.
 Schæbel, Hans II 88.
 Schäffer, Friederich II 148.
 Schäffer, Didrik II 31, 248.
 Seehus, Morten IV 15.
 Sehested, Hannibal III 100.
 Seidelin, C. II 113, 169, IV 197 f.
 Selby, Charles August IV 13.
 Semp, Johan IV 5 f., 8, 32, 113.
 Senn, J. H. I 92.
 Sessemann, Gregorius III 64, 158, 167.
 Severin, Jakob III 236.
 Sibbern, H. S. I 78.
 Sigbrit I 12, 144, II 116, VI 8.
 Simonsen, Harald V 49.
 Simonsen, Niels III 171, 227.
 Simonsen, Simon III 254.
 Sinding, Svend IV 292.
 Sinklar, Anders VI 140.
 Skovgaard, Niels III 72, V 29.
 Skovgaard, P. C. I 286, IV 22, V 64, VI 246.
 Smith, Jul. V 76.
 Smith, Philip II 103, 258, IV 67, VI 124.
 Snare, Erland Jensen II 224.
 Sonne, Jørgen I 154.
 Sofie Amalie, Dronning I 45 f., 148, III 14, 22 f., 101, 333, VI 11.
 Sophie Magdalene, Dronning I 149 f., V 106.
 Spønneck, S. W., Greve V 102, 106.
 Stampe, Henrik I 215, V 108.
 Stanley, C. F. I 158, II 252.
 Stanley, Simon Carl IV 22, 132.
 Statius, Otto II 16, 88.
 Stauning, Th. I 25, V 88, 133.
 Steffens, Henrik VI 17, 24.
 Steenwinkel, Hans, d. Ældre I 247, II 198.
 Steenwinkel, Hans v., d. Yngre III 5, 7, 9 f., 20, IV 8.
 Steenwinkel, L. I 146, 217.
 Stein, Th. II 187, III 50, 184.
 Stelling, A. II 301.
 Stemmann, Chr. Ludvig III 300.
 Stenbock, M. II 120, 210, V 40.
 Steinfass, Johan Jacob IV 23.
 Stephensen, Mogens VI 177.
 Stilling, H. C. I 75, 219, II 50, III 41, 331, V 64, VI 89.
 Stoffel, J. J. VI 199.
 Storck, H. B. II 10, 18, 38, 107, 185, 306, IV 316, V 154, 271.
 Storm, Edvard II 125, VI 17.
 Storm, Knud Petersen I 214.
 Stoy, Abraham II 32, 326.
 Struensee I 18 f., 32, 149, 151 f., 158, II 24 f., 41, III 112, 275, 277, 298, IV 24, 78, V 11 f., 40, 106.
 Stuckenberg III 282.
 Sturmberg, J. C. IV 6.
 Støvlet-Kathrine I 152, II 231, V 106.
 Suenson, E. II 325.
 Suenson, Edouard III 49, 184.
 Suenson, Palle IV 37, 40.
 Suhm, P. F. I 248, IV 12.
 Suhr, Ole II 45, III 243, 312.
 Suhr, Th. I 273.
 Sultani, M. II 144.
 Swabe, Nikolaj IV 34, 91, 97, 103.
 Svane, Peder III 88, 137, 148, 216, 232.
 Syberg, Fritz III 326.
 Søbøtke, Johannes VI 262.
 Sødring, F. H. III 279 f.
 Sødring, Julie III 58, 136, 236, V 16, 27, 52, 58.
 Sølling, Peter Norden IV 25 f., 119.
 Sørensen, C. F. III 318.
 Sørensen, J. C. VI 33.
 Sørensen, S. Th. V 140.
- T**
- Tang, Jeppe V 118, VI 155.
 Tanggaard, Sig. VI 117.
 Tegner, Hans II 75, 88.
 Tegnagel, Fabritius de IV 15.
 Tessin d. Yngre, Nikodemus I 46, 118, II 151, 189, III 22 f., IV 10, VI 12.
 Thalbitzer, Sofie III 242.
 Thiele, J. M. II 112, III 130.
 Thierry, E. VI 155.
 Thomsen, Chr. Jørgensen III 182, 328.
 Thomsen, Edvard IV 73, 213.
 Thonning, Karl I 79, V 185.
 Thorball, Knud VI 177.
 Thorsen, P. G. III 128.
 Thorvaldsen I 154, 180, 183, 192, II 49, 94, 154, 159, III 252, 258, 282, 321.
 Thott, Oluf Axelsen I 141, 172.
 Thott, Otto II 150.
 Thott, Tage, Reedtz II 153.
 Thue, Jonas VI 257.
 Thurah, Laurids de I 118 f., 149, 178, 233, 237, II 14, 19, 26, 33, 37-39, 120, 122, 243, 276, III 30, 33, 35, 277, 297, 302, 325, IV 9, 16, 24, VI 13, 57, 275.
 Tietgen, C. F. I 257, III 44, 52, 72, 223, 254, 275, 280, 282 f.
 Tietken, Niels III 260, 303.
 Tikjøb, Anders II 133.
 Tode, J. C. II 129.
 Tordenskjold II 21, IV 14, 58.
 Trane, T. S. VI 89.
 Trap, I. P. III 129, VI 151.
 Trier, Moses VI 94.
 Troels-Lund II 88, III 242, VI 5, 90.
 Trolle, Herluf II 116.
 Truslew, N. I 20.
 Tuscher, Marcus III 30, 334 f.
 Tutein, Augusta III 71, 272.
 Tutein, Didrik II 105.
 Tutein, Frederik II 103.
 Tutein, Julie II 103.
 Tutein, P. A. III 272.
 Tutein, Peter V 11, 28 f., 106.
 Tvede, Gotfred II 187, 325, III 191, V 48.
 Tybjerg, Hendrik I 76, III 171 f.
 Tybjerg, Henriette III 171.
 Tønder, Jens Peter III 80, 239.
- U**
- Ulfeldt, Korfits II 27, 303, III 100, 101, VI 140.
 Ulrik, F. F. IV 323.
 Urup, Axel I 44, 46, III 9-12, 14 ff., 86, IV 178, V 34, 206.
 Utzon-Frank, Einar II 146.
- V, W**
- Waagepetersen, Chr. III 249.
 Waahlin, Th. V 34.
 Vahl, Martin II 157.
 Wain, William IV 18.
 Valdemar, Prins III 78, 327.
 Valkendorf, Kristoffer I 99, II 13, 59, 198, 214, 266, 289, IV 170, V 203.
 Varming, K. V 175.
 Vedel, A. H. I 250.
 Velde, Willem, v. der III 11.
 Wenck, H. IV 271, 273.
 Wessling, Nikolaj III 80, 241.
 Wessel, Johan Herman II 27, 29, 301, 327.
 Wessel, Th. II 167.
 Vett, Emil II 167.
 Weyse, C. E. F. II 103, III 52, 71, 128, 130, 249.
 Vibe, Mikkel I 60, IV 12, 32, 40, 62, 97, V 205.
 Vibe, Peder II 237.
 Wiedewelt, Johannes II 252, III 38, 101, 111, IV 6.
 Wieke, A. W. III 241.
 Wiehe, Charlotte I 96.
 Wienberg, Chr. II 72.
 Wienecke, Christian III 64, 167.
 Viereck, Helene v., Grevinde IV 10, 100.
 Wilder, Carl IV 16, 148.
 Wilder, Lars IV 16.
 Wilhelm, Landgreve af Hessen-Kassel III 77.
 Willumsen, J. F. III 109, IV 318.
 Wilster, Chr. VI 24.
 Wind, Jens Juel III 58.
 Vind, Joachim Frederik II 237.
 Vind, Holger II 297, 342.
 Vind, Jørgen VI 140.
 Windfeld-Hansen, Ib III 157.
 Vinding, Andreas I 94.
 Winstrup, P. J. II 265.
 Winther, Andreas Nielsen („Prins Kørud“) II 205, III 110, V 108.
 Winther, Christian II 315, III 54, 58, 71 f., 272, V 109, 139, VI 24.
 Vive, Hans Andersen V 101.
 Wittmaack, A. II 238, 294, IV 71, V 159.
 Wivel, Carl IV 265.
 Vodroff, Julius VI 22, 44, 96, 101, 106.
 Vogelius, P. A. V 220.
 Volkersen, N. H. V 215.
 Volmer, A. II 342.
 Worsaae, J. J. A. I 230, III 52, 129, 328, IV 293.
 Wright H. B. IV 20, V 172, VI 224.
 Wroblewski, Otto B. V 125, 144 f.
 Wuchter, Abraham III 89 f., 217.
 Wynn, William III 272.
- Z**
- Zachariae, F. II 309.
 Zeltner III 268.
 Zeuthen, C. O. III 309.
 Zeuthen, E. II 139.
 Zinn, C. L. VI 101.
 Zinn, Johan Ludvig III 242.
 Zuber, C. J. I 206, III 324.
- Ø**
- Ørsted, Anders Sandøe I 103 f., II 89, 264, III 52, IV 52, VI 17, 82.
 Ørsted, H. C. I 291, II 50, 187, 264, IV 52, 295.

FOTO-SIGNATURER

Ved alle Billeder, reproducet efter fotografiske Optagelser af Bygninger, Interiører og Prospekter, er Fotografens Navn saa vidt muligt opgivet.

De Fotografier, der er optaget specielt for nærværende Værk, er alle betegnet: København Før og Nu. Findes denne Angivelse alene, uden Tilføjelse af noget Fotografnavn, skyldes vedkommende Optagelse ERIK HANSEN. Ved andre Nyoptagelser for Værket er de paagældende Fotografers Navne vedføjet.

At Billeder betegnes Fot. Bymuseet, tilkendegiver, at de anvendte Originalfotografier findes i Bymuseets Samlinger, og paa lignende Maade er det anført, naar der til Værket er laant Billeder hos private Institutioner.

Originalfotografierne til de Flyverbilleder, der er betegnet Dansk Lufttaxa, ejes nu af Aero, Dansk Luftfotografering.

Naar Billeder siges gengivet efter Før og Nu, betyder det, at der i disse Tilfælde er anvendt Klicheer, der har været benyttet til Zachariaes Før og Nu.

KUNSTNERREGISTER

- A**
Aagaard, C. F. V 61, 75.
Abildgaard, N. A. I 86.
Aller V 177.
Andersen, Carl III 109.
Andersen, C. E. II 304.
- B**
Baagoe, Car. III 257.
Bache, Otto II 136, V 282.
Ballin, Johs. II 108.
Balsgaard, C. II 31, V 258.
Barnekow, Britta III 224.
Baumgarten, V. IV 218.
Bayer, C. V 70.
Bendtz, V. I 81, II 155, III 324.
Bentzen, Edv. II 252, V 259 f.
Benzon, Alf. V 44.
Bissen, Rud. II 252.
Blache, Chr. I 241, 274.
Bloch, Carl I 82, 88, II 268.
Bloch, Har. IV 329.
Blunck, D. II 254.
Boesen, A. V. IV 241, 306.
Bolting, M. VI 112.
Both, L. III 15, V 56, 77 f., 82, 139.
Borup, N. V 171.
Bradt, F. L. I 177, 182, 190, IV 189, 325.
Bradt, J. G. IV 259.
Bredal, N. I. I 281, VI 260.
Bredal, Niels IV 79.
Bredsdorff, J. U. V 75.
Brendstrup, Thor. VI 110.
Bruun, J. C. I 272.
Bruun, J. J. I 65, 122, 174, II 18, 114, 140, 164, 218, 308, III 17, IV 69, V 210 f., VI 15, 20, 55, 265, 277.
Buntzen, H. I 273, VI 25, 208, 282.
Burman Becher, J. C. IV 296.
Bærentzen, Em. I 81.
Bogh, Carl V 218.
- C**
Cesari, G. A. IV 15, 97.
Christensen, C. F. I 299, V 178.
Christensen, F. C. VI 282.
Christensen, P. C. I 255.
Clark, I. V 274.
Clercq, le III 277.
Coning, Jakob II 19.
- D**
Dahl, I. C. IV 21, 258, V 16 f.
Dahl, I. V. L. IV 85.
Dalsgaard, C. II 237, VI 276.
Deichmann, Chr. VI 78.
- E**
Eckardt, C. I 254, V 94.
Eckersberg, C. W. I Omslagsbillede, 20, 82, 94, 123, 145, 189, 222, 239, 282, 297, II 35 f., 107, 146, 151, 158, 177, 319, III 111, 199, 278, IV 139, 151, 177, 239, 309, 328, V 15, VI 61.
Ejlertsen, Ejler Rasmussen I 276, V 110.
English, T. R. V 242.
Exner, J. III 208.
- F**
Fischer, Poul II 75 f.
Fischer, Vilh. Th. V 293.
Friedländer, J. I 91.
Fristrup, N. IV 319.
From, H. C. III 56.
- G**
Galster, H. L. IV 309.
Gamborg, Kn. I 155, II 47, 303, III 180, IV 76, V 167, 219.
Gebauer, C. D. I 37.
- Greys, H. A. II 17.
Grove, P. Ditlev VI 230.
- H**
Haalwegh, All. III 9.
Haar, J. III 271.
Haas, G. I 249.
Haffner, W. I 184, III 338.
Hamburger, W. V 243.
Hammershøj, Vilh. IV 62 f.
Hansen, Constantin I 154, 189.
Hansen, Hans Nikolaj II 328.
Hansen, Heinrich I 142, 172, II 11, 15, 138, 170 f., III 94, 250, IV 53, 195.
Hansen, M. W. II 319.
Hansen, Niels II 293.
Hansen, Peter V 295.
Haslund, Otto VI 17, 206.
Heimbach, Wolff. I 16, 80, 209.
Helsted, F. III 317.
Henningsen, Erik I 91, 197, II 80 f., 133, III 70, V 120.
Henningsen, Frants III 71, V 167.
Henrichsen, A. T. I 91, III 304, IV 44.
Henrichsen, F. Carlsen III 194, 198, IV 277, 307, V 54, VI 268 f.
Henriques, Sally R. II 112, 210, IV 190.
Herholdt, VI 185.
Hermansen, O. III 95.
Hetsch, Chr. I 200 f., VI 95.
Hofmann, G. IV 216, VI 23.
Holm, Axel V 44 f., 264.
Holm, Chr. V 179.
Holm, H. G. F. I 21, 69, 194, 216, 226, 262 f., 294, II 40 ff., 104 f., 176 f., 181, 228, 241, 266, 269, 278 f., 292, 308, 313, 318, III 29, 37, 39, 41, 121, 127, 178, 182, 206, 248 f., 253, 257, 259, 266, 272 ff., 278, 295 f., 322 f., 328, IV 16 f., 154, 163, 179, 310, 320, V 69, 137, 213, 217, 241, VI 70, 87, 106, 113, 119, 152, 272, 284.
Holm, R. A. III 112.
Hunæus, A. H. III 55, 69.
Horner, Joh. I 80.
Hoyer, Heinr. II
- I**
Iversen, Oscar II 168.
- J**
Jensen, K. V 177.
Jensen, N. J. VI 124.
Johansen, Viggo I 81, 83, II 154.
Juuel, Andr. II 213, III, 43, IV Omslagsbillede.
Jürgensen, Fritz II 74.
Jørgensen, Aksel I 82.
- K**
Kaufmann, Asmus VI 30, 112.
Kier, G. VI 60.
Kittendorff, A. IV 301, VI 202.
Klæstrup, P. I 98, 103, 162, II 229, III 122, 181, 320, V 180, 253, VI 39, 68.
Knudsen, L. V 165.
Kollerød, Ole III 54.
Kraft, P. VI 100.
Krause, Emil II 108, III 193.
Krøyer, P. S. I 219, IV 19, VI 155.
Kurzhal, N. S. III 295.
Küchler, A. V 112.
Kyhø, Vilh. I 281, II 156, IV, 148, 276, V 38, 143.
Købke, Chr. IV, 181, V Omslagsbillede, 18, 35, 38, 53, 55, 58, 71, 187, 193.
Købke, L. I 105.
- L**
la Cour, J. V 19.
Lahde, G. L. I 150, II 28 ff., 38, V 107.
- Lange, S. L. III 93, V 59, 63, 66, VI 62 f., 70.
Larsen, Alfr. I 30, II 270, 340, 342, IV 53, 82, 85, 130, VI 81.
Larsen, F. IV 310.
Larsen, I. C. II 157.
Lehmann, Edv. I 83, 107.
Leuning Borch, C. III 284.
Ley, H. C. I 115, II 32, 74, IV 72.
Libert, G. III 190, VI 73, 185.
Lind, P. IV 167.
Lorentzen, C. A. I 195, 248, II 27, 34, III 113, VI 52 f., 272.
Lorenzen, L. VI 204.
Lund, C. III 183.
Lund, C. F. I 14.
Lund, F. V 241.
Lund, F. C. I 17, 183, II 15, III 95.
Lund, P. II 108, 274, III 95.
Lundbye, J. Th. III 312.
Lunde, A. Chr. VI 112.
Lübbbers, H. I 301.
Læssøe, Thorald III 279.
- M**
Mackeprang, A. VI 203.
Madsen, Karl V 179.
Mander, Karel v. I 31, II 15, III 13.
Manthey, D. V 187.
Marselis, G. VI 54.
Marstrand, W. I 11, 95, 102, 116, II 136, 313, III 249, IV 191.
Martens H. D. C. I 188, 190.
Melbye, Anton III 315.
Melbye, Vilh. I 254.
Melchior, H. V 71.
Meyer, Elias III 51, 300, IV 241, VI 53, 61, 231, 237, 270, 275.
Monies, D. I 103, II 43.
Møller, Amalie I 119.
Møller, I. C. G. I 283.
Møller, I. P. II 37, 156.
Møller, I. P. C. IV 285.
Møller, Peter I 114.
Mørch, A. II 264.
Mørch, S. IV 318.
Mørck-Hansen, V. J. V 271.
- N**
Neumann, Carl I 63, 300.
Neumann, E. IV 142.
Nielsen, C. V. I 182, IV 108, 312, VI 188.
Nielsen, Henrik II 137.
Nordahl Grove, F. III 250 f., V 216.
Nygaaard, Axel IV 116.
- O**
Olrik, H. V 85, 115.
Opiz, A. II 33.
Ottesen, O. D. V 148.
- P**
Paulsen, Erik I 32, VI 99, 244, 283.
Pedersen, Vilh. III 80.
Peters, C. II 154.
Pedersen, Chr. V 154.
Pedersen, C. L. I 294.
Pedersen, Edvard III 197, IV 185, V 58, 294.
Pedersen, Jac. I 278.
Pedersen, Rud. V 85.
Pedersen, S. H. VI 60.
Pedersen, Tom I 219, II 78, 99, 114, III 171, 235, 299, V 122.
Pedersen, W. I 272.
Pedersen, Vilh. II 293, V 292.
Pedersen, Zacharias IV 91.
Petzholdt, F. III 48, 171.
Philipsen, Th. II 262 f., IV 267.
Prahm, J. I 226.
Prange, L. IV 254.
- R**
Raadsig, J. P. II 137, III 42.
Rach og Eegberg I 213, 300, II 90, 123, 127, 146, 148, 160 f., 166, 189, 210, 239 f., 242, 266, 275, 282, 303, 319, III 21, 110, 120, 179, 227, 244, 264, 267, 301, IV 145, 151, 329.
Rademacher, N. G. VI 278 f.
Rasmussen, H. VI 233.
Rasmussen, Henr. IV 108.
Rasmussen, L. V 189.
Rasmussen, P. H. V 196.
Richardt, F. II 154, 312, V 65.
Ridter, J. L. I 286, III 194, IV 66, 68, 288, 320, V 154, 162, 168 f., 173 f., 186, VI 22, 189, 198 f.
Rocque, B. II 274, III 90, 94, IV 11, 18, V 140.
Roed, Jørgen II 157, III 252.
Rohde, Johan III, 326, IV 148, VI 147.
Rohde, N. F. V 39.
Rolstad, A. I 286, III 201, IV 84, 108, V 242, VI 27.
Rosenstand, Vilh. I 90.
Rostrup Boyesen, P. V 121.
Rothe, VI 106.
Rüdinger, A. C. VI 206.
Rørbye, M. I 144, 218, II Omslagsbillede, 268, III 260, IV 140, V 39.
- S**
Schleisner, C. III 315, VI 270.
Schmidt, Alfr. II 48, III 201, 294, 322.
Schovelin, Axel V 46.
Schule, G. C. III 110, VI 15.
Schøler, P. V 275.
Sedivy, Fr. I 256, III 201, V 61, 242, VI 48.
Senn, J. H. I 92 f., V 67, VI 61.
Simonsen, Simon III 254, VI 74.
Skovgaard, P. C. I 286, V 60, 274.
Smith, L. A. V 178.
Stanley, C. F. I 149 f., II 170, 208.
Storck, H. B. II 10, V 271.
Stroe, J. VI 98, 100.
Stuhr, W. S. V 294.
Støhr-Olsen V 267.
Sødring, F. H. III 279 f.
Sørensen, C. F. III 318.
- T**
Tegner, H. I 89, II 75, IV 234, VI 35.
Thalbitzer, V. A. V 293.
Thalow, Fritz IV 128.
Tidemand, A. I 278.
Trolle, H. V 53.
Tønder, Nic. V 189, VI 80.
- V, W**
Wagner, I. M. II 34, 36.
Walter, J. VI 72.
Velde, Willem v. d. II 289, III 11.
Wensler, VI 16.
Vermehren, F. II 150.
Widde III 23.
van Wijck, J. C. I 44 f., II 62.
Wium, H. VI 157.
Vogelsang II 219.
Wulff, Henn. VI 74.
- Z**
Zacho, Chr. V 66 f.
Zahrtmann, Kr. I 14.
Zeidler V 292.
Zeuthen, C. O. I 267, II 139, 194, III 120, 309, IV 27, 118, V 180, 240.
Zweidorff, F. III 260, VI 56.
- Ø**
Ølsted, P. I 283, IV 180, VI 204 f., 296.

INDHOLD

	Side
Frederiksbergs Historie	5
<i>Af</i> ERLING STENSGÅRD	
Billedafsnit	41
<i>Ved</i> MOGENS LEBECH	
De københavnske Landsbyer, Yderkvarterernes Historie	131
<i>Af</i> MOGENS LEBECH	
Billedafsnit	161
<i>Ved</i> MOGENS LEBECH	
Københavns Forstæder	227
<i>Af</i> JENS SØLVSTEN	
Billedafsnit	247
<i>Ved</i> MOGENS LEBECH	
Registre	299

TILFØJELSER OG RETTELSER

BIND I

- Side 36, Billedunderskrift: Hyskenstræde, læs: Købmagergade.
Side 40, Billedunderskrift: Enkelthed, læs: Enkelhed.
Side 146, Linie 24 f.n.: 1598-15, læs: 1598-1615.
Side 170, Spalte 2, Linie 10 f.o.: IV, læs: VI.
Side 230, Spalte 1, Linie 2-3 f.o.: fremsat . . . Venstreblad, læs: fremsat i et Venstreblad, men fejlagtigt tillagt Venstres Fører Christen Berg.
Side 272, Spalte 1, Linie 2 f.o.: 1820, læs 1840.

BIND II

- Side 52, Linie 21 f.n.: den, Karré, læs: den Karré.
Side 59, Spalte 2, Linie 1 f.n.: 1520ne, læs: 1520rne.
Side 80, Linie 5 f.n.: Efterslægtsskabets, læs: Efterslægtsselskabets.
Side 260, Linie 1 f.o.: Larslejsstræde, læs: Larsbjørnsstræde.
Side 265, Linie 6 f.o.: (Nu overflyttet til Det kgl. Bibliotek), læs: (En Gentagelse findes paa Det kgl. Bibliotek.)
Side 294, Linie 1-2 f.n.: „Salomon Soldins og Hanne Hustru Soldins Stiftelse“, læs: „Salomon Soldins og Hustru Hanne Soldins Stiftelse.“
Side 298, Billedunderskrift øverst: Episode fra Posthusfejden i 1793, læs: Episode fra Optøjerne St. Bededagsaften 1787.
Side 311, Spalte 1, Linie 1 f.o.: Købmagergade, læs: Kultorvet.
Side 316, Spalte 1, Linie 9 f.o.: 1721, læs: 1731.
Side 320, Linie 1 f.o.: Løvstræde, læs: Valkendorfsgade.
Side 320, Linie 18 f.n.: Løvstræde, læs: Valkendorfsgade.
Side 321, nederst tv.: C. T. E. Blichfeldt, læs: F. T. E. Blichfeldt.
Side 342, Spalte 1, Linie 1-2 f.o.: Fot. 1949 København Før og Nu, læs: Fot. 1918, efter Før og Nu.

BIND III

- Side 4, Maleri o. 1635, læs: Maleri o. 1635, Rosenborg.
Side 221, Linie 9 f.n.: Nr. 110, læs: Nr. 108.
Side 247, Spalte 1, Linie 11 f.n.: København, læs: Ny-København.
Side 257, Linie 12 f.n.: af, læs: fra.
Side 261, Linie 2 f.o.: virket, læs: virker.
Side 310, Linie 12 f.n.: „forbitrede Palæstil“, læs: „forbistrede Palæstil“.
Side 318, Spalte 1, Linie 4 f.o.: 1872-74, læs: 1869-74.
Side 320: øverste Billede er optaget af Elswing.

BIND IV

- Side 303, Linie 14 f.o.: realiret, læs: realiseret.

BIND V

- Side 14, Linie 3 f.o.: Øster Allé, læs: Østerbrogade omtrent paa det nuværende Stadion.
Side 14, Linie 4-5 f.o.: senere markeret Stedet, læs: Traditionen

- siden fejlagtigt opfattet som et Minde om Henrettelsen. Stenen paa Højen var i Virkeligheden en gammel Kvartmilepæl.
Side 34, Linie 1 f.o.: Søndre Frihavnsvej, læs: Søndre Frihavnsvej (nu forandret til Folke Bernadottes Allé).
Side 51, Spalte 1, Linie 5 f.o.: Gefions Plads, læs: Frithiof Nansens Plads.
Side 57, Spalte 2, Linie 3 f.o.: klistredes Apoteket, læs: var klistret et mindre Hus.
Side 68, Linie 1 f.o.: Gefions Plads, læs: Frithiof Nansens Plads.
Side 71, Linie 9 f.n.: Melchiorsgade, læs: Silkeborggade, tidligere Melchiorsgade.
Side 89, Billedunderskrift, Linie 1 f.o.: Øster Allé, læs: Jagtvejen.
Side 93, Spalte 1, Linie 1 f.o.: Strandvejen, læs: Østerbrogade.
Side 133, Billedunderskrift: men der . . . ligger, læs: og ved Tagensvej ligger de militære Hospitaler.
Side 138, Spalte 1, Linie 1 f.o.: Nr. 11, tilføj: tidligere den private Latinskole, Lyceum.
Side 155, Linie 14 f.n.: Brohusgade, læs: Skyttegade.
Side 160, øverst: Rantzausgade, læs: Hillerødgade.
Side 160, Linie 2 f.o.: (Fot. ca. 1890), læs: (Fot. ca. 1915).
Side 161, øverst: Nørrebrogade, læs: Jagtvejen.
Side 162, Linie 10-9 f.n.: Det eneste synlige Minde, læs: De eneste synlige Minder.
Side 162, Linie 7 f.n.: Lundtoftgade, tilføj: samt en af de gamle Bygninger.
Side 238, Linie 26-27: bag herved, læs: her bagved.
Side 283, Spalte 2, Linie 4 f.n.: Schiller, læs: Schiller.

BIND VI

- Side 4: Udsigt mod Frederiksberg Kirke og Slot. Maleri 1788 af Erik Pauelsen, Kunstmuseet, læs: Udsigt fra Smallebakken ved Frederiksberg Slot. Maleri 1859 af Ludvig Messmann, Frederiksberg Raadhus.
Side 34, øverst: Frederiksberg Runddel, læs: Allégade.
Side 77, Linie 3 f.o.: Stalde, tilføj: Allégade 21.
Side 77, Linie 3 f.o.: Nederst: tilføj: Allégade 20 A-B.
Side 77, Linie 11-7 f.n.: Den . . . Heste, udgaar. Sammenlign Rettelsen ad Linie 3 f.o.
Side 90, Spalte 2, Linie 5 f.o.: 1831, læs: 1830.
Side 98, Spalte 1 nederst: Den, læs: Møllen.
Side 99, Spalte 1, Linie 4 f.o.: laa, tilføj: og.
Side 108, Linie 7 f.n.: Haven, læs: Have.
Side 112, Linie 5 f.n.: kan vel være Landbohøjskolens, læs: maa ligge paa Nørrebro i Blaagaardskvarteret.
Side 116, Spalte 2, Linie 1 f.n.: han . . . Maanen, læs: havde taget den i en Annonce fremsatte spøgefulde Meddelelse om, at Jorden snart vilde støde sammen med Maanen for ramme Alvor.
Side 175, Spalte 2, Linie 3 f.o.: vestre, læs: østre.
Side 196, Linie 6 f.o.: Begyggelse, læs: Bebyggelse.

